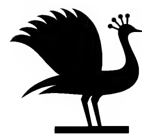
Lanovtsy Memorial Book

Lanovits

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

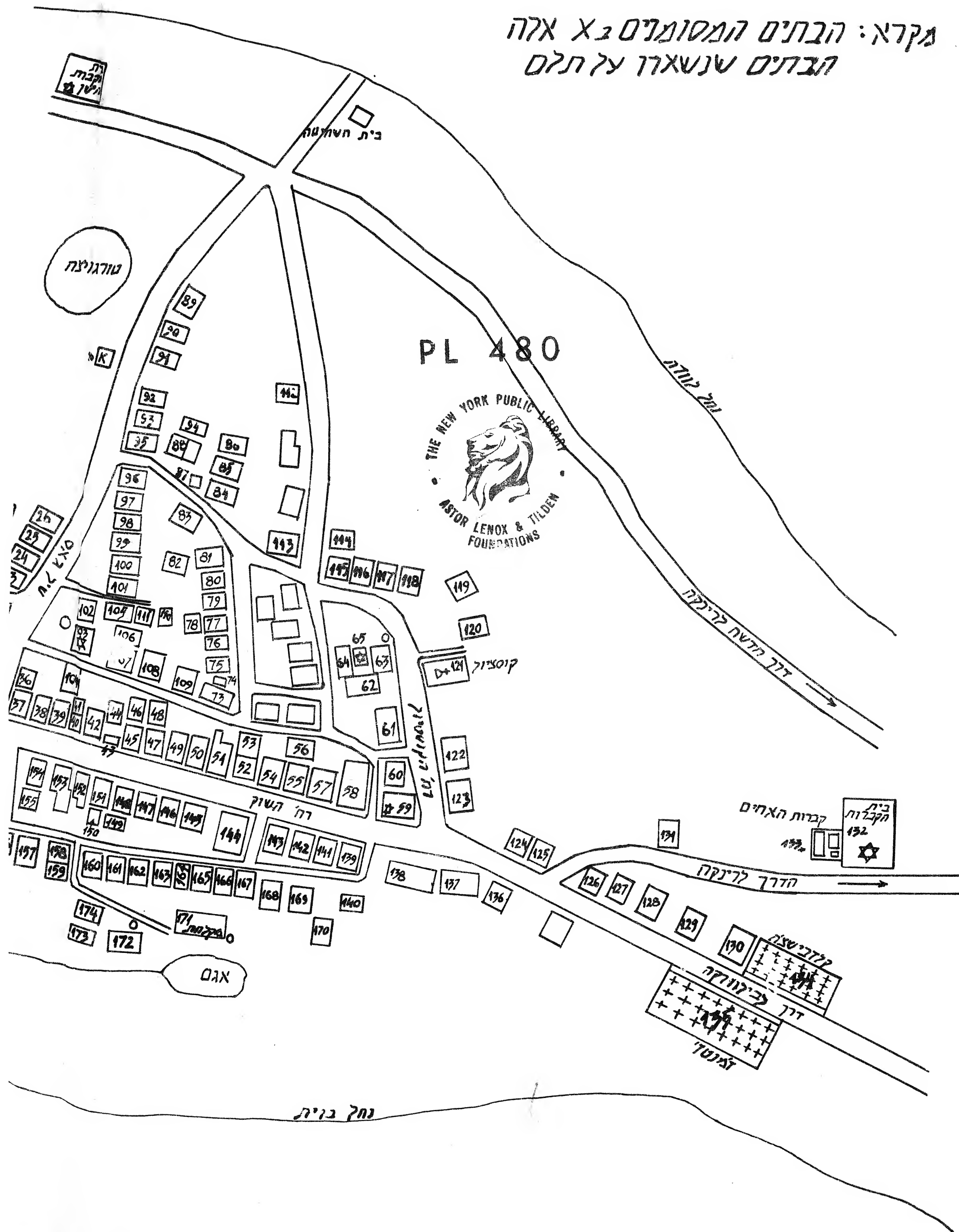

Original publication data

TITLE	Lanovits : sefer zikaron li-ḳedoshe Lanovits she-nispu be-sho'at ha-Natsim ba-shanim 1941-1942 / ha-'orekh, Hayim Rabin.
IMPRINT	880-03 [Tel-Aviv? : Irgun 'Ole Lanovits, 1970]
DESCRIPT	440 p. : ill., facsim., maps (on lining papers), ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Lanovtsy. Lanovtsy (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Lanovtsy.
ADD'L NAME	Rabin, H.
ADD'L TITLE	Sefer Lanovits

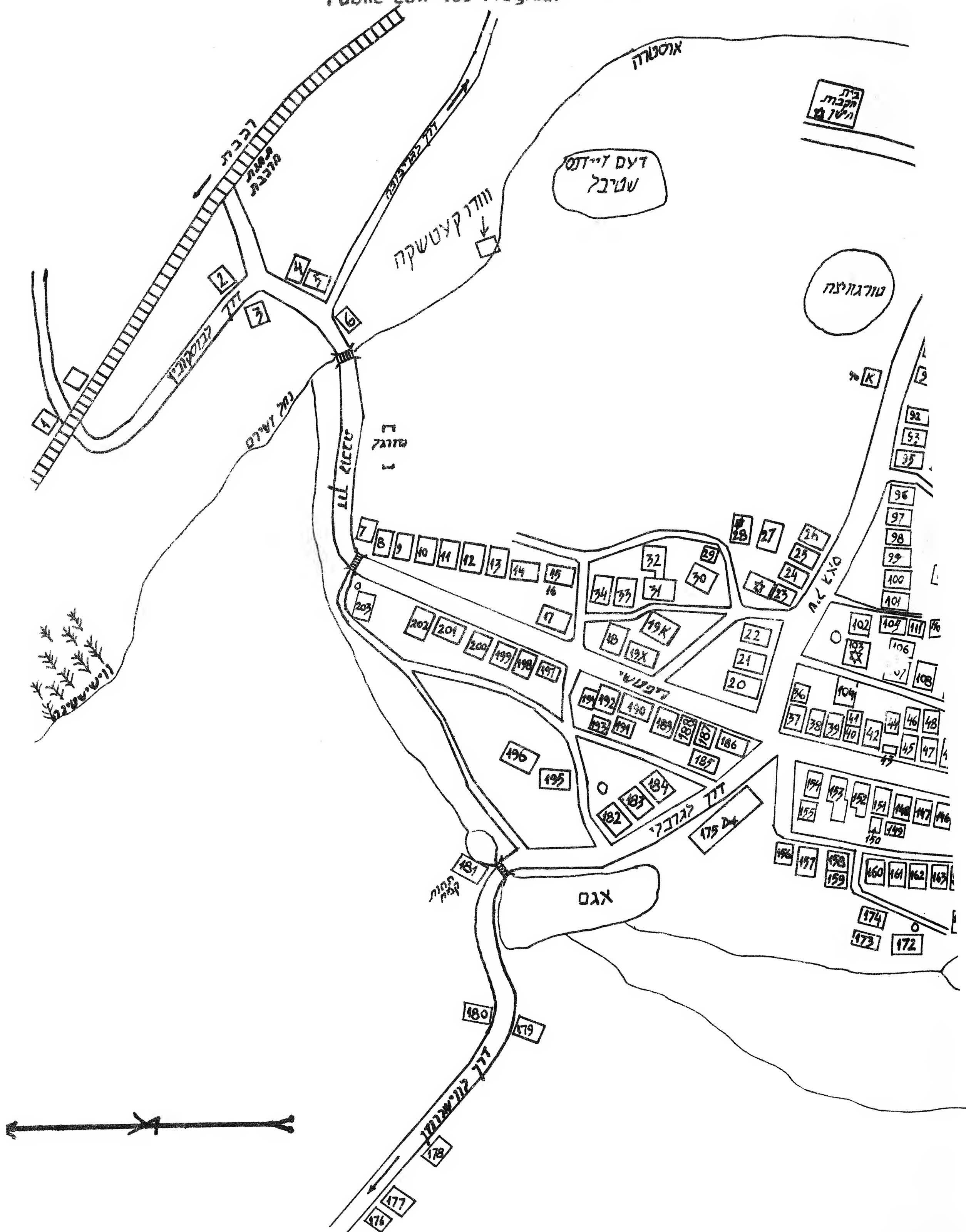
THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

לאַנאָוויץ — אירע שטיבער און הירשל מייל

שים העיירה לנוביץ על בתיה ומשפחותיה — שוחזר
י זכרון מאת צבי מייל

— אירע שטיבער און משפחות — צוזאמענגעשטעלט דורך
ייל

74-953092

לנוביץ

ספר זכרון לקדושי לנוביץ
שנספו בשואת הנאצים
בשנים 1942-1941

העורך:
חיים רבין

חברי המערכת:
צ. ברימר, י. גלזר, י. קגן
י. רויכמן, ש. תמרי

הוצא ע״י ארגון עולי לנוביץ

עצוב השער והעטיפה רחל פרוסט
נדפס בדפוס ״יד החמשה״
שנת ה׳תש״ל

תכן ספר לנוביץ

אישים מיוחדים וד"ר ישראל צינברג

לנוביץ באגדות וספורים

מתינו במדינה

דבר המערכת

בהוציאנו את ספר לנוביץ אנו מדובבים למעשה את שרידי לנוביץ את אלה שעזבוה בעתו ונושאים את זכרה בלבם ואת אלה שעמדו אל עברי פי קברה והיא נחרתה בלבם בחרתת של גורל ודוי. היא נתקשרה אליהם ב„אחד", היא חדרה אל ישותם ויהיו שניהם לאחד. כשמדברים עתה שרידיה מדברת היא עצמה וספורם ספור של עיר שקמה על ידי יהודים תמימים שחשבו לתומם בשעת הקמתה כי הם באים להוסיף לתושבי ארץ אוקראינה דבר שחסר להם והם לא יגיעו לזה אף פעם. הם לא גזלו שדות תושבים ולא שדדו רכושם, לא הצרו רגליהם בשבילי פרנסה הידועים רק להם ולמענם ולא נדחקו לגזל מקור חיונתם.

יהודים אלה רצו בפנה שקטה שכוחת אדם והיסטוריה, בה יוכלו להתיחד עם לשונם מנהגם ואלהיהם ויחכו בה עד בוא הגואל, כדי לעזוב אתה ללכת לארץ אבותיהם. אך משהגיעו ברב חריצותם וכישורי חכמת־מזלם לחיים שיש בהם פרנסה וערך אדם נתקנאו בהם גויים ברוכי מחדלי אנוש וישמידום.

בינותים היתה כאן עיר והיה בה הוי והיה בה אדם והאדם בה טוב, חושב ומענין (בינותים ידע האדם בה, כי הוא טוב אך טובו דרוש למקומו לעמו ולארץ מבטחו) בינותים היתה בלנוביץ ילדות ובחרות והיו בה נעורים וחיי קהלה והם היו מלאים חלום וחזות ערות ותסיסה משטר ומאבק. בינותים נולדו בה גאוני עולם וחסידים אנשי מדות ובעלי תכונות ולא היתה לנוביץ, אלא כוורת אדם עמלה, יוצרת ערכי אדם, מדבירה רשעות, מבערת הרע והפשע מקרבה ומעלה אבני חן־אנוש וחסדו במקומם.

וראויים הם דורות אחרינו לדעת, כי אין תחלתנו מאפע וכי הורינו היו אנשי אמונה באדם שרצו לסמוך על אמונתו שרצו לתת לו קרדיט והוא הכזיב לא רק אותנו אלא את עצמו.

לנוביץ נספתה ואיננה. אנשיה הטובים, יהודיה נלקטו אחד לאחד והוצאו לטבח והיה הטבח הזה אכזרי עד אין לתאר ואין לתאר טבח זה, כי הוא בוצע בשנות האור של מאת האור בידי העם הנאור ביותר בתקופה זו.

אך זה קרה. יחד עם כל קהלות ישראל בפולין הוכחדה קהלת לנוביץ בידי העם הגרמני ומטומטמי אירופה כולה, למן הפולנים הבוגדנים בטבעם, האוקראינים מקוללי תאות הרצח עד הליטאים שונאי האדם המתנונים בשנאתם זו. כולם כאחד שתפו עצמם בסופת הדמים וככלבלבים המוגים ממסלוליהם במחיר עצם הנזרקת להם, כך התלקלקו אלה העמים בהכבשם בדם יהודים שהותר להם וחדלו ללחם את מלחמת עצמאותם מבלי לדעת, כי בהופקר חיי יהודים הופקרו גם חייהם ודמם הותר.

שרידים בודדים רק נותרו מזועת אדם זו והם שבמו גופם ידעו את תאות הדמים של הגויים, שעל בשרם נושאים הם את חותם האימים ובנשמתם עדיין מהבהבים רמצי התבערה הזאת, הם יודעים לתאר כמו את כל מה שעדה את לנוביץ בסופה, תאור של אמת ודיוק.

תאור זה חשוב ביותר שינתן ונדע אנחנו ולא נשכח, כי חית האדם אורבת לכל מי שאיננו מוגן וידע העולם, כי למען שלומו חיב הוא לתקן את העוול שנעשה לעם היהודי בקהלות לנוביץ שלו ויבינו רוזני תבל, כי עם כינון של מקום המבטח לעם היהודי נכון גם מוסר האנוש בחלד ובטוב לעם היהודי טוב גם לכל העמים.

✶

רצינו אפוא בספרנו זה לתת תאור מדויק של עיירתנו לנוביץ, אשר כעיירות יהודיות דומות התקיימו כקריאה חיה לאחוות אדם המתוחם בגדרי אמונתו אך פרוץ בגבולות חברתו הלאומית האויבת ופתוח פתחי לב אל כל האדם.

רצינו להעלות את לנוביץ בתדמית חברתה הנאמנה וידע העולם את מי השמיד זה מטורף המטורפים של המאה העשרים, מה נכסי רוח ומוסר אבדו לו באבוד הלנוביצות, אלה חממות כוחות הנפש וגדולי הפאר של הנשמה.

וילמדו נא העמים הקטנים הבלתי מוגנים, כי בהפגע עם ישראל, אח־כמות לגורלם יבולע גם להם ובשלום לנו שלום גם להם.

לכן נתננו פרט לפרט את דמותה של לנוביץ משוקפת בנפשות שרידיה, בזכרונותיהם, חויותיהם ושיח לבבם.

לכן העלינו אישים שבה, זכי תכונות שהיו בה המשלימים את תמונתה של לנוביץ כמבצר רוח ושומרת גחלת האמונה בטוב.

לכן גם דובבנו את כל אחד ואחד מפליטי הזועה והשארנו עדותם נאמנה על כל מה שעוללו לנו למען תתנוסס תמונת הרצח, הטבח, ההרג, החנק וחבוטי הקבר שהמציא האדם להכחדת האדם ותשמש הרתעה לכולנו לכל בני משפחת האנוש.

ספר לנוביץ מהוה משקף־אמת לכל מה שהיתה לנוביץ ולכל מה שעלה לה, לכן ישמש הוא מקור אמת לחוקרים ואנשי מדע, אשר ירצו לחקור את מקור הכוח לחברה היהודית שהתקיימה מאות בשנים וליכדה יחודיה ללא משטר וכפיה לקבלת עול ענויים וסבל למען קיומם המוסרי, לכן ישמש הוא מקור תיעודי לממשלת ישראל בבואה חשבון עם גרמניה, רוסיה וכל מעצמות העוולה הבונות עצמתן על חרבן העם הקטן למען ידעו, כי אנו עם הזכרון ולא נשכח את מה שעשו לנו ולא נעבור על זה מבלי לדרש תגמול לו.

אך עיקר תפקידו של ספרנו זה הוא הצבת מצבה ליקירנו שנשרפו, נטבחו ונקברו חיים, שעונו ענויי רעב ומגפה מכות והתע־ללויות עד הגיעם אלי קבר, שהובאו לקברות אחים ללא יד וסימן על קברותיהם. אנו האמונים עלי מסורת עם הספר לא ראינו זכרון יותר טוב להורינו הקדושים, אחינו, חברינו, ידידינו ושכנינו אלא על ידי הרשמת שמותיהם, דמויותיהם סבלם וענותם בספר לנוביץ שתכנו יעמוד לעד ומעטפת דפיו תשכון כבוד במדפי הספר של כל יוצא לנוביץ הוא ובניו אחריו.

וזכר אבותינו לנגד עינינו תמיד.

לנוביץ

- היסטוריה
- זכרונות
- חויות

היסטוריוגרפיה

ח. רבין

לנוביץ במקורות וב„ספר לנוביץ"
(מסקר היסטוריוגרפי)

לנוביץ בראשיתה

קשה לקבוע מסמרות ביחס לראשיתה של לנוביץ, דלים המקורות ובסוס עובדותיהם משאיר מקום לספקות.

בעבודתנו זו נסינו למצות את הניתן ממקורות אלה, אשר אפשר ליחס להן ערך מדעי בדוק, אולם במגבלות מסויימות, אך זהו המירב האפשרי. ולפי זה מצטירת תמונה שונה לחלוטין, מזו שהיתה קימת באגדות ראשוני לנוביץ או ברשימותיהם.

בשל הסתירה הרחבה שבין אגדות אלה למציאות ההיסטורית הרשומה לא נתיחס אליהן בכלל. אולם לאחת מהן כן נתיחס והיא לרשומות הבן היקיר של לנוביץ, שמואל אוירבוך ז"ל. וזה — לא בשל רצינות רשומותיו, כי אם בשל רצינות רושמן, אשר את שנותיו האחרונות באמריקה הזרה לו הקדיש לה, לעיירתו, ובשל הנוסטלגיה הזרועה בדפיו של אדם אשר עשרים שנות לנוביץ עדפו לו על פני ששים שנות אמריקה.

כאמור, בשל כך נתיחס אליהן, אם כי לא נקבל מסקנותיהן באותו יחס.

שמואל אוירבוך ז"ל, רושם רשומות לנוביץ, מונה את מספר שנות קיומה של לנוביץ כמנין „ש"י"ב'ה" כלומר 317 שנה, וכוונתו, מיום הוסדה עד שנת החרבה. לפי מנין זה נוסדה לנוביץ ב־1625. השערתו זו מבוססת על מה שמצא בפנקס ועד דד"א. אולם, לפי פנקס ועד ארבע ארצות, בו נזכרת לנוביץ רק כ„שייכת לפלך וולין", אנו מוצאים כבר את לנוביץ כישות קימת באותה שנה ומאורגנת במסגרת אדמיניסטרטיבית משפטית כקהלה.

לפי המקורות שהבאנו לעיל, והם מבוססים על מרשמי תושבים ומפקדי מסים וזיכורים היסטוריים אחרים, אנו למדים כי: 1) ב־1444 נמסרה לנוביץ לפשקוב ילוביצקי (אוצרות וולין ואילוסטרובני פשוודניק פו ווליניו); 2) ב־1545 היתה לנוביץ שייכת לקוזמינסקאים וכו'.

בכל הלקסיקונים הגיאוגרפיים אין אנו מוצאים את השם לנוביץ בממצא הגיאוגרפי הזה, אלא כעיירה יהודית. לניביץ האוקראינית נמצאת מוזכרת

בסלובניק במופרד מזו היהודית, כמונחת הרחק מלנוביץ היהודית, כ־12 ק״מ מעבר לבורשצ׳יבקי, כשזו האחרונה משמשת נקודת מחוז לה, ושנים־עשר ק״מ בתנאי תחבורה דאז ורציפות היערות דשם, הם מושג מפריד מאוד ומגדיר מאוד. כלומר, יש להבדיל בין לנובצה — לנוביץ היהודית לבין לניביץ האוקראינית.

אפשר להניח איפוא, כי לנוביץ זו היתה יהודית והיא היתה קימת כבר מראשית המאה החמש־עשרה. או יותר נכון, בראשית מאה זו היתה כבר לנוביץ היהודית ממשות כזאת, שבה יכלו מלכים לחון את שרצו ביקרו, או להענישו בזה שהפקיעו אותה ממנו.

מענין הוא כי ה„סלובניק הגיאוגרפיצ׳ני״ משנת 1902 הידוע במגמתו האנטי־יהודית הבולטת מוסר, כי ב־1583 היה ילוביצקי מכניס (לקופת הממשלה הרוסית) מ־15 גנים, 15 מעשנות, 2 גלגלי טחינה. הרי מעוט הגנים משלמי המסים מעיד על מעוט בעלי אחוזות (או חקלאים) לעומתו המעשנות וגלגלי הטחינה, וביחוד המעשנות (שלא לערבב עם ארובות בתים) שהגיעו לכדי 15 במספר מעידים, כי לנוביץ היתה מתועשת. ואם כך ודאי שהיתה יהודית, כי היהודים היוו בתקופה ההיא גורמי מסחור ותעוש ראשיים ברוסיה — אם לא בלעדיים.

הנחות מבוססות אלה מן הראוי שיהיו בפני עיני החוקרים את ראשית ההתישבות היהודית באוקראינה. מסתבר, כי היה זה הרבה לפני גירוש ספרד. ומי יודע איזה נתיב־יסורים הוליכם לכאן.

תושבים ועיסוקם לתקופותיהם

הנתונים שבידינו מאוחרים ומסתמנים ברורות רק במחצית הראשונה של המאה ה־19 ובמחצית השניה, אלא שגם כאן יש סתירות מסוימות. בעוד שבסל. גיאוג. נמצאים בלנוביץ 623 נפש, מהם 46% יהודים, שהם 274 נפש, הרי בייב. אנצ. מספר היהודים בשנת 1847 בלבד הוא 523 נפש.

אם נזכור, כי לעיני עורכי הסלובניק לא היו מספרי מפקד וסכומיהם מבוססים על משלמי מסים בלבד, בעוד שהאנציק. ייברייסקה מבססת את מספריה על מפקד אוכלוסין יסודי משנת 1847. ואם נזכור כי הסלובניק חדור כולו מגמות קטוליות, שהמעטת דמות בני האמונות האחרות שזורה בה בדרך טבעית ומובנת, הרי נוכל בבירור לקבל את נתוני האנציקלופדיה כקובעות ומדויקות יותר.

נתונים אלה דיוקם מתאשר גם על ידי העובדה, כי ב־1897 — עשרים ושלוש שנים בלבד לפני הופעת הסלובניק — התקיים מפקד האוכלוסין המקיף הידוע באוקראינה ומספר התושבים היהודים בלנוביץ הועמד על 1174, מספר שנבדק ואושר ולא טושטש במרחקי הזמן. אפשר להניח, כי תוך חמשים שנה הוכפל המספר ועלה מ־523 ב־1847 ל־1174 ב־1897, אולם אין להעלות על הדעת, כי מ־1884 (סלוב. גיאוג.) עד 1897, כלומר פרק זמן של 13 שנה ירובע המספר ויעלה מ־274 עד 1174.

נקבל, איפוא, את נתוני האנציקלופדיה כבדוקים ומהם נלמד גם על תעסוקת התושבים.

בפנקסו של אוירבוך הנ"ל נמסר על האדון לניביץ, מושל לנוביץ, או בעליה דאז, אשר פרסם כרוז ושלח שליחים למרחבי וולין ופודוליה בסוף המאה ה־19 והזמין יהודים לבוא להתישב בארצו, שהיא כדברי הרושם „ארץ רחבת ידים".

ויהודים נענו לכרוז והגיעו. כי עצם הקריאה קסמה להם ועוד יותר מזה — התפקידים והעיסוקים שהובטחו להם. היה בהם משום רמז מובהק, כי מדובר בכלכלת עניני האחוזות, מישוקן ושיווק תוצרתן.

פרט לזאת היו בלנוביץ „מי ברזל" או „מקורות מים ברזליים" ו„חומצות ברזל". את זאת מזכירים כל שלושת המקורות דלעיל, הכונה ודאי ל„שבעת המעינות" שגם בימינו נודעו כמעינות רפואה ויש להניח, כי המדובר היה בניצול מעינות למרחצאות מתועשים, וזה ודאי נפל בידי היהודים.

כך אנו מגיעים למסקנה, כי יהודים ביססו עתידם בלנוביץ על מסחר בפרי האדמה, גידולי גן ומעשי יער, מוכסנות, מרחצאות ומלאכה, מעשנות התעשיה הפרימיטיביות, שכרגיל מופיעות בספרות כמבשלות יי"ש, שכר ופחמים, וכן גלגלי הטחינה המופיעות בסלוב. גיאוג. משנת 1583 — אומרות רציפות יהודית במקום ותעשיה יהודית מובהקת.

הואיל ואין חלק זה עוסק בתקופת ספר לנוביץ שלנגד עינינו, נדבר על תעסוקת יהודי לנוביץ בתקופה המאוחרת בנפרד.

זעזועים ורציפות בישוב היהודי

כאשר אנו עוסקים בלנוביץ, קשה לעבור על תקופת חמלניצקי ב־1648 מבלי לתמוה על שלא נשאר בה כל זכר על לנוביץ, בעוד שידוע לנו, כי היא וסביבתה היו במרכז פעילותו של עוכר ישראל זה והכפרים קוזאצ'ק ונפדובקה, הנזכרים בספרי סנקביץ, שימשו לו נקודות זנוק נגד הפאנים והליאכים שנואי נפשו.

כידוע, מדייקים כל המקורות הנ"ל לגבי ערים אחרות (ווישניביץ, ווישוגרוד, שומסק, דובנה, קרמניץ ועוד) בנקודה זו וקובעים: עיר זו נחרבה בשל פשיטת טטרים ועוד, עיר זו נהרסה עד היסוד בפשיטת השוודים, האוקראינים, ואם לנוביץ אינה מוזכרת, סימן שרציפותה לא הופרה ואנו תמהים לדעת איך זה קרה.

עובדה זאת אין להסבירה אלא על ידי מציאות סיטואציונית מסויימת. לנוביץ היתה שייכת לילוביצקי הרוסי והיהודים בני חסותו נהנו מאוד ממציאות זו ובגללה נמנעו מהם פורעניות רבות, בהבדל ממקומות אחרים קרובים לה, כגון: וישניביץ וקרמניץ, דובנה ויאמפולי, שהיו שייכים לרוזנים פולנים או בשלטונם של הפולנים ושימשו מטרה לזעמם של המורדים האוקראינים, או אתנן בידי הפולנים שניתן לפורעים אלה. כידוע, הוכרעה יהדות וישניביץ לטבח פעמיים: פעם בידי האוקראינים ואחר־כך בידי הפולנים, אשר העלילו עליהם, כי „קשרו קשר עם האויב מבחוץ וכו'" — והדברים ידועים. לנוביץ ניצלה מגורל זה כנראה, תודות למשפחת ילוביצקי. משפחה זו היתה כידוע מעין „כבשה שחורה" באצולה הרוסית ומנודה על ידיה, בשל נטיותיהם הליברליות של בני משפחה זו וכפירתם בצדקת עריצותה של המלוכה הרוסית. עמדתם במבחנים פוליטיים

פנימיים במדינה היתה תמיד עמדה של נונקומפורמיסטים, מרייִנים ומטפחי כוחות הרביזיה במשטר הרודני, וכן אוהבי אדם ללא הבדל דת ולאום. מכאן — תמיכתם במרד קוסצ׳יושקו; מכאן סיועם ליהודים להתיישב בארצם ומכאן, יסתבר, חסותם המלאה ליהודים שלהם.

גם מבחינה פנימית־קהלתית אין קהלת לנוביץ נתונה לזעזועים יתרים. על כל פנים, אין רישומם ניכר בתעודות ההיסטוריות. ועד ארבע הארצות, שעסק בשפיטה פנימית מלאה בשטח וולין ואשר קבל סמכות רשמית מטעם המלך (עיין פנקס ועד דד״א שמות מקומות) אין בו שום זכר לפעילותו בלנוביץ, לא בשטח של ריבות רבנים ושאר מחלוקות קהל ולא בשטח הפלילי ממש.

אין זאת, כי אם היתה לנוביץ נתונה לרקימת חיי קהילה ויישוב באוירה של יצירה ופרנסה מצד אחד ושלטון ליברלי, אשר השפיע בליברליותו גם על יהודיו מאידך, וחינוכם לדרכי נועם בכל צבוריותם.

כך נרשמת לנוביץ כישוב בעל רציפות בלתי מזועזעת עד ראשית המאה העשרים. במאה זו נשפטו עמי אירופה ברותחין היסטוריים וכל הזעזועים שנועדו לה לאימפריה הרוסית ועממיה, היו גם נחלת היהודים בלנוביץ.

במאה זו ידעה לנוביץ פוגרומים גדולים של 1906—1905 כאשר עריצות הרומנובים רצתה להפנות זעמו של העם על תבוסתה במלחמת יפאן נגד היהודים ה,,אשמים״, כביכול, במפלתה וחפושי ,,העריקים היהודים הבוגדים״ לווּ בהפקרת חיים ממש. היא ידעה גם פוגרומים קטנים כאשר פשטו ה,,שקאים״ (מישוצ׳ניקי) אלה הקאצאפים המוסקבאים, שבבואם לשבור בר למקומות ישובם המובזים והשדודים אחרי מלחמת יפאן־רוסיה, היו פושטים בעשרותיהם, פרועי זקן ורעמה, ושודדים ומתעללים ביהודים.

והיא ידעה גם את פרעות פטלורה־מאכנו ב־1918—1916 וכל הזעזועים הידועים של גנרל הלר הפולני. אך אלה הזעזועים אינם מיוחדים ללנוביץ בלבד, והלוא הם כתובים על ספר ענותה של יהדות אוקראינה הפולנית ולנוביץ בתוכם.

לנוביץ בתקופת ספר לנוביץ

הואיל ויש לראות את ספר לנוביץ כ,,פנקס קהלה״ לכל דבריו, כפנקס עגמה אחרון החותם את תולדות קהלת לנוביץ, וכידוע השתדלה המערכת לבור את החומר המוגש כך, שגם האמוציונלי שבו יעמוד במבחן העובדה, וכל העובדות נבחנו לפרטיהן, מהוה איפוא הספר מקור היסטורי בלעדי לרישום תולדות העיר, הוויתה, צבורה והוויה החברתיים בתקופה המאוחרת, תקופת המחצית הראשונה של המאה העשרים ואפשר ללמוד ממנו להשלמת דמותה האטנו־היסטורית של לנוביץ היהודית.

לפי ספר זה היתה לנוביץ עירה שוקקת מעשה ואנשיה מושרשים בה ובסביבתה הכפרית, ללא הזז.

בראשית המאה העשרים ובשנות העשרים, שבה מסיק הנוער היהודי מסקנותיו לעתיד, מנתק שרשי משפחה וחברה ומהגר. הגירתו אינה הגירה של

גאולה. האנשים מהגרים לאמריקה, חלק גם לארגנטינה וחלק — מבריח גבולה הקרוב ועובר לאוסטריה, ארץ המונרכיה הליברלית ואוהבת יהודים, עד לידי ממדי אגדה.

גרמו לכך התושבים הפולניים, אשר היוו חומר מסכסך בין האוקראינים והיהודים לפני עלותם לשלטון, ונוגשי אזרחיהם היהודים בעלותם לשלטון, בהיותם שליטי חבל ארץ זה. גם הרציפות האוקראינית המוסתת לעת מצוא מהלכת אימי ספקות על קיום היהדות הפיזי וסכנת החיים צפה ועולה בכל מקרה של זעזועי משטר.

אין הנוער של עד שנות העשרים מהגר לישראל, כי ארץ־ישראל אינה מופיעה באורינטציה שלו כמקלט בטוח או אפילו כמקלט בכלל.

לנוביץ נמצאת אז רודמת את שנת האשליה היהודית, שמבטחה החסידות האמונה, הציפיה למשיח ו„לו רק נשמרה שבת אחת בשלמות וכהלכתה וכו׳." אין לנוביץ כקהלה נתונה לבעיות יסוד של היהדות ואין היא מחפשת פתרונות לדורות ההמשך. הפרנסה מצויה דוקא בשל הרציפות האוקראינית הכפרית והפולנים שטופי המותרות והזימה, ואם צריך להרכין קצת הראש במקרים מסויימים, הרי יש לזה סמוכים בכל ספרי המוסר שלנו המטיפים לתעלא בעדני סגיד ליה, לענוה, לצנעה וכו׳. נוצר מין הלך־רוח האומר: יש להודות לד׳ על הפרנסה ולא לדרוש במופלא ממך.

בשנות העשרים, עם הקמת הישיבה של המלמד האהוב, גאון הפדגוגיקה, הר׳ מוטל שפייזמן, נוהה הנוער דוקא לבתי־הספר החילוניים ודוקא קיום הישיבה, ובכל מלוא הדרה, יוצר הדגמה של חוסר התכלית בשיבה אל המקורות. דוקא הנוער התוסס, אשר נהה לישיבה, יוצא ממנה מאוכזב. לא מקור למוד היא, לא מקור אמונה ולא אמצעי חיים למחזיקים בה. נוער זה מהוה חומר מתסיס וממחיש את הציונות כפתרון קיים, מצוי וניתן.

אז מתחילה התסיסה הציונית. עולים לישראל חלוצים ראשונים במאורגן (ישראל גלזר, יצחק קירשון, דוד גורביץ, מאיר רוזנטל) נגר כושל ומאוס על הישוב — נמלט לישראל לסמוך על הארץ הזקוקה לבעלי־מלאכה; ריבה שפרקה אחר לבוא והיא כולה שלמות וחיוב — יודעת כבר את ישראל ככתובת המתקנת עוולי חיים כאלה. פתאום אנו מוצאים את ישראל פותרת בעיות אישיות ועולמיות. הנוער מתארגן בנפרד מכל העיירה ושלא על דעת הוריו חכמיו ורוקם לו עתיד גואל משלו.

אך העיירה עדיין בוססת בשגרותיה ועסוקה הצבורי כעסוק שהיה נקוט דורות על גבי דורות.

לנוביץ היתה מפורסמת בתלמידי־חכמים מופלגים שבה, בסוחריה הטובים, אשר במשך השנים היו הראשונים בכל הסביבה, שהביאו להתקנת מסלת־ברזל בה, בחסידותה המבוססת משנים וכל רבי המופיע בה והופעתו מהוים אטרקציות רוחניות רגועות ביותר. אך אין בלנוביץ דברים הנארעים ורישומן מתהדהד למרחקים. כל חיי הקהילה מהודקים אל עניני הרבנות. יש שני מחנות ולכל אחד

רב המועדף על פני השני עם כל הכרוך בכך וכל הצבור תוסס וער ל„ענין". יש מחלוקת שולית בין שתי משפחות בין הרבינוביצ'ים הדוגלים ב„תורה — סחורה" ובין החפונים, הדוגלים ב„כסף אשר יענה את הכל". שתיהן משתדלות לשלוט בעיר שליטה שאין עמה אלא כבוד, אך הציבור נשאר אדיש למריבה זו והיא נשארת שולית וענין לנוסטלגיה בלבד. תסיסה מענינת ורבת תוצאות אין בה.

בכל זאת מסתמנים בלנוביץ שני מאורעות אישיים כשני אירועי עולם שהדם נשמע למרחקי דורות וארצות.

האחד הוא הופעתו של איצ'י שרוליס, שיכול לשמש חומר לטרגדית עם או קהילה עם הטרגדיה של הנפשות הפועלות ולא היינו מתערבים עליו לולא ההשכלות החברתיות שבו, והשני — דריכת כוכב הלכת הגדול בשמי הספרות והמחקר הספרותי ששמו ד"ר ישראל צינברג.

איצ'י שרוליס, בחור שהתחתן ללנוביץ, התפרנס כגאון דורות, ברוך כשרונות אמנות ונגינה, פילוסוף, חוקר ופרשן ויהודי שלם ובכל זאת לא זכה אלא לשמש מלמד ולא יותר, אמנם מלמד לבחורים ואברכים המתפרנס בשפע, אהוב על כולם ונערץ על תלמידיו. אך לכלל רבנות בעיר לא הגיע.

עובדה זו, אם כי היא מתפרשת לכשעצמה בסבות נגלות לעין, כגון זה שאחיו גאון כמותו מסר חילו לעסקי שוד וגנבה והפך אגדה חיה בסביבה ואין להסתכן בהושבת רב על כס הרבנות, אשר למחרת יכולה המשטרה להזקק לו כלעד או מסייע וכו' ועוד סבות שאין להרחיב בהסברן כאן, אך האמת היא שהסבות היו אחרות ולכן מענין המקרה לגופה של סקירתנו זו, כי לאור מקרה זה מוארת תדמית חברתה של לנוביץ ומסתברות השתלשלויות בקיומה.

מסתבר שלנוביץ לא יכלה לעכל בתוכה רב, אשר עולה בידיעותיו על ידיעותיהם של תלמידי החכמים שבה, שמא לא יישלט על ידיהם. לנוביץ גם לא רצתה להסתכן ברב, אשר ידים לו בפילוסופיה, בפסול, גלוף וציור. והמענין שבדבר שגם תלמידיו ששתו בצמא את דבריו והעריצוהו מאוד, לכשהתבעלו בעמם והיו צריכים להביע דעתם עליו כעל רב דמתא, נרתעו ממאורו הגדול ופעלו נגדו.

האיש שאהב את עיירת ספוחו (שסחפתו) מעל לכל חייו נאלץ לחפש סדן לפטישו במקום אחר. הוא נתקבל כרב ראשי על כל בסרביה. שמעו הגיע גם ללנוביץ. היתה לה הזדמנות להצטער על מעשה הדחתה אותו, אך היא נשארה איתנה בצדקת הכרעתה נגדו וגילתה בכך תכונה של שלילה וקטנות, המעיד על אופי הקהילה ויחידה.

ד"ר ישראל צינברג ניצל מגורל דומה לשל קודמו משום שגאוניותו ועילואיותו הקליעוהו אל מחוז ענין ועיון, העומד מעל למקומות, דורות וזמנים.

צינברג, שהיו נהירים לו שבילי התלמוד והזוהר, ההלכה והאגדה, הספרות העברית והיהודית לדורותיה ותקופותיה, ראה בחוש, כי היהדות שידעה לשקוע ביוון הסילוף הספרותי והדרוש, כדי להנצל מחבוטי גאולה ארצית אמיתית, עלולה גם להקלע פעם לחפושי דרך גאולים בשטח הארצי בלבד, וכשם שבמקרה הראשון

השכיחה את הספרות כולה במתכוון ונזקקה רק לחלק ההלכתי בו, יכלה לעשות כוונים לכוונותיה הנרצות, כך גם במקרה השני עלולה ספרות היהודים להדחק למקום נשכח, שלא ימצאו אחר כך נזקקים לה בכלל והוא נחלץ להצלת זכר הספרות שלנו, עריכת רישומה לתולדותיה וסיווג נושאיה לסברם. להיותם גנזך פתרונות ועיוני דורות ובית משכית לשכיות רעיון אדם ופניני מחשבתו.

ישראל צינברג כמופע מעיד על לנוביץ כעל בית יוצרו. עיירה זו שימשה לו תמרור סכנה לעתיד האומה, עירותה ההלכתית. תלמידי חכמיה המובהקים בהשקפות עולם מגובשות ותגובת הפעולה השלילית לתופעות היסטוריות, החדירו בו את הצורה בהחרזת יצירות רוחה של היהדות למחרוזת אחת, הממחישה מצבים חוזרים ונשנים ביהדות, שאינם נותנים לעם להתקדם. היא גם שימשה לו בית מורשת וסדן פעולה.

בשביל צינברג היתה לנוביץ מעבדת־אימים לנסיונות רחבים מסוכנים לעם, אם יתמידו יתר על המידה, ובשבילנו דורשי רשומות לנוביץ הופך צינברג משקף מוחשי של קהילה זו. במגסרת אישיותו מתקבלת תדמיתה כחבר אדם ער לעניניו. אך נמנע מלהסתכן בפתרון בעיותיו, פעיל ותוסס במדמנת מסורתו ואדיש וסביל במתחמי חידושיו. לנוביץ יכלה לפי זה להוליד ענק מחשבה ומעשה כצינברג, אך לסגלו כתוצר שלו לא יכלה.

וכך נשארה לנוביץ גם לפני סופה, עיירת נצח אשר האמינה, כי בהיותה מצויידת בענוות עולם, בהרכנת ראש לנכר, גאה בשמימיותה ומאמינה בחמריותה — תוכל להם לכל מתנכליה.

היתה לנוביץ עיירה מפורסמת ברמתה התרבותית הקהילתית, בנוער שלה שלבו פתוח לבעיות עולם ושרוי בספיקות המחשבה והיצירה, אך איתנה מדי בעקיבותה ומסקנותיה העצמיים וכשפקדה שואה את פולין היהודית נכרתה קהילת יהודים בת 500־600 שנה ואולי יותר, שרקמה לעצמה חיים ארוכים בנכר, ללא כל כוונות זדון כלפי הזולת והיותה אתגר מענין לרוקמי מלחמות, בהיותה אקספרימנט של קיום חברה ללא צורך בשפיכת דמים כפתרונות לאדם.

יד הזדון שקיפדה חיי לנוביץ קיפדה אקספרימנט חברתי מענין, שהעולם זקוק לו. נכרת עולם של שלום ומחשבה, של יצירה וליכוד־אדם. בהעלמן של עיירות כמו לנוביץ איבדה אירופה איי כוונות טובות ואנשים טובים, שוחרי טוב לאדם. גדולה האבדה בשבילנו, אך גם האנושות איבדה גופי חברה מחייבי בדיקת דרכים בינלאומיות ופשע הנאציזם הופך איפוא פשע אנושי כללי ותועבת האדם בכללו.

ביבליוגרפיה

סלובניק גיאוגרפיצ׳ני

שנת הוצאה 1884
עורכים: פיליפ סולימרסקי
ברוניסלב חליבובסקי
וולדיסלב וולבסקי

לנוביץ

,,— — — עיירה ליד נהר הז׳ירק הנופל להורין.
בשנת 1970 נרשמו שם 201 בתים 623 תושבים, מהם 46% ישראלים (לא ,,יהודים״ — המעתיק), כנסיה פולנית, רוסית, קפליצה ובית־כנסת, 5 חנויות, 40 בעלי־מלאכה.

— — — 3 ימי שוק (ירידים).
— — — הצרקווה נבנתה על ידי בעל האחוזה ילוביצקי בשנת 1857.
הכנסיה הקטולית נבנתה בשנת 1860 על ידי הבישוף בורובסקי.
ידועה במקורות הברזל של המים הרפואיים שלה.

סלובניק גיאוגרפיצ׳ני

שנת הוצאה 1902
מלואים להוצאת 1884

לנובצה

— — — עיירה ליד מוצא הנהרות בוהלובקה וזרז׳ עד הז׳ירק, מחוז קרמניץ, מועצת בילוזורקה, תחנת דואר יאמפולי 40 ק״מ מקרמניץ.
319 בתים, 2376 תושבים.
— — — בשנת 1545 היתה (לנובצה) שיכת לרוזנים הקוזמינסקאים אחר כך עוברת ליאלוביצקים.
בשנת 1583 מכניס סאווא ילוביצקי מסים מ־15 גנים, 15 מעשנות, 2 גלגלי טחינה.
עכשיו יש בה חלקים: לקיצ׳בצאים, הדרוז׳ילובסקים והז׳ינקביצ׳ים.

אוצרות וולין (1919)

המקורות: עתיקות וולין — ד״ר זיגמונט מורוויץ
אמנות ועתיקות בוולין — ד״ר זיגמונט פיוטרקובסקי
עובד לראשונה בשנת 1913 הובא לדפוס בשנת 1919

— — — לנובצה עיירה קטנה ניתנה בשנת 1444 על ידי המלך קזימיזש יגלונצ׳יק לפשקוב ילוביצקי במתנה. מאותה שנה עד שנת 1863 נשארה ברציפות בבעלותה של משפחת הילוביצקים. באותה שנה נמכרה לנוביץ במכירה פומבית על ידי הרוסים כעונש על תמיכתו של מרשלק תיאודור ילוביצקי במרד קוסצ׳יושקו.

בלנוביץ התנוסס מאז המאה החמש־עשרה ארמון החומה להגנת הספר אשר תאורו המפורט והמעניין ביותר נמצא בארכיון הלאומי הפולני.

— — — בקרבתה נמצאים מספר אגמי נחל גדולים. הגדול ביניהם הקרוא האגם של בורסוקוביץ נמצא במרחק 10 קילומטרים ממערבה של לנוביץ. את האגם הזה יצר הנהר הגדול הורין וצורה לו כצורת ימה בגודל של 5 קילומטר לאורך ושנים לרוחב. בצדו המזרחי מכוסה אגם זה ביצות טובעניות ומצומח גדולי מים עבותים.

את אגם הנחל הזה היו פעם מרוקנים מדי 3 שנים לשם דיג דגים. דיג זה הכניס לבעליו הכנסה תלת־שנתית של 100.000 זהובים פולניים.

מקורות: אילוסטרובני פושיואדניק
פו וולינִיו — ד״ר מיצ׳יסלאוו אורלוביץ

לוצק 1929

— — — בלנובצה התנוסס מאז המאה החמש־עשרה מבצר גדול אשר תאורו הגדול לידי פאשקוב יילוביצקי. מאז ללא הפסק נשארה בשלטונה של משפחת יילוביצקי. בשל השתתפותו של המרשלק תיאודור יילוביצקי במרד סטיצ׳ין (מרד קוסצ׳יושקו — המעתיק) נמכרה לנוביץ ובנותיה על ידי הממשל הרוסי במכירה פומבית.

„— — — בלנוביץ התנוסס מאז המאה החמש־עשרה מבצר גדול אשר תאורו המפורט והמעניין מאוד נמצא בארכיון הלאומי הפולני.

בעיר נמצא קוסציול אמפירי שנבנה בשנת 1857 על ידי תיאודור ילוביצקי אחרי שקודמו נשרף.

(מקור החומצה הברזלנית) (?)

לפני שנים היתה (לנובצה) מרכז הכפורה השלאכטית בעלת ששה כפרים על מרחב של 80 ק״מ מרובעים.

פנקס ועד ארבע הארצות

האלפרין

לאנוביץ — מקום מושב יהודים בפלך וולין עמוד 530
ייברייסקיה אנציקלופדיה

שנת הוצאה 1908
ערך ד״ר י. קצנלסון וד״ר א. הרכבי

לנובצי
עיירה, פלך וולין, מחוז קרמניץ
לפי מפקד תושבים 1847 מנתה קהלת לנובצי היהודית 523 נפשות.
לפי מפקד 1897 היה מספר הנפשות הכללי 2525 נפש, מזה יהודים 1174 נפש.

ל נ ו ב י ץ   ה ע י י ר ה

שלום אביטל (קויטל)

לנוביץ ראשית ואחרית

עיירה יהודית־טיפוסית במחוז קרמניץ, השוכנת על הנהר הורין בין העיירות ימפול ווישניביץ שוכנות ההורין אף הן. עיירה קטנה שלא הצטיינה מעולם באישים מפורסמים או במאורעות היסטוריים חשובים — כל חין ערכה טמון היה בזה, שהיתה מלאה ,,יהודים ווהלינים" טובים, בעלי לב יהודי חם. אנשים עמלים, שחיו חיי מסורת יהודית ובנפשם הביאו לחמם, וכן סוחרים ובעלי מקצועות חפשיים, משכילים וציונים.

תולדות העיירה ויום יסודה אינם ידועים לי ואני מעלה בזה רשמי דברים המבוססים על זכרונות ושמועות בלבד כפי ששמעתים מפי זקנים.

עפ"י מסורת עם יש ליחס את ייסודה לתחילה המאה השמונה עשרה. וזהו תוכן המסורת שהיתה רווחת בין זקני העיירה:

כברת ארץ זו, שעליה השתרעה העיירה, היתה חלק מנחלאותיו הרבות של ,,פריץ" פולני אחד, שתפסו שטח נרחב של אלפי דיסיאטינות. פעם יצא הפריץ לסייר באדמותיו ובמקום אחד שקעה מרכבתו בבוץ עד ליתדות הגלגלים עד שלא יכול להחלץ מן המיצר. כמשיח לפי תומו התבטא הפריץ בלשונו הפולנית, כי מקום זה מיועד להיות ,,לאן אוביאץ", כלומר מרעה צאן. הדבר יצא מפי השליט ובמקום הזה, על גבעה קרובה לביצה, נוסד ישוב בשם לנוביץ. מעניין לציין, כי תושבי המקום היהודים והגויים, אשר שנים רבות שקעו ב,,רפש הסטורי" לפני היות מרצפת אבן ברחובה הראשי, קראו למגרש, שבכניסה לעיירה בשם ,,ביצה" (די בלאטע), ונבואת הפריץ נתקיימה במלואה, כי מסביב לעיירה השתרעו שטחי מרעה נרחבים ושדות פוריים מאוד.

תושביה היהודים, שנקלטו לשם מכל הסביבה ואף ממקומות רחוקים שבמדינת רוסיה, הלכו ורבו במשך הזמן. לפי המיפקדים הממשלתיים הרשמיים היה מספרם בשנת 1847 בס"ה 523 נפש, בשנת 1897 — 1774 נפש (מתוך מספר כללי של 2525 תושבים), ובזמן ההשמדה האחרונה — למעלה מ־2000 נפש.

מראה העיירה לא היה שונה ממראה העיירות הסמוכות. רק בית הכנסת הגדול, שעמד על הגבעה ושהיה נישא מכל בתי המקום, נראה ממרחק רב

בהתקרב הנוסע לעיירה ושימש לו סימן היכר מובהק. עוד בית מדרש ו„קלויז" ומספר בתי תפילה קטנים ורחוב ראשי הוא „השוק" (דער מארק) השלימו את התמונה הכללית של ישוב יהודי זה.

החיים היהודיים שטפו באפיק רגיל. דורות על דורות עבד בעל המלאכה בסדנתו והחנוני בחנותו ועל דוכנו. יום השוק, התקיים פעם לשבוע ומשך אליו מאות כפריים מכל הסביבה, בה היתה תלויה מחיתם של רוב היהודים. בבתי המדרש נשמע הקול קול יעקב ו„בין מנחה למעריב" שוחחו על דא ועל הא ועל פוליטיקה, כנהוג. הענינים הציבוריים נסבו מסביב לבחירות רב וגבאי, מקום בית־הכנסת ולהבדיל בבית המרחץ, מחלוקת וריב על „כיבודים" ועל דברים של מה בכך. בקיצור — סדנא דארעא חד הוא. עד שקם דור חדש. דרך חרכים וסדקים חדרו לסמטאות האפלות של לנוביץ העיירה רעיונות חדשים על „השכלה" וספרות, על ציונות ועל חלוציות וכו' שהובאו ע"י עובדי אורח מקריים או מורה ל„שעות" שבא ממרחקים. וכאן, כרגיל, נחלצו בחירוף נפש האבות שומרי המסורת למלחמת תנופה עקשנית נגד ה„שקצים" הצעירים שהתעקשו אף הם וטענו, כי הגיע זמן של „וישן מפני חדש תוציאו". את מקום ויכוחי בית המדרש של הדור הישן תפסו ויכוחי הנוער היהודי על רעיון וחזון, על תרבות הגוף והרוח, על תחית העם והארץ וכו'.

הדור הישן התנגד לכל רעיון חדש, ומוכן היה ליהרג על שמירת הישן כעל דבר שבו תלוי סוד קיומו. כאשר חזר סבו של כותב הטורים האלה בשנות העשרים מאמריקה, בה עשה מספר שנים והספיק לקלוט משהו מן המושגים החדשים של העולם הגדול, חזר לבית המדרש כמתפלל ותיק לשעבר החוזר לאכסניה שלו, אך לא יכול היה להשלים עם התנאים והמצב ששרדו שם מדורי דורות. על דעת עצמו הלך לפני חג הפסח ועשה מעשה נועז, הביא אשה לשטוף רצפת בית המדרש לכבוד החג. הדבר עורר סערה גדולה והעיירה היתה כמרקחה. היתכן? — טענו היהודים החרדים ור' יענקיל יהודי בר־אורין בראשם — זה עשרות בשנים קיימת מסורת אבות לטאטא את בית המדרש במטאטא של זרדים, והנה בא יהודי „אמריקאי" ומכניס ממנהגי הגוי וחוקותיו!...

✶

אך מה שלא יעשה השכל יעשה הזמן. ההתפתחות הכללית בחיי היהודים השפיעה גם על הדור הישן, וביחוד לאחר הכרזת בלפור. כאשר ענין הגאולה נעשה מוחשי יותר חל גם שנוי ביחסו אל הציונות, אם עד אז נהגו אנשי לנוביץ מנהג הכנסת אורחים בכל עובר אורח, וכל שד"ר שנזדמן לשם מעולם לא שב בידים ריקות, הרי מעכשיו צרכי ארץ ישראל ובנינה תפסו את המקום הנכבד ביותר והועלו ועמדו בראש דאגותיהם. כולם כעשיר כרש, הרימו את תרומתם לקרנות הלאומיות בחרדת קודש ובדמעות גיל.

בשביל הדור החדש התחיל תור הזהב. הגיע זמנו לצאת מהמחתרת. לא עוד נחשבו בעיני ההורים כבנים סוררים ומורים ולא נרדפו יותר על פעולותיהם הלאומיות. הנוער החלוצי הנלהב, שברחובותיה הצרים של לנוביץ חזה במסתרים

את חזון גאולת ישראל, ניגש מעכשיו במרץ רב לפעולות הגשמה. הוקם בלנוביץ „בית ספר תרבות", בו קיבלו בני ישראל ובנותיו חינוך עברי ספוג רעיון שיבת ציון וחיבה לקניני הרוח של העם. ספרית „תרבות" היתה מהגדולות והעשירות בכל הסביבה. וההסתדרות הציונית הכתה שרשים עמוקים וזרמיה השונים ו„החלוץ" בראשם הקיפו את כל חוגי הנוער בעיירה.

אולם, עם כל המפנה שחל בהשקפת ההורים על הפעולה למען א"י, נשארו בכל זאת אדישים ביחס לעלית בניהם ובנותיהם, ושוב התחילה מלחמת אבות ובנים. ההורים רצו לראות נחת בבניהם, שישאו להם נשים ויקימו בית בישראל כהלכות גוברין יהודאין, אך הבנים שרובם חניכי ביה"ס „תרבות" וכולם בעלי הכרה לאומית, רוח אחרת היתה עמם. בערמה ובסתר ברחו „מיון המצולה", שעליה נוסדה לנוביץ ועליה גאותם של תושביה מהדור הישן, ועלו ארצה והצטרפו לבניה־בוניה, כשחלום כולם להעלות ולהעביר את הוריהם ארצה.

לדאבון לבנו הגדול הקדים ועלה הכורת על העיירה וחלק גדול מהנוער והתושבים לא הספיק לעזוב את לנוביץ ונפל בנופלים. בשנת 1942 בסוף אוגוסט ניספו כל יהודי העיירה מנער ועד זקן ולא נשארו מהם אלא שרידים מעטים, שברחו ונצלו.

לנוביץ... אחרית

מוטקה רויכמן

אדם והוי בלנוביץ

(אל האיש בראי בית הכנסת)

שלשה בתי כנסת מרכזיים היו בעיירה. צפופים נחו בכפיפה אחת בסמטה צדדית, נסתרים מעין רואים, שלא כמנהג הגויים בבתי כנישתם, כאילו בכוונה תחלה להחלץ מעינא בישא, שעין זר לא תשופם ולא תראה ראיית חולין את האור הגנוז שקרן מהם.

במורד ההר במשך מאות שנים על תלם עמדו, בולטים מן המעמק היומיומי של העיירה, בחינת ממעמקים קראתיכם.

הבולט שבהם היה בית הכנסת הגדול „די גרויסע שול״, בנין מוצק במבנהו וארכיטקטוני במראהו. מלבנים אדומות היה בנוי, מקושט פתוחי לבנה ומסורג מעשי מקלע באריחי ארגמן. מלאכת מחשבת מבחוץ ועשוי תבנית צורה ומתכנת מבפנים. היכל מפואר אקוסטי. ממוזג אויר, רב אור, דרך עשרות חלונותיו רבי המדות הקרועים לו בקירותיו עבי ההיקף הציץ ובא האור וחדר והשיב האויר.

בגובה עשרות מטרים נתלתה ועמדה לו עזרת הנשים, כאילו מרחפת באויר תלויה על בלימה מגודרת מעקה עץ מגולף, עמודי אצטוונא מכודרים וגלילי ששר מבריקים, מעשה ידי נגר אמן.

מקדש מעט זה שמש בית תפלה בשבתות וחגים, לא לעלית של הקהלה לא לקשוטי האדם, כי אם לפשוטי העם דוקא, לפרולטריון הלנובצאי לחייטים, לסנדלרים לנגרים ודומיהם עמי רצות. אנשי העמל והמצוקה קבלו ברהבות הזאת במועדים פצוי על חייהם האפורים מימות החול.

בקיר המזרח, במקום הבולט ביותר ישב כבוד ר׳ שמחה חייט. יהודי גבה קומה שאף נשרי משקיף לו ממרומי פניו על העולם שלרגליו וזקן לבן וצימח מתפרש לו על חזהו הרחב.

חייט נשים היה „דער דאמסקי שניידער״. בר־אורין יודע פרק במשניות ועין יעקב. במקצועו שכולו עסק עם נשים הוא טפל רק בגזירה בחתוך הבד, בעוד שבהתאמת המדות עסקו בנותיו. חייט נשים שלא נכשל בנשים ר״ל.

על ידו מקום מוקצה לר׳ יוזיפ שניידער. הוא היה קטן קומה עיניו טרוטות, אדומות תדיר מרב בכי שבכה בעת אמירת תהלים. יום ולילה היה מחזיק בידו את ספרו של נעים זמירות ישראל ולא נפרד ממנו גם בעת תפירת השפנצרים לערלי הסביבה. בשורה אתם ישב גם ר׳ ראובן שניידער. ממוצע קומה שזקנו השחור שזור חוטי כסף. מימרה מפרקי אבות נשגרה לו על פיו: העולם הזה הוא רק פרוזדור ועליך להתקין עצמך כך שתכנס לטרקלין. בעודו בחייו הכ״ן

צואה לבניו, כי את מצבתו עלי קבר יתקינו מקרשי שולחן החייטים שלו, הכבד כשיבוא יומו. שתשמש מצבה זו עדות נאמנה בעולם האמת, כי הוא ראובן דנן לא נהנה מעולם מ„שאריות" של זרים.

לידם ובסמוך להם ישב ר' זליג החיט, בעל זקנקן דליל היה ופניו חרישי קמטים מרב דאגה. מקונן היה על מר גורלו תמיד ונחמתו היחידה בחלדו היה בנו בכורו אברהם. „אברהם מורה" כנוהו. נמוך קומה שקט, צנוע ומדברו בלחש, בבחרותו התרעה עם בני האמידים אתם התחבר ובחברתם יצא, אך משהגיע לפרקו ונטל ריחים על צוארו עלתה מחיצה ביניהם והוא פרש לפנתו, הסתגר בעולמו ודמם. מרביץ תורה היה לילדי העיר ומחלק אתם ידע שהיה לו. כתב יד קליגרפי, מסולסל הוריש להם וארבע פעולות חשבון. כאביו חלם גם הוא על שנוי סדרי עולם ככתוב ב„ברושורות" של מהפכני עולם.

מעבר מזה של העמוד על יד אותו קיר ישב ר' בער אברהם מוישה'ס הוא ובניו אתו. בער פורמן, סוחר סוסים גברתן אימתן היה מפיל פחד על פוגשיו. גבה קומה מופלג היה, שרירי ורחב כתפים. מהן נתלו לו שתי זרועות חובקות חביקת חנק כל מי שבא בתחום תפישתם. עיניו יורקות היו ברקי רצח. ספורי זועה נרקמו סביבו. מעשה במארב ששם לגונבי סוסים מאורותו. יחידי באישון לילה ארב להם וגרזן בידו. מאז נרגעה רוחו בלילות ושני פגרי האימתנים האוקראינים, קרבנות אונו וגרזנו מצאו מנוחתם עדן במצולות הנחל שבמורד.

השלטונות עצמו עינם ושתקו מאימת חרונו של ר' בער. ושוב מעשה בקוזאק אלים, שנטה ללון באורותו עם רכובתו וכבודתו וכשבא שעתו לשלם זלזל ביהודון ולא רצה. ושילם בכך בחייו ולא ידע איש קבורתו. מן המפורסמות היה, כי מי שנכנס לתחומו של בר ליוורנט מתעסק עמו ומפריעו — באש הוא משחק. זוכרני יומים לפני מותו והוא זקן כבר, נשען על מקלו העבה. גונח גניחות ומשתנק מריאות פגומות שבגדו בו לעת זקנה והשאירוהו ללא נשימה, ועיניו יוצאות לו מחוריהן, השתרך לו בר אברהם מוישה'ס החוצה מהסגרו בבית כדי לראות בזיוו של עולם בפעם האחרונה. לראות עולמו זה שנכנע לו תמיד, איך הוא נראה בערוב יומו. והיה הילוכו כושל כמהלך במוסט מוסט וילדי העיירה מסתכלים בגברתנם הגוסס ומצחקקים צחקוקים, למראה זה הגבר שטעמו שונה והוא לא הוא. הרגיזו גמדי עיר את הגוליבר שלהם והוא הלם במקלו העבה תוך כעס בארץ עד שהמוט הנוקשה האלוני התנפץ לרסיסים כמי שאומר: עוד כוחי במתני והזהרו בני תשחרת.

על ידו ישב במזרח בנו בכורו דוד הירש, בן יצוק מאותה פלדה של אביו, מאותו חסן. מהדורה מוקטנת של אביו הענק אך קישחת כמוהו. גם מבטו לא בישר טובות והשררה בקעה משרירי גופו. רחב היה כמעט כאביהו מולידו. אך נמוך ממנו במקצת. בשעת כעסו לזאב דמה ודבורו המגמגם נתגמגם אז עוד יותר.

אחריו הבן השני ירוחם, מצבר אונים היה, אלא שכוחו עצור ואשו כבושה. גוף היה לו אטלטי, לסתותיו רחבות ושפמפם קצר מתורבת משחק לו שובבנית על דל שפתיו החייכניות. מתרעה היה ירוחם עם כל המי־ומי של העיירה, גונז

יותרת כוחותיו שלא יראו מפניו ויתרחקו, נזהר מלהוכיח עליונות גבורתו. לעתים רחוקות היה נזקק לכוחו שלו הכבוש, אך משנזקק לו ישמור האל את קרבנותיו.

פעם הראה להם לגויים את נחת זרועו. יחיד מול רבים ועודפים עליו. היה זה בשנות העשרים המוקדמות. שמועה התפשטה, כי הגויים גודרים את ה„בצה" „די בלאטע" ומספחים אותה לשטח בעלותם. הבלאטע כר דשא נרחב מרהיב עין בירקותו הדשנה, השתטחה לה בשולי העיירה בין שני נחלי זרמים לבין שני גבולות ישובם של הגויים ושלנו. ירקות זו שנדחסה כאן במפריא, שרש על גבי שרש עלוה על עלוה משכה את עינם הקנאנית, יהודים זכו בה מן ההפקר והעני־קוה מתת לילדיהם למשחקים ושיטוטים,ישחקו למו הנערים בשעותיהם הפנויות ממוסר אב ושבטו של חיידר ומלמדים. והם הגויים רצו בה למרעה לעדריהם.

הכפר נובוסילקי הרצחני היה בטוח כי די להם להפחיד את היהודים והם יוותרו על השטח. רוצחים היו שם יותר מדי. משם יצא גם רוצח זה צר המדוח והיבש שכתפו האחת מורמה לו ופניו פני תינוק, שרצח את מוניש, חברי הטוב. על אם הדרך בין ויזשרודק ולנוביץ ארב לו כידיד ורצחו. בדם קר רצחו. ולא בא על עונשו מחסר הוכחות כביכל.

שנים עקבתי אחריו ופעם הצלחתי לדובבו והוא בגילופין. דובבתיו בעקיפין סחור סחור. הוא כמעט הודה בפני על פשע אך בין רגע הבריק עלי מבט פלדה וחמק.

מנובוסילקה זו עטו הגזלנים באותו א׳ באלול שנת תש"ב האומללה, גרזניהם בידיהם את גולגלות אחינו ניפצו, במיתות משונות אותם דנו, לדראון עולם יזכר שמם המקולל.

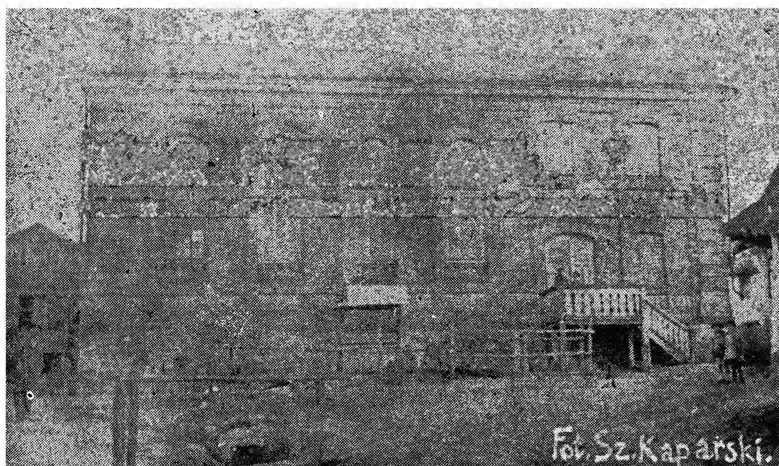
הרבה זכרונות זכורים לנו מהביצה הזאת. ממנה זינקנו, בהיותנו זאטוטים ילדי ה„חדר", לגני הירק שלהם ועלי טבק קטפנו, סיגריות מהם גוללנו. כמגרש ספורט שימשה לנו בהיותנו צופים, עליה התרכזנו שבט שבט על דגלו. למסדר חגיגי הסתדרנו לקבל את פניו של הביסקופ (החשמן) הפולני — כומר רם־מעלה שהיה צריך להגיע לעיירה מקרמניץ. באור יום חכינו לו והוא, האב הקדוש, רק מאוחר בלילה הגיע ובשאט־נפש ובוז עבר על ידנו ולא זיכה במבטו הקדוש, לא אותנו ולא את נכבדי העיירה שיצאו לקדמו בלחם ומלח. בלילות סהר היינו מטיילים בה ובלהט נעורים „מה יפים הלילות בכנען" היינו שרים. הביצה — שספגה לתוכה במשך דורות הווי נהדר מעיירתנו הקטנה, בביצה זו רצו הגויים חיץ בפנינו להקים. כל העיירה התעוררה אז — והתחילה הנהירה. כל אנשי שכונת ריפץ, כל הסמטאות הגובלות, כל מי שכוחו במתניו ודם בעורקיו, התפנו מכל וכל ואל הביצה זנקו. כולם רצו שם לקדש נכס נעורים ישראלי והיו מוכנים לכל.

מכולם נחרת בזכרוני אברהם ווייצמן, בחור נמוך־קומה רחב־גרם, כשהוא עומד נטוע בקרקע ברגליו הקצרות, השריריות וקלונס עץ בידו ומפצח ראשיהם של השקצים. וביחוד — מיודענו ירוחם בער׳ס, מסתובב היה באנדרלמוסיה הזאת, כאילו מתוך סקרנות גרידא, כמי שנקלע למקום שקט, בלי התרגשות, רציני, נוקשה, כפות ידיו תחובות בכיסיו, מאוגרפות מוכנות. לסתותיו רועדות קמעה

מחירוק שיניו, בכל רגע שולף הוא את אגרופו מכיסיו ומחלק כאילו כלאחר־יד רק, ככה מאחורנית, מכות יבשות. ידען גדול היה ירוחם באנטומיה של השקצים הלנובצאים. רק בין הצלעות ולתוך הכליות הנחית בהם את אגרופיו האדירים ומפיל בהם נשורת, מחוסלים לעשרות. כגדוע עצים גדע בהם והם — פניהם כחולות ועיניהם מחוריהן יוצאות.

הגויים ברחו בבהלה — ומאז החיץ מהביצה הוסר.

לאחר זמן התאונן בפני מקר הסנדלר, שגץ אוקראיני גבה־קומה שקווצת שערות פשתן על מצחו משתלשלת תמיד, והוא גונח יורק דם ומקלל את כל הפרבוסלבים, באבות אבותיהם קללם, כלבים בני זנונים ואמותיהם שאת דרכם שרכו, את יזוס כריסטוס הממזר בן הכלבה הסוטה, את מיקולאי הקדוש, אותו ואת צמתו וזקנו המדובללים המכוננים ושאר הקדושים, שלצערו הרב לא התפגרו בעודם קטנים ובמכנסיהם את צרכיהם עושים; בשלהם, הארורים תפח רוחם המצולבת, בא לו כל סבלו. הוא, כלומר מקר, דוקא מעורב בין הבריות היה. בביתו של ליזר הסנדלר גדל מקטנותו, מפתו אכל ואת האומנות אצלו למד, אידיש דבר ובחגי ישראל ובשבתותיו היה בקי — והנה כפהו השד באותו יום להמשך להקלע לקטטת הביצה ומישהו — כך התאונן והצדיק על עצמו את הדין — ועד היום לא ברור לו מי הוא המישהו, הנחית לו אגרוף פגז בצלעו השמאלית ומאז חייו אינם קרויים חיים והעולם חשך בעדו...

בית הכנסת הגדול

*

גם לסבי ר׳ זלמן היה מקום (א שטאט) בקיר המזרח בבית־הכנסת הגדול, אם כי לעתים נדירות תפס שם את מקומו. הוא בקלויז של ר׳ אהר׳לי השים את מקום תפלתו; ר׳ זלמן סבי משומסק העיירה מוצאו, בן למשפחת סוחרי תבואה ופשתן. אך כשהשתקע בלנוביץ פתח אטליז בשר לפרנסת ביתו. שגור היה בפיו לומר להסברת מעשהו זה: „פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות״ — מימרה שקבל אותה מר׳ מרדכי׳לי שומסקר, שעל שמו אני נקרא.

ממעריציו הגדולים של הרבי היה, נסים ונפלאות ספר אודותיו. מעשה באחת מבנותיו שתקף אותה גהוק משונה, כל הרופאים הוזעקו אליה. גם הרופא המומחה אנדרייבסקי מיאמפולי העיירה, אך ללא הועיל. רק הרבי בתפלותיו הביא לה פורקן ומאז כבוד מלכים חלק לו, בביתו היה מתאכסן בבואו לעיירה ואת שולחן השבת אצלו ערך וכל מחסורו מאז עליו היו.

יהודי גבה־קומה היה רבי זלמן שומסקער עם שתי כפות ידים רחבות, עמלות, מיובלות, איש השלמות הגופנית פרט לגידול הבר שעל לחיו מתחת לזקנו. זוגתו, הסבתא חיה, היתה ההיפך ממנו. נמוכת קומה בעלת עור בהיר ופנים עדינים. גם היא היתה קמה ממיטתה עם קריאת הגבר, או בלילות החורף, להסיק את התנור ולהכין פת שחרית לבעלה, את המאכל האהוב עליו, פירורי לחם שרויים בקערת בית־קבול עמוקה במים רותחים ומתובלים במלח. עם גמר התפילה ונטילת ידיו היה הוא מתישב על יד השולחן, עליו מפת בד פרושה ואוכל ונאנח, על ימים עברו, שהיו ואינם. כי לפנים אותם פרורי הלחם ביין שרף חריף היו שורים — וקערה מלאה... אחרי ברכת המזון היה ר׳ זלמן מהדק הדק היטב בחגורת עור את פרוות הכבשים שעליו ויוצא לדרכו. כבר בשעות הבוקר המוקדמות נעול היה במגפיו הכבדים המפורזלים בפרסות ברזל בוסס בשלג העמוק בחזרה מכפרי הסביבה, כשעל גבו בהמה דקה מכתף, מתוך צער בעלי־חיים — והוא בן שבעים אז.

אהבת נפש אהבתיו. הוא שלמדני על סוס לרכב ובמושכות לנהוג.

עם פרץ מלחמת העולם הראשונה נוצרה אנדרלמוסיה בעיירה, תינוקות של בית רבן התבטלו מלמודיהן. כל הקיץ ההוא בשדות ובכפרים אתו הסתובבתי — אני הנהג בסוס והוא יושב על ידי נים ולא נים ונהנה מזיו העולם: מה יפה עולמו של הקדוש ברוך הוא, אמר הסבא, ואנשים רעים מקלקלים אותו, שוחטים איש את רעהו.

פעם ראיתיו בצר לו באחת הנסיעות. לחניון של „טברשציקית״ נקלענו, אלה היו סוללי פסי הרכבת. בשולי עירה נמתחו הפסים וחלון לעולם הרחב פתחו בפניה. מרוסיה הרחוקה הביאם הצאר על רכבם ונשותיהם. מכל הלאומים נצברו ובאו קוזקים, טטרים וקירגיזים. מכנסי שק רחבים היו לבושים ושפמי טרס־בולבה אדירים משפתם משתלשלים, עגיל ענק תקוע היה משום מה באוזן אחת מנוקבת. עלי טבק חריף היו לועסים ויורקים רוק שחור ועכור. ערב רב זה לסבא נטפל ואת זקנו מרטו. ר׳ זלמן במלוא קומתו התמתח, ורידי צוארו

השתרגו־התנפחו, חמתו בערה בו והוא תפס כלונס עץ עבה בידיו וריסק להם את עצמותיהם. אני זאטוט חסון מהיר־חימה הייתי וחמתי כליתי בהם. את שיני החדות בבשרו של אחד מהם תקעתי. בכבודו של סבי פגעו המנוולים. בדרך חזרה ואני סר וזועף, חנוק דמעות בהסתכלי בשריטות שבפניו לטפני סבא זלמן על ראשי ואמר: אל דאגה בני, בכל דור הם עומדים עלינו לכלותנו ואנחנו חיים וקיימים והם בקבר ירקבו. יהודי פשוט ישר ותמים היה הסבא, מאומרי תהלים וקוראי מעמדות.

על יד הקיר המערבי מאחורי הבימה בין השאר ישבו גם שואבי־המים. אברהם־איסר שואב־המים, יהודי נמוך־קומה וזקנקן דליל ושקע עמוק בכתפיו. אסל הדליים, שהיה מורכב עליהן במשך עשרות שנים, נתן בהן את אותותיו. בימי החול היה בא הנה לשאוב מימי פרנסתו מהבאר שעל יד בית־הכנסת הגדול „די שול קריניצע". מים חיים היו הם לגביו כי מהם הוא חי, אך הם גם היו מים חיים ממש, מי בדולח, זכים, קרים כקרח. בימות הקיץ החמים ובימות גשם וסערת שלג בחורף היה בא הנה. בקיץ קלחו המים צלולים וזכים, בחורף לעומתו היו עולים מעל דפנותיה הקפואות אדים חמים מקרקעיתה העמוקה. על באר זו, מקור פרנסתו, שמר ואותה טפח, שרשרתה שמן ואת גלגלה זפת. היא היתה חלק מישותו. גם קולו אטום היה אטימות באר עמוקה, הוא התיחד אתה רוב שעות יומו ונזון ממהותה. היא הלהיבה את דמיונו והזינה את נפשו. הוא היה נתון לעמקות בלתי מובנת ולדברים שלא מכאן.

מעשה בליל חרפי אחד מושלג עז־כפור באשמורת הבוקר, ואברהם־איסר את דליו ממנה דולה, והנה לקיקה עזה באזניו הרגיש. מרוב פחדו את עיניו עצם וצפה לנעלם שבעמקות שיתגלה כאומר לנפשו: ידעתי כי אי־פעם זה יבוא ואז הוא ראה אותם... את המתים ארוכי עצמות היו ושופי גלגלות מישירים מבטם הכבוי מתוך חורי הגלגלות. בתכריכים לבנים עטופים היו ולשונותיהם האדומות מן המרחק, מעזרת־הנשים משתרבבות ועד לערפו הגיעו.

גדליה חתנו — כבד־פה וכבד־הבנה. את פרוטותיו במטלית מזוהמת קשר ולידי אשתו הננסית הוולדנית מסר בידיו הדוביות והן הצטברו אצלה הפרוטות ולחמשים רובל הצטרפו. הרגיש גדליה שיש משהו לעשות, אם אדם בלי עין־הרע מתעשר יש לעשות בדבר — לבש הזוג בגדי חג ולביתו של מנדל סטרוסטי הלכו להשלישם בידיו בתנאי מפורש וחשבון מדויק. ר' מנדל — פלט גדליה בגמגום כבד ואשתו החרתה החזיקה אחריו — הנה הכסף שמיהו אצלך למשמרת ולא חס וחלילה שבחינם נרצה הדבר. יודעים גם יודעים שיש רבית בדבר, אך את הרבית נשלם בדליי מים. הוא את החביות שלכם ימלא, חנם אין כסף, רק בעד הרבית.

ממול לקיר המזרח „די שפיגל וואנט" ישב ר' מיכל הנפח, יהודי גוץ וכבד בשר. ממחלת כליות כרונית סבל, אך בכפות ידיו קצרי האצבעות הבשרניות כוח אדיר היה טמון. סוסים משתוללים — היה בקלות מכניע בהן ופרסות ברזל לרגליהם מפרזל. טוב־לב היה וחייכן. שתי בנותיו מאשתו השניה, זיסל ואודיל, חינוך

ציוני קבלו, בתנועת נוער התחנכו. הפאר בבית היו השתים ומקובלות גם על חברות הנוער הבעל־ביתיות, נגדן אי אפשר להטיח בנות בעלי־מלאכות.

על ידו ר׳ ישראל רחל׳ס החיט ישב. גם הוא ישב ב„שפיגל וואנט״. גוף גולמי מרובע כאילו מבול עץ חטבוהו, מקשה אחת קצר ללא קפלים ופחסים מכף ועד קדקד. אף ועינים מלוכסנות מפילות אימה על כל רואיהן, מבט רוצע, קר כפלדה וקשה כמוה. זעפן במקצת, מפיל פחדו גם על השקצים שהתקהלו בימי אידיהם על יד ה„צרקבא״ מול פתח ביתו. ה„צרקבא״ עמדה בסמוך לו, מוקפת גדר אבנים גבוהה ונטועת משוכת אילנות בעריאזע לבנים מתקלפים בחוץ. נתמזל לו לצערו לגור לידה ולראות אותם, את מתפלליה שונאי ישראל בשם ישראלי מנצרת. בפנים עלה סרחון של זעת המתפללים וכורעי הברך בפני הממזר מנצרת ואמו הנואפת. שורש הרע והשנאה לגזע מוצאם ממנו ינקו כל שריד הטוב שבהם. ה„צרקבא״ על פעמוני מגדליה וצלביה המוזהבים, החדים, הרצחניים, הזדקרו בשחצנות כלפי מעלה, כאילו היא כאן גבוה מעל גבוה. מקור השיאים שיאי הרצח, ביאוף גניבה ונקם. שקץ תשקצנו — היינו מלחשים בעברנו על ידה ובשאט נפש שלוש יריקות יורקים. אך הוא, ישראל, לא יכול לעבור לידה ולהפטר, היא לא הרפתה ממנו גם בביתו על כל טומאת שקריה וחלאת מתפלליה.

מטבעו שתקן היה ישראל, אך לעתים היתה נהימה משונה פורצת ומתמלטת מחזהו בלוית מכת נפץ עצומה על ה„סטנדר״ שלו ופיו היה משמיע „הס״ מקוטע, חד ומבשר החלטיות. אז ידעו כולם כי ישראל רחל׳ס חרון גדול תקף אותו על בני התשחורת ועל מעשי הקונדס וקלות ראש, שנוהגים הללו בבית־הכנסת. אז גם הנועזים שבהם היו משתתקים, רוטטים מפחד ומחפשים מחבוא לעצמם.

ר׳ חיים־ישראל „טוחן הגריסים״ (קרופעדערניק) טוחן גריסים היה לערלי הסביבה בטחנתו. היא היתה עשויה כולה עץ חורקת חריקות צורמניות בשעת פעולתה ופולטת קולות נפץ עמומים של עץ ישן שאינו רוצה להתבקע עדיין. מופעלת היתה ע״י סוסה סמאת עינים. והיתה הסוסה צריכה להפעיל כוחות של יותר מכוח סוס כדי להיות ראויה. סוחבת הסוסה המדובללת את המוט הארוך למטה בתוך בור המיועד לכך. בוססת ברגליה התשושות והכושלות באפלה נצחית בתוך הזוהמה והפרש, שהיא עצמה הפרישה. גורל של סוסה לחיות בדלת אמות אפלות וכך מהנץ החמה עד שקיעתה. לעתים היתה מתעייפת הסוסה. תרדמה עזה תוקפת אותה, ראשה בתוך הזוהמה מורד ועל מקומה היא נעמדת וכל המנגנון משתתק. אז חיים־ישראל צורח צריחה מקפיאת־דם „ויו נבלה״ — ומיד מתחדשת החריקה. היא חוגרת שארית כוחותיה ומושכת בעול פרנסתו של חיים־ישראל.

אך קרה פעם, כי צריחותיו של חיים־ישראל לא הועילו. הדבר קרה ב־1918. כנופיה אוקראינית מכנופיות הרצחנים ששרצו בימים ההם בוואלין ובראשה „אבא״ (באטקו) אחד ארכי־ליסטים צמא דם יהודים, שפם אדיר מסתלסל לו על שפתו הבשרנית, תספרת מבעיתה (סולודעץ) זה כנויה של התסרקת המקובלת על רוצחים אלה שכל חייהם מצפים להזדמנות להרוג. וזה דבר התסרקת —

ראש הפר המגושם מגולח למשעי רק שיורת שער עשויה זנב משתיירת והיא מדלדלת ומשתלשלת מקדקדו ועד לגבות עיניו מגיעה. הרוצחים האלה הפגיזו פתאום בלי למה ומדוע את העיירה מעמדתם בתחנת הרכבת. הפגז הראשון על גג ביתו של חיים־ישראל נפל ואת הסוסה שתומת־העינים לשנים ריטש.

חיים־ישראל המקומח בימות חול שונה הוא לגמרי בימי שבת. ביום זה נראה הוא רחוץ ומסורק. זקן שחור, אף מגובן, פרצוף מזרחי מובהק — גם הוא בחומרה רבה הקפיד על שקט מוחלט שישרור בבית־הכנסת הגדול. לא פעם קרה ובחזרת הש״ץ או בקריאת התורה היה רעש מתחולל למעלה בעזרת הנשים, אשה עם רעותה משוחחת היתה על עניני בית ומשפחה, על תבשילים ותבליניהם — אז היה חיים־ישראל מרים את עיניו החדות וצורח את צריחתו השגרתית: שקט שמה ברוווזות!... היו אלה האמהות, הסבתות והדודות היקרות שלנו, שזוהי הזדמנות רגועה להן לבוא קצת לשוחח כאן. ימים רבים היו מחכות לימי חג ומועד לראות ולהראות בבית־הכנסת. מתקשטות היו במחלצות חג, לבושות שמלות ארוכות שלקרסוליהן מגיעות, פלרינות קטיפה על שכמיהן ולראשן צעיפי משי רחבי־מדות רקומים בפיתוחי עציצים שונים (א זיידענער שארף), צעיפים מאיכות מעולה, עשרות שנים הם כבר קיימים, מדור לדור עוברים ומשמשים זכר לגדולה משתמרת. ברקם לא הועם ואיכותם לא נפגמה, נשתמרו יפה בשידות ובארונות ועברו בירושה מאם לבתה ולכלתה. אנו חשנו בעלבון יקירותינו, שכך זלזל בהן ר׳ חיים־ישראל, ראינו אותן והנה אור זרוע על פניהן. רובן בימי חג ומועד מבקרות היו בבית־הכנסת ובקיאותן בתפילות ובפיוטים השונים לא מרובה היתה. בהקשבה רבה היו מקשיבות לקריינית המקצועית שאומנותה בכך את תוכן המחזור המלא. עולמות רחוקים נתגלו להן פתאום והיא ה„זאגערין״ מקריאה בניגון חרישי, סוחט לחות ודמעות מעיני השומעות, תפילות ותחינות על כלל ופרט ישראל.

בין השומעות גם אמי חנה זכרונה לברכה. על שמה שם בתנו נקרא. בת כרך היתה אמי, בקישינוב רבתי את שנות ילדותה בלתה. את מוראות הפוגרום עברה בפרוע פרעות ביהודי קישינוב בשלהי המאה שחלפה. הפחדים של הימים ההם נתנו בה את רישומם הרבה שנים. מתבודדת היתה, כמי שסוד לו עצוב ועמוק ואין לה מסביב מי שיבין לה. בלילי שבת חרפיים זכורני, המנורה כבר מזמן כבויה, העיירה עשויה באפלה מבשרת מנוחה ואימים. הכל שקט לא תנועה ולא קול בעיר. ישבתי אז על ידה, ליד התנור המוסק והיא מספרת איך זה התחיל. הריאקציה החשוכה, הכמורה הרוסית התחילה בתהלוכה — „פרוצסיה״ היו קוראים לתהלוכה רצחנית זו. בראשה, בצעדים אטיים, פוסעים פרחי הכהונה, נערים גויים בכתנות לבנות לבושים ופעמונים בידיהם והם מנענעים פעמונים בלי הפסק, מצלצלים צלצול דק. אחריהם הגלחים פוסעים, מגודלי שער ארוך, מדובלל ומזוהם. כובעי קטיפה גבוהים לראשם ומקלות ארוכים שגולות נחושת וכסף בקצותיהם, נישאים בידיהם, ספק למשענת ספק להתנשאות. הלכו הם כומר אחר כומר, לפי הדרגה והחשיבות, כאותם חשמנים חשוכים של שבטי

קניבלים בספרי הילדים. אחריהם נושאי האיקונין והצלבים השונים ובסוף — המון העם הולך ברצינות של בערות ואפלת המוחין. נרות שעוה דולקים בידי כל אחד, המון מטומטם, חשוף ראש נבוב, עטור תספורת דמוית סיר הפוך, המכסה את הראש עד העורף. „פיד מקיטרא" נקראה התספורת ופרושה „לפי הקדרה". העורפים מגולחים. ריח לבונה (ווייררוך) עולה מסביב בעשן לבן הממלא את האויר ריחות כשוף, אובות ומתים, רצח. ממרומי הכנסיות פעמונים כבדים מצלצלים בצלצול אטום, אטימות המזכירה מרתפי עינויים, אוטו־די־פה, אינקוויזיטורים טורקווימדיים, המון נוצרי, כלבים משוסים, חיות טרף מסביב: מוקדי אש, גופות יהודיות מעונות, הסרי ישע, הרוכות עולות בלהבות, אש מימי עשרת הרוגי המלכות. עד היום הכל עיניו נשואות לפגרו של הצלוב. הכל נעשה בשמו הרחום, כביכול, רחמן בן רחמנים. עד היום לא ידוע עדיין בדיוק איך ועל ידי מי נצלב, איך בעד כל טפת דמו הטמא נחלי דם יהודי נשפך ע"י חסידיו־מתחסדיו, הצבועים הנוצריים בכל הדורות. חרדה ופחד עוררו התהלוכות השטניות הללו בלב כל יהודי.

גם בקישינוב נסתיימה הפרוצסיה בריצוץ גולגלות ובריטוש בטנים של אמהות ותינוקות יהודיים.

אמי היתה אחת מבנותיו של הסבא ר' דוד. יהודי בר־אורין תלמיד חכם, שלא נמצא רבב על בגדו. מגבעתו עגולה, נוקשה, מעומלנת, „קוטולוק" חבושה לראשו, צווארון לבן גבוה בעניבת פרפר לצווארו. הוא שזכה בגורל להיות הסטרוסטה בעיירה ביאלורוטקי על יד שיפוטובקי. מקישינוב העיר הזעיקוהו ובמשך שנים בראש יהודי העזרה עמד. בסוף ימיו השתקע בלנוביץ אצל בתו, אמי, ובלנוביץ הובא לקבר ישראל. אמי הצנועה והשקטה מעולם לא פגעה לרעה באף אחד. זהירה היתה בקשריה ויחסיה עם בני אדם לא לנגוע בחולשותיהם, כי מה כוחו של אדם ידעה היא למודת פרעות קישינוב. אמי עתירת הסבל והחולי שמרה על קוי פניה המעודנים עד שארית ימיה. סופר עליה כי כלילת יופי היתה בצעירותה. מה שנשמר משרידי יופיה הן שערות הדבש שלה אותן סרקה וליטפה ימים ספורים לפני מותה — כמי שמתענג על עבר טעון זכרונות, מנעימים ההווה הקשה.

על יד אמי ישבה הדודה פייגה, אשתו של ר' הירש רויכמן. בת כפר היתה, ממריניק, כפר על יד שומסק. בכרכרה רתומה לארבעה סוסים הגענו אליה, לכפרה, בדהרה, עם החתן. משהו מן הזוהר ושמחת החיים ופולחן שניהם נתלוו למאורע זה. אני אז זאטוט, על ארבע עדיין זוחל. אך משום מה נחרת המאורע החגיגי הזה בזכרוני, היה בו מן החורג ממקובלות וממנהגי יהודים. כל בני הכפר בתופים ומחולות את פנינו הקבילו. בחורי הכפר ובתוכם אחי הכלה, במרוץ סוסים התחרו ותעלולי ספורט שונים. דומה עלי כיום, כי עם הלקח מהכפר הנערה נפגעה בחרותם ונאלצים היו לבחון „תפארת בחורים" כוחם, וכך פתחו בתחרות שכולה מפגן כוח ונעורים.

היא הכלה, בחורה כפרית חננית, שופעת בריאות ורצון חיים, אך מאולצת

בנטיותיה אלה, כובשת יצרה, אף רחב נחירים וסנטר מחודד מוצק. עינים גדולות, בהירות, צוחקות, נהנית מכל מה שאצלו לה החיים בכל הנסיבות ובכל המצבים. את דיוקנה ותוי פניה הורישה הדודה לבניה אחריה. בת למשפחה כפרית מדורות שפרנסתם בכל. עובדי אדמה, חוכרי מטע, סוחרי בהמות וכו׳. אבי המשפחה, ר׳ יחזקאל מריניקר, יהודי גבה קומה ונשוא פנים, השופט הבלתי מוכתר של הכפר. בפניו הובאו כל עניני התושבים השנויים במחלוקת, כל דין ודברים של גויי הכפר, סכסוכים על תחומי גבולות, על גנבות וסחיבות של דומם וחי. פסק־דינו חוק היה להם. בכבוד עצמי ובתקיפות נהג בגויי הכפר. גם בניו, בחורים חסונים ומוצקים, נהגו כמוהו. בליל חתונת אחותם הצעירה סוניה, שנישאה ליענקל פרציס בלנוביץ, הוכיחו בחורי מריניק אלה את עוז רוחם ואת העיירה הפחידו על יד החופה כאשר ירו לאות שמחה מאקדחים מספר כדורים אל על.

הדודה נשאה בעול הפרנסה וחלק נכבד נטלה בה יחד עם בעלה. היה זוג מושלם, שאין בהם חכוך ושיג וכוח ושיח. הבנה וידידות שררו ביניהם בכל שנות חייהם, שהיו משופעים במעלות ומורדות ולעתים גם מורדות של רעב, סבל ומחסור. בכל הזמנים היתה ידה נדיבה וביתה פתוח לכל. ליתומים, לשדודים, לעלובי מזל ולכל נדכא. זכתה הדודה להגיע ארצה עם בניה ולהשתקע בחדרה, בה מצאה מזיגה בין כפר מולדתה ועיירת נשואיה — לנוביץ שלנו. הצריף על הגורן החדרתי, בו השתקעה המשפחה שם יצא לו של אכסניה כונסת אורחים ואורחי לנובצה על אחת כמה וכמה. כל בני העיירה מקרוב באו את ביתם הראשון במולדת מצאו בו. הדודה פייגה כאם היתה לכולם. כמה שמחה בבואה אלינו לירושלים. ירושלים, אמרה, הרי בבית־הכנסת תמיד את שמה הזכרנו, בזכותה דברנו ואליה, אל ירושלים, מיטב תפלותינו שלחנו.

אך מהר בא הקץ לאשרה. מהלומה אחרי מהלומה פגעה בה. בעלה ר׳ הירש, נרצח באופן טרגי על ידי רוצח בן בליעל ותוך זמן קצר אחריו נספה בנה בכורה אברהם. בתאונת דרכים נספה. אברהם עסק מקטנותו בפרנסת הבית. נער פיקח, רציני, היה בעל מעוף למסחר וצפויה היתה לו קריירה מסחרית בפולין, אך כמיהתו הציונית גברה בו על הכל ובסכנת נפשות, ממש ברגע האחרון לפני השואה הגיע ארצה.

במרץ האופייני לו ביסס את מעמד המשפחה ושימש תחליף של מפרנס וראש משפחה דואג ומשיב נפש לאמו.

במותו — נקטף גם פתיל חייה של הדודה פייגה. כנר דעכה מאז יום מותו הטרגי לפני יום כלולותיו המיועד, ואת נשמתה לבורא החזירה.

בין היושבות מסביב ל„זאגעריץ" ישבה גם הדודה חנה, טוחנת הגריסים „די קרופניצקי" אחות אבי. אשה כבדת בשר בעלת פנים נמרצים. עשרות שנות אלמנותה חישלו בה ועצבו לה אופי גברי, נוקשה. ביד חזקה נהלה את ביתה וחנכה לעול, לדרך־ארץ ולעבודה את ילדיה השלושה: אפרים, מיכל והבת מרים. כולם היו הודות לחנוך שלה אנשי עמל ישרים. מקטנותם עבדו קשה

בטחנת הגריסים ובמכירת קמח לנשות העיירה. נהוג היה בלנוביץ, שכל בעלת בית במו ידיה את הבצק לשה ודברי מאפה בתנורה של עצמה אפתה למשפחה. אשה יקרה וטובת־לב היתה הדודה חנה, אך מהירת חימה. בחרונה לא היססה להשתמש באגרופים המוצקים ולא עמדו בפניה שום מעצורים, משנתכעסה היתה מסתערת כחיה פצועה וחובטה בפרצופיהם המטומטמים של הגויים לקוחותיה.

על ידי המעקה, הפונה מזרחה אל מול פני ארון הקודש, ישבו המתפללות הקבועות, המבקרות בבית־הכנסת הגדול מדי שבת בשבתו וביומא דפגרא אחרים — הבקיאות בהליכי התפילות וסדריהן. כל אחת היתה יושבת במקומה הקבוע ולפניה סטנדר משלה, עליו מונח סידור „קרבן מנחה" עבה רב דפים וכרסתן, כרוך בכריכת עור מוצק ואבזם נחושת על הכריכה סוגר. אלה לא הסתפקו בסידור בלבד הן גם מהלכות היו בתלמי הקדושה ו„אומרות" בספר התחינות וחמשה חומשי התורה בדבקות וברצינות שקועות ארוכות בצקון לחשן גם כאשר כולן היו נתונות לתפילה הרגילה.

בין המתפללות היתה חמותי אלקה ישראל־אשר'ס. אשה תמירה ודקת גו, שזופת פנים וגומת חן בסנטרה המחודד. עיניה חומות רבות מבע וצחוק מלבב רובץ דרך קבע על שפתיה הדקות. חיוך שילחה לכולם לבני ברית ולשאינם בני ברית, בל יעז לראות־לדעת אף אחד מה שמתחולל בלבה פנימה. ובלב שרשרת טראגית אחת. רק שלוש שנות אושר ידעה האשה בחייה. אלה הן שנות נשואיה לבעלה ר' חנוך הניך, אברך מעיירה פוטשאיב, בן למשפחת שוחטים מפורסמת. אחרי הנשואים החל הזוג את חייו לתכנן והוחלט, כי הבעל יסע לארצו של קולומבוס. לצבור לו מעט כסף, ליצור מעמד בחיים ולחזור ביום מן הימים לנהג יהדות לטוות מסרת יהודית בלנוביץ. אך היום המקווה לעולם לא בא. בתאונת דרכים קטלנית נספה הבעל בנכר, והיא נשארה בודדה עם שני ילדים פעוטים וזכרונות אושר קצרי מועד.

לעתים היתה נזכרת בהם ודוק של דמעות היה מציף את עיניה החומות. איך שהוא אהב אותה, את בתו בכורתו רחל, גם היא, הפעוטה חומת עינים וחמודה. מלאכי — היה מכנה אותה. גם היא על אביה התרפקה באהבה. והבת רעיתי בהווה, עד היום אינה זוכרת את תוי פניו ואיך היה נראה אביה. הבן, עוזר, גם הוא את אביו לא ראה. בהולדו, עמד אביו במרחק ממנו וגיהץ מכנסי גברים בשאפ הניו־יורקי. האשה דקת־הגו והחלשה היתה גומאת קילומטרים לכפר קיסקיוויץ וחזרה, זה הכפר בו נולדה, את כולם היא הכירה שם וכולם הכירו אותה. מהנץ החמה עד שקיעתה היתה מתרוצצת כדי לפרנס את שני העטלפים שלה רק ימי ששי ושבת, קודש היו אצלה לביתה. ביום הששי, היה כבר בצהרי היום הכל מצוחצח בבית הקטן. התבשילים מריחים נודפי ריח ניחוח. ועם התקדש השבת ובליל הששי, הגבר היחיד במשפחה, הבן בן־החמש, היה מקדש על היין, והיא — ראשה מרכינה ודמעת שמחה מעינה זולגת. אחרי הסעודה היתה המשפחה הקטנה הולכת לדוד יודל. אצל הדוד שמחה וששון, בית מלא ילדים, גדולים וקטנים. אורחים אדמו"רים. עורכים את השולחן בבית הדוד והיא, אלקה, חגורה בסינור

מגישה היתה את המאכלים לשולחן ונהנית מזיו הצדיק ומהקדושה בבית.
אביה, ר׳ ישראל־אשר, תלמיד־חכם מובהק היה. עוד בהיותו אברך, עקר מהכפר. אציל נפש ואנין דעת היה ובחיי הכפר הפשוטים לא התאקלם. ללנוביץ עבר. ממלמדות התפרנס. מלמד גמרא היה. הרבה מבחורי העיירה תלמידיו היו. הוא, האב, היה מצר בצער בתו האהובה ומצטער על מנת חלקה העגום. ולבסוף גם הוא נפרד ממנה. ניטלה ממנה משענתה האחרונה והוכפלה אלמנותה. אחרי מות אשתו, שנהרגה מרסיס של פגז הפורעים האוקראינים, הגר לאמריקה והוא קבל על עצמו את חנוך הנכדים, ילדיו של בנו היחיד יוסף שנפטר בדמי ימיו. הוא חנכם לתורה ולאהבת הלאום. אחד מנכדיו, עוזר הלפרין, הנמנה כיום עם יקירי לוס אנג׳לס בקליפורניה, הוא יהודי תוסס, חדור כולו אהבת ישראל ותורת ישראל. אשתו, משלימה את קו חייו והשקפת עולמו. היא, שרה, בת ישראל במלוא מובן המלה, דוברת וכותבת עברית כהלכה. בקליפורניה הרחוקה נשתמר ונתגבש דור שלם של יהודים בעלי לב חם, שכולו כרובו ממשיכי דרכם של שומרי מורשת, פרי חינוכו של ר׳ ישראל־אשר, מגיד שעורי תורה, היהודי הלנובצאי היקר. לא זכתה חמותי להגיע ארצה, הרוצחים שרצחו את כולם, קטלו גם את חייה.
בכניסה לבית־הכנסת הגדול, אכסדרה רחבת מידות, „דער פוליש". בקצהו הימני, מוצנע באחת מפנות „אחיו" הגדול נמצא בית־הכנסת הקטן (דאס שולעכל). בבית־כנסת זה התפללו סוחרי הסוסים, פושטי עורות, בעלי־עגלות. שבט של טפוסים מיוחדים. הוי מיוחד ו„מדות" משלהם. בכינויי חיבה מכנים איש את רעהו: משה׳ניו, מיכיניו ועוד. לא מגזע אחד קורצו. יש בהם בהירי שיער כאוקראינים או בילורוסים מובהקים ושחורי בלורית כצוענים, שזופי רוח ושמש. נועצים את עיניהם היוקדות בסידורים המודפסים באותיות „קידוש לבנה" גדולות. באותיות קטנות בקיאותם מעטה היתה. מעלעלים בצביטה את הדפים באצבעות מפושקות שטוחות ושזופות, בצפרנים משחירות. כל אצבע — מטיל פלדה קצר. יהודים שריריים, גברתנים, מהירי חימה שאין שולט בהם וברוח הדרור שבהם. ואוי למי שמנסה לרסנם במעוף רצונם או בפחז חרונם. היחידי שהשתלט על חבורה זו היה הגבאי ר׳ הרצי הנפח. יהודי גבה־קומה מגודל זקן אדום שזור חוטי שיבה, גבה מצח וחור פנים, אך בעל כפות ידים ענקיות מפויחות. הוא שכיבד את המתפללים המיוחדים האלה ב„עליות" לתורה, בבואם להתיחד על פי דרכם עם המסורת היהודית. בשעת הצורך מהלומות הלם בסרבנים, בעזי־הפנים.
בימים הנוראים התרוקן בית־הכנסת הקטן ממתפלליו וכולם נדחסו לבית־הכנסת הגדול להאזין לתפילתו של ר׳ יענקל החזן. הוא היה גבה קומה בעל ממדי גוף מאיימים בגברנותם, אך שקט כעולל. מלבד בחזנות עסק גם בכתיבת מזוזות וספרי תורה, חזן וסופר סת"ם ומשניהם — קבצן מקובצן. יהודי תמים וישר היה. הרבה מעשיות סופרו בעיירה על תמימותו וישרו שחברו שניהם להיות כוח כובש היצר, עד בלתי האמן. מעשה באיצ׳י זאבארער, סוחר הסוסים, שקנה זוג תפילין בניו־יורק בשוק הישן ובחזרו לעיירה בא אל הסופר סת"ם החזן ר׳ יענקל לבדוק את כשרותם. והוא, ר׳ יענקל החזיר לאיצ׳י את התפילין בתוספת

של 2000 דולר. מסתבר, כי מישהו „שם" הטמין עמל שניו בקדוש לו ביותר, בתוך הגוילים של כלי התפילה, האטומים לחקר פשוטי עם, התפילין התגלגלו לשוק העזבונות. עתה מצא אותם ר' יענקל והחזירם לאיצ'י סוחר הסוסים, וזה מההפקר נהנה.

קול באס אדיר היה לר' יענקל חזן — שאליאפין בזעיר אנפין. משהאדיר תפלה בקולו הרועם העמוק, היו ספות פתחים מזדעזעים. „אתה נגלית בענן כבודך ומן השמים השמעת קולך" — ממחיש יענקל החזן את ה„השמעת קולך" ברעם ומשמגיע לפסוק „בחצוצרות וקול שופר" מסלסל ר' יענקל קולטורה עשירה. אמות הספים רעדו, השמשות צלצלו ואימת הדין ומלוא כבודו של היושב בשמים מילא את האולם, פשוטו כמשמעו. וכל הקהל הקדוש והפשוט הזה, בעלי גוף חסון וידים מיובלות, שלא ידע פחד מימיו — הפעם רעד כבני־מרון ונפשו נוטה לחסד. ובשמעו את ר' יענקל מרעים „נתנה תוקף קדושת היום" אחזו אותם חיל ורעדה. נכלמים ופוחדים מפני יום הדין הגדול, בו נפקדת נפש כל חי. משך אותם לבוא הנה לטלטל במקצת את נשמתם לקול שירתו של החזן.

אף מגבעת לא נראתה בבית־הכנסת הגדול של לנוביץ. כולם חבושים כובעים וולינאים, עגולים עם פס דק של פלדה בתוכו (הסטלקא) ומצחיה נוקשה להגן על העינים מפני יראת שמים. כל ימות השנה חבשו כובע זה, לחגים הברישו אותו במים שיתחדש. לרגליהם נעלו מגפים מעור גס, גבוהים, מרוחים בעטרון.

האטרקציה היחידה במבנה הגוף האורירי ובשנוי לבוש היתה הופעתו של הרבי ר' אהר'לי. בית־כנסת משלו היה לו, אך בראש השנה היה מכבד בני עדתו אלה ובא לבית־הכנסת שהפך שלו כדי להקריא את התקיעות לתוקע בשופר. היתה לו זו חזקה משנים. הרבי בא והופיע בהדרו, על פניו אצילות נסוכה וקדושה שלא מעלמא הדין. מעיל משי כבד היה לבוש ושטריימיל ממין משובח על ראשו חבוש. היה הוא נכנס בצעדים דקים דקיקים כמרחף ואינו נוגע בקרקע, זו הקרקע של כל עוברי עבירות אנשי „העולם הזה". וכל הקהל העבדקני הזה זע ומקום כבוד לרבי מפנה ומסתכל בהערצה לאין גבול על הרבי.

כל זה בשבתות ובחגים. אך בימות החול שימש בית־הכנסת הגדול בית מועד לכל בני העיירה. ב„פוליש" עמדו מוטות החופה ודורות על גבי דורות ערכו את חופותיהם על יד בית־הכנסת. בערב החופה לבש בית־הכנסת וכל סביבתו חג, הסמטה התקדשה לקראת החופה. אור רב בבתים מסביב. העששיות הגדולות (בליץ־לאמפן) נדלקו. נרות הועמדו על אדני החלונות. בבית־המדרש, הכלי־זמרים, שהובאו מעיירה סמוכה, מנגנים בכליהם מארשים עליזים. אלעזר באס הענק מגולח למשעי ושפם אדיר מסתלסל לו משפתו העליונה ותנודותיהם מבשרות קצב. הוא מנפח את לסתותיו כשהוא מקרב את כלי הפליז הגמלוני אל שפמיו, שואף שאיפת אויר עמוקה ומכניס אויר מריאותיו החזקות לפית הכלי הכבד; שיקי הכנר, ענוב עניבת פרפר, חבוש בכובע גויי, שמצחיתו הנוצצת מוטה על אוזן אחת, מקפיץ את אצבעותיו הגמישות קפיצות אקרובטיות על מיתרי כנורו וקורץ קריצות שובבניות לבתולות העיר, אשר מצפות גם הן לפרקן שיבוא. הלב

מלא מדי צפיה ורגישות, הן מבינות והן מצחקקות ודוחפות נערה בצלעות רעותה. הנמוש שבחבורה, האחרון בסולם החשיבות של שליחי המוזה והאמנות הוא ברילה'ה המתופף, קטן וצנום. את מלאכתו הוא עושה במאמץ של „גם אני מנגן". ומרוב רגוש, אפו מפריש הפרשות. כובעו מוסט עמוק על פדחתו וצעדיו ומכסה טפחים של מום עור קשה, שלקה בו מקטנותו. המחותנים מחזיקים נרות דולקים בידיהם ופניהם זוהרים מאושר. רעש והמולה. כל אנשי העיירה נדחקים מסביב. הנועזים שבהם נאחזים בזיזי קירות בית־הכנסת, כדי לראות מקרוב את הזוג הטרי, ליהנות מזיו יפים בלי עין־הרע. פורחים, זוג פורח או להלעיג למחרת על שקר ושלימזל, שנקשרו במזל. ומאחור — בין הקהל הלא מוזמן פורצת לעתים תגרת ידים. כאן בהיקהל עם ניתן לסלק „חובות" ולהפרע ממי שנפרעים. קורה זה בין סוחרי סוסים ובעלי־עגלות המתמידים בחילוקי דעות וסכסוכים ישנים, לפתע נזכרו ואגרופים מוחצים מורמים ומאחור פורצים קדימה המחותנים בבהלה, נדחפים אל היריבים ומתחננים לא להשבית שמחה, שציפו לה שנים ויובלות. ומשמצליחים להרגיעם, נמשך הטכס ושלום על הזוג הצעיר ומשתתפי שמחתם.

בית־הכנסת הגדול שימש גם מקום משכן לתנועה הלאומית שלנו. מעל במתו, בשנת 1917, הודיע לנדחים בלנוביץ על הכרזת בלפור. הודיע זאת לאנשי העיירה יהודי רובנאי בשם בריק, חתנו של ר' יענקל אלטר'ס, בעל חנות אריגים. יהודים, הכריז החתן הלנובצאי בעל זקנקן הסנטר הקצר, פדות וישועה לישראל, עקבתא דמשיחא!

בבית־הכנסת שלנו, בשנת 1925, חגגה העיירה את יום חנוכת האוניברסיטה העברית על הר הצופים, הרחוק קילומטרים לאלפים מלנוביץ. עם הספר — נאמו הנואמים בהתרגשות — נתן פעם לעולם מתנה גדולה ותנ"ך שמה. מתנה — תמורתה שילם העולם הגויי לעם זה ברציחות וברדיפות... כעת נוכיח לעולם, כי „מציון תצא תורה". יד על כתף השתלבו פשוטי העם עם משכילי העיר ועשיריה ויצאו בריקודים סוערים. יום שלם רקדו.

בבית־הכנסת העלו את זכרו של המנהיג הגדול, את חוזה מדינת היהודים. מדי שנה, כ' בתמוז, התיחדה העיירה בנעוריה ובזקניה עם זכרו הנערץ של חוזה הציונות המזוקן.

בצהרי היום כבר גויסנו כולנו, כל הגנרציה הצעירה, בפיקודם של האיציק'ים השנים. אחד, איציק בוכשטיין, נמוך קומה, רחב כתפים, גב כפוף במקצת וחיוך מקסים נסוך תמיד על פניו — בן לאביו ר' פיניע בוכשטיין, יהודי עליז ושופע טוב לב. השני — איציק זינגל, ממוצע קומה, חטוב גו ונקודת חן שחורה על פניו. בבית סבו, ר' אהרון מיכליס, התחנך מילדותו. איציק נתפס לרעיון התחיה, יום ולילה הגה רק בו ובעניני כלל וצרכי צבור עסק. הוא שהקים ספריה להקנות דעת ותורה לנוער הלנובצאי, שקלים לקונגרסים הציונים לבני העיירה מכר, קופסאות קרן קימת כחולות בבתי העיירה על הקירות תלה. „ספקטקלים" — הצגות שהכנסתם קודש היו לגאולת הארץ ארגן. מילדותו

היה חלוש בגופו, אך למען הרעיון הנעלה לא התחשב בבריאותו הלקויה ועשה ימיו קודש להגשמה והפעלת המונים למעשה היום־יום של הציונות.

כזה היה הצמד חמד האיציק'ים השנים. תאומי־סיאם מבחינה רעיונית, וטרנים ציוניים לנובצאיים. והנה בערב עצרת הזכרון נרות זכרון לעשרות דלוקים, דגל תכלת־לבן מתנוסס. על הבמה עולים הנואמים בזה אחר זה ובהתרגשות מספרים לאנשי העיירה על גדולת הדוקטור מחבר „מדינת היהודים".

נואם ראשון, שלמה ברמן, ההרקולס הלנובצאי. ראש קטן, לא לפי מידת גופו המגודל, שהגיע בגבהו לכדי שני מטר, רעמת שערות, אף נשרי. חייו הפרטיים קומפלקס מסובך אחד, אך רוחו איתנה ואין מרגיש במצוקות הפוקדות אותו חדשים לבקרים. שלמה ברמן גבה הקומה בזרועותיו ואצבעותיו הארוכות הוא נועץ עיני לפידים ירוקים לקהל שומעיו ודוחף ללבות הלנובצאים דברים חוצבי להבות....

הנואם הבא — גיסו פסח (פייסי) בוכשטיין, גם הוא ממשפחת הבוכשטיינים. לנובצאים מדורי דורות, יהודים ישרי דרך ולב, בעלי חנויות מסודרות בכל הענפים. פייסי, בן יחיד להוריו שמואל בעל חנות ברזל. פייסי'ניו כינוהו כל אנשי העיר, שותפים לאהבת הוריו. היא, ציפי, האמא תמיד חולה במחלות משונות. האב, ר' שמואל, יהודי מוצק, חטמו מוכתם תמיד טביעת חלודת ברזל עליו תדיר. פייסי, שמנמן, פנים עגולים ושפתים עבות בשרניות. שפתים בעלי הבעה ומסוגלות לעשות העויות בצורה אקרובטית ממש, בהן הביע הלכי נפשו השונים...

רישול נוהג היה בלבושו. מעולם לא ענב עניבה לצוארו. תמיד לבוש מעיל קצר עד לצוארו, מכופתר, תפור בגזרה של התחלת המאה. בחורף ובקיץ מגפים לרגליו נעל. יהודי טוב ויקר, מעין לא אכזב של פולקלור יהודי עממי. בדיחות יהודיות שנונות היו לו במוכן למקרים שונים ולמצבים שונים, בהן השתמש בכל הזדמנות. בעיקר היה מתבדח על חשבון עצמו. מעשה בסגולות ותרופות בהן השתמש אמו לרפאותו ממחלותיו השונות המדומות. מעשה בחיל אוקראיני, מימי שרותו הצבאי במגרש אימונים, — שהרכיבו לו על כתפיו, כתפי בן יחיד חלושות, רפויות. וסוף הסיפור תמיד מצחיק ומבדח.

על אף רשלנותו החיצונית מקורב לשלטון היה, גם שונאי ישראל שבהם העריכוהו. קרבתו זו אליהם ניצל לא למען עצמו, כי אם למען הכלל. כל יהודי שלבו מר וקשה עליו ידע לשאול בעצת פייסי, אליו הלך ולפניו שפך מרי צרכיו. ציוני נלהב, נאמן לכלל היהודי השלם, על כן מפלגתו כלל־ציונית היא, בלי תוספת „מעמד" ובעמדו על הבמה בעצרת הזכרון, היה רואה לעצמו הזדמנות לעשות חשבון עם כולם. בין היתר עשה חשבון נוקב, בתמרונים שונים בשפתיו הבשרניות, עם הציונים הטובים ואנשי המעש הדוגלים ב„מעמד" תנועת העבודה.

אחרון הנואמים, עוזיאל ריכמן. גם הוא בן יחיד להוריו, ממוצע קומה, סמוק פנים, אף קצרצר פחוס וצורת אוכף תלוי לו באורות המנוחות. בקול דממה דקה את נאומו יתחיל, אך לאט לאט מגיע לשיא ההתרגשות וקולו הצווחני הולך וגובר, גובר והולך ופיו מפיק משפטים מלוטשים בהירים „מחוספסים" רק במשבצת

פתגמים יוניים, לטיניים, במלים אוניברסליות בין־לאומיות, כבדות־עיכול וקשיי־הבנה ליהודי לנוביץ הנתונים ראשם ורובם בתרבות היהודית ולשונה המאמע־לשון. כך היה מסביר לנו את משנתו של הרצל.

בבית־הכנסת הגדול נערך הויכוח הסוער בין שתי הסיעות בתנועה הציונית — המחלוקת שהתעוררה בשנות העשרים המאוחרות — מי ומי יהיו הבונים הפוטנציאליים של הארץ, אם לעמוד על „המשמר" — לשמור ערכים ורק יחידי סגולה, הם שיבנו את הארץ בחינת „ממלכת כהנים", או „עת לבנות" — לבנות ולשקם במהירות בלי בחירה סלקטיבית, ובינתים יועברו מירב היהודים ארצה וחיים ינצלו. כל העיירה היתה סוערת. את כל הענינים הזניחו. כולם משתפים עצמם בויכוח, בויכוחים, במעגלים הנוצרים בינתים. קבוצה קבוצה לעברה, רק בעיה זו עומדת, כביכול, ברומו של עולמם.

בערב קיצי אחד הואר פתאום בית־הכנסת, שלא כדרכו באחד יום חול פשוט. יהודים נטלו ידים, הלכו בהמוניהם להתפלל מנחה ובו בערב נערך הקרב המילולי. דוברי הסיעות גייסו את טובי נואמיהם. סיעת „על המשמר" ודובריה האיציק'ים, הזמינו תותח כבד, נואם אחד ומפורסם מקרמניץ. המתח גבר, עלה חרונם של אנשי „עת לבנות". „א קונץ" להסתייע בתותח שכיר. בית־הכנסת מלא מפה לפה, המנורות דולקות ומפיצות אורן בצפוף. הכל מואר, אך בהרגשת הצבור הספק מכרסם ומחשיך בלב, כך נמשכו הדברים שעות כבדות והאורח בא רק בחצי הלילה. משהגיע — החל הקרב המכריע ולא זזו הלוחמים מעמדתם והויכוח נסתיים רק עם עלות השחר.

בבית־הכנסת קרה גם דבר שנחרת בזכרוננו לימים רבים, בו הופיע אחד מחברינו, בן גילנו. באחת השבתות עלה על הבמה, שהיתה כמעט נחלתם של הקשישים מתוכנו בלבד ונשא את נאום הבכורה שלו. היה זה חברי איש נפשי וחבר של רבים מאתנו, שייקי רבין, ממשפחת רבינוביץ. אביו, ר' עוזיאל, יהודי מוצק, עיניו ירוקות, אפורות, חדות וזקנו מסופר דוגמת זקן הצאר הרוסי האחרון ניקולאי השלישי, בעל מעוף ואספירציות ושאיפות גדולות. מעלות ומורדות היו בחייו. הנה היום — עוזיאל בעל אחוזות ונחלאות גדולות, מגלגל בסכומי כסף גדולים ולמחרת — וכבר הוא מנכסיו ירד, התהפך גלגלו. הכל היה מחושב בגאונות של כלכלן חריף וזריז, אך משהו התפנצ'ר. תמיד תוסס, תמיד בתנועה, מנוע הולך על שתים. רק בענין אחד זה סטאטי ואיתן, בדבקותו באלוהיו ואמונתו השלמה, הבלתי מעורערת בדת ישראל. דתי עד לקנאות היה עוזיאל רבין, חסיד מושבע לשושלת האדמו"רים השומסקאיים, מגזע רבי מיכלי מזלוצ'וב, רבי מרדכ־לי שומסקר. איש סודו הנאמן של הרבי הלנובצאי, גם הוא נצר מהשושלת האמורה, רבי אהר'לי. חסידי רבי אהר'לי מפשוטי העם היו, ובלט ביניהם בשעור קומתו רבי עוזיאל, מהעילית שבחסידיו.

ימים רבים היה הוא נושא להתענינותי בבולטים שבאישי עירתנו, אחד מהם אך פעם נזדמן הוא לדלת אמותי. וראיתיו ראיה אחרת, מאז משהו קשר בינינו.

חדשים ספורים לפני עליתי ארצה, שנינו מתבטלים אני מתוך צפיה לסרטיפיקט

הנכסף, הוא — מתוך משבר חמור במצבו הכלכלי. לעתים תכופות נפגשנו בבית־המדרש בצהרי היום ואנחנו לבדנו. שוחחנו על נושאים שונים. אפקים שונים פתחנו, חבקנו זרועות עולם, והוא יד מחשבתו בכל. נוכחתי בגדלותו של האיש. בעל תכונות תרומיות נעלות, הנסתרות שבהן מרובות מהנגלות. את ילדיו אהבת נפש אהב וגדולות מהם ציפה. ובבית כמה ילדים. הבת הבכורה מניה — לאביה דומה. אותם תוי הפנים, חן רב היה בה. בהתבגרותה תפקיד פרימדונה שחקה בהצגות החובבים שלנו (ספקטקלים). הצעיר ביניהם, זוני (עוזריאל) ילד נחמד ומתוק; האמצעי מוני (חיים) מקטנותו בעל שכל חריף והברקות גאוניות, מרדן במוסכמות, מבטל דעת גדולים כעפרא דארעא ועל דעתו עומד באכזריות. באיזמל קר וחד מנתח דברים. עינים צוחקות, התוליות. לעתים תכופות כיווץ ומצמוץ בקצות עפעפיהן מופיע, סימן אצלו כי הוא חודר בך לפני ולפנים — תנועה המעידה, כי קשה לרמותו. כזה הוא חיים — מיזוג של סרקזם עוקצני וסנטימנטליות עדינה, מתולתל שיער, כהה עור, דומה לאמו דינה. משומסק מוצאה, בתו של אחד מנכבדי העירה ר׳ קופקא. דינה המטרוניתא הלנובצאית, מלאת גוף בפרופורציה נכונה, כהת עור ורגלים דקות חטובות, היתה פוסעת בצעדים מלכותיים על מדרכת העץ לפני ביתה. בעלת דעות „קידמה״ ועל פי דרכה הבית התנהל. טובת־לב מסבירה פנים. הבן, שייקה, טיפוס נפלא, אינטליגנציה מלידה טבועה בו, מקטנותו לבן־כרך דומה. מסביבו התרכזנו, הוא במרכז — ואנחנו מסביב לו. גם הוא, כאחיו הצעיר, מעמיק חקור, אך בפחות דינמיות וטמפרמנט. ובאותה שבת עמד על הבמה בבית־הכנסת הגדול, לבוש חליפה בהירה, גזורה היטב, ענוב עניבה אדומה משובצת עיגולים לבנים, ממושקף. שתי שנים לבנות בולטות במקצת משפתו העליונה, שהוסיפו לוית חן ואצילות. והקהל למוצא פיו מייחל. שייקה, חיור, נרגש, מיוזע, צובט בידיו כיסי מכנסיו. כאילו מעשה שטן אירע, תקלה קטנה כאן. מרוב רעיונות ועשתונות, הכל נתכרבל אצלו לפעת אחת — ונאלם דום. אך לאט לאט, פניו ומחשבתו התבהרו והדברים החלו לקלוח. זה היה נאום ארכיטקטוני, בנוי במיטב המחשבה וניב אידישאי מלוטש, מצוחצח, עד תום הנאום. על כפים נשאנוהו ונשיקות אהבה נשקוהו.

אנחנו, חבריו, כולנו חינוך אחיד קבלנו, בעודנו ילדים בחדר המסורתי למדנו ובהיותנו נערים למדנו בבית־מדרשו של ר׳ מוטיל. תלמידו המובהק של העילוי מפולטבה ז״ל. רק פעם זכינו לראות את העילוי עצמו כשבא לעירה לבקר את תלמידו האהוב ותלמידי תלמידו. קטנטן היה, נמוך קומה קצת מעל לקומת ננס, ראש גדול, מצח אופיני לגאוני עולם ולגדולי הדור. מרוב חולשתו נשען בכפותיו הזעירות בכתפי שנים מאתנו ובחיבה הרים את עיניו הכחולות החיכניות והסתכל בנו, בדור ההמשך. עמדנו פעורי פה ודהומים: הזה האיש? הכך נראים ענקי הרוח שלנו? נתמלאנו כולנו חרדת קודש — ובכל ישותנו.

למעשה נולדה הישיבה אצלנו במקרה, אך משהפכה לישות, שוב מילאה היא את ישותנו אנו. וכל זאת הודות לראש הישיבה ר׳ מוטל שפיזמן, האיש שאין אחד מתלמידיו שלא יזכיר שמו בחן, בחסד וברחמים רבים.

באחד הימים יצא ר׳ אהרון השיל׳ס, יהודי רזה, בר־אורין, מוקיר רבנן, גבאי הקלויז, לאחת הישיבות נסע ובהמלצת ראש הישיבה הביא אתו את רבי מוטיל והוא „כל עצמותיו תאמרנה אש דת למו״ ניצוצי רוממות וקדושה, הבנה ופקחות בעיניו חשחורות חומות. סוג לגמרי שונה מהמלמד השגרתי הלנובצאי. כל תלמיד, עולם שלם הוא בשבילו. נותן טפול רוחני לכל אחד בנפרד. כולנו הוקסמנו מאישיותו הנפלאה. הוא שהפסיענו את פסיעותינו הראשונות לשחות בים התלמוד, בשיטת פשט והגיון בלי פלפול, רבנו הקדוש רבי מוטיל, מיזוג של אהבת המצוות ואדם „אהבת אוריתא וארעא דישראל״. בל תשכחוני! — התחנן בפני תלמידיו בבואם לקחת ממנו ברכת פרידה, בעלותם ארצה. עזרו גם לי לחונן את עפרה! ערירי הלך האיש. קטול בנים, בנים משלו וגם מתלמידיו־בניו, אין ביניהם מרביצי תורה ברבים, כולם סחף הרוח ותהפוכות הזמן.

במקביל, חנוכנו קבלנו בבית־הספר העברי שהמורה ספרים עמד בראשו. בן למשפחת מורים שומסקאית שעברתה את שמה כבר בהתחלת המאה כשכולה לוהטת בלהט שפת עבר.

רפאל ספרים נמוך קומה, בהיר שער, שקט וצנוע אך רגיש בקנאות ובהערצה לספר הספרים. למכמני היהדות ויוקד באהבה לשפת קדמונים. הוא במערב ולבו במזרח. ערכים אלו הקנה לתלמידיו. „מקומכם לא כאן, בלנוביץ״ — היה חוזר ומשנן לנו בעברית במבטא ליטאי. רק בארץ בה שקדים וצימוקים פורחים.

מובן מאליו, כי אנו שקבלנו חינוך שילובי (סינטטי) כזה, רואים את בית־הכנסת הגדול כאודיטוריום, כבית הכבוד שלנו, בית המועד והעצרת לשמוע ולהשמיע מהוויותינו ורגשותינו.

באותיות זהב יחרת בהיסטוריה היהודית ווילנאית בית־הכנסת הגדול הלנובצאי.

אליעזר צינברג
(ניר דוד)

ביתנו בעיירה

ד"ר יוסף צינברג

לפני צילום: מצבת זכרון לחללי לנובצה, אשר נרצחו בידי הנאצים.
מן העיירה אין זכר ורק המצבה מתנוססת במקומה.

27 שנים עברו מאז שהושמדה העיירה, עד היום קשה לי לתאר לעצמי ואיני יכול להתרגל למחשבה, שהעיירה מלאת חיים שוקקים, ידידים, קרובים וסתם יהודים, שהייתי פוגשם יום־יום — עיירה תוססת זו, עם כל הצרות היהודיות הרגילות אך גם עם כל היפה שבה — כל זה לא קיים ולא יתקיים יותר.

הנה עומדת היא לנגד עיני כפי שהיתה לפני למעלה משלושים שנה, עת נפרדתי ממנה. הנה סמטאותיה הצרות, מידרכות העץ האפייניות לה, הרחוב הראשי היורד עד לנחל, שדות חציר טבעי סביב, מפגש לנוער, חיי חברה ערים ותוססים.

במרכז העיירה גוש של בתי־מידות אחדים, קרובים זה לזו — זוהי עריסתה של משפחת הולנדר הענפה ובאחד הבתים, ביתו של סבי, אליעזר צינברג ז"ל.

זכיתי עוד להכיר ולגור, מספר שנים, עם סבתי פייגה ז"ל. עד היום הנני רואה בדמיוני את דמותה: אשה נעימת הליכות, שקטה ובהיותה זקנה, הרי מחשבותיה נמשכו והולכות אל העבר המפואר של משפחה יהודית רבת פעלים. הואיל וילדותי החלה מכאן אני זוכר את הבית. הוא גם היה בית טפוסי לעיירה זו.

סבי, רוב מעייניו היו, כמובן בעסקי פרנסה, אך עם זאת, משכיל, רחב אופקים היה, מתקדם בהשקפותיו, מצטיין בחכמתו, איש העצה הטובה ולבו פתוח לכל נזקק. רבים צבאו על ביתו, יהודים ולא יהודים.

סבא דאג להשכלתם של שלושת בניו ובתו היחידה, (אשר מתה צעירה), ואפשר להם לקנות השכלה יהודית וכן השכלה כללית. ואמנם שבע מהם נחת.

ישראל למד מקצוע מהנדס־כימאי ועשה חיל רב בלימודיו. עוד בימי רוסיה הצארית נתקבל לעבודה בבית־חרושת לנשק — פוטילוב — בפטרסבורג. לא קל היה ליהודי להתקבל למקום עבודה כזה, אבל הוא התפרסם כעובד מוכשר וזכה

לשם של כבוד. לאחר שעות עבודתו הוא שם את כל מעייניו בחקר הספרות של עם־ישראל לדורותיה ולמטרה זו הקדיש את חייו והקים מפעל ענק, היא היצירה הגדולה „תולדות ספרות ישראל״, אשר יצאה לאור ב־9 כרכים, ביידיש בווילנא ובששה כרכים בעברית בישראל לאחר מותו.

ישראל צינברג נפטר בגלות, בולאדיווסטוק, בינואר 1939.

הבן השני, שמעון, היה רוקח במקצועו, ספוג השכלה יהודית וכללית רחבה. הוא עזב את העיירה לאחר מות אשתו ונסע ללנינגרד אל בנו היחיד ושם נפטר.

הבן השלישי, יוסף, הוא אבי, היה רופא במקצועו ונודע כאיש בעל לב יהודי חם, ציוני מסור. כרופא היה מסור לתפקידו בלב ובנפש. היה מתרוצץ בין החולים, יומם ולילה, ומגיש עזרה ליהודים ולא יהודים, גם לאכרי הסביבה, בחורף בשלג ובגשם, כשטובתו של האדם החולה לנגד עיניו תמיד.

זוכר אני מקרה, שקרה בביתנו: סבתא, האהובה, היתה חולה מאד וכולנו היינו חרדים לה. ידענו, שחייה מגיעים לקיצם ושמרנו עליה, יומם ולילה. והנה באותם הימים, הגיע לביתנו איכר וביקש עזרה דחופה לחולה, הגר בכפר מרוחק. אבא היסס ושקל מה יעשה: היעזוב את סבתא על ערש דווי? הדבר הגיע לאזניה של סבתא (כיצד? לא אבין עד היום הזה, כי הרי היתה רתוקה למיטתה ואנו לא דיברנו בנוכחותה על כך — ושמא הרגישה את המתרחש?) — והנה היא דרשה במפגיע מאבי לנסוע אל החולה ובמהירות, כדי למלא את חובתו האנושית. אבי אמנם נסע שעות רבות בעגלה בדרך קשה ובחזרו מצא כבר את סבתא ברגעים האחרונים לחייה...

מקרים כאלה, משפחות כאלה, תגובות כאלה רבים היו בעיירה והם אינם אלא תוצר סביבה זו שכולה שומת לב לאדם ושמה לנובצה.

*

לא הספקתי לחיות שנים רבות בעיירה, אך תמיד נמשכתי ללנובצה, עיירת אבותי וכור מחצבתי וממנה ספגתי את המטען הרוחני הראשוני שלי.

קטנה היתה העיירה, אך מלאת חיים תרבותיים תוססים. היו בה הצגות חובבים, ומסיבות מוקדשות לארץ־ישראל. היתה בה ספריה ציבורית רצינית והתקיימו בה שעורי עברית. (את המורה לעברית, הראשון שלי, ספירט ז״ל, אני זוכר עד היום לטובה).

החיים הפוליטיים היו ערים ובעיקר הפעולות הציוניות —, גם בקרב הנוער המאורגן, ב„החלוץ״ ברובו, ובקן „הנוער הציוני״. כאן רכשתי את תודעתי הציונית הראשונה.

בלט אופיה הציוני של העיירה. לפני קונגרסים ציוניים תססה העיירה. הקרנות הציוניות פעלו ביעילות ותרומות זרמו במשך כל השנה. אמי היקרה גיטל ז״ל נטלה חבל פעיל בעבודה למען הקרנות.

מאוחר יותר, כאשר יצאתי להכשרה ולפני עלייתי ארצה, זכיתי לקבל ברכת עידוד לדרך מן ההורים ולבי דואב עד היום, שמשום מה, רק אני, מכל משפחתי, זכיתי לעלות ארצה ולהשאר בחיים...

בית הורי היה בית־ועד — בדומה לבית סבי — ליהודים רבים, אשר למראית־עין לא היה ביניהם כל קשר חברתי, אבל בזכות זאת, שהורי מצאו שפה משותפת לכולם היו בין באי ביתנו ומתאספים יחד, בעיקר בערבי החורף הארוכים ונהנו מהאווירה התרבותית החמה. זוכרני את החמימות ששררה שם ואף את דמויותיהם של אלה, שהיו מתכנסים לביתנו ועשו לילותיהם קודש לעניני הכלל הציוני. פניהם עומדים לפני עיני עד היום, דמויות חביבות, אנשים נלבבים ובעלי חיוניות יהודית. אך הם אינם עוד איתנו. יהודים ולא יהודים היו באים אל הורי לשאול ולהועץ ולבקש עזרה בצר להם, או סתם להחליף מחשבות — לכולם היה פתוח לבם של הורי ז״ל.

עם הזמן התמנה אבי כמנהל בית החולים בווישניביץ ומשפחתנו עברה לגור שם, אבל הקשר עם לנובצה לא נפסק. קיץ, קיץ היינו באים אל העיירה, כדי להינפש בעיקר אבי, מעבודתו הקשה והאחראית. כאן הקדיש את זמנו לטיפול בגן הפרי, שנפשו היתה קשורה בו. הרגשתי, בעודי ילד, את אהבתו העזה והשרשית לעבודת האדמה ולצמח, אשר נחרתה בכל ישותי.

אבי טפל מתוך חדוות יצירה ועבודת קודש ממש, בחלקת האדמה, ירושת סבי, בעצים ובדבורים וכאן הוא הערה את געגועיו לחיים יהודיים שרשיים בארץ־ישראל. ייתכן, שזהו הדבר, שמשך אותי יותר מאוחר להכשרה החקלאית ואחר־כך לעלות ארצה לכפר עברי — לקיבוץ.

למר גורלו נרצח אבי ביום הראשון של כניסת הנאצים לווישניביץ (ומאוחר יותר אמי ז״ל) על ידי מרצחים אוקראינים, אשר להם, לא פעם הגיש עזרה רפואית...

ביירל (בייע) גולדברג

מזכרונות משפחתי

הערת המערכת

ספרי יזכור הנכתבים לזכר ולדראון למשטר הנאצי, שבאמתלת השמדת ישראל רצה להשתלט על העולם, כשאנו שלמנו בינתים את המחיר, נכתבים בתקופה בה מתקיים משטר אנטישמי מסורתי, הרוצה באמתלת המרכסיזם להפטר מיהדות ולהשתלט על העולם. יש ענין מיוחד בספור על המשפט הצארי המלמדנו כי במשטר ההוא בכל זאת הגן מישהו על שארית ישראל.

אבא היה „נכתב" של פנקוביץ, לכן לא היתה לנו זכות אזרח בפולין וחיינו על קרטה-פוביטו, כלומר לא על „תעודת זהות", אלא על „כרטיס-שהייה" בפולין בלבד ונחשדנו תמיד כאנשים שיש למשטר הפולני-הלאומני להשמר מפניהם.

פנקוביץ היה כפר גדול מאד שעבר מיד ליד עם כנון גבולות פולין וב־1920, כאשר פלשו הרוסים לסביבת לנוביץ והגבולות שונו והועתקו מהזברוץ' להורין, נשארה פנקוביץ על כל עשרה הרב בידי הסוביטים.

דור שלם בלנוביץ ידע את פנקוביץ כשם-דבר. היה זה הנהר הגדול עם טחנתו הגדולה ודגיו המרובים, שדוד ברמן זכה בו ברוב גאונותו ויזמתו. וצפוי היה להתעשר ממנו לדורי דורות. אך בדיוק אז ניטל הכפר מידי פולין, הורחק מהשג ידו של דוד ברמן וגרם ליהפך לאידיאה פיקס שלו עם נסיעותיו התמידות אל „גרף זאמויסקי" ותזכיריו אל פילסודסקי.

לנו היה הכפר מקור גאות המשפחה ושיחותיה שליד-האח ומקור צרותינו עם משטר פולין.

אבא עזב את הכפר בהיותו ילד ובכל זאת כל ילד שנולד אצלו באדמת פולין ואפילו במשטרה, היה בתעודת לידתו רשום:

„אצל אבא עובד אדמה מכפר פנקוביץ נולד בן ושם ניתן לו...".

ומוסבר הדבר כך:

הצאר אלכסנדר השני היה נוהג להתחפש כאזרח רגיל, לרדת אל עמו להגיע אל פנות ארצו הנדחות ביותר ולשמוע „מה עמא דבר".

כשהגיע לפנקוביץ כפר של אלפים, מן הגדולים במדינתו השני אחרי סביאטץ, שמע, כי בים הגויים הזה חיה לה משפחה יהודית אחת ובודדת. הוא התפלא לדבר ורצה במו עיניו לראות את המשפחה המופלאה הזאת, העומדת ביהדותה בבדידות הגדולה הזאת ולתהות על טיבם של אזרחיו אלה האומרים אליהם כי עינם לבצעם בלבד ואין אדם נחשב בעיניהם לכלום.

הוא נגש לבדו לביתנו, נקש בדלת — כך סבא ספר — שאל אם מותר, ובקש משהו לסעוד לבו, כי הוא בא ממרחקים ואין פרוטה בידו לקנות לו פת לחם ומרתחת.

סבתא שסימה זה עתה לבשל את ה„געפילטע פיש" לשבת, האכילה אותו בדגים הטעימים, החמה לבו בתה רוסי עד שבעו דיו.

כשכילה סעודתו עמד ואמר:

— סבתא יקירה מה היית רוצה שאתן לך ותזכרני לנצח?

שאלה אותו מי אתה שבידך להעניק דברים?

ענה לה.

אמרה:

— שבני ובני בני לא ישרתו בצבא ולא יכשלו באכילת טרפות.

אמר לה:

— זה גם אני לא אוכל להבטיח. צבא זה צבא.

אמרה לו:

— אם כך כתוב תעודה שמותר לי ולמשפחתי אחרי לשבת בכפרי ארצך.

כידוע אסור היה ליהודי לגור בכפרים.

הבטיח למלא בקשתה הודה לה ופרש.

לתקופת שבוע הגיעו לכפר מודדים מוסמכים פרשו מפות כפר מדדו ומדדו והלכו.

לימים הגיע שליחו של המלך אל סבתא והביא לה תעודת אחיזה לעשרים וארבעה דיסיאטין פלחה ועוד 18 דיסיאטין „סינוזשיץ" כר מרעה וחציר והיתר ישיבה בכפר זה ואחרים כ„עובד אדמה" לתמיד.

היתר הישיבה היה מכתב גדל־מדות, כתוב כולו באותיות זהב ונשר כפול הראשים סמל לבית רומנוב מתנוסס עליו בראשו.

שני דברים העניק לנו כתב זהב זה:

אוירה של אגדה ורוממות בספורי משפחה בינינו לבין עצמנו ו...צרות בלתי פוסקות.

*

כאמור לא שחרר הצאר את בנינו משרת בצבא רוסיה וכשהגיע תורו של שלמה אחי הגדול לשרת בצבא הצאר והוא קטן, צנום וחלש החליט לעבור את הגבול ליד זבאראזש ולהגר לאמריקה.

יחד עם עוד חמשה בחורי הסביבה הגיעו לכפר מסוים שם גר אחד גוי שהיה ידוע כעגלון מבריח גבול.

באו אליו התנו תנאי תשלום ונסעו, בלילה בחסות האפלה הוביל אותם הגוי, הביאם לתוך גיא עמוק ומסביבם ליל אפל ושקט תהומי, פתאם נצטעק הגוי בקול: טפררו! כלומר „עמוד" בלשון רוסית.

אחד הבחורים הנערים העיר לו, כי אין נוהגים לצעוק בין גבולות והוא תמה עליו מבריחן מן הותיקים שכך ינהג.

אך זה היה כבר מאוחר.
לשמע קריאתו זו נשמע פתאם רחש מסביבם וקול בטישת נעלים בבוץ שבגיא.
הם הבינו כי נפלו למלכודת. מרוב בהלה ברח שלמה אחי אל תוך שיחים שבגיא ואחד משקה דער בעדער הבן של הבלנית היהודית שבכפר ברח ונעלם, יתר הארבע נתפסו.
הם ניסו לחפש אחרי השנים אך לא הצליחו. אז נשאר שלמה וכולו קשב ופחדים. והנה הוא שומע אחד אומר לשני:
— ולדימר ריזש! (ולדימר שחוט) מה אתה מחכה?
והשני עונה לו:
— אסור פשינסקי, השנים ברחו, אנו עלולים להתגלות.
משמשמע אחי שיחה זו החליט להרחיק מהם ונתגלה. אחד מהשודדים אמר: אני שומע רחש בקרבתנו ותוך כדי דבור הטיל בו מטיל ברזל ופגע בברכו. שלמה החל לגנוח מעצמת המכה, אז נגש אחד לפי הקול ותפש במכנסו והמכנס השחור נתלש ונשאר בידו.
במכנס זה היו תפורים הכספים שנתנו הורי לשלמה כדי להחיות עצמו בימי נכר ראשונים.
השודד שהרגיש במציאה הרפה כבר מאחי, וצהל למציאה.
אחי ברח במאמצי כוחותיו האחרונים.
המום ורצוץ מהבריחה הממושכת כשהוא פצוע וכואב, הגיע לבית היחיד המואר בכפר שליד וויזשרודק. היה זה בית יהודי.
מתחלה נבהל היהודי למראה היצור הלבוש שחורים ולבנים, אך לאחר ששמע את ספורו באידיש הכניסו לביתו והחליט עם שחר להחזירו לביתו.
בינתיים ברח משה'קי והבהיל את המשטרה למקום.

*

שלמה היה אחי מאבא. אמו מתה עליו בהיולדו ואבא שרצה למנוע מבנו הבכור גורל של בן חורג נשא את אחות אשתו את אמי לאשה.
אותו לילה קמה אמא משנתה וכולה בהלה ובכי. ובפיה חלום בלהות. בחלומה והנה אחותה קמה מקברה ואומרת לה:
— בני נמצא בסכנה מוקף שודדים ומבקשים נפשו ואת לא איכפת לך. אני אצה להצילו, כי זהו בני יחידי. לך יש עוד ילדים ואין את דואגת לו, אך אני אלך וארוץ ואציל אותו.
אבא לעג לה הרגיע אותה ונרדם.
והנה היא שוב גונחת בשנתה וטורדת שנתו. זה הרגיז אותו:
— מה את עוסקת בחלומות בטלים, תני לי לישון.
אך אמא לא נתנה לו להרדם. היא אמרה לו:
— היא שוב באה אלי באותו ספור אך הפעם אמרה:

— הילד ניצל, לכו החזירוהו הביתה. ולסימן, כי אין זה סתם חלום הנני מפסיקה את תקתוק השעון־השבועי שלכם.

אבא רצה להוכיח לה את הבל חלומה, קם הדליק העששית הציץ בשעון ו...נוכח, כי אכן פסק השעון מלכת.

אז נתכסה אבא זיעה כולו ידיו ורגליו רעדו, הוא התלבש בחפזון הלך אל דוסי, אכר ממכיריו ובקשו להובילו ללנוביץ במלא המהירות, אל הרב. אל יהודים חכמים שמא יועילו.

יום ד׳ היה אז ובלנוביץ יריד. מוקדם היה עדין נכנס לפונדק לחכות עד יאיר יום גדול, ישב בפונדק יהודי מויזשרודק וסיפר, כי בלילה בא אחד בחורצ׳יק מבוהל, ספר למשטרה על ששה בחורים שנסעו להבריח גבול וכו׳ וכו׳ ואת ספורו סיים בכך:

— הארבעה נתפסו הוא עצמו ברח והששי הקטנצ׳יק נעלם ואיננו.

אבא התעלף, הוא ידע כי אכן נכונו דברי החלומות.

כשהתפכח ביקש את איציק שמואל להסיעו לויזשרודק. הוא הביא את שלמה הביתה.

✶

במשפט שהתנהל נגד הפושעים התברר:

משה׳קי בלן הבהיל את הפריסטאוו עם צוות שוטרים. למחרת בבוקר רצו למקום הפשע מצאו את המכנס התלוש ואת מוט הברזל. כשהגיעו לכפר שאלו על ולדימר, אשר לפי הסיפור היה רב־טבחים של הכפר מין „רוצח להשכיר". בבית היה רק ילד כבן 5 וישישה שישנה עדין על התנור. הפריסטאוו הניח את המוט על התנור ושאל את הילד, היכן אבא?

הילד ספר איך חזר אבא השכם בבוקר, העיר את כולם, ערם ערמת כסף על השולחן וצעק אנחנו התעשרנו. אמא דרשה ממנו להסתלק עם כסף זר והוא הלך עתה להסתיר את הכסף, כי אמא רבה אתו מאד.

אח"כ קמה הישישה והפריסטאוו פנה אליה, הצביע על מוט הברזל כעל דבר שזה עתה הבחין בזה והוא מבקש מוט זה. נשברה לו עגלה... הוא תקוע בדרך וכולי.

הישישה נרתעה ונזדעזעה:

— לא, רחומאי, לא אוכל ולידמיר יהרוג אותי אם לא ימצא את המוט שלו בבית.

בסוף שמש מוט זה בצרוף המכנס התלוש עדות ממשית מסיעת והפושעים נשפטו להגליה לסיביר ועבודת פרך.

בלומה מילר

עיירתי ומשפחתי

אינני יודעת אם לכתוב על לנובצות יהודיות, עם הווי חיים שרשי, עם חיוניות של דורות, עם מוסר חיים, עם „הנשמה היתרה" שבהם, עם הנוער היפה, הטהור — שנמחקו ואינם, בצורה ברברית, מעבר לכל אפשרות של ביטוי — הובלו ונשחטו.

ואיני יודעת אם לכתוב על עולם, שלא רק עמד על הדם אלא הוסיף סטרומות כהנה וכהנה; או על תורת היטלר שלא הוכחדה אתו, אלא שרירה וקיימת בכל אתר ואתר; או על דור שקם על האודים ועל אמונות ומוסר־אדם שהכזיבו, ואדם עומד ריק ומרוקן.

ומלים נאמרו דורות לפני ליקוי המאורות, ולכן אין מלים. ולכן, אולי רק קצת לדמויות הקרובים.

אבא — תלמיד חכם, ראה בלימוד וידיעה לא רק קרדום לחפור בו, אלא ערך בעצם הידיעה עצמה. בדורו, בעיירתנו, מהמעטים בעל דעה מתקדמת. זה הוא שהמליץ בפני שנים מתלמידיו (שלימדם חינם) שיסעו ללמוד (שמואליק דער רביצינס ושלמה ברמן) כיון שראה בהם הניצוץ של מחפשי דעת. גם מבניו דרש לא רק ידיעה מיכנית, אלא הבנת הענין.

מהמעטים בעיירתנו, שהספר הפסול בזמנו „דור דור ודורשיו" היה חביב עליו — וכן מהמעטים שראה במהפכה כאילו משיח בא ולא יהיה עשיר ועני. בעצם, מעטים זכרונותי עליו. כל זה ספגתי מדבורים עליו בבית.

אלי אחי — אדם יפה־נפש. חלומו הנסתר היה לכתוב, וגם התחיל בזה. אך אחרי מותו של אבא, כשצריך היה לקחת מקומו בהחזקת הבית, והוא רק בן שבע־עשרה, שלחוהו ללמוד שחיטה.

בשיחותי אתו לאחר מכן, ספר כיצד נאבק עם החובה לבית ולאמא לבין רצונו לנסוע, לברוח מהבית ללמוד, וכמובן, שהחובה והאחריות גברו. הקים בית עם חמישה ילדים. ככל אב בישראל חשב, שהקים דור וזכר, אך זכר לא נשאר מכל חמשת ילדיו. זכה הוא וזכה אבא למות מות טבעי — ולא כן אמא.

אמא — עליה אפשר להתחיל לפי השיר של ביאליק: „אמי זכרונה לברכה היתה צדקת גמורה" — ואכן היתה אשה עדינת־נפש מלאת סבל על מות בעלה, על גידול ילדיה לבדה באמצעים דלים, ובכל זאת, כל יום ששי היתה שולחת אותי עם חלות ודברי בשר להכניס לכמה בתים דלים ממנה (והאמת, לא עשיתי זאת ברצון) ולכמה בתים הלכה בעצמה, שלא נדע מי הם.

זוכרת אותה בבדידותה, עת הילדים התפזרו ואני הלכתי מן הבית — לבה דאב. זכורתני, שקראה לי ובשיחתה — לא על עצמה ועל בדידותה — אם יש לי מושג מה זה פועלת שחורה ושלא אוכל לעמוד בזאת, לכן, שבינתים אחכה והיא

תעשה; הכל שאוכל לנסוע לתערוכה, שעמדה להערך בארץ. לזה צריך היה סכום ידוע. את עצמה לא הכניסה בחשבון כלל, רק טובת הילדים נגד עיניה.

אפשר לספר על חגים, לספר על שבתות, לספר על סדר פסח ועל משפחה שיושבת יחד ושרה זמירות בכל הלב, והווי חיים. ועל בואו של הרבי מטריסק לביתנו — ואני עודני ילדה. את אבא העבירו אליו על כפים, מעל הראשים; ועל הליכה להתפלל בשבת, עם ידים שלובות מאחור — בנחת רוח ובשלות נפש. אין מלים ואין תיאור.

ואין זה מקרה שמאותו שורש ועל אותו רקע צמח דור של מחפשי־דרך ומחפשי המשך קיום לעם זה. אותן עיירות נתנו את מיטב הבנים לעליה לארץ ולהליכה לקבוץ וליצירת הקרקע, שיכלה לקלוט לתוכה את שארית הפליטה. על אותו רקע קמו אמהות בעלות הגבורה כמעט הבלתי־טבעית, ששולחות את בניהן להגן על אותו מולדת, שלא נהיה יותר מובלים לטבח. על אותו; קרקע קמו בני־בנים בעלי גבורה בלתי מושגת, שגם גבורת המכבים וגבורי כל הדורות, מחוירות לעומתם ולעומת גבורת נפשם ומסירותם ובאלה משפחתנו לא מן הדלות.

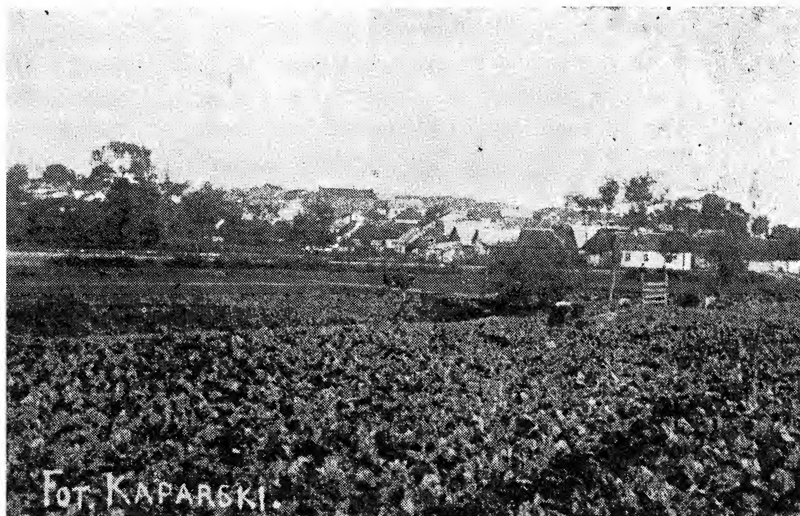

לעלית דבורה שפילר (1מימין), חנה מילר (במרכז), צ. רבין ז"ל (3 שמאל)

בוניה (שטיין) שפיצר
(שדה־אליעזר)

על לנוביץ שלכם

(ועל דודתי אלקה וולף קויפציס)

לנוביץ ברקע שלה

העיירה היתה ציורית מאוד. להגיע אליה היה צריך לעלות מכל מקום שבאת. היא עמדה על גבעה ירוקה, מוקפת נחלים ואגמי מים. היה בה חן מיוחד, אינני יודעת מדוע, משהו היה מושך אליה ועד היום אני רואה אותה כזאת.

אני באתי לשהות אצל דודתי אלקה וולף קויפציס, כדי לעזור לה להתגבר על המכות שספגה מידי הגורל האכזרי. כל ילדיה מתו בחייה, בזה אחר זה, והיא נשארה בודדה וגלמודה.

מצבה החמרי היה אמנם די טוב, אך היא עמלה קשות ובזיעת אפיה אכלה לחם. היא היתה אופה לחם לתושבי העיירה ו„קורוביים", חלות קלועות לחתונות של הגויים. בסביבה הפך שמה כאופה ה„קורוביים" לשם דבר.

הייתי מלאת התפעלות מהכוחות הכמוסים, שהניעו את דודתי להמשיך במלחמת הקיום חרף כל מה שעבר עליה, אולם נדמה לי, כי גליתי את סוד התעלומה

הזו והוא — לנוביץ. אוירתה, האנשים הטובים, הלבביים שלה — זהו הדבר שנתן לה את הטעם והכוח לחיות.

נוכחתי בזאת כשהכרתי את לנוביץ יותר מקרוב. שהייתי בעיירה זו היו מרובות ובכל פעם שנסעתי הביתה, נמשכתי מיד לשוב אליה. החומר האנושי, הנוער המלבב, האוירה הלבבית, כל זה היה ב„לנוביץ" — במושג הזה.

העיירה כולה היתה מעין בוסתן של נפש, בו צמח אדם שרשי. התושבים היו ביניהם כמו משפחה גדולה, האנשים דאגו איש לרעהו ושמחו איש בשמחת רעהו בכל לב.

ביקרתי בעיירות שונות והן היו שונות. נוצר אצלי קשר עמוק עם העיירה שלכם, היא הפכה והיתה שלי עד היום הזה. יש וגם כיום נדמה לי, אני צריכה רק לבוא ביניהם, הלנובצאים, ואני אהיה בתוככם כמו אז, מעורה בכל חייכם ושותפת לחויותיכם.

אך מה לעשות ולנוביץ איננה וכל מה שאפיין אותה — נגוז ואבד.

שלמה פכט
(לנוביץ — מונטריאול)

זה קרה בלנוביץ

במועדון החלוץ הכרתי את שתיהן. את חווציה ואת רייזלה. מהכרות ראשונה אהבתין, את שתיהן. אני בין חיטים עלוב מתי יכלתי לחלום על פגישה עם סלתה של העיר. וכשזה בא זה המם אותי.

רייזלה היתה יפה וחושנית, חווציה היתה חכמה ונעימה.

פעם באה רייזלה אלי הביתה ושקיק דובדבנים בידיה, נעשה לי חם עד לוהט. הודיתי לה. החלפנו מספר מלים והיא יצאה.

אבא נטפל אלי בצאתה:

מה לזו בביתנו, אתה בן חיטים הנך, אל תשכח זאת. התהלך לך עם שכמותך ואל תדחק אל „העלית". הם ישימו אותך ללעג ויהרסו אותך. אתה הזהר לך מהנגידים.

כך התחילה המחתרת.

גם מאבא שלי נזהרנו, פגישותינו היו סודיות ביותר ולוהטות, בלהט של אהבה תמה. פעם עם כל אחת לחוד ופעם עם שתיהן. לרוב עם שתיהן יחד.

שתיהן רצו לעזוב את בתי הוריהן, לברוח לעולם שאין בו כבלי יחוס ורצון הורים נוקשה.

במועדון החלוץ היו הפגישות כמעט ליגליות. לא היינו לבדנו, אך היינו מופרדים מכולם ברגשותינו התמימים, הלוהטים והקדושים ביותר.

באחד הערבים נכנס אשר בריליאנט למועדון, תפס את רייזלה בשערותיה, המטיר עליה מכות וקראה בשמות גנאי וסחב אותה הביתה.

גם ציפרה הגיבה בצורה דומה.

חלפה שנה ואנו שלשתינו ממשיכים ומטיילים יחד במקומות סתר, קוראים מעט וחולמים הרבה ומשתדלים להתבגר ולצאת לחופש. לחץ ההורים לא השפיע, המחתרת העמיקה את התכן והרצון להמשיך כך עד הגאולה.

פעם בשבתי עם חווציה לחוד ליד שבעת המעינות הרחק מן העיר בבקרו של שבת מלא זיו, היה העולם רונן לקראתי, החיים מלאים ענין ובעולם רק אני וחווציה שלי, לפתע ראיתי מרחוק, על קו האפק והפסגה של הצמנטזש מופיעה דמות. לבי התפעם מבלי לדעת מי הדמות, אך חווציה ידעה. היא עזבה אותי ורצה לעבר ציפרה אמה.

ציפרה תפשה אותה בשערותיה, הפליאה מכותיה, וצעקה אליה.

מוטב שתפלי בידי גוי ולא בידי חיט!

למחרת ספרה לי חווציה, כי בבית ספגה מכות כפולות.

*

הדבר הפך לשיחת יום בעיר, אבא קרא לי והסביר מחדש, כי חיט צריך להשאר חיט ולא לחרג ממעמדו, אני אמרתי, כי אינני מתכוון להיות חיט, ספרתי כי התחלתי לחכור חלקות שדה ולהתחיל במסחר מעשיר „כמו שמואל בכטל". הוא קרא לשמואל נוסקיס, בדיוק לו, לסבא של חווציה קרא, שיוכיח אותי על רצוני לבגוד במעמד.

שמואל הגיב כאילו איש אוביקטיבי, העוסק בסוגיה שאין לו נגיעה בה, סתם דעה הוא מביע, סתמית וכללית.

— השאר סנדלר ליד אמומך — אמר — לא לך להיות סוחר או עשיר, אל תעוף גבוה היה שמח בחלקך ודי.

זה לא עזר. אני השתלבתי בחברת נערים טובים: זוניה רבין, מוטיל בוכשטין היו חברי והם כבדוני, חרגתי ממעמדי, אם כי הערכתי מאד את החיטים ואהבתים, ביחוד את אבי העמל והישר.

*

שתי הבנות היקרות החליטו לברוח.

רייזל ספרה לי, כי בביתם בארון עומדות שלש צנצנות גדולות מלאות זהב, שטרי כסף ויהלומים, היא רוצה לגנוב אותן ולברוח.

לא נתתי לה, אמרתי לה קחי רק להוצאות ראשונות אך לא יותר.

בלילה אור ליום א' באב יצאו ברכבת ללבוב. מכתבים השאירו להורים:

— אין בלבנו טינה עליכם הורים יקרים, ברצוננו ללמוד מקצועות, הניחו לנו וחשבו עלינו טובות.

למחרת ביום הצום באו שני ההורים לבית אבי לחפש את הבנדיט: „מה הוא רוצה מבנותינו?"

אבא התנער מכל הענין ואמר להם בכל תם לבו:

— אני אינני רוצה בכלל שבני יתחתן עם בנות מעמדים ועזבו אותי לנפשי.

הן היו בלבוב ולמדו בבית ספר לבנות ברחוב אולובק 14, ואני בקרתי אצלן מדי שבת בשבתו.

במקרה היה זה על יד ביתו הגדול של אשר שיינברג, רופא בן עירנו, המומחה היחיד בעולם למחלות כליות, שמת עם סודו ליד הפנסיון של חנה קסלמן, שאליו הפנה שיינברג את חוליו.

באחת השבתות הופיעה ציפרה בחדר בתה זו הפעם הראשונה. איך נודע לה מקום מגוריה לא ידוע לי. עיני חשכו, קפאתי ורגלי בגדו בי. כמוני קפאו גם שתי הבנות, דממה שלטה. קמתי ויצאתי. ציפרה התנפלה על בתה בנוכחות חברתה וצעקה — אבא שלי מכיר את סביו מצ'אן, חיט בן חיטים! איזו בושות! מוטב שתנשאי למשומד אך לא לו.

*

בינתיים חזרה רייזל הביתה והתחתנה.

אצלנו זה נמשך שנתיים.

בתום השנתיים וחווציה עמדה לסיים לימודיה, החלטנו לגלות לאמה את הכל. והיה מה לגלות.

יוסקה גוברמן חברנו הטוב שימש לנו כסוי. מכתביה אלי היתה חווציה שולחת על שמו „יוסילי יקירי", כל צרכיה סדרנו על ידי יוסקה. אמה החלה להתרצות לשלוח לה כספים וצרכים. הותנה כי אנו נכתוב לה מכתב, בו נודיע כי אנו עומדים להתחתן ואם לא תסכים נסע לורשה להכשרה ומשם לישראל. וכי יוסקה זה למעשה אני.

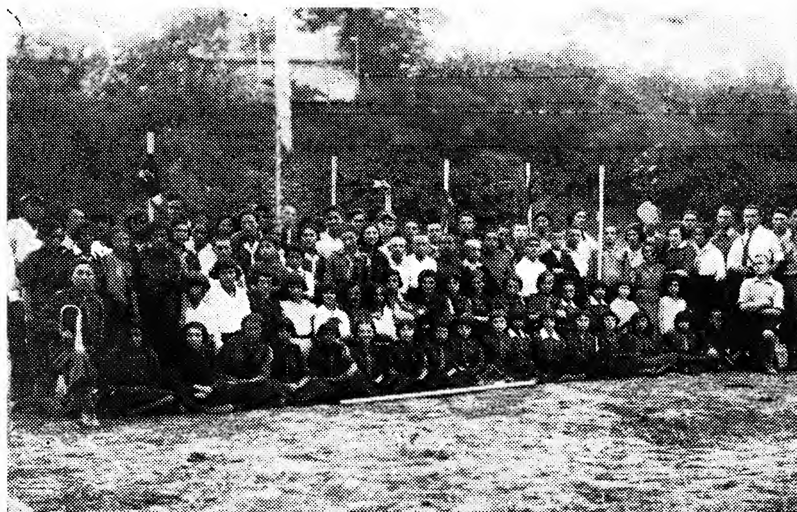
יוסקה היה צריך לחכות לדוור. וכשיביא את המכתב יכנס אליה להסביר לאט את כל הסיבוכת.

ציפרה נתעשתה. פתאם נזכרה, כי היא עצמה התחתנה שלא לפי רצון הוריה. כי עצמה התנגדה לאותה חלוקת העם האומלל למעמדות פחות אומללים או יותר אומללים. היא הסכימה לשדוך.

עמדנו להתחתן אזי בדיוק נקראתי לצבא הרוסי.

כחיל ראשון מלנוביץ הפ׳רש למרחקים נעלמים ומסוכנים ליווני כל אנשי לנוביץ וציפרה בתוכם. היא בכתה, נישקה לי כנשק אֵם את בנה ואמרה:

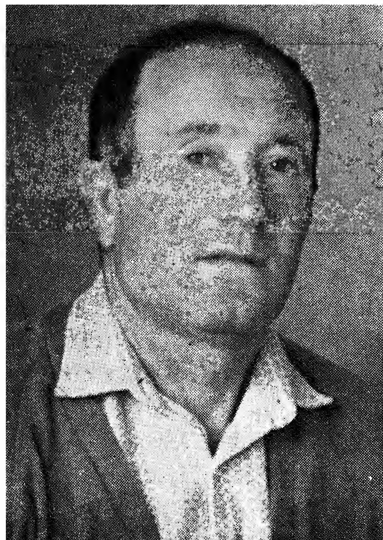
— חבבתיך מאד, רציתי לבחון אותך. אל תשכח את חווציה, היא לא תוכל לחיות בלי בטחון זה שאתה זוכרה.

לנוביץ

- שואה
- נכר
- חדלון

ש ו א ה

משה רוזנברג

בגיטו לנוביץ
מתחילתו ואחרי חסולו

בחדש יוני 1941 ארזו הרוסים חבילותיהם וערקו לרוסיה. הצבא שנשאר עוד החזיק מעמד ימים והחל לסגת. בנסיגתם לא מצאו הרוסים את הדרך הנכונה ובכל פעם חזרו על עקבותיהם וכשחזרו מכוון בילוזורקה נתפשו על ידי הגרמנים ונשבו. אז היתה לנוביץ שדה קרב, וחלופי יריות ביניהם לבין הגרמנים נמשכו שעות רבות. היתה לנוביץ אז נתונה בפחד של סכנה מידית. אחר כן שקטה העיר.

כך באו הגרמנים (יולי 1941)

מתחלה באה סיירת של 3 טנקים גרמנים עלו עד „למעלה" וחזרו ותפשו עמדה ליד הכנסיה הפרבוסלבית, מול בית גליניק.

האוקראינים התגודדו מיד סביבם, הקיפו אותם בהמוניהם על טפם וזקניהם. הפעם הראשונה שראו טנק והיה הדבר בבחינת סנסציה. אך היה עוד משהו: הם הרגישו בחוש, כי רצוי לקשור אתם ידידות.

הם נכנסו ישר לזליג ה„רופא", שם היה קואופרטיב רוסי, הוציאו משם גרמופון והתחילו לנגן באמצע הרחוב. הגרמופון הועמד על אחד הטנקים. ואפרכס שופרו הרעים צלילים דוקא לא גרמניים.

אחריהם התחילו לבוא פלוגות צבא, ממוכנות וחיל פרשים.

מתחלה עברו את העיר לאורכה ולרוחבה, אחר כך התמחנו על ה„בלוטע" ומשם פשטו עם בוקר לחפש אוכל לאנשים ולמקנה. הם נכנסו לכל בית יהודי והוציאו שקי תבואה וקטניות, קמח וגריסים, כל מה שנאגר בכמויות ליום שחור. היו מקרים שהכריחו את היהודים עצמם להוציא אליהם את התבואה ויתר דברי המזון. משהו מן הנאציזם התחיל להיות מורגש, לא בעצם החרמת המזון ה„מציל" כמו בצורת ההחרמה.

בחשאי היו מבקשים אם יש חמאה או קדלי־חזיר, שומני אוזים ועופות, את זה בקשו באדיבות.

הדבר נמשך כמה ימים, שבוע ויותר. ימים של מתח וחסר בהירות. כל יום פלוגות צבא עורכות מחנה לילה, פשיטה על הבתים, החרמת אוכל לסוסים ובקשת אוכל לעצמם. וזה ימים ולילות. ארוכי שעות וגדושי חששות, החיים קפאו ופסקו.

בינתים הופסקה תנועת הצבא. באו מכוניות פרטיות עם נאצים רמי מעלה, אחדים נסעו ונשארו רק מספר גרמנים שהחלו לארגן שלטון מקומי. יש לציין, כי בראשית בואם לא התעללו „אישים חשובים אלה" ביהודים, הם רק נטפלו פה ושם ליהודי מזוקן וגזזו לו את זקנו. קרבן ראשון היה מיכל הנפח שזקנו נתלש ממש בפגיון אישי של חייל. פרט לזאת היו זורקים סיסמאות לכל מי שהבין או לא הבין גרמנית, כי „הרוסים קאפוט", „היהודים קאפוט", „הפולנים קאפוט" רק האוקראינים "גוט".

שלטון ה„שכנים" שלנו

האוקראינים קבלו את השלטון, כשם שקודם בשלטון הרוסים נמסרו עמדות המפתח לידי יהודים, כך הפעם נתפשו כל מקומות השליטה בידי האוקראינים.

עם כניסת האוקראינים למשטר החלו הצרות. הם התחילו לבוא לבתי היהודים, להוציא אנשים בלילה לעבודה והרגום. ברור, כי הם הלכו אל אותם היהודים שהיו להם אתם חשבונות אישיים. הם לקחו בלילה הראשון את ישראל כץ בן ברוך פרץ, את מייצי שפילר, נפתלי ואלעזר וינר והרגום ליד ליבר ברונשטיין ושם קברום, במקרה נהגו עם ברצ׳יק אחרת, אותו לקחו, שברו לו יד והרביצו לו מכות רצח ושחררו אותו. אמנם אחר כך שוב לקחוהו ורצחו אותו במכות ומקלות אך בלילה הראשון חננו אותו.

במשך הלילות הראשונים רצחו האוקראינים כששים איש, אז הם באו אל אליק צַפ ויוסף קלינמן, הוציאו אותם לעבודת הקבורה עם מעדרים ביד. באותו לילה נעלמו גם הם, הורגש, כי ה„שיטות" משתכללות אצלם.

האוקראינים התעללו גם בבנות ישראל או שרצחון או ששחררו אותן אחרי שאנסו אותן.

בדרך כלל הורגש, כי כאן הם „מישבים" חשבונות אישיים לפי שניהלו אותם משנים. כך הגיעו גם להרבה נערים. פעם באו לקחת את בוריה מרגלית,

כשהוציאוהו החלו ההורים ליילל ולהזעיק עזרה, הם הגיעו עד המושל הגרמני, שגר בתחנת הרכבת, אך הוא לעג להם ושאל מה היללה, הרי הם לא הרגו אותו עדיין, אל תעסיקו אותי. הם חזרו כלעומת שבאו ובוריה נעלם. אחר כך נודע, כי זו היתה נקמתו של אוקראיני אחד אשר בוריה פגע פעם בבנו.

בכל הפעולות האלה עמדו הגרמנים מנגד. הם מסרו רשות לאוקראינים להשתולל כאות נפשם ולעשות למענם את העבודה השחורה.

עבודת כפיה ובני ערובה

השלב השני היה בחודש אוגוסט. האוקראינים החלו להוציא אנשים לעבודה ממש. יהודים היו הולכים מתחלה ברצון לעבודה, כי בתחנת הרכבת, שם היו עובדים בהעמסת קרונות היו מביאים אתם בגנבה ובהסתר בגדים וכלי בית ואכרים מהכפרים הסמוכים היו באים ומחכים שם, לוקחים את החפצים ונותנים להם דברי אוכל.

יש לזכור, כי הרעב בבתי היהודים התחיל עוד במשטר הרוסי ובמשטר זה של הגרמנים־האוקראינים פסקו כל חיי המסחר בכלל.

דאגת היהודים היתה קודם כל לאוכל. הם חלמו על אוכל. אחר כך כשטעמו את טעם ההליכה לעבודה החלו להשתמט ממנה.

הדרך לעבודה היתה מלווה התעללויות מצד כל הנוגשים, אך היו מקרים ש„שקצים" אוקראינים היו זורקים עליהם אבנים והיהודים לא יכלו להתאונן עליהם, לא היה בפני מי להתאונן ואוי לו לזה שהתאונן.

הגברים היו מתחבאים, שלא יקחו אותם לעבודה, לנשים לא היו מתאנים כל כך. אז חסרו עובדים וגרמנים היו באים לחפש את הגברים בין הבתים. פעם נכנסו לבית הכנסת ותפשו את כל המתפללים מזקן ועד נער. את הראויים לעבודה שלחו לעבוד ואת הזקנים עצרו כבני תערובת והחזיקו אותם בבית־סוהר (חנותו של יצחק בורשטין בוצרה כבית כלא), ביניהם היו עוזיאל רבין, יצחק מלמד, מוטיל שפיזמן, משה טפר, משה קירשנר. אל נכבדי העיר צורפו משום מה מספר קבצנים זרים שנקלעו לבית המדרש לחמם עצמותיהם. את בני הערובה לא ראינו יותר. ידענו, כי גורלם מר והם לא זכו אפילו לבוא לגיטו.

הגרמנים גזרו על הילודה

לימים יצא יעקוב סוצקי הגוי, שנתמנה לסולטיס והכריז במרכז העיר ברמקול, כי מהיום נאסר על יהודים להוליד ילדים ומי שיעבור על צו זה יסורס ואשתו תעקר. ישראליק ר' אהרוליס, שצריך היה לתרגם זאת לא הבין אף מלה אוקראינית ולא יכל לתרגם, כעונש על כך הוא נאסר מיד ונכלא יחד עם בני התערובת. אחר כך צורף אליהם גם ירוחם פרומן, עוזיאל רייכמן, וגורלם היה כגורל יתר הנכבדים שנאסרו. פרט לאלה נעצרו עוד אחדים וכל מי שמילא פעם תפקיד במישטרים הקודמים נאסר גם הוא.

בית הכלא נעשה צר מהכיל, בתי שמוש לא היו בו והם היו עושים צרכיהם ימים על ימים במקום אכלם ומשכבם.

בימים הראשונים היו המשפחות מביאות להם אוכל פעם ביום, אחר כך גם זה נאסר והם הופקרו לרעב ולמות האיטי. עד היום לא ידוע איך גמרו אתם, כי לגיטו לא הגיעו שום ידיעות, שמועות או אפילו השערות על גורלם. כפי שמסרו אחר כך האוקראינים הם הועברו לבילוזרקה ברגל כשהם תשושים וכאבים ובדרך נרצחו ונקברו כולם יחד. קברם לפי עדות זו נמצא בדרך הכניסה לבילוזרקה.

הקמת הגיטו

אחרי הימים הנוראים פשטה השמועה, כי הגרמנים מקימים גיטו ליהודים, הבית הראשון שנהרס לצרכי הגיטו היה של אשר פוגל. את הבית הישן השאירו ופרקו רק את החדש, שהיה „מולבש" על הישן כנהוג בלנוביץ. פועלים יהודים החלו להקים גדר גבוהה של 3—4 מטרים. החומר לגדר נלקח מבתי יהודים שנעזבו עם עזיבת הרוסים את העיר. והגיטו החל מסתמן.

בהתחלת אדר, בערך בחודש פברואר בשנת 1942, הוצאה פקודה, כי תוך יומים שלשה יועברו כל היהודים לגיטו. אנשים החלו ללכת לבעלי הבתים שנכללו בגיטו, לבקש מהם מקום בדירתם. יהודים היו צריכים להצטופף ולפנות חלק מדירתם למען ה„פליטים", אך הם עשו זאת. החלו להסתדר בצורה זו שכנים טובים, מקושרי גורל וברית.

פרט ליהודי לנוביץ היו גם מספר משפחות מבילוזורקה ואנשי קטבורג ופליטים אחרים מערי פולין, שנכבשו על ידי הגרמנים עם כבוש פולין, שברחו לגבול הרוסי למצוא להם מפלט.

גדר הגיטו השתרעה מיעקב גוכמן (עושה המצות) לכל אורך הרחוב המוליך לבית המדרש, כולל בית המדרש, בית הכנסת ועד ביתו של שמחה שניידר, מכאן פנתה הגדר לכוון ימינה עד ביתו של מיכל גולנדר, משם עד ביתו של זלמן פינס שיינדל חייקלס ביתו של חיים הרש גלר והתחבר עם ביתו של יעקב גוכמן.

כל מה שהיה מחוץ לגדר היה מופקר וריק מתושבים.

הואיל ובית הכנסת הגדול שימש מחסן תבואות היה הוא מחציתו משוקע בגיטו ומחציתו השניה פונה החוצה לעולם החפשי, כשהדלת שלו פונה אל מחוץ לגדר. בית הכנסת הגדול לא עמד לרשות היהודים. לעומתו נכלל בית המדרש כולו בגיטו והוא הוקצה למגורי אנשים בודדים חסרי כל, אשר לא הספיקו למענם בתי היהודים שבגיטו.

רכוז היהודים בגיטו

יומים לפני פורים רוכזו כל היהודים בגיטו. הגיטו נסגר, על שעריו שמרו שוטרים אוקראינים. להם אסור היה להכנס לגיטו ולנו ליהודים אסור היה

לצאת ממנו. כל חיי היהודים נכלאו יחד אתם בשטח מוגבל מאד.

לפני שנכנסנו לגיטו העברנו את הרהיטים לגויים, כדי שיתנו לנו בשעת הצורך אוכל, אסור היה ליהודים לקחת אתם דברים, פרט למטלטלים קטנים, צרורות בגדים ומטות. ממילא לא נסכנו לנו הרהיטים, כי נכנסנו לגור בצפיפות כזו שלא היה מקום להם. לשם מה אפוא להסתכן בהחזקתם.

אחר כך כשהיינו נפגשים עם הגויים האלה ובקשנו תמורת הרהיטים משהו מהם, הם לא הכירו בנו בכלל ולא שעו לבקשותינו, הם התעלמו מאתנו בכלל.

*

בימים שלפני הגיטו היו מקרי שוד רבים. גרמנים היו נוטלים דברי כסף וזהב וסחטו מכל שאפשר היה לסחוט, אך זאת הם עשו לא באופן פרטי אלא לפי צו ופקודה של השלטון. קשה ביותר היתה שיטת השוד, שערכו האוקראינים. גויים אלה שהיו באים העירה כל שבוע והכירו את הבתים ודייריהם היו אורבים בחוץ, בלילה מאחורי הבתים וכשהיינו מכונסים בבית היו נכנסים ונוטלים מה שרצו, מבלי שיכלו להתאונן על כך. כמו כן היו הגרמנים חודרים באופן פרטי לבתים בשעה, שהלכו ונתרוקנו מתושביהם ולקחו מה שרצו, ביחוד נמשכו שודדים אלה אחרי חפצי ערך ותכשיטים.

זכורני בערב אחד לפני צאתנו לגיטו החליט אבא שלי לקחת אתו שק עם עלי טבק, כדי שיוכל לעשן סיגריות גסות מגוללות בידים להפגת המועקה הצפויה ומזומנת בגיטו, פתאם נכנס גרמני, התבונן כה וכה, לקח את השק ועוד כמה דברים קטנים יקרים והלך.

אלי נכנסו גרמנים ולקחו תבואות ודברים אחרים לעצמם.

אלה היו מעשי שוד פרטיים של הגרמנים והם היו קשים מאד, כי הם לקחו מן הדברים האחרונים, שנשארו לנו למחיה ולתוחלת.

ימים מספר אחרי הקמת הגיטו, היה עוד ד"ר לוטוואק גר מחוץ לגיטו וביתו בבית־העם הפולני.

בוקר אחד קבל גם הוא פקודה לעבור לגיטו. הוא בקש שיאפשרו לו להכלא בגיטו קרמניץ. מי שאמר, כי לא נעים היה לו לאינטליגנט המתנכר להיות יחד עם ה„ערב־רב" הלנובצאי. מי שאמר, כי היו לו חברים בקרמניץ. ריכטר הנאצי הסכים וכדי להוכיח לו אדיבותו אמר לו לשכור מספר עגלות ולהעביר לו לשם את מטלטליו.

ד"ר לוטוואק היה מאושר מהיחס המיוחד ותקוות התעוררו בלבו. העגלות מלאו מטלטלים יקרים ורהיטים מודרניים וכאשר הוטענו לעייפה ציוה ריכטר להעבירן לביתו ולדוקטור אמר לנסוע לקרמניץ עם אשתו ובתו ללא מטלטלים.

אני שהיה עלי לנסוע לקטברג יום לפני זה פגשתיו בשובי בדרך היסורים שלו.

מעשה סדיסטי זה של ריכטר גילה לנו הרבה ממה שצפוי לנו ממנו.

ארגון צבור שוכני הגיטו

בגיטו החלו בעיות ארגון הצבור, היו בעיות של סדור מזונות לחסרי אוכל וסדור ענינים שונים לנצרכים אחרים, אז נתמנה היודנראט והמשטרה היהודית על ידי הגרמנים, כדי שיהוו זרוע מבצעת שלהם בגיטו. למזלנו לא נכשלו יהודינו. בראש היודנראט עמד יהודי פליט מגרמניה וחברים היו בו בתחילתו בניק גרביץ, מרדכי אקרמן בעלה של סוסיה, בונים ברימר ועוד שנים, ששמם נעלם מזכרוני.

במשטרה היה רפאל קרפמן (מפקד), מנדל קישקה, עזריאל ברודסקי (בן זלמן), יחזקאל ויצמן, אברהם קרפר (של מטוס), לייבקה ווייס, לייזר רוזנברג (בן אחי מטרקי) ועוד. גם משטרת הגיטו עמדה במבחן האחוה הטרגית, פרט לאחד שנכשל מטפשות.

הדבר הראשון שארגן היודנראט היה מטבח לנצרכים, תפקידו היה ללקט מזונות ממקורות שונים ולפרנס את הנזקקים ביותר. המטבח היה בביתו של וודאס, הגרמנים היו מספקים מצרכים מועטים ואנו הוספנו את היתר וכך האריכו במקצת את חייהם של מועמדים למות טרם שואה, ואל יהיה הדבר קל בעיניכם. בחיי הגיטו היה יום נוסף של חיים יום נוסף של תקוה, יום נוסף של אמונה בימים יותר טובים ויום פחות של משטר הרשע, אשר קצו ודאי שיבוא. אוכל היה לאנשים מן המלאי, פרט לזאת היו יהודים מביאים לבית הכנסת חפצים ומקבלים מהאוקראינים השומרים על מחסן התבואות דגנים, תפודים ופרוסות לחם, קטניות ומצרכים אחרים העומדים באגירה.

בית הכנסת שעמד חציו בגיטו שמש מעין גבול הברחה. הגויים הביאו מצרכים בדלת, שמחוץ לגיטו ואנו — חפצים להחלפה בדלת הפנים. כך היו מסתדרים עד אשר אזלו הדברים.

רעב ומות בגיטו

בתקופה הראשונה היו מקבלים פוד תפוחי אדמה בעד חליפה, אחר כך ירד השער, כשנודע לגויים קשי מצבנו החלו לוחצים, מתעללים ונותנים דברים מועטים, חסרי ערך, תמורת חפצים יקרים, ובמשך הזמן החלו יהודים רבים רועבים ללחם ומספר מתי הרעב גדל בגיטו.

תפקיד היודנראט בארגון האוכל המועט נעשה חשוב מיום ליום וקשה מיום ליום. היודנראט היה גם מסדר את התור לעבודה לכל אלה שנדרשו ללכת לעבודה. משום מה היתה לנוביץ מיוחסת ומאתנו דרשו עובדים גם לרובנה ולסביבה שלנו.

אלה שיצאו לעבודה הביאו אתם לחם וכל אחד רצה לצאת לעבודה מטעם זה. אולם מלאי המזון אזל והמצב הלך ורע מיום ליום. בגיטו רוכזו למעלה מאלפים נפש, פרט לאנשי לנוביץ היו שם מרוכזים גם יהודי בילוזורקה, יהודי קטרבורג והכפרים שמסביב, היו גם יהודים פליטי ערים רחוקות, שהגיעו הנה בברחם מפני הגרמנים, כדי להגיע לעיירות הגבול הרוסי ונתקעו כאן מבלי

יכולת לפרוץ את הגבול האטום. הרעב החל לתת אותותיו, ילדים התנפחו ומתו לעיני הורים ואיש לא יכל לעזור להם, אנשים נפרדו איש מרעהו תוך בטחון שמחר ימותו, ובגיטו השתרר יאוש מחריד.

הגרמנים והאוקראינים לא נתנו לקבור את המתים מחוץ לגיטו והיה צריך לקברם במחנה עצמו. מי שמדבר על „קברות האחים" שוכח, כי הגיטו עצמו יש בו קברות אחים. את המתים היינו אוספים בידים, ללא אמצעי קבורה כדין וכצורך. לעתים רחוקות ביותר ניתנה רשות להוציא את המתים לבית העלמין, אך לאנשים לא היה כוח לסחוב את הגופות כל כך רחוק, היינו מעמיסים את המתים על העגלה היחידה שהיתה בגיטו ושהיתה רתומה לסוס מסכן ואומלל כמונו ומיכל מטוסיס, ששמש עגלון הגיטו היה מוביל אותם לבית הקברות במקום היו כורים את הבור, או הבורות ואלה ה„מאושרים" זכו לקבורת ישראל ולקנאת אחרים.

אינני זוכר שיבכו בשעת הטמנת המת, יבש מקור הדמעות והאדישות אכלה את כולנו. היינו תשושים, רעבים חדלי רצון לחיות, להלחם ולהתקיים.

בכי רב זכור לי רק במקרה אחד, כאשר טבע בנם של אהרון מלמן וריסיל ויסמן בבריכה של הר' רבי אהרולי, היה זה ילד בן 12, חמוד ועליז ואהוב על כולם, כששיחקו הילדים בחצר ר' אהרולי נפל לו כובעו לבריכה, הוא התכופף להוציאו נפל וטבע. הלב התחמץ למראה הקרבן שלא לפי המקובל וכולם בכו על קרבן החנם. ומה אפשר היה לתת לילדים פרט למעט הבכי.

זליג רופא מצילני ממות

אני, שנחשבתי עובד אדמה הייתי מיוחס בזה, שיכלתי לנוע מחוץ לגיטו, להביא פרודוקטים למטבח הגיטו מפעם לפעם, לפי הוראות היודנראט באשור האוקראינים.

פעם הוטל עלינו להביא לגרמנים חצי טונה תפודים, צריך היה להביא אותם משומסק, נסעתי אל שותפי לשעבר, הגוי אנדרושה, בקשתי ממנו את הסוסים ונסעתי.

בדרך לשומסק לקחתי אתי קצת מצרכים, נוסף על אלה המיועדים לגיטו, להביא לחותני בשומסק להחיות גם הם את נפשם ומעט מהם גם בשביל משפחתי שבגיטו כשאחזור. היה לי קצת בצל ירוק, סלק, גזר ועוד.

בשובי נגשתי לגיטו. השער היה סגור. תמיד היה אחד משלנו ואחד מהאוקראינים, שעשו חפוש בכלי האיש, הפעם עמדו רק משלהם. לבי ניבא לי רעות. ירדתי מן העגלה. הם חפשו ומצאו את הירקות העלובות בכמות העלובה. מיד סגרו את השער בפני העגלה. לא נתנו להכניסה לגיטו ואותי לקחו אל משרד המיליציה, בבית מיכל גולנדר, שם נטפלו אלי מספר שקצים אוקראינים ממכירי, הרביצו לי מכות רצח, צלעותי נתרככו, עורי זב כולו דם ראשי התערפל לגמרי והקאתי את כל מה שהיה לי.

הם נבהלו בעצמם ממעשם זה, וכאשר נכנס רפאל קרפמן עזבו אותי.

רצתי מתוך אינסטינקט להציל את נפשי המוכה, והגעתי עד ביתו של זלמן פרנס. לרוע מזלי באו לקראתי שני אוקראינים אחרים ואלה תפשו אותי והוסיפו מכות נוספות, יותר גרועות מהקודמות.

כשהגעתי לגיטו הייתי נפוח, כחול, מלוכלך כולי בדם, אלם ומבולבל.

זליג ווייס טפל בי מיד ולא זז ממני, עד שריפא אותי לגמרי.

בכל ערפולי זכרתי שיש להחזיר את הסוסים לגוי, כי הבטחתי לו. אמרתי לאחותי שרה־ינטה שידעה להתהלך עם סוסים, כי תיקח אותם אל אנדרושה, והיא העבירה אותם אליו.

*

הגיטו ארך חצי שנה. היו ימים שחיינו נמאסו עלינו, לא ראינו כל שביב של תקוה. האנשים נראו בעיני עצמם כשבויים, שמשפטם נחרץ והם מחכים רק למות. יום יום לפנות ערב ישבו דרי הבית על מדרגות הבתים ויותר משדברו נאנחו ושתקו. לא היה על מה לדבר ועל זה, שצריך היה לדבר לא היה אומץ לדבר ובחרו לשתוק עליו. פחדו שמא יגלה הפה מה שחש הלב ותתגלה התהום הפעורה. ידעו ועוד איך ידעו, כי המות אין לו כאן מעצורים והוא הוא הדבר הבטוח ביותר, ששום כוח לא ימנע אותו. ודאי הוא, כי הוא יבוא. לא פחדו מפני המות, פחדו מפני הצפיה למות.

האיום ביותר היה חדלון האמונה. יהודים אדוקים עד קנאות, שהיו ידועים באמונתם נתרוקנו מאמונה, לא התפללו, על כל פנים לא בצבור. בודדים קיימו תפלה בבתים בפני עצמם. אחדים קיימוה בצבור בבית ר׳ אהרולי. אך הרב עצמו לא התפלל, גם לא נשמעו בטויים כמו „השם ירחם", „בעזרת השם", לא עמדה להם אמונתם. מנין אפוא ישאבו כוח להתגבר.

ילדים, נוער וחברה בגיטו

הלב כאב על הילדים, אלה הצאן מאמיני בכוח אבא ואמא וחיו באשליה זו. בעוד שאבא ואמא חדלי אונים כמוהם. הם לא ידעו זאת.

ימים על ימים היו הילדים פנויים לשממון. יומם היה ריק ללא משחק וחיוך ללא פנוק או גערה. ים של אדישות ואי תשומת לב הקיפם. נאבד להם הקשר עם ההורים. מיותמים הופקרו לרחוב החשוף, שאין בו לא מחבוא ולא סוד, הכל גלוי ומעורטל. הסכנות אורבות והילד מועמד מולן ללא שום מחסה של אגדה, דמיון ואשליות.

מתחלה אסף אותם יעקב מרגלית, אחיו של שמואל משה צאפס ולימד אותם ממה שבא לו למוח, אחר כך הוא הפסיק. יום יום נפל ילד למשכב וגוע ברעב. יום יום הגיעו הילדים אדישים ואטומים לכל דבר, העומד מחוץ לתחומי החיים והמות היומיומיים.

למראה הילדים בגיטו נמאסו החיים, מיאוס שאין עמו חרטה, מיאוס שיש אתו תפלה כנה למות.

הנוער הסתופף בפנות פנות, אינני יודע על מה דברו הנערים והנערות שתקוות חייהם קופדה, הם התהלכו כצללים. נער לא נמשך אל נערה, נערה לא נזבדה לנער. לעתים רחוקות נראו זוגות מתהלכים וממתיקים סודם האיום.

כולם נדחקו להיות יחד עם המשפחה, רגע נמשך הנער לנערה, הנערה לחברותיה, עזבו את המשפחה ויצאו החוצה ומשנהו והם חזרו מהר הביתה, לחדר האומלל שמא יאחרו לראות את כל תהליך הכליה של יקיריהם, שמא יפנו הנה והנה ואנשי משפחתם כבר אינם.

הטרגדיה של האנשים בלטה בהעדר הנטיה לרכילות. לא היתה רכילות בגיטו, איש לא דבר בחברו, לא הטיל בו דופי, לא לעג. הלב לא נתן להתבדח על חשבון מישהו בשעה שאתה יודע, כי הוא נדון למות, כי הוא אומלל. בהתחלה ניסו עוד פה ושם להזכיר את האהבה הגדולה של שמואליק קופיץ לגיטל קגן, של איזיק לבתו של בינבלט, דובר על בניק גורביץ האוהב לשהות בחברתה של אלמנת ברצ׳יק, אך על הכל דברו בלב אטום כעל נצנוצי אור הדועכים לפני שהבריקו.

רפאל קרפמן שנכשל

פעם הבאתי קמח לגיטו. בדרך נס הצלחתי לעבור ולהביא את הקמח. רפאל קרפמן הבחין בדבר ודרש ממני כופר, דמי „לא יחרץ" כשלא הסכמתי הלך ומסר את הדבר לאחד מחבריו האוקראינים, לקחו אותי למשרד אנשי המליציה האוקראינית, הרביצו לי מכות קשות ונאמנות. אחר כך עזבו אותי והלכו, נשארתי חצי מתעלף ללא כל יכולת לעזור לעצמי. בתת הכרתי חששתי להשאר פה, שמא יבואו אחרים ויחדשו מכותיהם, אך לא יכולתי, למזלי עבדו במיליציה ברנדלי בוכשטין (בת אידל) וגיטל ברימר, שתיהן נחלצו וטפלו בי, הן הצילו אותי וליוו אותי לגיטו שם התאוששתי ונשארתי בחיים.

אחר כך הוברר לי, כי למעשה רפאל לא התכוון להרע לי, הוא פשוט השיח את לבו על יחס לא טוב כביכול, של יהודי כלפיו ונתגלגלו הדברים שהחבר האוקראיני ראה חובה לעצמו להתנקם בי למענו כמחוה של ידידות כלפיו.

חסול הגיטו

בשבת שלפני ראש חדש אלול 1942, ראינו פתאום תנועה רבה של שוטרים אוקראינים והרבה גרמנים עם כלבים, המשוטטים בקרבת הגיטו.

הכלבים נראו כחיות טרף, הם הסתערו בשצף קצף, רצו להנתק ולהשתחרר מקולרי הגרמנים, חרחורם עורר חרדה וגרם לצמרמורת. הגרמנים נלחמו בהם, נוצרה אוירה של תוקפנות מרוסנת, חשנו, כי הכל מוכן למשהו. מחכים רק למתן האות.

הגיטו הוקף בחגורת זעם מהודקת.

ידענו כי הפעם הכל ייגמר. במשך חמשה ימים כרו האוקראינים קברים ליד בית הקברות. שלשה בורות ענק נכרו, השמועה על כך הגיעה אלינו על ידי

אוקראינים, שהגיעו לגיטו ושמחו מאד לבשר לנו את הבשורה, כדרך האוקראינים הששים לבשור בשורות רעות.

את עמק הבורות לא ידענו. אמדנו אותו רק לפי הספורים שלהם, לפיהם עמדו אנשים וחפרו וסוסים גרפו את האדמה במגרפי פלדה. מאות אנשים עסקו בחפירה וזוגות סוסים רבים גרפו אותה.

הדבר נודע לנו ביום השני, האוקראינים ספרו זאת באדישות, אך עלינו עברו שלשה ימי אימה לא יתוארו. פתאום הותקפו אנשים חסר שקט, איש לא יכל היה לדבר אל רעהו בשקט. תושבי הגיטו שחיו ימים רבים בצפיפות איומה וסבלו את זאת באחוה החלו פתאום סונטים אחד לשני. אחד הפריע לשני. שרידי הגיטו התרוצצו ריצות שאין בהן מטרה, סתם רצו. לא לעמוד, לעמוד לא יכלו, מורגש היה, שהם רצו משהו לעשות. אך באותו זמן ידעו, כי אין מה לעשות, כי העולם סגר עליהם. קשה לי לתאר את הצפיה הזאת למות הודאי. שלשה ימי מתח שארכו מאד. הגרמנים הפסיקו לשים לב אלינו. האוקראינים הביטו עלינו כעל גופות, שהן כבר מתות ועודן נעות וזעות ומרגיזות בזה, מרגיזות בעצם חייהן. היינו מיותרים לכולם, כאילו ציפו לכך שנמותת את עצמנו במו ידינו. שלא נטריח אותם בעבודה זו, שלא נטריד אותם באמצע שמחתם הגדולה בעבודה פשוטה זו של הריגה.

אולי בגלל זה שהייתי חזק בנעורי ונשמרתי במקצת ונשמר בי רצון החיים לא יכלתי להשלים עם סופי זה והתרקם בי רצון לברוח, להנצל. התרוצצתי עם כולם כחיה בסוגר. לא יכלתי להסביר לעצמי איך אברח, לא יכלתי לדבר עם איש על כך ואיכשהו הצלחתי לברוח לבורשצ׳יבקי.

היה זה מקרה, הם ידעו שמותר לי לנוע כאיש החקלאות, יצאתי מהגיטו כביום רגיל וחמקתי.

*

אחותי מרים נשלחה לפני נעילת הגיטו לעבוד בפולוורק מחוץ לעיר והיא לא חזרו לגיטו, היא באה אלי לבורשצ׳יבקי, אחר כך אספו גם את הבנות שעבדו מחוץ לגיטו, כדי לרכזן ולהרגן, אך שרה ינטה שעבדה במשרד המיליציה הודיעה להן, כי הפעם לוקחים לקיחה אחרונה שאחריה המות. היא ברחה, חזרה ליערות שבסמוך לפולוורק, שם הסתתר שבוי רוסי, שעבד אצל אוקראינים והוא אמר לה לברוח אתו לרוסיה. הם הלכו מאות קילומטרים ברגל, ישנו ברכבות עזובות, אכלו מגידולי השדה הזנוח, עד שהגיעו לרוסיה, ישר לחזית. היא נצלה.

שרה ינטה לא יכלה להחלץ. עד היום האחרון עבדה במשרד ללא כל אפשרות לפרוש. שם היה מיליציאנט אוקראיני אחד יפה תואר שהתאהב בה, היא היתה יפה מאד. הוא החליט להצילה, תוך סכון עצמי הביא אותה לביתו בכפר סמוך לבילוזורקה. אשתו שחשדה בו רגזה עליה ואיימה להסגירה. לולא הסכנה שצפתה גם לבעלה היתה ודאי מסגירה אותה. איך שלא יהיה הוא לקח אותה

לכפר אחר ושכן אותה אצל אחותה. הוא סדר לה ניירות של אוקראינית ולאחותו סיפר, כי היא נערה מסכנה, שנתיתמה מהוריה האוקראינים.

חדשיים התהלכה חפשיה בכפר זה יחד עם כל הנערות. היא דברה אוקראינית כמוהן, באחד הימים הלכה לטחון קצת תבואה בשביל בעל הבית, בו הסתופפה ובלכתה ברחוב נתקלה בשוטר לנובצאי שהתארח שם, הוא הכיר אותה מיד, מתחילה לא האמין שזו היא, אך הוא נטפל אליה וגילה כי היא יהודיה, הוא לקח אותה לבילוזורקה ושם בגבעה שלפני העיירה רצח אותה.

בקרתי בגיטו אחרי חסולו

בבורשצ׳יבקה הייתי יום. מהרגע הראשון לא רגעתי, חפשתי דרך להציל משפחתי. בלילה יצאתי לשוב ללנוביץ לנסות משהו.

באתי לגיטו בסכנת נפשות, אשתי נבהלה מאד היא חששה, כי החזירו אותי והתעללו בי. ישבנו כל הלילה, שוחחנו איך להציל את עצמנו, החלטנו, כי שוב אצא יחיד, אקח אתי את הכפתורים שהיו תפורים באמרות שמלתה האחרונה של אשתי, היו אלה מטבעות זהב, שאשתי ציפתה אותם בבד והתפירם בכפתורים. הייתי צריך להגיע בהם גוי אחד שיצילם, חמקתי שוב, אך הפעם הלכתי לגריבובה אל אנדרושה. היה גשם שוטף בלילה. הלכתי דרך האי המפורסם בשם „דעם זיידנס שטיקעל״ (חלקת השדה של הסבא). הנהר המקיף את האי עלה אז על גדותיו נרטבתי עד לעצמות. בלילה הסתתרתי בלול, בבוקר גילה אותי אנדרושה, הוא החליף לי בגדים, ואני האצתי בו שיעוץ איך להציל את בני ביתי. הוא אמר, כי ילך להוודע מה מתרחש והבטיח לחפש מוצא להם. ביום ה׳ חזר אנדרושה וספר שכבר רצחו את כולם.

פרצתי בבכי, לא יכלתי להתאפק, לא יכלתי להאמין, רציתי להווכח במו עיני. יצאתי בלילה האפל והלכתי לגיטו.

הגיטו היה פרוץ, ריק, שקט, שומם. אף אוושה קלה לא נשמעה בו.

נכנסתי אל שכנתנו משכבר אל אשת לוצקי. היא אמתה את ספירו. את כולם הוציאו לבית הקברות תחת משמר כבד של אנשים וכלבים, העבירום — כך ספרה — אל מגרש בית הקברות החדש, הפשיטו את כולם ערומים, סדרו אותם לפי מין וגיל, העמידום ליד שלשת הבורות הפתוחים, ירו בהם ורצחו אותם. נשים לחוד, ילדים לחוד וגברים לחוד.

היא ספרה לי, כי אחרי ליל האימים ויום הרצח נשארו עוד 40 איש שהאכר מנטוק, זה הגוי המזוקן כשודד יערות חסיד אומות העולם, מי שהיה פעם מהימנו של ר׳ עוזיאל רבין הסתיר אותם ברוב סכון עצמי וכמוהו אחרים היו.

ביניהם היה יעקב סמבירר, אברהם קרפר, חיים (פינג׳) קרפר, מיכל קרפר, ועוד יהודים, ביחוד גברים כארבעים שאינה מכירה אותם. בנו של חנא ראובן טייכמן נשאר גם הוא בחיים אחרי חסול הגיטו, אביו צייד אותו בכל כספו וזהבו ושלח אותו אל ידידיו בגריבובה להסתתר, אך הם שדדוהו והביאוהו לגיטו והוא נרצח.

מישהו הלשין על מנטוק שהוא מסתיר יהודים באו והוציאו את כל המוסתרים הביאום לגיטו ורצחום.

משה קרנר הסתתר אצל צ׳רני ושלם לו במיטב כספו והוא גירש אותו והבנדראים רצחו אותו, הם זרקו אותו חיים לתוך בור של בית שמוש.

זה הפחיד אותי. היא אשרה, שלא נשאר אף איש ממשפחתי. הלכתי ממנה באישון לילה וברחתי לקרסנוליק, אל מיטיה מידידי אבינו. שם הסתתרה אחותי אידיס אשת שלום סגל ובעלה של גולדה מלמן. הוא אמר, שאבא שלי השאיר אצלו דברים והדבר נודע לבנדרובצים והם נטפלים אליו שיתחלק ב„רכוש״. לפי דבריו הוא נתן להם כבר הכל ובכל זאת הם לא מאמינים לו. הם יעשו חפוש ויהרגו אותו. הוא חזר ואמר לנו ללכת, הוא גרש אותנו מהבית, לא עזרו תחנונינו. הוא השאיר רק את בעלה של גולדה, בכוונתו היה להשיא לו את אחת הבנות שלו. אחר כך הם עצמם הרגו אותו.

עזריאל גרביץ הסתתר שנה וחצי אחרי הגיטו הוא עבר מאיסקוביץ לרינקוביץ זה היה בחג המולד בדרך פגשוהו אנשי בנדרה ורצחו אותו.

הגעתי אל הגוי שטונדיסט ספרתי לו את האמת, בקשתי שיעזור לי, אני רוצה עוד לחיות אמרתי לו. ספרתי לו מה עולל לנו מיטיה, הוא הכיר אותו וידע את הסכנה. כששמע בקשתי וספורי, אמר שיש להתיעץ בחברים. נזדעזעתי בכל זאת האמנתי לו, אולי מפני שלא היתה לי ברירה ואולי מפני שידעתי כי הוא שטונדיסט.

הוא קרא לאספה, אני הייתי מוסתר הרחק מהבית. לא שמעתי אם דובר באספה ואם דובר עלי. הם התפללו כדרכם תפלה שכל אחד מנסח אותה במקום. אחר־כך התפזרה האספה. הוא קרא לי ואמר, כי אוכל להשאר אצל השכן שלו, חברו הטוב.

בלילה שמע מטיבי צעדים מאחורי חלונו, הוא ידע שזה מיטיה, משנעלמו הצעדים הוא יצא החוצה, בדק את השטח, וחזר. מאותו לילה נתמלא חרדה ורצה מאד להפטר ממני. נשארתי עוד שלשה ימים ואז גם הוא אמר לי ללכת.

נדדתי, יום יום התאכסנתי במתבן אחר, עד שבאתי לאחד גוי צדיק. הוא הכיר אותי, היה זה 8 חדשים אחרי חסול הגיטו, חפשו שרידי יהודים, בכל זאת הסתכן והחזיק אותי מוסתר בבור שחפר בשבילי. הוא היה שטונדיסט, מכרי משנים, בשם קלים, אצלו הייתי עד בוא הרוסים 10—11 חדש, והשתחררתי.

אחד עשר חדשים הוא דאג לכל מחסורי והביא לי אוכל ושתיה. הכרתי את מצבו הדחוק ורציתי לעזור לו.

מפעם לפעם הייתי יוצא לחפש עבודה כנוצרי אצל אכרים. עבדתי אצל כל אחד מהם שבוע שבועים בעד אוכל ולינה. בסוף חזרתי אל קלים הוא טפל בי, רחץ אותי, הביא לי כביסה נקיה והכל בהסתר, כדי שהוריו ואשתו לא ידעו על כך.

כשבאו הרוסים בשנת 1944, לקחו אותי לצבא האדום.

נפרדתי מקלים אחי מיטיבי ומציל נפשי בלב שבור.

מאיר בקר

הגיטו בלנוביץ ובריחתי ממנו

(ספורו של ילד)

עשרת הראשונים

ילד הייתי, כבן שלש עשרה, כשנכנסו הגרמנים העירה. לנוביץ היתה גוססת מבחינת כלכלית ויהודית כשהיו בה הרוסים, הורינו היו מדוכאים ומיואשים, אך לנו הילדים הם הביאו שמחת מה, היו נשפי רקודים, היו מועדוני נוער, תזמורות ופתאם נדם הכל.

עם לכת הרוסים נתרוקנה העיירה מהנוער הפעיל. נשארו בה רק זקנים וילדים. כך מצטיירת עיירתי בעיני אז.

כשנכנסו הגרמנים ב־1942 דימו היהודים מצד אחד להגיע אמנם לסבל אישי, לזה היו רגילים, אולם תקותם היתה, שחיי הדת והיהדות יוחזרו למצבם הליגלי, וכמעט שברכו על עזיבת הרוסים.

תוך ימים ספורים ראו, כי טעו. בין הגרמנים היה אחד בשם ריכטער. גוי אכזר שנהנה הנאה סדיסטית מסבלם של אחרים והוא היה משוטט ברחובות ומכה כל יהודי, שנקרה בדרכו מכות רצח. הוא, ריכטר זה בישר בכך, כי היהודים הופקרו והועמדו מחוץ לכל הגנה.

בשבת הראשונה לבואם אסרו הגרמנים עשרה יהודים, חבשו אותם בבית הסוהר, שעשו בעיר בחנות המרתף של פיני בורשטיין וכעבור ימים מספר רצחו אותם. בין העשרה הראשונים היו מוטל „מלמד" שפיזמן, עוזר בן יידל קיסקוביצר, יצחק מלמד, משה קופץ, עוזיאל רבין ועוד, היו אלה מיקירי לנוביץ ומאסרם דיכא את העיירה דכאון של חסר אונים ויאוש.

הגיטו הוקם

ביום 28 בפברואר שנת 1942 הוקם הגיטו בעירנו, הקימוהו היהודים עצמם תחת פקוח של שוטרים אוקראינים. אינני יודע היכן לקחו את החמרים להתקנת הגדר, אך אני זוכר, איך סחבו קרשים ולוחות מכל הרחובות. תוך ימים ספורים עמד הגיטו. חומת לוחות סגורה ומסוגרת, בגובה של 2 מטר וחצי עד 4 מטרים וכל תושבי לנוביץ היהודים נדחסו בגיטו. פרט להם הובאו בימים הראשונים לקיום הגיטו יהודים מבילחורקה, מקטרבורג וגם מקרמניץ ונדחקו אלינו. היו גם פליטים אחדים, שנשארו מרוסיה ומגבולות פולין־גרמניה, שמצאו אצלנו מקלט, בהאמינם כי אצלנו הגרמנים לא יגיעו.

הגיטו הקיף את הרחובות טרגובה (בית רפאל קרפמן ובנימין ישפה) משם הקיף את ביתו של חנא ראובן טייכמן, יוסף טוורמן, וישעיהו ויטלשטין (בבית הספר הפולני הישן שוכנה המשטרה היהודית), רחוב אוגרודובה והרחוב שנמשך ממשה שטינברג (הצולע) עד מיכל גולנדר.

מספר החדרים ברחובות אלה של הגיטו היה מצומצם, ובכל דירה הצטופפו חמש שש משפחות, שהן 25 נפשות בממוצע.

לגיטו הורשו היהודים להכניס רק מה שיכלו לקחת עמם ביד ונוצר מצב, שמשפחות שלמות לא היה להן על מה לשכב, מה ללבוש והאוכל שלקחו הספיק בקושי לשבוע שבועיים.

מהיום הראשון של הגיטו התחילו היהודים להרגיש רעב. אנשים התנפחו מחוסר מזון וגועו מרעב. יום יום היו מתים אנשים, איש לעיני רעהו, בעל לעיני אשתו, אח לעיני אחיו, מבלי יכולת להושיע.

לפי פקודות שהוכרזו עליהן מדי יום מחדש, אסורה היתה התנועה מהגיטו ואליו, פרט ליציאה לעבודת הכפיה והשיבה ממנה.

אחרי מספר שבועות ניתנה פקודה האוסרת גם את התנועה בתוך הגיטו בשעות הערב והלילה. לכאורה לא היה בכך שנוי, אולם אז בגיטו היה הבדור היחיד ליהודי ההליכה מרחוב לרחוב, לראות פרצופים אחרים, לחטוף שיחה ומשנאסר הדבר נעשו החיים קשים ביותר, והאוקראינים עמדו בתצפית והקפידו מאד שלא תופר הפקודה.

היודנראט והמשטרה היהודית

עם הקמת הגיטו החלו הגרמנים לקחת יהודים לעבודה מחוץ לעיר. יום יום היו יוצאים עשרות גברים ונערים לעבודה, בעדה קבלו מכות נאמנות, מבלי ליהנות אפילו מפרוסת לחם יבשה או לחה.

לנוחיות עצמם ארגנו הגרמנים יודנראט. את הפעילים בו עוד אזכור. היו אלה ירוחם פורמן (בנו של בר אברהם משה׳ס), אברמוב, פליט מקטוביץ ויהודי גרמני אחד, ששמו לא ידעתי כי קראו לו היהודי מגרמניה, הוא היה גר אצל לייבל צלקס לפני בוא הגרמנים.

על היודנראט הוטל לספק כוחות עבודה לגרמנים ומצבם היה אומלל ביותר.

הגרמנים הקימו גם משטרה יהודית, שהיתה צריכה לסייע בידי היודנראט להכריח יהודים לצאת לעבודה וכן לאלץ יהודים לתת מפעם לפעם מכסות כסף, כופר נפש שהטילו הגרמנים על לנוביץ מפעם לפעם.

פעם דרשו הגרמנים מכסה של בחורות „צעירות ויפות". יהודינו, הורינו האומללים ידעו את פשר הדרישה הזאת והציעו לגרמנים כופר נפש רב, לפדות את בנות ישראל מהבזיון ומהחרפה הזאת, מגבית זו נעשתה בהתנדבות, שאין רבות כדוגמתה, אך היטלים כספיים אחרים נעשו בקשיים מרובים וצער השוטרים היהודים היה גדול מנשוא.

מפעילי המשטרה זכורים לי רפאל קארפמן, הרשקה חייקיס (לאשעק), עזריאל ברודסקי, מוטיל קרפר, יחזקאל ווייצמן ואחרים.

אני כילד בן 13 נלקחתי גם כן לעבודה, עבדנו בהעמסת סלק סוכר בעונתו, העבודה היתה קשה ונעשתה בפקוח נוגשים אוקראינים מזוינים, שהיו מכים בעד כל התרשלות. בגנבה היינו מכרסמים חתיכת סלק ונזונים מזה. נראה לי, כי אנו היינו המאושרים מכולם. אתי עבדו הרבה ילדים ונערים. עבדנו בבורסקוביץ, ביום שני היינו יוצאים לעבודה ובשבת חוזרים. אלה שעבדו בעיר ובקרבתה חזרו ערב ערב לגיטו והמשטרה עשתה חפושים בבגדיהם, שמא הבריחו חס וחלילה פרוסת לחם אתם.

בבורסקוביץ היו מספר יהודים שהתפרנסו מהטחנה הגדולה ומהדייג. בכלל היה זה כפר עשיר והיו שם כמה משפחות. כשבאנו שמה לא מצאנו אף יהודי, אחר כך נודע לנו, כי כולם נרצחו על ידי האוקראינים.

לרובנה וחזרה לגיטו

כל פעם שנסעתי לבורסקוביץ היה תוקף אותי פחד, שמא ירצחו אותי האוקראינים המקומיים, ללא משפט ומבלי שהורי ידעו על כך, אך מה יכלתי לעשות, נקראתי והלכתי.

פעם נדרש היודנראט לתת נערים לרובנה לעבודה. התנדבתי ויצאתי יחד עם עוד עשרים איש. רציתי להתרחק מלנוביץ, עיירתי האומללה, בתקוה שאנצל בריחוק ממנה ביתר קלות.

ביום הראשון לבואנו אספו יהודים למרכז העיר והכריזו, כי נתגלה מגפה וכולם חייבים לקבל זריקת חסון ומנע. רוכזו כ־18,000 יהודים, אף איש מהם לא שב העירה, כולם נרצחו בו ביום.

אנחנו עבדנו אצל גרמנים אזרחים, שהיו שם מלפני המלחמה, או שבאו שם זה מקרוב. הם נהלו מפעלים ונהנו מעבודת חנם שנתנו להם אחיהם השליטים. בימים הראשונים היה בא אלי דודי, יעקב בקר שגר ברובנה, ברחוב ווליה, אחרי זה נעלם, מפי יהודים שם נודע לי, כי הוא ובני ביתו נרצחו ביום אחד באקציה קטנה שנעשתה שם.

מרובנה לא עלה בדעתם להחזיר אותנו הביתה והגעגועים על הורי גברו בי מאד. בלילות בכיתי מרוב געגועים והחלטתי לברוח ללנוביץ ויהי מה.

הדבר היה כרוך בעונש מות, אך מה יכולתי לעשות? הרגשתי, כי לא אעמוד בגעגועי וברחתי. אני חושב, כי את הדחיפה הסופית נתנה לי הידיעה, כי כל יהודי הסביבה ברובנה נרצחו. בלבי קוננה והעמיקה הרגשה קשה מאד של בדידות מפחידה.

ללנוביץ הגעתי בשלום, ובעיר אף אחד לא הסגיר אותי, האחוה בעיר היתה טרגית מאד, אך נאמנה מאד.

את הגיטו מצאתי מדולל מאד. רבים מתו, רבים נהרגו ונרצחו בראש חוצות ובעבודה, מיד לבואי רצחו את שני האחים נפתלי ואלעזר וינר, את זלמן פרנס, את מיכל איצק שמואלס, ומספר פליטים מרוסיה שהתגוררו אצלנו.

בין תושבי הגיטו היו מחלות וחלאים ולא היה רופא ולא תרופות. את ד״ר לוטוואק המתבולל־הפולני, המתנכר, העבירו לקרמניץ ושם ירו בו, המצב היה איום, אך טוב היה לי שאני ליד הורי.

הטלאי הצהוב והלב הדוי

בינתים הוצאה פקודת הטלאי, כל יהודי היה צריך לענוד 2 טלאי־ם צהובי־ם. אחד על מרכז הגב והשני על צד שמאל של החזה, אל מול פני הלב.

בימים אלה הסתובבתי בגיטו בסתר וכל פעם שלקחו לעבודה נאמר לי להסתתר, שמא יוודע דבר בואי מרובנה, התבוננתי אז בנעשה והוא היה למעלה מיכולת אדם לתארו. אין עומק כזה של אימה וחדלון, שיש להם הגדרות לשוניות באיזו שהיא שפה ולשון.

יחס האנשים בגיטו היה כולו אדישות, אפילו מריבה קטנטונת אחת לא פרצה ולא היתה. היתה מין ותרנות מופרזת של צבור נואשים, שהרזיגנציה שבנפש נוטלת כל חשק של רצון. ואחד הודבק מהשני, הרבנים בגיטו התהלכו כצללים. הם היו מיותרים, חדלי מעש ואמונה. יהודים לא התפללו ולא הרגישו צורך בכך. היו כאלה שהתפללו ביחידות, אבל הם היו מעטים וגם אלה מהזקנים ביותר. היה מקרה בראשית הגיטו, שתפשו עשרה יהודים בשעת תפלה בצבור, שהתכנסו לעלוי נשמתו של מת, שהיה יקר להם וכולם הוצאו להורג בו במקום.

ילדים ונוער בגיטו

הילדים היו מדוכאים גם הם ומשועממים, יש והיו משחקים משחקים שקטים, במחתרת. סוף סוף ילדים. אך הם הוזהרו על ידי הוריהם מפני הסכנה שבדבר, היו מקרים שילדים היו מחפשים להם עיסוק, שישתיק את הרעב המתמיד בבטנם ולא נמצא להם, גם הם הותקפו אדישות מופרזת וחסר ענין בכל. כישישים, שבעו אכזבות וסבל.

גדול היה גם סבלם של בני הנוער, נערים נמשכו לנערות. לרגע נמצא ענין להם, אך משהו הרתיעם זה מזאת והם התפזרו בשקט, אדישים איש לרעותו, הכל נבל, כל רצון קמל לפני התפתחותו.

מצבי נעשה קשה ביותר, משום מה היתה בי תסיסה משונה. רציתי לחיות

ורקמתי מזמות איך להנצל, לברוח מהגיטו לא העזתי. ידועים היו מקרים ששכנינו הטובים מאתמול, האוקראינים תפשו והסגירו יהודים מכל הגילים שמצאו. בין כל האוקראינים נמצא רק סאמאלצקי שהסתיר אצלו והציל את ישראל בדודסקי הוא היה אחד ויחיד. היה עוד שני מענטאך שהסתיר אצלו מספר יהודים, אך משנודע הדבר לשכניו, הלכו והלשינו עליו בפני הגיסטפו והם הוצאו ממחבואם ונרצחו כולם.

מן המפורסמים ברוצחים האוקראינים היה בנו של באטנקו ומישקה בנו האמצעי של הרוץ הנפח. שני אלה הקימו בית קברות משלהם ליד „שבעת־המעינות". שם נמצא קבר אחים בנוסף לקברות האחים, שהגרמנים השאירו אחריהם.

פחדתי לצאת. חפשתי דרכים איך להנצל, חששתי לצלול לתוך מצב של אדישות, בונקרים לא היו אצלנו. אהרון מילמן הקים לו מחבוא בבית חמ"ו, שלום ויסמן ולא חנכו. הוא התמלא מים וילדו הפעוט נפל לתוכו וטבע בו. הדבר גרם למותו של שלום ויסמן, אשר אהב את נכדו מכל, ימים מספר אחריו מת הסב וירד ביגון שאולה.

לא ידעתי גם מה נעשה מחוץ לגיטו. העיירות נותקו אחת מהשניה. לא היה כל קשר בין הנצורים.

כך המשכתי במאמצי הנואשים עד ערב ראש חדש אלול שנת 1942.

הגיטו נסגר

אותו בוקר סגרו את שערי הגיטו ולא נתנו לאיש לצאת. ארבעה ימים היינו סגורים ומסוגרים, מבלי לדעת מה צפוי לנו כל רגע. מבחוץ נשמעו יריות בודדות, כל יריה ידענו עולה בנפש אדם יהודי, הלב רטט ופחד, ואני כולי החלטה להנצל. להנצל.

בראש חודש אלול, בשעה 8 בבוקר, הוציאו את כל תושבי הגיטו עד אחד והובילום תחת משמר מזוין של אוקראינים ומספר גרמנים אל בית הקברות.

שם היו כבר כרויים שני בורות. אחד מהם היה בגמר כרייתו. מספר אנשים לבושי לובן עמדו וסיימו את החפירה, ראיתי אותם, אך לא אדע מי היו ולמה עשו מלאכה טמאה זו במדים היגייניים וצחים כאלה.

בדרך ירה אוקראיני אחד ברבי ר' אהרולי רבין. אני לא ראיתי זאת אך בשורות נמסר הדבר.

החיסול הסופי של יהודי לנובין

האוקראינים ערכו את הגברים לחוד ליד הבור הראשון ואת הנשים והילדים לחוד ליד הבור השני, שכרייתו נסתיימה בינתיים. את הגברים הפשיטו ערומים לעיני נשותיהם וילדיהם. כשהופשטו כולם העמידום עם הפנים לבור, ומולם האוקראינים והגרמנים מזוינים וערוכים לירי. לפי פקודה ירו המזוינים באנשים האומללים. בפניהם ירו שיראו את המות בעיניהם. כשהם נופלים לבור גוחנים

וצורחים. אחרי זה נגשו לעשות אותו דבר לנשים והילדים. גניחות הגברים בקעו עדין מתוך הבור. הן לא נתנו לי מנוח ובישרו לי את מותי הבטוח. נתרתי בזינוק־חתול אחד משורתנו וברחתי אל תוך הקמה הגבוהה.

הם לא הרגישו בדבר, הקמה הסתירה אותי, היא היתה גבוהה יותר מקומתי המגומדת מרוב סבל ורעב.

ברחתי.

במרחק שמעתי את מטח היריות, ידעתי, כי בינתיים ניתנה ארכה לחיי. מי יודע לכמה זמן.

בריחתי

מהבורות, מהמות ברחתי, רצתי 35 קילומטר בשדות קמה ושלף, בכוון לא ידוע לי בכלל, הגעתי לכפר בשם קושלק. על הגבול עמד הכפר. הגבול הרוסי הזמני.

בשדה עמד אוקראיני ואשתו וקצרו תבואתם. כשראו אותי נכמרו רחמיהם. הם נתנו לי מגל בידי, לא שאלוני דבר, אתם עברתי את הגבול, מהשדות שבצד זה אל ביתם מעבר לגבול.

אבל לישון בביתם לא נתנו לי. בכל זאת ישנתי אותו לילה אצלם, מאחורי גדיש של תבן בחדרם. כל הלילה בכיתי בהקיץ ובשנה. רגלי הפצועות והחתוכות מן השלף החד כאבו לי מאד, בכיתי מאד, נדמה לי שבכיתי מכאב. היתר נעלם תחת ההלם, בו הייתי נתון.

עם בוקר ידעתי כי עלי ללכת מכאן.

הגעתי למֶעדין, פעם היה זה כפר פולני והיהודים שלו היו באים אלינו לקנות פרות. הכרתים, הם הלינו אותי בביתם, למחרת אמרו לי ללכת.

היה זה יום שבת קדש, קמתי והלכתי, הם כיוונו אותי לפודוולוצ׳יסק הקרובה לכאן. בדרך, בצאתי מהכפר ירד גשם שוטף, נרטבתי עד העצמות. חזרתי, הם רחמו עלי. נשארתי אצלם מספר חדשים. הם הטמינו אותי בעלית גג אחת והיו מביאים לי אוכל בתור.

באחד הימים הגיעו לשם הגרמנים ורכזו את כל היהודים בגיטו סמוך. ראיתי כי אין לי אוכל ידעתי, כי הדבר קרה, ביום רעבתי ללחם ובאמצע הלילה ברחתי לפודוולוצ׳יסק.

שם מצאתי את לייזר קלמצ׳יק בנה של חנה שכנ׳ס, הוא ידע כבר הכל על לנוביץ. בעיירה זו היו רוב היהודים כלואים בבתי סוהר, התחבאתי בבית המדרש ומשם ברחתי בלילה לזברז׳.

בזברז׳ היה מצב משונה, לא היה אז גיטו סגור שם, אך היהודים היו מרוכזים ברובע אחד והיודנראט היה מוציא לגרמנים מכסות יהודים לעבודה. הם תפשו אותי והובילוני לעבודה כביכול. בדרך לתחנת הרכבת נודע לי, כי מוליכים את כולם לאושוויץ, ברחתי והסתתרתי בבית המרחץ, בדוד האידים. כשנדם הכל ברחתי לטרנופיל.

לייזרנה.
לבובריק.
לחודורוב.

בלילות, בקרה, ברעב רצתי כחיה רדופת שואה. בחודורוב היו כל היהודים מרוכזים ליד תחנת הרכבת, בה הובילו לכאן לבית החרשת לסוכר את סלק הסוכר. רבים מדי היו המרוכזים, חסרו קרונות לטרנספורטים שהלכו לאושוויץ.

ברחתי לסקאלה, האמנתי בבריחות. ליותה אותי ההרגשה, כי מי שבורח מצליח.

הגעתי דרך סקאלה אל לאוואצ׳ינה בגבול ההונגרי. שם נתקלתי ביהודי אחד רדוף אימים כמוני. התחברנו, הסתתרנו מתחת לקרונות. שכובים על בדי הסרנים והרכבת הביאה אותנו למונקאץ׳.

כשיצאנו ממחבואנו תפשו אותנו שוטרים הונגריים. הם רצו להחזיר אותנו לפולין.

במקום השילוח היו הרבה יהודים מיועדים להשלח. אוירת פורענות עמדה בכל. אחדים מהם חתכו להם ורידי ידיהם מיאוש, מאימי המות החוזרים.

ברחתי משם לבודפשט. כאן היתה עוד קהלה מאורגנת. הקהלה רכזה אותנו במחנה מרוכז לאנשי חוץ לארץ.

ב־1944 יצאתי את הונגריה כמעט בגלוי, כדי להגיע לרומניה. כשהגעתי לגרוסוורדן, בגבול הרומני—הונגרי לא ידעתי איך לעבור את הגבול, אמרו לי, כי שם ישנם אכרים הונגריים, אשר מבריחים גבולות תמורת תשלום ותשלום לא היה לי. חכיתי למקרה. הגעתי אל מבריח אחד והוא אמר לי ללכת אל אשה אחת, הנמצאת שם. באתי אליה היתה זו אשה יהודית מקרקוב בשם טייכטר.

היא עמדה עם שלשה ילדים ולא יכלה לעבור את הגבול, אלא אם מישהו יעזור לה לשאת את הילדים. התנדבתי לדבר. היא שלמה בעדי וברוך השם עברנו את הגבול, למזלנו הביש החל הילד הקטן לבכות. היה זה לפנות בוקר, הוא נעור משנתו והחל לבכות. נתפשנו על ידי משמר גבול רומני.

הובאנו בפני המפקד בבלניש הוא העביר אותנו לארד, שם שלמה לו הקהלה כופר נפש.

נסענו לבוקרשט, שם היתה עוד פעולה ציונית, מישהו עסק שם בהעברת יהודים לישראל.

יצאו שלש ספינות מקונסטנצה לישראל, אחת בשם מפקרה, השניה בשם מרינה והשלישית — בולבול, הרומנים ליוו אותנו בשתי אניות קרב עד קצה המים הטריטוריאליים, בים הותקפה בולבול על ידי הגרמנים וטבעה, מכל היהודים שבה נשארו רק 5, אנו אספנו אותם בים.

כך הגענו לישראל. אני יצאתי את המדינה אחרי שלחמתי בשורות צה״ל, מכירתי גברת טייכטר נשארה בארץ, שני בניה הגדולים נשואים כבר.

איייזיק לנדא

יומן זוועות

(משנות 1940—1945)

הערת המערכת
רושם „יומן הזוועות" שלפנינו הביא צרור רשימות מיוחד במינו. המענין שברשימות רשמים אלה הוא, שמתוך חויות זועה מרובות נרשמו על ידו רק אלה שלפנינו, וחוט של אמת ואופי מיוחד של מחברם משוך עליהם. מצאנו אפוא לנחוץ לתת בראש היומן פרקי חויה וזכרונות משל עצמו, המגלים תכונות באישיותו, שיש בהם משום הארת ערך היומן וברירת המקרים לרישום.
השתדלנו לתת את הכל ברוח כותבם. זכות מיוחדת לו בספר זה גם משום היותו איש הקא־צעט היחיד של עיירתנו.
ח. ר.

נולדתי בפולין בלנוביץ, שנת 19.12.1913, למדתי אצל אשר לייב מלמד ז"ל, אצל איציק מלמד ז"ל, אצל דוד מלמד ז"ל, ואברהם אליעזר חביס ז"ל. אח"כ התחנכתי אצל המורה לעברית ושמו „ספרים". ואחי יוסף ז"ל למד והתחנך כל הזמן אצל המורה לעברית „ספרים". והתחבר דרך קבע עם שלום קויטל, צבי בְּרימר, ליבר בלנק ז"ל, אליעזר עזרילס ז"ל ואבא קופץ ז"ל, חבר'ה אלה הצטרפו מאוחר יותר לסניף החלוץ.

בחג החנוכה התאספו כל החבר'ה ושיחקו בסביבונים בתוך העיירה וכאשר היה בחנוכה יום יפה הביא אחד החבר'ה מגלשה ונהגו להתגלש מעל ההר של הכמר שהיה מכוסה כלו שלג, ולמבצע זה החבר'ה צרפו גם אותי על אף היותי צעיר מהם, אך במשחקים או מבצעים משותפים אחרים לא רצו החבר'ה לשתף אותי על היותי צעיר מהם.

כאשר מלאו לי שמונה עשר שנה, זה היה בערך בשנת 1932/33 כ׳ בתמוז, הלכתי עם החבר׳ה של סניף החלוץ לבית הכנסת הגדול בעיירתנו, שם התקיימה הזכרתו של ד״ר בנימין זאב הרצל ז״ל, ובקרבת מקום היו גם החבר׳ה של ה„בונד״ (מפלגת הפועלים בעיירה). והם היו: בייע, מיכל יצחק שמיל ז״ל, נחום לייב ז״ל, ועוד. הם עשו הצגה אצל משה הלבן ז״ל בתוך האורוה והם טענו שההזכרה שהתקיימה באותו היום בבית הכנסת הגדול תפריע להצגה אשר הם מתכננים לעשות (בית הכנסת לא היה רחוק מביתו של משה הלבן ז״ל). לכן הם נכנסו לבית הכנסת ועשו הפגנה וגרשו את כולם משם והאחרון שגרשו אותו היה יוסף בוכשטיין, מפני שהוא היה האחרון שנאבק על מעשה טרוף זה.

בשנת 1934 כאשר בלומה מילר נסעה לארץ ישראל נערכה מסיבה ולסיום המסיבה שרו את שיר התקוה וכל הקיבוצניקים שהיו בעיירה והשתתפו במסיבה לא קמו ובראשם של הקיבוצניקים עמד החבר סנדר מברסטצקה שאף הוא לא קם, ושלמה ברמן אשר היה בראש אגוד קרן הקיימת הסתכסך עם סנדר, על שלא קם בשעת השירה יחד עם הקיבוצניקים.

12.5.1935

כאשר פילסודצקי ראש ממשלת פולין נפטר התקיים מצעד כדי לחלוק לו כבוד אחרון, והחבר שלמה ברמן הציע אז שהנוער הצעיר יצעד קדימה ואחריהם הבוגרים מ„החלוץ״. אריה גינזבורג (הג׳ינג׳י) התנגד להצעה זו והקבוצה, בה הוא צעד התפלגה וצעדה לבד, אז אותו שלמה ברמן שוב הזדמן לו להסתכסך והפעם עם אריה.

בשנת 1936 גוייסתי לצבא, ושרתתי כל הזמן בחיל רגלים בקרקוב בחטיבה „20״ עד שסיימתי את שרותי בצבא בשנת 1937.

12.8.1939

אשר ברילנט ז״ל, שהיה בעיירה ראש קהילת היהודים חלה, אך לא החלים ונפטר באותו היום בשעות הערב, ולמחרת התקיימה הלויתו וכל העיירה השתתפה בהלויה, ולהספד הכניסו אותו לבית הכנסת הגדול בעיירה, דבר שלא היה קיים לפי המסורת היהודית, אך רצו לחלוק לו כבוד גדול, הספידו אותו בבית הכנסת ולאחר מכן הלכו כל אנשי העיירה לבית הקברות.

13.8.1939

באותו הלילה כאשר חזרתי מהלויתו של אשר ברילנט ז״ל, היתה השעה 2.00 אחר חצות. הביא הסולטס (המוכתר) של העיירה ירוחם בר׳ס ז״ל, צו קריאה עבורי, אני שאלתיו מי מהעיירה יגוייס גם כן יחד אתי אמר לי ששמשון מלנוב ז״ל, ואברהם פיטרמן ז״ל, ברגע שקבלתי את הצו יצאתי ישר לתחנת הרכבת, ליוו אותי אחי יוסף ז״ל ואמי רבקה ז״ל, אברהם פיטרמן ז״ל, אשר היה גר קרוב מאוד לידי יצא יחד אתי, אך אף אחד מבני משפחתו לא ליווה

אותו, מפני שאשתו צפורה ז״ל אשר היתה הרה באותו הזמן לא יכלה ללוותו, הוא כעס מאוד כל הדרך מדוע ששני גיסיו (שמחה ומאיר ז״ל), לא נענו ללוותו לתחנת הרכבת בזמן קבלו את הצו. ברכבת הגענו לדובנה לחטיבה מס. 43 ואברהם ז״ל ואני היינו בחטיבה אחת, ושמשון מלנוב ז״ל כבר לא נפגשתי אתו, מאז ראיתיו לאחרונה רק ברכבת אשר הסיעה אותנו לדובנה.

לאברהם פיטרמן ז״ל ולי היו שתי עגלות רתומות לסוסים אשר היו מלאות ציוד צבאי ואנחנו העברנו את הציוד הזה לשלונסק שעל גבול גרמניה ופולין.

בשנת 1.9.1939 כאשר פרצה מלחמת העולם השניה העבירו את החטיבה מס. 43 שלנו ברכבת קרוב מאוד לגבול האוייב. בדרך חגו מעלינו מטוסים גרמניים וזרקו על הרכבת שלנו הנוסעת פצצות, אך החטיאו את המטרה, נתנו לנו אז פקודה לקפוץ החוצה מן הקרונות יחד עם הסוסים הרתומים לכרכרות, שהיו לנו ולברוח לתוך יער, שהיה בקרבת מקום. שם נפרדנו אברהם ז״ל ואני. אך כעבור 3 ימים עברה פלוגה וביניהם היה אברהם פיטרמן ז״ל, והוא הרגיש שנמצאים בתוך היער עוד חיילים מהחטיבה, אשר לה היה שייך קודם לכן, והתחיל לשאול את החיילים עלי, הם אמרו לו שאני שוכב בקרבת מקום בתוך היער, אך הם לא ידעו בדיוק איפה, אז אברהם ז״ל זחל על ארבע והתחיל לצעוק אייזיק אייזיק עד אשר מצא אותי והתנפל עלי בבכי מר ואמר „מי יזכור את זאת אם אנו לא נשאר בחיים״.

כעבור שעה התחילו הגרמנים להפציץ בתוך היער והיער התחיל בוער כולם התחילו לרוץ לכל הכוונים ושוב נפרדנו.

*

מכאן מתחילים נדודי בנפרד, כשאני עזוב וגלמוד ללא גואל וידיד, אך בלבי החלטה: לבלות אותם! להאריך לחיות ולספר לדורות יבואו, כל מה שעבר עלי.

19.9.1939

נתפסתי שבוי בפלניץ, העבירו אותי יחד עם כל השבויים לגרמניה לקניקסברג „סטלג 1 A״. ונתנו לנו שם ככר לחם אחד עבור 10 אנשים ולמחרת בבקר הוציאו אותנו וחלקו אותנו לפי הדתות. כל דת לחוד, היינו בתוך 2 צריפים כ־2000 יהודים והפולנים השבויים הכו אותנו ולקחו בגדים טובים ויקרים מאתנו.

4.1.1940

הוצאה פקודה ע״י הגרמנים לצאת ולנקות את השלג שהתוסף, כ־12 ק״מ ביום נקינו, ידי ורגלי קפאו אז ונפלתי שרוע על השלג, שומר גרמני אחד הכה אותי נוסף לנפילתי ושני חבר׳ה שהיו אתי באותו המחנה סחבו אותי חזרה למחנה. הגרמני הכה גם אותם במקל מדוע שהם סוחבים אותי, אך הם על אף הכל סחבו אותי פנימה ומיד הכניסו אותי לחדר המתים, מפני שחשבו

אותי למת. בבקר כאשר באו להוציא לקבורה את המתים, שם אלי לב רופא פולני אחד, והרגיש שאני עדיין בהכרה, הוציא אותי משם והכניס אותי לחדר בו מטפלים בחולים, שם שהיתי כ־5 חדשים בערך עד שריפאו אותי לגמרי.

15.10.1940

הביאו אותנו למחנה יהודים בביאלה — פודלסק. שם שמרו עלינו שומרים גרמנים מה־ס.ס. וגם אוקראינים, שם נודע לנו כי לפנינו עמדה כאן רכבת מלאה יהודים וחכתה מספר ימים, אחרי זה הרגו את כולם. וכשאנו נשתהינו מספר ימים חשבתי כי גם אותנו יחסלו, אך נשארנו בכל זאת בחיים, כי היו זקוקים לכוח עבודה. עבדנו בשדה תעופה. רוכזנו במחנה שבויים בנפרד מיתר היהודים, אך אכלנו בגיטו ומנותינו נמסרו לאנשי הגיטו בשבילנו.

הדרך מהמחנה לשדה התעופה היתה ארוכה מאד, האוקראינים, שהוציאונו מהמחנה לעבודה, היו מריצים אותנו במכות ודחיפות ומתעללים בנו. הגענו לשער שדה התעופה תשושים ויגעים, כשאנו צועקים ובוכים מכאבים.

לשמע יללותינו יצאו אנשי המפקדה ושאלו מה קורה כאן, ספרנו להם. גם האוקראינים ספרו להם. המפקד גער בהם ואמר „הם פועלים מביאי תועלת למשטר ויש לשמור על כושר עבודתם. מעתה יבואו אנשי לקחתם ולהחזירם".

בינתיים נודע לו עד מה דל מזוננו במחנה והוא ציווה להאכיל אותנו תוספת מאכל ממטבחו.

משנודע הדבר לראשי הגיטו הורידו את מכסתנו מהמזונות שקבלנו אצלם. נאלצנו לקיים ברור בדבר והענין סודר.

15.4.1941

העבירו אותנו לקונסקה וולה, נסענו ברכבת משא תחת משמר של שומרים גרמנים, בדרך קפצו 3 אנשים מן הרכבת וברחו. בהיודע לשומרים הגרמנים שחסרים 3 אנשים הרביצו מכות לכל אלה אשר נמצאו ברכבת.

כשהגענו לקונסקה וולה עבדנו בסלילת כבישים וגרמני אחד בזמן עבודתי זרק לי אבן ועשה לי חור בראש.

קבלנו רק 200 גרם לחם וליטר אחד של מרק שכולו היה מים. באחד הימים דרשו אנשי הס.ס. יהודים לעבודה והיודנרט של הגיטו המקומי לא רצה לשלוח את היהודים, כי למעשה אנו עבדנו בעבודה ממש, בעוד שבהם התעללו וכל העבודה היתה לשם ענויים גרידא.

הלך מישהו מהיודנראט ושלם כסף למפקד מחנה השבויים שישלח שבויים יהודים במקום יהודי הגיטו. הגענו למקום העבודה ערוכים בשורות במצעד צבאי, מנהיג הקבוצה הצדיע לפני מפקד מחנה העבודה בדרגת סגן ומסר: הבאתי לך 200 שבויים לעבודה. המפקד התרגז מאוד ונזף בו: אני צריך יהודים ולא שבויים.

הוחזרנו חזרה למחנה השבויים.

18.4.1941

עד שפרצה המלחמה בין הגרמנים והרוסים היינו מקבלים חבילות מזון למחנה השבויים, פעם חזרנו מהעבודה ובשרו לנו כי אחד מאתנו איש טרנופול קבל חבילת מצות. היה זה יומיים לפני הפסח, ועלה בדעתנו לערוך סדר פסח כהלכתו. בהיותנו בעיר בעבודה קנינו 300 תפוחי אדמה ושני בצלים, בתפוחי אדמה כוונו, שמספר התפוחים יהיה כמספר השבויים אלא שבצל לא היה יותר להשיג.

את תפוחי האדמה מכר לנו פולני אחד במחתרת ובסכנת נפשות. הברחנו את התפוחים לגיטו. בשלנו אותם במטבח הגיטו וכל אחד הבריח תפוח מבושל בכיסו בסכון נפשי ממש.

בחור שומסקאי מוני מולדובן, שהיה אתי יחד כל הזמן ושמש „כצורף טבעות" ומיוחס סייע לנו בהכנסת התפוחים והבצל. כשנכנסנו למחנה רחצנו ידים, אכלנו את המרק המימי והלחם וכל העינים היו נשואות אל תפוחי האדמה, כסמל לסדר פסח. ישבנו על המטות מסביב באולם המחנה (קולנוע לשעבר). שמנו את התפוחים בפחי האכל. כל אחד תפוח אדמה שלו וערכנו „סדר".

הוציאו מספר מצות מהחבילה, ערכנו ארגז ריק והפוך באמצע, כשלחן ועליו הבהיקו המצות כאות מבשר ולידן 2 הבצלים מהמכובדים ומספר תפוחי אדמה. על מטות אחדות היו ערוכים בקבוקים ובקבוקונים עם מים ששמשו כיין.

מוזר, אך מישהו דאג גם ל„הגדה", התחלנו להגיד את ההגדה וברכנו על בקבוקוני המים כעל יין כביכול, כשהגענו ל„המוציא" נפו־סו פתיתי מצות. שתי המצות חולקו לשלש מאות וכל אחד ברך ואכל, ואז בא המומנט הקדוש ביותר, כאשר קלפו את תפוחי האדמה ואכלנום כמנה ראשית, על הבצל רק הבטנו, כי מר היה לנו גם בלעדיו. למזלנו לא פקד אותנו אף אחד מהגרמנים והענין עבר ללא הפרעות.

כשהגענו לסוף ההגדה לפסוק „לשנה הבאה בני חורין" תפשנו את חבילת המצות כתפוש ספר תורה בהקפות. התחבקנו התנשקנו וצעקנו מכל לב „לשנה הבאה בני חורין" כשבראש תהלוכת המתלהבים האומללים הולך תופש החבילה, ברגע זה היה הוא כמנופף בדגל המבטיח נצחון ותקוה ומרגיע.

עם קומנו לעבודה עמדו הפולקסדויטשין והאוקראינים וצעקו לעברנו: נו היכן המצות שלכם עתה, אין כבר מצות, הקץ לשמוש בדם בנינו לצרכי שגעונות שלכם.

רצינו להתגרות ולענות, כי בכל זאת אכלנו מצות, אך הבלגנו, הסכון גדול מדי היה ושתקנו.

8 במאי 1942

אחרי הפסח הובאנו לעיר ונצטוינו לגשת להרוס את בתי העשירים מפני שהשמועה אמרה, שהם הטמינו אוצרות זהב בקירות ובמטמונים אחרים. אנו השבויים הקימונו את הפיגומים ויהודי העיר עבדו בהריסה.

המחזה היה מזעזע. שלדים חסרי פרצוף וחיות התנועעו כצללים. „כרסמו" בצפרניהם את לבני החומה וקעקעו את כתלי המבצר היהודי, מפעם לפעם נפלו לבנים על ראשי המסכנים ופצעום או הרגום, את שניהם היו הגרמנים מוציאים מיד לבית הקברות לקבורה ללא תנאי.

אנו השבויים נרתמנו בעגלות כסוסים ומשכנו אותן, עמוסות גויות וגופים חיים המתחננים עדיין „יהודים אל תקברונו, אנו חיים עוד".

השתעשענו בתקוה, כי עבודת הגרמנים תהיה לשוא. הם לא ימצאו דבר וירווח קצת ללבנו, אלא שלדאבוננו השמועות לא הכזיבו. נמצאו מטמונים רבי ערך, בבית אחד נמצאו מטבעות זהב, כלי כסף וספרי גמרא. במקום אחד מצאו מטמור של כלי אוכל. כולם מצופי זהב ומסודרים לפי סדר האכילה, שהיתה כנראה פולחן בבית זה. וכוסות נמצאו לרוב ועליהן חריתים לפסח, לשבועות וכו' לכל חג כוסות משלו. אך המפליא ביותר היה זה שבמטמור נמצא גם ספר תורה, זכר היהודי לפני הפקרת ביתו וכל אשר לו להציל לפחות את היקר לו מכל: את מעוז מבטחו — הכסף וספר התורה.

במקום אחד הוצאה גמרא ממקום מחבוא וכשהחזיקו בה נשרו מדפיה שטרי דולרים. לא יכלנו לשאת בחרפה ומשבתנו גדלה. הגרמנים לקחו את הרכוש לעצמם ואת ספרי הקודש ערכו במערכת מדורה והעלום באש.

6 בספטמבר 1942

נשלחנו לעבוד בפולאווע 3 ק"מ מקונסקה וולה, הובאנו אל הויסלה הנהר הגדול ועשינו שם נקוז. באַמת המים המתועלת, שפתחנו הוצפנו דגים לאלפים בכל מיני גדלים, התפארנו משמחה, לא ידענו מה לעשות, אך מנהל העבודה הפולני, שהרגיש בדבר שלח אותנו אל חדרו, בה היו מרוכזים סלי עבודה ואמר: קחו כמה שתקחו מן הדגים האלה בתנאי שגם לי תתנו, מלאנו בקשתו ושאילתו והעברנו מאות ק"ג של דגים, הלכנו לכפר הסמוך ומכרנו לאכרים דגים תמורת תפוחים וגריסים, לא היו כימים האלה אצלנו לשמחה ולשבעה, אלא שהשטן מקטרג וגם כאן קרה, שנער אחד בשם גאנסער בחור ליטאי מסטוצ'ין החליט, כי יש למהר להחליף את מלאי הדגים במצרכים אחרים טרם שיתקלקלו. הלך לכפר והאכרים הודו לו על רעיונו זה והעניקו לו תפוחים וגריסים ולחם לרוב, כשיצא מן הכפר רדף אחריו פולני אחד שדד ממנו את הכל, אחרי שפצע אותו בסכינו פצעים רבים מספור.

הבחור הגיע למחנה בנשימתו האחרונה ושמחתנו הושבתה. שעות של דאגה וחרדה עברו עלינו ועולמנו קדר, מזל היה לו שהענין הגיע לאזני מנהל העבודה הפולני וזה החיש מיד והביא רופא ממכריו, אשר בא והזריק לו זריקות מספר, מרח את פצעיו והשאיר לו משחות לימים נוספים. הבחור ניצל, אך המקרה נחרת עמוק בזכרוננו, וזה שהדבר נעשה על ידי פולני נרדף גם הוא, הוסיף יגון לעובדה, ימים רבים לא יכלנו להשתחרר מחריצי הרשמים הטרגיים האלה שנחרצו בנשמה.

15.10.1942

היום הועבר הטרנספורט האחרון של היהודים המרוכזים בגיטו פלאווע אל תאי הגזים באושויץ. אנחנו היינו כלואים במחננו והצצנו דרך סורג האשנבים מלמעלה על המחזה המזעזע ושמענו את יללת היהודים, אשר ידעו את מטרת נסיעתם.

מרחוק עמד מזכיר העבודה הגרמני ואגנר מטיבם של יהודי גיטו פולאווע ושתק, ואגנר הסתכן לא פעם והציל יהודים ממות. לא ידענו מה היו מניעיו לזה. יהודים חשדו בו שהוא יהודי סמוי, אחרת לא יכלו להבין את נכונותו תמיד להציל יהודים, גם הפעם חשבו, כי לבטיו גדולים מאד, אך הוא חסר אונים כמונו. פתאום ראיתי פעוטונת יהודית, בלונדינית, כחושה ומעונה, ששומטה מהקרון וחזרה אינסטיקטיבית לגיטו המרוקן. היא נדחקה אל האוקראיני, שעמד ליד ואגנר כגור כלבים מיותם, המחפש מחסה והגנה אצל ראשוני המבוגרים הנפגשים לו בדרכו. האוקראיני הרים רגלו בעט בה וטלטלה למרחק מה ממנו, ואגנר הרגיש בדבר, הוא זע ממקומו ושלף אקדחו, הייתי בטוח, כי ואגנר ירצח את האוקראיני הסאדיסט והפעם תתגלה דמותו היהודית. חרדתי ממש לשלומו, הכרתיו גם אני כמיטיב היהודים, אך להפתעתנו הוא נגש לילדה תפשה בידו השמאלית בציציות ראשה היפה והמתולתל, הרימה אל על ובידו השניה תופשת האקדח החדיר לה כדור בגולגולתה וזרקה ממנו אל תחתית התלולית כתרנגולת שחוטה ומפרפרת, כשהוא מלוה מעשהו בבעיטת רגל חזקה. ואגנר נשאר לי חידה בלתי מובנת. אך כמקרה המעיד על אופי הגרמני הוא ברור לי כשמש.

אח"כ העבירו אותנו לבודזין ליד קרשניק, עבדתי שם בבית חרושת לחלקי מטוסים ושם נפגשתי בשבויים, שבאו לעבוד מלובלין. הם סיפרו לי שנמצא באיזה מקום מחנה ריכוז בלובלין ובין השבויים באחד המחנות נמצא גם אברהם פיטרמן ז"ל, וגם יעקב תמרי ז"ל, ויונק פרבר ז"ל.

13.11.1942

8 ראשי קבוצות עבודה, בחורים יהודיים גברים כהלכה נעלמו, המחנה כולו טולטל. החפושים היו מדוקדקים, מלווים מכות ענויים ומות. פייגס עצמו ניצח על המלאכה, אך לשוא, החפושים ארכו שלשה ימים. בשלשת הימים האלה עברו עלינו אימי תופת. אנחנו ידענו כבר למחרת העלמם, כי הם עברו אל הפרטיזנים שביערות הסמוכים.

2.12.1942

פייגס התרכך למראה החולים שנתרבו בשל החורף הקשה, הוא הקים בית חולים למענם. התחלנו להאמין בנסים. כעבור שלשה ימים, לאחר שרוכזו כל החולים הוא עבר ממטה למטה ורצח את כולם אחד לאחד. במו ידיו עשה זאת, בשעה שהם זעקו וגנחו, התחננו וייללו החליף הוא מחסניות האקדח בשקט מחושב.

13.12.1942

למחנה שלנו הגיע איש ס.ס. חדש. התחלנו לתהות על טיבו, ולנחש מה מתעתד הוא להיות בשבילנו מלאך גואל, בן־אדם, או חית טרף.

יומיים התהלך האדם והתבונן, למד את הענינים, תוגה הציצה מעיניו, משהו העיק עליו, עמקותו לא התאימה לו לבן נאצים זה, התפלאנו.

ביום השלישי תלה אותו פייגס לנגד עינינו. התברר שהוא היה יהודי מגרמניה.

16.12.1942

ערכו לפתע חפוש בצריף שבסמוך לנו, מצאו אצל ילד בן 14 כסף טמון במזרון מטתו, כנראה השאירו לו הוריו לפני לכתם בדרכם האחרונה, פרוטתם האחרונה, שתהיה לו להמלט בעת מצוא.

פייגס נזף בו על ה„עבירה החמורה" נגד חוקי המחנה. שלף אקדחו והרגו באמצע הנזיפה.

19.12.1942

הועברנו אל מחנה היהודים, הורדנו מדרגתנו. לא עוד שבויים, שבויי צבאות, שנלחמו, אלא יהודי־השמדה ככולם פה.

כדי להמחיש את השנוי ולחנכנו הוציא פייגס למעלה ממאה איש מאתנו והרגם בתוך המחנה.

21.12.1942

לפני שבוע התקיימה הצגה במחנה. קבוצת שחקנים יהודים ובראשם הזמר סלוצקי הכינו הצגה זו לפי דרישתו של פייגס להנהותו, בלט בהם השחקן גולדשטיין מלודז. אך סלוצקי הרהיב בזמרתו, זמר מעולה.

פייגס התרשם משירתו, נתן לו מעיל, כמעט חדש במתנה. בקור העז ששרר אותו זמן היה זה מעיל־אח מעיל־אב. ידיד נפש השומר על החיים. סלוצקי שמח במעיל. אך תוך חמשה ימים מכר אותו תמורת מזון.

פייגס פגשו בקור ללא מעיל, שאל אותו לפשר הדבר, כשהוברר לו הדבר הוציאו מחוץ למחנה, ציוה עליו לכרות לעצמו בור במו ידיו, כשהבור היה מוכן אמר לו להכנס להשתטח, כדי להרגו תוך שכיבה, סלוצקי החל רוטט ומתיפח, פתאום פרש שטוקמן מנהלנו היהודי היקר, הרים עליו מגלבו וצעק שיר! הרם קולך! שירה, שיר! לאחר הצלפות מספר החל סלוצקי לשיר...

זה עזר. שוב הוקסם פייגס משירתו וקרע את הגזרה. גולדשטיין וסלוצקי השתחררו אח"כ יחד אתי ונשארו בחיים.

7.1.1943

היהודי זוברמן נתמנה לסגנו של שטוקמן, הוא היה מכוער בעל פני זועה, זועם תמיד על העוול שעשה לו הטבע, ועשהו כל כך מכוער. את כל חמתו

כילה בנו, אחיו היהודים. כשבאנו לבקש ממנו בגד, כסות חורף ממחסנו הגדוש בגדים היה מכה אותנו עד מות, נמנענו מלבוא אליו העדפנו לסבול מן הקור.

היום הותקף זוברמן טרוף משונה, הוא התקנא בשטוקמן האהוד על כולם גם על הגרמנים, הוא ראה, שאף איש אינו דורש חסדו ומותר על בגדיו, שכולם מתעבים אותו והוא נפגע. אחרת אין להבין מדוע פתאם החל קורא לנו, לבוא לקבל בגדים וכדי לא לחשוש מפניו זרק את הבגדים במרחק ממנו, באנו חטפנו הבגדים.

כשהתרוקן המחסן נתגלה בו ארגז מלא זהב ותכשיטים. הגרמנים חשדו בשטוקמן, שהוא אגר את דברי היקר והסתירם. מיד אסרוהו. נחרדנו כולנו לשלומו של שטוקמן היקר באדם. הרנה עברה במחנה, יהודים התפללו לשלומו אהבתנו אל שטוקמן פרצה גבולות, באותו מעמד יצא זוברמן ממחסנו, נגש אל פייגס הודה בדבר, אמר ששטוקמן חף מפשע ובקש לשחרר את שטוקמן.

כעבור שעתיים ראינוהו עומד וכורה לעצמו קבר, כשמסביבו האוקראינים. כשגמר את כרית הקבר הכניסוהו חי לבור. קברוהו כשראשו מציץ מתוך הקבר, ראינו גויעתו מעל פני האדמה. כך נסתיימה פרשת זוברמן.

18.6.1943

למחנה הובאו שרידי גיטו ורשה, כשלש מאות איש, לפני סדורם במחנה, כשעמדו מופרשים מאתנו הותיקים, מצופפים בינם לבין עצמם, נגש פייגס הוציא 15 איש מהם והרגם במקום.

אח"כ ציוה על היהודים האלה שעברו את כל מדורי הזועה להתנצל מדברי היקר שלהם, למסור את זהבם שהסתירו עמהם. לא האמנתי למראה עיני: היה להם זהב. עדיין היה זהב בכליהם.

בין מוסרי הזהב היה גם ישיש נשוא פנים, אחד בשם פינס, משפחה מפורסמת בורשא. מאז התקשרה ידידות בינינו.

29.6.1943

בין שרידי ורשא היה פחח שהכין לעצמו „ווסטין" קערית אוכל מעשה ידיו, פייגס נגש אליו, אל תורו במטבח בעת שעמד בתור למרק ובקש להראותו את הווסטין, הרגשנו שמשהו מתרחש כאן. לווסטין היתה קרקעית כפולה ובתוכה מטבעות זהב. הוא שקל את הכלי בידיו, שקל ואמר מה יש בפנים, הפחח הודה ב„פשעו".

הרגשנו הלשנה בדבר.

כשגמרנו לאכול רוכזנו במרכז המחנה, באמצע עמד הפחח ושרשרת ברזל מפרומבית סוסים על צוארו, פייגס נתן את האות והאוקראינים החלו גוררים אותו בשרשרת מסביב למגרש. גמרו סבוב אחד העמידוהו על רגליו, השיבו רוחו בדלי מים קרים ושוב גררוהו עד אשר נפח נשמתו. תוך כדי גרירה כשכולו קרוע בגדים, מרוט, פצוע ומזרזף דם מפתחי פצעיו העמוקים, יצאה נשמתו.

4.7.1943

בא ילד כבן 12 למחנה נגש ישר אל משרד מפקדת המחנה, מיד קפצו האוקראינים והחלו לועגים לו, מראהו היה כמראה ילד פולני. היה לעגם רווי שנאה לפולנים משנים, הם צעקו אליו הסתלק פולני מטונף, ליאך שותה דם. עוד מעט נפצפץ אותך לחתיכות. כשהסביר להם שהוא יהודי ולא פולני פרצו בצחוק:

— ודאי טוב, הסתלק לפני שנרצח אותך.

הילד התעקש הוא רוצה לדבר עם המפקד הגרמני אח״כ מותר להם להרגו. הביאוהו אל האוברלויטננט, והוא ספר: —

הם הסתתרו בכפר ליד קרובים אצל פולני אחד. שבעה ילדים והוא הקטן בהם וסבא וסבתא. ההורים נרצחו מזמן. סבא — כך ספר — היה משלם לפולני בעד כל שבוע של הסתרה בחפצי ערך, שהוציא ממקום שהוציא. לימים מתה סבתא וסבא הודיע, כי אין לו יותר שלמונים. הפולני דרש מהם שיסתלקו מביתו ומיד.

הם יצאו אל היער. בעבי היער הוציא סבא מטמון אחרון, שהיה לו במקום הידוע רק לו. היה זה קנקן מלא דינרי זהב, חלק אותם לנכדיו ואמר, מעתה אל תתראו יחד, התפזרו כל אחד לכוונו שיתפש, ויצליח אלהים דרככם. הפולני ארב להם, צותת לשיחה, רץ הביתה. הביא אקדח. משנפרדו והלכו עקב אחריהם, שדד את המטבעות והרגם עד אחד. הוא, הילד עצמו נשאר לאחר שהסתתר על אחד העצים.

בשוב הפולני הביתה, ראה הילד שהוא פותח פתח ברצפת הבקתה, העזובה, בה הסתתרו קודם ומסתיר את אקדוחו הרצחני.

לפי דברי הילד היה הפולני איש הא.ק. ובביתו מאגר נשק שיפעילוהו בשעה היעודה נגד הגרמנים.

האוברלויטננט האמין לילד. לקח איתו קבוצת אנשים, באו לכפר וכיוונו פעמיהם ישר לבית הפולני, בבית היו אחד עשר ילדיו ואשתו. הוא לא היה. הסתתר כנראה, הוא הכריח את המשפחה לגלות את הרוצח ואח״כ הביאו את הרוצח הפולני ליער. המשפחה כרתה לו קבר והאוברלויטננט עצמו ירה בו לעיניהם.

במטמון נמצא מאגר נשק מסוגים שונים.

שם משפחתו של הילד היה פינטו. משהוחזר למחנה הלבישוהו הגרמנים עצמם בבגדים חמים. נתנו לו לאכול ועד סוף ימי המחנה היה פינטלה כפי שכינוהו אהוב המחנה ונהנה מיחוסו זה.

16.7.1943

פייגס הותקף שגעון, הוא ציוה להביא לפניו את ששת הילדים שנשארו במחנה, כדי להרגם. בין הילדים היתה ילדה אחת. שאמה היתה אתה יחד במחנה, ושני ילדים אחים, אחד מהם הצעיר כבן 6, ילד צנום קטנטן ופקח,

שהועסק כרועה קטן, הוא היה רועה אוזיו של פייגס וכשהיה פייגס עובר לידו היה מצדיע בחן רב ומוסר מסדר:

— אווזה — אם אחת וחמשה אווזונים פיצפונים. ופייגס אהבו. מחזיר לו הצדעה ונהנה.

כשתפש את הילדה נצמדה אליה האם בתחנונים. פייגס הפריד ביניהן בזעם ורצח את האם. הילדה נשארה בחיים.

את יתר הילדים רצח. בין הילדים שנרצחו היה גם אחיו של הרועה הקטן והחמוד.

משראה רועה האווזים בהרצח אחיו חמק וברח לתוך הקמה והסתתר. כעבור שעה נכנס למטבח שבקצה המחנה, ישבנו אז וקצצנו כרוב להחמצה, חביונות בירה הפוכות שמשו לנו מושבים ושלחנות גם יחד. הוא נגש אל הטבח בקש שיחביאהו מתחת לחבית. הטבח הסתירו, באותו רגע נכנס פייגס משתולל כולו בחפושו אחרי הילד האהוב עליו ודרש לגלות מחבואו, מסרו לו — אמר — כי הוא ברח הנה, הטבח עמד במבחן ולא הסגיר אותו. למחרת נאלץ הילד להתגלות בצאתו לאכול, אך חרונו של פייגס עזבוהו בינתים והוא השאיר אותו בחיים. הילד חי עד היום.

9.8.1943

השמועות על תבוסת הגרמנים התרבו. דובר על בוא הרוסים, על התקרבותם לבודזין מקום רכוזנו. הרגשנו שהגיע הזמן לעשות משהו.

האוקראינים מעושי דברם של הגרמנים, רוצחי יהודים כמוהם, החלו חוששים לעורם, עתה תפשו, כנראה מוצא להצלת נפשם. עשרים מהם התארגנו והתקשרו עם סדנאות החיטות, הסנדלרות והנגרות שלנו, כדי לפרוץ את המחנה, להרוג את השומרים ולברוח ליערות. השותפות עם היהודים היתה דרושה להם כאליבי של מצילי יהודים, לכשיבואו מנצחי הגרמנים ושותפיהם.

בראש המחתרת הזאת עמד סרן אוקראיני־רוסי מן השבויים בשם שבצ׳נקו. לפי התכנית היו צריכים לכבות את כל אורות המחנה, האוקראינים היו צריכים לפתוח את מחסן הנשק, לחלק נשק למורדים ולהסתער על השומרים ולברוח, בשעה היעודה נכבו כל המנורות והאנשים יצאו לפעולה, אך אוטו ראש המשטרה האוקראינית, שהיה גם הוא בסוד הדבר, רץ אל אדונו פייגס והעיר את אזנו על כך, שמשהו מתרחש במחנה, מיד הסתער פייגס עם 300 אנשיו גם הם אוקראינים, לכד את המתקוממים והתכנית נכשלה.

19 אוקראינים בכל זאת הצליחו לברוח עם מקלעים בידיהם, אחד מהם עם ששה יהודים נורו למחרת בידי פייגס.

אלה שמות ארבעת היהודים מתוך ששת הנרצחים האלה שזכרתי: פומרנץ, מוגילניק, יקותיאל וגונסער.

15.10.1943

כאשר הגרמנים נהדפו ליד סטלינגרד, שלחו אז את הנוער הגרמני לחזית, היטלר אמר, שאם הנוער הזה יתרגל לאימי ההרג, יראה רצח מהו וישפוך בקלות את דמם של היהודים, הוא יוכל לנצח גם בחזית. הנוער הגרמני הזה נשלח לחנוך נסיוני למחנות ריכוז בלובלין, אשר שם היו כ־90.000 יהודים, חיילים גרמנים כתרו את המחנה והנוער הגרמני נכנס פנימה ל„התחנך", אך היו שם כ־800 יהודים, שהחליטו לא ללכת כצאן המובל לטבח. בין 800 יהודים אלה היו גם **אברהם פיטרמן ז"ל, יעקב טייטל ז"ל, ויונק פרבר ז"ל**, הם לקחו

יעקב טייטל

גפרורים והציתו את הצריפים של קציני הצבא הגרמני והחולים. רבים מהם נשרפו חיים אך הובהלו גרמנים נוספים, שפרצו והתנפלו עליהם, חטפו מהם הנשק, והתנהל שם מאבק בין החיים והמות, היו יהודים שזרקו את עצמם לתוך האש מפני שאת אלה, אשר הגרמנים תפסו הם גזרו אותם לגזרים. בין המתאבדים אחרי קרב נועז ונואש של מעטים פרוקי נשק נגד קלגסים מחומשים היו **א. פוטרמן ויעקב תמרי.**

למחרת בבוקר כבר ידענו על מותם של כל השבויים היהודים במחנות לובלין. הפרטיזנים הביאו לנו ידיעה זו.

כאשר פרצנו בבכי על מותם של השבויים היהודים, נכנס קצין גרמני ולעג לנו על שאנו בוכים, אך בכל זאת נדהם והתפעל מאוד על שידועה לנו ידיעה זו, הוא לא יכל להבליג ולהסתיר תדהמתו התפרץ ואמר: „תראו את היהודים האלה, אין להם כל עתונים ולא רדיו ולא טלפונים והם יודעים את כל החדשות".

18.10.1943

השמועה על התקוממויות רבה, אותו יום ניסו 10 יהודים, שעבדו במאפיה בכפר סמוך לבודזין לברוח ליערות, השומרים לכדו אותם, הביאום אל המחנה ופייגס ציווה לתלות אותם על עצי התליה, שהיו מוכבים במחנה. תלו אותם לעינינו, כשראשיהם למטה ונתנו להם להתיסר ממושכות עד צאת נשמתם. ביניהם היה אחד ששמו זכור לי אהרונוביץ מלוצק ואחד ממוט מרובנה.

נובמבר 1943.

הובאו מהיער 30 יהודים רובם נשים, שנמצאו מסתתרים שם בברחם ממכוניות ההובלה לתאי הגזים. את הנשים רצח פייגס השארפירר לעיני כולם. את הגברים השאיר. בין הגברים היה אדם אחד פרימיטיבי עם כושר תפיסה מוגבל ומעורפל, ממש על גבול הטמטום. אדם שלא ידע קרוא וכתוב, סנדלר מילדותו. הוא נתפש עם ילדו בן השש, כאן מצא לו פייגס הזדמנות ל„תקן" את עצמו, הוא החזיר את האקדח לנרתיקו, ניגש למחסן הכלים וחזר עם גרזן, נתנו לאב המסכן וציווה עליו לקצץ בו את ראש ילדו.

האיש השתגע ופייגס רצחו במו ידיו כעבור מספר ימים.

9.3.1944

למחנה בא סגן גרמני, שחזר מהחזית הרוסית והביא אתו מכוניות ומכונות ירי לתקון, הוא עבד בתקון יחד עם חייליו שהגיעו אתו, אותו בוקר בקש מפייגס שיתן לו אשה יהודית, אשר תנקה את חדרו, כאשר האשה עבדה בחדר נכנס פייגס לראותה ומצא אותה שותה כוס תה, מיד הוציא אותה אל שער המחנה השכיב אותה על ארבעתיה הפשיל את שמלתה והודיע ברברבנות, כי עתה יראו כולם איך הוא ילקה אותה 25 מלקות.

את המלקות הצליף לה פייגס במו ידיו במגלב שלו. הוא לא הגיע ל־25 צעקותיה הניאוהו מכך, אחר 15—16 מלקות — הוא ספר אותן — הפסיק וצוה עליה לקום כשהיא חצי מתעלפת ולעמוד כך ליד השער יום תמים.

8.9.1944

אל רכוז הסדנאות נכנסו מספר מכונות גרמניות עם אנשי ס.ס. חדשים, בראשם אשה במדי ס.ס. גם היא. בידיהם היו פקודות לקבל נשק, האוברלויטננט מפקד הרכוז אישר להם את הפקודות ואנו העמסנו להם נשק ותחמושת מכל הסוגים.

כשהסתלקו התברר שהיו אלה פרטיזנים מחופשים והאשה שבראשם היתה בת כפרו של פינטלה, היא הכירה אותו מיד וקרצה לו לשתוק, להתנכר לה ולהתעלם. הוא היה ילד פקח, שלא כפי גילו. ורק לאחר שהם נעלמו מהמחנה וחזרנו הביתה הוא ספר לנו זאת, אנו ידענו שהם פרטיזנים לפני שזה נודע להם.

אחרי זמן קצר כתרו גם את המחנה שלנו, ורצו להשמיד את היהודים שהיו במחנה, אך קצין אחד פנה לגרמנים ובקש לא להשמיד יהודים אלה מפני שהם דרושים כרגע לעבודה, יש זמן להשמידם בכל עת.

מיד למחרת הביאו אותנו לוויליצ׳קה, כדי לעבוד שם בחפירת מלח כ־1.050 מטר מתחת לפני האדמה.

10.10.1944

הוציאו אותנו מוויליצ׳קה לפלוסנברג, שם שהינו כשבועיים.

10.1944 ?

באה פקודה להעביר אותנו ללייפמריץ, ושוב צריך היה לעבור פליית כנים הפעם באופן יסודי. תמיד היינו עושים זאת מחוץ למחנה, כשבגדינו עלינו ואנו צדים על גופנו ובקפולי הבגדים את „חיות" הטרף האלה. הפעם הוצאנו מחוץ למחנה ערומים לגמרי, משם לבית המרחץ ואנשי המשמר הגרמנים התיזו עלינו מים רותחים, הם לא הטריחו עצמם למהל אותם כדרוש במים קרים.

קבלנו בגדים חדשים מפוספסים ו„קלומפים" (דרדסי עץ מגולפים). כשראינו את הבגדים האלה הבינונו, כי אנו מובלים אל תאי הגזים. התחלנו להפרד איש מרעהו בחבוקים, נשיקות חמות ודמעות מות.

הם ראו את הדבר ולא אמרו מלה.

התברר שהובילו אותנו לעבוד בלייפמריץ.

בלייפמריץ עבדתי במערות של אבנים. כל זמן שהייתנו במחנות הריכוז השונים, כאשר העבירו אותנו ממקום למקום נתנו לנו רק 200 גרם לחם ו־1 ליטר מרק של מים. בכוח זה היינו צריכים לעבוד.

6.12.1944

אל מחנה לייפמריץ הובאו מאות מורדי וורשה, פולנים כולם. הם הוכנסו מיד אל מחנה המות וכל יום היו מחסלים אותם עשרות עשרות.

ביניהם היו שני יהודים מוורשה. הם מצאו דרך אלינו ובקשו שנציל אותם. כשספרנו זאת לוויטמן ראש פלוגת העובדים היהודים יהודי עצמו מברלין, הוא עשה מיד מעשה והם קבלו בגדים כשלנו ונשארו אתנו עד סוף הנצחון.

25.4.1945

העבירו אותנו מלייפמריץ לטריזנשטאט שהיה במרחק של 7 ק"מ מלייפמריץ, שם היינו עד לשנת 8.5.1945, אז באו הרוסים ושחררו אותנו משם סופית.

אחרי השחרור בגמר המלחמה העבירו אותי לבית חולים בלייפמריץ לטפול רפואי. כאשר החלמתי אחרי כ־6 חדשים נסעתי מיד ללנוביץ בתקוה למצוא קרובי משפחה באם נשארו בחיים, הייתי שם כ־5 חדשים ואח"כ נסעתי לפולין לגלביץ, ומשם הביאו אותנו חברי ה„בריחה" לאוסטריה בולס.

בלנוביץ לנתי אצל דידיק. בבוקר יצאתי לראות את עירי בחרבותיה. קשה לתאר את המראה. לנוביץ עמדה הרוסה לגמרי והריסותיה מפונים, מגרש ריק. פה ושם נשארו בתים בודדים כשמונה במספר, וזה הכל.

שם מצאתי את ליובה (לייב) גלוזשטיין אחיו של פוצי הוא היה בין השבויים ונשאר בחיים הוא החליט לגור בלנוביץ. המנוח צבי קרפר בנו של בני החרש, שבא לבקר גם הוא את עירו החרבה. הוא תפש עמדת מפתח ברוסטוב ברוסיה מצאתיו במדים רוסיים ואקדח צמוד למתניו.

יתר אנשי לנוביץ שמצאתי כולם עלו, פרט לחיים נתן גיטלמן.

בשנת 6.6.1949 נסעתי לארץ-ישראל באוניה „גלילה".

שלמה פכט (קנדזיורס)
(מונטריאל־קנדה)

לנוביץ־מאידאנק 1944

...זה עלה לי במעט שוחד, כמו כל הענינים ברוסיה וסדרתי לי נירות כחייל נדרש המופנה לצבא הפולני בז׳יטומיר. לא אני ולא האיש לא ידענו היכן „עומד״ צבא פולני, סמכנו על אמונת הסוביטים בניריות ורשמנו ז׳יטומיר, בדרך נודע לי כי אין דבר כזה. אין מחנה פולני שם ולא היה. מנדל ברימר „תיקן״ לי את ההפניה ללבוב וכך נסענו אני ושני אחי להתקרב אל לנוביץ.

הגענו עד יאמפולי 12 ק״מ מלנוביץ והפסים מנותקים. הרכבת עמדה באיסקוביץ. ירדנו. הלילה היה בהיר, העמסנו החבילות והלכנו „הביתה״ ברגל.

הגענו לגריבובי בשש בבוקר. הגויות עמדו כבר בשדות, הגויים עבדו בנפרד, אבא שחיט היה לגויים בסביבה היה מוכר בסביבה וגם אהוד, והאכרות הכירו אותנו. הן הליטו פניהן בכפות ידיהן והתיפחו. צעקות התמלטו מפיהן: „ברצ׳יקי סיני אידוט״ (הבנים של בייריל הולכים).

אנחנו לא ידענו דבר על השואה ונדהמנו: על מה הן בוכות? אך הן לא הסבירו דבר.

הלכנו אל פאנאסי יאשצ׳וק, שטונדיסט ידוע בסביבה, איש המוסר העמוק, אצלו החבאנו סחורות שלנו ושל אחרים במשטר הסוביטי. בזמן האחרון לפני השואה הייתי חוכר שדות אצל גויים, חלקות חלקות. את התבואות הייתי מביא אל יאשצ׳וק אל הגורן, הוא היה דש אותן ומרכז אותן באמבר לחוד ועשה זאת באמנות דתית ממש. עתה הוא בכה כתינוק. אשתו פרצה החוצה בבכי וברחה.

— מה קרה? — שאלתיו. צפיתי לתשובה כי עשקו ושדדו את רכושנו.

— טבחו את כולם! — ענה.

— מדוע ? — היתה זו שאלה תמימה מצדי אך היא ביטאה אותי. לא ידעתי מדוע צריך היה לטבוח את כולם.

יותר לא הצלתי מפיו. הלכנו.

אל לנוביץ נכנסתי בשעה 9 בבקר. את עיירתי הרי הכרתי על כל מסתוריה וקפליה. הפעם לא הכרתיה. נעלמה לנוביץ. בתים בודדים עמדו וביניהם תלי חרבות. ביתו של מיכל חיריק עמד על תלו, ממנו הלכתי אל ביתנו, הוא עמד עוד. הלב הלם בהתקרבי אליו. הנה אבא׳לי ייצא, הנה יחיותי הקטנות, אמא אהובה. הנה תחזור התקוה, יחזור העבר המאושר.

יצאה בתו של אדמצ׳וק, גויה צעירה, בלונדינית. אבא מסר לה את ביתנו שהיה מחוץ לגיטו ואמר לה:

— אנו הולכים להרצח, שמרי על הבית אולי יחזרו בני, שיהיה להם גג על ראשם.

היא ספרה זאת. וזה היה אמת. והוסיפה:

— אל תצאו לבד, כאן משתוללים אנשי בנדרה ורוצחים כל שריד של המשטרים הקודמים ואת תושבי העיר לשעבר.

היא ספרה, כי חזרו יהודים מספר אחרי השואה — ביניהם אברהם של איצי זאבאריס, ישראל ברוצקי ואחרים, אך הרוסים לקחו אותם לצבא. כל יום נרצחים 6—7 רוסים ומשתפים.

נכנסנו הביתה. הוא היה תפוש על ידי הרייספולקום (מועצת אזור), לה השאירו רק את המטבח, בעלה אבד בחזיתות הרחוקות. היא עם פעוט מוקמו במטבח. נשארנו גם אנו במטבח של בית אבא יחד עם היורשת.

השארנו החבילות ויצאנו. פגשנו את חתנו של פאוולי העיור הוא סיפר, כי ריכטער הגרמני השליט היה מטורף, הוא היה רוצח ומכה אנשים להנאתו. פעם הרביץ גם לפאוולי, כשראה אותו יוצא למרעה עם 9 חזרזירים, כדי שישמור על החזירים הדרושים לצבא הגרמני.

הוא סיפר על 20 בנות תפארת של עיירתנו — נערות תמות שהועמדו לרשות הצבא הגרמני לנקיון ביתם ועוד.

גם הוא הזהיר אותנו לא להסתובב כאן מדאגה לחיינו, בכל זאת הלכנו. הלכנו לבקר את יקירינו.

שני בורות תעלות מכוסים שכבת עפר רדודה שעצמות שלדים מבצבצים מתוכם. כאן נחים יקירינו. הגויים עמדו סביבנו ובכו למראינו. שבועים — הם ספרו — רטטו ו„התנשמו״ הבורות וזרזיפי דם פרצו אל על וקלחו כמו ממזרקה.

אני התעלפתי, כשחזרה אלי הכרתי ראיתי את עצמי שכוב במטבח שלנו.

התאוששתי והחלטתי לברוח מכאן ובהקדם. בהתיעצות עם עורך דין רוסי־פולני מכירי משכבר ציותי את הבית לגויה הדיירת, כדי שבבוא הזמן אוכל לתבוע את זכותי עליו ולא יפול בידי הממשלה.

נכנסתי עם הניר למזכיר הרייספולקום, תקיף המפלגה. הוא קם ממקומו שלף את אקדוחו והצעיק:

— יהודי מתועב, האוקראינים רצחו את כל מה שיקר היה לך ואתה מוסר את ביתך להם, יש דברים בגו, אתה טמא מהם. ועוד ועוד.

כל הטפת מוסר זו לא באה, אלא להפחיד אותי ולנסות לחקור אותי אולי אינני מי שאני מתימר להיות, כדי לבטל את החלטתי ולהשאיר את ביתנו הפקר בשבילם.

עליתי לרכבת הראשונה עם אחי לברוח. מה שלא הספיק הגרמני כילה הרוסי, אשר בצבאו לחמתי ולמענו נפצעתי והסתכנתי.

הגענו לזמושצ׳. עיר גבול אז, ועברתי בחשכת הלילה ללובלין.

ראשית ספטמבר 1944. לובלין שוחררה זה עתה. הפרטיזנים הקיפוה וכבשוה. הגרמנים ועוזריהם נלכדו בחשוקי השחרור. הקטנים ברחו, נשארו הלויתנים.

לפני שנכנסתי ללובלין ראיתי עתונאים ונשואי פנים זורמים לרובע הקרוי מאידאנק. המראה היה ללא תאור, מי העלה על הדעת שכזאת יקרה לאנושות אי־פעם במעמקי דורות האדם.

כבשן גדול עמד עוד מוסק ופולט חום כבד. לפניו עמדו הקרניות, בהם הכניסו את הקרבנות ועליהן היעים מוט ברזל וחצי כדור ברזל בסופו בהם דחפו את הרצוחים לתא הגזים.

לפני בריחתם רצו הגרמנים לטשטש את עקבות פשעם המזווע והזמן היה קצר, עמדו וירו בכל השבויים בידיהם, ביהודים, באוקראינים ששיתפו פעולה ושרתום וגם בשבויים הרוסיים. רבים מאלה האחרונים שכובים היו עוד על הארץ ירויים, חציים מתנשמים עוד, גוססים, מתעוותים בכאבים וגונחים בחשאי כאילו עוד פוחדים מפני השליט־המשחית.

החילונו להציל את מי שניתן. מתוך שורות הגוססים הוצאתי בחור יהודי ענק קומה עטוף בסגין רוסי. הכרתיו ביהדותו והצלנו אותו.

תא הגזים עמד ואשנבו מציץ אלינו. היה זה חדר של 12×12 מטר, רצפתו היתה עוד רטובה מהשטיפה שעשו לקרבנות אחרי הפרגזונג. האויר רטט סביבו מלהט, אך מים עוד עמדו בו. לידו עמדו מתבנים מלאים ערמות ערמות גבוהות של נעלי ילדים ובגדי גברים וגברות ממוינים. נעלי הילדים קרעו לבבות, הן הזכירו רגלים קטנטנות מטופפות במשחקי תופשת מהר, מהר ומשחקים אחרים. כאילו תקועות היו עוד הרגלים הקטנטנות ומתחננות בתחושת סכנה מתקרבת — הצילונו, אנו כה קטנים. ואנו קצרה ידינו מלהושיעם. אינני סופר אך את זאת זכרתי ועד היום אני רואה אותן רגליים פיצעלעך שהגבורים הנאצים התנכלו להן על לא חטא וללא הסבר ושחר.

בתוך ערמת נעלי הגברים חטטו אוקראינים ופולנים לחפש זהב ויהלומים שיהודים התפירו בתוך העקבים והסוליות כביכל. ערמת המטמון ולהט ההתעשרות.

הם בכל זאת מצאו כנראה משהו. אני התכופפתי פעם והרימותי מן הארץ בתוך פזורת הנעלים אחרי חטוטיהם נירית רקובה שנרקבה מזיעת רגלים ומבוץ. היא היתה ירוקה, מתפוררת, מצהיבה בקרעיה. אך משך את לבי הכתב העברי

והמספר הסיריאלי שלה. יהודי כנראה שירד לברוח מקשיי המדינה היהודית בדרך הנקנית בדמים, כדי לחיות חיים קלים בפולין ובלירה הישראלית אנגלית רצה לפדות את עצמו בבוא האסון.

מצאתי גם שני דולרים מוארכים ירוקים רקובים ומתפוררים.

ביום השני לבואי הודיעו, כי עומדים לתלות את הפושעים את לויתני הרוצחים.

מכל רחבי רוסיה ופולניה נהרו עתונאים ומדינאים לצלם ולהנציח את מעמד הנקמה והבוז לגרמנים הנאורים, מי במצלמה ומי בעט ומכונת הקלטה.

אני שהספקתי להכיר את כל פרטי הזועה הסכמתי להיות המתרגם לרוסית ולפולנית את כל מה שהשמיעו עדים חיים וגם ממה שידעתי בעצמי. שלא במתכוון הפכתי שושבין למומנט היסטורי טרגי וכמעט שושבין מרכזי.

ברחבת חרשת המות הועמדו חמש תליות ערוכות למבצע הצדק. תלין פולני בלבוש רשמי־תליני וכפפות לבנות ציפה לרגע המאושר ביותר בחייו.

סמל יהודי בתפקיד מ. צ. פולני ניצח על המלאכה. זכות גדולה עמדה לו. יהודי מכל היהודים, מאושר. קורן ורציני קל הלוך וכבד מעשה. לפי פקודתו יצאו 5 משאיות בכל אחת מהן ספסל מוגבה ושרפרף לפניו ועל השרפרף ישוב גבור מגבורי המערכה הנצחית הזאת הנפשעת.

כל משאית נכנסה אל מסגרת התליה. הסמל היהודי נתן את האות, התלין נגש עלה על המשאית, הקים את הפושע ממושבו, ענד לו את עניבת החנק על גרגרותיו, אז עלה הכומר הפולני לחש מה שלחש, וכך ממשאית למשאית. הסמל שאל את ההולכים בדרך האחרונה מה יש להם להגיד לצדוקם. כל אחד ענה: אין לי מה להגיד. ראש הפושעים ראשון באחרוני אדם אלה, אדם מגוחך נמוך־קומה, עגלגל וקרח בצורה נלעגת לא ענה כלום. הוא רעד כולו ופיו לא נענה לו. ושוב ניתן האות. המשאיות זזו יצאו משערי התליות והגבורים נשארו תלויים ומפרפרים.

מי שלא ראה זאת לא ידע ספוק טרגי בחייו.

שבועיים נשארו הגויות תלויות ומרחפות באויר מבשרות גמול לרשעים. לקח לדורות שיבואו.

האספסוף שרצה לעשות לינצ׳ בפושעים לפני הגיעם לככר התליה קבל ספוק־מה והאדם נשם לרווחה אחרי שנים ארוכות של סיוט.

שלום סגל

איך נצלה בתי הקטנה

כשחזרתי מן המחנה רצתי ללנוביץ לחפש את אשתי אידיס (רוזנברג) ואת בתנו הפעוטה.

הגויים ספרו לי הכל. ידעתי, כי אין לי מה לחפש כאן, אולם מאלנקה הגויה, שגרה מאחורי משה רוזנברג אמרה לי, כי בתי נשארה בחיים, כי אשתי ניסתה והצליחה להצילה לפני לכתה למות ולפי מה, שמסר לה משה, היא נמצאת בכפר סלובידקה ליד ימפולי אצל אחד האכרים.

יום שבת היה אז. נכנסתי אל הבית של השטונדיסט. עמדה הגויה ואפתה עוגות ליום א׳. שאלתיה אם נמצאת אצלה ילדה כזאת העונה על השם קלרה.

הגויה היססה רגע, אחר כך שאלה מי אני, כששמעה, שאני אביה הסבירה לי, כי עוד מעט תשוב הילדה מן השדה עם עדר אוזיה ואוכל לראותה, או אפילו לקחתה.

לא ארכה השעה ומין השדה הופיעה ילדה כבת חמש צנומה, עלובה ומוזנחת ואחריה טור מתמשך של אוזים. הכרתיה מיד את בתי המיותמת. היא היתה יפה מאד ודומה לאמה ז״ל. רצתי לקראתה רציתי לחבקה, לקחת אותה בזרועותי, אך היא ברחה ממני, נבהלה, התחננתי לפניה, אמרתי לה: אני אבא שלך אל תפחדי, אך היא הצטעקה במאמץ נפשי ממש:

לך לך, אבא שלי נמצא במחנה, בשבי בבית־סוהר. אתה לא אבא שלי.

נתתי לה סוכריות, שעון, צעצועים, שידלתיה לגשת אלי ולא הצלחתי. הקטנטנת שמרה מרחק ועיניה תלויות כבעלת הבית, באמה־מאמצה, כמבקשת מחסה והגנה מפני הנכרי הלזה.

בינתים רד הערב ואני פחדתי להשאר בכפר. חזרתי ללנוביץ ולמחרת עם בקר שבתי ולקחתי אותה בכוח אתי. למזלי התלוותה אלי „אחותה״, נערה כבת 17 ובעזרתה הצלחתי להביאה אתי.

הילדה היתה מלוכלכת ומלאת פצעים מהיבחושינ בשדה וראשה המדובלל

היה מכוסה שחין ופצעי מורסה. כשגזזתי את שערותיה היא צעקה עד לב השמים מרוב כאבים ולא יכלה לסלוח לי זאת.

למחרת כשנפניתי לשעה קלה ממנה היא חמקה וברחה לסלובידקה. לא תארתי לי, כי היא הרחיקה עד כדי כך. חפשתיה בלנוביץ. משלא מצאתיה, נסעתי לכפר הזה ומצאתיה. היא נצטנפה בפינת הבית מפוחדת כולה, חבויה בבית מטיביה כבמחפרת הגנה. החזרתי אותה אתי ומיד נסעתי לטרנופול. ידעתי כי במרחק ממאמציה תתקשר אלי באין ברירה ותרגע.

בתי נצלה, תודות לאנשים טובים.

כיום היא אם ועקרת בית בישראל וטוב שעקבות ילדותה נעלמו.

*

באותה שבת, שעה שחכיתי בבית השטונדה לשוב בתי הקטנה מהשדה ספרה לי הגויה את פרשת השארותה בחיים, ואלה הפרטים:

בסתיו 1942, בסוף דצמבר בערך, הכריח קלים ידיד הרוזנברגים, את אידיס שלי, לחפש מחבוא נפרד לילדה, אחרת יגרש גם אותה. הוא עצמו טרח ומצא לה בסלובידקה משפחה שגם הם שטונדיסטים, אשר הסכימו לקבל את הפעוטה לביתם. אידיס לקחה את הקטנה הלבישה אותה בגדים רבים ומעליהם פרוות כבשים לבנה שקניתי למענה לפני קום הגיטו, שכרה עגלה ונסעה לכתובת המודעה. הקור היה גדול, לילה. האדמה היתה קפואה ורעש גלגלי העגלה משכו אליהם תשומת לב הכפר. היא חרדה כולה וכשירדה מן העגלה הושיבה את הילדה ליד גדר של חצר אחת שבטעות חשבה אותה לחצר השטונדיסטים. בכיסי הבגדים שמה לה את שרידי הדולרים, שהיו לה והצמידה אל הבגדים פתק קטן:

„אבי הילדה נרצח. אני אמה הולכת למות. אספו את הילדה ויעזור לכם אלהים".

את שמה לא חתמה.

בבקר כשיצאה הגויה וראתה גוש לבן בפנת חצרה נגשה ושאלה את הפעוטה מה את עושה כאן והתינוקת שדברה אוקראינית רהוטה ענתה לה: אני מחכה לאמא.

הילדה לא רצתה ללכת אתה. „אני מחכה לאמא" טענה ולא נתנה שיגעו בה, אך משנעשתה רעבה מאד, כעבור שעתים הסכימה ללכת עם הגויה לביתה לאכל.

הגויה לקחה ממנה הכל, הלבישה אותה קרעים והלכה אל ראש הכפר לשאול מה עושים עם הילדה. הסטרוסטה אמר לה אספיה לביתך, אני אתן לך 2 ליטר חלב יום יום בשבילה ובשביל ילדיך.

כעבור ימים מספר שלחה אידיס את מיטיה לראות אם נצלה הפעוטה, בתה האומללה, הוא הבחין בטעות שעשתה. נכנס לשכן לבית השטונדיסט והסביר לה את שקרה.

בכל פעם היה קלים הולך בשליחותה של אידיס שלי לראות את מצב הילדה ומביא לה דרישת שלום חיה.

באחד הימים הוא בא ומצא, כי המשפחה שאספה את בתי החזירה אותה לסטרוסטה (מוכתר הכפר) ואמרה, שהילדים שלה לא הסתגלו אליה ומרביצים לה, היא מוותרת על כן על החלב ומבקשת לקחת ממנה את הילדה.

קלים קפץ על ההזדמנות והניע את משפחת השטונדה להעביר אליה את קלרה־זניה שלי הקטנה.

וכך מצאתיה עוד בחיים. וכך היא נצלה.

*

גורלה של אידיס לצערי היה אחר — אנשי בנדרה גילוה, קלים נאלץ לבקש ממנה לעזוב את ביתו. בשדה, בדרך ללנוביץ מצאוה הרוצחים האוקראינים וקברו אותה חיים יחד עם שמואל מלמן, אהרן מלמן ומישה גיסם, וכן בתה של שרה ויסמן בת שלום ויסמן.

בקצה בית הקברות בלנוביץ יש עד היום קבר־אחים קטן, נפרד ליד הגדר שם טמונים חמשתם בנפרד מקהל עדת נעני לנוביץ וקרבנותיה.

משה רוזנברג

על הילדה של אידיס

אידיס כשברחה עם ילדתה מהגיטו והסתתרה אצל מיטיה הוא לא רצה להחזיק אותה והלך לחפש לה מקום אחר.

האיש שקבל את החפצים, אמר לה אותך אני מוכן להחזיק, אך את הילדה אי אפשר להסתיר. הוא הבטיח לה למצוא מקום לה ולילדה ושם יסתירוה. אולם אף אחד לא הסכים לקבל את הילדה.

בינתים בא מיטיה באחד הערבים, כשהוא שתוי ואמר למכירו: אני יודע שיש אצלך יהודים, ועשה סקנדל, כדי שההוא יתן לו חלק מהחפצים, הוא נבהל וגרש את אחותי. לא היה לה לאן ללכת עם התינוקת. אך סוכם פעם בינה לבין הגוי, כי היא תזרוק את התינוקת לגדרו של שכן אחד זקן. הידוע כאדם טוב, כשהיא הלכה בלילה נזכרה באותו איש. הלכה והשאירה את הילדה בשדה ליד ביתו, שמה לידה חבילת בגדים ומעט דולרים, שנשארו עוד בידיה וכתבה מכתב, בו היא מבקשת לקבל את התינוקת, כי האם אינה יכולה לגדלה. יבוא יום אקבל אותה ואגמול לכם כמעשיכם. הילדה היתה בת שנתים וחצי ודברה אוקראינית טובה כאחת האוקראיניות.

בבקר כשמצאו את הילדה שאלוה: מה את עושה כאן חבובה והיא ענתה „מחכה לאמא". הגוי הלך והודיע על המקרה למועצה האזורית בדידרקלה, ושאל מה לעשות בילדה. ראש המועצה אמר לו הרשות בידיך — רצונך קחנה. אינך רוצה השאירנה. הוא חזר הביתה ואסף את הילדה.

אני שידעתי את זה, כי הסתתרתי יחד עם אידיס אצל שכנו של מיטיה, עקבתי אחרי גורלה של הילדה. כעבור שלשה שבועות אמרה הגויה, שאיננה רוצה להחזיקה ובקשה מהשכנות, אולי יאות מישהו לקחתה. שכנתה השטונדה שלמעשה אליה נועדה הילדה באותו לילה גורלי, אמרה לה: אני מוכנה לאספה אלי. יש 3 ילדים בבית יהיו ארבעה והילדה שהיתה יפיפיה נתחבבה עליה ונשארה אצלה.

בינתיים נפוצה השמועה בסלובידקה והסביבה כי נמצאה תינוקת ואפשר להחזיקה ברשות ראש המועצה, ואחד האכרים מיומפלי, שהיה חשוך ילדים בא ואמר, כי הוא רוצה לאמצה לו לבת מאחר שהוא שמע, כי הם אינם רוצים בה. השטונדה הסכימה ומסרה לו את הילדה. כשחזרו ילדיה מהעבודה וראו כי התינוקת איננה, והם אהבו אותה ונקשרו אליה, שאלו היכן היא. כשספרו להם אמרו שאינם מסכימים לכך. הלכו ברגל אל הגוי ליומפלי מהלך של 5 קילומטר והחזירו את הילדה בכוח מביתו. הם לקחו אתם מרבד עשוי בד שקים וסחבו אותה עליו כעל אלונקה הביתה.

כך נשארה הילדה אצל השטונדה עד סוף המלחמה.

כשחזר שלום סגל אביה מהמחנות ושמע מפי על גורל הילדה הלך אל הגוי בסלובידקה ולקח אותה אליו וכך נשארה הילדה יהודיה.

בייע גולדברג

מעוללות הזועה

ביתו של הר׳ גולצייקר נכלל בגיטו ומספר משפחות נספחו אליו וגרו שם. בנו של הרב, יענקילי היה ילד מוכשר מאד גם בלמודים וגם במלאכה. בימי השואה ידע כי יש לחפש מפלט, הלך וחפר תעלה מתחת לאדמה, שהוליכה אל מעבר לגדר הגיטו במחשבה, כי בבוא היום יציל את משפחתו, הוריו ואחיו.

מירל גולדברג (ד. קווצ׳קר) הבחינה בדבר, אף על פי שיענקלי שמר על הדבר בסוד, גם מפני בני משפחת הרב והיה חופר רק בשעות שאיש לא הרגיש בזה, או לא היה בבית.

ברגע האחרון כשיענקל גילה את סודו להוריו והם החלו לצאת דרך התעלה, היה זה לאחר שרוקן הגיטו מתושביו, נדחקה גם מירל אחריהם. למזלם הרע עבר אותה שעה שוטר אוקראיני, תפש את מירל שהיתה כבר זקנה ותשושה, גרר אותה בשערותיה החוצה והרג אותה במקום.

אחריה הוציאו גם בני משפחת הרב. הם נרצחו סמוך לביתם.

*

הרב ר׳ אהרלי רבין יצא ללכת עם בני עדתו הטרגיים לדרכם האחרונה, לבית הקברות, כשהוא לבוש קיטל לבן ואבנט רחב למתניו, באמצע הדרך נעצר, נעמד בצד ההולכים ואמר דברי נחומים, בערך כך:

— אחים יקרים, אנו עוברים עתה אל מלכות השמים, אחרי הסבל הרב ויסורי הגיהנום, שסבלנו כאן עלי אדמות מובטח לכם, כי תגיעו לגן העדן פנימה, לכן אל תדאגו, לכו בשמחה לקראת גורלכם, אשריכם, אשרינו שזכינו למות כיהודים, מות כזה נחשב כמות על קדוש השם, כי כל פשענו הוא בזה שאנו יהודים ועל כן רוצחים אותנו. לכו אפוא בלב שקט, אנו צועדים אל מקום משכנם של צדיקי עולם ויסודות תבל.

לרגע נדמו האוקראינים ולא ידעו מה מילל הישיש ומדוע כה אורו פניו.

כשסיים הרב את דבריו קרב אליו אפרים הבן של חנה ד. קרופניצ׳קי נלפת אל אבנטו הרחב והתיפח:

— רבי אל תעזוב אותי, תן לי ללכת לידך. הקל עלי את מותי.

הרבי המשיך והלך במצעד האומלל כשאפרים נצמד אליו ונגרר אחריו, באותו רגע התאושש אחד האוקראינים מתדהמתו, נגש אל הרב ירה בו מספר כדורים, בו ובאפרים המתפתל לרגליו ושניהם צנחו מתבוססים בדמם, בדרך לבית הקברות.

מיד קרבו שני אכרים, זרקו אותם כזרוק שני שקים על העגלה, שאספה את המפגרים ואת הכושלים שהומתו בדרך.

כך נקבר הרב ר׳ אהרלי יחד עם בני עדתו בקרב אחים.

רבקה פרלה (נכדת יצחק מלמד)

לזכר קדושים

נר החלב ממשיך לספטף
בשתיקה ארוכה מתמשכת
כך חיי אדם טפטפו וכלו
באכזריות איומה וקושחת.

לא נשכח, נזכורה ברטט
נזכור השואה והאש
עת היינו כקליפת אגוז
ספינונת נטרפת בים גועש.

עלטה אפפה את העולם
עלטת אדישות לסבלם
של קדושי עמנו העם.
לא שאל אף איש מה פשעם עוונם ?
לא חקר מדוע נשפך דמם ?

זכרונם יעלה בי חרי אף
זכרון אנשים, נשים וטף
ומה כי נצעק נקמה; נקמה
כשכלו החיים וכלתה הנשמה.

אליעוז רבין

נר זכרון

יד יהודית אותו הציתה,
יד כחושה, דקה, נפתלת.
יד אותה עוד לא המיתה
שנות אלפיים שנות תוחלת.

והוא בוער! הוא לא כבה בדם.
מהבל פי חיות לא מך עוד.
כי הדליקו אנוש, הצית אותו אדם,
בן עם נרדף, חבול מאד.

כולם מתים כבר, אין עוד חי
מעם העני הנרדף.
רק הוא דולק, מאיר בלי־די,
פתילו נשרף, חלבו דלף,

והוא בוער. כאילו לא עברוהו
אלפי שנים, שנים של בערה.
דמים, פצעים, אימים לא עכרוהו
אורו צלול, וקומתו תמירה.

נר זכרון, נר זכרון עלוב!
עם גולה פצוע ומושפל!
שניכם חיים — ובתוך עולם כאוב.
אתם שמאירים דרכו של כל אומלל.

אני רוצה לחיות

כאן הולכות השורות אל המות,
רעבים הילדים כאן תמיד,
כאן כולם כאחד — בני צלמות,
בלי עבר, בלי הווה, בלי עתיד.

על פרוסה עבשה הם חיים כאן,
מהיום למחר, לא יותר.
אין צוחקים, מחייכים, או בוכים כאן,
כאן המות אוכל בלי הותר!

כאן גרדם של תלין, כאן הטבח!
פה קברם של אחים אלמונים!
שהלכו בשורות שוות רוח,
אמהות וסבות, אבות ובנים.

לא נשאלת כאן עוד השאלה:
„להיות כך או אחרת להיות״?
רק נשאת בלבבות התפילה:
„אני רוצה לחיות!״

תשובה לנכד

שאלתני עד מתי
תבכו חרבן הקהלות ?
אמרת לי — מספיק אולי
אל מתים קדושים לספוד ?

ואני לך אגיד :
צדקת נכד בדבריך
כי לך חשוב סבך החי
יותר מאבא של סביך.

אך אני מדי אזכור הורי
שדמם נשפך בידי חיות
ממין אדם, חומרים מעי
ובעיני דמעות נקוות.

ולא אגיד להן : כבר די
מספיק זלגתן לי הדמעות !
או צו היה זה של שדי
ולא נוכל נגדו למחות.

עדי אתה וכולכם עדי
גם אני אוהב מאד לחיות
שלא תעיב עגמה חיי
אך לא אוכל דבר לעשות.

כי כה אהבתי את כל אחי,
את הידידים, החברות
ונראה לי כי חובה וכי כדאי
עליהם גם פעם לבכות.

כך שלשלת תרותק
של עבר, הוה, עתיד
וקשר עם כך יחוזק
לעולמי עד ולתמיד.

לנובצאים
בגולת רוסיה

פיירל מלמד (פנינה פרלה)

עם זכר לנוביץ בנדודים

מספר 1892

תעודה

בעל התעודה מס. 1892
הנו מעפיל מיציאת אירופה תש"ז שהוחזר בכח לגרמניה
מנמל חיפה ונמצא בגירוש בדרך חזרה לארץ ישראל.

ניתן במחנה הגירוש בפפנדורף
תאריך 27.9.47

חתימת
מזכירות המחנה

עיירתנו לנוביץ נראתה תמיד תוססת, ערה ומגיבה לכל דבר. אך כל זה נעשה על רקע יציב של חיים הזורמים בערוץ שאינו משנה עקוליו.

בשנת 1939 נזדעזע עולמנו הקטן של לנוביץ, יחד עם כל העולם ובבקר אחד קמנו ואנחנו במשטר קומוניסטי.

בהלה השתררה בקהלה הקדושה שלנו. יהודים מכל ימות השנה החלו מחפשים יחוס אבות פרולטרי. חנונים שנהרגו על כל פרוטה לפרנסתם החלו

חוששים, שמא יראו אותם כבורגנים וישלחו אותם לסיביר לגרוש, כל אחד פשפש בעברו הקרוב הטהור, שלא יהפך פתאם לפושע וקונטרבולוציונר. אבא שלי שהיה מלמד חשש שמא יתגלה הדבר, שהוא לימד ילדים תורת משה. אחד פחד מפני השני ולא ידע, האם יבגוד או יעמוד במבחן האחוה הלנובצאית. בין כה וכה והרחוב התרוקן, ימים רבים לא נראו יהודים ברחוב. שקט טרגי השתרר בכל. „רעדליך" של "יידן" המשוחחים על פוליטיקה וצבור לא נראו יותר, והפחד תקף את כולם.

לשבחם של תושבי לנוביץ ייאמר: לא קרה דבר מבאיש ריח, הרעות ההדדית משנים ודורות עמדה במבחן. ואני בת המלמד הריאקציונר נִמצאתי כשרה ונתקבלתי לעבודה בעיריה כמזכירה כללית, הציע אותי דוקא המזכיר הראשי של הקומפרטיה, מצאתי חן בעיניו. כך נבחרו גם אחרים לתפקידים מכריעים בהגשמת הקומוניזם בעיר וכולם ראו את תכלית פעולתם בהצלת יהודים מגרוש ומאסר. ראוי לציין, כי בלנוביץ היו מקרי גירוש מעטים. בסך הכל לא יותר משנים שלושה איש שאוקראינים הלשינו עליהם ולא היה כל מוצא לפדותם.

*

בפרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה נסוגו הסוביטים ואנו, פקידיהם — אתם.

אני לא רציתי להפרד מהורי, החלטתי להשאר אתם, בעיירתי היקרה, ליד משפחתי ליד הורי הזקנים, לעזור להם בבוא השעה הרעה. לבי ניבא לי, כי משהו איום עומד להתרחש, אך אמא פרצה למשרד והשביעה אותי לעזוב את העיר: „לכי בתי, לכי פריל יחד עם בתיה ושלמה, אתם עלולים לפול קרבנות ראשונים כפעילי הסוביטים".

כך עזבתי את לנוביץ.

הפרדה היתה קשה. הלב נצבט, הדמעות יבשו וקצרה הנשימה. המלים נעתקו מהפה. שתקנו מהתרגשות וזעזוע, שכחתי גם לקחת אתי דברים. יצאתי כמו שהלכתי.

הנסיעה היתה קשה. מזג האויר היה קשה. גשם וחום, קור ורוח שררו חליפות, רבים קבלו חום גבוה, ועזרה רפואית לא היתה. הרעב הציק ולא היה במה להשתיקו והאוייב רדף אחרינו והפציץ את השיירות האומללות. האוירונים שלהם טסו ממש על ראשינו.

הגענו לסיביר אחרי מסע ארוך ומיגע. שבורים ומדוכאים, מוכי כאבים ויסורי נפש, בודדים ועזובים. האקלים בסיביר היה קשה ביותר. הותפתי בקדחת קשה, אך הלכתי בכל זאת לעבוד, קשה היה להשאר בבית, מתיחדת עם עצמי ויסורי העצב האיומים.

בעד עבודתי בבית החרשת קבלתי — וכך קבלו אחרים — 400 גרם לחם ליום, המזון היחיד לגוף התשוש. ליד השלחן ישבנו לפוש ולהזכר ביקירי נפשנו, שנשארו במרחקים ואחד שאל את השני: האם נזכה לראותם שוב?

הקור היה מגיע לשלשים מעלות מתחת לאפס ולפעמים אף למטה מזה, היה צריך להזהר לצאת החוצה, שלא יקפאו האף והאזנים. תושבי סיביר הקבועים היו מזהירים אותנו מפני הקור „הטורף". כפי שקראו לזה. בכל זאת נשאנו את הסבל הרב ובלבד להתקיים, להמשיך לחיות ולבלות את האויב האיום.

בסוף שנת 1944 נכנס באחד הימים המנהל ואמר אלי מזל טוב פאליא (כך קראו לי שם) המלחמה נגמרה.

אנחנו לא קראנו עתונים, לא ידענו דבר, הוא שמע זאת ברדיו. לא ידעתי מה לעשות. להגיע ללנוביץ אי אפשר היה, והגעגועים תקפו אותי, לא יכלתי להשתחרר מגעגועי אל אבא ואמא. לא ביום ולא בלילה. כתבתי מכתבים לכל מיני שכנים בעיר, לאוקראינים ממכירי, אך אף אחד לא ענה לי. בושקה החובש כן ענה לי ומכתבו היה מתקתק, מלא ספורי זועה על מה שעבר על יקירינו מצד אחד ושמחה לאיד מאידך. שמחה זו בצבצה מכל מלה במכתבו.

הוא היה מלא שבחים לאבא שלי, „אדם שקשה למצוא דוגמתו". ובסוף הודיע, שהוא היה בין הראשונים שהנאצים הרגו אותם מיד לבואם העירה.

החורבן המזוועו נתגלה במלואו, ידעתי כי אין לי לאן לחזור ולו אף לבקור קצר.

*

היתה עיר חמודה קטנטונת, עם אנשי חסד ולב והיא איננה.

מפליא אותי, אך כשאני זוכרת את העיירה כמחממת החסד, אני זוכרת דוקא את בנות ליבר ברונשטיין, אשר טפלו בכל עני, בכל מחפש מחסה בחייו המעורערים והאכילו כל אדם רעב ורחצו כל איש חסר קורת גג ואמבטיה. במו ידיהן טפלו בהם. אני זוכרת דוקא את שלחנות השלש סעודות של רבנים וחסידיהם. אני זוכרת נשים צדקניות וגברים, תמימים בקשישותם עד לידי ילדות תמה וטהורה.

מפליא, אך מובן, כי אם את לנוביץ השמידו הטמאים הרי השמידו מקום גידול של טהורי אדם וכפול עוונם.

אריה גינצבורג (אצי)

מלנוביץ הרוסית לרוסיה הסוביטית

ב־1939 באו הרוסים העירה, אני שעבדתי קדם אצל יונק פרבר במחסן הביצים נחשבתי כפרולטרי כשר והמשכתי לעבוד הלאה באותו מחסן, ונחשבתי מקורב למשטר החדש, כשהרוסים החלו לסדר את החיים הצבוריים והמוניציפליים.

מיד אורגנה משטרה מקומית מורכבת מנוצרים אוקראינים ויהודים. אני וברצ׳יק והירש־בר נתמנינו כמפקדים. לי ניתנה הזכות להיות מהימן המשטר שעינו פקוחה על הכל. התפקיד לא נעם לי ביותר, כי לפי דיני „המשטר הזה" היו כל תושבי עירנו אלמנט פסול.

למזלנו לא נאסרו יהודים בעלי רכוש ולא שולחו לסיביר. היה זה במקצת גם תוצאה של פעולה ומאמץ מצדנו, כדי להקדים רפואה למכות. אנו לא יכלנו להשלים עם זה, שבלנוביץ יופלו יהודים לרעה ויטילו עליהם אשמת התעשרות. אבל לעכב זאת לגמרי לא יכלנו, הפוליטרוקים התבצרו במעמדם. הם עבדו לפי מרשם מקובל והחלה הלאמת הרכוש. ראשון הסובלים היה שמעון גליניק, שעשרו היה גדול ביחס ותנאי דירו קורע עינים. אותו הוציאו קדם כל מחוילתו ושיכנו אותו אצל אמו לאה חנה־אטיס, ואחרי זה החלו לטפל בנכסיו ולהעבירם לרשות „העם ומשטרו".

בראש המשטר הועמד אוקראיני בשם קרבצ׳וק, שהיה נשוי ליהודיה ויש לציין כי יהודיה זו קומסומולית, משם עשתה מאמצים שונים והטיבה עם יהודי העיר. שלשה חדשים ארך המשטר הזמני שחציו צבאי וחציו אדמיניסטרטיבי. אחריו נכנסו הכוחות האזרחיים והרוסים החלו לארגן את החיים האזרחים ומוסדותיהם.

נבחרה עיריה וכיושב ראש העיריה נתמנה אנדריי קישקה, גוי שלא גמר אפילו בית ספר עממי, אך הוא נתברך בלהט מעמדי וקרבה אינסטינקטיבית לשלטון החדש כוונו וסדריו. מושב העיריה היה בבית צינברג, בו היה בית המרקחת למטה.

אחרי חדשיים שלשה הודח אנדריי קישקה ובמקומו מונה דב (בייע) גולדברג, גם הוא לא האריך ימים ואחרי מספר חדשים נתמנה במקומו יצחק שמוך. כמזכירתו נתמנתה פנינה מלמד בת יצחק המלמד. העיריה התרחבה בינתים והמשרדים הועברו אל בית שרה (שייעס) כץ.

המשטר החדש אפשר לחנונים להמשיך לסחור כמקודם, אך ביום אחד הם תפשו שטרות אצל סיטונאים ובתי חרשת בלבוב, שם היו הסוחרים קונים רכולתם ולפי שטרות אלה מדדו את הקף מסחרו של כל סוחר וסוחר, והוטלו עליהם מכסות כסף לתמיכה במשטר, כל אחד לפי יכלתו ולפי מחזור מסחרו.

הקרבן הראשי היה עוזיאל רייכמן, שעליו הטילו 5000 רובל כמס תחלתי, ששיעורו — כך הבטיחו — יגדל וילך. משהתנגד הועמד למשפט, נענש ונדון לחמש שנות מאסר שסופן כידוע הגליה לסיביר. גם פה פעלה הרוח הקולקטיבית של לנוביץ ושני הרופאים המתנכרים מתמיד, הרחוקים מאז מימים ושנים מחיי היהדות ד"ר לוטבק ולויטק אייזנשטט — זה האחרון נתמנה רופא ראשי — אשרו לו תעודת מחלה והוא לא נאסר ולא הוגלה, למזלו הרע השפיע עליו פחד המשפט עצמו וכל כך דכא אותו, עד שהוא קבל הלם ושותק בכל גופו. ממילא נשאר עוזיאל בביתו, אך את הקנס נאלץ לשלם.

הנוער הלנבוצאי, שהיה כולו ציוני מלידה דובר עברית ומושרש בספרותה שותק בכל פעולותיו ונאלץ מטעמי בטחון להכנס לשורות הנוער הקומוניסטי. הציונות נאסרה ונתרוקנה מתכנה ונושאיה הצעירים התהלכו בעיירתם כאנוסי אמונה ויעוד.

באותו זמן בוטלה גם הרבנות כמשרד נשואים ותפקידיה הועברו למוסדות האזרחיים. אז נתמנה יונתן פוגל כרשם נשואים ואחראי למשרד הרשום של הנשואים.

המשטר הסוביטי לא התערב בחיי הקהילה היהודית והרשה לצבור לנהל את חייו כרגיל.

יהודים היו מתפללים בבתי הכנסת, ובילו שעות מרובות בתפלה בצבור, כמי שמנצל דבר העומד להאסר. אמנם דובר על כך, כי בתי הכנסת יוחרמו, אולם הדברים לא הגיעו לידי זה. הרבנים כיהנו בתפקידיהם הדתיים כמקדם והכל הלך במסלולו הרגיל.

אך משהו זועזע בכל זאת ויסודות חברה איתנים החלו להתמוטט. הורגש מעין שדוד מערכות ושנוי הערכות אדם ומעמד. מבחינה זו סבלנו כולנו גם אלה שהגיעו כביכל לשיאי שלטון ומשרה. הורגש דכאון־מה בחיים ובחברה ופסקו המחשבות על העתיד, מין ערפל אפף את כל המבטים למרחקי החיים, אם כי פה ושם היו חריגים. היו גם כאלה שהתחתנו. הזוגות החדשים היו נארשים

בהסתר על ידי הרבנים, אולם למראית עין כתשלום מס אמונים למשטר היו נרשמים במשרד הנשואים, כגזרה שאין להמנע ממנה אך את נשואי הרבנים ראו כעיקר וכחובה. היה מקרה שהרגיז את כל קהלת לנוביץ המלוכדת סביב מורשתה ומנהגיה כאשר משה קרנר התחתן עם מורה מיאמפולי קומסומולית מבטן ומלידה, ושניהם נרשמו כדת וכדין הסובייטי, רק אצל מזכיר המוסד האזרחי. מאידך כאשר נולד להם הבן הראשון והם מלו אותו כדת וכדין מצא ראש העיר דאז יצחק שמוך לנחוץ להוציא אותה מהמפלגה, דבר שהטיל כתם לא נוח על הנענשת.

הנוער היה מתכנס באולמי בית העם, שנבנה על ידי הפולנים וכנסייתם, על אדמת בית הקברות הפולני הישן. בערבים היינו רוקדים ושרים נערים יהודים ואורקראינים יחד, תזמרת היתה מנגנת והיה שמח. שמחה זו הפיגה במקצת את הלבטים שלנו, לבטים של יהודים שיהדותם היתה להם טבע שני ונאלצו להכנס בברית לא ברורה להם של משטר וחברה חדשים ללא דת וללא מסורת.

*

באחד הימים הגיעו הדים ושמועות על הפרות שהפרו גרמנים בברית בין הגרמנים והרוסים ויש שספרו, כי גרמנים החלו בהתקפות שיטתיות על הרוסים, בחזיתות שונות ההולכות ומתפשטות במהירות הבזק.

המחשבה על התקרבות הגרמנים לאזורנו החלה לנקר במוחות האחראים למשטר, ואנשי המוסדות החלו לדבר על פנוי העיר.

כשהגרמנים היו כבר בטרנופול נתקבלה הפקודה לארוז ולעקור. אולם זה כבר היה קצת מאוחר, ברכבת אי אפשר היה לנסוע. פסי הרכבת היו כבר מנותקים בהפצצות גרמניות ואנו שישבנו כבר על מזוודות וצרורות, נאלצנו לחשוב על דרכי בריחה אחרות. החרמנו עגלות וסוסים של אכרים אוקראינים והכרחנו את בעליהם להוביל אותנו למחוז הצלתנו.

האוקראינים שלנו, שהיו עוינים את המשטר הרוסי מתחלתו נשארו תקיפים באיבתם עד הסוף, נאלצנו לאחוז תמיד באמצעי דכוי והפחדה כדי לאלצם לקבל דין המלכות החדשה. עתה גברה איבתם והגיעו למימדי שנאה פעילה. השתמשנו אפוא בשיטות האלוץ גם עתה והכרחנום להצילנו מיד הגרמנים.

*

עם הרוסים יצאנו לא יותר מ־35 איש בערך מהאקטיבה של המשטר, אשר ידעו כי הם יהיו קרבן ודאי עם שנוי המשטר. ברחנו על חיינו. יתר היהודים לא רצו לעזוב את עיירת מולדתם ולצערנו ניסו גם לשדל אחרים להשאר בעיירה היקרה, שהפכה מקום קבורה להם.

זוכר אני את יואליק קורולקי (יואל כץ) שנחשב לבחור חריף ונבון כשהוא עמד לבוש מדי חיל סוביטי מופקר לגבי עצמו ומופקר לגבי כל הסובב אותו, הוא היה מלא ציניות ולעג לנו, הוא שאל אותי: לאן אתה בורח? גם שם תשיג אתכם הזועה, מוטב אפוא לחבות כאן עד יעבור זעם. ראיתי מה גדול הוא כוח הרוסים האלה.

כמוהו עשו רבים ביחוד הגדיל לעשות הירשקה לושיק (הירש לייזר דעם צ׳אנער שוסטער), שלעג ממש לבורחים והיה בטוח, כי אתו החכמה. לצערנו גם הוא נשאר קרבן „חכמתו״.

*

אחרי שלשה ארבעה ימים הגענו לכפר שליד קיוב, שחררנו את העגלות ובעליהן ועלינו לרכבת.

הרכבת היתה רכבת מטען מלאת אדם ובהמה דחוסים עד אפס נשימה, אולם רגש ההתרחקות מהסכנה חזק אותנו והגענו לרוסטוב.

בדרך עקבו אחרינו אוירונים גרמניים, אשר המטירו על שיירתנו האומללה מדי פעם בפעם אש מקלעים ופצצות ונאלצנו לקפץ ולחפש מחסה בשדות ובתעלות. במשך הנסיעה עלו לקרונות אסירים רוסיים שקבלו בינתיים חנינה בתנאי שיצטרפו להמוני החילים הקרביים, כדי להסתער על החזיתות, וכדי להגדיל את מכסת בשר התותחים שהיה דרוש לרוסיה. פושעים אלה היוו מטרד נוסף בחיי המתמלטים ומטרד קשה מנשוא. היו אלה גנבים, רוצחים ואנשי עולם הפשע והאונס, שקשה היה לעמוד בהטרדותיהם, אך יצר החיים גבר כנראה ועמו כוח העמידה בפני כל קשיי התקופות המעוררות בחיי חברת האדם ומשטרי העמים.

בתחנות ניתנה לנו אפשרות לקנות צרכי מזון, או אפילו לקבל אותם חנם ממחסני צבא שנקרו לנו בתחנותינו. מבחינה זו שפר מזלנו יותר משל אחרים.

*

ברוסטוב נתפלגנו, חלק מאנשי לנוביץ נסע לכוון סיביר. אני ועוד אחדים נשארנו ברוסטוב יחד ונכנסנו לקולחוז.

אתי היו הירש בר מזור ובתו, בייע גולדברג, הירשלי סלומון בת רייזע שכנא׳ס, ברלי פלצל הגבן ועוד.

שלשה חדשים ישבנו בקולחוז ברוסטוב ושוב הגיעו שמועות על התקרבות הגרמנים לרוסטוב, עזבנו את הקולחוז, נפרדנו איש איש לכוונו. אני העמקתי מזרחה והלכתי לכוון בוכרה.

אתי נשאר רק ברלי הגבן.

הסתובבנו בעיר, לננו בגן העיר, כסף לא היה לנו. שלחתי אותו לקולחוז לקנות גפרורים ולמכור ברכבת וכך התפרנסנו. שם נצטרף אלינו גם בייע גולדברג. אני פיתחתי מסחר של אפודות, קניתי אותן בבוכרה ומכרתין בצ׳קאלוב.

לימים מצאנו את הרשלי „סלומונציק״ נכדו של שכנא כבן 20 היה אז, הוא לא האריך אתנו ימים, כי בבוכרה חלה בטיפוס ומת, קברנוהו במקום גויעתו בחצר בית החולים. לא נתנו לנו להוציאו משם, מחשש המגפה אסרו את טלטולו עד בית הקברות.

מסחרנו הקיף אזור מסוים בין בוכרה לטשקנט. בדרך פגשנו את שלמה טייטל (תמרי) שמסר לנו דרישת שלום חיה מבתיה שלו מפנינה אחותה. הוא כבר

שוחרר ולא היה במחנה עבודה. בטשקנט מצאנו גם את משפחת שמוך עם יונתן פוגל ואחיותיו.

אני השתקעתי בצ׳קאלוב, הייתי יוצא לשוק בהחבא ומוכר אפודותי ומתפרנס. פעם מצאתי בשוק את זוני רבין ואשתו, הם לא הכירוני, אך אני קראתים אלי התודענו התודעות טרגית, מאותו יום נפגשנו מספר פעמים. אחר כך נסע זוני לביתו וחזר אלינו. במשך הזמן נעשה המסחר מוקשה ביותר וכרוך בסכנות. החלטתי להרשם לעבודה ולחיות חיי פועל עד בוא יום יותר טוב. אני כבר גרתי אז בייֶלֶצק היינו יוצאים לעבוד ביער, השייך למועצת אזור פאוֻולסק מחוז צ׳קלוב. הייתי בכל זאת עוסק עוד במסחר ופעם כשעמדתי בשוק ראיתי את ד״ר לוטק אייזנשטט משוטט בשוק ובידיו שעון יד והוא מציעו למכירה. הכרתיו מיד, שאלתיו לשם מה הוא מוכרו והוא אמר, כי אשתו נמצאת בבית היולדות והוא זקוק לכסף. הלויתי לו 20.000 רובל שלא ימכור את השעון. לא עבר זמן ואני קבלתי את הכסף, שלוח ממנו לפאוולסק, כנראה נתקבל לעבודה במקצועו. יותר לא ראיתיו.

בפאוולסק שם גויסתי למחנה עבודה למגניטוגורסק, נפרדתי מכולם ונסעתי לבדי.

נשארו בפאוולסק זוני, יונתן פוגל, שמוך, יצחק מני, בבצי ורחל שמוך, יונתן היה כבר נשוי ואב לילד.

השנה היתה שנת 1944. נמסר לי אח״כ, כי הבחורים התגיסו לצבא הפולני ודרכינו נפרדו.

במגניטוגורסק עבדתי שנה תמימה בבית החרשת להתכת ברזל בשם „מגניט-קה״, בו עבדו קרוב למיליון פועלים.

התנאים היו די טובים, אך האקלים לא התאים לי וחליתי בקדחת מדי פעם בפעם, נאלצתי לעזוב את המקום. התגיסתי מרצון לצבא האדם.

השתתפתי בקרבות שונים עד שהגעתי לסביבות גרודזיאנדז, שם שכבתי בבית החולים הצבאי הרוסי אחרי שנפצעתי בקרב ליד צ׳נסטוכוב. היה זה במאי 1945.

*

כשנשתחררתי מבית החולים ב־12 למאי נסעתי ללנוביץ לראות מה עוללו לעיירת מולדתנו.

בשפטובקה פגשתי את שלום סגל ואת חיים נתן גיטלמן. שלום נסע לטרנופול ואני וחיים נתן נסענו ללנוביץ.

העיר היתה הרוסה לגמרה ללא בתים וללא זכר של בתים, לא נשארו אפילו גלי ההריסות. הכל נוקה בידי הגרמנים ביסודיות לשם טשטוש עקבות הפשע.

נשאר רק בית הכנסת הגדול, הכנסיות, ביתו של שייע נתנ׳ס, וביתו של ביירל קנדזיור פאכט, שם היה ארטל של חייטים וביתו של משה גורביץ מרינקוביץ — היה בו ארטל של סנדלרים, וביתו של מיכל הנפח, בו היה משרד המשפטים וכן ביתו של חיים נתן מול מיכל גלנדר, שם היה משרד הדואר, וביתו

של בני חיים לייבס, בו היתה מסעדה קואופרטיבית ממשלתית. למטה היה ביתו של שלמה פלצליס, בו היה מועדון הקומסומול וחתנו של אנדריאן, קטוע רגל אחת, נהל אותו.

מכל היהודים לא נשארה אף נפש חיה, נאמר לנו כי בתו של נחום קרפר ורייזה הגבנת נשארה לחיות, הלכנו לחפשה, אך לא מצאנוה.

אני לנתי אצל אנדריאן, הם השכיבוני על מצעים ואמרו לי, כי אלה הם מצעיה של שרה כץ בת שייע נתנ׳ס, שהם מצאום ברחוב כביכל. לא יכלתי להציל מלה מפיהם על גורל היהודים. גם על אמי לא רצו לדבר, הם רק ציינו, כי היא מתה ואיננה.

לא יכלתי להשאר יותר, זכרונות וסיוטים פקדוני ואחרי לילה יחיד זה עזבתי את העיר ונסעתי.

לפני שנפרדתי מעירי לנצח רציתי להפרד מיקירינו. רציתי ללכת לראות את בית הקברות וקבר האחים של קדושינו, אך הם הפחידוני ואמרו לי, כי במרחק מה מהמרכז משוטטים אנשי בנדרה ורוצחים כל מי שנראה בתחומם, חיים נתן גם הוא לא העז ללכת אתי. עזבתי את עיירתי מבלי לפקד את מקום מנוחת היקרים לי.

בתיה (מלמד) טייטל

כך חיינו את רוסיה

(חריתי רשמים)

התונת אנוסים

עם בוא הרוסים בסוף שנת 1939 נתקבל שלמה לעבוד בהנהלת החשבונות של מחלקת החנוך.

אנו ידענו, כי במשטר זה אין עבודתו בטוחה ואף לא קיומו בכלל, כי על שלמה כסוחר לשעבר „רבץ" סעיף 11 המפורסם והוא היה צפוי להאסר ולהיות מגורש כל רגע. בכל זאת בנינו את עתידנו המשותף, כאילו השנים כתקנם והחיים כסדרם — התחתננו.

היתה זו חתונה מיוחדת במינה היתה זו חתונת מחתרת, הורינו שיהדותם עמדה לא פעם במבחני דמים של משטרים מתחלפים, אמרו לעמוד גם הפעם איתנים במנהגיהם אל מול משטר עוין דת זה. למענם קיימנו את החתונה לפי כל כללי היהדות ודקדוקי העיירה. הבית היה סגור מסביב, האפלה מוחלטת שררה מבחוץ ותריסים מוגפים שמרו לבל תפרץ האורה — שבמקרים כאלה — החוצה, אל הטכס שהיה כולו דתי הוזמנו יחידים, ספורים. כאן שותפו אנשים בסכון שבקידוש השם, ולא כל אחד יכל היה ורצה לעמוד בכך. היתה זו חתונה של שמחה מהולה בהרבה מאד עגמה וספקות לגבי העתיד המעורפל של העולם כולו ושל עולמנו בפרט.

החופה נערכה על כל דקדוקיה. הובאו ארבעה הכלונסים, נפרשה חופת הלובן מפויפת פיפת־הזהב, זו החופה שידעה הרבה זוגות, שנתלכדו תחתיה. הכלה הסתובבה כדין, החתן קידש כדין וכדת והמחותנים הקפידו על הכבודים כנהוג וכמקובל ודמעות זלגו כמקובל. הפעם יותר מהמקובל.

את הקידושין סדר הרבי ר' אהרול'י, אחרון רבני לנוביץ והטרגי שביניהם.

וכאן קרה הדבר, שזעזע את כל הנאספים וגרם כמעט לבטולו של מומנט משפחתי נצחי זה.

בתוך אמירת שבע הברכות שכחו המסובים ופצחו באמירה בקול והסוד יצא חוצה. נפתחה הדלת ושני חילים במדי הצבא האדם נכנסו בשקט לחדר הדחוס של הגברים, התישבו ליד השלחן, מבלי לומר מלה.

הגברים נבהלו, הפסוקים נקטעו באמצע פזומם והטכס עמד להפסק. פחדו לפתע, שמא יתחיבו במרי כלפי המשטר האנטי דתי בקימם אקט מחתרתי נגד המשטר, אלא שבאותו רגע של דמדום והסוס הפתיעו השנים את כולנו, הם קמו והרגיעו אותנו, הם התחננו ממש שלא יפסיקו את הטכס, שימשיכו בכל, בשירה, באמירה. בכל. ובלחש מפה לאזן לקרובים לידם הודיעו, כי הם יהודים, כי אף פעם לא ראו טכס כזה, כי הם כמהים לקצת יהדות ורוצים לטעם ממש את טעם הטכס.

שדוליהם לא עזרו, החשד גדל עוד יותר, ורק מעטים עוד זמזמו לתוך זקניהם את הטעון שירה. עוד מעט וגם אלה יפסיקו. השנים הבחינו בדבר, הם נולדו וחונכו במשטר זה שיסודותיו על החשד ובעוד הטכס מתנהל בעצלתים. הגברים קפואים באמירתם. הנשים קפאו על עמדן במטבח ואינן מגישות את דברי האכל, קמו שני החילים והחלו לנשק את הגברים ברגשה שאין עמה ספק, היתה זו התנשקות של אחים שרחקו ונפגשו. פתאום שוכנענו כי אמת רצונם.

האוירה התחממה וכסרט שנפסק ותוקן החל הכל לזרם ולחזור לקצב הטבעי.

התרוננה יהדות שקבלה לזרועותיה שני תינוקות שנשבו בין הגויים.

הטכס נמשך עד הסוף המסומן והערב נזכר עוד ימים רבים.

למחרת החתונה המשכנו בעבודה ובחיים הרגילים והלב נקף שמא בכל זאת הושתלו השנים...

השבוע עבר בשקט, בשבת ערכנו קבלת פנים לחברים ולפקידי המשטר.

*

גלינו מלנוביץ

פנינה אחותי עבדה כמזכירה במועצת העיר. באחד הערבים היא באה הביתה וספרה, כי מבלי לדעת, שהיא גיסת שלמה, היא נקראה ונשאלה על אישיותו והיא לא יכלה, אלא להודות, שהוא סוחר לשעבר.

נבהלנו מאד, היינו בטוחים שנאלץ להפרד מלנוביץ ומי יודע לאן ניזרק, בסוף הסתיים הדבר לטובה: שלמה נפסל כנאמן לצבא ולא גויס לחזית.

עבודתו כנראה כן השביעה רצונם והוא נשאר בתפקידו.

בינתים פרצה מלחמת גרמניה־רוסיה. הגרמנים הסתערו על פולין שבידי הרוסים. הידיעות אמרו, כי הם נמצאים כבר 40 קילומטר מן העיר.

שמענו כבר את רעם ההפצצות. הרוסים נבוכו. התנהגותם היתה כשל גבורים כושלים, הם היו אחוזי בהלה ועצבנות איומה. הבהלה היתה גדולה, יהודים לא

ידעו מה להחליט, לאן לברוח ואם בכלל לברוח. הם סמכו על הנס, שנבלה אותם כשם שבילינו משנאים אחרים ו...לא ידעו מה לעשות.

אנחנו כעובדי המשטר המותקף היה לנו ברור כי עלינו לברוח יחד עם כל „המשטר", תכניתנו היתה לעבור לתיאופיפול (צ׳והן) לימים מספר ואחר כך אולי נחזור ללנוביץ קן משפחתנו.

הזמן נתקצר בינתים. יצאנו בחפזון. אני יצאתי ללא לבוש נוסף לזה שעל גופי. נפרדתי רק מאמא, אבא היה בתפלה עם יהודים אחרים, לא הספקתי לחפש אותו. לא נפרדתי ממנו.

אמא נשארה דהומה, לא במהרה התמצאה במתרחש ולא העריכה את הרגע לכל תוצאותיו. כשנתאוששה רצה לחפש את שלמה להפרד ממנו אולי גם להגיד לו, כי ישמור על בתה, כי ישתדל לשוב יחד אתי בהזדמנות הראשונה. שלמה לא היה כבר במשרדו. אז היא התעלפה. במשרד הממשלתי התעלפה. שלמה זז עוד לפני עם כל עובדי המשרד, אשר ידעו יותר מכולנו, כי יש להזדרז ולהעלם. מבלי להודיע לי ומבלי שיוכל לדאוג לפנויי.

*

בייע קאזאצ׳קער

מחוץ לעיר הוברר לכולם, כי אין זה מסע למספר ימים, כי בצ׳והן לא נתעכב. הוברר — זוהי דרך רחוקה לארץ רחוקה ולתקופה בלתי נודעת.

המסע נמשך בבהלה מדכאה. דיכא הכל, אך יותר מכל העיק עלי הפרוד, אנחנו נסענו לחוד ושלמה לחוד, מבלי לדעת אחד מהשני, מבלי לדעת אם עוד נפגש ומתי נפגש. פתאם נשארתי בודדה, מנותקת מכל מי שיקר עלי ועזובה לעצמי.

בדרך נמצא לי שלמה במקרה. באחד מצומות הרכבות הוא התעכב. הוא עמד לחלק המשכורת האחרונה לעובדים. בידיו היתה הקופה של משרד החנוך והוא חלק אותה כחוק. וכך מצאתיו.

זה היה מקרה, העגלון האוקראיני החליט פתאם, כי אין הוא מחותן ל„חתונה" זו. הוא הבין בחוש, שגם הוא עלול להגרף עם זרם הפליטים ולשלם בנדודים על לא עוול שלו. מה עשה עמד ושבר משהו בעגלה והודיע, כי אינו יכל להמשיך, הוא חזר ללנוביץ.

כשגמר שלמה את התשלום נטל כל אחד את משכרתו ונעלם, בסוף התשלום ראינו, כי נשארנו לבד עזובים מכולם, גם מחברים לנובצאים, ששלמה דאג להם לפרוטה שתמצא בכיסם. פרצתי בבכי מר. לא ידעתי לאן נפנה, גם שלמה היה נבוך, אז נגש אלינו פתאם בייע גולדברג (קוזצ׳אקר), רחמיו נמכרו עלי והוא נגש והודיע ממש בחגיגיות, כי הוא לא יעזבנו, אל נדאג, הוא יסע אתנו. אליו הצטרף גם משה גרובר ובנו של יוסי קלינמן ווילי. במשך הדרך הצטרפה אלינו ובאה גם חנה אחותו של שלמה.

בייע הפיג את הבדידות ואזכרנו לטובה.

יהודי רוסי, דובר עברית

בצומת בלוצרקווה העלו אותנו חיילים נסוגים לקרונותיהם. לא שאלנו למטרת נסיעתם. אז ידענו, כי אנו נוסעים ללא כוון ומטרה. המטרה היתה לנסוע, להתרחק בכל תנאי.

כך הגענו לאסטרחן, אנשי המקום יצאו לקראתנו והקבילו פנינו בלחם ומים, אחרי ימים של רעב וסבל לא יתואר, נחרתה עיר זו בלבי במעשה הזה כבמעשה אנושי כביר.

מכאן הפלגנו בוולגה אל הים הכספי והגענו לעיר הנמל מחצ׳־קאלה שבקוקז. אני מזכירה זאת כי כאן היינו הפליטים היהודים הראשונים וכשנשלחנו מפה לחאסוויורט היה לנו הכבוד הנוסף להיות גם הארופיים הראשונים במקום הזה שתושביו ראום בפעם הראשונה.

לא ידענו אל מי עלינו לפנות כאן, הושארנו ללא כל הוראות, פנינו לעיריה ולמזלנו היה שם פקיד ממוצא גרמני (הוא נחשב אצלם כשלהם) הוא הבחין, כי אנו יהודים והחל להתנכל לנו בכל. הוא לא שעה לפניותינו וכשנענה לנו עשה זאת בכונה להרע. בסוף שלח אותנו למקום הגרוע ביותר. שנים רבות הפרידו בינו לבין מולדתו המנואצת, שנים רבות חונך על ברכי המשטר של אחוות אדם ועמים וספג את תרבותו, בכל זאת למראה יהודי חזר גרמני נשכח זה לסורו וגילה נטיה לנאציותי קטנה.

התנגדנו לו, התקוממנו, אך יחסו לא נשתנה ולא יכלנו לשנות דבר. למזלנו היה שם יהודי הררי, הוא לא ידע יידיש, אך למרבה הפלא פנה אלינו בעברית. שאל לסבת התמרמרותנו והזהיר אותנו מלפנות אל הגרמני, כששמע ששלמה מנהל חשבונות מקצועי לקח אותו לעבודה במשרד החקלאות.

התפטרנו מהנאצי הגרמני ברוסיה.

אנו הנשים נלקחנו לעבודה בארטל של נכים, היחס אלינו היה מצוין. בההנהלה היו שני יהודים טטרי אחד וקוקזי. הנכים הביעו בכל הזדמנות תודתם על השרות שאנו מגישות להם.

לימים הועבר שלמה לעבודה בחזית כעוזר אזרחי לצבא. נשארתי לבדי, מבוכתי גדלה. מכל החששות בימי מלחמה ונדודים גדול הוא חשש הבדידות ואבוד הקשר עם קרובי נפשך, ידעתי, כי המלוה שלהם לחזית הוא היהודי ההררי, אותו היהודי דובר העברית, הוא היה פעם בישראל, אביו הישיש היה מראשוני „חובבי ציון" במקום, החלטתי להלוות אל שלמה למקום עבודתו בחזית. סמכתי על היהודי, כי לא יפריע בעדי.

הוא היה בחור נהדר ולא רק שלא מנע בעדי מללכת אתם אלא שהוא עודד אותי. הגברים הלכו בשורות ערוכות ואני בצדם והיה הוא צועד לידי, מנחם אותי ומפיח תקוה לימים טובים שיבואו בקרוב.

*

אני מארגנת בריחה

כשהגענו לתחנת רכבת הועלו כל הגברים ואני לא הורשיתי לעלות, נאלצתי לשוב לחסוויורט, חזרתי לעבודתי. למחרת נתקפתי כאבים אנושים, איש לא ידע סיבתם.

מספר ימים נמשכו כאבי. כולם חשבו כי כלו חיי, בינתיים קרבה החזית למקומנו, הגרמנים כיוונו מצעדם אל באקו. מיד שכחתי כאבי וכוחותי שבו אלי.

הארטל שלי היה כולו נכים וכשנצטוו כל אזרחי הסביבה לצאת לסתום את הנהר המקומי, יצאו מכל הארטל רק אני ופנינה, הבריאים היחידים במקום.

עבדנו בתנאים קשים ביותר, המקום שרץ יתושים למיליונים, אשר טרפו את האדם, לחם לא היה וקצב העבודה ותחושת המפלה עשו שלהם. תוך כדי עבודה נודע לי מפי יהודי רומני, כי הגרמנים קרובים ומה כרוך בזה, הוא אמר:

— נצלנו מהם שם אך הם ישיגו אותנו פה. היאוש שבקע מדבריו העמיד אותי על חומרת הסכויים. נטלתי יוזמה וארגנתי בריחה של אנשי הארטל, לפחות את אלה המסוגלים איכשהו לברוח, רציתי להציל את עצמי.

את הדרך לבריחה מהמקום הראתה לנו אשה קוקזית הררית בריאה ומלאת מרץ המתמצאת בשבילי שבילים של הסביבה. התברר, כי היא יהודיה, זה נודע לנו בדרך.

יצאנו באמצע הלילה, הסיכון היה רב. רק אתמול נעשה נסיון בריחה כזה והדבר נודע לשלטונות, האנשים נתפשו והיו צפויים לענשים חמורים.

הסתכנתי בכל זאת.

40 קילומטר רצנו בנשימה אחת כמעט, כשאנו רצים ומסתתרים בקמה. רצים ומסתתרים לסרוגים, הפחד היה כפול, גם מפני הרוסים חששנו.

כשהגענו בחזרה למחצ׳־קאלה היא היתה כבר הרוסה מהפצצות רבות.

המשכנו, עזבנו את מחצ׳־קאלה. התקדמנו ואני התרחקתי משלמה ומחנה. הרגשתי שוב אותה בדידות מאיימת. הלב כבד, אך אימת השואה המתקרבת דרבנה והאיצה. המשכתי בשארית רצוני.

למזלי הגיע שלמה. החזית ההיא ש„הכין" שלמה התמוטטה. לפני תמוטתה התפזרו האנשים ושלמה שידע את כוון בריחתי פנה בכוון הזה, והדביק אותנו. נרשמו לשיירה שכוונה לסיביר.

*

סיביר

לסיביר הגענו בחרף. היינו מלובשים בבגדי קיץ, שיכנו אותנו באורוה עם דרגשים של עץ עליונים ותחתונים, משם חלקו אותנו לעבודה, אני הלכתי ליער לעבוד בנסור עשבים והפלתם.

באמצע העבודה נתקע פעם המשור בעץ ולא יכל לזוז, אני התיאשתי. ישבתי

באמצע היער כשאני מיואשת מעבודה לבושה קלות והחילותי לבכות. פחדתי לשוב בלי משור הביתה.

במקרה הגיע לשם גוי סיבירי חסון, כשראה אותי — ואני הייתי כבר מכוסה כפור לבן מסביב לעינים ובפרעות ראשי — נזדעזע. מיד עזר לי, שחרר בידיו החזקות את המסור, וחזרתי הביתה בשקט.

כעבור זמן מה חלקו אותנו לצריפים. רוכזנו כבר בין בני אחינו ומצב הרוח הוטב.

*

הוא הביא לי „שלום"

בשנת 1945 יצאנו מסיביר יחד עם כל הרפטריאנטים והגענו לשצ׳צין שבפולין, ומשם לפפינדורף בגרמניה.

משום מה חלקו אותנו שם נשים לחוד וגברים לחוד, הרכוז הנשיי הטהור גרם לנו להרגשה מחודשת של גיטו. אשה אחת אף הותקפה בהיסטריה קשה, כולנו נדבקנו בהיסטריה סמויה אמנם, אך לרגע נדמה היה, כי ימים אחרונים אלה יכלו אותנו ובסוף המסע לא ננצל. נעשינו פסימיסטים ומיואשים מאד.

והנה כעבור שעה שעתיים, כשנואשנו מחיים, הופיע בפתח הצריף אחד, בחור חייכן שהציג את עצמו בשם בולק. הוא השיט עיניו מסביב ו...אמר „שלום". ומלה זו פעלה את פעולתה. הרגשנו, כי באמת שלום לנו. בחור הייכן זה הביע בטחון והמלה העברית הראשונה אחרי נכר ארוך וממושך כזה קישרה אותנו מיד אל תודעת יעודנו.

כאן נצלנו. ידענו כי אכן הגענו לקצה המסע האומלל.

מפי שלמה טיטל

בשולי רשמיה של בתיה

כשנלקחתי לחזית כעובד אזרחי והגענו ליעד שלנו, הותקף המקום על ידי הגרמנים, השתררה אנדרלמוסיה כללית — כל אחד תפש כוון וברח, אני ברחתי אל אשתי לחסוויורט.

הדרך היתה קשה מלאת הפגזות והפצצות מאויר. מסביב היו תבערות נודדות, הלהבות רדפו אחריך כביכל. רצתי כל עוד כחי בי. כשנתעייפתי שכבתי לנוח לבד עזוב וגלמוד על גדיש של תבואה לפני דיושה, מבלי לדעת איזה כוון לתפש, תפלה אחת היתה בלבי: אם נגזר עלי למות כאן, שאמות אחרי שאראה את משפחתי.

שכבתי, דמדמתי, חושי היו מטושטשים ורק תפילתי זו כאילו מתפללת מאליה ואינה מרפה ממני. כך ירד ובא הלילה ונרדמתי. המדורות, שלהבות השמים חממו והרדימו אותי. עם שחר קמתי והמשכתי לרוץ. הגעתי כושל עד מקום אחד ונפלתי ללא כל גורם מכשיל, כשחפשתי סבת נפילתי ראיתי כי רגלי נפוחות מבלי אפשרות לזוז מהמקום. הצבא שזרם ללא הפוגות הבחין בי, נלקחתי על ידי הצבא במכונית הצלב האדם לעיירה הקרובה.

יותר מלילה לא יכלתי לנוח שם. הגרמנים נתקרבו ונאלצתי להמשיך לברוח. משם נסעתי עם רבים ברכבת עד שהגעתי לחרקוב. שהינו שם מספר ימים במחנה צבאי, פעם באו ואמרו לנו, כי מי שרוצה להתגייס לצבא הפולני המוקם שם יכל לעשות זאת.

נרשמתי לצבא הפולני, הגענו לקלט הפולני. הועדה הרפואית המשיכה

בבדיקותיה בעצלתים. בדיקת שתי עשרות בחורים לקח אצלה כשלשה ארבעה ימים, הנטיה אצלם היתה להפטר מיהודים. מכולנו נתקבל רק אחד.

נפסלתי יחד עם צ׳ייצ׳ינצקי מויזוגרודק ווארגה הורשאי. קבלנו אשורים לחזור לתוך עמק הארץ, כך הגענו לטשקנט.

שם חפשתי קשר אל אנשי משפחתי כתבתי מכתב וחכיתי. השמועות אמרו, כי קוקז מופצצת, ואני רגלי נפוחות, שוב נזקקתי לצלב האדום. שם קבלתי מכתב מבתיה, כי המקום מופצץ והן מחכות לי כדי לברוח... יחד.

יוסף וינר
(קנדה)

אני יכול לספר על המשטר הסוביטי

בגמר למודי בלנוביץ התחלתי לעזור להורי. יצאתי לעבוד ולהשתכר. עבדתי אצל אשר בריליאנט בחנות הסיטונאית שלו לנפט ושמנים. כשהגיעו הרוסים הייתי „פועל״. כשר למהדרים. התחלתי לעבוד כמנהל החנות של פרידה „שמילכיס״. אתי עבדה גם רחל באבע עוזיאל׳ס. משם העבירו אותי לנהל את המחסן של הרשיל קאגאן שהוחרם. הייתי נוסע לעתים קרובות לצרכי קניות, ביחוד נסעתי לטרנופול, שם היה מחסן האספקה הראשי של הרוסים מעין „המשביר״ כללי לסביבה.

בשנת 1941 גויסתי לצבא הרוסי. לא כל אחד „זכה״ לכך. אני נראיתי להם כשר כאנ״ש, אולם תוך שבועים שלשה „נדרשתי״ לחזור לתפקידי, כפקיד בכיר־נדרש.

באחד הערבים, ואני באמצע הרקודים בנשף רקודים, מאותם נשפים שהיו הרוסים עורכים כדרכם לנוער, נגש אלי איציקל שמוך, ששימש אז ראש העיר. טפח לי על כתפי, קרא אותי הצדה ואמר לי להפסיק את הרקודים ולהתכונן לצאת לחזית. הודעתו המסתורית היתה תמוהה במקצת, היה זה אחרי הסכם גרמניה־רוסיה ולא היתה חזית באפק, אולם במשטר זה למדנו „לא לתהות רק לעשות״ ויצאתי.

בבקר חרפי נפרדתי מאמא (אבא נפטר לפני זה ממחלת הקצרת שלו, הממושכת) ומאחי ובלב כבד במקצת הלכתי.

אתי יצא גם אברהם, אחיו של מוטיל פאסאלקי, בן הסנדלר החרש.

מאז לא חזרתי ללנוביץ, מאז לא ראיתי את אמא ולא את אחי. זמן קצר

היה לי עוד קשר עם הבית, אמא שמעה, כי אינני יכל לאכל מתמחוי הצבא. היא הכירה אותי כמפונק באכל ושלחה לי חבילות אכל למחנה.

חדשיים שרתתי בבסיס ונשלחתי לחזית.

משום מה בדקוני בחזית ומצאו אותי „בלתי מהימן". הפשיטו אותי ממדי הצבא האדם, הרחיקו אותי מהחזית, ובבגדי אזרח נשלחתי אל תוך רוסיה פנימה, נשלחתי למקום סמוך למוסקווה.

*

כשהגעתי לסמולנסק היא עמדה כבר אפופת להבות. „משלוחנו" נעצר והופנה אל וויאזמה, עירה מרוחקת ממוסקווה 90 קילומטר.

את כל הדרך הארוכה הזאת עשינו ברגל וללא אכל. בלילה היינו הולכים וביום ישנים. אכל הבטיחו לנו בכל פעם, אך משום מה הוא לא הגיע אלינו. נזונונו מכל הבא ביד, היינו עייפים, רעבים ותשושים. כך המשכנו ששה שבועות.

בוויאזמה הושיבו אותנו ברכבת ונסענו עד לגורקי (מקדם: ניז'ני נובגורוד). שם קבלנו כבר מעט אכל, הושארנו במקום והתחלנו לעבוד בבית חרשת למכונות.

העבודה היתה לא מן הקלות והאכל מצומצם. לא יכלנו לעמוד בזה, התחלנו למכור השמיכות, כדי למלא את החסר. השוק השחור ברוסיה פורח תמיד, כמין בן לויה למשטר הממושכל. אז הוא פרח ביותר.

זה לא היה קל. סוף סוף היינו בהשגחה קפדנית מתמדת. עשינו זאת תוך כדי הליכה לעבודה, היו מוליכים אותנו לעבודה פלוגות, פלוגות והיה כל אחד לפי תור־מוסכם מתגנב מתוך השורות, חוזר ל„פנימיה" מוציא מטות, מזרונים, שמיכות ועוד ומוכרם בעד ככר לחם, או „ליפיושקה" (פיתה).

בסוף לא היה כבר מה למכור. המחנה נתרוקן. היינו 3000 איש ומצבנו היה בכל רע. לא היה גם על מה לישון, אך זה לא הדאיג. אחרי עבודה, שיש עמה הליכה של קילומטרים, אליה וממנה היינו ישנים גם בעמידה, הדאגה היתה ללחם. לחם כפשוטו.

למזלי היה מפקד הפלוגה שלי יהודי, בחור טוב ממוסקווה, סגן צבאי והוא הלוה לי כסף למחיה. עד היום אני חייב לו כסף. הוא סולח לי, זה בטוח. הוא היה יהודי חם־לבב ויהודי ממש.

במשך הזמן התחלנו למכור חולצות שלבשנו. היינו הולכים ל„שוק" מלובשים וחוזרים חצי ערומים ובלבד לאכל ולחיות. פעם כשלא היה כבר מה למכור והייתי רעֵב עד לידי יאוש נכנסתי למשרדו, הוא לא היה. על הקולב תלתה חולצתו. היא רמזה לי, תחבתי ידי לתוך הכיס. היה שם כסף. הוצאתיו. 1600 רובל היו שם. שמחתי נורא. הוא נכנס אני יצאתי. כשהרגיש באבדה נכנס לחדרנו ופנה ישר אלי, שאל יפה בסגנון ובנמוס, האם הוא אינו טועה וכו' וכו'. אמרתי לו ללא היסוס: — למה לך לחקור, אני מאמין ובטוח, כי מי שלקח את כספך היה ודאי זקוק לו ויחזירנו לך בסוף המלחמה הארורה הזאת. אם רק ישאר עד אז בחיים. נו, זה ברור.

כשהורגש ענין מכירת החפצים האישיים, היה כבר מאוחר, כל כלי המצע נמכרו, גם המחזור השלישי של האספקה, העניש אותנו והחמירו את תנאי העבודה. חמש מאות איש שלנו הועברו לתוך יערות מרחק ששים קילומטרים מגורקי. שם עבדנו בכריתת עצים והפלתם.

היינו עובדים לפי מכסות ולפי מכסת ההספק קבלנו את מנות האכל.

הייתי צעיר ובריא, מהבולטים בחבורה, ואכל לא חסר לי.

שנה תמימה רבצתי ביערות אלה בעבודה מפרכת ובתנאים מפרכים. יום, יום ושעה, שעה. נסיתי להחלץ מעבודה זו ולא הצלחתי.

באחד הימים הגיע למחנה מנהל עבודה, שצריך היה להתקין קוי טלפון, למתוח חוטים, להציב עמודים ועוד. נרשמתי כמומחה.

עבדתי 4 חדשים בעבודה „מקצועית" זו. לא היה רע. אך העבודה עמדה להסתיים. התחלתי לדאג. משכתי ומתחתי את העבודה ולא סיימתיה במתכוון. במקום יומים השהיתיה לשלשה שבועות, בינתים היה לי זמן פנוי, רבצתי בין ה„בוסים", הם מתבטלים אני מתבטל, הם משוחחים אני משוחח, עד אשר קשרתי קשרים אישיים עם המפקדה, הם אוהבים „חברה" כאלה, הם מחפשי „מלאכי חבלה" כאלה, שלא לוקחים דברים ברצינות. מבחוץ נראה משטר הסוביטים חמור, קפדני ואחראי, בצועיסתי, אך האמת היא, כי אם אתה כזה לועגים לך בסתר. אתה צריך להיות חברהמאן, כדי שיהיה טוב לך ועל ידיך לממונים עליך ועל בצוע המשימה. זוהי רוסיה. הם שמחו שהודות לי אינם צריכים לנדוד למקום אחר, נעלם ולהתחיל מחדש. כאן כבר התאזרחו.

זה עלה לי בבקבוק אחד יי"ש, שהשגתי והמפקד הגבוה מעל גבוה, גוי ערום ומגושם היה שלי. הועברתי לעבוד במשאית המובילה מצרכים לפועלים ביערות.

מצב המפקדים הוטב, גם מצבי הוטב.

פעם נסעתי לארזמט, מרחק 300 ק"מ מגורקי עם הממונה על הקניות. ואני רק נהג, עמדנו לנוח קצת מהחום הלוהט, לקנות „קוואס" (מיץ תפוחים מוחמצים) קריר לשתיה, ראינו ממרחק מה שני טנקים עומדים ולידם שני קציני צבא במדי הסוואה. אינני יודע איך התגלגלו הדברים והם החלו להטפל לממונה עלי וקראו לו בשם „ז'יד". גם הוא היה יהודי. סטרו לו בפניו וזרקו כובעו על הגג.

היינו 4 בחורים נכנסנו בעסק להפרע מהגויים והכינו אותם מכות נאמנות. כשחשבנו שהסכסוך נתישב ונגמר, נשמעה שריקה ומיד הופיעו 60 טנקיסטים צעירים. ברחנו ברגל, התחבאנו ביער.

מהמחבוא ראינו, כי הם הסתלקו עם הטנקים. חכינו כשלש שעות. לא ידענו, אם כדאי לנו להמשיך בכוון שלנו, ששם הלכו גם הם והטנקים שלהם. פחדנו.

בכל זאת המשכנו, לא חזרנו. אי אפשר לחזור ללא קניות. אחרי 8 ק"מ עצר אותנו חייל מזוין הביא אותנו למקום, בו עמדו שני הטנקים והחיילים, נפתחה חקירה. בדקו נירותינו. קרה נס החזירו לנו הנירות הרשו לנו להמשיך ו...בקשו סליחה.

במשך החקירה פשטו הקצינים את מדי ההסוואה, התברר, כי הם סגני אלופים. בעבודתי זו המשכתי עד סוף המלחמה, התחלת 1945.

באמצע הפסקתי. נקראתי בכל זאת להתגייס לצבא, חסר להם כנראה בשר תותחים. עמדתי להשלח לחזית. במחנה הקלט ישננו על קרשים ואת שקיות האכל שמנו למראשותינו ככרים.

עייפו אותנו במחנה זה עד מות. אני זוכר, כי פעם נכנס עכבר לתוך שק האכל שלמראשותי וכרסם בו שעה ארוכה ואני לא הרגשתי מרב עייפות. בכלל היו שם תנאים איומים, אנדרלמוסיה וחסר סדר, כשקיים משטר של „נאמנות", משטר שאתה חייב לקבלו ללא בקרת תוך „חסידות" מרשים לעצמם מקימי המשטר רשלנויות רבות והאדם צריך לשאת בסבל תוך התלהבות חסידית.

למזלי „התידדתי" עם קצין אחד, סגן, אשר תמורת 2000 רובל „עיבד" אתי טיעון, כי אני בא מפולין (לא מאוקראינה) וברצוני להתגייס לצבא הפולני. תכניתו היתה מרחיקה ראות, לפיה לא אלך גם לצבא הפולני. קדם כל להשמט מצרה זו. הצבא הפולני היה רחוק מכאן מרחק רב.

ניתנה לי תעודה, כי עלי להשאר כאן, עד שאקרא לצבא הפולני, הניירות, הטיעון, ההוכחות נדדו להדביק את הצבא הפולני. אני נשארתי במקום „לעזור" לממונים עלי ולהביא להם „תועלת".

נצלתי משני הצבאות.

*

אני כותב כל זה תוך געגועים עזים לעיירה ולכל אשר בה, לאור זכרונה אני מוותר על כל המשטרים המודרניים למיניהם.

יקרה לי לנוביץ. בערבות רוסיה הגדולה יקרה לי שבעתים.

מנדל ברימר

מעמד של פרדה, של פרדות

בסוף 1939 נפלה לנוביץ בידי הרוסים כתוצאה מהסכם גרמניה־רוסיה המפורסם ואני אז בן 19. חיי היהודים זועזעו. הרוסים הלאימו את בית השכר הסיטונאי שלנו ואבא נשאר לעבוד אצלם כמחסנאי מקבל סחורות.

הנוער היהודי נזרק ישר לחיי עבודה. כדי להתקיים ולקיים את ההורים. אני שלא היה לי כל מקצוע הרכבתי קבוצת חוטבי עצים עם בורה מרגלית ולייזר קלמצ׳יק. העבודה התפתחה אצלנו יפה. שכרנו הספיק להרבה צרכים שלנו ושל ההורים. אנו גם חסכנו כספים.

פעם הוטל על עוזיאל רייכמן לשלם כופר נפש בעד חטא שלא חטא, כסוחר שהעלים עברו וחלק מרכושו. הוא נשפט ועמדה לו הברירה או לשלם קנס או להשלח לסיביר. היהודים ארגנו מיד מגבית לאסוף את הכופר כדי להציל את עוזיליק, הם הלכו מבית לבית, כשבאו לביתנו היינו במבוכה, לאבא לא היה כסף וגם הוא רצה להשתתף במצוה זו, אשר הונחה כיסוד לאחוה לימים הבאים. הוא פנה אלי, אולי אוכל לעזור לו במצוה. לבקשתו נתתי לו את כל חסכונותי. עוזיאל נצל ואני נשארתי שוב ללא פרוטה.

כך עבדתי עד שנת 1942 ועזרתי בקיום ביתנו. בססתי לי מעמד של פועל כשר מבחינת המשטר החדש ופטור מלהתכחש לעצמי לעברי הציוני ולהכנס למפלגתם לקומסומול.

בשנה זו, פרצה המלחמה בין רוסיה לגרמניה והרוסים נאלצו לסגת ולפנות את לנוביץ. הם עזבו את העיר ולקחו אתם את כל אלה שעבדו אתם.

כך פונו רבים מבין חברי הקומסומול על־ידי הרוסים, אולם אני שלא

הייתי במפלגתם, לא הובאתי בחשבון על ידיהם, אותי השאירו יחד עם עוד חברים כמוני בעיר. החלטתי לעזוב את העיירה בכל זאת. ראשית נתרחש בי שינוי־מה, ראיתי עצמי מתאים למשטר פועלי ולא קשה עלי גם בעתיד לחיות בו תקופת־מה עד שיחול שינוי, עד שאעלה. שנית — רציתי להחלץ מהמשטר הגרמני. לבי ניבא לי קשות.

רציתי גם להציל חברים וביחוד את הנערה אתה התהלכתי כשנתיים ואת חבר אחותה. קשה היה להשאיר את ההורים מאחורינו. ידענו, כי יקשה עליהם להשאר בלעדינו. החלטנו לבקש את רשות ההורים, הם הססו שמא לא ירשו להם ובקשו ממני שאני אעשה זאת למענם.

ידעתי כי אני לוקח על עצמי דבר קשה מאד; הכרתי את אבי הבנות כאיש קשה החלטה. גם אבי החבר לא היה קל.

אבא של הבנות היה שלמה ז'ליאזניק (פלעצעלי) ואבי גיסי לעתיד מאיר פורמן בן בר אברהם משה'ס.

לחברי הצעתי להצטרף אלי, שנוכל ביחד לשדל את חותננו לעתיד.

בבוקר 1.7.42 נגשנו שנינו אל שלמה ז'ליאזניק ובקשנו שירשה לבנותיו להצטרף אלינו. הוא לא הסכים. תשובתו היתה: הן נשארות אתנו ואני מיעץ לכם, שגם אתם תשארו עם הוריכם. הוא לא הפתיע אותנו בעמדתו הנוקשה. צפינו לה.

יצאנו ממנו בהחלטה ללכת בלי הבנות, כל אחד פנה לביתו להפרד וללכת גם אם לא יסכימו לנו ההורים. עד שהגעתי הביתה הספיקו כבר הגרמנים להטיל שלש פצצות על פרברי העיירה, שתים על הרכבת ואחת ליד טחנת הקמח של שרגא.

האוירה בבית היתה קשה ומלאת מתיחות. לא העזתי לדבר, לא היה לי האומץ לעשות להם „זאת". נגשתי, לקחתי את הילקוט הצבאי שהיה בביתנו, היה זה ילקוטו של אבא, שהביאו מן השבי האוסטרי ב־1920. הוא סימל אצלנו שנים רבות סמל הנדודים, הפרידה. אבא לא הסכים בשום פנים להרשות לי לצאת. אבא טוב, הוא הבין את הרמז והוא פתח בשיחה.

הוא ישב ליד השולחן ובכה כילד. כל טענתו היתה: השאר בני משענתי האחרונה, ומה שיהיה אתנו יקרה גם לך. אל תעזבנו אל תנתק מחיק משפחתך.

היה זה רגע של חסר מוצא. היה בו הכל, כדי להוות דרמה של מתח. באותו רגע נכנסה אחותי סלווה ואמרה: אבא, אל תקח על עצמך אחריות כזאת, הנער רוצה ללכת שילך ואלהים שיצליח דרכו.

אבא שתק רגע ואז קם, נשא כפיו כבברכת כהנים ואמר: יברכך ד' בני, לך והצלח, חבקתיו, דמעות חנקו את קולי נפרדתי מכולם ויצאתי. אמא צעקה אחרי: אל תשכח להפרד מסבא.

נכון, נזכרתי בסבא הטוב, שכה אהבתיו נגשתי אליו. סבא פתח את ספר התהלים וקרא שנים, שלושה פרקים. גם הוא, משום מה, נתמלא רוממות יגונים, גם הוא נשא כפיו בחרדת קדש וברכני באדישות־מה.

הלכתי לקרוא לחברי.

מביתי אליו היתה כברת דרך, היה עלי לעבור את רחובה הראשי של העיר.

הרחוב היה ריק לא נראתה נפש חיה, רק מרדכי גוברמן עמד בפנת ביתו ושאל: מנדל לאן? עניתי לאן שישאוני עיני, אז הוא אמר לי:

חבל, אל תלך, הרוסים יכסו אותם בכובעיהם ויהיה כאן שוב טוב. אל תלך לנכר הנעלם.

בבית חברי דוב פורמן, מצאתי את המשפחה כולה דרוכה לקראתי ודמעות בעיני כולם. אמא שלו פייגה פנתה אלי בטענה:

— הרי אתה יודע שדודל הוא המפרנס היחיד שלנו, לאן אתה מדיח אותו, למה אתה מסית אותו, לאן תלכו? מה נעשה כאן בלעדיו?

דוד שמע בקול אמו. יצאתי לבדי.

עמדתי לידם על הגבעה. העיירה פרושה לנגדי ואין אני יודע לאן לפנות, איזה כוון אקח? היכן הסכנה ואיזו הדרך המוליכה להצלת הנפש?

פניתי לצד בתי הקברות הנוצריים, נגשתי אל יאשקה המטומטם, זה הנער הפולני העוסק מזה שנים בעבודות שרות ומשכיר עצמו לעזרת אנשים בעיר. אמרתי:

— יאשקה יקירי אני הולך, בוא אל אבי ועזור לו במקומי, כשאחזור לא אשכח לך זאת.

נפרדתי ממנו, כאילו היה הוא אדם נורמלי וכאילו תקנתי משהו בנקיפת מצפוני כלפי אבא. עזבתיו ויצאתי בצעדים מאוששים.

בחוש שלא אדע מקורו שניתי כווני. פניתי שמאלה לצד בית העלמין שלנו ומשכתי שבילי בין שבלי הקמה הגבוהות.

הקמה עמדה בהתבשלותה גבוהה ומתלחשת, אף איש לא נראה מסביב, שלוה. פתאם צץ לנגדי מבין התבואות אדם תמוה, בלבוש רוסי צבאי, הוא קרב אלי דבר חטופות כמתלהם אחרי מחתרת ממושכת מדי, הוא רצה להניא אותי מלכת, הרגשתי היתה, כי זהו נחת גרמני, יותר מדי ניסה להפחיד אותי בנוכחות הגרמנים שבדרכי. הקרקע להטה תחת רגלי, איך מסתלקים שלא ירגיש בי. פחדתי, שמא יצלף בי כדור מגבי. כשהתרחקתי ממנו מעט התחלתי לרוץ במלוא כוחי, רצתי כל הדרך. רצתי כ־7 שעות. עברתי את הגבול הקודם של לנוביץ.

הגעתי למרחק רב מהעיירה. פתאם מצאתי עצמי בנוף לא מוכר לי, התברר כי תוך יום ריצה הדבקתי ועליתי על עקבות המפונים מהסביבה. רוסים ויהודים. הייתי עייף, תשוש ומופחד. לא הכרתי אף איש.

השעה היתה 8.30 בערב, דמדומי קיץ מסביב והלילה מתפרש לאט לאט. בדידותי ולחצי לב שונים, שלא אדע כנוייהם גברו עלי. רציתי לבכות. והנה בין העגלונים שגויסו לפנוי צועק אלי אחד והקול מוכר לי. הוחזרתי למציאות. ראיתי זה אַריון דמצ׳וק, שהיה מוביל אצלנו בקביעות את חביות הבירה מהרכבת. הוא רחם עלי, השקה אותי ממימיתו. העלה אותי על עגלתו ונתן לי לפוש

ולהשיב רוחי. הוא לא הטריד אותי בשאלות מיגעות. אחרי שעה ארוכה פנה אלי בזהירות:

— למה ברחת מנדל, אתה לא היית קומוניסט, חזור, לך לא יאונה דבר, חבל על אבא, שעזבתהו לעת זקנה. מחר אני חוזר, תוכל לחזור אתי, אכסה אותך בשחת ותבוא בשלום הביתה.

לא שעיתי אליו, אף על פי שדבריו היו כנים ומלאי ידידות פרימיטיבית, החלטתי היתה חזקה. נפרדתי ממנו ועליתי לרכבת מובילת העצים, שהלכה בכוון לקיוב.

המשכתי יחד עם כל המפונים אל מעמקי רוסיה אוקראינה.

גם זו פרדה היתה.

*

ברוסיה, גרתי בוורושלובסק, באורגיניקידזה ובמקומות אחרים, עבדתי בקולחוז. בסוף שנת 1942 גויסנו כפועלים בחזית. בקשתי להתגייס לצבא האדום. העבודה בחזית יש בה כל סכנות החזית ללא תנאי המזון והמחיה של צבא. אתי היו עוד ארבעה יהודים, סבלנו היה גדול. ימים על ימים רעבנו ללחם והכנים אכלו את בשרנו החי, בקשנו שיגייסו אותנו לצבא, אך הם לא רצו לקחת אותנו, היינו מוזנחים מדי, מכונמים ובלתי מהימנים. המשכנו כפועלים בחזית תוך סכנות מזומנות כצבא עצמו, אך ללא אמצעי לחימה והגנה.

לימים הועמדנו לחפירת חפירים וכאשר באה המפקדה לבדוק את החפירים התברר להם, כי הם נחפרו בכוון הפוך, שישמשו את הגרמנים בבואם. אלה שפסלו מהימנותנו, אשר לפי הוראותיהם חפרנו את העמדות, לא יכלו לתת הסברים מניחים את הדעת מה היה ההגיון, שהנחה אותם להורות, כפי שהורו לנו לחפור. בבירור הראשון נתגלה, כי הם היו שייכים לגייס החמישי. היו אלה מפקדים בדרגות שונות — ביניהם קצינים גבוהים שנמכרו יחד עם כל פקודיהם.

אנשי המפקדה הראשית עזבו אותנו בצד. עוד באותו יום הובא גדוד חיילים, אשר פרקו את נשק הבוגדים. אינני זוכר, אם נערך משפט או משפט שדה, אני זוכר, כי הם הועמדו בשדה אל מול פני הלועים ונורו עד אחד. הדבר נעשה לנגד עינינו. הועמדנו בשורה. המפקד נשא נאום על בגידה ועונשה. שבח אותנו שהוטענו על ידי הבוגדים, צוה להוביל אותנו לבית המרחץ לרחוץ אותנו, לגלח ולהחליף בגדינו.

מטגנרוק נסוג הצבא האדום לקווקז ואני אתם. בקווקז המשכתי כפועל בכל מיני עבודות.

*

בדרך נדודי ברוסיה הגדולה לא נפגשתי עם הרבה לנובצאים, פרט למשה'לי מרדר, שיקה וברל בני מיכל חיריק ויוסף וינר. לתקופה קצרה רווח לי, בהיותי עם ילודי לנוביץ. וגם מהם נפרדתי ובחלקה פרדה עגומה ביותר.

עם שלשת הראשונים המשכתי הרבה זמן. אחר נהרג שיקה, נפל בחזית הונגריה כחייל בצבא האדום, משה מרדר נהרג גם הוא 4 ימים לפני גמר המלחמה. הוא היה בין הראשונים שנכנסו לגרמניה ומיד בכניסה נפל מצלף גרמני.

עקבותיו של ברל אבדו לי בדרך ואינני יודע גורלו, לפי שנמסר לי הוא נמצא עד היום ברוסיה.

במשך הזמן התכתבתי עם יוסף וינר, ולפי שדולי עזב את רוסיה, בה רצה להשתקע. בקרתי גם בביתו של אברהם וייס בקיוב, ממנו ניתקתי לפני שנפרדתי. מצאתיו אדיש ורחוק מכל מה שענין אותי, היתה זו פרידה עם המגע הראשון.

*

ב־1948 בקרתי את יוסף מרדר בביתו בברצלב האוקראינית, הוא היה נשוי לאשת גיסו שנפל במלחמה. עמדתי אתו בקשר כל הזמן.

שנת 1955, ואנחנו חולמים כל הזמן על בקור בלנוביץ, עד שחלומנו התגשם. היינו בלנוביץ, שנינו נסענו. חששנו להלם, שמא גדול הוא מדי לאחד.

את לנוביץ מצאנו הרוסה לגמרי. מכל הבנינים נשארו רק בית הכנסת הגדול, ביתו של מיכל הנפח, בית שייע וויטלשטיין, שמואל בכטל, שלמה פלצל ועוד בתים ספורים.

בלנוביץ פגשתי את צבי מייל ושלשתנו החלטנו לגדר את שני קברות האחים של קדושי לנוביץ, שנחו שם יחד באלמונות מעגימה, מכאיב הלב ומדמיעה הנפש, לא יכולנו להשיג אבנים למלאכה, קנינו אצל פטרוס יסוד של ביתו, שלא זכה להקימו. עמדתי וחצבתי במו ידי וכך הוקמה הגדר של יקירינו.

כל שנה היינו מתכנסים ובאים ללנוביץ ליום הזכרון עד בואנו ארצה.

מנדל ברימר

בשולי זכרונות

עד עלותי ארצה לא יכלנו לחלום, כי במהרה ייפתח פתח לעליה. התכתבתי עם צבי, אך הזדיינו בסבלנות.

בינתים נשאתי את אשתי, נולד ילד והילד הולך לבית הספר, הרבה זמן פנוי לא נשאר לי לשוחח עמו ולא ידעתי מה אתו. מה הרגשתו בארץ אחות גויים.

פעם הוא בא נבוך כולו ושאל אותי: אבא, האם אתה יהודי?

עניתי לו: בודאי.

שאל: ואמא?

עניתי: גם היא.

אז הוא פרץ והצהיר:

— אני לא אוהב יהודים, הם עינו את ישו הגואל, עד מות.

הוברר לי:

רוסיה נשארת רוסיה: את ישו היהודי הם שונאים בשם מרכס היהודי ואת היהודים הם שונאים בשם ישו שנוא נפשם.

*

לפני נשואי, באנדרלמוסיה של מלחמת הנאצים נקלענו בלילה אחד של חורף, אני וחברי, גם הם יהודים, אל בית אכרה אחת לחמם נפשנו העייפה.

היא מסרה לנו מטותיה. לי — את המטה הטובה ביותר. האכילה אותנו וטפלה בנו, אירחה אותנו בלבביות שאין בה זיוף.

לא אוכל לשכוח את חסידת־אומות־העולם זו.

בבוקר כשקמנו לפרוש, עמדנו והודנו לה. לא היו מלים בפינו. הבטחנו, כדרך אנשים, לגמול לה כשירוח לנו ולעולם כולו.

פחדנו לומר „שאלהים יגמול לך כפרי מעללך", הרי אלהים הוא שם במחתרת וסכנה בדבר.

לידינו עמדו הילדים, נהנו מהתשבחות שאצלנו לאמם, הביטו עלינו בעיני ילדים מביעי תודה ורצוי.

היא ענתה:

— אין דבר, יבואו ימים טובים לכולם, יבואו ימים טובים גם עליכם ועל עמכם היהודי הסובל.

כאן פרצו הילדים ושאלו:

— אלה הם היהודים שעינו את ישו למות? האשה כבר אינה מבחינה ביהודים בחינה לרעה, אך הילדים מתחנכים. מי מחנכם?

*

במחנה שעבדתי עבד מהנדס, אדם נחמד, אך איש המפלגה הקומוניסטית, קנאי ונוקשה משהגיעו הדברים לעניני המפלגה.

כשבא אלינו כרושצ׳וב לבקור נבחר הוא מכל האישים רמי המעלה שבמחנה הגדול, לברך אותו ולהקביל פניו.

נזהרנו מפניו שלא יוודע לו, כי אנו לא חברי מפלגה. נזהרנו ביותר שלא יראה, כי אנו מקבלים מכתבים מישראל.

פעם לא עמדה לי זהירותי. קבלתי כרטיס ברכה לראש השנה מאחי ועליה משהו מאביזרי התאור של המובהקים מדינת ישראל ומנורה ונוף ישראלי.

ישבתי הזנתי עיני בכרטיס ושקעתי בהרהורים. — רבונו של עולם מתי נראה כל זאת במו עינינו ?

הוא עמד מאחורי.

לא היה מוצא. הוא ראה את הכרטיס ולבי רהב ופחד.

והוא :

— חבר, אני מקנא בך, מה מאד רציתי גם אני בכרטיס כזה.

יהודי, ציוני במחתרת.

צבי מייל

חייתי בלנוביץ
אחרי השואה

בהושענא רבה 22.9.1940 יצאתי עם הצבא האדום „להגנת המולדת" נפרדתי מלנוביץ.

הגעתי לגבול ווליךבוסטוק וגבול מנדז'וריה 12.000 ק"מ מהבית. הדרך ארכה 29 ימים. נסענו בקרונות משא. מלמברג־פודבולוציסק עד אירקוטסק לא ניתן לקנות שום דבר בדרך. רוסיה היתה ריקה ממזון. באירקוטסק השגנו נקניק־סוס שאי אפשר היה לאכלו. רעבים הגענו לבירוביג'ן.

בבירוביג'ן קבלנו מכל טוב. היהודים ערכו מאכלות יהודיים, כמקובל בבית: החל בכיסונים עם שמנת וברווזים, וכלה במיני מאפה, כמו במטבחה של סבתא ושל אמא.

כשפרצה מלחמת גרמניה־רוסיה יצאה חטיבתנו לחזית אֶרוואן שליד פרס, אולם מיד העבירו אותנו ללנינגראד. השתתפנו בחזית זו, בחזית של מוסקווה ווייליקיע לוקי.

ב־1943 אחרי מלחמות רבות בהן השתתפתי נפצעתי ליד עיר נוביל, שליד קלינין. הובאתי לבית חולים בירוסלביל, בית־חולים מס' 53/65. פצעי היו רבים. החלמתי נמשכה עד סוף המלחמה.

אתי במזרח הרחוק היו גם אידעלע פויקר בן משה השחור, ישראל פכט (נכדו של קנדזור) ושלמה שווץ בן הסנדלר החרש.

כשיצאנו משם לחזית, ערק ישראל פכט ונעלם. אנחנו 3 הלנובצאים המשכנו עד חזית לנינגרד.

שם נהרג שלמה שווץ.

כשעברנו ביער עבות אחד נפל פגז והפיל עץ, אשר נפל מלא כבדו על שלמה והרגו במקום. אנחנו, אני ועוד שני שקצים מלנוביץ קברנו אותו במקום נפילתו.

תהי כתיבתי בספר לנוביץ כמו הבאה לקבר ישראל ותהי נשמתו צרורה בתוכנו.

נשארנו שנינו בחזית לנינגרד. נפלנו בשבי הגרמנים כאשר הם הקיפו את כפר ווישי־קוטיצה. נכלאנו בבית מרתף שליד בית פרטי.

אחרי ששת ימי שבי ברחנו בלילה, כשהרגנו את השומר הגרמני ששמר על המקום.

בדרך אמר אידעלע, כי הוא עורק ובכוונתו לשוב ללנוביץ אל משפחתו.

כפי שנודע לי אחר כך מפי פאוולע הינדעס הוא אמנם הגיע הביתה בשנת 1941 בתוך ימי חג של תשרי ונספה בגיטו עם הוריו.

✶

בחזית שליד גבול יפאן המלחמה היתה עוד במרחק. עמדנו וחפרנו חפירות, עמד מפקדנו הרוסי בשם מדבידיוב ונגש בנו, להמריצנו לעבוד, בין יתר דבריו אמר: לא לחנם שוחטים בכם, כי נרפים אתם, ורוצים לחיות על חשבון אחרים, כשהתאוננתי על כך בפני מפקדנו הכללי האלוף סמיונוב לא ענה לי דבר, אך למחרת נודע לנו, כי מדבידיוב נעלם בלילה ולא חזר. ברבות הימים הוברר לנו כי סמיונוב היה יהודי.

✶

כשנפצעתי בחזית הייתי יהודי יחיד עם השקץ שומילוב מלנוביץ ובאשוב הרוסי, שאת מקום מוצאו אינני יודע, שניהם חילצו אותי ממקום המערכה ולהם אני חייב תודה על חיי כיום.

✶

חיי בצבא האדום היה מעין סרט רץ ומחליף מקומות ומקרים רצוף אפתעות על גבי אפתעות. טובות ומאכזבות, רעות ומביאות בשורה. אך האפתעות הגדולות ביותר היו ביחסי האדם שבצבא. היו מקרים שחיי היו נתונים בסכנה מצד חברי לגורל, אחי לנשק, הרוסים, ולא פעם חששתי מכדור בעורף מידי חברי למחפרה יותר מאשר מכדורו של האויב שלמולי, מתנגדי בהזית.

אין בטבעי לזכור רעות, אך ברור הוא, כי אני וכן חברי היהודים חיינו במתח של זהירות יתרה. כיום כאשר אני נזכר באותם ימים ולילות של דריכות, של „קפיציות" במאמצי האדם להשאר בחיים ויהי מה, מאמצים שאין להן דוגמא בחיים האזרחיים, ידענו, כי הסכנה כפולה ואם בעורפך היו אוקראינים או פולנים מובטח לך מות ודאי. „חברינו" אלה לגולה ושרות בצבא „זר" רצו להפיג זעם גלותם בנקמה בנו היהודים, אשר לפי כל הספוג בדמם הננו גורמי הפעלת השנאה בנאצים וכו' עם כל הכרוך בכך.

*

ב־3.12.44 קבלתי מכתב מסיביר, מחיים נתן גיטלמן, אשר כתב לי שאבוא לבקרו, הוא נמצא במחנה הסגר עם עוד יהודים. בקשתי חופשה מבית החולים ובקרתי אותם במקום רכוזם, הם היו מסודרים יפה, האוכל היה בשפע. במקום 4 ימי החופשה האריכו לי על ידי רופא מקומי את חופשתי ל־18 יום, בליתי שם יפה, יחד עם שלום סגל וחיים נתן. שם היתה גם בתו קלרה, הם ספרו לי, כי אברהם ווייס נמצא בריא ושלם בקיוב, ושלום סגל ספר לי, כי לפני שבועות מספר בקר בלנוביץ, כדי להחזיר לעצמו את בתו, שנשארה בחיים, וכל מה שעבר על לנוביץ שמעתי מפיו.

ב־1945 קבלתי חופשה מבית החולים והחלטתי לבקר בעיירתנו לנוביץ. בדרך לטרנופול הייתי צריך להחליף רכבת בקיוב. היה עלי לחכות לילה שלם, נכנסתי לבית יהודי ובקשתי שיאפשרו לי ללון אצלם, בבוקר כשקמתי יצאתי לשוק לראות מה מתרחש שם. ראיתי מרחוק, כי הולך אדם הדומה לאברהם ווייס. קראתי לו בשם משפחתו. הוא נדהם לא ידע לאן לפנות, כשנגשתי אליו שאלתיו, מה התמהון אינך מכיר אותי? הוא היה בטוח, כי אני מוויזשורודק, הלב כאב עלי, האם עד כדי כך השתניתי, הרי הייתי שכנו הקרוב גרתי אתו בית ליד בית?

דבר זה הוכיח לי, כי עקבות המלחמה ופציעתי נתנו בי אותות לרעה. שמחתי היתה גדולה ואמיתית, כשנודע לו מי אני, הוא הזמין אותי אליו. הוא היה „רווק" אלמן, אחרי שאשתו נספתה בלנוביץ, כאן הוא עבד בבית־מרקחת והיה די מרוצה מחייו. חדר לא היה לו, הוא היה לן בבית המרקחת ושם גם היה מבשל לו ארוחותיו. הייתי אתו מעת־לעת. בלינו כשני אחים. כשנפרדנו לא שאלנו „לאן"? כל אחד ידע כי זה לאן מעורפל מאד.

בדרך לטרנופול בתחנת פודוולוצ׳יסק עלו שוטרי רכבת והזהירו אותנו, כי בדרך משתוללות עדיין כנופיות בנדרה ויש להזהר. לבי היה כבד, משום שרציתי מאד לחיות עוד קצת ולבקר את לנוביץ.

בטרנופול נאלצתי לחכות לרכבת לנוביץ עד 12.30 בלילה. יצאתי לראות את העיר, היא היתה הרוסה לגמרי, אף נפש חיה לא נראתה שם. הרחובות היו ללא מעבר. הם היו סתומים על ידי עיי מפולת ותלי חרבות.

נסעתי יחד עם אנשי נ.ק.וו.ד. הרכבת היתה מלאת צבא ואני אתם במדי הצבא. תוך רגעים מספר מאז צאתנו היתה התנגשות רכבות וכולנו עפנו מהקרונות, הסתבר, כי אחד מאנשי בנדרה הפנה את הרכבת לפסים המובילים לקציהם החסום. המכה שקבלנו היתה קשה ביותר.

*

הגעתי ללנוביץ בשעות הבוקר. הוצאנו את ראשינו החוצה. חצי גופנו השתרבב החוצה מחלונות הרכבת כדי לראות ולא להחמיץ שום מראה.

בהיותנו עדיין בקיסקוביץ ראיתי כבר את השבר הגדול, העיר שסתמה פעם

את מראה האופק פנתה מקומה ורק לנוביץ לא הסתירה עוד את פאתי השמים, רק פה ושם נזדקרו בתים בודדים לפלטה.

בתחנה פגשתי את בנו של סטפן הנגר לגסיוק, הלכנו יחד העירה. בדרך פגשתי גויים שהביטו עלי, האורח הזר והנדיר בעירם. הם לא הכירוני, אני אותם כן הכרתי, אך לא קשרתי שיחות עם אף איש. הפה נסתם ללא יכולת לדבר והלב שתת דם.

הגעתי לפנת ברימר ושרה שייעס, פתאם בא לקראתי דוד שניידר, הפגישה שלנו היתה טרגית, כששנינו שטופי דמעות ושנינו שמנו פעמינו לבית־העלמין.

יום תמים בלינו בבית הקברות, בערב חזרתי. נכנסתי למשטרה להרשם והם שיכנו אותי ללינת לילה בביתו של זובר הרופא (הפלצ'ר).

בבוקר שוטטתי על חורבות עירנו האהובה שלא היתה קיימת עוד. הכל היה חרב, תלי חרבות עוד התנוססו במרחבי הרחובות, ליד ביתנו פשפשתי בעיים שנשארו ממנו, ולמרבה הפתעתי מצאתי שם תצלום אמי. כל הזמן היו אתי תצלומי משפחתי ובית אבי, הם היו אתי בכל תחנות נדודי והזכירו לי, כי היו לי פעם יקרי נפש, רק תצלום אמי היקרה חסר לי, והנה נמצא לי בנסיבות טרגיות אלה, עד היום אין תצלום זה מש מכיסי.

באותו יום באו ללנוביץ לביקור גם חיים נתן ושלום סגל וביום השני חייקה קגן. שהינו יחד שבוע ימים בלנוביץ, מצאנו את איטה קרפר, היא חזרה מרוסיה והחליטה משום מה שתמשיך חייה על חורבות עיירת ילדותה וקבר הוריה, עד היום היא נמצאת שם.

מכל הבתים נשארו רק הבתים של מיכל הנפח, של שמואל בכטל, מיכל קנפזיור, מאפית שמואל פורמן, המרתף של ביילה ברג ומדרגות המרפסת שהובילו לבית, אך הבית חרב, של ליברגל, בית אהרון פרנס (מיכליס), וגולדה ברנשטין שלידו, בית משה כץ שלידם, לייבצי שצוגל, חנא ראובני, שייע נתנ'ס, מנוס זאק, ובית הזן (בי"ח לרעפים), בית אליה זאבארעס, בית מרדכי דוד ליפס, משה מרינקוביץ, ברל פכט, לאה גליניק, לייזי פלצילס, יאשע הספר, ושל משה קופץ, משה פוגל חיים שמחה רזניק (חתנו של קופץ).

נפרדנו מלנוביץ. איש איש לעברו הלך. ובנפש חלל כבד מאד.

*

ב־1947 חזרתי ללנוביץ לגור, המצב היה כזה שבשום מקום אחר לא הייתי יכול לגייס את האמצעים לסדר את חיי, לא עבודה מצאתי בנכר ולא מגורים...

לא תארתי לי, כי אוכל פעם לחזור לעיירה, אך נסבות הזמן אלצוני. הודעתי לכל הלנובצאים על היותי כאן, התכתבתי אתם.

אלי היו באים שרידי לנוביץ, ביניהם יוסף מרדר הנמצא עד היום בברצלב־אוקראינה ומנדל ברימר, לימים ישבנו והחלטנו להקים גדר מסביב לקבר האחים של יקירינו שנספו בשואת הנאצים. הרעיון עלה במוחי ולא עזבני ימים רבים,

אך לא יכלתי לבצעו. הפעם זה ניתן לנו משום שמזכיר המפלגה במקום, היה גוי רוסי שהיה אתי יחד בחזית ובמקרה נקלע בשליחות מפלגתו ללנוביץ, ספרתי לו את הדבר והוא אמר לי אם תחיש ותעשה זאת מיד בשעה שאני כאן מכהן כ„כל־יכול״, אני מסייע לך, אחר־כך עלולים להפריע לך.

במאי 1949 נתכנסנו בלנוביץ אני, חיים נתן, שלום סגל, מנדל ברימר, יעקב קגן, דוד שניידר, משה רוזנברג, ויוסף מרדר והקימונו את הגדר.

ב־1950 עזבתי את לנוביץ.

מנדל וצבי בעת התקנת הגדר

א ח ר י   ה ש ו א ה

המערכת

יוסף מרדר

(מטפח קברות האחים)

יוסף אינו לנובצאי. הוא בא לעיירה בשנת 1920, עם כל פליטי קופל וסיניאבה. היה זה כאשר נקבע גבול רוסיה־פולין סופית ויהודים אלה בחרו בחופש, כביכול, וברחו לפולין.

בן עשרים וכמה היה כבר כשבא ללנוביץ, אדם עצמאי ומפרנס אב אלמן. כסוחר מנוער, נאחז גם בלנוביץ בעסקי עורות, הגיע לפרנסה טובה. התחתן והקים משפחה, ככל אנשי לנוביץ.

ביוני 1942, כאשר נסוגו הסוביטים מלנוביץ, נאלץ גם יוסף לסגת. כאיש שהועסק על ידי המשטר הזה, חשש להשאר עם הגרמנים, אך לעקור מעיירה זו לא רצה והשאיר בה את חייקה אשתו עם בתם אנציה. והוא עם משה׳לי בנו, הלכו בגולה.

בעת השואה עברו עליו כל התלאות של רוסיה הסוביטית, הנלחמת על קיומה, תוך מצוקת רעב, מחלות ופגעים.

בשנת 1945 בא ללנוביץ להתאחד עם חצי משפחתו שהשאיר בעיר. אך בדרך נודע לו על האסון הגדול וכאשר בושקה החובש יעץ לו להסתלק על חייו, עזב את העיר בלב שבור, כדי לא לשוב אליה עוד.

בשנת 1948 החליטו שרידי לנוביץ ברוסיה לבוא לבקר את קברות האחים של קדושיהם בלנוביץ — ויוסף הצטרף אליהם. יחד עם ח.ג. גיטלמן, צבי מיל, דוד שנידר, משה רוזנברג, שלום סגל, יעקב קגן ואני השתתפו בהקמת הגדר סביב הקברים. מאז לא נתן לו הדבר מנוח ולבו נמשך אל המקום הקדוש הזה, מקום שם נטמנו כל קדושינו ויקירנו.

בשנת 1964 חזר יוסף למקום והוסיף והקים מצבה בחזית הגדר וכתובת על המצבה. מפעם לפעם הוא חוזר ופוקד את המקום ושומר על יחודו, שלא ייטמא ויחולל.

בחליפת המכתבים בינו לביני יש משהו מן התקופה ומאופיו של יוסף ויחסו אל המקום הקדוש לנו מכל. לכן, ניתן נא חלק מהמכתבים לתעודה וזכרון.

מצבת הזכרון שהקים י. מרדר

(המכתבים כתובים יידיש ומתורגמים מלה במלה)

יקירי מנדל, ליזה והילדים והסבא! 3.5.1964

את חובי הקדוש מלאתי והקימותי מצבת זכרון לתושבי לנוביץ היקרים לנו, שהושמדו על ידי השודדים הגרמנים.

בסוף אפריל התחלתי בעבודה וביום 23.5.64 סיימתיה. אני שולח לכם את התצלום. בלנוביץ אין צלם יותר טוב.

אתאר לכם את העבודה שעשיתי. כידוע לכם, היו הקברים נפולים ואדמת הכסוי שקועה. הבאתי 150 מכוניות אדמה. עבדו שלש משאיות, דחפור ומחפר. שפכתי את האדמה לתלוליות וכדי שהאדמה לא תסחף, זרעתי על התלוליות תלתן. תקנתי את הגדר. היא היתה הרוסה במקומות שונים. נטעתי עצים בפנים הגדר. יצקתי יסוד והקימותי מצבה ומסביב למצבה התקנתי גדר משלושה צדדים ורצפתי שביל, המוביל אל השער ותקנתי את השער עצמו.

על המצבה — שתי כתבות. היא הוקמה בין שני קברות האחים הענקיים.

הערת המערכת: הכתבות הן ברוסית ובעברית.

פ"נ

בני עיר לנוביץ שנהרגו בידי הפשיסטים

בח' כ"ט (הכוונה כנראה לכ"ט באב — המערכת)

וא' אלול שנת תש"ב

תנצב"ה

התאריך ברוסית יותר מדויק והוא: בימים 13 ו־14 אוגוט 1942.

יקירי מנדל, ליזה, ילדים וסבא! 6.1.1967

,,— — — מנדל, מדוע אינך עונה על מכתבי, כתבתי לך על זה שיש לכתוב ספר על לנוביץ, כדי שישאר זכר לדורות יבואו, שהם ידעו מה היתה לנוביץ ואיך הושמדו היהודים היקרים האלה על ידי הפשיסטים.

אם קשה לכם ,,ליצור" ספר ,,יזכור" כזה, פנו אל כל אנשי לנוביץ ברחבי העולם שיעזרו לכם. הרי גם להם יש שם אמהות, אבות, אחים, אחיות, אשר נפלו שם והם לא עזרו להקים להם יד וזכר. שיעזרו לפחות עכשיו.

12.9.1967

,,— — — ביום 4.9.1967 ז.א כ"ט מנחם אב, ערב ראש חודש אלול, נסעתי עם חיים־נתן גיטלמן ללנוביץ, ליום השנה לזכר קדושינו. עלינו על הקברים, עשינו הזכרות לכל העיר.

המצבה והקברים הם בסדר גמור. אני גם ערכתי ,,יארצייט" ואמרתי קדיש".

27.5.1968

,,— — — אני מברך אתכם, את כל אנשי לנוביץ, על שהחלטתם לכתוב ספר על היקרים לנו, שהושמדו על ידי הפשיסטים, ימח שמם לעד.

אל תשכח לרשום בספר את בני, אשתי ובתי שנספו".

הערת המערכת: מכתבים אלה מעידים על הקשר העמוק של יוסף מרדר לענין היקר לנו, ואנו ממלאים את מבוקשו.

מ. ברימר

משה׳לי מרדר

משה׳לי, שיקה

בן יוסף וחייקה. נולד בשנת 1923, התחנך עם ילדי דורו וגילאיו וספג את חינוך לנוביץ המקובל.

היה ילד שקט, רציני, שלא לפי גילו, ומסור מאוד להוריו.

בפרוץ מלחמת השואה היה משה׳לה בן 16 ובהיותו בן 18 ניתק מחיק אמו ונדד עם אביו להיות לו לעזר במרחקי הנדוד, לכשיזקק לו.

בן 19 גויס לצבא האדום ונפצע בחזית אוקראינה. לאחר החלמתו נשלח לעורף וכעבור חדשים מספר, נשלה שוב לחזית.

בשנת 1944 פגשתיו במקרה בתחנת הרכבת של ארמביר, שוחחנו ארוכות. הוא נתן לי את כתובת אביו, שלא היתה ידועה לי. נפרדנו ולא ידעתי, כי יותר לא אראהו לעולם.

במרץ 1945 נפל בהתקפה על הגרמנים, בעת שחרור צ׳כוסלובקיה.

בן 21 היה במותו.

בתצלום אתו מצולם שיקה שנידר.

בן מיכל קנדזיורס, חברו ובן־גילו של משה׳לי. ילד מילדי לנוביץ, הוא עזר לאביו מילדות בחיטות. הוא גויס לצבא האדום בסוף המלחמה, בשנת 1944. גם הוא נפל בחזית צ׳כיה בשנת 1945 ומקום קבורתו לא ידוע.

בעבותות גאולה

מוני

דור דור וציוניו

לנוביץ היתה שקועה בדאגת פרנסה עד כלות כל תקוה לגאולה וחיי נשמה. והיתה הפרנסה מבחן למדת הרצינות של הבחור החתן (א בוכער א חוסען) ולפיה גם היו קובעים לאן פני הדור. כשדברו פרנסי העיר על ענינים שברומו של עיון היו אומויים:

— נו היכן תמצא כיום בחורים של זמנינו (לשון רבים הרבה זמנים), שידעו ל„קפל את כבודם" וללכת לחפש פרנסה מתחת לאדמה, כיום אין, אין. בראש יש להם תקוני עולם פנטזיות וכו' וכו'.

כך הוקצה מקום לציונות בשולי הרצינות ומעברה הנוגד. וניתנה הגדרה לקלי דעת ויושבי קרנות.

את הנשמה היתרה ואת העולם שכולו רוח של חברותה, משהו מעל „לפארנוסע" מצאו בחסידות, ברבי שבכל דור ידע במה לבצר את היהדות, אשר כפסע בינה לבין המשיח „מ'דארף" נאר נאך אביסעלע אויסהאלטן" והוא יבוא.

ממילא היתה בעיניהם הציונות כמפלסת נתיבות לעתיד אחר, דבר ריק מתוכן, כי למה היא, כאשר לנו ישנו הרבי?

כדי להיות ציוני בלנוביץ הסתכן האדם בשנים: להיות מסומן כנטול קרקע מציאות ומוקע כאיש, שאינו משתף עצמו לבצור עתיד האומה על ידי חברותא, „אויסהאלטן" ומוציא עצמו מהעולם הזה והבא גם יחד.

לא יכל אדם להיות ציוני בעיירה, אלא אם כן היה בו משהו מן האישיות, גם איש הפרנסה גם איש הלחלוחית הרוחנית, ובכל זאת חסיד הציונות. ואישיותו היתה צריכה להיות כה חזקה שאיש לא יעז להתריס נגדו על שגעונו רחמנא לצלן. כך אנו מוצאים בין אישי הציונות בלנוביץ אנשים בעלי עצמות בולטת ושעור קומה אישי למעלה מן הבינוני.

בין הראשונים היו יוסף ווארא̆ך ולייביש אורבוך. שניהם היגרו לארה"ב, אך יוסף ווארא̆ך לא פסק מיומו הראשון בארץ הזהב לדאג לארץ ישראל. ארבעים ושמונה שנותיו שם קדושות היו תמיד וגם כיום לפעולה למען מגבית ההסתדרות. הוא גם אשר נענה וסייע לנו בייסוד קופת המלוה שלנו ובגיוס כספים להוצאת ספר לנוביץ, כהמשך לציונות ישראל וכו'.

בדור אחריהם היו אלה יודיל בוכשטין ואליעזר כץ. יודיל בוכשטין היה עוזב חנותו מתלבש בבגדי חגו ויוצא לעבודת הקודש כיו"ר הקרן הקימת ועושה להתרמת אנשים למענה. הוא נהג פשטות עם עצמו, לא דרש עטורים וכבודים ואת מעשהו הציוני עשה כנאמן להכרה עמוקה שאין בכוחו של שום וכוח

לערערה. לנו הצעירים היה משמש דוגמא של אב מכובד המבין לרוח הדור ומעמיד עצמו לרשותם, בפעולתו זו מצא יודיל ספוק עליון ולא ניסה להמירו בשום כבוד ומעמד חולף אחר בקרב קהלתו.

יידל בוכשטין ורעיתו

אליעזר כץ ורעיתו

אליעזר כץ היה יהודי אוהב אדם ואוהב חברה, שומר על נקיונו החיצוני והפנימי. הוא לא נשא נפשו לגדולות ועושה בציונות, כמו שמבקש רק לשבת ולהוסיף את הנופך, שבכוחו להוסיפו, כמי שאומר: ספחוני נא אל אחת הכהונות ותירצה נא מתתי. כשגמר וביצע את שבוטל עליו שוב פרש לביתו ועיסוקו ומקומו לא יוכר. אנו ראינו בו סמוכים ל,,משוגתנו הציונית", שאינה מיוחדת רק לגיל מסוים, הנה גם אליעזר כץ בוגר בבוגרים, איש האחריות והפרנסה, סוחר סיטונאי וגם הוא רואה בציונות משימה שהדור גרמה ואין להשתמט הימנה.

לשיא שליטתה ברחוב הלנובצאי הגיעה הציונות עם הופעת פייסי בוכשטין ושלמה ברמן שני הגיסים יקירי הבנים של העיר.

פייסי היה מיושב, שקט ויסודי, צור איתן בתודעתו שאין להזיזו ממנה ואין הוא מעמידה כלל וכלל למבחני וכוח ודעת קהל. בהיותו בן יחיד ונאמן אביו המזדקן, מתבסס בפרנסה ובחברה, העמיד כשרונותיו לטובת הצבור והציונות. פייסי ידע פולנית סולידית, שהקנתה לו מעמד בצבור הפולני וידע היטב הנהלת חשבונות. בשני אלה היה הוא המועמד הטבעי לייצג את קהלתו ב,,גמינה" — המועצה העירונית, שפקידיה ושליטיה היו פולנים בלבד, ובכוח אישיותו האיתנה הפך תוך זמן קצר לתקיף המוסרי של המוסד. הפקידים נענו לו תוך תודה על הדרכתו בחשבונאות וסדר, והנבחרים חיו מפיו ובעצתו כלכלו עניני העיר. עם הופעתו בציונות עורר רגשי בקורת עצמית אצל מתנגדיה, כי אם פייסי בין אלה מה לנו, כי נתנגד לה או נזלזל בה.

תפישתו היתה אמנם פחות מדי חלוצית ושלילת הגולה לא נשתבצה בה כצו שלאלתר, אך עצם היותו ציוני בישרה התמדה לה והמשך שאין בו זעזועים.

פייסי בוכשטין הקים גם את קופת המלוה הראשונה המסודרת, המבוקרת על ידי רושם האגודות הממשלתי והתוה במעשהו זה דרך חדשה בתפישה הקואו־פרטיבית של מוסדות החסד בצבור היהודי. שלמה ברמן הרקיע שחקים בכשרונו המזהיר כנואם. בנאומיו היה מרים אתו אל מרומי הדמיון את יהודי לנוביץ עבדי הלחם ונוסך בהם אמונה במה שלמעלה מן הפרנסה.

העיר אהבה אותו על אף אי־אלה כשלונות כספיים, בהם נכשל והכשיל אחרים. לשלמה סלחו את הכל. בקומתו התמירה והגבוהה מאד, בבלוריתו השחורה הסמיכה המשווה לראשו רעמת תפארת, היה מהלך בעיירתו הקטנה, כנסיך מארץ הנפילים, שנקלע לכאן במקרה ואין העיר רוצה לוותר עליו למרות משוגותיו המרובות.

שלמה לא שימש בתגת יושב ראש בשום מוסד ציוני, אך תמיד ובכל מקום היה הראש בה, המנחה, ואולי יותר נכון הבמאי המפעיל.

פעולתו היתה פעולת תנופה כמעט במתית־דרמטית. בהופעתו חידש דרכים וגילה דחפים צבוריים. הוא הוציא את הציונות מקרן הזוית והעלה אותה למרומי במות הצבור של העיר. בבתי כנסת על במות ליד ארון הקודש היה שלמה עומד ומרעיף פסוקי חזון ופולמוס והעם נוהר בהמוניו, לראותו בכך וליהנות מההרגשה הטובה ששלמה הוא יוצא חלציהם החברתיים ופרי חנוכם כביכל, הנה כזה גזע משתרג מקרבנו. הוא גם שהביא את הציונות אל במת „בית העם" הפולני שבזכותה נהנו גם הם הנוצרים מנשפים מוצלחים למען קק"ל ונמצאים תורמים להכנסותיה.

שלמה העמיד את כשרונו הגדול של במאי ממש לרשות הפעולה למען הגאולה, הצגותיו חרגו מגבולות החובבנות והפכו למבצעי בטוי ספרותי־אמנותי, שיש בהם מן הלטוש המקצועני ומצוי הנושא עד השיתין.

לא יכלנו לזקוף לזכותו שום הישג קונקרטי מעשי למען הציונות, אך בפעולתו העקיפה למענה זועזע הצבור ולבו נפתח לאפקים רחבים לממדי חיים יותר נרחבים.

ניתן לומר: עם שלמה הפכה לנוביץ מסוערת לטובה, מזומנה ומוכשרת לתמורות. אך את הדרך לתמורות לא סמן שלמה והתקוות שניסו לתלות בו נתבדו.

את הזעזוע הקדוש הזה, פרי כשרונו הצבורי ניצלו הבאים אחריו ובדוגמתם האישית הפכוה למנוף של הגשמה עצמית או הפעלת אחרים להגשמה זו, ותרומתו זו לא נשכחה לו שנים רבות גם אחרי שהועם זהרו.

כאן מופיעים יצחק זינגל ויצחק בוכשטין, הראשון כמסמן דרך לכבוש האדם לעבודת „בנין הארץ" ממש והשני כממונה על הכלים בהם פעל יצחק זינגל ומבצע „רמזיו". צמד זה היה כולו הפכים ואולי משלימים בכך איש את רעהו.

יצחק זינגל היה כולו תנועה ותגובה, פעולה ויזמה, חריפות והרחבה.

הוא הכניס את הקרנות לאפיק של פעולה מווסתת ביעודיהן ובצועיהן, את הספריה הקטנה הגדיל והפכה לספריה חדשה גדלה וגדולה. הוא הרחיב את חוג

שוחרי הספר וקוראיו. הוא העז לשכור מועדונים למוסדות, מבלי לדעת מאין שכר הדירה יימצא ולנוביץ הקטנה הפכה להיות שוקקת פעולה, מרבה בקורים במועדונים, שוחרת דעת, צמאת קריאה וערה להתוועדויות. ביזמתו של י. ז. הוזמנו רבות שליחי ישראל מארץ ישראל, כדי להופיע בפני צבור המתפללים לדיון ואינם מוצאים דרכם אליה, להסביר להם את הדרך, מה קשייה ומה השכר שארץ החלומות מעניקה לשוחרי גבולותיה. לשיא השגיו הגיע יצחק עם יסוד החלוץ והעברת הציונות לפסים של הגשמה.

בכל פעולותיו ליוה אותו חברו הקרוב יצחק בוכשטין, שקט בהילוכו, מתמיד בבצועיו, יודע גבולות יכולתו ועניו בתגובותיו ובתביעותיו לעצמו. בהיותו עסוק בפרנסה של שתי משפחות שלו ושל אמו, לא יכל היה להגיע ליזמה יוצרת והעמיד עצמו לרשות חברו היוזם והשלמתו זו את מעשה חברו, חסכה הרבה מחדלים ברציפות המעשה הציוני בעיר והביא ברכה רבה ובזאת זכותו.

אולם בשלב של ההגשמה נתפרד הצצמד.

את החלוץ נאלץ יצחק זינגל ליסד ולטפח באנשים אחרים, אשר אינם חושבים להמשיך בציונות המילולית־התחושתית עד קץ העולם, ורוצים במעשים אישיים, בהליכה לישראל ממש.

תקופה זו של ראשית „החלוץ" מעמידה בצל את כל העסקנים הקודמים. עולה דור המגשימים עם ישראל גלזר ויצחק קירשון בראש, שעצם הופעתם מבשרת תמורות במעשה הציוני ובעסקנותה, כל העושים במלאכת הציונות הופכים נושאי כלים לקומץ החלוצים, מתפללים להצלחתם ומתפעלים מכל סימן

של הת„אכרות״ הבחורים והפיכתם לפועלים החיים על יגיעם עם כל יתר התופעות הידועים מכבר.

*

רשימה זו תסתיים במקוטע והיא לא תבליט את פעולת „החלוץ הצעיר״ וזה משני טעמים: היו אלה צעירים למטה מגיל „עסקנות״ וגם משום שהעושים בספר היו ביניהם והצניעות האלמנטרית מונעת פרסום עצמי, אך פסוק אחד בכל זאת נוסיף.

עם „החלוץ הצעיר״ נתחוללה המהפכה החלוצית האמיתית בעיירה. עתודת הנוער התוסס, הפעיל החלה לכוון פניה אל ההגשמה מתוך „שלילת גולה״ מוחלטת. הציונות הפכה לנחלת זקנים בלבד והתרוקנה מתוכנה. הכל התרכז במחשבה על עליה והתכשרות אליה. שכבת מדריכי החלוץ הצעיר שהיו בולטים בשעור קומתם התוו דרך ברורה. הנוער נגאל מהדילמה האומללה וידע, כי עדיפה שביקת הגולה שיש אתה סכוי של גאולת כל המשפחה, בבוא עת ובארץ המובטחת על פני עזרה להורים, שיש עמה השארת המשפחה לשואת פתאם.

חבל שההגבלות בעליה שהטיל המנדט השאיר את הנוער היקר ללא סכוי לעליה ובבוא השואה נספה גם הוא, היקר לנו מיקור.

ישראל גלזר

סניף החלוץ הראשון בלנוביץ

הייתי אז בן 16. שנה שנתים אחרי שסימתי את „חוק הלמודים" המחיב והמקובל בלנובץ. והבגרות החלה להעיק עלי. לא יכלתי עוד להסתובב באפס מעשה, כשכוחותי העולים פורצים ותובעים מעשה. דודי אשר ברילאנט בקש שאעבוד אתו בחנות הסיטונית לצרכי מכלת ונפט. נעניתי לבקשתו ברצון. שעות היום עברו אצלי בעסוק־מה והוקל לי, אך משהגיעו שעות הערב והשבתות, כאשר האדם עושה לו את חשבונו הארוך, הרגשתי ריקנות והרגשתי חדלון, אין־עתיד־גדול־אחד עמד לנגד עיני. ידעתי זה לא בשבילי, זה לא בשביל יתר חברי, הם עוד פחות ממני עסוקים. לא נשארנו חפשיים ממחשבת העתיד בלנוביץ לנוער היהודי. ידענו, כי הוא איננו בשבילנו כאן, ולא יהיה. אין שום שנוי העומד לחול במבנה העיירה, אשר ינבא גם שנוי במצבנו, המתבגרים בתוכה.

אז חל המפנה. לארץ ישראל.

החנוך המסורתי שריכז כולו את הנער היהודי סביב יחסי אדם לאדם ו„למקום" גרם לנער להיות נתון לבעיות האדם כחלק מהיקום ולדעתו ולהכירו, אך לא צייד

אותו בשום מחשבת קיום ואמצעי לחימה ליצירת בסיס קיום. חנוך זה נתן את אותותיו בנו. דברנו על מקום היהדות בגולה, דברנו על עתיד האומה. מן הנוער ובעיותיו הפלגנו אל השאלה: עד מתי יחזור אותו חזיון מביש של דורות, שכילו חייהם לשוא בגולה ובכל זאת אינם מהססים, להשליך את דור־המשכם ויהבו על חסדי המקרה אשר ברי הוא כי לא יהיה שונה מהמקרה שקרה להם, כלומר פרנסה, פרנסה, פרנסה, כענין, כתוכן, כמטרה וכו׳.

ארץ ישראל לא באה כאן כפתרון מידי לנו, אלא כפתרון לבאות. מין הכנה לעתיד רחוק, העוקפת את ההווה ומכוונת פתרונות ושלומים לעתיד. לבאות ממש. לבאות הרחוקות ולא רק שלנו, אלא של כל העם.

לזה נוספו גם האזכרות לד״ר הרצל, שמאז שנת 1921 החלו תוכפות בעיירתנו.

לכאורה אימפרזה מבוטלת, אספה חולפת בבית הכנסת וחזרה מדי שנה על אותן המליצות, על הסתלקות החוזה, על מורשתו המחיבת ועוד, לכאורה נואמים שאין אמת בפיהם, שבעצמם אינם חולמים אפילו לקיים חלק ממורשתו, ובכל זאת מה רב היה כוחן.

מאחת האזכרות האלה יצאנו, והחלטתנו נחושה לקיים המורשת של החוזה. במה מתחילים ?

התחלנו בזה, שיסדנו מין יצור בלתי מוגדר ונהיר לנו, ששמו היה „השומר הצעיר״.

את הדחיפה לכך נתן יוסקה שפירא, ואני הקטן אחריו. הצטרפו אלינו זיידל גולדמן (עתה בארגנטינה), מאיר רוזנטל, חנה מלר, דבורה ופריל שפילר, גיטל גליניק, האחיות ברימר, מרדכי קופץ, דוד גורביץ, הרשקה ווייס, אברהם ווייצמן (פויקער) וצ׳רנה וול (עתה בארגנטינה).

הקשר שקשר אותנו לאחד היה מחנכנו רפאל ספרים (ספיר בארץ) שהחדיר בנו את שלילת הגולה היטב, היטב. הוא עצמו רקם לו סוד אישי של עליה מידית והגשמה, ומאתנו היה דורש לא להכות שרשים כאן.

עם „השומר הצעיר״, שאינני זוכר במה הפעלנוהו, יסדנו קבוצת כדורגל להבראת הגוף ופתוחו, להיותנו מוכנים לקשיים הגופניים בארץ ישראל.

*

ב־1923 התקשרנו עם מרכז החלוץ. התחלנו לקבל תדריכים וחוברות למחשבה וכן חוזרים מעשיים, על העברת מגביות לקפא״י (קופת פועלי ארץ ישראל), זו הקרן לפתרון בעית האבטלה ויצירת מקומות קליטה לפועלים בארץ.

בוכוח בין פועלי הקק״ל ובינינו ידענו, כי בקפא״י תלויה הארץ אולי יותר, מאשר בקק״ל.

תוך כדי פעולתנו, התגבשנו כקבוצה, הממתיקה סוד חיים גדול, הנתונה לנקודת ענין גדולה. העיר נתרחקה מאתנו ואנחנו ממנה, הווייתה וכל המתרחש בה החלו לעמוד מחוץ לתחומי ענייננו.

כאן קרה עוד דבר, לאט לאט נתרוקן גם „השומר הצעיר״ בנוסח שלנו מתכנו וגם לכדור הרגל לא נמשכנו יותר.

במרכז הועמדה פתאם ההכשרה־ההגשמה־העליה. בכוחות עצמנו יסדנו קבוצה לעבודות בעיר. קבלנו על עצמנו כל מיני עבודות, למן חטיבת עצים ועד לנקוי חצרות ולא בזנו לשום עבודה, הנותנת אפשרות להסתגל לעבודה גופנית, להשתחרר כדי מחיה — ומעל לכל — להפגין נכונותנו לשנות את כל הווייתנו האישית והחברתית כשפנינו אל העתיד הגדול — העליה.

נחשבנו לתמהונים, היינו לפלא בעיני הבעלי־בתים בעיר: נוער בעל־הביתי עוזב עתיד של מקח־וממכר ופרנסה, ללא עמל מפרך והולך להתמסר לעבודה גופנית כעתיד? כאמצעי פרנסה? אוי ואבוי לתועי דרך אלה.

ב־1924 החלטנו לשכלל את ההכשרה הגופנית ולכוונה לחקלאות. לא הלכנו לעבודות סתם, חפשנו עבודות בשדה ובכפר.

שנתים ראשונות הבדילונו לתמהונות בעיני העיר ובני נעוריה בתוכה, אך מגמתנו החקלאית הפכונו פתאום שלא במתכון לתל־פיות. כולם התענינו בנו, כולם עזרו לנו, כולם הבינו אותנו, ובעיקר הנוער. הוא ראה לעצמו זכות לשהות בחברתנו, להזדהות אתנו להיות בין המחייבים את תופעתנו כתופעת ממשות בצבור, היחידה והרצויה.

כנראה, היתה הציונות, הארץ־ישראליות נתפשת להם רק כך, כאסוציאציה של ארץ־אדמה־קרקע, חקלאות, מה שאין כן סתם עבודה פיזית, שהקשר בינה לבין הציונות הוא מרובה־חוליות מדי ועקוף מדי.

*

לימים החלטנו להיות חקלאים עצמאיים. חכרנו אדמות מלדיניוק, חרשנו זרענו, ביחוד סלק סוכר, רכשנו שלשה סוסים, שנועדו לחרישה, אך בזמן בטלתם העבדנו אותם בעגלונות.

זו היתה למעשה התכנית מראשיתה. גם עגלונות. עסוק בסוסים, אורוות, רתמות, מספוא — גם אלה היו בדמיוננו חלק מהארציות־אדמה־קרקע, גאולת הארץ.

התחלנו לנסוע לקרמניץ כעגלונים, התקשרנו עם חנונים, הבאנו להם מצרכים מקרמניץ המטרופולית ושרתנו כאמצעי תחבורה לכל דבר.

כאן נתקלנו ברגזם של העגלונים. משהרגישו בנו היינו כבר מתחרה רציני בשבילם, וכנראה קפחנו פרנסתם, שגם בלאו הכי היתה מצומצמת ביותר.

פרץ סכסוך מלווה מכות, מיכלי איציק שמואל׳ס חתך לנו את הרתמות בלילה ואיים גם בדברים בלתי נעימים אחרים.

וזה היה מיותר, הכרנו את האיש, ידענו למה הוא מסוגל.

בישיבה סוערת של החבורה שלנו, שלא בלחץ מן החוץ בררנו את הענין והגענו בעצמנו למסקנה, כי אסור לנו להמשיך בעגלונות, פשוט כפשוטו.

הם לא ידעו זאת, הם רטנו. הם רגזו ומשום מה לא באו אתנו בקשר ולא ניסו לברר אתנו את הדבר. אולם אנו סיכמנו להפסיק עבודתנו בעגלונות מסבות הכרתיות פועליות.

אנחנו ראינו את קבוצת העגלונים היהודים שלנו, כמעמד העמל, היחיד

שבעיירה, הם היו בשבילנו, מלח החברה. בהם נתקיימה במקצת זכות העמלות והחיים על יגיע כפים, שלבשתנו רב תושבי העיר לא זכו לה, ולא לשם כך נוצרנו — כך הסברנו לעצמנו בישיבה — כדי לחתור תחת המעמד הפרולטרי היחיד שבעיירה. מעט המרכזסיזם שבנו לא הרשה לנו להיות „לוחצי שכר", „מפקיעי מעמדות", מפירי שביתות. וביום בהיר אחד הודענו להם, כי בשם הסוציאליזם ועוד דברים, בלתי ניתנים להבנתם, החלטנו לראותם כבני ברית לנו ולא נרע להם.

הסתלקנו מהעגלונות, אך המשכנו בחקלאות.

קיומנו הכה גלים. הובלנו סלק משלנו למשקל של פרמינגר, נציג חברת הסוכר שבחודורוב. עמדנו בתור יחד עם עגלונים גויים, שהובילו סלק סוכר של יהודים, הסוחרים בפרי האדמה, מבלי שטפלו בגדולו המברכים עליו „בורא פרי האדמה" ומתכונים לריוח שבו. אנו הובלנו פרי עמל עצמנו, פרי אדמה שאנו „בראנו" אותו, שבא לנו ביזע, ביגע ובהסתכנות מעמדית אישית בעיר.

בערב היתה שיחתנו על הרפתקות היום והעמידה בתור. והגויות שלנו — שיחות כולם. עיני הנערים נצנצו בגאווה. שמחתם וגאותם היו על החקלאות היהודית שהניבה, שהביאה פרי. פרי ישווה, שאפשר לשקל אותו, למששו בידים, ולחיות מתמורתו.

היינו פתאם מרכז הנוער ודוגמה לחקוייו.

אז הצטרפו אלינו רבים, אך בלטו ביניהם דוקא המבוגרים שבנוער לנוביץ, הקשישים מאתנו. עד היום היו הם נותני הטון לנוער, מעתה הועמדו בצל ומשאת נפשם להתלכד אתנו במעשה הנכון.

בראשם עמדו יצחק בוכשטיין, ש. גליניק, ע. רייכמן, יצחק קירשון, אך הבולט ביניהם, בנכונות ההגשמה ביכלת הצבורית הרבה, ובלהט המעשה היה יצחק זינגל.

אותו הכרנו מקדם כמפעיל הנוער לחפושי דרך ופתרון, דרך הספרות וההשכלה, הוא שהקים ספריה גדולה בעיירה והודות לו גדל הצמאון להכיר את עולם הספרות והאדם האחר, שיכל להיות אחר גם כיהודי.

קבוצה זו נכנסה לחברתנו והועמדה במבחן קשה וכפול. פתאם הפכו לכנור שני בחיים הצבוריים, הם נאלצו להנזר מחיי החברה שלהם הקודמים, כי בנות חברתם, הבנות היפות, בנות גילם, המוצלחות בנוער העיירה לא נלוו עליהם, בדרך חתחתים זו של בגדי עבודה, ידים מיובלות וירידה בסולם האינטלגנציה, הסלונית של לנוביץ.

ומבחנם זה הכשירם. המיזוג היה מלא ועלה יפה. תוספת הכוח הזאת, הפכה אותנו למרכז בחיי העיר ובעית עתיד הנוער הפכה לבעיה של מרבית בתי העיר ומשפחותיה. ישראל כפתרון ראשי נתקבל אצל רבים מבין ההורים ולו גם המפוכחים ביותר.

החלוץ המורחב קיים אסיפה, נבחר ועד החלוץ והוגדרו תפקידיו. י. זינגל נבחר כיו"ר ואני כמזכיר החלוץ. חברי הסניף נכנסו לועד הספריה בדרך דמוקרטית

חברית. ולמה אני מציין את זה, כי גם זו הדי ישראל והדדיות נשמעו בה, מעין כיס אחד של השגים וחלוקה של שוה בשוה. דמוקרטיה.

*

בסוף 1924 בקר בעיירה פנחס רשיש כשליח ישראלי, חבר מרכז החלוץ הכללי (אז נתכנינו רשמית „הכללי" שהבדילנו מאחרים) ישבנו ערב שלם, שתינו דבריו בצמא.

רשיש התרשם מאתנו לטובה. ולטובה מאד. אינני יודע מדוע, אולי מעצם הדבר, שהיה לנו מועדון משלנו (בביתו של שמחה שניידר מאחור), מעירותנו לישראל שהתבטאה בקשוטי המועדון בתמונות מהוי הארץ, מהדו"ח המפורט שנמסר על פעולתנו הרצופה למען קפא"י, מכספי העליה וההכשרה הקונקרטית לכך. רשיש ראה אותנו בכל אלה, כגוף רציני, חי וער למתרחש.

התפזרנו בשעות הלילה הקטנות, כשרשיש פרש והבטיח לנו 3 צרטפיקטים.

זה היה הרבה מאוד לסניף צעיר, כמתת ראשונה, אך זה היה מעט לפי צרכינו. רצון העליה הפך לנחלת רבים, והמועמדים הקונקרטיים לעליה ומיד, היו רבים.

רשיש נסע. השמחה היתה רבה, אך הצרות החלו עם התבשרות הדבר בעיר.

הועד ישב על המדוכה ישיבות רבות וקשות. קשה היה לספק צרכים רבים בכה מעט אמצעים. אנשים באו בטענות קשות עלינו. קשו עלינו ביותר בטענותיהן האחיות צינה ופייגה קוזילס. אלה הצטרפו אלינו יחידות ובודדות מכל מעמדן וחברתן. מצבן בבית מצדיק את הקדמתן לעליה ולאו דוקא מצבן הכלכלי. עליתן היה הופך למאורע בחיי הציונות בעיר וגורם לשדוד מערכות במבנה החברה שלנו ובמושגיה על חשיבות המעמד בעיר.

מה לעשות? שקלנו, חשבנו, ישבנו ישיבות, בוררנו, הצבענו.

בסוף נקבעו 3 מועמדים: יצחק קירשון, מאיר רוזנטל וכותב שורות אלה.

באותה שנה עלינו. היינו הראשונים מלנוביץ. אמנם קדמה לנו פיירל ישפה וזכותה גדולה משלנו, אך היא יצאה את העיר באקראי, לבד, וללא רושם צבורי. אנחנו היינו הראשונים, שהעיירה ראתה אותנו כשליחיה, כנציגיה שהקנו לה זכות החלוציות בארץ. נשף הפרדה שערכו לנו הפך למאורע, שכמוהו כנשואים מחדש בין עם אובד לארץ מולדתו האבודה. היה משהו בנשף זה שקשה לתארו.

*

נשף הפרדה התקיים משום מה בביתו של הרב הצעיר (מהורוכוב).

עם צאת היום התכנסו בבית הרב נכבדי העיר ופרנסיה הציונים (אלו שלעגו לנו ושמו מכשולים לנו). דמעות זלגו, הורים התהלכו נדהמים, כנפרדים מהולכים אל ארץ מדומה, שאינה קיימת קיום של ממש. נישאו נאומים נלהבים לאומיים, לבבות דפקו בקצב אחד, נשים של סתם הכינו עוגות מבעוד יום,

יהודים של יום־יום הביאו משקה, כולם הסתובבו כמחותנים של העסק, המחותנים העקריים היו אמנם חברי החלוץ, אך הם לא ידעו איך לבטא עצמם, מה שאין כן היהודים „פון א גאנץ יאהר" שרגילים לכנסי חסידים ו„שלחנות" ו„חתונות". אלה עשו את מלאכת הפרדה שתהיה זכורה לשנים ורישומה ניכר לשנים.

בסוף התפזרו בנשיקות וחבוקים. נשים הזילו דמעה לתוך זנבות מטפחותיהם וגברים סיימו בנו־נו המסורתי, כמי שאומר: — נוסעים! ויסעו! ככה זה אצל יהודים, אבל העיירה היא אמרה צריך גם פה לחיות. והתפזרו.

*

ביום החג הפולני הלאומי ב־3 במאי אלף תשע מאות עשרים וחמש עלינו.

אותו בקר נשתבש הסדר בעיירה. אנו שלשת העולים הלכנו באמצע הרחוב, שהיה חפור עמוק, כשמשני צדיו עומדות שתי שורות הבתים ומתבוננות בו מגבוה. אחרינו ואתנו, חבוקים ולא חבוקים הלכו הורים וקרובים וליד כל בית שעברנו עמדו אנשים, נשים וטף בפתחי הבתים, חכו לנפנוף יד של פרדה ורבים לא התאפקו, ניתקו מהפתחים והצטרפו למצעד.

כך ירדנו בלוית המון נפרדים אל השביל המוביל לתחנת הרכבת.

עלינו. נפרדנו. לא ידענו כי נפרדנו מהם לעד.

צבי ברימר

החלוץ הצעיר בלנוביץ

לנוביץ היתה עיירה תוססת. תוך כדי חייה המסורתיים, ששמרה עליהם בהקפדה היתה מצפה לשנויים. אני זוכר את אנשי עיירתנו כאנשים המושכים בעול קיומם בשקט ומתגעשים בשעות הפנאי. לא היו בה תקריות בתי כנסת, כפי שסופר לנו על מקומות אחרים, אך תמיד התקימו בה וכוחים סוערים ונוצרו צדדים תומכים בעמדה זו או אחרת, ביחס לבעיות שהועלו ביהדות, שמרכז הענין הוא תמיד היחס לציונות ולעליה ארצה.

בימינו שככו סערות „המחלוקת" על רבנים ועל שמירת כלי הקיום בגולה. חלוקי הדעות נסבו תמיד על ניואנס זה או אחר, בפרוש הגשמת צוואת הרצל ותורתו.

הנוער בעיר יליד אוירה זו, סגל לעצמו לרב השקפות הוריו הציוניות, אך הוסיף להם משלו את ממד ההגשמה, כמי שאומר: תחשוב כך או אחרת על הציונות, אך איך שתחשוב אינך פטור מלקיים השקפתך הלכה למעשה. עליך לעלות.

בית הספר „תרבות" בלנוביץ, שמלא תפקידו בדרג שלמעלה מבינוני והקנה לתלמידיו השכלה ותרבות עברית, היה גם מוסד, בו חושלה רוחנו למעשה הצמוד לדבור ולדבור שמסקנותיו מעשים. בממלכת נוער זו נוצרה גישה לבעיות הדור. שונה לגמרי מגישות הקהל המבוגר והבית, הדרך מ„תרבות" הובילה ישר לחלוציות.

הנוער, שארגן ארגונים ציוניים שונים, הגיע לשיא גבושו החברתי עם ייסוד „החלוץ הצעיר". כאן העמקנו את הכרתנו הציונית על ידי שיחות ודיונים בבעיות הארץ ותנועותיה, כאן הטלנו על עצמנו את ההרתמות לעול המעשה הציוני לאלתר, מהיום ולמחר.

במשך הזמן הפך החלוץ הצעיר לכתבת, אליה פנו העסקנים המבוגרים בכל דבר הכרוך למעשה.

אנו הלכנו להריק קופסאות הקרן הקימת, וכשמצאנו קופסה ריקה הסתכננו והסברנו, כי זוהי חובה אלמנטרית לתרום, ומדוע.

אנו הלכנו להתרים על קרן היסוד ולהזכיר למותרם מאתמול את קיום התרומות ועוד פעולות שהוטלו עלינו על ידי „אפוטרופסים" שונים.

לאט, לאט הפך סניפנו לגוף, המגשים ומקיים את צוויי הציונות המעשית, הקטנה.

השתתפנו בעריכת הצגות ובהכנתן, ידענו, כי בהצגות אלה נוצרות אפשרויות כספיות להפעלת הציונות בעיר וקבלנו על עצמנו את קיומן. מי אינו זוכר את העבודות השחורות, שבצענו כאשר צריך היה להכין את אורוות הסוסים

של קוזיל, לנקותה, לאוררה, להתקין בה ספסלי ישיבה ובמה. באיזו התלהבות נעורים והתמדת מבוגרים עשינו את כל המלאכות „הבזויות”, הקשורות בהכנות ההצגות.

תוך כדי כך אמנם נוצרה אוירת־צוות וחברותה שהנעימו חיינו, אך העבודות שלעצמן היו קשות וגורמות מרירות לא במעט. אנו היינו משמשים את ה„שחקנים” המבוגרים, ושחררנו אותם מכל העבודות הקשורות באמנותם. היינו סוחבים על גבינו לוחות לספסלים, הפצנו כרטיסים להבטחות ההוצאות, עמדנו סדרנים בכניסה נגד כל פורץ ומתפלח, עבודת פרך שעצבים בה וסכנת מכות. למחרת ההצגה שוב, היינו מחזירים את הלוחות, אוספים את כלי התפאורה ואביזרי הבמה ששאלנו מבתים שונים, ראינו בסבלות זו מעין צו חלוצי בה אנו מקדמים את הציונות המוחשית, הפועלת והערה.

בשנות השלשים ועוד לפניהן בשנות העשרים המאוחרות, כשבעיר השתרר דכאון, בשל המצב הכלכלי, שהורע באופן מלאכותי על ידי המשטר האנטישמי וכאשר כתוצאה מכך החלו עסקנים מובהקים יוצאים את העיר או מרפים ידיהם, נכנסנו למערכה להצלת המצב והפעלת גורמים חדשים ומעשים.

החלוץ הצעיר הרים את הציונות שהוזנחה.

אז עברה לידינו הספריה הגדולה והמפורסמת שלנו. לאחר חדשים ארוכים שהיתה שוממת נערנו אבק ספרים ממנה, שכרנו אולם ומועדון קריאה ועוררנו אנשים לקריאה ועיון ולבקורים במועדון. בעבודה זו גלינו חלוציות ממש והעיר נענתה לנו. החלוץ הצעיר יזם, פעל והפעיל.

אפשר להגיד, כי התלהבותנו הפיחה רוח חיים בקשישים המיואשים, היתה התלהבותנו זו דומה לפחמים שנאלצנו לדאג להם כדי להסיק את התנור במועדון הקר בערבי החורף, החריפים בצינתם. האש בתנור הפשירה את הכפור שנערם על קירות המועדון בפנים וחיממה את לבות מבקריו הנבוכים. היו חיי הנוער בלנוביץ מעין לילות של קרה אכזרית אשר העמיקו את היאוש, ואז התכנס הנוער במועדון החם והתקוה חזרה.

כך הפעלנו מחדש את הופעות הנואמים והדרשנים, שבאו לעיר והביאו את דבר המדינה המתגשמת אל הקהלה הנבוכה. לשם כך גם העמדנו את חברי מרכז החלוץ הצעיר שבקרונו לרשות הצבור, ערכנו נאומיהם במקומות מושכי צבור, כדי לא להרפות מעסוק בציונות.

כך גם עשו אחרינו ובעקבותינו נערי הנוער הציוני, וההבנה ששררה בינינו בענין זה השאירה בי זכרונות גדולים מאד, איך ידענו אנו הצעירים מה עלינו לעשות, כדי להחליש את השממון החברתי שאכל בהורינו בכל פה.

בעשיה זו התבגרנו. הגענו לעול של מצוות. „החלוץ הצעיר” הפך „סניף החלוץ”, ילדים מאתמול הפכו נערים, ונערים לבחורים והבחורים רצו לעלות. החלה מלחמה עם הורים על רשות לעליה. הורינו היקרים, שהגיעו לראות ילדיהם מתבגרים לתורה ולמעשה, קיוו לראות בהם תומכי זקנה ומפרנסים־עוזרים ולא יכלו לותר עליהם בקלות. הם ידעו, כי דרך החלוץ היא הדרך

לעתידם ולעתיד בניהם, אך חלשים היו מדי ומדוכאים היו מדי. היתה זו תקופת מבחן קשה מאד לאבהות ולילדות גם יחד.

בתקופה זו הועמדנו בפני הכרעות, התנינו את ההשארות בסניף בהגשמה. מי שלא הגשים נאלץ לעזוב את מחנינו. חברים יקרים וקרובי נפש נפרדו, דרכים נפרדו, השקפות נפרדו. הווי של שנים פקע וכולנו טולטלנו לתוך קשיים לבביים שלא יתוארו. אולם בעיר נפל וקרה משהו. העליה הפכה לנושא יחיד ומקיף את כולם. ליד שלחן הארוחה בתוך המשפחה ובבין ערביים בבית הכנסת. הקהל הועמד בפני הכרעה גורלית, היו ימים שגברה ידם של השוללים את פעולת עקירת ילדים מחיק הוריהם וכמעט שהוחרמנו, אך הדבר לא ריפה ידינו. להיפך עם רבוי מתנגדינו חושלו שורותינו ונדרכנו למעשים, שהיו בבחינת מעשי בראשית לעיר ולסביבה. קימנו בירורים בין חברים, איך עליהם להתיחס להוריהם, איך עליהם להסביר להורים את מצבם. הבטחנו עזרה כספית ומוסרית למי שיאלץ לעזוב הוריו, ללא הסכמתם, כדי לצאת להכשרה והסיסמה „עליה" הפכה לסיסמת־יום אצלנו.

זכורים המקרים עם כותב השורות האלה ועם בלומה מילר, שהוריהם רצו אחריהם אל מחוץ לעיר והחזירום מן הדרך לקבוצי ההכשרה. זכורים המקרים עם היציאה דרך החלון בלילה והעברת החפצים לחברים שסייעו בדבר, כדי להתגנב לצאת למרחב לעליה.

לבסוף ארגננו את קבוץ ההכשרה בעיר. מטרתנו היתה כפולה, קדם כל להראות להורים שלנו, כי הורי עיירות אחרים מרשים לילדיהם לבוא ללנוביץ, לגלות משולחן אמהות, לרעוב, להתענות ולעלות. הוכחנו להם, כי אין ההכשרה מקום פריצות, השחתת בריאות ושבירת אברים כביכול, כך רצינו גם לאלץ הורים שיאפשרו לילדיהם, לקיים הכשרתם בקרוב אליהם, אם אין הם מסכימים בהרחקת בנים משולחן הורים. לנוביץ לא היתה עיר חרושת ומקומות עבודה והקבוץ שהוקם בה הוקם מתוך חשובים אלה.

עם ארגון פלוגת הכשרה זו הגיע הנוער החלוצי לפירוש מובהק של תפישתם הם את הציונות. אפשר לומר בסיכום: השקפתנו הציונית המגשימה ועקיבותנו בה היתה לתופעה חדשה בחיי הדורות של העיר ולחידוש גם לציונים הותיקים. לו היו רבים ממשיכים בה היתה קהלת לנוביץ מאושרת יותר.

לצערנו היינו מעטים שעלו, ומה שניצל מלנוביץ, נצל אולי תודות למה שזרענו אנו. ועם הספוק שיש לנו בזכרנו את פעולתנו כואב הלב ושותת דם על ההצלחה שבכל זאת לא עמדה ביחס לפורענות של התקופה.

סוניה שר (שיפמן)

ימי הכשרתי בלנוביץ

בחורף 1933 יצאתי להכשרה ונועדתי מטעם המזכירות לפלוגת קלסוב שבלנוביץ. הכרתי את העיירה. התפלאתי, איך נבחרה עיירה זו להכשרה, מנין יקחו עבודה לאנשים. התברר, כי סניף החלוץ משם הוכיחו למרכז, כי תחנת הרכבת הטענת התבואות וכו׳ יספקו עבודה לאנשים. הפלוגה עדיין לא היתה קימת ועלינו הוטל לארגנה. כסף לא היה לנו. הבעיה הראשונית היתה היכן נשתכן, איפה נניח ראשנו, או אז נתחיל לדאג לעבודה.

קיימנו מיד התיעצות עם חברי הסניף.

אני, קורח יוסף וצינמון יוסף, שלשת הסנוניות של קבוץ לנוביץ העמדנו קודם כל את השאלה „ווי שלאפטמען״. סניף החלוץ בלנוביץ טפל בנו יפה, ראינו, כי דאגות כאלה תפתרנה וההכשרה תקום.

התאכסננו אצל שמואל ולאה בכטל. הם מסרו לנו חדר ללא תשלום וזה היה פלא, שמואל היה ידוע כנוטה לבונדאות אם בכלל...

כשבוע ימים הם ארחו אותנו, ללא דרישה לכסף.

אחר כך העביר אותנו הסניף, אל ביתו של מיכל קובל (הנפח). את שני הבחורים שיכנו בחדר המושכר ואני ישנתי „בקשיש״ עם זיסל ואידית, הבנות החמודות של הנפח.

היו אלה ימים נוראים בשבילי, בית השמוש של הבית היה ברפת, שמאחורי הבית וכשהייתי „צריכה" בלילה לפני השנה נפגשתי שם עם דבורה די משוגענע, אחותו של מיכל, שהתמידה לשבת ברפת ליד הפרות.

✶

ראשית עבודתנו היתה בכביסה וניסור עצים. אנו הווינו כוח העבודה ואנשי הסניף, שהיו באים אלינו ערב ערב, היוו ועדה לסדור עבודה וחפוש אחריה.

ידענו, כי לא תתכן הפלוגה, אם לא יגדל מספרנו, חתרנו להגדלת הפלוגה, רצינו בחיי חברה והוי כנהוג. אך מנין נקח עבודה.

מענין, כי לאדיניוק, התמהוני הלנובצאי, שאיש לא ידע אם הוא אוקריאני, או פולני, ומה הביא אותו ללנוביץ בכלל. הוא החל להתענין ביהודים מוזרים, שבאו ממרחק לעיירתו לעבוד. הוא קבל אותנו לעבוד בשתילת כרוב בשטח הגדול, שעבודו היה אינטנסיבי. כנראה, שלא הכזבנו אותו. הוא היה עובר מאיש לאיש מעיר ומדריך ונהנה. אחר כך הוא העסיק אותנו בכל מיני עבודות במשך שבועות וחדשים.

העבודה אצלו לא היתה מן הקלות. רשת של מים לא היתה, והוא רצה דוקא בחקלאות לפי הספרות שהיא מים וזבל. הבאנו מים מהבאר המרוחקת, אני סחבתי מריצות זבל לערוגות. למרות היותו גוי מלומד וידע מה זאת חקלאות מומרצת, לא היה לבו להשקעות, למעשה התבססה האינטנסיביות שלו עלינו. אנו היינו הממטרות, המזבלות ועוד „פונקציות" שמלאנו כתחליף להשקעה כספית.

אחר כך נצטרף אלינו צבי ברימר. הדבר עשה רשם רב בעיר. הולך בחור מעביר את צרורותיו מבית אמא אל חבורת הרפתקנים זרה ומכריז על חיים אחרים, בתוך העיר על יד בית הוריו. במשך הזמן הגיעו גם חברים נוספים, יונתן רוזנברג וגולדה טות מקרמניץ, סנדר קורין מברסטיצ׳קי. אפשר היה כבר לקיים „אספות", לשוחח, לדבר, לשיר, לרקד. הפלוגה החלה לקבל צביון.

היינו אמנם 7—8 איש, אך החלוצים הלנובצים היו מתגייסים אלינו תמיד לעזרה, כשנדרשו לכך. מלאנו בעזרתם את כל מה שקבלנו עלינו. כל העבודות בוצעו.

פרט לזאת היתה בעזרתם של אנשי לנוביץ משום אחוה מעודדת. מלכה ברימר לימדה אותי לאפות לחם, כדי שנאפה לבד לצרכי עצמנו ונחסוך כסף, יום בשבוע לא הייתי יוצאת לעבודת חוץ ואופה לחם, הקולקטיב נהנה מלחם עצמו כנהנה מהשג חברותי „כביר".

הורי צבי ברימר ראו עצמם מחותנים ישירים לפלוגתנו והיו באים אלינו ערב ערב. הם היו עוזרים לנו בכל מיני סדורים ובחפוש תעסוקה והיו מעורים בחיי הפלוגה כאנשים משלנו.

כשגדלה הפלוגה עברנו אל משפחת גרביץ, בעיר החדשה (ריבצ׳). שכרנו

את כל הבית עם המטבח. העבודה התרחבה, חיי החברה העמיקו. זו הפעם הראשונה שהרגשנו בייחוד של חיינו. אי של קומונה בים העיירה.

באותו זמן חוסלה הפלוגה במלינסקי וחלק מאנשיה באו אלינו. הם היו כששה במספר, לפניהם באו עוד מספר חברים ופלוגתנו הועמדה על כ־20 איש.

חיינו החברתיים התרכזו בדיונים פנימיים ואספות חברים. באספותינו השתתפו פעילי סניף החלוץ בעיירה, בזכות דעה ודעה מיעצת בלבד וטושטשו הגבולות בינינו.

כשאני נזכרת בימים אלה נדמה לי, כי הנוער החלוצי בלנוביץ ראה אותנו, כמקום האטרקציה שלו לשעות המנוחה והחברה: בלומה מילר, יצחק גלוזמן (פוצי), יוסף בוכשטין ואחרים היו מבלים אצלנו בפלוגה את רוב שעות יומם, וערביהם כולם היו משותפים לנו.

אני כבסתי כבסים בבתים. התחלתי כעוזרת לגויה, אחר כך לקחו אותי לעבודה בלי הגויה. היתה זו לכאורה תעודת עצמאות של כובסת בשבילי. אך למעשה רצו הבעלבוסטעס לחסוך לעצמן את הגויה.

זכור לי מקרה שקרה לי עם קרובתי יענטה, אשתו של אלי שניידר, שהעמיסה עלי חבילת כבסים גדולה, אחרי הכביסה, כדי ללכת לנהר לכסכס אותם. השלגים אז הפשירו והבוץ היה חלק כשמנת וכשסימתי את הכביסה והיא היתה כבר שטופה מהסבון ומבהיקה בלובנה, העמסתי את החבילה הכבדה על גבי וכשחזרתי מהנהר התחלקתי ולכלכתי את כל הכביסה, יותר לא לקחה אותי לעבודה זו.

כך קרה לי גם עם רבקה של משה קוזילס.

הבחורים עבדו כחוטבי עצים, עוזרי עגלונים וגם זבנים־סבלים בחנויות. ביחוד בחנויות הברזל. אבל עקר עסוקם היה בהטענת קרונות התבואות ברכבת. כאן נתקימה תחזיתם של חלוצי לנוביץ.

עבודה רבה היתה לנו אצל משה גורביץ ובניו בניק ועזריאליק.

עבדנו במגרש העצים של ברנשטיין גולדה.

אינני זוכרת ימי חוסר עבודה בפלוגתנו וזה הודות לעזרתם היומיומית של חברי החלוץ בעיירה.

היחס אלינו היה יחס של כבוד. ראו אותנו כפשוטנו: ילדי ישראל ככל הילדים, שלקחו על עצמם את עול ההגשמה. היינו בעיניהם גם כמבשרי שנוי ערכים ומעמדות בקהלה היהודית, הורים התיחסו אלינו יחס משנה: מצד אחד התברכו בנו ורצו שלהם יהיו ילדים כאלה עמלנים, ומאידך חששו שמא גם ילדיהם יעזבו הורים זקנים וינדדו למרחקים ומי יודע... אולי הנסיון לא יצליח, האנגלים לא יתנו לעלות ואז יכלו שנותיהם על „עבודה זרה" בעיירות זרות לחנם ולא יעלו.

למזלנו לא נתברכה פלוגתנו בשוייצרים. מהפכנים לשמם — וגמרנו אמר לשמור על השבת. זה עורר אלינו כבוד מצד הדתיים. „כלי הקדש" עצמם רחשו לנו תודה על כך. ממילא היה גם יחס ה„עמך" אלינו טוב ומכובד.

כ־8 חדשים אחרי בואנו נוסדה גם פלוגת הכשרה של ביתר בעיר. הרביזיוניסטים בעיר ראו, כי הודות לנו רוכזה כל תשומת הלב של הציונות בעיר על כל מפלגותיה אל החלוץ והם החליטו על כך להשתמש גם הם באותו אמצעי.

ימי קיום הפלוגה שלהם היו אמנם ספורים. אך במשך קיומם היו לנו ימי מתח והתחרות בהשגת עבודה, התחרות בהשגת הסימפטיה של פעילי העיר, אך התקופה הזאת נתקצרה עם התפרק פלוגתם ואנו המשכנו כרגיל בחיינו, חיי הגשמה וסימפטיה בעיירה.

כשאני נזכרת בימי לנוביץ, מופיעה לעיני העיירה כעיירה ציונית מעש־ת, המגלה הגיון מעשי בהכרעות מפלגתיות ויודעת נטיה להגשמה, איך קרה שכה מעטו העוזבים אותה, אינני מבינה.

כואב הלב, יהודים יקרים היו שם, יהודי לב ויהודי נפש.

שרה קיטיקישר
(וישניביץ—ירושלים)

קבוץ הכשרה לבית״ר בלנוביץ

בלנוביץ לא היה קן של בית״ר. אינני יודעת מדוע בחרו במקום זה דוקא כנקודת הכשרה ועבודה. קבלנו פקודה לצאת ללנוביץ, ויצאנו.

הגענו למקום בחנוכה 1934. אני מצאתי במקום כעשרים איש, שקדמו לי והיתה כבר דירה שכורה למעננו. (הם כשהגיעו לא היה להם לאן להכנס לגור).

גרנו אצל דוד פייגה מיכליס, במרכז העיר. היינו נושא לסקרנות התושבים. הרגשנו, כי אנשים מתייחסים אלינו בחבה, כאל ילדי יהודים, הנאלצים „נעבעך" לעבוד. אך במשך הזמן ידעו, כי זו לא עבודה למען לחם בלבד, כי גם חזון כאן והעריכו אותנו לעתיד, עד לידי התקנאות בנו.

עבדנו כעוזרות־בית אצל בינה בוכשטיין, ברצ׳יק, יוסף ברץ, חיים־נתן גיטלמן, שלמה ברמן ואחרים.

אני עבדתי כמוכרת אצל קורצ׳ק. בחורים היו עובדים בחטיבת עצים.

במקרה, נמצא לנו שם יהודי חם־לב, משה קופיץ, אב להרבה בנים, כאחד־עשר במספר, אשר אימץ אותנו ממש כאמץ לו אדם ילדים. הוא היה מעסיק אותנו בשדותיו ולעתים גם יוצר תעסוקה מלאכותית, שלא נסבול חרפת רעב ובטלה וכל הכרוך בהם.

הנוער בלנוביץ היה מחלק אהדתו לשתי פלוגות ההכשרה, שלנו ושל „החלוץ" הכללי. ערבים מסויימים בשבוע היינו מבלים יחד בשירה ושיחות ומחיצות פוליטיות היו נופלות והשנאה נושרת.

אני נזכרת בזוניה רבין, נער יפה־תואר ויפה־נפש והוא מופיע בזכרוני כאישיות נישאה, מורם מכל קטנות פלגנית, אוהב ישראל גדול, מפעילי תנועה נוגדת לשלנו הוא היה, אך ראה לעצמו חובה אישית לבקרנו תכופות, לשמוע לצרכינו ולהפיג את הבדידות הצבורית, שעלולים להטיל עלינו מתנגדים לנו. הופעתו השאירה רשמים נעימים מאוד ועוררה תקוות לשבת אחים אמיתית בתנועה הציונית.

בחנוכה תרצ״ה נערכה מסבה ב„דום לודובי". מישהו מאנשי לנוביץ (נדמה לי, שהיה זה בייע) רצה לגאול את כבודנו, שלדעתו נפגע בערב זה ופרצה קטטה. אולם הדבר נסתיים בכי טוב.

זו היתה המחלוקת היחידה שנקלענו לתוכה בלנוביץ.

יתר הימים זכורים בלנוביץ כימי נועם. שבתנו בתוך יהודים גדולי־לב וחמי־נפש, היתה לנו לנוביץ תחנת נחמה בבדידות שהקיפונו ברחבי התנועה הציונית, ואזכרנה תמיד לטובה.

עטיל אדלער (שפילשר)

הגאולה שהופרה

לא לכל אחד ישנם אותם הזכרונות מעיירתו. יש מישהו שילדותו היתה רווית צער וסבל, מחסור איום ודלות, לי נוסף גם הצער של מות בני משפחתי על פני, בעודי בחיים, בכל זאת כשאני נזכרת בלנוביץ היא מתקשרת לי עם הגעגועים אליה מארץ גאולתי.

ארץ ישראל משכה אותי בעבותות אהבה גדולה וכמיהה לגאולה, אך כשעליתי והייתי כבר כאן וקבלתי פצוי על כל הסבל שלי, חלמתי תמיד על זה שעוד אשוב אל לנוביץ, עוד אזכה לחויה הגדולה של אהבה שופעת, בה היתה לנוביץ מבורכה במדה גדושה.

נראה לי, כי כל אחד עבר עליו מרגש זה, הנה הוא רואה עצמו חוזר לבקור בעיירה וכל השכנים והחברים מפסיקים את עסוקם היומי ועושים לעצמם חג, הם באים לשבת עם האורח, לשמוח עמו, לשאל למצבו, לשאב פרטים על ה„שם" הגואל וליהנות ממש מזה שהוא זכה והוציא את עצמו מכאן.

המחשבה על הבקור בלנוביץ עודדה את האדם וקשרה אותו אל מוצאו ומשפחתו האוהבים אותו, הרוצים בטובתו, המתענינים בו.

כך תמיד היה בלנוביץ עם בני לנוביץ. היה מישהו מהגר ומצליח ל„הסתדר", להכות שרשים במקום החדש והוא השתחרר ממטרדי ההגירה והנכר, מיד התחיל לזכור את נוף נעוריו את משפחתו ואת כולם שם, הוא ידע כי זהו המקום בעולם, אשר רוצה בו אשר כולם בו רוצים לראותו, ומאחלים לו אך טוב.

אלא שלא זכיתי.

כשקבלתי בסמוך לשואה הגדולה גלויה משוטר לנובצאי בו הודיעני, כי כולם נספו, כי כל יהודי לנוביץ הושמדו בידי הצורר הנאצי, ידעתי, כי ניטל ממני טעם אחד מהטעמים המרובים שבעלייתי — טעם הפגישה עם לנוביץ, שופעת האהבה. וחשבתי בלבי יהודים אלה טובים, אוהבי אדם וישרי הדרך לו היו עולים והיתה המדינה זוכה בתוספת של חמימות, אהבה וטוב לב.

עם הספותם הופרה הגאולה והיא לא שלמה ודורות יחלפו עד אשר יתמלא חסרונם לנו.

מוני

הדרמה בלנוביץ

לשלמה ברמן

לנוביץ היהודית הקטנטונת, שהיתה מוקפת כפרי אוקראינים מסביבה, היתה חומר מזומן לדרמה אנושית עמוקה ומזעזעת, בה כל אנשי העיר הם „הנפשות הפועלות" וגבורי הפגע של מחזה תוגה מתמיד. אלא שלא היה לבם למשחקי במה ולא „השתעשע" להם (ס'האט זיך נישט געשפּילט).

הנוער רצה בכל זאת להכניס קצת לחלוחית של אמנות ובטוי עצמי ביבושת הזאת של חיי עיירה, שכולם כובד־ראש ואלוהות מעמיקה. ולא הסתייע הדבר. לא היו תנאים אוביקטיביים להצגות, לא כלים ולא קהל. אפילו „פורים־שפּילן" לא ידעה עיירתנו. כך נמשכו הדברים תקופות. עד שבאה הציונות המעשית ונפתח הפתח לפעולה דרמטית.

הבקורת העצמית השלום־עליכמית, שנתנה לגליזציה לשלילת העיירה ולכמיהה ציונית, לבדיקת היש והמחשת החזון, הבליטה את הקריקטורה של אלפיים השנה חסרי התכלית והטעונות תקון. כל אלה נתנו את הדחיפה ל„הצגה", כלומר — ההצגה כמטרה, עריכת במת החזיון, בה יוכל כל אחד „לראות" את עצמו במשלב מאורעות העולם, כאוביקט נתון לשנויים הכרחיים, אם רוצה חיים הוא. במה זו הפכה לכורח הזמן וחליפותיו האיומות.

לא יכלה הציונות להיות מושגת בשכל הפשוט של איש־העם, אלא אם כן „הוצגה" הדרמה שלו עצמו מול עיניו, על במה, במרוכז, במודגש, בצמצום־שטח (של זמן ומקום) בהיקף עינו הקטנה השטחית והבלתי מזוינת.

ההצגה הפכה אמצעי צליל־גוני ראי־קולי בהסברה הציונית לשנוי ערכים ולתמורה הדחופה לפני שיהיה מאוחר, לפני שגם הציונות לא תועיל.

כך נוצרת הלהקה הדרמטית ככורח הסברה ציונית, כאמצעי שכנוע למעשה הגאולה העצמית של העם בטרם שואה.

והיו מפעילי ההצגות מטובי ההוגים הציוניים בעיירה וממפעיליה, ומעשם — מלוות מסירות אין־סוף ולהט של עושים במלאכת קודש, שכולה כובד־ראש ורצינות, כרצינות גורלו של העם היהודי.

*

מסתבר, שלא שחקנים ולא אנשי משחק היו במאי לנוביץ, אלא אנשי דוי, מוכי חזון טרגי ביותר. לא לשעשועים היה לבם ולא לקומדיות, אלא להעלאת מחזות של לבטים ותעתועים, של כאב וגורל.

אמנם הרפרטואר המצוי לא היה מן המוזמן על ידי שר האומה הציוני. אך

כל מה שהוצג לעיני היהודי, ממה שנכתב על ידי יהודים, דיו היה לענות גם על הצרכים הציוניים.

הוצגו מחזותיו של שלום־עליכם כמו „טוביה החולב" ו„מהתלת הדמים", „אלוהים, אדם ושטן" של גורדין ו„מירלה אפרת", „מוטי מלך הנגר" ואחרים. הם לא הוצגו לגופם ולענין הפרובלמטיקה שלהם, אלא בשל השלכותיהם הציוניות. והיה ענין בהם משום שהם חשפו יגונים של ההוי הקיים וזעזעו שלוות מדמנותיו. הם גילו לעם בלנוביץ, כי אין די בדביקות ה„בטוחן" של טוביה ושמחתו בחלקו. הן לא תעמודנה לו בצוק העתים ובעידן הפוגרומים, הן לא תצלנה לו גם את בנותיו משמד ורעייה בשדות זרים — ויום יבוא וכל מבטחו יתמוטט. הם לימדו את השמים מבטחם במשטר־המעמד ומבצר הכסף והעושר, כי מי ששם מבטחו בהם, סופו לגדל יורשים המתכחשים למורישיהם (מירלה אפרת) וכי גם אלה שהעפילו לקראת אתגר היהדות הממושכלת, צפויים לתמוטה רעיונית־גורלית בנכר הגלותי (מהתלת הדמים) וב„מוטי מלך הנגר" — נרמז גם רמז דק על מדוחי הפרודוקטיביזציה היהודית אם היא מתממשת בקרקע הגלות.

לא הציגו את גולדפדן והמכשפה שלו. ואף לא את של מנדלי. לא הלך הלב למהתלות סתם, ללא מוסר־השכל ציוני־טריטוריאלי.

כשאנו באים להעלות על ספר את לנוביץ וצביונה החברתי, צצות ועולות דמויותיהם של העוסקים במעשה הדרמה בלנוביץ כאישים נאפדי רוח גדולה והתלהבות של משימת־עם אחראית, שהטילו על עצמם. בראשם יבלט שלמה ב־מן.

גדול מאוד אורו הצבורי ובשדה הבמוי הגדיל ביותר. הוא אשר נתן להצגות בעיירה את הברק הכמעט־מקצועי והעלה את רמת משחקיהן להיותם מזדהים עם דמויותיהם ומשכנעים במשחקם. כל הצגה שהוא ביים, בלטה בבצועה החלק, בפזמוניה המוספים, שהוא עצמו חבר תמלילם ולחנם, ובתכלית הספרותית־החנוכית שבהן. כך, גדול חלקו בקירוב הרעיון הציוני ללבות בני העיירה — ויבורך שמו.

במשך תקופה קצרה הכרנו גם את ברנזיל, זה איש ורשה, מנושאי כליו (ממש) של פרץ הגדול, אשר נדד על פת לחם והגיע לעירנו כמנהל חשבונות בפירמה גרינברג־קגן. הצגותיו של ברנזיל היו משוזרות פעלולי תפאורה ועלילה, אשר סייעו להשגת המטרה ההסברתית שבהן והעמיקו את ההתרמזות המוסר־השכלית הנרצה. ברנזיל בא אלינו מקופח־מטרה ורווה־תסיסה אנושית ספרותית. הוא יצא מבית־מדרשם של היידישיסטים למיניהם, מסוער וצמא שנויים, ללא מטרה מגובשת, אולם משנתקל בנוער הלנובצאי, השתלב והיה לאחד החותרים נגד המטרה הפרצאית ומגמות מעשיו פנו דוקא ציונה.

אחריהם ניסו ויכלו צעירים יותר ומעשם הבימתי הפך מנוף לאסוף כספים למען מטרות ציוניות ובסוף גם כאמצעי לעולים נצרכים.

העיר התרגלה לחויה זו של התכונה להצגה — וההצגה עצמה, עד שאם עברה

תקופה ולא היו הצגות, היו אנשים שואלים לפשר הדבר. בזה הושגה מטרה חשובה מאוד. תשומת לב הצבור הופנתה למתרחש בגופי המחזות והזרע הציוני נזרע על תלמי הלבבות העממיים.

✶

למשתתפים בהצגות, היו החזרות לחויה של עמקות ותוכן, וזמנם לא להבל נתבלה. ההצגה עצמה הצמיחה רצונות לבליטה חברותית ולאתגרי הבעה ויצרה הזדמנות לאנשים להתבלט ולהציג עצמם.

לנוביץ אהבה את שחקניה וקימה דיסטנץ לגביהם. לא היו סניטות פרובינציאליות. למחרת המשחק זכרו להם חסד במת אתמול ולא לעגו ל„אקטיוריות" ושחקניות שלהם.

על הבמה כיבדו מאוד את סוניה בורשטיין בעד שירתה הגדולה, את נסיה טרלו ומניה רבין (זינגל) בעד העלמתיות הבימתית, את מוטקה רויכמן בעד ההומור חדקיק שהכניס לתפקידיו. ואם קרה ובייע קאזאצ׳קער או יוקל שוסטר התבלטו בהופעתם — היה זה ממש חג משותף לכל העיר, כשם שהיתה זו מכה לעיר כאשר מת פתאומית הקומיקאי הגדול שלה שמואליק פוטרמן בן מוטל דיין, פליט צ׳והן.

אם נצטרפו כשרונות בעם וגרמו לגאולה הציונית כי תבוא, הרי כשרון הדרמה היה אחד מכשרונות ההמרצה להווי צוות המגשימים של הציונות ולהצגת הפתרון הציוני כהכרח. על כן ינון זכר ה„מציגים" בתוכנו.

אחרי הצגה בעיירה
ש. ברמן יושב רביעי בשמאל

יוסף בוכשטין

החתך המעמדי בלנוביץ — ושינויו

בהוי החיים של אנשי לנוביץ חל שינוי עצום בשנים שאני חייתי בה. וזה בהשפעת התנועה הציונית עם כל שלוחותיה כגון החלוץ הצעיר, הנוער הציוני, החלוץ.

אני באתי לעיירה בגיל 11 בערך, אמנם זה גיל די צעיר, אבל יכולתי להבחין כבר תופעות וערכים בחיים.

בעיירה היו היהודים באותה תקופה מחולקים לשכבות ודרגות שונות. המכובדים ביותר היו כמובן בעלי יחוס של דורות, שאבותיהם היו גם למדנים וגם עשירים (כמובן שהכל יחסי, מי שהיה נחשב עשיר בלנוביץ היה נחשב בעיר יותר גדולה בקושי כמעמד בינוני). בזמני הם כבר לא היו כה עשירים, אבל רגש היחוס וההתגדרות בו נשארו. כמובן שלבניהם היתה השכלה אם זה תורנית או כללית.

אחריהם היו החנונים והסוחרים למיניהם. גם הם יכלו לאפשר לילדיהם השכלה ולמודים. אחרי שהילדים למדו קצת לקרא ולכתב שלחו אותם ללמוד גם גמרא, ולפעמים גם ללמוד את שפת המדינה.

אחריהם היו בעלי המלאכה, מצבם ברב המקרים היה יותר קשה. הם לא יכלו להרשות לעצמם ללמד את בניהם הרבה שנים. וכשילדים גדלו קצת ולמדו להתפלל אפילו אם לא הבינו את התפילה (העיקר שלא יהיו בורים, כי מי שידע להתפלל לא נחשב לעם הארץ) היו מוציאים אותם מהחדר ללמד אותם מלאכה שיהיו לעזר להם ולעצמם. ברוב המקרים למדו הילדים את המקצוע של האב.

גם בין הסוחרים לבין עצמם היו יותר אמידים ופחות אמידים, ביניהם היו גם כאלו שבקושי הרויחו את לחמם. כך גם בין בעל המלאכה, כאן קבעה ידיעת המקצוע. אם היה בעל מקצוע טוב היו לו יותר לקוחות. ואז יכול היה גם להעסיק מתלמד ואולי גם פועל, והיה חי יותר טוב מבעל בית או חנוני.

רמת החיים בכל העיירה לא היתה גבוהה אפילו בין אלו שפרנסתם היתה מצויה. כל אחד דאג לחסוך אם זה נדוניה לבת, או למקרה של מחלה.

היה גם סוג אנשים חסרי מקצוע. שחסר היה להם כסף בשביל חנות קטנה או מחסן תבואה קטן, אנשים אלו היו חיים מיום השוק בעירה שהיה מתקיים פעם בשבוע. הם היו קונים קצת פשתן, קצת שערות חזיר ומזה היו צריכים לחיות כל השבוע. מובן שמצבם היה דחוק, אבל למרות מצבם הקשה של חלק די גדול מהיהודים אינני זוכר אף מקרה של מעילה או גניבה.

האנשים היו פשוטים, ישרים, וגאים מדי מלקבל תמיכה מאחרים. לכל היותר היו מרשים לעצמם לקבל גמילת חסד, או אפילו הלואה ברבית, או שלקחו בהקפה בחנויות, אבל לא היה כמעט מקרה שלא החזירו את חובם, או מקרה של פשיטת רגל.

לא היו גם פושטי יד בעירה אם כי היו כאלה שממש לא היה להם לחם, בשבילם נמצאו אנשים שאספו קצת כסף למען החיותם ונתנו להם מבלי שאיש ידע מזה.

*

כל מעמד היה לו גם חוג חברתי צבורי ודתי משלו. אפילו בתי הכנסת היו מחולקים למעמדות, בקלויז התפללו המכובדים ביותר — הלמדנים, העשירים או מי שהיו עשירים. בבית המדרש התקהלו הפחות עשירים שיש להם גם פחות יחוס אבות. בבית הכנסת הגדול התרכזו בעלי המלאכה היותר אמידים. על יד בית הכנסת הגדול היתה תוספת, שנקראה „דאס קליינע שילעכל", שם התפללו בעלי המלאכה הפחות אמידים. אמנם גם בקלויז וגם בבית המדרש היו נראים פה ושם אנשים מדלת העם, אבל אלה בעיקר היו שכנים ואני חושב שהמיוחסים סבלו אותם רק בשביל שיהיה להם למי לקרוא לתורה ל„רביעי", בהם הם פתרו לעצמם בעיה חשובה.

היו גם שני רבנים, אחד ליותר אמידים ואחד לפחות אמידים, העירה היתה כולה חסידית. גם כאן היתה חלוקה לפי דרגות, דרגא א' דומני שהיה זה הטריסקר רבי, הבינוני — הרבי מאוסטרה ולבעלי מלאכה היה רבי משלהם.

עצם הדבר שאדם התפרנס מעבודה היה בו משום פחיתת כבוד. אני יודע את זה מנסיוני, בהיותי עדיין ב„החלוץ הצעיר" לקחתי את ענין העליה ארצה ברצינות. וכמובן שבארץ אצטרך להתקיים מעבודה, חשבתי בלבי, כי כדאי לי לדעת מקצוע שנחוץ לבנין הארץ, ומכיון שהיתה לי נטיה לנגרות, וזה גם לדעתי התאים לארץ שמתחילה להבנות, החלטתי ללמוד נגרות. דיברתי עם אבי ז"ל והוא הסכים אתי, וכך התחלתי לעבוד אצל נליק, אמנם לא הספקתי ללמוד אצלו הרבה, כי כעבור כמה חדשים הוא עלה ארצה, ואני לא מצאתי לי בעל מקצוע לרוחי, וגם מצאתי לנכון לעזור להורי בחנות, אבל זה הספיק שאשאר במקצוע זה עד היום הזה. בעירה דברו אז הרבה על זה, הצעירים ראו בזה מין גבורה או פטריוטיות, ואיך שראו את זה המבוגרים ישמש המקרה הבא לדוגמה. לאבא שלי היתה אחות בלנוביץ, שרה אשתו של פיני ויגר. משום מה היא היתה ברוגז אתנו כל השנים. אבל כשהיא שמעה שאני יצאתי לתרבות רעה, היא הלכה לרב שהוא ישפיע על אבי שלא יתן לי לעבוד בנגרות, כי בזה אני משפיל לא רק את עצמי אלא את המשפחה.

עד כדי כך נחשב עובד לנחות דרגא אז. ומה היה המצב בתחילת שנות השלושים. כשדפדפתי באלבום התמונות באותה תקופה. אני מוצא תמונה של בחורים מכל השכבות מצולמים על גבעה ליד שבע המעינות, כמו כן אני רואה תמונה של בנים ובנות גם כן באותו הר וכשאני מתחיל להזכר, מי הם הבחורים שהיו מתאספים בשבתות אחר הצהרים על המעקה של שמואל פורמן, אני מוצא גם אותו ההרכב.

מה הביא לשינוי הזה? ולמה זה התחיל בבני גילי. אני מגיע למסקנה שזה תוצאה של בית הספר „תרבות" בראש וראשונה. ומכיון שאנו היינו ראשוני בית־הספר בא השינוי בתקופתנו.

מה היה המצב לפני פתיחת בית הספר? כל הבנים מכל השכבות התחילו ללמוד אצל מלמדי דרדקי. שכר הלימוד אצל המלמדים לא היה גבוה אבל ככל שהילדים גדלו עברו ללימודים יותר מתקדמים, גם שכר הלימוד גדל ולא כולם יכלו להרשות לעצמם את זה. ככה שנשארו רק ילדים ממשפחות יותר אמידות. מצב הבנות היה עוד יותר גרוע. הבנות לא הלכו לחדר, רק למדו אצל מורים פרטיים, וכאן שכר הלימוד היה עוד יותר גבוה. כמובן שרק מעטים יכלו להרשות לעצמם את הלוקסוס הזה ללמד את הבנות. לא כן כשהיה בית הספר תרבות. הכיתות היו יותר גדולות, השכר היה מודרג, היתה גם תמיכה מועד הסניף. ככה שכמעט כל ילדי העירה קבלו אותו החינוך, גם הספריה תרמה לא מעט, בעד כמה פרוטות בחדש, כל אחד יכול היה לקבל ספרים לקריאה. נוסף על זה קמו בעקבות התפתחות השכלתית זו ההסתדרויות החלוציות. החלוץ, החלוץ הצעיר, הנוער הציוני, עם המועדנים שלהם שהיו פתוחים בשביל כולם. שם היו מתאספים בערבים, אם זה לשיחה או לריקודים. נוצר הוי חדש, היחיד חדל להיות מוצר מושלם, שעברו העיד על שלמותו. כאן צריך היה היחיד להוכיח עצמו והתאמתו לחברה. טבעי אפוא שנוצרה חברות כללית על מעמדית.

גם היחס לעבודה גופנית השתנה בעיקר בהשפעת החלוץ. התחילו בחורים בני אמידים לצאת לעבוד בעבודות קשות, אם זה להתרגל לעבודה פיסית לקראת העליה ותוך כדי כך להרויח כספים להחזקת הסניף, או שהיו אלה חברי ההכשרה שהרויחו כסף בעבודתם פשוט לקיומם, היהודים הפסיקו לראות בזה השפלה. אמנם לא היו מקרים שצעירים עברו ממסחר לעבודה כאמצעי מחיה ללא קשר לעליה, כי שכר יום עבודה בעבודה גופנית היה כל כך נמוך שלא איפשר לקיום מינימלי, אפילו חברי ההכשרה שמטרתם היתה לחיות בתנאים קשים, היתה עבודתם בקושי מספיקה למזון ושכר דירה של הרבה אנשים בחדר אחד. אבל כל אחד בתוך ביתו חדל לפתע להתבייש להביא מים ולפעמים גם לחטוב קצת עצים, יוצא אפוא שההסתדרות הציונית לא רק תרמה לבנין הארץ, אם זה באיסוף כספים, או הכשרת הדור לעליה, אלא גם שינתה לטובה מושגים מעמדיים וערכיים בחיי העיירה.

לולא היתה מושמדת העיירה יתכן שהיינו עדים לשנוי ערכים של ממש ובהיקף רחב לא רק במושגי מעמד, אלא פני היהדות היתה משתנית לגמרי. לא זכינו לכך.

שלום אביטל (קויטל)

נעורים וכסופי נעורים

בבואי לעלות על הכתב קטעי זכרונות מתקופה רבת הוד והדר, ימי ילדות שאננים ושקטים שעברו וחלפו, שאיפות שהתגשמו וחלומות פז שנגוזו, מזדקרת לעיני, העיירה על דמויותיה ורחובותיה, הבתים עם גגות מכוסים קש או רעפים, מדרכות עץ ושבילי עפר פתלתלים. היהודים של כל השנה שחרפו נפשם לסכנות והביאו את לחמם בזיעת אפם. כל אלה נעלמו מתחת לפני השמים והארץ גם יחד. רק אודים מוצלים מאש, מתי מעט נשארו כמצבה חיה לעיירה שנכרתה ולאנשיה, שעונו, נשחטו ונשרפו חיים, והיו כלא היו.

לא גני ילדים ולא מעונות יום לילדים היו קיימים בעיירה, כשהגיע הילד לגיל 5—4 הובל לחדר ע״י ה„בעלפער״ והתחיל קודם כל בלמוד אלף בית, ואחר כך בקריאה, כתיבה, חומש ורש״י, גמרא וכו׳, וכך בילינו את עולמנו בחדר צר ומלא אופל. בחודשי הקיץ בשתי משמרות ובחודשי החורף נוספה משמרת ערב.

בשנות העשרים החלו חודרים לעיירה ניצוצי השכלה: הופיע מורה עברי, שהחל להרביץ לשון קודש לילדים וגם לילדות, קצת דקדוק וחשבון הוגש על קצה המזלג, וכך זרמו להם החיים כמים בנהל שהיה קרוי ריטשקע בכניסה הראשית לעיירה. ההתקדמות בלמודים והעליה מכתה לכתה התבטאה בהחלפת המלמד, ואלה מבני התשחורת, אשר המשיכו בלמודיהם ושחו בים התלמוד הגיעו בהתמדתם לקלויז, איפה שר׳ מוטיל מלמד ז״ל החדיר בהם תורה, דעת, דרך ארץ ואהבת ישראל.

בית הספר העברי מיסודו של „תרבות״ ביסס את מעמדו בעזרת הציונים, מוריו ומחנכיו שהתחלפו חדשים לבקרים גם כן לא טמנו את ידם בצלחת והרביצו תורה והשכלה כללית. הגדיל לעשות בזה מורנו ומכובדנו רפאל ספרים החי עמנו כאן.

וכך חושלו הצעירים ועוצב דמותם, אולם רק מעטים מהם זכו והספיקו להגשים את מאויהם ולצאת מיוון המצולה, את רובם השמידו הנאצים והם נקטלו יחד עם אבותיהם וכל יהודי העיירה כשעולמם נקפד באמצעו.

גורם חשוב בעיצוב דמותו הרוחנית של הצעיר והצעירה בעיירה היתה ספרית תרבות עם 10.000 הספרים שבה, אשר התפתחה בתנופה רבתי בתקופת שהותו של יצחק קירשון ז״ל בעיירה אחרי שחזר לבית הוריו מא״י לתקופת החלמה.

קראנו ספרים בעברית ובאידיש החל מספרות יפה במקור ובתרגום וגמור בספרי עיון ופובליציסטיקה שלאחרם נערכו וכוחים לאין סוף על ערכים, זרמים ודמויות בספרות העולמית והיהודית שבכל הדורות. הספריה בסוסה והרחבתה היתה גורם לפעולות מיוחדות ולתסיסה מתמדת ומילאה חלל עולמם של מספר צעירים משולהבים, שעסקו במגביות, עריכת פארשטעלונגן וכד׳.

חדשים מרובים נמשכו החזרות להצגות אלה, ברובם בבמויו של מיודענו שלמה ברמן, אלה שחוננו בכשרון של משחק וחיקוי מילאו תפקידים ראשיים

בספעקטאקל ורבים אחרים שימשו להם כעזר בכל מיני תפקידים החל מלחשן וגמור בצייר המודעות, ובמיוחד יש לציין את התכונה הרבה שהקיפה מאות צעירים ממש סביב עריכת הצגה מסוימת באורווה של הפריץ בעל טחנת הקמח היחידה באחד מקצווי הכרך לאנוביץ. הנוער היה עוסק גם באסוף כספים למען הקרן הקיימת. בשביל צעירי העיירה היה זה משום סמל של השתחררות מדפוסים נושנים ויצירת מנוף לשנוי יסודי בחיי העם והיחיד שבו, אם כי עדיין אנו בגולה המתייסרת ונאבקת על קיומה הפיזי והרוחני. אך באסוף כספים לבנין הארץ ע״י הקק״ל אנו מתקרבים ליום הנכסף, ופעמי הגאולה מהדדים ובאים, דונם פה דונם שם, רגב אחרי רגב אדמה גואלת אחת לחודש עת היה צורך להריק את הקופסאות שהיו פזורית במשכנותיהם של אחינו בני ישראל. זוגות וצמדים התפרסו על כל העיירה על רחובותיה ובתיה, וברטט של עבודת הקודש הריקו את הקופסאות וגם ביקשו מבעלי הבתים להשלים ולהוסיף כהנה וכהנה, לעת ערב בסיום ההרקה התכנסו הפעילים להחזיר למורשה או לגזבר את הפרוטות הדלות, שנאספו מעניי העיר ועשיריה, והתחלקו ביניהם בחוויות ורשמים מלאי סיפוק שהנה לנוביץ ממלאה את חלקה בבנין הארץ.

היתה זו תקופה של כסופים, נכונות וחפושי אפיקים, למרץ הנעורים שהצטבר וערג להתפרקות, ברבות הימים לא הסתפקו ב„רומנטיקה״ של הסתפקות בסמלים.

רוחות חדשות החלו מנשבות בעולם היהודי. התנועה החלוצית הכתה שרשים בעיירות הסביבה, קבוצי הכשרה הלכו ונוסדו. ההתחרות בין תנועות הנוער והמל־חמה על נפש הנער והנערה התנהלה בכל חריפותה. כמובן שלאנוביץ לא פגרה אחרי „הציביליזציה״, החלוץ, החלוץ הצעיר, הנוער הציוני, בית״ר מכים שרשים בין הנוער, נפתחים מועדונים, מפתחים פעולה חנוכית הסברתית וכל אחד מושך לכוון שלו, הנערים של אתמול מתבגרים ומתחילים לחשוב על הגשמת החזון החלוצי. התחילה נהירה לקבוצי הכשרה, להתכונן לעליה, ולהכין את בית אבא ואמא למצב של ניתוק מהמשפחה, מתי מספר הצליחו להגיע לרגע הנכסף ועולים לארץ ישראל. אולם רב רובו של הנוער אלה שהתבגרו ויצאו לעמוד ברשות עצמם, אלה שהיו פזורים בקבוצי ההכשרה, ואלה שטרם פלסו להם דרך בחיים ועדיין צמודים לשולחן המשפחה על כולם כולם עלה הכורת והגורל המר התאכזר להם.

יהיו דברי אלה והאכסניה שבהם נדפסים גל עד לנוער היקר של עיירתי לאנוביץ שכל חייו היו קודש לערכי האומה וקדושיו ואשר בלהט נעורים התכונן להשתלב בבנין מדינת ישראל ואליה לא זכה להגיע.

צ׳רנה רבין

לזכר חברים שלא זכו

(נר למייצ׳י שפילר)

מכמה תנועות נוער שהיו אצלנו בלנוביץ בחרתי בהחלוץ, משום שזו היתה תנועה חלוצית. אנשיה שיצאו להכשרה היו חלוצים נאמנים ומגשימי הרעיון החלוצי, התנועה הזאת לא פנקה אנשים, היא קמה להכשיר אדם להגשמה בישראל, לחבירות ונאמנות לתנועה. אני נמשכתי אליה גם בגלל שויון המעמדות שבה, לעומת העיירה שהיתה שקועה בהבדלי מעמדות אוויליים. כי אני סלדתי מזה, כי בכל חבר ראיתי אדם, ולא היה אכפת לי מה מעמד ההורים שלו בעיירה. התנועה היתה גם מציאותית, ידוע שכל אחד מאתנו בבית לא ידע ולא הבין מה זאת עבודה, והמעבר הזה לעבודה מחיי עיירה בפולין שהיו חיים נוחים כביכול (נוחים בשביל הנוער לא בשביל ההורים), קלים, בלי דאגות ומאמץ פיזי יכול היה להיות מעבר חד מדי ומסוכן, והיא פשוט הכשירה אנשים־ילדים אלה, ובבואם ארצה היו פחות או יותר מסוגלים להתאקלם ולעבור קשיים מבלי לעבור משבר. היו גם משימות אחרות לתנועה, נוער שהיה נתון לחדלון, להתבוללות וחיקוי למד בהכשרה פרק בציונות. היו מתקיימות שיחות על תולדות הציונות, ועל החלוץ בכלל. כך קבלו גם הכשרה פיזית ורוחנית, וזה הקל במידה ידועה על החבר, בצאתו להכשרה ידע לאן הולך, ולשם מה. בחברה שלנו לא כולם

היו בתנועה הזאת, גם לא חשבו עליה בכל הרצינות, לא יצאו להכשרה, וגם לא חשבו על זה, כמובן שלכל אחד היו נימוקים משלו, אחד פחד מעבודה קשה, אחדים לא רצו למרוד בהוריהם, והיו כאלה שפשוט לא רצו לעזוב את הבית. כי מי באמת חשב על סוף מר כזה? אפילו בחלום השחור ביותר? הלב נשבר בזכרי את כולם שנשארו שם. בתקופה ההיא יצאנו רק אני וחברי מיצי שפילר להכשרה. מילאנו שאלונים והתקבלנו כמועמדים לקיבוץ.

את יום יציאתנו לא אשכח לעולם. את הפרידה מאבי שאהבתי אותו כל כך והייתי קשורה אליו מאד, את הפרידה מאמי חורגתי שהערכתי אותה והערצתי, שהיה בה הכל חכמת חיים, פקחות, אינטיליגנציה. גם הפרידה מחברים, ידידים, שכנים, לא קלה היתה.

כבת יחידה לאבי התפלאו רבים איך הוא מסכים להפרד ממני? היציאה שלי להכשרה לא היתה הפתעה בשביל אבא, כידוע אבי ז"ל היה ציוני מובהק, נלהב לרעיון העליה. הוא ידע שאין לנוער עתיד במדינת פולין, לכן לא היה קשה לי לשכנע אותו שיתן את הסכמתו. אני רק בגיל צעיר מדי התחלתי לדבר על יציאה להכשרה וזה קצת הדאיג אותו, ברגע שקבלתי את האישור מהמרכז לא היו ויכוחים בבית. כאמור היתה פרידה קשה. כי ידענו, כל אחד בליבו שזוהי התחלה של הסוף...

לא אשכח גם את הנתוק עצמו. הרכבת זזה, כולם נשארים עומדים. כולנו המומים, פתאום נעלמו כל אלה שיקרים היו לנו... נשארנו יושבים כל אחד שקוע בהרהוריו.

מתרחקים היינו אזי מתקופת נעורים, מהולה שמחה ועצב, ונכנסים לתקופה חדשה לא ידועה, אבל מעניינת מבטיחה עתיד יותר טוב...

כך הגענו למקום מלאי תקוה. לקחו אותנו מיד לרופא הקיבוץ, אני נכנסתי הראשונה. לאחר בדיקה קצרה קבע הרופא שאני מסוגלת מבחינה פיזית לכל עבודה, אחרי נכנס מיצי שפילר גם הוא יצא אחרי כמה דקות וכולו עצב, לא קבלו אותו, היו לו כמה פגמים פיזיים, לא ספרו לו בדיוק מה שיש לו אך נאמר לו, כי הוא נפסל. קשה לתאר את ההלם שלו באותו רגע.

עברו כמה שעות והוא התאושש, קבל מרץ והחליט לא לותר, עשה תכנית לנסוע ללבוב לרופא מומחה והוא בודאי יעזור לו, אחרי שיבריא יחזור לקיבוץ ויגשים את חלום נעוריו.

נפרדנו בלב כבד, היתה לי משום מה הרגשה שמייצי לא יחזור לעולם לקיבוץ. לא הפסקתי להרהר בגורלו, מי חשב שמייצי זה הגבוה, החסון, היה אכול מחלות כתפוח יפה ורקוב.

משפחתו שהגיעו אלינו בתור פליטים, הסתדרו בקושי עד שנכנסו למעגל החיים שבעיירה. הילדים כאילו התפלגו לשני מחנות, חלק אחד נשאר בעיירה, והחלק השני המרדני שלא השלים עם החיים האפורים וחוסר התוכן החליט לעזוב אותה. בין המורדים היה גם מייצי, עד הנסיעה האומללה לקיבוץ היה הוא גם שונה מאחיו הוא לא הצטרף לחבורת הסוחרים כאביו ואחיו, זה היה לו

זר, הוא הרויח לצרכיו על־ידי מתן שעורים במנדולינה, היכן למד מנדולינה לאלהים פתרונים, היה כשרוני היו לו ידיים טובות, ומוסיקלי.

נוער חולם — מייצי נשען אל הגזע

מייצי לא חזר לקיבוץ, כנראה שהרופאים לא נתנו לו תקוות רבות. הוא השלים עם גורלו ונשאר בינתיים בעיירה, פה ושם הסתננו אלי שמועות על מייצי, הוא בעצמו לא כתב, ...שמעתי שהוא מתבטל בעיירה, הוא כבר הספיק להחליף חברות, חלק התחתן, חלק עזב את העיירה, ומייצי הסתובב, ולא הפסיק לחלום על העליה לארץ, וחכה לנס...

בינתיים רוחות מלחמה החלו נושבות, המלחמה התחילה, הרוסים נכנסו, כעבור זמן עזבו בבהלה לקחו אתם אנשים מי שרצה הצטרף וניצל. מדוע לא היה הוא בין אלה? הגרמנים בינתיים השתלטו על העיירה וזה היה הסוף. לאחר זמן הגיע אלינו מאיר בקר הוא סיפר: ברחתי מבית־הקברות את כל היקרים השמידו ראיתי את כל הזוועה במו עיני, לא היה לי מה להפסיד, ברחתי ונצלתי, שבוע שלם לא הפסקנו לשמוע מה מר היה גורלם והלב נשבר. קשה היה לנו להשלים עם העובדות המרות האלה, ועוד יותר קשה היה להשלים עם העלבון, ההשפלה, עם הורדת כבוד האדם עד כדי כך. הוא ספר על גבורה שהיתה בתוך הזועה הזאת על יחידים שעודדו למרד, שמענו שחברים הלכו כצאן לטבח, במייצי התעניינתי במיוחד כי הוא כמעט היחיד שנשאר מהחברים שלנו בעיירה. על מייצי הוא ספר פרשה אחרת, אתו גמרו קודם, ספק אם הוא בכלל הגיע לקבר... את המלאכה עשו השקוצים, היה להם חשבון אתו כנראה ואיזה סוף מר היה לו... ובאיזה צורה? חיות אדם אלה לא ידעו שובע, קשה להאמין שאדם יכול להיות מפלצת כזאת הכרנו את האנטישמיים האלה אחד אחד אבל לא האמננו שהם מסוגלים לכל מה שעשו. את מייצי רצחו אוקריאינים במקלות והשאירוהו כדמן על פני שדה. יהי זכרונו של מייצי ברוך.

בהזדמנות זו שאני מתיחדת עם זכרו של חברנו מייצי אזכיר ואתיחד גם עם זכרם של עוד קרובים ללבי שלא זכו לראות בתקומת ישראל, ולחיות בה.

אלה החברים שלא שכחתי אותם עד היום ומבכה אותם מרה: חנה מרגולית, מניה כץ, סוניה ופניה שפילער, גיטל מלכה וסלובע ברימער, אידל וזיסל חיסדה, ריסעל וייסמן, פייראלי ויוסקי ויינער, ליבער בלאנק, שלום מרשק, בראנדעלי ומוטיל בוכשטיין, וגיסי האהובים שייקע וזיוני. את הורי, קרובי, ידידי ושכיני.

יהי זכרם ברוך.

אישים, מיוחדים

וד"ר ישראל צינברג

(הבן הגדול של לנוביץ)

ח. רבין

מורשת לנוביץ ביצירת ד"ר י. צינברג

ד"ר ישראל צינברג

ד"ר ישראל צינברג נולד בשנת 1873 בעיירת וולין בלנוביץ, כאשר עיירה זו היתה עדיין קטנטונת ורקמה את מסכת חיי קהלתה בחביוני דמיונה ובסייגי צבוריותה.

לנוביץ, בת 950 היהודים אז, היתה אי של יהדות בתוך ים של גויים, שהקיפוה ברבבותיהם, וביניהם שני כפרים קרובים לה ומתמזגים אתה כמעט התמזגות של שטח. כישוב חדש ביחס בין גויים, השתולים בכפריהם מדורות וממשיכים במתכונות חיים קפואה ומשומרת ללא כל גלויי רצון לשנות מהם ולו אף במשהו — היוותה לנוביץ חטיבת אדם אינטנסיבית ונמרצת, העוסקת בבדיקת אפני קיומה ותכליתו יום יום ומעשה מעשה.

לכאורה, היו שתי מסגרות חברה אלה דומות זו לזו בעמידת הקפאון, שממנה לא זזו. אך למעשה היה ההבדל ביניהן עמוק מאוד. בשעה שהגויים בכפר חיו חיי הווה, שהמלחמה על הלחם קובעת את מגוון מושגיהם החברתיים, סולם המעמדות וערכי המוסר, וכל מעיניהם בעבודה, באכילה ובתענוגות אסורים, מבלי לשאוף לעתיד שונה, לשנוי בחייהם ולחזון המזין את שניהם. באותה שעה חיו יהודי לנוביץ חיי עברם, אשר זכרונו העמוק העמיק חריטותיו בנפש וויסת את חיי חברתם וסימן את מעדף ערכיהם (והערכת אישיותו של האדם במשמע) גיון את מושגי הישות החברתית והזין את חזותם על העבר, עדי היותו חזון עתיד להם.

ההוה למעשה, הפך מעבדה של הכנת עתיד מחמרי העבר וכל חייהם לא היו אלא עבר שאליו שואפים, כביכול, כדי להחזירו לעתיד ולהפכו לעתיד.

החדוש הגדול בחיי עיירה זו, כבחיי כל העיירות, היה בכך שהם העתידו את העבר או עיברו את העתיד במאמץ נפשי רוחני, פילוסופי ממש, שהפך את ההווה למושג ממושך (לא חולף ככל הווה), שכל עצמו אינו נמדד אלא רק בהישגיו הפילוסופיים האלה, ממילא הגיעו לעידון ורתימת חייו הגשמיים של היחיד בחברה לחיים האידיאיים של החברה.

כשמדברים על לנוביץ הרי מדברים על מושג גיאו־דימוגרפי פחות ערך, נקודת אדם ושטח קטנטונת שערכה במדרג מושגי השטח הם אפסיים. אך כאשר מדברים על לנוביץ כמושג של הוי והיווי חברה, כמסגרת מפעילה יחידיה לחיי מחשבה וקיום מסקנותיה לאלתר בכל „הליכותיהם" כלומר, כמסגרת המחייבת „הלכות" — עולה לנוביץ ומפסיגה לשיאים, ששום פילוסוף והוגה דעות לא חלם עליהם.

הדבר התבטא בעיקר בקיום מסגרות סעודה למשפחה ולחברה, למשפחה יום־יום ומועד מועד ושבת שבת ולחברה — בסעודות זכרון להנצחת אישים, שהם מאורעות ומאורעות — שהם מקובעי דמות לאיש, לאדם, כשהסעודה היא אמצעי חברתי ולא מטרה לעצמה. לא פחות מזה התבטא הדבר בהקפדה על מנהגי בית, כבוד הורים, טכסי בית ותפלות ועוד.

*

כאשר משוים את רמת חיי חברת אדם זוטא זו אל רמת חיי החברה של הגויים, הסובבים אותה ברבבותיהם ורמת גשמיותם ו„נשמיותם" — אנו יכולים לאמוד את שיעור קומתה של חברת לנוביץ וגבהי השגיה האנושיים. כי הרי עצם הקמת עיירות אלה, היה בו מן הויתור על האפשרויות הגשמיות שבערים גדולות מפותחות המותרות והנוחיות לטובת העומק הנפשי והגובה הרוחני, אותם רצו לקיים יהודים אלה בשכבם ובקומם, בלכתם בדרך ובשבתם בביתם. כי הרי עצם שריית יהודים מנוזרי רווחה אלה בים הזלילה והסביאה של הגויים, היה בו מן ההתחיבות העצמאית להיות שרויים כל חייהם במתח האכספרימנט הזה של טשטוש גבולות העבר וההווה, החומר והנפש.

כל זה בא לו ליהודי הלנובצאי (והדברים יכולים להאמר על יהודי עיירות אחרות, שלא על יהודי כרכים) מזיקתו לספרות העבר שלו, שהיתה לו בית גנזים לערכי רוח מצטברים של רוח העם, של מחשבותיו וערכיו. וכל זה הביאו להיותו זקוק וקשור לספרותו. כל זה הפכו לא רק להיותו יהודי טוב, אלא גם להיותו אדם טוב, אדם־חברה הבודק את ליגליות קיומו, לפי לויאליותו לחברה. אדם אשר מוותר על נוחיות, גשמיות וסיפוק תאוותיה והופך אדם הממשיך וטווה מחשבה גדולה על אדם יותר טוב, שאין טובו בא לו, אלא מנאמנות לערכי אבותיו ועברו המוצאים את בטויים בספרות.

*

אם נראה את פרשת חייו של ישראל צינברג, כפרשת חיים של אדם, אשר נולד ברוך שני כשרונות, ריאלי והומני, מופלאים והוא ויתר על היתרונות

הכלכליים שכשרונו המדעי הנסיוני היה יכול להעניק לו והפך אותו קרדום לחפור בו האמצעים הדרושים לו לקיום כשרונו הנתוחי־האנליטי מחשבתי נטול היתרונות הכלכליים, הרי נוכל בבטחה להגיד: ישראל צינברג אינו אלא תוצרה הישיר של משתלת האדם הטוב ששמה לנוביץ.

ד״ר צינברג לא למד ב„חדר״ ובישיבה. מספר הביאוגרף שלו אין לראותו ממשיך מיכני של תורה למודה ומצות אנשים מלומדה, וזה הפלא שבמופעו הפינומנלי: צינברג הלומד למוד ממוקצע, מכוון, ושוהה יום יום ושעה שעה בלשון זרה, בספרותה, בין מבחנות נסוי ממשיות, מוחשיות ורואה ענין בהם. צינברג זה חוזר ונמשך יום יום ושעה שעה אל העברית והיידיש ואל מעבדת הנפש נטולת־המבחנות וממדי הנסוי והאכספרימנט שלהן — אל ספרותן.

שנים על גבי שנים יושב ד״ר צינברג רחוק מלנוביץ, שקוד על ענינים רחוקים ומורחקים ממנה, בכל זאת קשור הוא כאילו בטבורו אליה ויונק מזונו הטמיר ממנה, אשר בבוא הזמן יגדל מזון זה להיותו אביר, משמר גנזי הספרות הזאת וחורז מחרוזות ערכי האדם הטוב שבה, רושם ספרותה וחוקר ערכיה.

ואם זיקתו ללנוביץ בולטת בעצם פעלו כאקלקט, כקלסיקון הענק של ספרות העם לדורותיו, הרי באופן עבודתו, בשיטתו בליקוט הדברים ונטיתו בהעדפת ערכים בספרות זו, מתבלטת ביתר שאת מורשתה של עיירה זו, שליותה אותו כל חייו, העיקה בכבדה הנצחי על כתפיו החלשות וגם הצמיחה להן כנפים להמריא בהן אל גבהי שחקי הנעלות שבה. הדבר מתבטא בחמשת אלה: 1. לשון יצירתו; 2. מטוד יצירתו; 3. אפני עבודתו; 4. בנושאים המובלטים; 5. בבדיקת תכלית ספרותנו. ונפרטם אחד לאחד.

א. יידיש — לשון

צינברג, כידוע, כתב את ספר המונומנט שלו המהוה ברובו מסכת יצירות עבריות ביידיש. כלומר, אין צינברג רואה את הספרות הזאת כמחייבת גם בלשונה, וברצותו להגיע לתכלית עבודתו — הקניית מושגים לעמו, לאחיו, הוא מותר על הלשון, בה גובשו מושגים אלה ומוסרם לגופם בלשון זו, המשמשת צנור נוח לערוי דם־עבר לעורקי הווה מחד ואמצעי מבדיד, המבדיד משתמשי שפה זו משאר העולם הבדד של זמן, שטח וערך מאידך.

כשם שלנוביץ מקיימת תפלותיה וכל שאגת צרכיה וזעקת שבריה בעברית, אך מתבודדת בין גוייה ביידיש, כך גם צינברג מחיה את כוחה האצור של ספרות עברית בכלי היום שלה — ביידיש.

ב. תכנית ומטוד

צינברג עסק בספרו ברישום תולדות ספרות העם היהודי מחתימת התלמוד ועד ימינו־ימיו.

במונח ספרות הוא כולל את כל היצירות שקודשו בעם למן השירה והספרות ועד הפילוסופיה, אשר אדניה הם אדני השארת־עם (ע״מ השארת הנפש) זו

ההמשכיות הלאומית, המבוססת על העשרת היחיד באקזלטציות לנושאים שלא מכאן ושלא מדורו. כל גלויי היצירה שבכתב של העם מקדש י. צינברג ומנציח בספרו וכשם שיהודי לנוביץ היה פותח „סדורו" ו„מחזורו" „מכללו" ו„כלי יקר"ו „מדרשו" ו„עין יעקב"ו, שיש בהם שירה והגות, תפלה ועיון, הלכה ונוהג ומזין בהם את כוח דבקותו, כך גם צינברג דבק בכל היצירות של העם ורואה בכולן מכלול אחד מחייב את היהודי.

מחקרו־מסקרו אינו פוסח על שום יצירה שתצורתה בכתב וכוללו בספרו. גם ב„שולחן הערוך" רואה צינברג יצירה ספרותית, שידעה לצור געגועי עם לארצו ויחודו הטוב בסעיפי מנהג והתנהגות, כי מספר זה הקורא להתנער לעבודת הבורא הוא רואה שירת הנפש של העם בוקעת ומתנגנת בגעגועים אל תדמיתו מכל מצוה וסיג. על כן רשם בספרו שירת חול וקודש, שירי יין אהבה והגות, ספרות פולמוס (מורה נבוכים) ודיספוט (הכוזרי), הרצאה ומחקר, רשמי מסעות ורפואה, אלחריזי, ותניא, מנדלסון מדסוי ויוסף קארו, הגר"א והבעש"ט, שפינוזה ושבתי צבי, עמדין ואיבשיץ.

גם לנוביץ כצינברג עשתה ימים כלילות, כדי למצות את מה שניתן מיצירת העם וגישתה אליה, כגישתה אל משהו, שקודש בגעגועי עם אף אם נושאו חולין, וכשם שעיוני לנוביץ היו נתונים לכל סוגי היצירה הזאת, כך גם צינברג כולל הכל בספרו.

את מטוד הגשתו את החומר קשה להגדיר, כי בלהט כתיבתו הוא מערבב תחומים. הנה הוא לקסיקוגרף והיסטוריון, והנה הוא מבקר וחוקר, הנה האמוציה משמשת בוחן לנרשם והנה האסתטיקה קובעת הסתווגותו לספר, הנה האתיקה והסוצויולוגיה, הנה הוא מתאר ומרשם והנה הוא מנתח ונוקב תהומות. כי לא רישום פריטים נעשה כאן לצרכי אווידנציה, כי אם בדיקת מאמצי רוח לדרך אחריות היסטורית. הכל כיחס לנוביץ אל ספרות היהודים. לא המטוד הפורמלי מענינו, אלא הענין המושך ענינו ושימת־לבו כיהודי הרוצה בשימור יחודו.

התרכזותו בתקופה האירופית בספרותנו, תקופה בת אלף השנים כנושא עיקרי בספרו, איננה התרכזות של חוקר ורושם, אלא של אדם הנתון לדאגה עמוקה לקיום היחוד הלאומי. אירופה הליברלית העלולה לקסום לעם בהשתחררות מכבלי העבר ולשמש לו דוגמא היסטוריו־מורפית מושכת, הדאיגה את צינברג כשם שהדאיגה את הורי בני לנוביץ, שהגיעו בלחימתם באירופיות הנדבקת לבניהם עד לידי קנאות קיצונית ביותר.

ג. אפני עבודה

עבודת צינברג ביצירתו נעשתה בתנאים מענינים מאוד, המעידים על גישתו הרליגיוזית כמעט לספרו. ביום היה עובד לפרנסתו ובלילה היה דוגר על רשומות ופתקים וגוילים וספרים ומצרף פרק לפרק ומנציח שם לשם, אישיות לאישיות. וזה מזכיר קצת את יהודי לנוביץ, שהיו קובעים עתים לתורה בשעות טרם שחר או

שהיו בין מאחרי חצות, כדי שבשעות שאיש לנפשו נושם יוכלו הם להתבודד עם נושאם המבדד, המיחד.

בשנת 1914 נזדעזע העולם זעזוע דמים, משטרים ממוגרים, נדידת עמים תוך רעב ונישול וקבלת צורות סוציולוגיות מבשרות אחוות אדם ועמים. צינברג אז סוציאליסט ש„נתפש" ואיש ההשכלה האירופית, רחוק מעיירתו ורעב ללחם, אך מיצירתו אינו מרפה וממשיך בשיטתו ועבודתו, ואין להבין מנין שאב דבקותו לספרות נושנה זו, כשעולם מתחדש לעיניו. ואין לדעת איך חש צינברג כי עולם זה בהתחדשותו עלול לאבד את הישן בעוד שבחדש לא יחדש שום דבר. איך הוא חש, כי בגל הזה עמים קטנים ייבלעו על תרבותם וספרותם, יחודם והגיון קיומם באומה אחת גדולה וטורפת עמים בשם אחוות עמים ושסכנה זו נשקפת גם לעמו. ויש לגנוז סוציאליזם מתעתע ר"ל ולעשות לבצור הישן הלאומי.

צינברג אז משים לילות כימים וכאיש לנוביץ האמון עלי "זאת התורה אדם כי ימות..." כך גם הוא ממית את עצמו באהלה של תורה, כי אקספרימנט הנצח של התקימות אידיאית, ספרותית, תפלתית, בים התמורות המתנחשל מדי פעם בפעם, היה בו לצינברג ענין כענין שהיה בו ללנוביץ ואשר לנוביץ עצמה היתה אקספרימנט מתמיד ומתמשך.

ד. בדיקת הכלים

ברשמו את ספרות ימי הבינים, מקדיש צינברג פרקים נרחבים לר' יהודה הלוי ואבן־גבירול, אלחריזי ומ. אבן עזרא. ומרושם רגיל של עובדות ונושאים, אנו מוצאים את צינברג פתאום כותב מסות, ספרות ועיון מעמיקות ונרחבות, עד לידי דיספרופורציה בחלוקת החמר. ואין להבין זאת. אלא שד"ר צינברג נתפש לאפשרות הזאת של הסברת עצמו וצדוק דבקותו לחבור שלו, כי ביצירות אלה של הנ"ל מתגלמת נטיית העם לשימור תדמיתו החזונית האנושית והחברתית. בשימורו זה הוא בודק תמיד את האמוציות שלו לאור ההגיון התכליתי החזוני של קיומו ואת התפרצות הרגש והיצרים לפי ליגליות תכליתן ההגיונית, כביכול.

בחבר משוררים־הוגים אלה של ימי הבינים, אשר שרו שירי יין ומזמורי חשק וראו עצמם אמורים על פי הדבור ואנוסים על פי כשרונם, ואשר נזקקו מפעם לפעם לפרושי תורה והלכה ובדקו עצמם ויצירתם ואישיותם לאורם, ראה צינברג תופעה ספרותית פר־אקסלנס ושמח בהתעכבו עליהם להוכיח, כי כך היה נוהג גם הוא לצדק את השירה האמיתית צידוק של זכוך נפשי אמוציונלי לתכן רב הגות מגובש גבוש של דורות.

כי ברישום יצירות להיסטוריה יש לבדוק אם כלי בטוי אלה עומדים במבחן הנצח של היות האדם יהודי בכל המצבים ובכל התקופות.

קיומה של עיירת מולדתו, כלומר היותה כזאת יהודית ובודקת אושיות קיומה זה, שלא יתמוטטו על ידי לחיכת גלי הרגש את צור היחוד המשומר, היא אשר שימשה לו נר לרגלו בבואו לראות בספרות נושא חייו.

ה. ספרות כראש גשר למלכות

צינברג מספר, כי שלמה מולכו פקדו בחלום לילה ובקשו לכתוב. זהו פרק מענין אשר אינו נוגע לספרות, הוא אולי נושא ספרותי „אידיאלי" בדרמה האישית של האיש בקונפליקטים העצומים שבמעשיו, בטרגדיה שבסופו. אולם אין שלמה מולכו, כידוע, איש הספרות, או יוצר יצירות, אולם במולכו ראה צינברג תוצר הספרות היהודית. היה זה נכרי שנתעה לשביליה המפותלים של ערבת המחשבה היהודית ובשיטוטיו במשעולי הבטוי הרוחני של העם היהודי, ראה עצמו צועד יחד עם העם הזה אל מלכותו הארצית הנרצה. איש זה ליוה אותו בדוגמתו הטרגית בכל שנות יצירתו הארוכות ונתן לו את הכוח לעשות למען בצור ספרות זו ושימורה לעם, שלמענו נוצרה לא לשם שעשועי מוח ולב בלבד, אלא כנכס, אשר בכוחו יצעד העם אל מטרתו המלכותית הארצית ובו ערובה לקיומו וסבר לסבלו הארוך, למען קיומו זה.

בסיכום נאמר:

ישראל צינברג, המהנדס, הכימאי, הסוציאליסט בנעוריו, המתמיד, העלוי — לא נתעה לקסמי תקופותיו ותמורותיהן והקדיש כשרונו העצום וכח הקרבתו לאידיאה האדיר לספרות עמו. כי האקספרימנט הזה של קיום עם והחזקתו על אי חזונות בתוך ים המטרות הקצרות והתאוות על ידי ספרות, קסם לו יותר מכל. ואם כך לא היתה היהדות זוכה לרושם רשומות גאון וגדול כזה, לולא קיום העיירה היהודית. ובמקרה זה אנו גאים, כי היתה זו עיירתנו לנוביץ.

דוד כנעני

המחבר ומפעלו

חזיון מופלא הוא על גבול הפראדוקס, שהחיבור המקיף ביותר על ספרותנו באלף השנים האחרונות „תולדות ספרות ישראל" לישראל צינברג — נכתב בידי אדם ובנסיבות הכשרים, לכאורה, פחות מכל למשימה נכבדה כל כך. הפליאה כפולה ומכופלת, מחברו — מהנדס בבית־חרושת גדול בלנינגראד, איש אשר הכימיה היתה מלאכת יומו במשך עשרות בשנים. ספר תולדות ספרותו של עם ישראל אשר הספרות העברית היא לוז־שדרתה, ספר שאינו נלאה מלהדגיש את הרציפות והייחוד שבהיסטוריה היהודית — נוצר בארץ אשר גזרה חרם ואלם על הלשון העברית ומאוחר יותר גם על לשון אידיש, באקלים רוחני שיש בו כדי להשכיח מן העם את עברו וירושתו התרבותית.

רבים המקרים בתולדותינו ובתולדות אומות־העולם, שמפעלי כינוס נוצרו בסיומה של תקופה מוגדרת ומוגמרת, כדי להקים מצבה לעבר עשיר, לחטיבה תרבותית וסוציאלית שהלכה לעולמה. מעשה של גמילות חסד אחרון הוא קיום מצוות כיבוד־אב, הצבת יד ושם. אולם לא חפץ זה הדריך את צינברג בפעלו הרב. הוא לא ראה עצמו „אחרון". לא „סוף פסוק" היה לו זמנו, כי אם אמצע תחנה אחת במסע ההיסטורי הארוך של העם אשר בעתידו האמין, שיצירתו דמתה בעיניו כצינור־שפע שאינו פוסק עולמית. כדרך החוקרים המשקיפים על תולדות עמם והעמים ממגדל רם, מתוך דיסטאנץ רחוק, לא ייחס לזמנו שלו שום משקל סגולי, לא נתן לו יתרון מכריע על פני זמנים אחרים, הוא ידע את תרבותנו בנדודיה, בהסטת מרכזיה, הוא הכיר שקיעותיה ותחתיותיה, פרשיות־דרכים, וראשית חדושה ועל פי „נצחיות" זו, חוקיות זו (אשר רבים יכפרו בה) בנה גם את חבורו.

רק אהבה זו, רק תודעתו ההיסטורית העזה, נתנה לייעף כח להשלים מחשבתו שעלתה לפניו עוד בימי מלחמת־העולם הראשונה. כל מיודעיו מעידים פה אחד כי מתמיד כמוהו לא ראו מימיהם. ביום — במעבדה הכימית „שכיר יום" כלשונו, ובלילה — במעבדת הרוח, יושב על התורה ועל העבודה, מחטט באוצרות המוזיאון האסיאתי בלנינגראד, מחקר ומאזן ומעתיק. וכך בשנות המלחמה, כך בסערת המהפכה, כך לעת מלחמת־האזרחים בלנינגראד הרעבה, וכך בימי המשטר החדש — בבדידותו הרוחנית הגדולה („אני עתה אחד המוהיקנים האחרונים... הכל היה לשעבר. היום אני כותב רק על עברנו, רק על מורשתם של אבות־אבותינו... ועז חפצי לבוא בדברים עם אנשים חיים"), בניתוקו ממרכזי המחקר היהודיים בעולם בהווייתו ה„אנרכונית", בעיסוקו „המיותר", במבטו המופנה אל מעבר לגבול ומעבר לזמן. והוא ידע את האירוני שבסיטואציה זו, כשדמויות ספרותיות היו בני לוויתו ורעיו, כאשר שלמה מולכו פקד אותו בחלומו, שעה שביקש לפרסם מחקר על „בעיות האהבה בספרות העברית בימי הביניים" או כאשר שיקע עצמו בלהט

רב בריב שבין ר׳ יהונתן אייבשיץ ור׳ יעקב עמדין... גבורת רוח היא הראויה להערצה.

בהערצתו את האיש, את פעלו ואת העזתו הרוחנית, לא העלמנו עין מן הליקויים שדבקו בחיבורו הגדול. נודה כי השיטה שנקט בה צינברג חוטאת לעקיבות. יש בה קפיצות חדות מן הדסקריפציה אל הניתוח המדוקדק, מן החטף האימפרסיוניסטי אל העיון, חלופי תפקידים של ביבליוגראף והיסטוריון תרבות, של מבקר אסתטי וסוציולוג. אך אלה הם ליקויים הדבקים בהכרח במבצעי יחיד עצום ממדים כזה: תולדות ספרות ישראל מאז חתימת התלמוד. ספק רב אם בחיבור אשר צינברג הציב לו מטרה לחברו, ניתן היה לנהוג אחרת. ובמקום חולשתו שם גם גבורתו.

למעשה זה ספר תולדות התרבות היהודית בתקופה האירופית. בנוהג שבעולם ספר המתקרא „תולדות הספרות" עניינו הספרות היפה — הפרוזה, השירה, הדראמה. אולם צינברג ראה את היקפיה של ספרות ישראל נרחבים בהרבה יותר, ובכוונת המכוון הרחיב את תחומיה וכלל בה את כל גילויי רוחו היוצרת של העם, כל יצירה שערכה נכבד לדור ולדורות, אשר כתבוה היהודים בשביל יהודים בעברית בארמית ובאידיש, בערבית בספרדית ובגרמנית... צימצום הגבולין היה גורר אחריו ראייה חד צדדית כמעט קאריקאטוראלית של ספרותנו והתעלמות מקווי הייחוד המובהקים ביותר שלה. היא עתיקה פי כמה וכמה מספרויותיהם של עמי אירופה, מקורות יניקתה שונים משלהם וחוקי־התפתחותה סגוליים. תקופות ממושכות ביותר בתולדותינו נמצאה הספרות "היפה" מחוץ לתחום ונחשבה לחזיון בלתי טבעי, יוצא דופן. עצם המאבק על לגטימיות שלה על היותה ראויה לבוא בקהל, הוא פרק נכבד בתולדות תרבותנו. הגבולות שקבע צינברג לחיבורו — אין בהם משום הרחבת היריעה כי אם משום מתן יריעה שלמה. ועל כן כלל בתוכו פרוזה, שירה ודראמה, שירי קודש וחול, ספרות רבנית וספרות הוויכוח, פילוסופיה ותיאולוגיה, מוסר ודרוש, היסטוריוגראפיה ומחקרי לשון, זכרונות ותיאור מסעות, דוקומנטציה היסטורית עשירה, וזכר נתן אפילו לחקרים וחיבורים במדעים המדויקים. הוא מודע את הקורא אל „מחברות עמנואל" וה„זוהר" כאחד, אל סיפורי מסעותיו של בנימין מטודילה ולתורת העולה לרמ"א, ל„מורה נבוכים" ו„למעשה נסים" של יוזפא שמש, ל„חכמת ישראל" במאה הי"ט ולאגרונים באידיש בימי הבינים, ל„שלחן ערוך" ול„פאריז און ויענה", לספרות השבתאים ולמקאמות של אלחריזי — למשה מנדלסון ולתחינות של נשים, ל„אגרת ארחות עולם" לפריצול ולספרי דקדוק, לפסיקי חרם ול„ספר השעשועים" לזבארה, למשנתו של ר׳ חסדאי קרשקש וליוסף שפיל.

אין ספק כי הגאלריה העשירה כל כך של דמויות יצירות וסוגי יצירה של אלפי ספרים וכתבי יד עתיקים גם חדשים (אשר צינברג קראם עד תום — ומעולם לא נרתע לומר בפירוש: ספר זה לא זכיתי לראותו) באה לא אחת על חשבון התיאור הממצה על חשבון ייחוד הדמות והעניין והיא לקתה בפרופורציות בלתי שוות ובריפרוף על פני תקופות יוצרים ויצירות. אבל רבים כאן גם הפורטרטים מעשה

ידי אמן — ובפרט של האישים הקדומים לנפשו — המצוינים בעושר צבעיהם בחריפות פסיכולוגית ובתאור ממצה ורב פנים, כגון דמויותיהם של אברהם אבולעפיה, ואבן גבירול, הגר״א, משה מנדלסון, אברהם בן עזרא, אריה דימודינה, גליקל מהאמלין, אליהו בחור ועוד ועוד.

הספר נועד לעם וחינו בנימתו האינטימית האישית הבלתי אמצעית, בחמימה העולה מדפיו החתומים בחותם האהבה לתרבותה היהודית. צינברג אחז לא בקנה מידה אסתטי פורמאלי, אלא בסולם ערכים מוסריים, שכן בו ראה את ראש שבחיה של תרבות ישראל. חתירה ומאבק לגאולה, לתיקון העולם ולעילוי האדם. הוא בחן יוצרים ויצירותיהם עפ״י כושרם לבנות ערכים אנושיים המרווים את הנפש, עפ״י השפעתם החינוכית על הרבים, עפ״י כח דמיונם (ואשליותיהם) הפורה, עפ״י רוחב אופקיהם האינטלקטואליים או צורתם, עפ״י הרמץ הרוחני והאמוציונאלי השקוע בהם, עפ״י חתירה העזה לצדק חברתי ולדמות המופת של האישיות השלימה. תמצית השקפתו ההומאניסטית היתה כלשונו: בנין משטר סוציאלי צודק הוא המפעל השגיב ביותר, יצירה מוסרית היא גולת הכותרת של כל פעילותו הרוחנית של האדם. בזכות קנה מידה הנקוט בידו ניצל צינברג — מאוהבי ישראל המובהקים שבדור — מסכנותיה של האהבה מאקלקטיציזם מאפולוגטיקה. הוא דן ושופט, מותח בקורת ומלמד זכות, הוא תנא־דמסייע ותנא־דפליג. נאמן לתפיסת יסוד שלו בדבר הכוחות המעצבים את ההיסטוריה היהודית.

צינברג לפי עדות עצמו התפלל בימי נעוריו בסידור מארקסיסטי, ולימים פרש מבית מדרש זה, אך התלמוד שקנה כאן היה לו לברכה. הוא חידד את חושיו לזיקה (זיקת הגומלין) ההדוקה שבין החיים והספרות בין הזמן ורוחית הזמן. הוא אינו גורס את התפתחותו הרוחנית של העם כפרי חוקיות אימאננטית. ומדגיש היטב היטב את התנות הסוציולוגית אפילו הכלכלית. וכך הסביר גם התפשטותו (אבל לא לידתו) של הראציונאליזם של הרמב״ם ותלמידיו כתואמת את הסיטואציה והאינטרסים של המעמדות העליונים ביהדות ספרד ופרובאנס והיפוכן בקבלה. הוא הדגיש את שורשיהן הסוציאליים של החסידות המתנגדות וההשכלה הצעירה, את ניוון הרבנות, את הקשר ההדור בין ריאקציה בעולם ושקיעה רוחנית בישראל. הוא הצביע על דיאלקטיקה הרת התוצאות החמורות שבהיסט מרכזי היהודים אל הנחשלות (תורכיה ומזרח אירופה) דוקא כשבמערב זכתה חירות המחשבה להישגים מפוארים. מהסידור המארקסיסטי נטל את הדטרמינאציה אבל לא את קני המידה להערכה.

אָזנו של צינברג כרויה אל ההיסטורי, אל העבר הצפון בהווה, אל סבל הירושה, הוא מבליט את היחוד ההיסטורי של כל עם, את דרכי קליטתו האורגנית והתגובה הספציפית. הוא אינו מחפש את השורשים בגבולות התקופה הנדונה, דברי ימי ישראל הם לו חטיבה אחת, תקופות מרוחקות נושקות זו לזו, משפיעות ומפרות זו את זו. ולעיתים דומה עליך כי הוא מגיע לסך התיאוריה בדבר חזורות נצחיות בהיסטוריה. בתולדותינו ובתולדות ספרותנו ראה מאבק בלתי פוסק בין „יהדות הרגש״ ו„יהדות השכל״, כלשונו בחיבורו „שתי שיטות בחיי ישראל״: „שתי

שיטות הן שנאבקו להגמוניה.... „דת הרגש' הדמוקראטית מזה והאריסטוקראטיות הרוחנית וצלה — הראציונאליזם היובשני וחד צדדי מזה... שני זרמים שנלחמו קשות זה בזה, ויש שגם נשתלבו ונשזרו זה בזה...." כך ראה וכך בנה את ספרו הגדול: הראציונאליזם האריסטוטלי מול האנטיראציונאליזם של המאות ה־13־14 „היהדות של שולחן ערוך" נגד הקבלה, השכלה ומתנגדות נגד דהסידות, „אמיתות" נגד „צדיקות" וחב"ד. אופייני לו העימות של הרמב"ם ויהודה הלוי, שפינוזה ושבתאי־צבי, הגר"א והבעש"ט. וצינברג הוא „צד" מפורש במחלוקת זו בצדם של בעלי־אגדה ובעלי־מוסר, של המקובלים, של המשיחיות, של הלוחמים לאידיש, של החסידות. לא באשר הוא עצמו מיסטיקן ואנטי־ראציונאליסט, אלא משום שלדעתו „דת הרגש הדמוקראטית" נמנית עם הכוחות המרכזיים שבנו את ההיסטוריה היהודית תאמה את ההמונים ואת האינטרסים הרוחניים שלהם, הציבה להם מטרה חינכה וניחמה אותם. ואילו יריבה, „הראציונאליזם היבש" בגילגולו הפילוסופי הרבני המשכילי התנשא על „ההמונים" נטל מהם הכול ולא נתן להם מאומה, סיכן את עצם „קיום האומה". לא קשה להכיר בחלוקה זו, בהומניזם פשטני זה, — הד לקרע שבלב של האינטיליגנציה היהודית הלאומית במחצית הראשונה של המאה ה־20 כשאורח־חיים מסורתי ועממי נאבק עם התבוללות והאינטליגנציה חששה מפני החילוניות המקצצת בנטיעות ומלאה כיסופים עזים לאישיות הארמונית.

*

ישראל צינברג אמר להמשיך בכתיבת תולדות הספרות הישראלית עד למלחמת העולם הראשונה. אך לא זכה לסיים את מפעל חייו. בשנת 1938 נאסר בידי השלטונות הסובייטיים ולפי השמועה הוגלה לסיביר ושם מת בשנת 1943. בשנת 1939 הקיץ הקץ על היצירה היהודית באירופה המזרחית ובשנת 1943 באה לקיצה „ההגמוניה האירופית" בתולדותינו.

בצרור אחד נצררו הדורות — וקורא הדורות. כמעט סמל הוא.

ההגמוניה בחיי היהודים עברה למדינת ישראל וללשון העברית ומחשיבותו החינוכית של „תולדות ספרות ישראל" לישראל צינברג לא נגרע מאומה גם בימינו ובמדינתו. חיבור אנציקלופדיה זו הוא יחיד במינו וראשון בלשוננו. אפילו הקורא העברי „הטוב" — השכלתו היהודית המצומצמת לתנ"ך ולשירת ספרד ולתקופת השכלה, כלאותה תקופה ארוכה ופוריה בתולדותינו, מן המאה ה־13 ועד המאה ה־19 תקופה בת שבע־מאות שנה היא לו כספר חתום כחלל רוחני ריק. בורות זו מזינה לא מעט גם את הנטיות ה„כנעניות" ואת הזלזול העם־ארצי ביצירתנו בגולה. זו פעם ראשונה ניתנם לקורא העברי תמונת יצירות הכוללת של עמנו, אוצרות השירה, ההגות והמחקר, ספר מלחמות־הרוח בישראל במשך אלף שנים, אשר זירתם היא אירופה, ארץ ישראל והמזרח התיכון, וכל אלה על רקע תרבותם ומאבקיהן החברתיים של אומות העולם, תוך ציון מקורות היניקה, מוטיבים ודעות, הקנייה הרוחנית והיצירה העצמית ויחסי הגומלין שביניהן.

רבה הברכה הצפונה בספר זה. הספר שנולד בבדידות הגדולה הושב „לגבולם", אל מולדתם של היהודים, והוא יעשה את השליחות שנועדה לו מלכתחילה.

אליעזר צינברג
(ניר דוד)

לזכרו של ד"ר ישראל צינברג

בינואר 1969 ימלאו 30 שנה למותו הטרגי של ההיסטוריון והסופר ד"ר ישראל צינברג — בן עיירתנו לנובצה, ממנה ינק את הקשר העמוק לעמו ולתרבותו. ושום סערות רוח ורעיון לא נתקוהו מהם עד סוף ימיו.

עבודתו היום־יומית היתה במקצוע ההנדסה הכימית, המקצוע האהוב עליו, אך את שעותיו הפנויות ואת לילותיו הקדיש לחקר תולדות התרבות והספרות של עם ישראל, בכל ארצות פיזוריו.

את מקצוע הכימיה למד באוניברסיטאות, אך את הקשר אל תרבות עמו ואת הרגש החם ורצונו העז לחקור ולחפש בקורותיה של תרבות ישראל ירש, ישראל צינברג, מאביו המשכיל, מה„חדר" ומהווי החיים של יהודי עיירתו. וכך נשאר יחסו אל המדע ואל מקצועו כאל ידע וחובה וצורך, ויחסו אל קורות ישראל כאל דבר שבאהבה ושבנפש.

ד"ר ישראל צינברג היה לחוקר הדגול של תולדות ספרות עם ישראל ואת ידיעתו העמוקה תרם לעמו, ביד רחבה. ספריו המשמשים כיום מקור יחיד לחוקרי תולדות תרבותנו וספרותנו הנם פרי מאמץ נפשי וגופני ממושך ומתמיד, שלא כל אחד יכל לעמוד בהם. הוא ויתר על חייו הפרטיים, על בדור ומנוחה וראה את עבודתו הספרותית כמטרת חייו, כיעוד שלמענו נולד. ועל מטרת חייו זו שילם בחייו.

צינברג שייך ללנוביץ, מורשתו היא חוליה נופקת ממורשת לנוביץ. יש מקום, אפוא, להקדיש לו פרקים בספר יזכור של קהילת לנוביץ. אך יש גם סמליות בדבר, סמליות טרגית ביותר, עם מלא 30 שנה למותו האכזרי ימלאו גם 30 שנה בערך לכלייתה הטרגית של עיירתנו.

הואיל וספר לנוביץ עומד לצאת — אני אליעזר, בן אחיו ד"ר יוסף, מקדיש לזכרו דברים אלה.

*

לפני כשלוש שנים התגשם אחד מחלומותי: הגעתי ללנינגראד.

כן אני בלנינגראד. בעוד שעה קלה אהיה בדירתו של דודי, ד"ר ישראל צינברג המנוח. אפגש עם שרידי משפחתו ואשמע מפיהם דברים על דודי הגדול.

בהתרגשות רבה צעדתי בסמטה כשרגלי דורכות באותו שביל, בו צעד בוודאי יום־יום במשך ארבעים שנה. הנה הגעתי לפני ביתו. אני עולה במדרגות, עומד לפני הדלת, שעדיין צמוד עליה השלט הקטן (עתה כבר ישן ומשחיר): **ס. ל. צינברג** (סרגיי לזרוביץ' — כפי שהיה מכנה את עצמו). בעוד דקה ואני בתוך דירתו... התרגשותי גוברת (את מי אפגוש שם... ?).

מקבלת את פני בתו של המלומד המנוח, **תמרה**, ציירת ידועה בלנינגראד. רעיתו, **רוזה**, בת ה־91 אינה מגיבה על ה„שלום" שלי. היא למעשה כבר עזבה את העולם הזה בעודה בחייה. עתה היא חיה רק בעולמה שלה בלבד, עולם העבר... חבל שלא ניתנה לי האפשרות לשוחח אתה. היא הרי היתה עוזרתו הנאמנה בעבודתו הספרותית ויודעת הרבה על תולדות המפעל ויכלה להוסיף פרטים אישיים מענינים לדבר. וחבל. הלא במשך תקופה ארוכה, דווקא באותה התקופה האיומה, כאשר לנינגראד היתה במצור האכזרי, החלפנו מכתבים. בצמאון קראתי אז את מכתביה המעניינים, הכתובים בכתב ידה היפה להפליא... והנה הכל נגמר...

הרושם עומד שלישי מימין

בתו הבינה לקבל אותי בחדר הגדול. כאן היה חדר עבודתו של דודי, ישראל צינברג. הדירה משופצת כרוב הדירות, ששופצו לאחר המלחמה בלנינגראד. על שולחן הכתיבה עומדת תצלומו הנדיר של המלומד המנוח (מתמונותיו המעטות, כי לא אהב להצטלם ולא נשארו תמונות אחר מותו).

על יד שולחן זה ישב לילות ארוכים והתייחד עם ספרות ישראל, שהיתה כה אהובה עליו, שלה הקדיש כמחצית משנות חייו; מחציתו השניה הקדיש למדע הכימיה, גם במדע זה השקיע ממיטב כשרונו והתלהבותו, ולמרות היותו מקצועו הרשמי, לא עשה אותו קרדום לחפור בו בלבד. אלא התמסר לו בכל מאודו.

בשטחי מדע זה חיבר מאמרים לרוב ואף ספרים, שאחדים מהם מקובלים עד היום כספרי לימוד בברית־המועצות.

כאן, בחדר זה, יצר את „תולדות ספרות ישראל" מפעל חייו, שהופסק פתאום באחד מימי סוף שנת 1938. הוא הוגלה לוולדיווסטוק, שם חלה אחר חודשים מספר, הוכנס לבית החולים, ונפטר בחודש ינואר 1939. יחד אתו נפטר שם המשורר רב־רבי, שהתחיל לתרגם — כפי שנודע לי — את ספרו של ישראל צינברג לעברית. כך נתקיימה שאיפתו של הצורר את ישראל ויצירתו, גם המחבר היוצר וגם מתרגמו המיועד נספו בארץ גזרה.

דודי השאיר בחדרו ארכיון עצום וספריה גדולה. בשני אלה לא נגעה, למזלנו, יד איש לרעה.

יחד עם ישראל צינברג הוגלה גם חברו הלל אלכסנדרוב, סופר יהודי ומרצה באוניברסיטת לנינגראד. כשהוכנס צינברג לבית החולים ביקש מהלל אלכסנדרוב שיקח על עצמו — אם יחזור בשלום ללנינגראד — את הטיפול בארכיונו... ושלא ישכחו אותו... ואמנם לא שכח הלל אלכסנדרוב את חברו ולא את ארכיונו. הארכיון אמנם נמסר ע"י בתו ל„אינסטיטוט לעמי אסיה" ואת הספריה הפרטית שלו — לספריה ציבורית, כפי שבקשו רבים מידידיו, הצמאים לדעת.

אך הלל אלכסנדרוב קיים נדרו ומשחזר ללנינגראד החליט להתמסר כולו לטיפול בארכיונו העצום של צינברג. בהסכמתו ובתמיכתו של ה„אינסטיטוט לתרבות עמי אסיה", שהעמיד לרשותו את התנאים הדרושים לעבודתו — עתה עושה אלכסנדרוב ימים כלילות, כדי לעשות את מבוקשו של חברו המנוח הגדול. יצוין כאן, כי כל זה עושה אלכסנדרוב בהתנדבות גמורה.

בין כתבי הארכיון נמצאה טיוטת הכרך האחרון של „תולדות ספרות ישראל", העומד להופיע בהוצאת אוניברסיטת בראנדיס שבארצות־הברית ובעריכתו של פרופ' אסתור. הארכיון מכיל מאות רבות של כתבים, שבמיונם עוסק הלל אלכסנדרוב ומפרסמם מזמן לזמן ב„סאוויעטיש היימלאנד". כן שוקד הלל אלכסנדרוב על עבודת הביבליוגרפיה של הארכיון והוא מקווה לפרסמה. בשיחתי אתו התרשמתי שהארכיון נמצא בידים נאמנות, העושות את המלאכה באהבה ובמסירות.

ד"ר ישראל צינברג ביקש לפני מותו שלא לשכוח אותו... היתה זו צוואתו הבלתי כתובה. יהיו אפוא שורות אלה חלק מקיום צוואתו שנטלתי על עצמי, נשתדל לא לשכוח אותו ומפעלו יזכירהו לעד.

✶

בחודש ינואר, לפני 30 שנים, נפטר האיש — והריני מרגיש חובה לפרסם לזכרו את אחד המאמרים הבלתי ידועים, שהתפרסם ב„די אידישע וועלט" בשנת 1912, בפטרבורג.

מאמר זה מביא לנו הד רחוק מאהבתו של הסופר לעמו ולארץ אבותיו הרחוקה.

י. צינברג

ספר האדמה

את הספר שלח לנו אחד הפועלים מחיפה. הוא עצמו גדל בבית ־ החרושת הפוטילובי שבפטרבורג... ושם, בממלכת הברזל והאש, צמחה בו נפש עדינה ורכה, שהאירה בתמימות ילדותית מתוך עיניו הגדולות השחורות החולמניות...

את כל ימיו בילה בקרב פועלים רוסיים. לא ידע עברית ולא יידיש, בכל זאת חלם תמיד על ארץ הנביאים הקדומה עד שחלומו היה למציאות. עתה הוא פועל בחיפה...

„יזכור" — שמו של הספר שנשלח*... והוא יצא לאור כ„מצבת זכרון", כפי שכתוב בשער, על קבריהם הרעננים של שמונה פועלים עבריים, שניספו זה אחר זה בקרב עם השכנים הרוגשים, הערבים...

„יזכור" — שמו של הספר... מעוטר הוא כולו בהרוגים, אך מלא חיים... הוא רווי דם נקיים, ואולם ריח לשד האדמה וניחוח השדות עולים ממנו...

מאות ולמעלה ממאות מאמרים, עם מליצות הרבה ומליצות מעט, נכתבו על חיבת ציון, על ציונות, על „ארץ הקודש", על היישוב ועל „הפועלים בארץ־ישראל". אבל מעטות מאוד ידיעותינו הנכונות, האמיתיות והחיוביות על הנעשה שם, ורק מעט יודעים אנו על התפתחות החיים בארץ עתיקת־היומין של אבות־אבותינו.

אין אנו יודעים אלא שמאות מבני־הנוער שלנו, החולמים על חיי חירות ואצילות ונחנקים תחת הלחץ הכבד של תחום־המושב הקודר, רצים לשם, אל ארץ־הקדם ארוגת קרני זהב והוד של שירה ותקוה.

כן יודעים אנו כי רבים, רבים מאוד מן העולים מאבדים שם את חלומות הזהב שלהם. המציאות היומיומית הקטנונית רומסת ומשחיתה את שאיפותיהם הנאצלות ביותר, וברוח נכזבת ובמרירות לבב עוזבים הם את הארץ, שנשאו את נפשם אליה ימים רבים והנעלות שבתקוותיהם ירדו שם אלי קבר...

אך לא הכל עוזבים את הארץ. לא לכל היא נהיית לקבר של תקוות נעלות. יש גם מאושרים, שההצלחה מאירה להם פנים, הם נשארים שם עם חלומותיהם הנעימים ומוצאים את הדבר שרוחם הצעירה ערגה אליו: רעננות רבגוניים, חיי תקוה ומאבק עז ונמרץ למשאת נפש קסומה...

והספר, שנשלח אלינו מחיפה, עורך לנו היכרות עם אחדים מאותם יחידי סגולה, עם המעטים המאושרים.

* יזכור... מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים, בא"י, נערך ע"י א. ז. רבינוביץ, יפו, התרע"ב.

הנה לפנינו ברלה שוויגר. משלטונו של טולמצ׳וב, מאודיסה לארץ־ישראל הגיע, מלא התלהבות, שכור תשוקת חיים. לבו מתרונן ממש מחיי הטבע של הערבים: הוא רואה בהם בני־אדם מ ו ש ל מ י ם, אנשים בני־חורין בעלי חושים בריאים, בני־אדם שצמחו ונקשרו בכל מאודם בטבע, בלשד האדמה הנובבת... ומשאת נפשו להיות כאחד מהם; הוא חושב לאושר להיות שומר, נוטר כרמי יהודים, לא על דרך הדימוי וההשאלה, לא בתורת משל, אלא פשוטו כמשמעו: לשמור את הבוסתנים מפני התנפלותם של השכנים העוינים, הרוגשים, בלילות האפלים של הדרום.

הנה אברהם יוסף ברל — עילוי, למדן, בעל סמיכות לרב; משליך הכל אחרי גוו, עולה לארץ־ישראל ונהיה לשומר בגליל.

הנה יחזקאל ניסנוב, בן הרי קווקז, שהביא לארץ־ישראל גב ישר, בלתי כפוף, ורוח לא נפחדת. הוא לא יכול להבין כיצד אפשר לפגוש את השונא המתנפל ללא יד מזוינת...

והנה יעקב פלוטקין, אדם באמצע שנותיו, אשר מוראות הפרעות עוררו בו את העוז והאומץ לחתום את שורת החיים הישנים, ושם בארץ־ישראל להתחיל בחיים חדשים, חיי איכרים. קשים הם החיים החדשים, חיים שעלו בעמל רב ובמאבק עקשני... אך מה נעים המאבק וכמה נאה...

ואולם בחיים, היפה הוא לעתים תכופית קשור ומהודק בטראגי... כערבים רצונם לערוך את חייהם הם הצעירים, הבלתי נכנעים... חיי טבע בריאים על אדמתם שלהם, תחת גפנם שלהם... אך דבר זה אין התושבים הישנים, הערבים, רוצים לסבול. הם רואים באלה שמקרוב באו מסיגי גבול ממש. הללו באים עם כתב־יוחסין בעל עבר של דורות רבים, עם שלשלת הזהב של העבר הקדום — ואילו הם יושבים קבועים על האדמה וחושבים את עצמם לבדם כאדוני הארץ האמיתיים...

ומתעוררת וקמה מלחמה בין שני הטוענים לזכותם על אותה ארץ עצמה — מלחמת דמים... ובקרב נופלים זה אחר זה הלוחמים האמיצים, נוטרי כרמי היהודים...

בזיעתם ובחריצות עמלם חפצו להפרות אדמת אבותם ואדמת חלומות הזהב שלהם... והרוו אותה בדמם הצעיר. אך לעולם יעמדו דברי הנביא: „ואומר לך בדמיך חיי!"... ומן האדמה המושקית דם גבורים נובט ועולה היפה שבפרחים — פרח התקוה...

דבר זה השים אתם היטב בשעה שאתם הופכים בדפי ספר „יזכור" זה; בשעה שאתם תולים עיניכם בזר פרחים זה, אשר ידי אוהבים הניחו על הקברים הרעננים של החללים... איני סח בערכו הספרותי של הספר — הוא דווקא לא רב במיוחד. אך יש בו משהו יותר, חשוב יותר מספרות סתם. הוא מלא לשד חיים, הוא חדור אומץ, עוז־רוח והעפלה... מורגשת בו רוח של אנשים מושלים, אנשים שיש בהם גדלות, אנשים זקופי קומה...

אל־נא תשאלו שאלות: האם איפוא הגיעו, האם יגיעו אנשים אלה אל מחוז שאיפותיהם? לא השגת המטרה היא העיקר. השאיפה עצמה, הרצון והאומץ במלחמה למען רעיון זוהר, למען עתיד טוב יותר — זוהי המהות העיקרית הזורחת והשופכת

אור על חיי האדם... ואותם אנשים מחוננים בעוז רוח לקראת המלחמה הזאת... וכאשר חבריהם נופלים בקרב, הם מניחים זר פרחים בשום על הקברים הרעננים ומוסיפים לצעוד...

יבורכו־נא החיים, ויאריכו ימי זכרם של החללים...

תרגום *שכנא נשקס*

פורסם ב„די אידישע וועלט" ; (אַ ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכע מאָנאַטשריפט, נומ' 1. פעטערבורג 1912).

ד"א

אחריתו של צינברג ועזבונו

זמן מועט בלבד לאחר מלאות 90 שנה להולדתו של גדול ההיסטוריונים של הספרות היהודית, ישראל צינברג, נתבשרנו בזה אחר זה (תוך ימים ספורים), על אודות שתי עובדות חשובות, הנוגעות לו וליצירתו:

א) ב־26 באפריל 1964 הופיעה בעתון „מארגן־פרייהייט", אשר בניו־יורק, כתבה של אברהם בלוב, כתב סוכנות „נובוסטי", על צינברג וארכיונו ובה, בין השאר, הידיעה הקצרה: „צינברג נפל ב־1939 קרבן ל„פולחן סטאלין" ושמו טוהר בשנת 1956, לאחר הוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית של בריה"מ".

ב) ב־30 באפריל הודיע מ. אסטור, פרופיסור ללשון יידיש במכללת ברנדייס בניו־יורק לחוקר אליהו שולמן, אשר ביקשו לנקוט צעדים בכיוון זה, כי בין המיקרופילמים של החומר בארכיון צינברג (המצוי עתה בספריית האגף לחקר עמי המזרח של אקדמיית המדעים בלנינגראד), שהומצאו לאוניברסיטה שלו מבריה"מ, נמצא כתב־ידו של כרך ה„היסטוריה" של צינברג, אשר לא היה סיפק בידי זה האחרון לשולחו למו"ל שלו בווילנה מפאת מאסרו (ב־1938).

בכך נפתרו בבת אחת שתי תעלומות: זו על גורלו של המלומד הגדול (אשר, כפי שמסתבר עתה, נרצח, כמוהו כרבים אחרים, במסע הסטאליניסטי להכחדת התרבות (הלאומית היהודית) וזו על המשך יצירתו הגדולה.

כימאי שהיה היסטוריון ספרות גדול

ישראל צינברג נולד ב־1873 בעיירה לאנוביץ' שבפלך וולין. לפי מקצועו היה מהנדס־כימאי וניהל למעלה משלושים שנה את המעבדה הכימית של מפעלי פוטילוב (לאחר־מכן: מפעלים ע"ש קירוב) בפטרסבורג־לנינגראד. בתחום זה אף פירסם כמה ספרים, ביניהם „כיצד לערוך אנאליזה כימית?" — אשר הודפס בשתי מהדורות (בשנים 1929 ו־1931).

אולם מלבד מקצוע הפרנסה שלו, משכה את ליבו הספרות היהודית על בעיותיה, ודווקא בתחום זה הקים מפעל שאין ערוך לו. ב־1900 פירסם מונוגראפיה על הסופר יצחק בר לווינסון, ב־1901 הופיע ספרו „שלשלת היוחסין של שיילוק" וכן כתב „שני זרמים בחיים היהודיים", „אבות העתונאות היהודית" וספרים אחרים, וכן מאמרים לרוב. בין 1908 ו־1913 נמנה עם עורכי „האנציקלופדיה היהודית", בת 16 הכרכים, ובשנים 1911 ו־1913 הירצה במסגרת הקורסים האוניברסיטאים למדעי המזרח שורת הרצאות על תולדות ספרות עם ישראל החל מן הפייטנים הארצישראליים. לימים עובדו הרצאות אלו, ונמשכה טוויית הקו שבהן, ביצירתו המונומנטאלית, בת שנים־עשר הספרים ותשעת הכרכים

(כאמור, נגלה עתה ספר נוסף — חלק א׳ של הכרך השביעי). הכרך הראשון נכתב עדיין רוסית, אולם משנוכח צינברג, כי על הספרות המאוחרת יותר, זו שנכתבה ביידיש, מוטב לכתוב בלשון זו, עבר אליה ואף תירגם אליה את הכרך הראשון במו־ידו.

ביידיש כתב צינברג גם מאמרים על „תולדות הספרות״ של מאכס וויינרייך ומארק אריק, על „תולדות התיאטרון היהודי״ של שיפר, על פרץ ושלום־עליכם וב„זאמעל־העפטן״, שהופיעו בפטרוגראד, אף קטעים בלטריסטיים־למחצה.

צינברג תיאר את תולדות הספרות היהודית כהמשך של ספרות העם מימי קדם ופועל־יוצא של גורל העם ובה־בשעה הטעים את השפעת הסביבה האירופית עליה כגון זו של השירה והפילוסופיה הערביות בספרד, של הרנסאנס באיטליה ולאחר־מכן — של ההומאניזם וההשכלה. כך, למשל, הדגיש את השפעת הסביבה על עמנואל הרומי והשפעת הפילוזופיה הגרמנית על נחמן קרוכמל.

מקום מיוחד נועד ב„תולדות ספרות ישראל״ לספרות יידיש, אשר בה שולטת, זו הפעם הראשונה הבלטריסטיקה ואף בתירגומים היידיים מספרות המוסר והפילוסופיה, שולטת הנימה הבלטריסטית.

עבודת נמלים — בשעות הפנאי

צינברג הזדקק לשם כתיבת יצירתו בשפע רב של חומר, לרוב למקורות ראשוניים, שהירבה לצטט מהם בספריו, ואך לעתים רחוקות הסתפק בשאיבה ממקור שני. לימים עשה עבודת נמלים זו בתנאים קשים עד־מאוד, שכן המשיך במפעלו בשבתו גם הלאה בבריה״מ. כשהוא מנותק מן הזרם הגדול של החיים היהודיים ומן המקורות — פרט לאלה שנמצאו לו בספריות הסובייטיות. את פרי עבודתו הוסיף לשלוח לווילנה, מקום־שם ראו ספריו אור. אך מסתבר, כי אותו ניתוק ואותם קשיים (נוסף על כך, שעשה בערבים הפנויים שלו אחר יום עבודתו במפעל, אשר בדרך־כלל עוסקים בה צוותים שלמים עיסוק מלא) לא גרמו נזק לעבודתו. ה„השלמות״ — מתוך אותו חומר חדש שצינברג לא יכול היה לדעת — הניתנות בתירגום העברי של ספריו, ואשר אין בהן, כדי לסתור את הנאמר בגופו של הטכסט, אלא, אדרבא, כדי לאשרו.

בדעתו של צינברג היה להמשיך את „תולדות הספרות היהודית״ עד למלחמת העולם הראשונה, אך הדבר לא עלה בידו. השלטונות הסובייטיים ידעו על פעולתו הספרותית והתיחסו אליה בסובלנות. והוא־הדין אף לגבי הקורספונדנציה הענפה שלו, בקשר לעבודתו, עם סופרים ואנשי ספרות יהודים מחוץ לגבולות בריה״מ. ואולם ב־1938, בעת משפטי הראווה הגדולים במוסקבה וחיסול הצמרת המדינית של יהדות בריה״מ (הייבסקציה) וראשית המסע נגד התרבות היהודית, נעלמו עקבותיו של ישראל צינברג. עוד היה סיפק בידו להודיע ב־1938 למו״ל שלו על השלמת חלק א׳ של הספר „פריחת ספרות ההשכלה״, אך ספר זה שוב לא הגיע לתעודתו, שכן „נעלם״ מחברו — או, כפי שנודע זה־עתה, נאסר ו„חוסל״ שנה לאחר־מכן.

מאמצי הצלה

כאשר הידיעה על „היעלמותו" של צינברג הגיעה לניו־יורק, הוקם שם ועד להצלתו בהשתתפות הסופרים היהודים חיים גרינברג, יוסף חייקין, דוד פינסקי, יעקב פישמן ואליהו שולמן, הסופר היהודי־אמריקני ליאון דנן והמשפטן איזידור גלוברמן. לא היתה זו משימה קלה בימים ההם, ורבים חששו, כי יוזמה זו אך תזיק לצינברג וסירבו להשתתף בוועד. לבסוף נפגש חיים גרינברג, בשם הוועד, עם עורך „ניו־יורק טיימס" וזה הבטיח שכתבי העתון יתעניינו בגורלו של צינברג במקום. אך למרות מאמציהם, העלו הללו חרס בידם: שכניו לדירה של האיש הכחישו, כי אמנם ידוע להם אדם בשם צינברג ואף במשטרה „לא ידעו מאומה". בסוף הוחלט לפנות לשגריר בריה"מ בוושינגטון. אך דבר מעין זה ממושך ויגע הוא ובינתיים פרצה מלחמת העולם השניה.

אנשי הוועד לא שקטו ולא נחו אף לאחר־מכן, אך לא הצליחו, אלא ליזום הוצאת מיבחר כתביו של צינברג....

והנה מת סטאלין ובבריה"מ נסתמן קו של ליבראליזציה. באווירה חדשה זו עלה בידי מלומד יהודי־אמריקני, פרופ' אברהם כץ, לבקר בבריה"מ ושם הורשה להעתיק, במיקרופילמים כתבי־יד עבריים, המצויים שם למכביר. בשובו לארה"ב מסר פרופ' כץ, שבספריות הציבוריות בלנינגראד מצויים, בין השאר, האוספים של פרידלנדר, מירקוביץ', אנטוני חארוון, דוד גינזבורג והארכיונים של צינברג, דוד מגיד ואחרים.

בקוראו דו"ח זה העלה אליהו שולמן, חבר הוועד להצלת צינברג ומפעלו, בדעתו, כי ייתכן ובארכיון זה מצוי גם כתב־היד של ספרו האחרון של ישראל צינברג. בדעתו כי אין לצפות הרבה מפניות פרטיות למוסדות בבריה"מ, הוא ביקש ממיכאל אסטור, פרופסור ללשון יידיש במכללה ע"ש ברנדייס. כי יניע את הנהלת המוסד שלו להתערב בעניין — וכן פנה באמצע אפריל השנה, מעל דפי „צוקונפט" לכל אדם, אשר יש לאל־ידו לעשות זאת, לפעול למען מציאת כתב־היד הנ"ל.

הכרך ותוכנו

מכללת ברנדייס אמנם פנתה אל הספריה על־שם סאלטיקוב־שצ'דרין בלנינגראד בבקשה, לשלוח לה מיקרופילמים של החומר, אשר בארכיון צינברג, אולם הסתבר שחלה טעות בכתובת. הספריה מסרה לשולחי המכתב, כי הארכיון נמצא באגף לחקר עמי המזרח של האקאדמיה למדעים בלנינגראד. ומשנתקבל החומר בארה"ב (כל החומר אשר בארכיון), נסתבר, כי אכן מצוי כתב־היד המיוחל בתוכו. כפי שכתב פרופסור אסטור לשולמן ב־30 באפריל השנה דרושה עבודת עריכה מרובה, בטרם יוצא הכרך לאור, ואולם הוא אסטור כבר התקשר עם בית ההוצאה „ציקו", אשר הסכים לפרסם את הספר.

לדברי אליהו שולמן, במאמר שהופיע בחוברת מאי־יוני של „צוקונפט", כתב־יד הוא החלק הראשון של ספר על „פריחת ספרות ההשכלה". מלבד חומר על

העתונות היהודית, אשר כבר פורסם בידי צינברג קודם לכן, מכיל כרך זה דברים על הסופרים אייזיק מאיר דיק, לינצקי, אברהם אורי קובנר, משה ליליינבלום ומנדלי מוכר־ספרים.

כידוע הוצא מפעלו של צינברג בתרגומו העברי לאור על־ידי „ספריית פועלים" בשיתוף עם הוצאת שרברק (עד־כה הופיעו שתי מהדורות). את התרגום ערך דוד כנעני ובוועד המערכת השתתפו מלבדו גם שלמה זלמן אריאל וברוך קרוא את ההשלמות, שהוזכרו לעיל, הוסיפו פרופ' הברמן ומנדל פייקאזש. כן יש להזכיר את השתתפותו של פרופ' דב סדן ואת מאמציו של אליעזר צינברג, בן אחיו של מחבר „תולדות ספרות ישראל", להחיש את הוצאת התרגום העברי. נקווה, כי כל הצוות הזה יגש מייד עם הופעת הספר האחרון לתרגומו והוצאתו בשפה העברית, שכן עשוי הדבר להיות בעל חשיבות מרובה, בפרט לגבי הערכתו של מנדלי מוכר־ספרים, אשר תיאוריו של החיים היהודיים בגולה בוקרו קשות בשנים האחרונות (במיוחד על־ידי יעקב גלטשטיין, אברהם גולומב ואברהם קריב).

ארכיון בעל חשיבות מרובה

לא יהיה מן המותר לייחד במקום זה, את התיאור גם על „מימצאים" אחרים של ארכיון צינברג, כפי שתוארו בכתבה הנ"ל של כתב סוכנות „נובוסטי".

לדברי הכתב הסובייטי מצויים בארכיון צינברג, בין השאר, מכתבים מאת הסופרים והמשוררים שלום־עליכם, י.ל. פרץ, שלום אש, ח.נ. ביאליק, דוד פרישמן, זלמן שניאור, יעקב דינזון, יוסף אופטושו, מוריס וינצ'בסקי ואורי נ. גנסין, ההיסטוריון יוסף קלויזנר, המבקרים והפובליציסטים שמואל ניגר, ראובן ברייניו, הלל צייטלין, המחזאים פרץ הירשביין, ש. אנסקי הלכסיקוגראף זלמן רייזין, כותב קורות החסידות שמואל א. הורודצקי, המו"ל והפובליציסט הנודע שאול יעקב הורביץ.

י.ל. פרץ מציין במכתבו, כי על־אף סיפורי החסידות שלו, לא היה קשור מעודו עם התנועה החסידית או עם אחד האדמו"רים שלה; כן מספר הסופר הדגול לצינברג, שבראשית דרכו כתב פולנית, אך שרף, לאחר־מכן, כל מה שכתב בשפה זו ושאף יצירותיו בשפה העברית לא הניחו את דעתו ועל־כן עבר כבר בגיל מוקדם ליידיש.

במכתביו של חיים נחמן ביאליק נדונות שאלות ספרותיות רבות ובין 1921 ו־1927 מדבר המשורר העברי בעיקר על הכנותיו להוצאת כל שירי שלמה אבן גבירול שבהן עסק בשנים ההן. בספריה הממלכתית של לנינגראד מצויים כתבי־יד של יצירות אבן גבירול וביאליק שואל לעצת צינברג, איך יוכל להגיע לחומר זה.

חמשת מכתביו של אופאטושו דנים על היחסים בין סופרי יידיש והסופרים העבריים.

בר בורוכוב כותב על השתתפותו האפשרית באנציקלופדיה היהודית.

וינצ'בסקי מוסר לצינברג, בעיקר חומר על תולדות העתון „וארהייט".

לבסוף — על שני מכתביו של שלום־עליכם לישראל צינברג, האחד, מאוקטובר 1909, נכתב בשווייץ בכתב־יד יפה להפליא והוא דן על המשורר והמלחין העממי מרק ורשבסקי. (1848—1907). הקלסיקן היהודי מדבר בהתלהבות רבה מאוד על כשרון עממי זה, שגילהו ו„הביאו אל בין הבריות״, כדבריו.

אף המכתב השני, הכתוב רוסית (מן ה־3 בנובמבר אותה שנה), מדבר על עניין ורשבסקי וזו לשונו: „בבקשה ממך, הצץ במכתבי האחרון על ורשבסקי. באחד המקומות שם שבו מתאר אני את היופי שבקריאתו את שיריו, כתבתי, כמדומני, כי „במסע לערי־השדה האירה לנו ההצלחה פנים עד־מאוד״, מבקש אני להחליף את המלה „לנו״ ב„לו״; אין זה נוח לדבר על הצלחה עצמית באורח זה״... והנה לפנינו דוגמה נוספת לצניעותו הידועה של הסופר הגדול.

עד־כאן תמצית הדברים של סוכנות „נובוסטי״ על ארכיונו של צינברג. אך ידוע, כי האיש הכין בתקופת חייו האחרונה גם ספר על תולדות התיאטרון היהודי. שמא נזכה גם לגילוי כתב־יד זה, לכשיפורסם — בלנינגראד או בניו־יורק — מלוא תוכנו של הארכיון.

א י ש י ם

עוזר לרנר

רבנו ר' מוטל שפיזמן ז"ל

בין יקירי עירנו היה ומעמדו מ„פני העיר" ותפארתה. כל מה שהוא לנו שלו הוא, המקור היחיד לקנות תורה. מחזור אחרי מחזור של בני נוער לומד הוציא האיש וכל חייו היו קודש למטרה הזאת להאציל מהיש הגדול שלו ולהעניק לאחרים, ביחוד לדור ההמשך. את שכר הלימוד אף פעם לא מנה, כמוקצה היה בעינו, זאת התמורה העלובה שקבל בעד התורה היקרה, וחבל גם על ביטול תורה. לכן חי תמיד בחדר שכור דלת על דלת ומזונו לחם ותפ"א וכוס חלב לרפואה, כדי שיוכל להתמיד בבריאות הגוף ולהמשיך ללמד בלי הפסק.

כשהיה חש בראשו, בשינו או בגרונו היה עוטף את עצמו במטפחת מכל צבע שהוא והיה ממשיך להרביץ תורה. בכל זאת היתה בו הרגשה שהוא חי על חשבון הצבור, לכן השתדל להחזיר את המגיע כביכול לצבור בדרכים אחרות — היה משמש כ„דיין", כש"צ וכבעל־קורא שלא על מנת לקבל תשלום. עני מרוד היה ר' מוטיל שפיזמן, אך עשיר לבב המרשה לעצמו לפזר „הונו" לרבים והיה ליבו מלא רחמים למקום ולבריות.

פעם ראה שנסגרו יהודים ביום השבת במחסן ושוקלים תבואה ורושמים ומכינים משקלים, משקלים מוכנים ומסודרים בשקים ובצבורי שקים ספורים ושקולים, כדי להכינם ליום ראשון ולהעבירם לרכבת. והוא יחידי התחיל לצעוק: שרפה, יהודים, בוער! וכשהתקהלו אנשים ושאלו היכן השרפה, איפה בוער? ענה: הבנין הענק שבנוהו יהודים מדורות, זה בנין העד ששמו שבת עולה בלהבות, ואתם שואלים היכן בוער, שם שורפים את השבת.

המתקהלים הבינו את המרומז, נכנסו למחסן ושדלו את הנמצאים בו להפסיק את העבודה, וכדי שלא יחזרו אחרי לכתו על מעשם נשאר עומד נשען על מקלו ושמר עד שהרגישו בו האנשים והפצירו בו שילך לביתו תוך הבטחה משכנעת כי לא ימשיכו, רק אז הלך הביתה.

כשהיה בא עני בר־אורין לעירנו ונדמה לו שהעיר לא תתן לאיש כפי ערכו היה בא לעזרתו ומעמיד תלמידים לרשותו שיעזרו לו באסוף כספים בעצמם או שיתלוו אליו וישמרו על כבודו.

פעם בא אחד כזה לעירנו, לא נתן לו הרבי לסובב בעיר, „שב ותעיין בגמרא" אמר לו, הרגלים ודאי לא נושאות אותך, יש לי תלמידים צעירים היודעים לרוץ אחרי הכדור, מוטב שירוצו לדבר מצווה. האיש נשאר בביתו מספר ימים סמוך על שלחנו הדל וכשמסרנו לרבי מוטל את שאספנו ראה היהודי שהרבי מכניס את ידו להוסיף משלו לא נתן לו ואמר די במה שעשית

למעני. נעלב הרבי ונתרגז, אמר לו ליהודי הדבר יסולח לך, רק משום שאינך חושב על מעשיך; אתה יודע איזו עבירה היא זו, כשיהודי מונע מיהודי שני לעשות מצוה. התנצל היהודי ואמר: לא לזה התכוונתי, בדעתי היה רק להגיד לך כי אחרי שעשית כל כך הרבה למען קיום מצוה זו יכל אתה ר׳ מוטל לצאת ידי חובה בפרוטה. אמר לו הרבי האם חשבת מה זה להגיד ליהודי עשה מצוה קטנה אל תעשה מצוה גדולה. התנצל היהודי בשנית ואמר: אני רואה שאיתך בויכוח לא אנצח, עשה כרצונך. הוציא הרבי כל מה שהיה לו בכיסו ואמר להלוות למענך כסף מאחרים לא אלך, אבל מה שיש ליהודי הוא צריך לתת כי „ביכולתו" פירוש מה שיש לו.

כשהיה בא פליט מעבר לגבול יצא מכליו כדי לסייע לו ולסעדו במצוקתו. נדמה היה לו, שהוא מציל נפש מישראל „משמד". זכור לי מעשה בפליט אחד שלמענו הקים כמה זוגות תלמידים לאסוף דמי כיס ומאכל ומשתה להביאו לו כל זה למקום שכונו, והפליט נשאר בינינו יותר משבוע. משהחליט אותו פליט לצאת ולהתרחק מהגבול, שאל את הרבי לדעתו והרבי ענה שיעשה תמיד מה שליבו אומר לו, והנה רק יצא האיש נתפס ונמסר לצד השני של הגבול. האיש נאסר ובלי משפט נורה בין המצרים ונשאר שוכב במקום הרצחו כדי שאנשים משני צדי הגבול יראוהו „למען ידעו וייראו". כשספרו זאת לרבי הלך לאחורי התנור ובכה, הסתתר מפנינו שלא נראנו בקלקלתו. אנו נשארנו ממתינים לשובו וכשחזר המשיך הרהוריו ועיונו בקול: אמנם לא אמרתי לו שילך, אך גם שלא ילך לא אמרתי ואינני נקי מגרימת מותו. כך העמיק עיונו ולא מצא זכות לעצמו, הוא הטיח דברים: „למה לא אמרתי שיצא בלילה", למה לא שלחתי לפניו תלמידים להנחותו בדרך, אילו הייתי עושה דבר קטן זה לא היה תועה לבין גבולות והיה ניצל".

שיטת למודו היתה מודרנית, אם כי הוא הגיע אליה בכוח האינטואיציה בלבד, הוא הביא את התלמיד לידי מחשבה עצמית כדי לחדד את מוחו שיוכל להגיע להבנת דברים מאליו, וכך לקלט את הנלמד ולהפכו להשג עצמי, הוא היה סוגר את מפרשי הגמרא והיה אומר אל תסתכל לצדדים, הישר מבט, יהיה עיונך רק ביער התלמוד, הם המפרשים חזקה עליהם שהם יודעים לפרש, האם גם אתה יודע מה שאתה אומר, את זה עליך לבדוק, משתגיע לסופי דברים תעיין בפרושים לראות הכוונת לדעת גדולים. כשהיה מקשיב וראה שפסקו ללמוד ועברו לדבר בענין זר היה אומר יגיד כל אחד איך התגלגלתם מענין לענין עד שהגעתם לענין המדובר, וכל אחד היה צריך להמציא עילה לסטייתו וכל זה ללא מורא ופחד והיתה לו כונה יסודית בדבר: פתוח מטודה של חשיבה. כשעיפו היה משלב חידה או סיפור מרבו, בכדי להביא את התלמיד להבעה עצמית. הוא היה אומר ענין הדרך־ארץ חשיבותו היא רק אחרי הלימוד, בתוך הלימוד אם אתה רואה גדול ממך טועה אל תשאל לתעודת זהות אפילו אם הוא מבוגר ממך עמוד על דעתך.

אחדים מדבריו, שיחות החולין שלו היו לנו נושא לשיחות שבינינו לבין

עצמנו, מין תורה שבע״פ. פעם הסכים להיות בועדת מינויים לבחור מועמדים לגבאות בתנאי שיתאספו במקום תלמודו בקלויז שלו שזה לא יגרום להפסקת למודים גדולה, התנגד למועמד אחד שנראה בעינו לא ראוי לתפקיד ציבורי. אמר ליהודים אל תבחרו בו, כי אסור לעבוד עבודה זרה ולסגוד לצלם, ואני עודני נער לא הבנתי ושאלתיו מה ענין עבודה זרה וצלם לגבאות? ענה לי: כשנבחר מישהו לתפקיד בציבור — הציבור סוגד לו, עושים את רצונו ומקדימים לדרוש בשלומו ומחניפים לו ואם הוא אינו ראוי לזה כאילו שעובדים עבודה זרה, אליל העשוי עץ, אבן וברזל. כשהיו אומרים לו על אחד שעלה לגדולה ונתעשר היה אומר: נו, אז נעשה בזה גם יהודי? אם כן לדבריכם כל גוי שמתעשר ועולה לגדולה נהיה תכף ליהודי.

המעשה בפליט נשכח ממני לימים רבים עד שבא צבי בקר שרידנו הלנובצאי היחיד, שנמלט ממטר היריות (ממש) האחרון, אשר חסל את עיירתנו. כשבא לארץ שאלתי על הרבי אם גם סופו היה עם כולם, אמר לי, כי הרבי ר׳ מוטיל שפיזמן היה הקרבן הראשון של עירנו ויחידי הלך לעולמו. כשנכנסו הרוסים לעירנו הכריזו בערב על עוצר עד השעות המאוחרות של הבוקר. בבוקר קם הרבי שלא ידע על זה, או ששכח את הגזרה ויצא לו כדרכו עם טליתו לתפילה ולימוד תורה, שומרי העוצר שראוהו הולך ללא התחשבות בפקודות המושלים החדשים ירו בו, הוא נהרג במקום ונשאר שוכב במקום ההרגו מבלי שירימו אותו.

היו כאלה שלא יצאו ולא ראו אותו ומי שראה אותו שרוע מת פחד לצאת מהבית. משנזכרתי ברבי האהוב ומה שעלה בסופו נזכרתי בכל מעשיו וגם במעשה הפליט.

יחסו לציונות לא היה גלוי לפנינו. בכך נהג מעין מחתרת או בחינת כסופים טמירים שאין מדברים בהם, כי הדבור פוגם והשפתים נצרבות מלהט הקדושה. אך לפני שעליתי ציותה עלי אמא ללכת להפרד מר׳ מוטיל מכובדי ונערצי, אם כי שנים כבר הפרידו בינינו מאז הפסקתי ללמוד בישיבה. משבאתי אליו שמח מאד בבקורי אך מיד נתפרשה תוגה על פניו ועיניו פלבלו ספק מדמעה ספק ממאמץ. הוא התודה לפני ואמר: תמיד חשבתי שמקומי בין תלמידי, ועלי ללכת לכיוון שהלכו הם. ומוטב לעשות זאת קודם, בכל זאת השהיתי זאת, כי אמרתי אולי אהיה שם זקוק להם מוטב שיהיו רבים והנטל יהיה יותר קל, באם לא אוכל להיות חי נושא את עצמו ולהמשיך בדרכי להרביץ תורה לתלמידים. על שאלתי למה לא גילה ולא אמר אף פעם את זה, הוא ענה: להיות ביניכם זהו דבר שידעתיו תמיד והתכוננו לו, רק להיות במקום שתהיו אתם ובמה שתבחרו אבחור גם אני, עכשיו כשראיתי שבחרתם בפנינה יקרה זו ששמה ארץ ישראל וירושלים מה היה לי להגיד? אני מחכה רק לשעה שתכשר לכך ואעלה אליכם.

לא זכה האיש ולא זכינו אנו שנחיה במחיצתו עוד שנים רבות כי צעיר היה עוד האיש במותו.

יהי זכרו שמור אתנו לנצח.

הרב ד״ר אהרון ורטהיים
(ברוקלין)

ר׳ אהרון רבין זצ״ל

(אחרון רבני לנוביץ)

(ומלים ספורות על בנו ר׳ ישראליקול שנספה עמו)

ברטט וברעדה ובלב מלא פחד ויראת הרוממות אתחיל את דברי המעטים על תולדות חייו ואפיו של חותני הרה״ק ר׳ אהרן רבין זצ״ל.

נתרגלנו בשנים האחרונות לספרי זכרון ופנקסים של עיירות קטנות וכרכ־ים גדולים ושל מדינות שלמות, ולכל ספורי הזוועה המוסרים, על חורבן היהדות עם היהודים, שריפות הקהילות עם מנהיגיהן, השמדת הבנים על אבותיהם והריגת הקטנים עם הגדולים, ועל ה„צאן לטבח יובל״ יחד עם הרועים, ועל כולם אנו אומרים: כולם אהובים, כולם ברורים וכולם קדושים.

כי קדשם המות והתמדתם ביהדותם תוך צפיה ברורה לחרבן אשר כזה מעמידים אותם בטור הקדושים באמת. אך גם בהם יש בולטים שבלטו בחייהם וגם במותם. אחד כזה היה ר׳ אהר׳לי.

כל אלה אשר זכו להכיר מקרוב את רבנו, נושא מאמרנו זה, יודעים כי היה האיש מורם מעם, קדוש בדרכי חייו עוד לפני שנתקדש במותו כשנהרג על קידוש השם.

מצטער אנכי מאוד על זה שלא זכיתי להיות אתו, במחיצתו, רק זמן קצר מאוד, ולא אוכל לתאר את האיש בכל קומתו הרוחנית כראוי, ורק אפס קצהו ממה שזכיתי להתבונן בו אשתדל לרשום כאן.

*

הוא נולד בשנת תר״ל — 1870 — לאביו הרב ר׳ משה ז״ל, נצר מהמשפחות המיוחסות בישראל והיה מצאצאי הרה״ק ר׳ צבי ז״ל בן האי גברא רבא קדישא ר׳ ישראל בעש״ט זלל״ה ממעזיבוז, מייסדה של תנועת החסידות.

הוא היה הדור הששי להבעש״ט ז״ל, ונקרא בשם אבי זקנו הצדיק ר׳ אהרן ז״ל מטיטיוב, אשר נתפרסם בספרי החסידות בגודל צדקותו וענותנותו. (ראה בספורי חסידים להרש״י זוין לפ׳ בהעלותך).

מילדותו לא ידע ר׳ אהרון רבין ז״ל לשבת בטל והיה מתמיד להגות בתורת ה׳ יומם ולילה, וגם אחרי שנתחתן עם בתו של הרב הצדיק ר׳ מרדכי ז״ל משומסק, משושלת המגיד מזלוטשוב והר״י מראדיוויל, המשיך בעבודתו, עבודת הקודש, להשתלם בדרכי התורה והחסידות.

בהיותו כבן שלשים נתקבל לרב בלנוביץ, שהיתה גם מקום רבנותו הראשונה של זקנו — מצד אשתו — הצדיק המפורסם רבי יוסף מראדיוויל ז״ל.

בעיר זו נתקשרו אליו הרבה אנשים מוקירי אבותיו, והכירו גם לדעת אותו בצניעותו ובמדותיו התרומיות, והאשה הנגידה והנדיבה מרת יוכבד, ממשפחת גלנדר וצינבערג, קנתה לו בית חומה נהדר, וביתו נעשה לבית ועד של תלמידי חכמים. הוא בנה לו בחצרו בית מדרש מיוחד, וכל אחד מצעירי העיירה, אשר נפשו חשקה בתורה קבע לו את בית מדרשו של הרב ללמוד שם. ר׳ אהרו׳לי שכר גם מלמד, בר אוריין, אשר לימד תורה לבניו ולחבריהם, ובשנים האלה היה ביתו ממש מקום תורה וגדולה גם יחד.

אבל ימי הטובה לא ארכו לו, ובחודש אב שנת תרע״ג נקטפה ממנו לפתע פתאום אשתו הרבנית חי׳ איטא, שהיתה סמל היופי, הטוהר והצניעות, והניחה לו ששה יתומים. ואין די מלים בפי עטי לתאר את כובד האסון הזה על כל המשפחה, ועל כל מכירי הרב ז״ל, ורק בכוח אמונתו החזקה בהשי״ת התחזק רבנו, הבליג על יגונו, והצליח בקשיים מרובים לגדל ולחנך את בניו בדרכי התורה והמסורה.

בשל התנהגותו שהיתה כולה התקדשות אישית והקפדה על מדות, כיהן ר׳ אהרו׳לי גם כרבי שהיחסים בין צאן מרעיתו לבינו היו כיחסים שבין הצדיק וחסידיו.

עמדתו זו הכפולה כרב פוסק בהויות עולם הזה וכרבו המעלה אותם אל מרומי ההגות החסידות גרמה לו גם קשיים לא מעטים. קהלת לנוביץ אשר התפלגה והקימה לה רב נוסף לא עשתה זאת אלא משום שרצו ברב הנתון כביכול להוויות העולם, יכל לרדת אל מציאות חייהם הקטנים והאפורים ואינו תובע מהם דברים שאינם בגדר השגתם.

*

כבר הזכרנו כי צנוע היה האיש בדרכיו ובמדותיו, מעולם לא הרים קול גערה בבני ביתו והשתדל תמיד למלא אחרי הכתוב: „דברי חכמים בנחת נשמעים". היה נכבד ונערץ לא רק על בני עירו, אשר באו אליו לקבל ממנו עצה ותושיה כמנהג החסידים, אלא גם בין תושבי העיירות הסמוכות היו לו

הרבה מעריצים, ואפילו מבין הנוצרים — להבדיל — אשר בסביבה, היו כאלה שבאו לבקש ברכה מאת הרבי ו„קדוש" קראו לו.

ביתו היה פתוח לרווחה לאורחים, ולא רק באכסניה אלא גם השתדל לעזור להם בהענקת כספים שקבץ מתושבי העיירה כפי יכלתם. כמובן, אשר בתור רב עשה כל המוטל עליו לעזרת עניי העיר. וכאשר באנו, לבקרו אני ואשתי, מארצות הברית בשנת 1935, בקש מאתנו להשפיע על אגודת יוצאי לנוביץ אשר בניו יורק, כי יעשו איזה דבר לעזרת עניי העיר. כך נוסדה אז חברת־עזר ובראשה האשה העדינה והנדיבה ג' ראוז שטשאגאל ומשפחתה אשר שלחו כסף לספק קמח ממש בכל שבוע ושבוע לעניי העיר, ותחת השגחת הרב ז"ל נמנה ועד אשר התעסק במצוה זו לקנות את הקמח ולחלקו לעניים.

זכורני, אשר בשנה הראשונה לבואי לאמריקה שלחתי לו מתנה המחאה על חמשים דולאר, והנה אחרי זמן מה קבלתי את ההמחאה בחזרה בצרוף מכתב, אשר בו הביע לי את תודתו על כוונתי הרצויה, אבל — הוסיף — כי דעתו היא אשר ההשפעה צריכה לבוא ממעלה למטה — כלומר מהאבות אל הבנים — ולא להפך. ולמרות פרנסתו המצומצמת לא רצה לקבל תמיכה, שלא באה בדרך ההשפעה הרצויה.

מפי השמועה למדנו כי חדשים מעטים לפני הטבח הנורא, גזרו המושלים הארורים לסגור את כל בתי התפלה אשר בעיר, והרב זצ"ל עשה מנין בחשאי עד שנודע הדבר, ואסרו אותו יחד עם שנים מחשובי העיר ורצו להרגם. אחרי השתדלות גדולה וכסף תועפות, עלה בידי אנשי העיר להצילם ממות, אבל כאמור, לא עלתה להם ארוכה לזמן רב. אחרי חדשים אחדים יצאה הגזרה הרעה על חיסול ישובי היהודים בכל הסביבה.

ומפי עד נאמן, אחד מן האודים המעטים שנצלו מן האש, נודע לנו כי בשעה שהוצא הרב ז"ל לגיא ההריגה יחד עם בני קהלתו, בעמדם על פי פחת, ממש על הקברים, שהכינו להם הרוצחים ימ"ש, התחיל הרב הזקן ז"ל לעודד את בני עדתו ולומר אתם את ה„ווידוי" ו„שמע ישראל" כהכנה לפני מסירת נפשותיהם על קידוש השם *. גם הרומאים לא נתנו לרבי עקיבא בשעתו, לגמור את קריאת שמע, ונפשו יצאה ב„אחד". כן לא נתנו הרשעים האלה ימ"ש, לרבנו ז"ל לסיים את תפלתו, ממכונות האש ניתך עליהם המות, ונפשו יצאה בדברו.

בזכותו ובזכותם יוושע ישראל!

---

* מפי עד זה נמסר לנו, פי באמצע התפלות נפל שדוד ונפשו קשורה בנפש כל בני עדתו לנצח.

ר׳ ישראל (שרוליקול) רבין זצ״ל

הוא היה הבן השלישי של ר׳ אהרון רבין, היה בעל מוח חריף בקיא בתורה ובחכמה, וגם תמים ביראת ה׳ עד אין גבול, וכדאי הדבר להרשם כאן למזכרת, אשר בשנת 1922 נגזרה עליו גזרת המלכות לעבוד בצבא הפולנים, והוא סבל שם יסורים נוראים על שמירת השבת והמצוות, אך הצליח לסיים את עבודתו בצבא מבלי להכשל בחלול השבת ואכילת טרפות.

פעם אחת, בליל הסדר הראשון של פסח, לא נתנו לו פקידיו האכזרים רשיון לבלות את הערב בין היהודים, כנהוג, וגזרו עליו להיות בין שומרי המשמרות באותו הלילה. הדבר פגע והכאיב לו, ובעמדו על משמרתו לא יכול להבליג על רוחו ולבטל עצמו ממצוות החג, ויעזוב את מקומו וימהר להכנס לבית יהודי ממכיריו. שם אפשרו לו לקדש ולברך על כזית מצה ומרור, אבל מפקדיו הרשעים ארבו לו ובשובו למקומו נאסר כעריק העוזב את משמרתו, וכמעט שהיה בכל רע, ורק בחמלת ה׳ עליו עלתה ביד ראשי היהודים, אשר בעיר להצילו ממשפט הצבא.

הדבר היה בלוצק בירת וואלין, והיה זכור שם ימים רבים.

הוא נשא לו אשה את בת האדמו״ר ר׳ לוי ז״ל מבראדי והיו להם שני ילדים יפים ונחמדים אשר ציפה מהם לנחת ולתפארת.

ר׳ ישראל נשאר בלנוביץ, סמוך על שלחן אביו, שהיה כבר בימי זקנותו ועזר לו ברבנות. כאשר יצא הקצף ונתנה רשות למלאך המשחית, נספו יחד האבות עם הבנים, זקנים עם נערים, ביום המר והנמהר, ודמם נשפך יחד עם נחלי הדם, אשר שטפו על כל היהודים התמימים והישרים אשר במדינה פולין הרשעה.

לולה פרידמן קטילנסקי

זיידה קטילנסקי ז״ל

אל לנוביץ בא זיידע מאודיסה, שם כיהן אביו כרבה הראשי של העיר, ובמחשבה תחלה של אביו, כי יתחתן עם שארתו רחל בת אחיו, הרב ישעיה קטילנסקי, ברבות הימים יתפש את מקום דודו חותנו ויכהן כרב דמתא של לנוביץ. אך זיידה שהיה מוסמך לרבנות והדור פנים כרב לא נשא נפשו לרבנות. לאחר נשואיו לאשת חייו רחל הצטרף אל שמואל בוכשטיין ז״ל כשותף לחנות הברזל והגיע לאמידות במסחרו, ובסוף גם לסחר עצמי.

בלנוביץ השתלב לחיי העיר והפך לאחד ממנה. ביתו הפך בית ועד לנשואי העיר ובחכמתו הרבה וחן הליכותיו נתקבל על דעת כולם כנשוא בין הנשואים, כבולט בין היחידים.

לאט לאט הועברו אליו עניני העיר לטפול. הופעתו האצילה, לבושו החגיגי תמיד וידיעתו את שפת המדינה וגינוניה, עשוהו לשתדלן העיר שהצלחתו מובטחת. ודוקא זה החל להעיק עליו עד שהחליט לעבור לעיר אחרת.

היה זה בשבילו משבר נפשי כמעט, מזמן רצה כבר זיידה לגור בעיר גדולה, בכרך ותמיד דחה החלטתו משום זיקתו ללנוביץ, אך הפעם הדבר הוכרע ומשפחת קטילנסקי עברה לגור ללבוב.

בלבוב החל הכל מחדש והמשבר העמיק. דירתו הקטנה בכרך לעומת „ארמונו״ בלנוביץ, אנשי לבוב החדשים בשבילו ואשר כל מעיניהם הוא הכסף לעומת האנשים הנלבבים של עיירתו הילכו עליו רגשי חרטה על צעדו זה ויש שאמרו, כי קרוב היום והנה הוא ישוב לעיירת נפשו.

הדבר לא התרחש. זיידה נאחז יותר ויותר בחיי המסחר של העיר, סוחרי לנוביץ וסביבתה שנזקקו לקשריו בעיר הביאו לו תעסוקה המפרנסת את בעליה, ביחוד היה זה ר׳ משה ונשיל, אשר ברבות הימים הפך גם שותפו לעסקי שווק תלתן ור׳ זיידה שקע יותר ויותר בהבלי הכרך. אולם את קשריו עם לנוביץ לא ניתק. בדירתו הקטנטנת בת חדר ומטבח היו מתאכסנים כל אנשי לנוביץ, שהיו

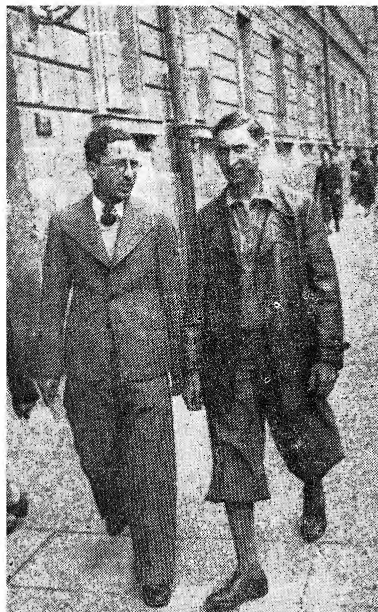
מוזמנים ללבוב ולא היה תענוגם של הקטלנסקים יותר גדול מלארח אנשים „משם" מלנוביץ שלהם. היו מקרים שהם העירוהו באמצע שנתו, בבואם ברכבת הלילה והוא היה מקבלם בחמימות ובאהבה ומטפל בצרות שהביאום אליו ורץ אתם לבתי החולים והפרופסורים של לבוב. לפקידים גבוהים לעורכי דין הכל לפי הצרך.

משהגיע זיידה לאמידות־מה בלבוב היה מחלק כספו לעניים ו„עניי עירך" הקודמים לגביו היו תמיד עניי לנוביץ.

ידעתי כל זאת לדיוקה. חשוכי ילדים היו רחל וזיידה וכבת אחיה של רחל נלקחתי לביתם ללבוב, שם גדלתי ושם קבלתי את השכלתי התיכונה שהם אפשרוה לי. ידעתים מקרוב ידעתי גדל רוחם ורחב לבם. זיידה, כאבא היה לי ורחל כחברה, אך תכונות אלה גאו ועברו את ממדיהם הטבעיים משנגע הדבר לעיירת עלומיהם הקטנטנת. אז הם הפכו שניהם לב אחד ונפש אחת לעזרת בני עיירתם שיקרו להם.

אנשי לנוביץ ידעוהו כאיש ההשכלה והתורה, איש המסורת והקדמה, איש החברה המובהק, היודע גם להקים לו חיץ מסתיג ממנה, קפדן בהליכותיו ונלבב ומחייך לנזקקים לו. לר' זיידה קטלנסקי היו סולחים את מלבושו הארופי ואת לכתו בגלוי ראש בד' אמות ביתו ולפעמים גם מחוצה לו. כי הם העריכו את עמק תבונתו ויפי תרבותו ושמחו מאד, שאת שני אלה העמיד לרשותם ללא התנשאות יתרה. לנשי לנוביץ היה זיידה סמל הבעל השלם היודע לכבד את אשתו ולאצל עליה מהודו. רחל קטילנסקי היתה ראויה לזאת הן ידעו זאת היא היתה חכמה, מסורה לבעלה שומרת צעדיו ומדקדקת בכבודו, אך בכל זאת את אוירת האצילות שבחיי משפחתם זקפו לזכותו של זיידה.

ר' זיידה קטילנסקי ואשתו רחל סיימו חייהם בלבוב, אך לבם היה תמיד עם לנוביץ ובהפקד זכר לנוביץ בספר ונפקד גם שמם לברכת עד.

על שייקי ועל זוני

והערת העורך קודם

חכיתי עד סיום הכנת הספר לדפוס, חשבתי מישהו יכתוב על שייקי וזוני רבין. הרי מישהו חב להם חובה אישית או אנושית, למישהו שמשו חברים, ידידים, מפיגי בדידות, מישהו מבני גילם הרי הסתודד אתם באי־אלה ערבי לנוביץ מדכאים בחדלונם והשיח לבו בפניהם, בפני שייקי לחוד, בפני זוני־לי לחוד וחובה אישית רובצת עליהם וודאי שיכתבו. וודאי שרבים יהיו הכותבים ויכבד ממני הדבר לבור את מה מהחומר הרב להדפיס. חשבתי גם שמישהו חב להם חובה אנושית, כבני אדם סתם, לא חובה אישית כלפיהם, אלא כאנשים, שראו את שני האחים האלה והנה הם קודש לדבר האדם, מארגנים, מסבירים, מורים, בני עזרה לנצרך. וברי היה לי שמישהו יגיד: היו אלה בחורים, אשר לא עשו למען עצמם בלבד, אלא מה שעשו עשו גם למען החברה שלהם, למען נבוכי זמן ונכר כמוני, כמונו, כמוכם. ומישהו זה, יגיד: הבה אטבול קולמוסי ואשרטט דמות להם, אשאיר זכר מזיו קלסתרם האנושי־היהודי ה„דורי״ (של הדור) למען תעמודנה דמויותיהם לנגד עינינו בזכרנו את לנוביץ.

לצערי איש לא עשה זאת ואני יודע, לא מרוע ולא מקנאה וקטנות, פשוט מחוסר יכולת להתמודד עם ה„נושאים״ האלה, מחוסר יכולת סתם. ראיתי איפוא הכרח לכתוב אני עליהם, אם כי הם אחי ורציתי מאוד לא לחטוא בפרוטקציה טרגית זו, רחמנא לצלן, שאני העורך.

אני עושה זאת משום שרבים באו לתבוע עלבונם של שייקי וזוני׳לי ובקשוני שאכתוב — ושליחות רבים אני ממלא איפוא. אני עושה זאת כדי למנוע חלול כבודנו, כי אם לא נעלה דמותם על לוח לבנו יעיד זה על לב שחסר לנו ולוחו שנפסל.

על דעת המקום לנוביץ ז״ל ועל דעת קהלתה זצק״ל אני משטח תפלתי לפני אלוהי הכוונות, שאל יכניס בי כוונות משפחתיות קטנוניות, שלא אגלוש להפרזה שבאהבה גדולה לאחי ואמסור דיוקנות אחי שלמים בדיוקם ונאמנים ברישומם, כפי שנתרשמו בהם לבות אחינו אנשי לנוביץ, בני דורם של שייקי וזוני׳לי רבין.

שייקי רבין

בגיל צעיר מאוד החל לעמוד על דעתו וללחום לה. בן שלוש־עשרה היה כאשר התריס כלפי שמיא ותפילתם והויכוח על זה עם אבא עוזיאל רבין היקר היה מתנהל בהמשכים שבועיים ומפר שולחן־שבת של משפחה לעתים מזומנות.

בהיותו איש העיון והשקידה מילדותו ספג השקפות עיוניות שונות ומשונות ובכור המצרף שבמוחו החריף התיך אותן לרעיון גואל אחד למען ישראל והעולם כולו. וכשהגיע לציונות לא בא לקחת ממנה תורות ועיון לשעשועי נפש ולב, הוא חדר לציונות כמדריך ומכוון דרכי התועים, בה ובשבילי פלגנותם הקטנונית. כך הופיע שייקי לא כשומע אנחות אלא כבורא רפואות לנפש הנכאה.

איש הנגודים המענינים היה שייקי. הופעתו הביאה נהרה והחיוך שלט עמו בכל, בחברתו הוקלה האוירה והסכויים הוורידו לפתע. נגוז כובד הראש וקלות הדעת לקחה מקומה.

אולם משנתעכב על בעיה מבעיות היהדות, מצבה וסכויי גאולתה, מיד העלה אותך אל פסגות המחשבה הכבדה ומרומי השחקים של ההגות, ומהם אל תהומות הראיה הפכוחה וגיא החקר המעיק.

הלוכו היה בדיסטנציה, הרושם הראשון היה איש אגואיסט „מחזיק מעצמו״, אך משקרבת אליו ועברת את תחום מעגלו המתוחם, מיד ונמצאת ליד חבר וידיד קרוב, קרוב אל אדם שוחר טובה לזולת. מחיצות נפלו וכאחד העם הוא אתך, פשוט כפשוטי אדם ומורכב בפשטותו כהרכבו וסביכתו של האדם וישותו.

הצחוק והליצנות היו דבוקים בו והוא לא נפרד מהם לרגע ובדרבא מיניה, אם חסרה לו בדיחה מן המוכן, מאותן בדיחות שהזידו אחרים, היה הוא יוצר מצבים מעלי גחוך משלו ומכניס עצמו ואחרים אל הליצנות, אל ארמנותיה השפיריים וקלי הרוח.

אך משמצאתהו מולך בארבע עינים ונפשו במערומיה ראיתהו והנה הוא רציני מדי, עגום מדי, טובל ביגונות עולם וידעתי, כי אין צחוקו אלא מפלט התפרקות לאישיותו.

בעודו ילד התבלט בשקידתו בקריאה, בחריצותו בלמודים ומופרש מכולם.

אך אם נזקקת לו ושאפת עזרתו כתלמיד חבר, מיד חרג מהגבליו ואץ לסייע לך בפתרון בעיה חשבונית, בתקוני עבודה בכתב ובעדוד.

*

שנים התהלך שייקה בינינו קונדס ובן־היגון, איש משחקי חברה ומתבודד, ילד תמוה, מורכב וחביב, אך... ילד, לכל דבריו. ופתאום והנה הוא עוזב את עולם הילדות ומחל להסתופף בצלם של גדולים ממנו, מבוגרים, אנשי צבור מוכרים מורמים מעם ומודרים ממנו, אישים — שדברם נשמע. ונדמה לך „מתגדל" הבחור, מתיהר ומתרחק ממך להיות זנב לאריות וגדולה הטרוניה. אך תוך זמן קצר והנה הוא ראש באריות, קולו בהם נשמע, הם שומרים למוצא פיו, גם פייסי, גם שלמה ברמן, גם חיים נתן — והוא דורך על במתי צבור, ראש מדברים, נואם, מרצה, מבטא גדול של לבטי עמו, צייר עגמתו וחוצב שלהבות גאולתו.

העיירה אהבה לראותו על במת בית־הכנסת הגדול. היא אהבה לראותו נער צנום, ממוצע קומה, מצטמק במרחקי הגבהים של במת ארון־הקודש, מתגמד ונהיה ילד פעוט מול נצח אמונה ומקודשיה. אולם משפתח פיו ומרגליות בטוי ופניני מחשבה מדרדרים ממפתח שפתיו, קולו צלול ופרקו נאה, הוא מתענק פתאום, מתגבה והוא אוחז בפרעות ראשך ומטלטלך טלטלה אל מחוזות כמיהה ועיון, ערגה ותוחלת ואיננו נותן מנוח לך. שלא תסתלע באזוב יאושך, שלא תשאר מאובן בחייך היהודיים חסרי התכלית, והנה — הוא מנהיגך, מכון דרכך ואתה מודה לו על רגעי הסערה שבין תקוה גדולה ואכזבה מרה.

שמו של שייקה היה מושך המונים. אין נביא בעירו, אך יש שייקה בעירו, יש ילד־שעשועי־גאות עיר.

*

את יעודו ראה בחנוך המונים ונתעה אל מקצוע החנוך. שגה שייקה לחשוב, כי החנוך הממוקצע יאפשר לו חיים מלאים, בהם יוכל לפתח אישיותו התוססת. ומששקע בחנוך, שוב לא עזבה. מולודזימיעזש לרוזישץ, מרוזישץ נלקח אחר כבוד לנהל בתי־ספר. בכל מקום הקים דורות דוברי עברית והוגי ציונות, התסיס, העיר ובקסמו המרטיט, המעורר הפך תוכן וענין בעיר, גאות האכסניה שבו היא מתגדרת ובו היא מתפארת.

תמימותו העמוקה ונאמנותו לעצמו העמיקו בו אחריות לצאן מרעיתו, למשפחתו, להוריו עד לידי הקרבה עצמית, וגם כשניתנה לו האפשרות בשנות שואה לעבור עם הרוסים לרוסיה ולשרוד, חזר מאמצע הדרך להיות בצרה עם רעיתו ובתו, עם אביו ואמו שיקרו לו כולם.

מלנוביץ יצא ואל לנוביץ חזר ושם, יחד עם יקיריו, נקבר קבר־אחים־יחד.

תהא אישיותו המחנכת ודמותו היקרה צרורה בצרור זכרונותינו.

זוני רבין

זוני גדל בצל אחיו הגדולים ולא התבלט ביותר, אך משפרשו השנים והלכו החל לתפוס מקומו בעיירה, ואישיותו שעוצבה מקדם בהחבא, התגלתה במלא קסמה.

יפיו וקומתו התמירה משכה עיני רבים. כנסיך הופיע כמארץ קסומה ומבטו שואף מרחקים וגבהים. כאורח התהלך בעירו, הרואה אותם מן הצד, מפנה שלו ואינו מתערב בהם, אך משנגעו שאלותיהם ללבו שוב לא התמיד בבדידותו. העמיק שבת בתוכם ודגלו דגלם, אהבה, ריעות וענין משותף.

שלא כאחיו ראה הוא את עצמו חפשי מתורות תנועה מגבילות ונטה לעצמו קו של כלל ישראליות, הגורס אחדות ללא תנאי ותיחום.

את פעילותו הצבורית החינוכית החל ב„נוער הציוני" ויחד עם שלום מהרשק ניהלוהו בהצלחה. הקימו דור של נערים מתקשרים אלי יעוד יהודי, כללי לאומי.

שנתים אחרי זה, משנוכח לדעת, כי אין הכלליות שורה בנוער הציוני והיא מסוה לזעיר־בורגנות, עזב אותו ועבר לפעול בהסתדרות „החלוץ". חבריו, שרידי פעלו החנוכי, מזכירים שמו כשל עלם מושלם בתכונותיו האנושיות, ברוך כשרונות ויכולת עשיה. נואם, מרצה, מחנך ועושה נפשות לרעיונות.

כשנכנסו הרוסים בשנת 1939 ללנוביץ והוא מורה מדופלם, מוסמך סמינר למורים שבלבוב, גויס מיד לעבודת הוראה ונהל את בית־הספר היסודי הרוסי שהוקם. שליטתו המלאה בפולנית וידיעתו הראשונית ברוסית, עזרו לו לקנות עצמאות במשרתו. הוא מקובל על שלושת העמים וחביב על תלמידיו מוקירי אישיותו החנוכית.

עם נסיגת הרוסים יצא זוני אתם, הוא ואשתו. עבר את כל גלגולי הנכר הרוסי וזכה להגיע לראשית התבשרותו של הנצחון. לפי עצת חברים הוא מתגייס לצבא הפולני. חוזר לפולין בסוף שנת 1944. עולה לקצונה. נלחם וזוכה לעטורי גבורה שבלוחמה. אך באפריל 1945, על סף הנצחון והנקם בנאצים, הוא עולה על מוקש ונהרג. יש אומרים, כי נרצח מכדורי אחים לנשק פולנים, אשר מפרי גבורות שכמותו רצו ליהנות לבדם.

יליד לנוביץ היה זוני רבין ועולל תהפוכות גורלה.

יעלה נא זכר דמותו הקורנת בהתיחדויותינו תמיד.

לולה קטלנסקי

יוסף עוזר שפירט

(המורה האחרון לעברית)

שפירט נולד וגדל בירמליניץ להורים עשירים מאד. אביו ישכר שפירט היה סוחר גדול, עמד בקשריו המסחריים עם העולם הגדול וקשרים אלה הביאוהו לזה, שהוא נתן לילדיו חנוך ארופי והשכלה גבוהה ושקד על כך שידעו שפות. קדם כל שידעו שפות. חמשת ילדיו ידעו אנגלית צרפתית, גרמנית ורוסית. ויוסף עוזר צעיר הבנים עלה בכך על כולם. בהיותו בפודוולוצ׳יסק אחרי שנים ידעוהו אנשי העיר כדובר קלות בכל הלשונות המנויות ונזקקו לעזרתו כמתרגם.

התגלגלותו ללנוביץ, חייו הדחוקים, ימיו הקשים והופעתו הנענה מהוים מדגם מדויק ומומחש של עלמי ישראל בגולה ונפתולי גורלם.

דרכו של שפירט אל לנוביץ היתה דרך חתחתים מלאת תנודות ומוקשי חיים.

ב־1917 עזבו הוריו את ירמלינץ באישון לילה וברחו לפודוולוצ׳יסק. עברם כאנשים עשירים סיכן את חייהם במשטר הבולשביסטי, הם ויתרו אפוא על הרכוש

ועל הכל והצילו את נפשם. במקומם החדש החלה מצוקתם הקשה, אך יותר ממנה העיקה עליהם מצוקתם הפוליטית כביכל, בהיותם אנשי מוצא עוין, אזרחי רוסיה לשעבר לא נתנה להם הממשלה זכות אזרח בארצם ואחרי זה גם הגלתה אותם לנובי סונדג׳ שבפוזנן.

בפוזנן ידעו רדיפות איומות של אנשי המקום, אשר לא נתנו להם לחיות, נידו אותם ומנעו מהם כל אמצעי קיום.

לא היה להם מוצא, הם נאלצו לברוח מפולין. אחותם הבריכה בצרפת, אשר שמשה כפרופסור באוניברסיטה הצליחה להוציא אליה את האחים והאחות, אך את יוסף עוזר לא יכלה להציל, הוא היה נשוי ולא נכלל ב„מכסת ההגירה" של צרפת.

אז בורח יוסף עוזר לפודוולוצ׳יסק, כגנב בלילה הוא בא אלינו. העברנו אותו מיד לזברז׳ ובשוחד רב הצלחנו לסדר לו ניירות של אזרחות פולנית, זיידה קטלנסקי דודי שכר לו דירה בלנוביץ והוא עובר עם משפחתו ללנוביץ.

המערכת מוסיפה:

קשים היו חייו של שפירט, אחרי הנגישות שידעו עסקני ה„תרבות" בעיירה לא הרהיבו להקים לו בית ספר מסודר. מצב ההורים גם לא עמד להם לשלם תשלום נוסף ולשאת בעול מוסד „יקר" זה, אשר לא נהנה משום תמיכה, יוסף עוזר קבל על עצמו להיות מארגן, גובה כספים, מלמד עברית, דואג לספרי למוד ושכר דירה וכך קיים את עצמו בדוחק רב. וקיים את התרבות העברית בעיירה עד יום מותו.

אך מצבו הדחוק לא השפיע על טוב רוחו ושום מרירות לא ניכרה בו. תמיד קבל את פוגשיו בחיוך ולבביות, ענו, צנוע ושפל רוח היה. משים עצמו בפני אנשי העיר כקטן בקטנים ואיש לא ידע, כי צנא מלא ספרי הוא, בקיא בלמודי חול וקדש ויודע שפות.

תלמידיו הכירוהו כמורה היחיד, אשר לא הרים קולו עליהם ולא אכף עליהם פקודות, לוחש היה דבורו אליהם ותוכחתו מלטפת, מבקשת ומרגיעה. גם כשלא הכין מישהו שעורים היה שפירט מבליג, מחיך וכובש כעסו. לעתים היו התלמידים רוצים במורה קפדני יותר, אך משעמדו על סבות ותרנותו הבינוהו והעריכוהו.

אשתו רחל לבית קטלנסקי היתה מבורכת בנמוס באדיבות ומידות של אצילות האומרות כבוד. עמלנית היתה ולא היה לה דבר קשה לעשותו למען בעלה ובנם יחידם פיניה׳לי — פנחס. איש לא שמע אותה מתאוננת או מתנה את מרי גורלה. אצילותה, שעור כבודה ופקחותה עמדו לה להופיע בעיר כבת טובים שהשמחה במעונה והאושר מפוקדי ביתה.

את תלמידי בעלה היתה משמשת כאם ומקפידה שלא יצאו החוצה בחורף כשמעיליהם פרומים ושלא יצאו מיוזעים בקיץ לרוח.

משפחת שפירט היתה משפחה ידועת יסורים ומצוקה, אך מעוררת כבוד ודרך ארץ גם הבן הקטן היחיד היה בו משהו מן האישיות שנזככה ביסורים, שהלוכו בנחת ודבורה בשופי.

זכה יוסף עוזר שפירט להיות נושאו האחרון של לפיד התרבות העברית בעיירה ובשואה האיומה נספה יחד עם תלמידיו נלבביו. לעליה הכין את תלמידיו, לעברית מדוברת בארץ־לאומם. אחדים ניתקו ממנו ועלו והוא ידע פרדות קשות מחניכי רוחו ואושר גדול וספוק מהצלתם. אך את המחזור האחרון של ילדי לנוביץ ונעריה לא זכה שפירט לראות בהנצלם ויחד אתם ירד אלי שאול.

יהי זכרו שמור בלבנו.

שייקי והאם הדגולה

הרב י. אופטובסקי
(מנצ׳סטר־אנגליה)

לנוביץ ויקיריה

לשייקי ז״ל ביקר

במאי 1931 נשלחתי מטעם קרן היסוד לוולין לפעולת תעמולה. בתכנית המקורית לא נכללה לנוביץ. ברם אנוכי דרשתי מהמרכז שהיא תכלל במערכת הסיור שלי או כפי שקראנו לזה ב„סבוב״ שלי.

ולמה דרשתי זאת? היו לי שתי סבות לכך, אלף — על לנוביץ שמענו אז רבות, בורשה דברו עליה כעל עיירה סוערת ומפולגת בין שני מחנות. המחנה האחד הדוגל ב„עת־לבנות״ והמחנה השני הדוגל ב„על המשמר״ מיסודו של יצחק גרינבום, והמחלוקת עלולה להביא להשפלת קרן הציונות והקטנת ההכנסות. ובית — קבלתי מכתב מבחור אחד ישעיהו רבין והמכתב שכנעני לעשות כן ולבוא ללנוביץ. אני הייתי רחוק משני המחנות היריבים, בהיותי איש המזרחי, אך ענין קרן־היסוד וגורלה בעיר זו נגע ללבי והעיקר, מותר עתה לגלות משכבי שמה מכתבו של הבחור דנן ישעיה רבין.

באתי ללנוביץ בשעות שאחר הצהרים. קשה לי לזכור עתה בדיוק באיזו שעה הגיעה הרכבת מטרנופול. בבית הנתיבות חיכו לי חמשה ששה בעלי בתים ואתם בחור צעיר כבן 20, בישן, מרכיב משקפים שעמד בצד כנכלם וראשו מוטה קצת הצדה. ידעתי שזהו הבחור. לחצתי ידים עם אנשי המשלחת ונגשנו אל ישעיהו זה ובחיוך אמרתי לו שמי כשמך, הוא התחייך והבין את הרמז. חששתי פן יתרעמו עליו ועל מכתבו, אך רציתי להבינהו, כי אני יודע גם יודע שהוא כותבו.

במשלחת היו שני בוכשטינים אחד שמנמן ונמוך ואחד פחות נמוך, עם שפתים בשרניות, שמו היה פסח והוא לא הרפה ממני כל העת. את שם הבוכשטין הראשון לא אזכור.

משעלינו על העגלה הושיבני פסח בוכשטין לידו במקום המכובד, במושב האחורי של העגלה, הגעתי העירה תוך חבוט אברים וגלגול מחלות. אכסנו אותי אצל אלטער פייגה צינס, למה זכור לי שמו, כי השהיה בביתו גרמה לי הרבה נחת רוח. זו הפעם הראשונה ראיתי איש כזה, יהודי שהוא מופרש מהצבור, שוקד על התורה והתפלה כל היום, ובכל זאת ער לכל מה שקורה בעירו ומבין לרוח הדור הצעיר. למדנותו המופלגת וחכמתו היו עד אין לשער, והנקיון בביתו ועדינות בתו הוסיפו לי הרבה ענג.

באותו ערב התפללתי מנחה ביחידות, כי גם ר' אלתר התפלל בבית. בערב נלקחתי לביתו של ר' פיניע בוכשטין לסעודת ערב חגיגית ואחרי הסעודה התקימה ישיבת הועד בראשותו של פסח בוכשטין, בה דנו על סדרי האספה ועל הפעלת ההתרמה והגברתה, אם תיעשה וטוב שתיעשה סמוך לנאומי למחרתו, או באותו ערב, כלומר במוצש"ק אם ירצה השם.

באותו ערב הכרתי את אנשי לנוביץ לעומקם. כי מעמיקים היו, ורצינותם היתה גדולה עד אין לשער. אחד אחד נטלו את רשות הדבור ודבריהם מתוקים מדבש, לעתים חשבתי, כי אני נמצא בישיבת המרכז ושומע נאומים של „זקנים ורגילים". הרבה עיירות בקרתי ורשמי כולן או רובן נשארו חרותים על לוח לבי ובזכרוני עד היום, אך על הערב הזה עם פעילי לנוביץ שמרתי מכל משמר ורשומיו בין אלה שביומני ובין אלה שבזכרוני, כאלה כן אלה זכורים לי עד מאד.

הוכוחים היו מלאי מתח, אך נשמרה בהם מין תרבות טובה, לא רק שהיתה בהם תפארתא דלישנא גרידא, אלא שאף יפיפות רוח היתה באפן הדבור וארח הויכוח, פרקים סדורים של מחשבה ציונות ומרגניותי ביטוי, שנינא דלישנא ורזין דאוריתא, כולם כאחד ברורים ואהובים היו, רבונו של עולם מנין לעיירה קטנה זו כל כך הרבה כבד ראש וצלילות דעת, תורה וחכמה גם יחד ללא כל שמץ של פרובינציה.

אך בחינת „ואת עלית על כולנא" היה לי אותו נער בעל המכתב. אותו שייקה רבין.

הוכוח נסב על העדפת קרן היסוד על פני קרן הקימת. מצד אחד עמדו כל הנאספים כמעט ומהצד השני רק ישעיהו או כפי שאח"כ למדתי לכנותו שייקה רבין. דבריו האפילו על כולם. נאומו היה מלוטש, משנה ברורה ושלחן ערוך, דבר דבור על אופניו, פסוקיו היו מהוקצעים ומגובשים ונקלטו לי כדברי אחד גדול, שיש מה ללמוד ממנו. הייתי גדול ממנו בשנים ואיש מקובל בחוגים שלי ונואם רגיל שאומנותי בכך, אך לנגדו הרגשתי מעין חולשת הדעת והתבטלות־מה וחשבתי — דרך כוכב ביהודה, צפיתי לגדולות ממנו וחבל על שכאלה נספו.

כשאני אומר כאלה כונתי לכל עסקני לנוביץ כפי שאמרתי לעיל, כולם אהובים כולם ברורים כולם קדושים, אלא ששייקה רבין היה פרי תפארת, בן פארת, מן הבולטים בכל מקום.

האספה היתה בבית המדרש. את בית הכנסת הגדול לא רצה הגבאי לפתוח, הדחק היה גדול והיתה לי הרגשה של התערותא דלעילא. למולי ישבו יהודים

יקרים, קשובים ודרוכים למשהו חדש, למחשבה חדשה, למימרא טובה. אף שטריימל אחד לא נראה בתוכם, אמרו לי שבכל העיר יש רק שטריימל לרב והוא לא בא אפילו לברכוני, שנאתו לציונות העבירה אותו על דעתו. לא הקביל פני כאורח, אם כי הוא ידע שגם אני רב. האנשים היו לבושים במיטב לבושם והוא היה דל אך נקי. ידעתי, כי רבים הם מתנגדי הציונות ביניהם, בכל זאת לא נקטתי שיטת וכוח, וראה זה פלא כולם קבלו את הדברים בנפש חפצה, כי ספרתי על היש והמתהוה בארץ ואת זה הם ציפו לשמוע. לזה הם חיכו בכליון נפש ובצמאון שתו את דברי.

כליתי דברי נדחקו יהודים וברכוני בישר כוח, גם זו תרבות שלא ראיתיה אצל רבים בערים דומות, אהבת ארץ ישראל זרחה על פני כולם.

ארבעה ימים שהיתי בעיירה שלכם וכל הימים האלה הרגשתי מין הרגשה של התעלות ורוממות. לא העסיקו אותי בדברי ריבות ומחלוקות ולא במדנים קטנים, הכל היה לשם שמים ממש.

גם בהתרמה היתה לנוביץ נפלית מאחרות, בזה שלא העסיקו אותי בפגישות עם „גבירים" ובהשפלה לגבי נגידים, כל אחד תרם. תרמו גם מתנגדים לציונות. הם לא רצו לבטא התנגדותם בכליאת יד, שלא לעשות התנגדותם ענין לחסכון כיס רחמנא לצלן.

כך זכורה לי לנוביץ עיירתכם, קטנה בכמותה אך גדולה מאד באיכותה, מלאת חכמים ונבוני דעת ושכולה אין בה.

על יהודים כאלה אמרו קודמינו חבל על האי שופרי דבלי בארעא.

תנצב"ה.

מ י ו ח ד י ם

ח. לבנה
(מסלות)

פייגה הבלנית או די מומע פייגע

פייגע די בעדערין או די מומע פייגע — כך היה שמה בשומסק. משם עקרה ללנוביץ עירכם, אחרי שנישאה בשניה לאיש לנוביץ.

פייגע די בעדערין (הבלנית) משום שהחזיקה בבית־המרחץ של העיירה, בשומסק; פייגע הדודה — משום אהבתה ומסירתה לתושבי העיירה, שראו בה דודה של כולם.

הכרתיה עוד מימי ילדותי, משום שהיתה קרובה של אמי חורגתיביילה יוקלסון ז״ל. שם משפחה הראשון של אמי חורגתי, גלפרין, כשם בעלה הראשון של **פייגע**. אמי חורגתי ביילה, מבית חזן היתה. משפחה מכובדת ומסועפת בעיירתנו שומסק.

פייגע היתה מבאי ביתנו ואני — מבאי ביתה. גם לאחר שעקרה משומסק, היתה מופיעה בסערה וברעש לביתנו, עמוסה דורונות. לנו, הילדים, היה יום ביקורה חג. במשך ימי שהותה המה הבית מהמולה בלתי פוסקת של אורחים, רחש בישול וטיגון, מעורבים ריחות בושם... עזים ביותר, שריחם עמד ימים לא מעטים לאחר שנפרדה מאתנו מומע פייגע.

בחושי הילדותי הבחנתי באשה זו, ששונה היא מאחרים. זוכר אני אותה אשה יפה, מלובשת ומאופרת לפי כללי האופנה החדישים ביותר, ששררו בימים ההם. דבורה קולני אבל ידידותי היה. אל כל אחד דברה מישרין, אל נשים וגברים. עם כולם נהגה חופשיות לא רגילה בימים אלה.

גם עלינו, הילדים, לא היתה פוסחת ומעניקה לנו הערותיה הלבביות.

ביתה בשומסק היה מעל בית־המרחץ. ומוסד זה, החיוני לבריאות תושבים, היה מבריק בנקיונו. כל הסדורים פעלו בדייקנות מרובה ושמשו נאמנה את תושבי העיירה, כיהודים וכלא יהודים. האמידים היו משלמים יפה בעד שירות זו. ואלה שלא היה בידם לשלם, היו נהנים מפטור מלא מה„מומע״. למרות שהאחרונים מרובים היו, הרי יעילות העסק היתה כה מרובה, שפרנסתה של המומע פייגע היתה מלאה, ועוד נשאר לה ל„מתן בסתר״ ולתמיכה בנצרכים. ביתה מעל בית־המרחץ היה מבריק בנקיונו. אולם־האורחים היה תמיד מלא אנשים, בעיקר מהמין הגברי, שהיו דנים אתה בכל מיני ענינים. על השולחן בחדר האורחים היתה תמיד תקרובת ממין משובח ושתיה מעורבת, שכל מי שטעם מהם, עמד

טעמם בפיהם להרבה ימים. הופעתה המרשימה ושליטתה המלאה בשפת המדינה, עזר לא למעטים מהיהודים שנזקקו לשררה, או בענין משא ומתן עם בעלי אחוזות גויים.

נזכר אני בבקור אחד של אבי אלתר יוקלסון אצלה, כשאני נלווה עליו. דמותה נחרתה אצלי כמלכה, מנעימת פנים, שכל נתיניה רוחשים לה אהבה.

לאחר הרבה שנים, בזמן שחזיתי בהצגת מירלה אפרת, דמיוני תמיד העבירני למומע פייגע. אופן נשיאתה מפתחות ביתה ושפע התכשיטים שהיתה עונדת, אימתו אותה דמות שהכרתי בחיים. בעיירה עצמה היה לה מעמד מיוחד. העזרה לעניים במקרים מיוחדים היתה בטיפולה המיוחד. לעניים אחרים דאגו אנשים שהיא היתה המפעילה אותן. אשה דינמית היתה, יודעת ארגון, אשה יפה ומושכת, פקחית ושנונה.

*

איני יכול לפסוח על ארגונה את חתונת אחות חורגתי, רוזה. נדמה לי, שחתונה זו תעמוד בזכרוני תמיד. ימים לא מעטים המה הבית מהכנות לחתונה שבראשה עמדה פייגע. הקומישים, הדובשניות, הלקחים, השטרודלים והטורטים, ה„גאלדענע יויך" — מרק הזהב וכל שפעת האוכל ומיני המתיקה שהכינו לחתונה זו — היו מעשי ידיה או פרי הדרכתה, בשפע ובטעם משובח, שגם אז היה ל„שם דבר", גולת הכותרת בחתונה. הטכס והרקודים, שהמחיצות בין גברים ונשים נפלו, וקדריל משתים־עשרה „פיגורות" (צורות) וכל מיני פריילינ׳סים, מצוה־טענצלעך, מיני מינים של ולסים, שרק בבית פריצים ידעו עליהם, השתרגו ועלו והלהיבו עד היות שמחת חתונתם שמחה שבממש. כל אלה בצעה מומע פייגע, כשהיא מפקדת על זוגות הרוקדים בצרפתית (דוקא).

היתה זו חתונה שדברו עליה הרבה זמן בעיירה, על השפע שהיה בה, על טיב המעדנים ובעיקר — על השמחה והרקודים שהצטיינה בהם.

כזאת היא היתה המומע פייגע.

היא לא זכתה לילדים משלה והיתה אם ודודה לרבים. לבה פעם באהבת אדם ושפע של חבה האצילה על רבים.

אשה אצילה. בת ישראל שכדוגמתה מעטות.

ב. חרין

לייזער דער גרינער

שמו זה נדבק לו בשל גון פניו הירק־רק. מראהו עורר תמיד רשם של אדם הנוטה למות. אולם על אף זאת היה הוא מלא חיות, זריז, ממולח ותגובני. על פניו היה נסוך תמיד ערפל חולמני, דומה הנה יירדם באמצע הלוכו, אך משנתקל במגע של אדם קרוב לו, מיד זינק מבין ערפילי דמדומו ההומור הנצחי שלו כנמר ירוק־עינים ושחוז־לשון. ולא יכלת אלא להגרר אחרי בדיחות דעתו ולהתבשם בה.

את מלחמת חייו הרצופה נצחונות על גדולים וחזקים ממנו נהל בכוח בדיחותו. קטן גוף, רזה וחלשלש לא עמד בפניו גבור הגבורים שבעירנו, הוא אכל אותו בחיוכו הבלתי מנוצח. הוא גרס אותו וטחן כוחו בחריצות לשונו והמצאות שכלו החריף.

בזכרוני אני רואה אותו כגלום השוייקיזם היהודי, אשר מול פורענות הנצח של גורלו העמיד את כוח שנינותו וציניותו החיובית. תוך דבקות בעמו ובמורשתו אם כי היא לא היתה ברורה לו די צרכה. כך התמיד ביהדותו, אך מן הנצחנות לא הניח ידו.

*

פעם החליט להגדיל את ביתו הצר החשוך. לא היתה לו ברירה אלא להסיג גבולו של בית הקברות הפולני הישן, שגבל עם חצרו ולבטל כמה קברים שנתגלו על מטמוניהם תוך כדי חפירה.

הקסיונדז (הכומר הקטולי) הבהיל מיד את המשטרה במתכוון להפוך את הדבר לשערוריה דתית ולהבליט את הנבלה, שיהודים מרשים לעצמם נגד הדת השלטת.

הוא גר מולנו. נערים היינו מולעטי ספרות העלילות והפרעות. החרדה אחזה את כולנו למראה התהלוכה המתחסדת והרת הדמים. בראש התהלוכה הלך הכמר השמן ותגתו המבודרת סותמת את הסימטה הצרה. אחריו מפקד משטרת המקום בראש קבוצת שוטרים ואחריהם אחדים ממסתופפי חצרו של הכומר. קטולים בשעותיהם הריקות ממעשה, זנות נבלה וקלות דעת פולנית.

כשממית לשלהבת נמשכים ילדים למקומות סכנה. היינו ראשונים להתקהלות. אני דמיתי לראות את לייזער דעם גרינעם חיור, נרגש, אובד עצות, מתחנן, מתרפס. צפיתי לו ללייזער דעם גרינעם חרד לשלומו וחרד לכשלונו רחמנא לצלן.

הם עומדים ערוכים, המפקח רומז לשוטרים לשמור מרחק, הכומר עומד

שלוב זרועות. על פתחי פיו רובצת עקמומית זדונית, שפתיו הסריסיות חשופות הצמיחה כאילו קבלו עוית.

הן מתנועעות ברטט של כסיסה מתמדת ותנועותיהן כלפי מעלה והצדה. האויר קפא, צפיה, לייזר מופיע, כולו זוהר ומחייך. הוא אינו שואל מה הענין, הוא חולף על פני הכומר, דוחפו קצת הצדה, מתקרב אל מפקח המשטרה (אשר אהב אותו אהבת נפש) בידו מצית סיגריות מהימים ההם, גדול גס ורק מכסהו נפתח בקפיציות. המצית בידו כאקדח. הוא מתקרב, קופץ קפיצת סייפים, מטריק את המכסה בטריק־טרק חוזר וצועק צעקה מעורבת בצחוק:

— סטופאי, סטרלאיו! (סתלקו אני יורה)!

המפקח פרץ בצחוק, השוטרים אמונים על מילוא פקודותיו ברמז, פרצו החרו בצחוק אחריו, הכומר עמד נבוך ועזוב. הכבודה שבאה לעלע דמי יהודים התפתלה מצחוק כשהם חוזרים כבמקהלה על הפסוק שגרם לצחוקם:

סטופאי, סטרלאיו!

הדבר הסתיים ברוגז ממושך בין המפקח והכומר, אך בביתו של לייזר לא נגעו. נצלנו.

*

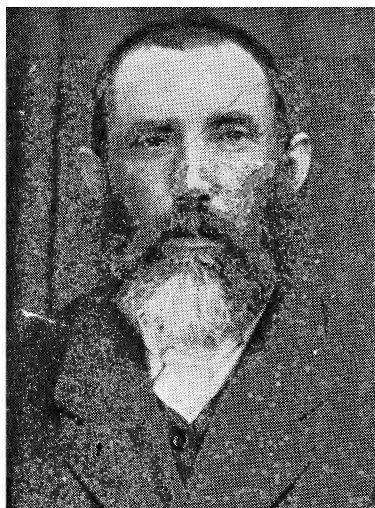
חוש התמצאותו במצבים מסובכים היה מן המפורסמים ומהתמיהים ביותר. מין שסתום של לב היה לו, בו אטמו מפחד ואבוד עשתונות.

ולא רק בין גויים.

עם ר׳ לייזר סטאריק בעלה המכובד של פייגע מיכליס התחכך פעם לייזר דער גרינער, סטאריק שלא היה רבב על לבו, שכולו תם־נעורים ויושר לבב,

בר אורין וטוב־מזג מצא עצמו פתאום מעומד מול לייזר באמצע הרחוב ואין לו ברירה, אלא להלחם על כבודו. בעמקות ודיוק הוא שולף האשמות כבדות נגד לייזר ומטיחן נגדו והן כולן אמת, בליסטראות כבדי פגע נופלות על ראש לייזער דער גרינער. והוא שותק. וכי מה אפשר להגיד על לייזר סטאריק. אני נבוכותי, איש שעשועי היה דער גרינער. התפללתי לנצחונו נצחוני, עלבונו הפך עלבוני, והוא כמתאגרף שאינו שולט עוד בהולמותיו עומד תקוע במקומו. עוד מעט ויתמוטט ונמצא עולם חבותי נחרב לעיני וחבל. אך לייזר גרינר לא נבוך, הוא חכה ליריבו בארך רוח וכשהלה הגיע לאתנחתא, שלב ידיו אל מאחוריו הרים סנטרו המזוקן מול פני יריבו ועיניו כלפי שמים:

— ר׳ לייזר סטאריק — אמר ובשקט — כל זה אמת, אבל כבודכם במחילה מכבודכם הוא „מולטער" (מעריבה ללישת בצק) זה נכון? ענה, זה נכון? למה לנו דבורים הרבה, זה נכון או לא?

ההוא התבלבל:

— מה, וואס הייסט מולטער? אני מולטער? מה פתאום?

ליותר לא היה זקוק הציבור. סוד כביכול נגלה להם והם לא ידעוהו. לך דע שלייזר סטאריק, איש המעדנות זה, זה המשחק את הנכבד והטהור הוא מולטער.

אחד שאל את רעהו: מה זה מולטער? כלומר מה ענין מולטער לכאן. איש לא ידע פשרה, אלא שהניחו כי אם סטאריק מזדעזע מזה, יש דברים בגו.

בינתיים גברה מבוכת ר׳ לייזר, הוא פנה פניות עצבניות מתחננות אל כל המסובבים אותו:

— געוואלד יידן! שיגיד לי הכל, אך אל יגיד לי מולטער, והציבור באכזריותו לא ריחם: אתה מולטער תן את הדין!

יותר לא היה צריך לייזר, יותר לא היה צריך הקהל.

גורלו של ר׳ לייזר נחרץ.

לייזר פנה בינתיים מזירת הסיוף המלולי כשהוא פונה ללכת לביתו. מנצח זקוף ומהלך טופפנית.

אנחנו עזבנו את המנוצח להתפלש בעלבונו המגיע לו. בזנו לו על שהסתיר בפנינו סודו האיום כאילו אפשר להסתיר דבר כזה. להיות מולטער ולשחק מחבואים עם עיר שלמה. גם אנו לא ידענו מה זה מולטער בכלל.

כשהגענו עם לייזר לביתו, בלוית כבוד למנצח, עמדנו ושאלנוהו:

— לייזר ספר לנו מהו הענין הזה עם המולטער ואיך זה גלית אותו.

והוא ענה:

— וכי יודע אני מה זה. אך מה יכלתי לעשות ואין מה להגיד עליו. אין במה להעליבו, אמרתי מולטער וחסלתי אותו.

פשוט, חוש התמצאות שגאונות בה.

*

לייזר לא ידע שפות. הוא לא ידע אף שפה. כשרונו לקה בשטח זה. גם אידיש דבר מעולגת. דוקא בן מלמד היה, מרחמנוב שליד שומסק ועוזר לו, „באעלפער" היה. אך משום מה לא נדבקו לו המלים, לא נדבקו בו האותיות. בכל זאת נבחר לעתות מצוקה כשליחה של עיר אל מושל המחוז לבקש בטול גזרות אנטישמיות והצלת העיר ממועקת מסים והטלים ושאר פורענויות שפולניה הנאורה המטירה על יהודיה.

והוא הצליח לרוב במקום בו לא הצליחו אנשי לשון וצחצוחיה.

פעם אף הצליח במקום בו נכשלו שני האברכים המלומדים הבלשנים ונשואי הפנים שלנו. שלמה ברמן ופסח בוכשטיין. שני יקירינו אלה נסעו ללוצק אל מושל המחוז וחזרו בבשת פנים. הוא נסע וקרע את רוע הגזרה.

הנה כך זה היה:

יומים נסחב על עגלת סוסים פוגרים. כשהגיע אל המושל עמד אחד מצועצע — לבוש משופם ורצחני חסם לו הכניסה.

— סטופ! לאן?

לייזר לא שקר כשענה לו ביידיש שחציה אוקראינית רצוצה:

— לא יודע מה אתה רוצה, אני אל המושל!

התחיל משחק חתול ועכבר — זה חוסם צד שמאל של הדלת הרחבה נדחק זה בצדה הימני ולהפך. בסוף גבר לייזר, חמק מבין רגליו ועלה ישר אל המושל.

בקצה האולם הנרחב רחוק רחוק ישב המושל, כולו שררה וכובד ראש, אטימות לב ושלטון. ושלחנו הגדול מאד מאד — מחוצה שבין שליט ונשלט.

בקצה האולם השני ליד דלת כבדה זהובת ידיות וסגורת סוגרי נחשת

וכפתורי מסמור מזהיבים. ליד וילון ארגמן כבד עמד יצור אומלל, מכווץ באפסותו וחכה.

משהרים עיניו השליט רצה לפרוץ בצעקה:

— מי זה העז להכניסו ללא רשותי!

אך לייזר נגש אליו ספק בהכנעה ספק בשחצנות וברק חכמה בעיניו, ידו מורמת להניאו מלהקים סערה ותוך כדי מבוכת השליט הוא נמצא ליד שלחנו:

— עזוב אותם — פתח כאל ידיד שכדאי להדריכו בעצה טובה — שמע אדוני, אני מלנוביץ שלך. כדאי לך לבוא פעם אלינו, שם פשוט מתים לראות את הוד נאורותך, מתי אנחנו רואים מושל מחוז. רוצני להזמינך אלינו, אני עתה אתגאה בפניהם שממש עמדתי לידך, תן לי להזין עיני באישיותך.

הפולני חמור־הארשת התרכך שלא ברצונו, בלהט שמש החנופה ונכנס אתו בשיחה על לנוביץ.

הדרך אל לבו האטום נפתחה.

הוא גם ספר לו, כי 7 פעמים ירד מהעגלה לעשיית צרכים, כי חולה הוא, אולם הוא רצה לראות פעם מושל, ולא רק זאת הוא ספר לו איך התגבר על כל המחסומים החיים שליד דלתותיו.

הפריץ נתרכך. הגזרה בוטלה.

*

לייזר דער גרינער מת מות טבעי סמוך לשואת העולם, אך לגבי אין הוא אלא גלום הטרגיות שבמצב היהודים בלנוביץ ובהעלותנו זכרונם נעלה נא על זכרון את לייזר ז״ל ונבטיח לנו ולדורותינו אחרינו:

לא עוד לחזור אל מצבים שההחלצות מהם דרושים כשרונות כניעה וערמה, חכמה ושחצנות ככשרונותיו של לייזר. רק כך יבורך זכרו לנו ולבנינו.

יחזקאל שמוקלר
(בית יצחק)

ארינדרים

יהודי כפר, ארינדרים בלע״ז, לא זכו שיכתבו עליהם או יזכירום בין הקהלות שחוסלו ובשמות היהודים שנספו אין מציינים אותם, לא ביחד עם כולם ולא ביחוד מסוים.

ויהודים אלה, היו מיוחדים. כל יהודי העיירות היו כשבויים בין הגויים, אך היוו חטיבה מלוכדת מוגנת מפני שואת פתאם ונקמנות אישית מצד גויים של יום יום, בעוד שיהודי הכפרים היו מבודדים, נדחים בבדידותם, עזובים לנפשם וצפויים לסכנות רגע, רגע, כשאין מגן עליהם ומושיעם. פרט לעצמם.

בכל זאת קבלו עליהם עול של „גולה בתוך גולה״ ולא זזו מיהדותם כמלא השערה. יכל היה כל אחד להתלוצץ על הארינדרים על כשילתם בקריאת „עברי״ כהלכה, על החלפתם „בני אדם״ ב„כל נדרי״ ועוד, אך באשר לקדוש שם היהדות ונשיאת עמשה יום יום תוך אי נוחיות נפשית וגופנית לא היה דומה להם.

אני עצמי הייתי בן הארינדר משה דער קיסקיוודר ואשתו יהודית. ילד בין שמונה ילדים הייתי שהורו וגודלו במחממה יהדותית, בתוך סביבה נוצרית עוינת, פרימיטיבית במושגי איבתה, עד רצח ודין לעצמם.

הכפר היה גדול, נרחב, גדוש גויים אדוקים שכל מזונם הרוחני שאבו מבקורי תפלתם בכנסיה וכל מושגיהם על חברה ואדם היו עטופים עטיפות דת וקנאות.

אתנו גרו בכפר עוד שתי משפחות יהודיות משפחת משה טפר ומאיר פישמן.

שלש המשפחות היהודיות היו מתפרנסות מזה שחכרו את טחנת הקמח של הפריץ פופלבסקי, הוא היה עסקן, נבחר אחר כך לראש המועצה של לנוביץ והסביבה (וואיט גמינה) ושמח למסור את הטפולים הקטנים בשקי חטה של באי הטחנה ליהודים והם הבטיחו לו הכנסה חדשית נוחה ובטוחה.

✶

מבחינה כלכלית היו לנו שנים טובות ורעות, תנודות כלכליות אלה זעזעו את משפחת היהודים מפעם לפעם וגרמו לדאגות מדכאות ומשפילות את הרוח, אך אף פעם לא השפיע הדבר ליאוש, פטרו את זה בהערות של „מזל״, „גורל״ והמשיכו לקוות לימים יותר טובים ולשנויי מזל. המצב הכלכלי לא הקשה על ההורים.

קשה ביותר היה להורים „צער גידול הבנים״ וחנוכם ליידישקייט, לא דובר על „תורה״ ו„מעשים טובים״ או למדנות מופלגת, דובר על התנהגות גרידא על „אביסעלע יידישקייט״. ואיך עושים זאת בים הנצרות המקיף אותנו, וכוח הורים כה מועט וטרדת הפרנסה מתישה כוח זה עוד יותר.

אנחנו הילדים אהבנו את ההורים, הסתופפנו בצלם באהבה רבה ושתפנו אתם דאגה בויעודי משפחה שהוקדשו לשמירת השוני שלנו. היה לנו טוב באותם רגעים כשהמשפחה טכסה עצות איך להיות יהודים, כי היינו פתאם „גדולים" הממתיקים סוד גדול ורציני עם גדולים ובוגרים. יצאנו החוצה ועל פנינו משוכה רצינות, מקדירה ממש בכבדה, אך לבנו מלא גאוה: — אנו שותפי סוד שאין לשקצים. נפגשים עם השקצים'ליך וסוטים מהם כמפני אחרים, שונים ונחותים. אך לרגע ואנו רואים אותם משחקים, שמחים, עליזים, תמימים וטובים ככל הילדים ואינם שמים לבם לנו. היה הלב מתפרץ ונמשך אליהם, מעטה הכפור והגאוה מפשיר, הרף עין ואנו ביניהם וכל מחיצות היידישקייט נשרו והתקלפו. ככל הגויים אנו ולא כמתוקנים וכו', וד"ל.

ילדות קשה היתה לנו, חיים קשים היו להורינו היהודים התמימים הטובים, הסביבה קסמה לנו, ההסתיגות ממנה קשתה עלינו וכוה ההורים בהקניית היהדות מצומצם, מלמדים שישתקעו בכפר לא תמיד נמצאו ולנסוע העירה גם זה היה כרוך בקשיים עצומים. אלה היו קשיים שלהם, אך אנו נקלענו בין ילדות גויית, קוסמת ומושכת בעצם ילדותיותה לבין אסורי הורים, שאהבתנו אליהם היתה גדולה, מבלי לדעת במה חטאנו שנדונונו ללבטי אדם יחברה כאלה.

בינתיים החלו רוחות הדשות נושבות בחברה האוקראינית. אל הקנאות הדתית נתלוותה תעמולה לאומנית־אוקראינית שהתבססה על טרור פעיל נגד השלטון הפולני והיהודים והמצב נעשה חמור, עד היום אינני יודע מנין לקחו יהודים נדחים אלה את האומץ להשאר בכפר. והם בכל זאת נשארו. הם היו נוסעים מדי שבוע שבועיים העירה ללנוביץ חוזרים משם מבושמים מאחוה שבשם וגם... מצרות של שם... ונשארו.

✶

חויה גדולה היתה לנו התכונה לקראת החגים והימים הנוראים במיוחד. המשפחות בכפר היו מתכנסות שבועות לפני בוא החגים, דנות על סדרי הנסיעה, מי יסע בעגלתו של מי, איך תסודר השמירה על הבתים בהעדרם ועוד דברים. רוח של צותא ותכונה וחג הורגשה בכל. עניני פרנסה הוסרו הצדה ובמרכז עמדה הנסיעה לימים נוראים או לחגים העירה.

הרגע הגדול בחויה זו היה, עת היו מרכזים את המטלטלים השונים, שמיכות וכרים, קומקומים וסירים, שמלות ומעילים וכל נפשות היהודים שבכפר עומדים בסך בין הבית והעגלה מתרוצצים ומטלטלים מהבית לעגלה וחוזר חלילה ומוציאים ומביאים, והגברים עומדים בקרונות וגודשים ועורכים. חפץ, חפץ במקומו, ומקומות לנוסעים שישארו.

אקט של מסירות נפש היה זה ומאמץ גוף למען רעיון שאינו „מכניס", שלא כל פרטיו או עקריו היו נהירים להם, ובצעו אותו אנשים צחיחים מזוקנים רציניים — אבותינו. והגויים עומדים מסביבם ומפלבלים בעיניהם תומהים ומשתוממים מה לשמחה זו על ראש היהודים ?

מי יכל לאמוד את גדל הנשמה היתרה היהודית של יהודי כפר אלה ומי יכל לעמוד במחיצתם.

העירה היינו מגיעים שוב כאל זרים וכמו זרים, משהו היה חוצץ בינינו לבין מארחינו — יהודי לנוביץ. לא מושגיהם מושגינו ולא נוהגנו נוהגם. אנו הילדים היינו מפגע ללעגם ומטרה להתנכרותם של ילדי העיר. ורב היה הסבל שלנו הילדים גם בבואנו העירה.

חיק חמים משפחתי וחביב מצאנו אצל דודנו אידל קיסקוביצר שעבר מהכפר לעיר והבין אותנו עדיין.

שם חכתה לנו אטרקציה מיוחדת גם בימים אחרים. אצל דוד אידל היה מתאכסן הרבי מצ׳ורטקוב וההוי הזה, החבריא, השמחה וההתעלות נספגו בכל נפשנו ומאודנו והזינו אותנו ברוח ולבּ הרבה ימים בכפר אחרי לנוביץ.

התפלות בבתי הכנסת, היהדות הזאת המרוכזת לתוך שעות רצופות של היום. האישיות הלאומית דתית שלנו. המופגנת כלפי עצמנו. כל אלה הוסיפו טעם לעמידתנו בלחץ הנכריות של הכפר.

הנסיעה העירה היתה מעין יציאת מצרים של יהודים מצוררים צרורות צרורות וצרות צרות. כל מראות חיינו בכפר ותכליתם היו עוברים אז בסך לפני עינינו וספקות ותהיות תקפונו תדירות. והיתה השיבה לכפר גם היא כשיבה אל מאורת איבה וחוסר נוחות, אחרי שטעמת את טעם החופש וה„בתוך עמך״ של לנוביץ.

בכל זאת המשכנו.

הורינו המשיכו.

אנו לא עמדנו בפני הספק המכרסם. בקורינו בלנוביץ העלונו על דרך הציונות וההגשמה. עזבנו את הורינו המסכנים, גדולי הנפש ועגומי הגורל. אנו לא נשארנו בעמדות, אנו יצאנו להכשרה. עלינו.

חלמנו על העלאת יקירינו מגיא העינויים ולא הצלחנו. אך ברשמנו זכרונות על לנוביץ בספר לנוביץ חשבתי לטוב, יעלה נא זכר האריננדרים אלה היהודים הטובים יחד עם יהודי לנוביץ, אשר יחד אתם נשאו בסבל היהדות ונטלו חבל־יתר בתלאותיה. יחד אתם ראו רגעי נפש והתרוממות ויחד אתם נספו קרבן חנם לתפישתם המוטעות של יהדותם. יהדות ההתמדה בין גויים.

לנוביץ

- באגדות
- וספורים

אגדות וספורים

ח. רבין

לנוביץ באגדות

חיים מרדכי הווה לסוחר

חיים מרדכי שנועד להיות רב, לא רצה לעשות תורתו קרדום, היה יושב ולומד. הולך לבית הכנסת בין לימוד ללימוד ואשתו היתה מפרנסתו בין לידה ללידה.

כשכשל כוח הסבל עמדה והכריזה מעתה, אשה הכמתה בפלך ובסיר והבעל מביא פרנסה.

צררה לו צרור כספים בספר „מעבר יבוק" ואת הספר תפרה בכיס חזהו. שלחה אותו ליריד בירמוליניץ ואמרה לו:

— כסף זה כל תוחלתנו הוא, חלקנו מכל עמלנו, שמור עליו בכל הדרך. כדי שלא תגלה את מקום סתרו השתדל להעלם ממנו עד שתגיע ליריד. ביריד תחפש סחורה מן המיטב. אל תקנה, אלא מה שימצא חן בעיניך, ואם אתה מוצא דבר המפיק רצונך, קנהו.

בא חיים מרדכי ליריד הלך וחפש מקום רחוק מן הרעש התישב לו בצל גדר פרם כיס חזהו הוציא ספרו והחל מעין עיון שיש בו יותר מן המלמול. שקע חיים מרדכי בתפלתו־עיונו עד שקיעת החמה. ירדה שתיקה בשוק, נתפזר ההמון עמד חיים מרדכי להתפלל.

עמד „שמונה עשרה" מתנועע על עמדו בעצימת עינים וספר השטרות תחת בית שחיו. אותה שעה עבר יהודי עבדקן מכתף חבילה עטופה בסדין ישן כששני קצות הסדין חגורה לו לשאת בה את החבילה. ראה היהודי את הספר ושטרי הכסף מציצות מתוכו עמד ורקם מזימות איך ישמט לו ליהודי את הספר, ישמט מן הספר את השטרות וישאיר לו את הספר. ניסה למשוך את הספר ולא עלה בידו. בדבקות תפלתו נתהדקו אבריו של חיים מרדכי לגופו, בחינת „כל עצמותי תאמרנה". אומר התניא „מהדק הוא עצם לעצם עדי היותן לאחת וכל אמירה שיוצאת מפיו יוצאת ועוברת מן הלסת אל יתר העצמות נמצא שכל העצמות תאמרנה. משך היהודי ולא נמשך לו.

עמד וחכה עד שכילה תפלת שמונה עשרה ואמר:

— אין יהודי בא לירמוליניץ למכור בלבד, ואם מכרת והכסף בידיך ולא קנית דבר, הרי זה כאילו הוצאת יציאות כפולות על כוון אחד של דרך.

נזכר חיים מרדכי לשם מה בא הנה ואמר כשהוא מפלפל לו תשובתו ממין הטענה ומנוסח השאלה:

ואתה שבאת למכור סחורתך ולא מכרת ולא קנית כלום לא יציאות יתרות עשית?

ענה לו האיש:

— עצמת ממני בתשובות, קנה אפוא סחורתי ונמצא גם אני ליריד מתועלח באתי, וגם אתה הועלת מעשה.

פתח לה לחבילה, הוציא ממנה מטפחת אדומה כאודם שקיעה ולמעלה מאודמה.

אורו עיניו של חיים מרדכי מאודם המטפחת מירק עלי ציציה ומכחול פרחיה, נזכר במצות אשתו „...ואם אתה מוצא דבר המפיק רצונך וקניתהו". ולא הניח לו ליהודי עד שנתרצה לתת לו את המטפחת. שלף היהודי מטפחת אחרי מטפחת והנה דומה היא אחת לרעותה כדמות תאומה לתאומה וכולן מקשה אחת וכל אחת מפיקה רצונו והוא מתאוה לקנותה.

נתן לו היהודי את מאות מטפחותיו שכולן צבע אחד ודפוס פתוחי ציצים אחד וחיים מרדכי נתן לו שטרות כסף שכולן צבע אחד ודפוס דיוקנו של המלך עליהם אחד.

הלכו שניהם לפונדק אחוזים ודבוקים כשני רעים משנים, אכלו ארוחתם ערב וישנו שנתם לילה ביחד. עם בוקר נפרד היהודי מחיים מרדכי בחמימות וצער, הושיב לו לידידו על עגלה ההולכת ללנוביץ והוא עצמו נסע לימפילי.

בדרך התעצב חיים מרדכי על ידידות שדינה להפסק ועל ידידים שזו דרכם להפרד. תהה על יגונות אדם ועולם והתנחם בזאת שאשתו תשמח על בעל נעוריה כי גם הוא בסוחרים.

*

כשראתה אשתו הסחורה שקנה נתפלץ לבה, ראשית כל מי יקנה כל כך הרבה מטפחות מאותו קלסתר והיכן ימצאו כל כך הרבה נשים שתקנינה מאות רבות של מטפחות. עמדה וחלקה סכום הכסף שנתנה לבעלה על מספר ה„סחבות" ורוח לבה כי מחיר המטפחת בא לה וירד, כדי רביעית המחיר של מטפחת רגילה.

בכל זאת כבד עליה לבה, קונות מנין תמצאינה.

והספור מסתיים בכך:

כשבאה השיקצה הראשונה וקנתה המטפחת נתקנאה בה חברתה צרתה לאותו בחור ששתיהן מריבות עליו. הלכה וקנתה גם היא מטפחת כזו שכולה אודם אהבה ופרחי שמחה שבלב, ראתה שכנתה ונתקנאה בשניה וקנתה מטפחת. עבר קול המראה של המטפחות בכפרי הסביבה. נתקנאה שיקצה בשיקצה ונמכרו המטפחות תוך ימים ספורים.

נתרבה כספו של חיים מרדכי ותרב שמחת אשתו בבעלה ושמחו בחורי כפר באהבת נערותיהם. והיה הדבר לאות, כי ישועת ד' כהרף עין, אל תקרי כהרף

עין אלא מטרף עין. ראתה היא יפי המטפחת נטרפו מחשקי השיקצות עליהן וישועת ד' באה ונהייתה.

ברוך פרץ והדב

ברוך פרץ ממוצקי הגזע היה בחור כארז, ממוצע קומה ודחוס שרירים ועל הכל אמיץ באמיצים, אלא כשם שיש שכר לאומץ כך גם שמור ענשו של אומץ למפריזים בו ומזיחים דעתם בגינו.

וכך היה המעשה:

כשנשא לו לאשה את רבקה מן הישפה"ס והבטיח להקים לה בית ושם בלנוביץ, לא מצאה ידו לקנות מגרש במרכזה של עיר, העז וקנה המגרש שליד ה„טומאה" הפולנית, מהקצאת חצרה של הכנסיה הקטולית, משום שהיה המגרש שומם מאין קופצים עליו ואין קופצים עליו משום הדב הגמלוני המקביל פני אדם הבאים בקרבת המגרש בלילות.

הקים ברוך פרץ ביתו על המגרש ולא שמע לעצת ידידים כי אל לו להתגרות ביצורי לילה רחמנא לצלן, שאינם אלא שליחו של מקום להניא יהודים מהתנחלות על מגרשי טומאה, שקץ תשקצנו.

ואמר לנפשו:

— ממה נפשך, האשה שפוחדת מפני הדב תשב ספונה בביתה משעות הערב ואין רע בזה. אני הגבר אלך עם המקדימים לערב תפלתם בבית הכנסת ואחזור מוקדם הביתה, ואם אאחר פעם ואתקל בדב אתקל בו, מה יש אין ברוך פרץ שייך לאלה דמסתפינין הן בד' אבטח ושום רע לא יאונה לי.

משיצא פעם מביתו בשעות לילה ראשונות, כי צריך היה לצאת העירה, יצא ושכח למה לא יצא עד היום בלילות מביתו, חזר וגם כן שכח שאין לחזור מאוחר הביתה, אלא שהיה כבר מאוחר, כי הדב הלך כבר לקראתו.

ברבות הימים הודה ברוך פרץ כי לבו נקפו אז נקיפות נקיפות למראה הדב, אך מיד למחרת אותה פגישה היה נוסח ספורו אחר:

— הוא הולך אני הולך. הוא אלי אני אליו. משהגעתי לביתי נסתלק. ראה כנראה שאינני פוחד והלך.

ופעם:

במוצאי שבת. מלוה מלכה אצל מיכל גלנדר. יום הולדת של מלוינה אשתו בת לידא. יהודים הטיבו לבם במאכל ומשתה, חלף הערב וקטנו שעות הלילה. ובשעות הקטנות של הלילה התפזרו. גם ברוך־פרץ הלך לביתו ושכח על הדב.

ביתו קרוב היה לבית ר' מיכל גלנדר ופתאם נשמעת זעקת אימים מכוון ביתו של ברוך פרץ, נתבהלו כולם וגברים שבחבורה אמרו:

— חברה אמרו „שמע ישראל", אמרו וחזרו ונלך אל ברוך פרץ להצילו. והספור מסתיים כך:

משהגיעו אל ביתו ראוהו אוחז באזני הדב והדב גדול בגודל חזיר יער מן הגדולים שבהם והוא מושך את ברוך פרץ אליו וברוך פרץ איתן ומוצק אינו זז ממקומו. רוצה הוא להרפות מאזני הדב שילך למנוחתו ואין הידים נשמעות. דבוקות לאזני המפלצת.

נאק הדב. זעק ברוך פרץ ואינם יכולים להיפרד נדבקו ידיו לאזני המפלץ ואין עצה.

עד... שכרתו הגברים את אזני הדב, נעלמה החיה ולא היתה ואת ברוך פרץ העבירו הביתה מתעלף ואזני המפלצת בידיו.

אם יגיד לך אדם אוזים ערומים האמן תאמין

בהרבה פרנסות נתנסתה אטי חיה׳ס ואין ביתה יודע רעב.

מה שנספר בזה קרה בזמני שהיא עסקה במכירת יי״ש מחביות.

רשות ניתנה לה ממשרד הבלו לסחור ביי״ש, והואיל ותעשית הזכוכית ברוסיה בראשיתה ואין בקבוקים מספיק, ניתנה לה הרשות למכרו בכוסות ישר מהחבית.

והחביות ברזיהן עץ ומטפטפים תמיד טפטוף של־מה־בכך המפיץ אידיו באויר וגורם לבחילות, ויש להחזיק את החביות באורוה. ולא עוד אלא שחבל על כל טפת יי״ש ויש למסור דין וחשבון על כל טפה, התקינה לה אטי, אגנים מתחת לברזים אוספת משכר הטפטוף ומחזירתו לחבית.

היתה הפרנסה מצויה בשפע הודות לסדור זה, והגיע הזמן, שגם היא תנהג נגידות. תפטם אוזים בחורף, תשחטם לעת פורים ותכין שויסקי שומן לפסח יבשר אוזים לכל החורף.

בחנוכה נקנו האוזים והוכנו הלולים, בהם יסגרו הגרגרנים, יתפטמו ויוסיפו שומן מחוסר תנועה. ואם ירצה השם ונהיה בקו הבריאה והשלום בשבט ואח״כ בפורים יישחטו האוזים. גופותיהם ייתלו על מרישי עליית הגג להקפיאם בכפור החזק של שלהי החורף. שבוע שבוע יילקח אחד מהם לבשול ולטגון ואכילה, ובסוף אדר יישחטו הנותרים מעשרה במספר ואילך למען יהיו גלדי שומן לפסח. אם ירצה השם.

כן, ולא לשכוח; לפני השחיטה יש להוציא האוזים מ„כלוביהם״, לילה ובוקר יתהלכו הליכה חפשית, שיש בה משום חילוץ העצמות והרפית השרירים, שאז השחיטה יותר קלה, המריטה יותר נוחה והבשר טעים יותר, כי אין הדם עומד בו.

פיטום־לטגון „סיטונאי״ ראשון היה לה זה לאטי חיה׳ס. מתי יכלה להרשות לעצמה לקנות 20 אוזים בבת אחת ואחר כך לאכל כל שבוע אוז שלם? מתי?

דקדקה אטי מאד לשחרר האוזים לעת לילה ושכבה לישון, מוכנה לחלומות הערבים ביותר.

בבוקר השכימה קום. השמחה מתרוננת בכל יצורי גופה. אַ קלייניקייט, עשרים אוזים, רבונו של עולם הברכות וההודיות לך מאשפות ירים אביון. מלתא זוטרתא, איין קליניקייט.

אך משיצאה לאורוה מצאה את כל האוזים מתים. גופותיהם שרועות ברשול של אוז, שאין לו בחייו אלא המות ואוי לעינים שכך רואות.

בכתה אטי חיה׳ס, השלימה עם ההפסד, השלימה עם הכאב והעלבון שבדבר, אך לא השלימה עם זה שלא יהא לה נוצות למלא בהן כסתות וכרים. תוספת נדן לבנות אם ירצה השם כשיגיע פרקן.

הלכה אל הרב לשאל כדת מה לעשות: הפגר אסור הוא באכילה, זה ידוע גם ידוע, אך אולי אין הוא אסור בהנאה ואפשר שמותר למרט נוצתם של אוזיה ולהשתמש בה. מפני ש....

והרב ודאי יבין, אין חתונה ניתנת בלי כרים וכסתות ממעשי ידי המחותנתטע. והרב התיר.

מרטה אטי ובנותיה את האוזים, ערמו ערמות של פלומית ושמחת הנשואין שלא יושבתו בעתיד השכיחה את צער הבשר והשויסקים שיחסרו לאלתר.

משכילו מלאכתן הטילו את הפגרים גופה על גופה, ערמה של ממש, כיסתה אותן בשקים לכסות ערוות עלבונה וחיכתה לשעות חשיכה, שאפשר יהיה להשליכן מאחורי הנהר ושלא ידע איש קבורתן ועלבונה.

*

אחר הצהרים יצאה אטי לראות החשכו עריפ־ ערב ואפשר להתחיל בהשלכת הטרפות והנה קמו האוזים וגם התהלכו ורבה געגעתם כי קר להם באין נוצה לגופם.

והספור מסתיים כך:

באותו לילה שקורא להם דרור קרבו האוזים אל אגני היי״ש לרוות צמאונם והשתכרו והיה שכרונם (הראשון בחייהם) כה עמוק, שאף אם מורטו והושלכו הופכו מצד אל צד וטולטלו על הערימה לא חלו ולא הרגישו.

מכאן תדע אם יגיד לך אדם וגו׳.

איך מת אידל לייביש אידלס

בביצות לנוביץ המפורסמות, שהשתרעו בין ערוצי נחלים בין משה קופיץ, זרח פייגלס ואנטון הברוד היה נר דלוק מופיע עם חשכה ולא ידע איש מהו ופחדו עליהם מאד.

נדד הנר בלילות כשהוא דלוק, שלהבתו מבלחת והוא משוטט ושומר על הביצות.

והדבר מן המפורסמות, אם מי־שהוא שהוא מישהו או לא מהין לעבור בשבילי הבצות לעת לילה, מיד הנר הדלוקה מולו מסנוור דרכו, מטשטש שבילו ומתעתעו. האדם אז מקיף את הביצה הקפים הקפים במעגל סגור ואינו מגיע לצאת ממנו בכוון הביתה, אלא עם הנץ החמה.

אך... אז או שהוא מגיע כשהוא מת מוות שבממש, או שהוא בא ודעתו טרופה עליו.

היו אנשים עוקפים הביצה, מאריכים דרכם והולכים בטוחות.

אידל לייביש אידלס גבר בגברים היה. כל שנותיו עגלון, בדרכים מהלך, ודרכי אוקראינה הן ידועות הן, שורצות שודדים ואימים והוא שהתנסה בהן התנסות שבהכרח, מכורח פרנסה רגיל לדרכים אלה, בז היה לאימים ואינו נרתע מפני סכנות.

גמר אידל לייביש אידלס, כי הקץ להקפות שהוא מקיף את הביצה הגדולה ומגדיל מרחק דרכים לביתו. עבור יעבור בשביל הביצה המקצר הדרך לכדי שליש. כשחזר מוולוציסק בנסיעה מיגעת של יום ויותר ונתמשך המסע עד שעות לילה של חצות, הפנה סוסיו לביצה ונסע.

והשביל רך ומרופד, העגלה מתגלשת ככרכרה על רוך של קפיצים, מסביב מקיפים אותך אידים צוננים, ורעננות אופפת את הכל. ואידל נהנה „א מחאיע״.

פתאם רואה הוא ושלהבת של נר תכלכלה זרחנית נישאת באידים, מתקרבת לעגלתו והסוסים נבהלים ואין לו שליטה עליהם. ולא ילד הוא אידל או יהודי מן אותם חובשי ספסל, הוא לא יתן להתל בו. החל הוא להלחם בסוסיו אביריו והם בשלהם נמשכים ובורחים מפני הנר, ונתקלים בו מחדש, לילה תמים נמשכה המלחמה בין אידל וסוסיו בעטיה של שלהבת שאין הוא פוחד מפניה.

והספור מסתיים כך:

עם בוקר רק חזר אידל הביתה והוא שבור ורצוץ, גופו כואב עליו, שברים, שברים וריאותיו מתנשפות שברים, שברים, תרועות, תרועות לצורך נשימה ושלא לצורך.

ולתקופת השנה מת אידל ושום רופא לא הועיל לו.

ר ו ז נ י ם

מספורי לנוביץ

ברון פון בילוב היה מצאצאי פון בילוב המפורסם, שפיוטר הגדול הביאו מגרמניה אל רוס־הרחבה לתעש לו את המדינה המפגרת. אחד מבניו של פון בילוב זה נתמנה גם לשר הכספים של רוסיה אחרי מות פיוטר ואחד קבל במתנה ממשפחת הצאר את אוסניק כאחוזה פרטית. הברון שלנו היה נינו־יורשו של זה בילוב השני.

במשך הדורות נשכח מוצאו ונסבות בואו הנה. המשטרים התחלפו והוא נשאר אזרח פולני לויאלי, נאמן המשטר ופולני לכל דבר. הוא חי חיי הוללות כפולנים נהג קלות ראש כמוהם, בגד כמוהם, התחצף כמוהם וחילל את כל הקדוש באמונתו הקטולית אם זו נגדה לצרכיו ולתאוותיו.

ר׳ עוזיאל רבין שחכר את אחוזותיו שנים על שנים, השתדל לעשות ממנו בן אדם והיה מנסה להדריכו בחיים. הוא היה שומע למדריכיו כילד והיה אסיר תודה לו על כל הטוב שהשפיע על רוחו.

*

משהו בכל זאת נשאר בו ממוצאו הגרמני, הוא היה דייקן, בעל תרבות טכנית גבוהה ושומר אמונים למסורת אבותיו. ביתו היה מרווח, מסוגנן לפי הסגנון הגרמני, מרובים היו בו החדרים המיועדים למשחקי ספורט ועיון ומעטים חדרי הבאר והזלילה. רהיטיו היו כבדים, עשויים ברובם עץ אגוז אפרפר, יקר ונשר פרוש־כנפים, שחוז צפרנים מוטבע בהם כחותם המוצא לאצולה ואבירות.

ברהיטיו נהג קדושה יתרה. על כסא מנושר כזה יכל היה לשבת רק ידיד נפש שלו, או בן מעמדו, וחס וחלילה אם ישב מישהו מפועליו־אריסיו על כסא כזה. להם נועדו שרפרפי המטבח או כסאות וינה הסטנדרטיים העגלגלים, שעמדו במוכן לבן המעמד הנחות.

ר׳ עוזיאל שיהודי חכם היה, שופע תבונה ואמצאה לעזרה לאחיו ומתגאה בהן רק לגבי נכרים, ניסה פעם לשדלו שימכור לו כורסה אחת, שעמדה מיותמת בהול הגדול כדבר שאין למה לצרפו. הברון הזעים גביניו כמתאמץ להסתיר זעמו ואמר:

— יקרת לי זיליו (קצור חבה מעוזיאל) וחכמת לי מאד, אלא שנשכח ממך, כי אני לא יהודי ולא אמכור את סמל מוצאי בכל הון שבעולם.

*

לימים שקע הברון הנאור בחובות נשים ונושים. את החובות עשה למען נשים ונתחיב בהם לנושים והוא בא אל עוזיאל לבקשו שיחלצהו מהצרה.

ר׳ עוזיאל ענה לו מניה וביה:

— אולי אמצא לך קונים על רהיטיך היקרים וסמלי בית הוריך הנאורים. הברון התחייך והזדרח כולו:

— צדקת זיליו. מכור ככל שתוכל ובלבד שתחלצני מפשיטת רגל.

אך הוא אחר את המועד. הנושים הקדימוהו.

אותו לילה הסתערו הנושים ולקחו בחובותיהם מכל הבא ביד. לעוזיאל שגם לו היה חיב כסף הקצה חדר סגור, מלא רהיטים. וכשנגמר יריד החטיפות נגש אליו ואמר:

— זיליו אותך הוקרתי מכל, לו בקולך שמעתי לא הייתי מדרדר עד הלום. הנה זה שלך, קח ואל תזכירני לרעה. אני עובר לפוזנן שם הקצתה לי הממשלה אדמות לאחוזה לי ולביתי.

עוזיאל נכנס לחדר טייל בין הרהיטים המגובבים ובקש שהברון יביא לו פטיש או גרזן. משהובאו הכלים החל ר׳ עוזיאל מנפץ הסמלים ומכרסם ראשם מהם. לברון המשתאה הסביר:

— אני לא ברון גרמני. יהודי אני ולנו אסור לתלות כוונות בסמלים ותרפים, תמונות ופסלים. אשתמש ברהיטים, אך חלילה לי לראות תמיד את מכשיליך ומכשילי בני אומתך לנגד עיני.

*

רוני אולישבסקי הראביא פולני ורוזן, סבא שלו קבל תוארו ונכסיו המרובים בשל בגידתו בקוסצ׳יושקו ובהכשלת המרד הפולני. גוי מגזע נפילים שגבהם בזכרים למעלה משני מטר ומטר שמונים בנקבות. גברותו המופרזת פתחה לפניו את כל שערי הזימה האצולה, החל מנסיכות רוסיות ורוזנות פולניות, היו מבאי מטת אפריונו וכלה בבנות אריסיו האוקראיניות, גוזלות רכות בנות שש עשרה שמונה עשרה, שאבותיהם ראו לעצמם כבוד גדול בהפקרת בנותיהם למען תאוותו הסוסית ולמען השלמונים שקבלו תמורתן.

הוא היה שטוף בזימה ומזימות־זימה כל שעות ימיו. משנסתבך בניוון וחובות היה בא אל פאן זיל (עוזיאל) ידידו משנים שיצילהו מ„חרפה". כל שיחה־תחינה כזאת היתה מסתיימת בפסוק חוזר ונשנה:

— תבין זיליו מהו יסוד עולמו של בן אצילים כמוני: הכבוד והדת, ועל אלה אהרג ולא אשפילם. אתה מוכרח להציל אותי, אינני חס על כסף, אך על כבודי אשמור ואת דתי לא אנאץ.

ור׳ עוזיאל היה מצילו כל פעם עד ליבול החדש.

לימים ירד מנכסיו האציל הקטולי, ונושיו רדפוהו והשיגוהו בין המצרים ולא היה בידיו לשלם אף חוב מחובותיו.

בערב שבת לפנות ערב כאשר היהודים „הנושים השפלים" זנחו את העולם הזה והתכוננו לקבלת שבת היקרה להם מכל, הופיע רוני בבית עוזיאל, שכור כדרכו ובקש מעוזיאל שיתיחד אתו כתמיד, בחדר היחוד. שניהם לבד, העמיקה הדממה. רוני מיהמה, שלף מכיסו קופסת קטיפה מאורכת ואמר:

— קופסה זו שמרה על שושלתנו מדורות וקדושה היא לנו מכל. אין לי ברירה אני נותנה לך בעבוט ותן כסף כמה שתתן.

הוא התמוטט, צנח לתוך כורסת האגוז של פון בילוב והתיפח:

— הבן זיליו, את היקר מכל הבאתי לך ולא אשקוט עד שלא אפדה אותה מידך ואת כספך תקבל.

ר׳ עוזיאל שעת המקוה הגיעה ולא היה לו פנאי לבדיקות דברים. נכמרו רחמיו על הגוי הטוב, כי טוב לב היה באמת כתינוק, הוציא חבילת שטרי כסף ומסרם לו.

אחרי ההבדלה החליטה אשתו דינה קובקיס לבדק מה עסק נעשה שם, בין שני הגברים שלא על דעתה. פתחה את הקופסה ומצאה בה צלב משי שחור מקופל לפי ארך הנרתיק היקר והצלב משובץ כולו יהלומים לארך משזרת הזהב שבמשי ולרחבה. ובראש הצלב בזרועו הקצרה התנוסס סמל המשפחה האצולה של האולישבסקים.

דינה שפקחית מאד היתה, אמרה:

— זו הפעם הראשונה שסמל אצולה וכבוד הדת הקטולית העבוטים ערכם כערך הסכום שקבל איש האצולה והדת הפולני, מידי יהודי.

ישראל גלזר

מן החויות המלוות

יש חויות, אשר משום מה אין זכרונך יכול להשתחרר מהן והן צצות ועולות, משרק נסית לצלול לנבכי עברך האישי, אם כי הן אינן אישיות שלך בלבד.

הואיל ונמסרת בהן משהו מהוי העיירה והן משלימות את שרטוט דיוקנה רצוי לספר בהן.

המקרה עם „בנצי חודיה"

בנציון גורביץ היה חולמני ומרחף ב„עולמות אחרים" מאז גיל הילדות. משהתבגר קבלה תכונתו זו ממדים מבוגרים, אשר לא פעם העמידו בסימן שאלה את שפיותו ומידת אחריותו. בכל זאת התחתן (עם בתו של ארון מרדשיכה) וניהל חיי משפחה תקינים ויפים. והיה הנוער שומע למוצא פיו, שתמיד היה בו מן המענין.

אלא שלא פעם היה פתאום שוכח עולם ומלואו, מרים ראשו כלפי מעלה, מפשילו לאחוריו ובוהה למרחקים הנראים רק לו וכשאתה טופח לו בשכמו, כדי ליצור לך מגע אתו, מפנה הוא אליך זוג עינים, כתוהה: מה לך כאן בעולם דמיוני שלי ומשמיע מניה וביה השקפת עולם מנוסחת על דברים העומדים ברומו של חיי העיר והאנשים, עד שנשמתך נכבשת ואתה נמצא למד ממנו על דברים שדעתך קצרה בהם.

רע היה, כאשר היה פותח בשיטוטיו בעיר ללא מטרה, סתם כך, מין טיול של כלאחר יד, שאין בו „מאין" ואין בו „לאן", אז היה זונח כל מה שאין לזנוח ונכנס למבוך שהסכנה בו מרובה.

פעם, בליל חג־המולד, שנת 1924, שעה 12 בלילה, חזר בנצי ממחוז דמיונו אל ביתו ואל מציאותו. הרחוב הראשי היה ריק מאדם, רק הוא ושמימיו מתיחדים והולכים, והנה נקרו לפניו שני אנשי צבא פולניים, מלאי „גלופין" על שניתנה להם הזכות להיות מסוגדיו של היהודי־מנצרת. זה, שאת יום הולדתו הם חגגו עתה ביין־משתה ובמדשן. משראו השניים יהודי בן גזעו של אלוהי אמונתם נתרמז להם, כי יש לעשות משהו, למען ידע גם היהודי ההוא הצלוב, כי עד היום אין דעתם נוחה מכל היהודונות שנכפתה עליהם, זה קרוב לאלפים שנה.

מה עשו? עמדו וחבטו בו בבנצי חודיה. עד שנחבט רצונו וכוח התנגדותו ומשכוהו לבית מפקדם. שם הצטרפו אליהם אנשי המפקדה, מהקצונה־האצולה הפולנית והחלה התעללות שיטתית ממוסדת, לפי כל חוקי „הענויים לצורך הודאה באשמה".

הם מרטו שערות ראשו, תלשו שערות שפמו, צרבו ידיו ולחצו אצבעותיו בתרמילי כדורים, ששמו ביניהן ואם לא די בזה הביאו גם סבון, לשו בו את שערותיו המרוטות והאכילוהו בליש זה עד לידי הקאה.

והוא לא הודה. גם לא דרשו ממנו להודות במשהו, אך עצם הדבר שהוא עמד בענוייו ולא הודה ב„פשע" הרגיז נורא את הקצינים הגבוהים.

נצטוו שני חילים להוציא אותו החוצה ולסיים את החקירה.

שני הנוצרים הובילוהו לגרובובה ובדרך לכפר העלו אותו על גבעה תלולה, שתהום פעורה לרגליה, כדי לזרוק אותו התהומה, לטשטש בזה את עקבות הפשע והחקירה גם יחד.

בנצי חש בדבר והתאושש מדיהומו, השמיט עצמו מידיהם, התגלגל אל מורד שלפני התהום והסתתר באחד מנקיקי ההר.

הם חפשו אותו ולא מצאוהו ובינתים נרדמו מרוב שכרונם במקום שטוטם או שחזרו הביתה והוא ניצל.

המקרה הגיע עד הסיים הפולני. צירי היהודים בסיים דרשו חקירה בדבר, אך החקירה הסתיימה כמצופה בלא ממצאים מרשיעים כלפי הקצינים האצילים.

*

העיירה הוכתה בדכאון למשך ימים ארוכים ואנחנו בני הנוער ידענו, כי מקרה בנצי חודיה הוסיף נמוק משכנע לוכוח שבינינו לבין הדור הישן. והדרך לישראל רופדה בדחיפה נוספת.

יצחק מאיר ויצמן

מעשה ב„רביעי"

חזר שעיה נתן׳ס (נוסנס) מאמריקה לביתו ולעירו, למשפחתו ולאשתו. החוט שניתק נתקשר מחדש, שעיה נתן׳ס החל חייו מחדש, כאילו לא היתה אמריקה בעולם, כאילו לא היה הוא בעולמה שלה. ושקולה לנוביץ בעיניו כנגד עשר אמריקות.

בשבת בבית המדרש עלה לתורה מכובד ורצוי לאחיו, „א מחיה", סוף סוף לנוביץ היא לנוביץ, חמימות, אחוה וכבוד, והעיקר — יהדות, יידישקייט.

טוב, שחזר, טוב. טוב. כאן ניתן לחיות. אפשר וכדאי כאן לחיות. יש טעם לחיים. הוא התחיל ליהנות.

אלא... שקפצה עליו צרת הגבאות ושלוותו ושלום חייו וחיותו הופרו. הפך עליו יומו לליל שחור, קדרות ירדה עליו. אומזיסטע צרות, צרות חנם.

ואיך זה קרה ? פשוט, הנה ספור המעשה.

*

נרגש מאד היה שעיה נתן׳ס מקבלת־הפנים, שעשו לו אחיו יריביו בבית המדרש. כל התפלה עמדה בסימן של ההתרחשות הזאת, התרחשות בואו שלו עצמו. רגשו אנשי מעלה בבית המדרש, רעשו שניים במעלה מהיושבים בכתל דרום וצפון, הקידוש הוכן, התפלה נסתימה והוא כל הזמן המרכז. והנה עיניו משייטות למעלה למטה לצדדים, משהו עצוב בכתלים האלה אפרורית של שנים נתלתה וקימת. עומד בית התפלה לא מסויד, לא מנוקה, עזוב וזנוח ולמעלה בתקרה בדיוק מול הבילמור כתם של טחב וירקת עבשה מתנוססת, סמן ניקב הגג, סימן דולף כאן, וכששאל מדוע לא תקנו הגג, נענה :

— אין כסף, פשוט, אין.

ואז קרה הדבר, שעיה נתן לבו לתקון הדבר, על דעת עצמו הזמין את מי שהזמין והגג תוקן, בית המדרש סויד, התקרה גורדה והבית לבש חג.

בשבת באים להתפלל ומרגישים האנשים, כי משהו שונה כאן. אורה מסביב, זוהר, נקי וצח הבית. כולם הבינו למי התודה, ור׳ שעיה נבחר גבאי בית המדרש.

היה הוא גבאי ברוח לא לנובצאית, משהו בכל זאת נדבק אליו שם באמריצ׳קה. הכל ישק על פיו, הוא המצוה לשמש מה שהרב שם בפיו, הוא הפוקד למי לתת „עליה", את מי לקרא לעליה והוא גם המחלק עליות בפרשיות השבוע של התורה לפי „המבייש והמתבייש", כלומר, לפי כבוד האדם וגדולת תורתו. והכל הכל בסך הכל הוא. הוא המביא הוא המוציא, דבור אחד פרזידנט.

משחלק את ספר התורה עליות־עליות, שבועות־שבועות, כפול מתפללים, כפול מעמדות, כפול חגאות, בר מצוה, חתן, אורח ונמכרה כל הסחורה רבדים רבדים, שבועות שבועות, נשארה פרשה „רביעי" ללא גואל. והדברים ברורים.

פרשה רביעי כמוה כהפעלת זלזול וגדוף כלפי מקבלה, אם רוצה אתה להקל בכבודו של מישהו להשפילהו עד עפר תן לו „רביעי" וגמרת אתו.

אמנם אפשר היה להסביר לו לאדם, כי אלה ואלה דברי אלהים חיים ומסיני ניתנו. זה בכל זאת לא זה, גם המסבירים עצמם אינם מאמינים בהסברים והיטב חורה להם, אם אפילו מציעים פרשה זו.

פעם תפשו לו לגדליה הסבל ושואב המים, והסבירו לו כנ"ל ובלבד שיסכים לעלות לתורה ו„רביעי" נקראת לפניו, הוא הסכים, כי נאמר לו שאחרת לא יזכה בכלל להקרא לעלות.

כך גם עשה ר' שעיה עם חיים רימר.

מן הידועים הוא, חיים רימר איננו גדליה, חיים יהודי גוץ וצהוב, נראה מן הנמושות בגברים, אך אוי לו למי שנתפש לטעות זו, כי חיים היה פקעת של שרירים וכל מתנת יד משלו היא כרטיס בקור לבית החולים, ויש לו לחיים יומרות משלו. אותו צריך לכבד, לפחות... בפניו. ולו צריך לתת בתפלה ובתורה את מה שניתן לבעל־הבית אחר לפחות. הוא קבל את העובדה, שקראו לו לרביעי פעם אחת, פעם שניה. אך משראה, שכולם מתלחשים ולועגים לו בסתר, דרש פרושים ונמצא מי, שהסביר לו את הדבר:

— „רביעי" זוהי פרשה בסדרה, שאף אדם אינו מסכים לקבלה. ממש פחיתות כבוד הוא לאדם להקרא לרביעי.

בא חיים רימר אל שייע, שהוא גם שכנו לרובע ובקש ממנו להחליף לו את הפרשה ור' שעיה, שראה עצמו יהודי אחראי לאלהים ולתורתו לא העלה בדעתו לתת לחיים רימר פרשה אחרת, חלול התורה ממש, חיים זה, הידוע ב„מעשיו הטובים" שלפחות עם שני שליש מעשרת הדברות הוא נהל „ברוגז" יום יום ושעה שעה, אם רק הזדמנות ניתנת לו. וזה בעיקר בשני שליש מן העקריות שבעשרת הדברות.

ידע ר' שעיה, כי האחריות כבדה מדי ולא נענה לו ולא שינה מכך ולא עוד, אלא אם היה כל יהודי בבית המדרש עולה לתורה כל ששה שבועות, היה הוא מהנה את חיים ב„רביעי" כל שבועים, שבוע גדליה, שבוע חיים.

מה יעשה חיים? יקראו לו ולא יעלה אסור בתכלית, וחס וחלילה, וחלילה וחס. יקראו לו ויעלה ילעגו לו.

מה יעשה?

היה חיים עולה משנקרא סופג את מדת העלבון ויורד, ומיד עם רדתו מקפל טליתו ויוצא החוצה. רץ הביתה לוגם מן הראוי להלגם וכשכל דמו עולה לו בראשו, פניו שלהבת ונשימתו מתקטעת מזעם אין אונים, מחריפות המשקה ומהטפה היתרה, היה עומד ואורב לו לר' שעיה באחת הסימטאות המוליכות מבית המדרש אל ביתו ומכבדהו באבנים, בבוץ ובקללות רצח.

ר' שעיה היה חוזר כל שבת שניה מלוכלך בגדי שבתו, כאב במקומות הפגיעים בגופו ולעתים גם פצוע פה ושם פצעים הנראים לעין.

פעם בשבת, ביום סתו קר, שיותר משהוא קר גדולה בו הלחות המחדירה

את הקור לעצמות, לבש שייע נתן׳ס את פרוות החרף היקרה שלו והלך לבית המדרש, מעדנות ונכבדות הלך ובגדו מבריק מחודש ומניקוי.

...הביתה חזר מלוכלך, בגדו השחור קרוע קרעים קרעים, כחוזר מפוגרום רחמנא לצלן.

פריידה אשתו, ששאלה תמיד מהיכן הלכלוך, מהיכן הפציעה וקבלה הסברים היתה אומרת לו:

— שייע, תן לו שלישי והסוף לדבר.

והיה שעיה עונה לה:

— לממזר, לרוצח, לגנב הזה אני אתן שלישי יפה דרשת. וליתר הדגשת ה„בתמיהה" שבדבר היה פורץ לחדרי — אני גרתי אצלם כרווק — וצועק, ספק צועק, ספק טורן, ספק צוחק:

— מר ווייצמן מה תגיד? איך אשה מעלה על הדעת לתת לחיים רימר שלישי? חלול הקודש! חלול התורה? הא? לרב נותנים שלישי, ללייזר סטאריק ולחיים רימר. נו?

אני שדייר הייתי אצלם, הייתי מצדיק את ר׳ שעיה, כי איך אפשר אחרת, סוף סוף גם אני למדתי תורה, גם אני חייב לדעת כי אחריות כבדה בדבר.

שבתות על שבתות הופרו חיי הבית, פריידה נרגשת עד בכי, ר׳ שעיה נחנק מכאב ומזעם. אני שנעם לי שבתי בביתם השקט של שני האנשים החביבים, גם אני נדבקתי מדכדוך נפשם, ולא יכלתי להועיל.

מה יעשה ר׳ שעיה?

יוותר לו לחיים? הרי מעל באימונו של הצבור ובפקדונו של הקדוש ברוך הוא, שהפקיד בידיו את התורה והוא מבזבזה על כלום.

לא יוותר לו? איך יימנע מכל הסבל הזה.

מה יעשה?

היה ר׳ שעיה חי חיים שקטים ובלתי מופרעים רק בשבתות אלה של גדליה ומזומן לפורענות לשבתותיו של חיים רימר.

הפעם, שנקרע בגדו היקר ולוכלך, ופניו נפצעו וסבלו גדל, ירד תשעה באב לעולמו, ומלא את שבתו אבל, צער, עלבון, כאב ואין אונים.

התחננה פריידה, תן לו „מפטיר" והסוף.

ור׳ שעיה עונה לה כתמיד וקורא לי לפסוק ביניהם:

— מפטיר, הא, למוטיל מלמד „מפטיר" ולחיים רימר מפטיר הא? היכן ראשך? היכן הגיונך. אשה תמיד אשה היא, מה תועלת מנשים?

הפעם החלטתי לפעול לשנוי הדבר. אני מוכרח לגמור עם הגיהנום הזה, היורד עלינו כל שבת שניה.

החלטתי, משום, שהפעם הגדיל חיים את „הקפי" תגובתו. הפעם קרב גם אל הבית משכנו מבצרו של שייע וזרק אבנים לתוך החלונות ונפצם. ואבן אחת נפלה גם בחדרי... נס שלא נפצעתי בראשי. כחוט השערה. ראיתי שחיי בסכנה, ידעתי גם, שחיים שונא אותי כדיירו של ר׳ שעיה ולא במקרה נפלה אבנו

להיכן שנפלה. שלא באשמתי נכנסתי גם אני ב„תמונה".

ועוד סבה להחלטתי.

מהוכוחים ידעתי כבר, שלא ראשון ולא שני ולא שלישי ולא חמישי ולא שישי אפשר לתת לו לטפוס כמו חיים וודאי ובודאי הוא כי לא מפטיר, אך בהזכירה את השם מפטיר נזכרתי שנשאר עוד „אחרון" ועל זה לא דובר. מדוע לא לנסות להציע לשעיה שיתן לו „אחרון".

כידוע נקראה פרשת „שביעי" שלפני מפטיר בשם „אחרון". לעתים רחוקות רחוקות קראו לה בשם „שביעי", לא אדע עד היום מדוע דוקא אחרון, אם היא לפני מפטיר.

היה זה לפנות ערב. שבת של סתיו, ערב של סתיו ובנפש... סתיו כפול סתיו. עמדה פריידה ליד החלון, עטופה סודרה החם עגומה ודווית נפש ולא דברה דבר. ר' שעיה נסגר בחדר השינה מתבודד ביגונו גם הוא ואני שבתי חשוכה גם עלי. נגשתי אליו והצעתי לו הדבר. תן לו — אמרתי — „אחרון", גם היא פרשה שלא מן המכובדות, בתורה נקרא שמה „שביעי" תקרא לו יעמוד ר' חיים ב"ר שרגא פייוול שביעי וחסל סדר חיים משובשים.

— כמה אפשר לסבול — אמרתי לו. כדי לסיים באקורד חזק — מספיק סבלת.

ראיתי כי הדברים יתקבלו, נשאר רק להניע את חיים שיסכים לדבר ולהביא את שניהם לסולחה.

איך עושים זאת?

*

ביום ראשון בבקר יצאתי החוצה בהחלטה ברורה לא לדאג לעסקים ולא לעסוק בשום דבר אחר, רק לסיים את העסק ביש הזה, שהפך „ביתנו" בית אבלים ותופת דו־שבועי. שישרפו כל הביזנסים, יש רק למצא את האדם המתאים שיביא הדבר לחיים רימר.

עומד אני כך וחושב מי יסכון לי לשליחות זו, באמת מי? והנה את מי רואות עיני? את מיכלי איציק שמואל'ס.

אַיי אַיי, מן השמים נקרית לי מיכלי. מן השמים.

אני, ידידות היתה לי עם מיכלי איציק שמואל'ס, ידידות של ממש. כשטענו קרונותי שבלת שועל להשלח לרחבי פולין, היה מיכלי בא ומקבל „אופאלקה" (סל מספוא) שבלת שועל במתנה לסוסיו. ואם חכה יותר — גם אופלקיים. וידידותנו גדולה היתה, ידידות של „אמת" כזאת, ידידות ששוה משהו.

אמרתי למיכלי: — לאן הרגלים?

אמר: — כך סתם.

אמרתי: — סתם אין הולכים.

אמר: נשבע, סתם, פשוט סתם. וכי מה יש לעשות?

באותו רגע נגש חיים. מחלונו ראה אותנו ונגש, ממני התעלם, כיאות לאדם שיש לו קשר ועמות עם שייע נתן'ס. אך אל מיכלי פנה ובקש סיגריה.

עד שמיכלי הוציא נירית לגלול סיגריות ומחורקה עזבתי אותם לרגע. שבתי, הבאתי קופסת סיגריות, הרשטתי לו סיגריה לחיים. הוא הביט מתחת לריסי עיניו העבותות הצהובות אלי כלפי מעלה. היסס רגע, הושיט ידו נטל בכל זאת והוסיף:

— תן עוד אחת.

אמרתי, לא אכפת, אני אינני מעשן קח עוד אחת.

לקח את כל הקופסה.

— אם אינך מעשן — אמר — אקח את כולה.

באותו רגע בא לי רעיון גואל. פניתי למיכלי ובקשתיו כי יכבדני בבקורו מחר, הואיל ובאותו יום חל יום הזכרון לסבתי זקנתי עליה השלום. סבת אבא שלי ואני נוהג לחגגו, כיום הולדת לכל דבר. אודה לו מאד, אם יבוא ולכבוד ייחשב לי הדבר. ובו במעמד פניתי אל חיים רימר:

— וגם אתם ר׳ חיים, עשו עמדי חסד וכבוד ובואו.

הוא ידע היכן אני גר ולאן אני מזמינו. בכל זאת שאל:

— והיכן אתה גר?

הוא בכל זאת בא.

*

לפרידה ספרתי כוונתי, בקשתיה להכין שלחן ערוך ככתוב, או כפי שמיכלי התנה „שלחן עם בגדי מלכות".

למחרת בערב באו מחותני, קרואי השלחן „בגדי מלכות". הם — בבגדי חג ואני בבגדי שבת. את „שייע" בקשתי שלא ייראה. שימצא בחדר הסמוך.

משאכלו דיים ושתו למעלה מדיים, פניתי אל חיים, ואמרתי — ר׳ חיים, אני מזרע אהרון הכוהן אני, שהם רודפי שלום ועושי שלום, אתה נמצא כאן בבית של שייע, באת למען כבודי, עשה אפוא משהו לכבודי, בוא השלם עם ר׳ שעיה. לא יכלתי לסיים. הוא קפץ כמוכש נחש!

— מה, עם הממזר הזה! עם הגנב! הרוצח וכו׳ לא ולא!

הרגעתיו:

— ר׳ חיים למען כבודי באת ולמען כבודי תעשה זאת, הרי למדת ודאי כמוני: זרע אהרון הכהן... רודף שלום... עושה שלום... והפלגתי בענין.

הוא הפסיקני:

— ומה אם אשלים, האם יפסיק לתת לי רביעי? הוא ימשיך ודאי לתת לי רביעי.

ומבלי לשים לב, כי ביתו של שעיה הוא הבית הוסיף:

— הגנב הזה, יכנס הרוח באבי אביו. „רביעי" הוא נותן לי, את חיי הוא ממאיס. מאז שירד עלי רוגזו של „רביעי" זה אין חיי חיים. ימח שמו.

והתפרץ לנוס, לצאת מהבית.

תפשתיו בידיו:

— ר׳ חיים, לא ולא! יותר לא יקראוך לרביעי. אני ערב לך. אם שייע כורת שלום איתך עליו להתחייב לפחות לתת לך שביעי, אני ערב לך.

קראנו לר׳ שעיה מהחדר. השלום נכרת, והחיים חזרו לתקנם.

חיים קבל שביעי. ר׳ שעיה יכל ללכת הביתה ללא פחד ואני גאה על גאונותי.

*

באחד הערבים ישובים היינו, כדרכנו תמיד בביתו של ד״ר יוסף צינברג, החברה כתמיד נעימה והאוירה כולה נמוס, תרבות והוי.

פתאם נכנסה העוזרת האוקראינית חוורת כולה ורועדת.

— בעל הבית, בעל הבית, בא הנה ר׳ רימר, רימר בא. והוא דורש להוציא אליו את אדון וייצמן.

נבהלתי, נתמלאתי חרדה, אולי מעל שעיה בהסכם.

פחדתי לצאת אליו בלעדיהם. נלוו אלי כולם פוחדים ורועדים כולם, מזעמו המסוכן של חיים רימר.

הוא עמד במבוא, חוור וזועם, הוא שתק ועיניו היוקדות נעוצות בי. יותר משהיה מסוכן היה פגוע וכואב.

שאלתיו:

— שוב נתן לך רביעי?!

הוא נבוך:

— לא, שביעי נותנים לי, דוקא שביעי ותודה רבה לך, אלא שאם נותנים את זה לי, הרי טויג דאס מסתמא אויף כפרות. באתי לשמוע מפיך אם השביעי הזה לא יהרוג אותי כמו הרביעי.

הרגעתי אותו כהרגע אב את ילדו.

ר׳ שעיה ואשתו

ח. רבין

יזכור לקדושי לנוביץ

יזכור שריד לנוביץ היושב בציון את קדושי הגלויות, אשר עמשו גורל עם דווה.

וזכור איש לנביץ את עיירת מולדתו מפסיגת הגבעות ועדויית נחלי העד ואפרי המשחק, בה פרחו עלומיו והנצו ציצי חלומו הגדול על חיים במולדת על מולדת של גבעה ונחל, דרור ועוז, וילד ומשחק.

נזכור — את הורינו, אחינו ואחיותינו, ידידינו ושכני סמטאותינו, חברינו למשחק וללמוד שנספו טרם עת, טרם זקנה, טרם בגרות וכסופיהם למולדת קמלו ואת טעם המדינה לא ידעו.

נזכור את יקירינו, קרבנות שטן־האדם שהוציאו נשמתם המעונה ושמותינו על שפתותיהם ובקשתם אלינו אחרונה ויחידה לבל נשכחם.

נזכור את מתינו במדינה אתם חלמנו ולחמנו יחד ויחד בצרנו חיים לנו במדינה ומעוז לאומה.

נזכור את כל אלה שהספר מוקדש להם, שדפיו מצבה להם ותדמית.

נעלה זכרם לפנינו בכל שנה בראש חדש אלול ותהי נפשם חתומה בנפשנו ובנפש בנינו אחרינו עד עולם סלה.

מתינו במדינה

הולכים ופוחתים

ח. רבין

פייגה רויכמן (נכטלמן) ז"ל

פייגה נולדה בפיקולסק כפר נדח ליד מארינק שבסביבות שומסק. אביה יחזקאל נכטלמן היה ידוע בסביבה בשם יחזקאל מאריניקער, על שם חות הבקר שלו אשר השתרעה על שטחים באדמות שבין פיקולסק ומארינק.

בילדותה ידעה פייגה את הבדידות, כיהודיה בין גויים ואת האהבה הגדולה שבין בני משפחתה, טבעי הוא שהיתה נתונה למחשבות על גורל האדם הבודד ועל דרכים לעזרה לו. פייגה ראתה את החברה לא כמושג גדול ורחוק מהשג עזרתנו. היא ראתה את יחידיה המשמשים מרכיבי החברה, שאם גרמת טובה להם וסייעת ליחיד, הרי ממילא טמנת זרע של טוב בחברה. וזה פרט לטובה המוחשית שעשית לאדם הנצרך עצמו.

בגיל צעיר סמוך לנשואיה נרצחה משפחתה על ידי רוצחים מקומיים ובדידותה העמיקה וקבלה ממדי גורל ותחושת גורל מן החריפות ביותר.

מכל משפחתה הענפה שרדה רק אחותה הקטנטונת סוניה. פייגה קבלה אותה לביתה וגידלתה כבת לה.

בעלה צבי רויכמן שאהב אותה מאד והכיר לה תודה על השקט, שנסכה באוירת ביתה, היה רגוע, שקול ונוח לבריות במחיצתה. הוא אפשר לה לנהל

את משק ביתה לפי רצונה ומאוייה. הוא שידע עוני ורווחה חליפות בימי חלדו נתבשם מטוב לבה ומסלחנותה לאנשים. גם הוא היה רוגע ועשה את שניטל עליו בסבלנות ושקט נפשי, ראויים להתפעלות. הוא לא התרעם על אשתו גם כשלא פסקה מלעסוק בנדיבותה לעתים על חשבון ילדיה הרעבים.

כשהגיע צבי לעושר בפולין, כספק כללי למחנות הצבא שבסביבה, האמין בכל לבו, כי כל זה בא לו משמים הודות לצדקתה של פייגה. היא לא ידעה זאת.

פייגה עצמה עשתה דרכה בחיים בדבקות של אמונה בטוב ובאדם שהוא טוב.

כפפה היתה בביתה בחדרה, כפפת עור, שרק הבוהן מופרדת בה מיתר כף היד חסרת האצבעות, כדוגמת הכפפות הכפריות של אוקראינה והיתה כפפה זו מונחת על השלחן, כדבר שאין להסירו, וכשנשאלה: — על שום מה כפפה זו? היתה פייגה מסבירה, כי זוהי כפפת הירושה של חמיה, אשר בה היה מפריש כמין מעשר וצניעות לתמיכה בנצרכים. היה בהסברה זה מין ענוה, כדי להדגיש שאין לזקוף לזכותה חס ושלום את המנהג הזה של הפרשת כסף לצרכי עניים, אלא לזכות זלמן שומסקער חמיה, שהרבה בצדקה והורישה לה מורשת בצוואת שכיב־מרע. כל פרוטה עודפת וכל זהוב, שעמד להיות מבוזבז על צרכי הבית ולא הוצא, לא היה חוזר לקופת הבית, אלא מופרש היה ונתחב לתוך הכפפה — קופת החסכון לטובת הנצרכים.

פייגה לא היתה עושה פרהסיה למעשיה ולא היתה מבליטה עצמה בין הנשים הכבודות של העיר, ולא משתפת אתם מעשה ופרסום, אלא ממשיכה במעשה נדבה ומתן־בסתר בדרך עצמית, שנראתה לה הולמת מושגיה. לא היה חשוב לה כמה ומה ניתן לחלק, העקר שהחלוקה תהיה מתמשכת והולכת בחינת חוקו של יום. ושתתמיד, כדבר שבחובה אנושית אלמנטרית. כך היתה פייגה מתמדת במעשי הצדקה כל יום ובכל מצב. שלא תופסק חלילה המסורת בחינת אם תעזבני יום...

זה נמשך מלנוביץ.

לנוביץ נראתה לה כסדן רצוי למעשיה וחן של חבה היה משוך ממנה על עיירתה, עיירת בעלה האהוב וחמיה, שהיה נערץ עליה. לא עלה על דעתה לעקור משם וטוב היה לה בעניית שידעו כתבתה ולא פרסמוה ברבים, טוב היה לה לדעת, כי חלק מנצרכי לנוביץ מזכירים שמה בחמימות ואוהבים אותה.

אולם בעטיו של מקרה היה בעלה צבי נאלץ לעזוב את העיר בחטף ולעלות ארצה. היא עלתה אחריו.

כאן בישראל הגיעה פייגה למלא בטויה המעשי ומלא ההערכה שהגיעה לה, כאן מקום שפסקו הבדלי היחוס והמעמדיות הריקה בלטה פייגה במלא שעור קומתה הצדקנית ופעולותיה השתלבו במבצע הגדול של קיום נפש מישראל. קיום נפשות למען מדינה.

היא הגיעה לחדרה, מושבה קטנה אז, חדורת רגשי האחוה ותשומת הלב החיובית לזולת. בעלה צבי עבד קשות כפועל בנין וכעדות אנשי חברת טפר, אצלם הוא עבד, היה צבי רויכמן ז״ל עובד שעות נוספות, לפי מכסות מאומצות.

כדי להגיע לתוצא הרצוי היה קושר למחשוף גופיתו את צנור המים שישטוף ללא הרף, יצנן את זעתו ועיפותו ויכפיל את יכלת מאמצו.

כשפייגה הגיעה עם בניה היה כבר בידי צבי סכום כסף, שהספיק לו ליהפך קבלן־עובד בחפירות בורות ביוב וכך עם צות בניו־ילדיו הצליח צבי לצבור קצת כסף ולחזור אל מקצועו מנעוריו.

הוא שכר אטליז בעידודה של פייגה ולפי דרישתה ובעזרתה ועזרת בניו החל להתפרנס בשפע. במשך הזמן התברר, כי כונתה של פייגה לא היתה לשם התעשרות. לבה היה נתון לנצרכי חדרה ש„גילוה" בחושם המפותח והיא הבינה, כי בביוב לא תוכל לעזור להם במאומה. כפפת חמיה נדדה אתה לארץ־ישראל ומילאה את תפקידה, אך קטנו מימדיה ביחס להקף העזרה, שהיא רצתה להגיש לעלובי־גורל ועשוקי־מקרה. כך נפתח האטליז, כשהגברים עובדים ופייגה יושבת ליד דלפק הקופה דמוי „שטענדער" שמכסו נפתח ומדף לו מתחת לארגזו

צבי רויכמן ז"ל

והיא „החולשת" על פרי עמלם. אז מילאה הכפפה תפקידה בעסק גדול ומזילה סכומי סכומים לנצרכים במזומן. ונוסף עליה היתה פייגה יודעת לנצל כל סחורה, שלא עברה לסוחר לצרכי האכלת רעבים, אשר הבשר היה בשבילם בגדר חלום.

עסקי האטליז התפתחו מתחילה לאט. אחרי שהשקיע צבי את כספו בחנות לא נשאר לו הרבה כסף לקנות פרות כדי צרכו, אך עסקי פייגה פרחו, היא „תלשה" מנות של בשר מבשר המסחר, ארזה אותם בחבילות ועם סגירת

החנות בשעות הצהרים ושעות הערב היתה מכתתת רגליה לחלקם, כשהיא עמוסות צרורות בשרים שונים לנצרכים השונים, הכל לפי צריכתו של הזקוק ולפי סוג הבשר הדרוש לו.

פייגה הפכה להיות מוסד בחדרה לעניני מתן בסתר ולענינים צבוריים גלויים ונסתרים. רבו השנים ופייגה לא יכלה להסתיר את מעשיה. לאט לאט ידעו מוסדות שונים להעזר בה ובנכונותה. ביחוד הגדילה בזה ויצ״ו, אשר ידעה לגלותה ראשונה ולמצוא מהלכים אליה. בביתה היו מנהיגות ויצ״ו בחדרה מקיימות את כל פגישות הסתר, שבאו לפתור בעיות קונסטרוקטיביות שחרגו מקו פעולתן ומיכלת מוסדן כגון שקום אדם שירד מנכסיו, הלוואות לצרכי נשואים, שיש בהן משום הקמת בית בישראל או הלוואות אחרות שיש בהן משום הצלת בית בישראל העומד להתמוטט.

במשך הזמן התפתח עסקו של צבי. אנשי חדרה נמשכו לחן יחסיה של אשת הקצב המופלאה ונדבקים לחנותו ופייגה גדלה ביכלת עזרתה.

מי שהכירו את פייגה רואים אותה כאישיות של לב, שהכשירה עצמה להיות מכשיר למעשים טובים וחסדי אנוש. לא היה רגע מחייה שהיה נתון לדבר אחר מלבד צדקה ועזרה, סעד וחסדים. יש ונראה לך, כי גם את בעלה וילדיה ראתה כמסיעים לה, שכל יגיעם אינו אלא למען העמד לרשותה את האפשרויות הדרושות לה למטרותיה.

מעשה בבנה יעקב אז ילד עדיין והוא רואה את אמו יושבת ליד הדלפק ואורזת צרורות בשר, תוך כדי קבלת כספי הפדיון ומחלקתן ללקוחות מסוימים הידועים רק לה, בנוסף לבשר שקנה כביכל אותו לקוח. הדבר חרה לו על שהוא יחד עם אחיו מרדכי ואליעזר עובדים קשה בגילם הרך והיא מפזרת אונם לרבים, הוא לא העז להתקומם נגדה, אך כאשר נכנסה אשה כבודה, מפורכסת ולבושת מחלצות ופייגה מוסיפה צרור בשר כפול אל מה שקנתה לא יכל להתאפק והתריס נגדה. היא הרגיעה אותו ואמרה:

— ראה בני, יש בני אדם השומרים על כבודם. אלה יחסכו פתם מפיהם ויקפידו על לבושם, אין הלבוש מעיד דבר, אלא זאת ובשכאלה יש לנהג בעדינות יתרה. אני מכירה את האשה ויודעתני מה אני עושה.

פייגה לא ערערה על מוסכמות ולא פזרה דעתה לשדות רבים, אולם על מה שנתנה דעתה היתה מגיעה למסקנות מעמיקות ומבוססות. את הציונות גרסה כהמשך ללנוביץ כאומרת: אם לא נקח אתנו את מורשת האחוה הפשוטה של עירתנו לא נקום גם כאן. המנהיגים יעשו בשלהם. ואילו אנחנו ״בשר ודם״ פשוטים נדע נא, כי לא ניתנה הציונות אלא להצלת יהודים והבטחת קיומם וכל מעשינו יש לבחון לפי זה אם גם אנו עושים להבטחת נפשות בישראל או לא.

בלנוביץ ומסורת חסדיה ראתה את תכן חייה כאן בארץ, לכן היתה נחרדת מאהבה לכל לנובצאי שהגיע ארצה ומחפשתו לאמצו, לסייע לו ולכוון דרכו במדינה. ביתה היה פתוח לכל עולה מלנוביץ, בו היה יכל כל איש לנוביץ לבוא

לשבות, ללון, לאכל ולחפש ממנו מוצא בחייו. את כולם היתה מאכילה ומבריתה ממעשי בשולה „שלא ירגיש חס וחלילה עוזר'ל שניתק מאמו, אם כי יש להרגילו לאכל בשר בקר, שלא יצא אריה'לי כשהוא רעב ולבו מפקפק", „לאטיל וחיים יש לאפשר לגור אתנו עד שיקימו להם בית משלהם" וכך לאברהם למנחם למשה וליעקב ואחרים.

היה בה בפייגה צרוף הפשטויות החיוביות של לנוביץ וכפר מולדתה גם יחד. מכאן נטלה את אהבת האדם ומכפר הרוצחים, לעת־מצא, נטלה את ההסתפקות במועט וההליכה בקטנות. ואת שתי תכונותיה אלה העמידה לרשות כל מי שנתקל לה בדרכה, והעמידתם מורשת לבניה שמא תזכה וילכו גם הם בעקבותיה.

*

בי"ט ניסן תשי"א מתה פייגה אחרי מחלה של שנה תמימה. בעת מחלתה הממושכת דאגו לה רבים והתפללו לשלומה.

לויתה היתה אחת הלויות ההמוניות שידעה חדרה. רבים ספדו לה ויותר מהם בכו לה רבים בסתר, כי במותה נסתם מקור סעדם ועורערה תקותם לטוב.

בני לנוביץ רבים הלכו אחרי ארונה, כי היתה פייגה ז"ל מקור גאוה להם, הם התגאו עליה אשת היקרות ועל לנוביץ עיירתם שהניבה פרי תפארת זה.

הרבה ספוק ונחת ראתה פייגה בחייה אך רבו בהם גם מקרי האסון שדכאו את האשה שבה ואת האם שבה. לעתים נדמה, כי המות פקד את ביתה תכופות מדי והעמידה במבחן ומסה. בהיותה בשיא ספוקה נרצח בעלה ידיד נעוריה על ידי פושע נתעב. מיד לאחר זה נהרג בנה בכורה אברהם רויכמן סמוך ליום נשואיו.

פייגה מצאה נחומים לה בגדול בניה הנשארים וטפוח אחוותם ובפעולותיה למען הנזקקים לה. אך ברגעים שהיתה נשארת עם עצמה גדלה העגמה בלבה. בריאותה נתרופפה ומחלה ממארת החלה לקנן בגופה.

תנצב"ה.

ישראל גלזר

חלוצתנו הראשונה, פרל ישפה־גלבוע ז״ל

בלנוביץ כמעט שלא הכרתי את פרל ישפה. ידעתי כי היא בתו של בנימין (פאווליצ׳קי), שהיא אינה מעורה בחברות השונות שנוצרו בעיירה, שהיא היתה בת, שנולדה ללא שנתון משלה, וחיתה את חייה במסוגר נבדלת לעצמה ושותקת. יותר לא ידעתי עליה דבר.

כשארגננו את החלוץ, לא הובאה פרל בחשבון, גם בגלל גילה הגבוה וגם בגלל תכונותיה המבדידות.

איש לא ידע מה מתרקם בנפשה פנימה, והנה כשיצאנו לעלות נזכרנו, כי... היא כבר נמצאת בארץ ישראל מזמן, ההורים באו למסור ד״ש לבתם במרחק ובקשו לראותה ולהביא לה פרישת שלום חיה מהם ומהעיירה.

משהגעתי ארצה הלכתי אליה, כאל לנובצאית. היא עלתה ב־1924 חלוצה ראשונה שלנו. מצאתיה בתל־אביב, עובדת בבית חרשת לקופסאות קרטון אצל דוד שלה בשם משפחה בר, משפחה ידועה בתל־אביב הקטנה. ביתם ברחוב הקונגרס היה אז בית ועד לרבים מבני תל־אביב הראשונים.

היא ספרה לי, כי היא נמשכת לחקלאות.

ביתם היה הבית היהודי היחיד בלנוביץ שלידו השתרע מגרש של דונאם ויותר, וכולו מעובד יפה ומניב ירקות ופרחים כדי צרכם ויותר מזה. אני זכרתי את זה.

נפגשנו כדרך הימים ההם כל הלנובצאים. ארבעה חמשה היינו בסך הכל ונפגשים לעתים מזומנות.

לימים היא עקרה, עזבה את בית־החרשת ועברה לפתח תקוה. עבדה בפרדסים כאחד הפועלים, היא היתה בחורה בריאה בנפשה ובגופה, מאושרת בעבודתה.

ב־1927 הכירה את גלבוע עולה מאמריקה. בחור רוסי, עם כל הטוב שבבחורים אלה, ממתישבי מרחביה המושב והם נישאו. היא עברה אתו למשקו, לביתו.

בקרתיה לעיתים במושב, המשק שלה היה משק למופת, הוא התגאה בה ואהב אותה אהבת נפש. היה זה זוג שכולו אשר. משנולדה להם הבת לא היה גבול לאשרם. תענוג היה לבקר אצלם לרוות משלותם הגדולה מאמונתם העמוקה בעתיד הכפר. מרוצים מהחקלאות ומכל מה שהיא מעניקה לאדם ליהודי.

פרל לא ידעה לאות. עמלנותה במשק ובבית היתה מן המפורסמות במושב, אהבוה, נתברכו בה ובשלמותה הנפשית, מעמדה בכפר היה מן המכובדים ביותר.

כשמלאו לבת ששה שבועות ירדה פרל בלילה לכסות אותה כמנהגה תמיד. היא נעלה סנדלים, הבית שרץ נחשים ונחש הכישה.

באותו לילה העבירוה לבית החולים בעין חרוד. הרופאים עשו כמירב יכלתם למחרת מתה פרל וכל הכפר אבל עליה אבל כבד.

בבקר כשנכנס בעלה גלבוע לחדר־התינוקת מצא את הנחש כרוך על אחת מכרעי העריסה. הוא רוצץ אותו בטוריה, התברר אז, כי היה זה נחש ארסי נדיר ביותר.

הורי פרל התענינו אחר־כך באמוץ הילדה. הם שאפו להעבירה ללנוביץ, אך זה לא נתגשם, כי גם הילדה נפטרה.

הרבה מאנשי לנוביץ כיום אינם זוכרים את פרל והיא היתה בחורה מיוחדת, שאת השקפת עולמה החלוצי יצרה לה בעצמה, דגם נדיר בבחורות העיירה, חייה במרחקים היו חיי כבוד ותפארת לעיר שלנו. מותה ניתק התרקמותו של טפוס מענין.

יהי שמה שמור אתנו כחלוצה הראשונה שלנו וחלוצה שלמה ללא דופי.

ח. מ. רן

צבי רבין ז"ל

נולד 1913 נפטר 1946

צבי היה מראשוני החלוצים של לנוביץ. 4 שנים אחרי שעלו ראשונינו ישראל גל־זר, ד. גורוויץ ואחרים השתררה הפסקה מרתיעה בעליה, הידיעות מארץ ישראל היו מדכאות. סניף החלוץ היה במצב של סטגנציה והציניזם הרים ראשו בעירה. דוקא אז ב־1929 יצא צבי, הצעיר שב־חבורה והפעיל פחות מכולם להכשרה ולעליה.

ללנוביץ הוא בא מטיאופיפול, יתום מהורים, שנרצחו בפרעות צ'אן 1918, מדוכא ונזור מחברים, הוא מצא קן חמים בבית שלום ויסמן דודו היקר באדם והחל להתאושש. לא עברו ימים מרובים וצבי נעשה חבר טוב לכולם מחיך ועליז, אם כי הורגש בו, כי משהו תוסס בקרבו, היו ערבים שצבי היה מתבודד, לא נראה ואיש לא ידע סודו עד שהפתיע אותנו בהחלטתו לצאת להכשרה ולעלות.

בהכשרה היה חביב על כולם הצטיין בכושר עבודה ואמץ לב רב.

ב־1929 הגיע צבי לארץ ופנה לתל־אביב. כאן נקלע לפעילות רצופה בהגנה.

משלא נמצא לו עבודה בתל־אביב ירד לבית־וגן, הלא היא בת־ים של היום המקום היה שומם, מספר הבתים והיהודים בהם מועט ובעית הבטחון פה מן החמורות ביותר. יפו שחצצה בין בית וגן לבין תל־אביב מגינתה ערמה תקלות על גבי תקלות בדרך. הנסיעה לתל־אביב היתה מסוכנת בימים של רגיעה ובלתי אפשרית כאשר משהו זע ביחסינו עם שכנינו.

כאן נתגלה צבי רבין כאיש המקום, הוא עבד, הגן ועודד, הוא לא הרפה ממאמצים למשוך תושבים למקום וכשצריך היה להביא את עצומת המקום למושל. לרכך את נוקשותו האנטי־ישראלית ולהניעו לסייע לאנשים בהגנה עצמית פחות מחתרתית, לאשר „גפירים" במספר מספיק ונשק, נבחר צבי לדבר והוא בחיוכו, בחין־דרכו ובאמץ לבו עשה את הרשם הנכון והמושל נענה לו.

בשנת 1944 עזב צבי את המשטרה והתכונן לבנות את ביתו ולהיות איש משפחה. שנתים רקם את חלומו זה כשהוא בשיא כוחו ורעננותו אך ב־1946 עבר נתוח קל ומת.

במותו השאיר צבי אשה מסורה ושתי בנות קטנות, דינה אשתו מסרה את אונה לגדול בנותיה ולהשאתן כשזכרון צבי בלבה.

יהי זכרו ברוך.

ב. י. חרן

שושנה (רוז'יה) שטיין־קויטל ז"ל

את מטוד הגשתו את החומר קשה להגדיר, כי בלהט כתיבתו הוא מערבב שושנה באה אלינו מרובנה. יתומה היתה מאביה שנרצח בפוגרום האוקראיני ברובנה, עזובה מאם שלא יכלה להשתחרר מדכאון אלמנותה, ובודדת. אלקה וולף קויפציס דודתה האם הדוויה ששכלה את כל בניה בחייה, זו האשה טובת הלב אמצה אותה כבת וכך נשתקעה רוז'יה בלנוביץ והשתלבה בחיי הילדים והנוער כאחת משלנו.

רוז'יה נחנה בחן רב, בסבר פנים ובאהבת האדם. ילדותה הטרגית העמיקה רישומיה בנפשה לטובה, פניה העדינים שפעו הבנה לכל אדם ונכונות של עזרה.

ערב ערב בחברתנו היינו מחכים שהיא תבוא תפיח שלוה בנרגנים, תישר הדורים ותשרה מרוחה הסלחנית על המסובים. אהבנו את רוז'יה ידענו את נעימותה, תבונתה הרבה ביחסי אדם ורצינות גורלה.

עומדת שלישית מימין רוז'יה שטיין

בארץ היא נשתזרה בחיי העבודה והכבוש למרות מגבלות בריאותה היתה מאושרת בבעלה, בבתה ובהשגי המדינה טרם היותה וחן של חיוך לא מש מפניה.

כאן נגאלה רוזיה מכל מכות חייה, היא נישאה, ילדה, וחלמה על חיי משפחה שאין בה יתמות, שאין בה אלמון.

אך נתוח קל שעברה שם קץ לחייה והיא מתה צעירה לימים ואלמון ויתום בביתה.

הלויה שערכה לה בת־ים עירה העידה עד כמה אהובה היתה שושנה גם כאן. חבל, שכאלה באביב חברתנו ואביב חייהן מובלות אלי קבר.

מוני

פוצי — יצחק גלוזשטיין ז״ל

את יצחק הכרנו בלנוביץ במקרה. פתאם בשבתות החל להראות. מטייל עם בחורי המקצוע שבעיירה, עם אלה שלא מחבר־תנו. משהתעניננו בו נודע לנו, כי אביו נגר־אמן ממטווייביץ בא לעבוד אצל עוזיאל רבין בהקמת הטחנה החדשה על הז׳יראק, העבודה עומדת להמשך חדשים, הוא הביא עמו את בנו, נגר־אש שהעבודה נשרפת תחת ידיו ובנו זה רוצה להשאר בעיר, הוא נשאר כאן לשבתות קושר קשרים עם בני מינו ונמשך אל קצת יידישקיט לא במובנה המסורתי אלא במובנה החברתי האישי. כלומר נפשו יוצאת אל יידן יותר מאשר אל יידישקייט. כך ידענו מיהו זה השחרחר הזה שנוסף אל נוף בני הסמטאות בעיר שכולה סמטא.

לימים נתעה לסניף החלוץ, לבד, בלי בני לויתו. הוא עצמו נשא משהו בחובו ואת עצמו ואת סודו הביא הנה אל הסניף. מסתבר, כי אותו נער בעל התודעה העצמית שמשך את אביו מבית כפרו והכריחו לדור בין יהודים, מחפש פתרון לא רק למשפחה יהודית אחת ממטווייויץ, אלא פתרון שיהיה מן התשובה על כל שאלת היהודים.

בהכשרה נתעצמה דמותו של יצחק. דרכו לישראל, לארץ ישראל, אך מטרתו אחרת, מטרתו ישראל עובדת עונה לדרישות האיש העובד ו...אם לא רחוק רחוק מזה, לבושו בעיר בין סיום ההכשרה לבין העליה ניהילסטית, חולצת רקמה שחורה ואבנט פיפים לו למתניו, בלוריתו השחורה מסתלסלת שובבנית על מצחו ולא אכפת לו לנוביץ. הוא בקפיצתו מן הכפר אל העיר עבר את לנוביץ הרחק מאחוריו.

כך הגיע ארצה במטען שמאלני פרולטרי, וכך מצאתיו ב„ארגמן״ באספה כללית כשהופעתי בשם ההסתדרות ב־1945 למען קרן בריל כצנלסון. אח״כ נתישבה דעתו ויצחק הגיע לנכסים משלו, מעובד קיצוני בהשקפותיו היה למעביד יודע רווחים, וחייו החלו מסתדרים.

ספוקו מחייו נכר בכל. הוא נרגע, התקשר אל מכריו ובעיקר אל אנשי לנוביץ. בערבי האזכרה שלנו השתתף ובא במסבות חברה מצומצמות. הוא אץ לעזור לאיש לנוביץ כשיש צורך בכך ויצחק איש לנוביץ בכל רמח אבריו.

בבקר אחד שמענו פתאום כי הוא מת ולא רצינו להאמין.

צעיר מדי היה במותו. יהי זכרו ברוך.

יעקב ולייזי

אברהם רויכמן ז״ל

אברהם נולד ב־1914 בכור להוריו צבי ופייגה ז״ל.

מילדותו נכר הילד כמוכשר, שקדן ונוח לבריות. כשלמד בישיבה נתחבב מאד על רבו ר׳ מוטיל שפיזמן, אשר העריכו כנער, שנתברך בדרך ארץ לבוגרים ממנו סבלנות אין קץ ליריביו ונגידיו בני גילו.

תוך כדי למודיו נסחף אל חפושי פתרון לנוער היהודי ומשהוברר לו, כי אין גאולה לנער אלא על ידי נכונות יחידיו לנטל התקופה קם ויצא להכשרה כדי להגשים את מה שראה כנכון ברעיונות הדור.

בן 17 היה כשיצא לסטניסלבוב להכשרה ובן 24 היה כשעלה על ספונה של ספינת משא רעועה להעפיל ארצה. 7 שנות הכשרה בטרנוב וצ׳נסטוכוב חשלו בו תכונה של ארך רוח ורצון ברזל. ושתיהן עלו והפכו לתבונת חיים מרחיקה ראות. לולא תבונה זו מי יודע אם היה אברהם מתמיד בגלגולי ההכשרה ותעתועי הדחיות הבריטיות של עליתו.

ב־1939 יצא והפליג בקלפת האגוז המסוכנת ולבו מוכן למאורע הגדול בחייו שהוא כפול לו. גם האחוד עם משפחתו אחרי שנים ארוכות של נתוק ובדידות וגם המגע עם ארץ שאיפותיו.

הדרך ארכה לו מאד. 6 חדשים טולטלה הספינה בגלי ים זדונים, נישאת בנחשולים טובעניים וחומקת מעיניה הבולשות של האימפריה הבריטית. בסוף בהיותו כבר קרוב לחופי מולדת נטרפה הספינה ונוסעיה הופקרו לחסדי ים זועף. נס קרה ואנית בקר שנזדמנה לאותו מקום הצילתם והביאתם אל חוף כפר ויתקין בשלום.

בכפר לקחו החברים את הנצולים לבתיהם ובמקרה נזדמן אברהם לביתו של מיכל גולדנברג מבליזרקה ומפיו נודע לו כי היום, יום בואו ארצה הוא יום הלויה של אביו ז"ל. אברהם אץ ללוות את אביו היקר לו, אך עם כל חפזונו להגיע ולהשתתף בהלוייה לא זכה אברהם. הוא הגיע אל בית אביו כשכל משפחתו חוזרת מבית העלמין.

יום זה נחרת בלבו במלא יגונו ועד סוף ימיו לא חזרה השמחה למעונו ולא נראה החיוך על שפתיו, רציני נשאר ועגום, יותר מכפי גילו.

כבכור הבנים שיקע עצמו אברהם בעסקי המשפחה וגילה כשרון מסחרי מעולה ומשובח. לבביותו וכבד ראשו הקנו לו ידידים סוחרים, שסמכו על כל מוצא פיו וקשריו המסחריים רחבו ונפרשו על פני כל האזור של עיר מגוריו.

לרגע נדמה היה שלבו נרגע, תועלתו המרובה שהביא למשפחתו מלאתו ספוק. עוד מעט ואברהם יחיך אל אמו שאהב אל אחיו שאהבוהו, אך חייו הצעירים קופדו בעצם אבובם. ואברהם ירד עם יגונו אלי קבר.

הוא נהרג בתאונת דרכים ביום כ"ו אדר ב' בשנת תש"ה מול משטרת רמת גן שבועים לפני נשואיו.

תנצב"ה.

י. גלזר

י. זינגל ז"ל

הוא היה יליד רדזיבילוב. ללנוביץ הגיע בשנת 1918. עם הופעתו שונה משהו בחברה שלנו. הוא היה נער תוסס, מלא חיים ושונה מאחרים. הוא מצא לו עסוק וענין בכל מקרה. אנו שהיינו מדוכאים בעיירתנו הסרת האפקים והסכויים, קבלנו עם הופעתו אצלנו זריקת חיים.

יצחק גדל כנער השקוע בפרנסת אמו האלמנה והחולנית, בכל זאת לא היתה בו אותה רצינות משמימה, המיוחדת לאנשי פרנסה. תמיד היה עליז שובבני וקל דעת, אם כי קלות דעתו היתה רווית מחשבה רצינית ושקול דעת.

משגדל יצחק שקע כולו בעניני צבור וציונות והחל להזניח קמעה את הפרנסה. אמו היתה מתאוננת על כך, אך יצחק שאהב אותה מאד לא יכל להתגבר על עצמו בנקודה זו. הוא נמשך אל העסוק הצבורי למרות הפצרות אמו, קובלנתה וסבלה.

הוא הקים את הספריה המפוארת של עיירתנו, אשר שמעה יצא ברחבי מחוזנו, כספריה עשירת ספרים ושוקקת קוראים ומחליפי ספרים.

נתבססה הספריה, מסר אותה לאחרים ובעצמו התמסר לבצור הקרנות הלאומיות והגברת הפעולה הציונית ההסברתית.

בן 20 היה יצחק, כשאני ועוד מספר חברים יסדנו את החלוץ ואנו רק בני 18 ובלתי מוכרים, פנינו אליו כאל ה„בוס" של ההשפעה הציונית בעיר, שיסייע לנו ברכישת כלים ואנשים. הוא נרתם לענין וביום מן הימים ראינוהו כאיש שכולו נתון לפעולות החלוץ. בחרנו בו מיד כיושב ראש הסניף ומיד החלו נוהרים אלינו בני נוער משכבות שונות שלא פללנו להם. קסם היה לשמו בעיירתנו.

כשעליתי נפרדו דרכינו. הוא נשאר. שלטונות הצבא תפשו אותו בורשה בדרך לישראל, הוא נחשב כעריק מן הצבא ונשפט למאסר.

לאחר שנים שוב נפגשנו בארגון עולי לנוביץ. בני העיר העלוהו שוב כמאז לראשות הארגון. מדי שנה אצל מרצינותו לענין האזכרות שלנו ולהתיחדות עם עיירתנו הליבאית וקדושיה. דמותו נצטמדה לנו, כהצמידנו ללב את העבר הנעים של לנוביץ עיירת־ילדותנו. ומקום זה נשמר לו לתמיד. ידענו, כי מחלת לבו מתישה יכלתו המבורכת ועזרנו לו, שלא יתעיף בערבים אלה. המחלה הכריעה אותו.

עם פטירתו נסתלקה דמות רבת תכן ומעשה. לארגוננו אבד חבר יקר. נזכרנו נא לדורות.

הספריה שהקים יצחק

י. גלזר

יצחק קירשון ז"ל

בן יחיד היה להוריו וגאות משפחתו, אך תמיד נתון לדאגת המשפחה ומשנתרוששה וירדה נכסיה החל יצחק לעבוד ולפרנסה. כשהגיע לגיל גיוס היה הוא מפרנס עיקרי בביתו, בכל זאת סיכם לעצמו, כי עתידו בישראל ועלה.

השנה 1925 היתה אז ובארץ חסר עבודה וצבור הפועלים מטולטל מעבודה לעבודה, ממקום למקום ונתון לזעזועים קשים, וגם יצחק עבר כל זאת. הוא עבד בפרדס, בבנין וכסבל בתחנת הרכבת וסבל חסר עבודה בין סכוי לסכוי, אך אף פעם לא התמרמר.

ב־1929 נאלץ לעזוב את הארץ בשל מחלות ריאות וקדחת שתקפוהו, והוא חזר לעיירתנו לתקופה, שאף איש לא ידע מתי תסתיים, וראה זה פלא: יצחק, אשר כל כך הרבה אבד למען ישראל והגיע למצב גופני מיאש, ולחסר סכוי בישוב, לא התמרמר ולא זרע מבוכה בעיר. הוא נשאר כאורח מבלי להעגן שוב במדינת פולין הארורה ואת זמנו הפנוי הקדיש לפעולה ציונית ולהעמקת התרבות העברית וערכי החלוץ.

תקופתו זו בלנוביץ היתה מן המפוארות בחייו. בפרק זמן זה ראינו את יצחק קירשון במלא תודעתו החלוצית העמוקה וישרו האישי, הוא פעל, הוא דבר על ארץ ישראל, על ערבי ירח וגורן בה. על האור הגנוז בסבל המשותף, על ההורא וכל הרומנטיקה ההיא ההירואית והלהיב את הנוער לעליה והגשמה.

כשרפתה מחלתו והוא החל שב לאיתנו, לא היסס יצחק אף רגע וחזר ארצה אל עתידו האישי המעורפל, אל הסכוי לחסר עבודה והעבודה המפרכת ואל הבלתי ידוע הפוליטי.

בשובו ארצה החל יצחק קירשון דואג ליציבות בחייו, הוא הקים משפחה והתבסס בעבודה מתאימה לו, אך גם כאן לא הסתגר במעגל חייו הפרטיים והשתלב במלואו בחיי הצבור ומעמסות המדינה בדרך, כולל לילות בהגנה, בהעפלה ובשמירה.

בארגוננו היה יצחק חבר מכובד ביחסו הרציני לנו ולמה שמאחד אותנו. את יום הזכרון היה חושב לתוכן התקופה והיה שומר עליו מכל משמר.

ליום הזכרון האחרון בא ישר מבית ההבראה שבנצרת וכפי שראינו עשה זאת בשארית כוחותיו שלפני המות. ימים ספורים אחרי האזכרה המסורתית של קדושי לנוביץ כרע ומת.

נזכרנו כחבר ארגון טוב, כרע נאמן וכאיש שהגביר את תודעת החלוציות בעירנו.

ר. הדר

חוה (מירוצ'ניק) טייכמן ז"ל
(נולדה 1901 נפטרה י"ט תשרי תשכ"ה)

בת הענות והמצוקה היתה חוה ז"ל. בבית הוריה בלנוביץ, אשר ידע את תהפוכות הגורל של דור מלחמות גויים ופוגרומים ביהודים בלטה חוה הבת הגדולה כנערה הנושאת בעול הבית ומגישה סעדה המלא להוריה.

בגיל 18 כאשר התחתנה וירדה לגור עם בעלה ר' אברהם טייכמן יבל"א לכפרווליצי נשאה בעול הפרנסה יחד אתו עומדת אתו בחנו"ו הקטנה, תוך כדי שמירת הליכות ביתה וטפול ילדיה והקפידה על טהרת חיים המסורתיים.

בלילות היתה משכימה קום לאפות עוגות ומיני מאפה לחתונות הגויים ומוסיפה מיגיע כפיה ושעות מנוחת-לילה לכלכלת 7 הילדים, שילדה לבעלה כדת בת ישראל כשרה.

ב־1935 כשירדו הטייכמנים לארגנטינה על ידי איקא התנחלה יחד עם בעלה בישוב חקלאי ובמשך זמן קצר הפכה חקלאית חרוצה לכל דבר. יחד עם בעלה היקר ידעה את עבודת השדה משעת זריחה עד שעת שקיעה ימים מרובים. בהיותה רופפת בבריאותה כתוצאה מנתוחים שעברה פתחה תכונה של גבורה פנימית וכולאה כאביה וסבלה הגופני, שלא יקדירו את רוח בני משפחתה ולא יתישו את כוח עמידתם בקשיים הגופניים והכלכליים שעברו עליהם.

גם בארץ כאשר עלתה והיתה ידועה חולי ושבעת כאבים וסבל, שמרה על מאור פניה ויפי סברה ותמיד ידעה לקבל את הכל ברצון ובאהבה.

מדת האהבה היתה ממדתה הברוכה ביותר, היא אהבה את בעלה את ילדיה את כל האנשים שסובבוה, אך את אהבתה הגדולה ביותר העניקה למדינה ולאיש מישראל.

היא היתה דתית עד לידי קנאות, אך כל איש בישראל היה אהוב עליה ונאמן לבה.

היא השתלבה בחיי הארץ והמדינה בכל רמ"ח ושס"ה, החלה לשמוע עברית להבינה ולנסות גם ראשית קריאה בעתונותה וספרותה.

שתקנית היתה, חייכנית וסגורה בעצמה, אך לבה היה פתוח לכל המתרחש בעמה וביחידיו ונכונה לכל דבר המסייע למדינה וליחידים שנזקקו לה.

בשנתיים וחצי האחרונות לא יכלה להסתיר, כי מחלה ממארת מקננת בגופה, כאביה העצומים פרצו אז חוצה, אך את כל כוחותיה הנפשיים היא אזרה למען כסות סבלה מעיני בעלה האהוב וסביבתה.

בימיה האחרונים לקתה בעורון מתקדם ואיש לא ידע זאת. הופעתה היתה תמיד אצילית, שקולה ושקטה.

המות הכריע אותה, אך לא גבר עליה וכוח חיותה לא פסק עד יומה האחרון.

חוה בת ישראל כשרה וגאה יהי זכרך ברוך.

חיה פוקס

נולדה בוויזשרודק בשנת 1894, כבת 20 התחתנה ועברה עם בעלה לגור בקרמניץ. משששקטו הרוחות אחרי מלחמת העולם הראשונה ב־1918, עברו שניהם למטווייביץ שם קבל בעלה עבודה בנגרות.

בכפר זה ידעה חיה דאגה גדולה לחנוך ילדיה, היא ראתה אותה משחקים ומבלים בין ילדי הגויים וחששה שמא תפגם יהדותם ובהזדמנות הראשונה, שנינתה להם עברו לגור ללנוביץ.

ב־1936 והם מבוגרים לפי מושגי יהודים, היא בת 42 והוא למעלה מזה עלו חיה ובעלה לישראל, ארץ העבודה וכבוד האדם העמל.

בארץ ידעה חיה סבל ושבע, עליות וירידות אף בסוף ימיה רותה נחת מילדיה וזכות בנכדיה. בעלה, איש המזג הטוב החי על יגיעו ורואה אשרו בזאת הקל גם הוא על הרגשתה הטובה.

ב־1964 בשנת 70 לחייה נפטרה בשיבה טובה.

יעקב פיאלקוב

חיה פיגה פלישמן (זינגל) ז״ל

בש״ק פ׳ שמות, כ״א בטבת תשכ״ט החזירה נשמתה הטהורה לבוראה מרת חיה פיגה פלישמן נ״ע.

נולדה בלנובצה לפני ע״ד שנה לאביה הרה״ח ר׳ אהרן יהודה ב״ר שניאור זלמן זינגל ז״ל, שהתיחס לבעל התניא זצוק״ל ולאמה יענטע מינדל בת הרב ר׳ מיכל הלפרין זצ״ל מצאצאי המגיד הק׳ מזלוצ׳וב זצוק״ל.

עוד משחר ימיה הרגיש כל אחד שלפניו אישיות נעלה, טהורת נפש ובעלת מידות תרומיות, צניעות, ענווה, סבלנות ועם זה רצון כביר להתגבר על מכשולי חיים ביהדות ה„בת תלמיד חכם״ שבה, והיניקה משרשי היהדות החרדית היו בולטים בהלך מחשבתה ובכל הליכותיה. העסקנות שבה מצאה לה ביטוי במעשים שקטים וצנועים. מעולם לא היתה שואפת לתפוס את המרובה בבת אחת, היא הסתפקה בתפיסת המועט. כל יחיד היה בשבילה עולם מלא, והיא שמחה כשהיה לאל ידה להקל את סבל היחיד לעודדו ולאמצו.

אחרי פטירת אביה ז״ל ויתרה על חייה הצעירים והתמסרה ללא לאות למשפחה. כששינתה כעבור זמן את חייה הפרטיים והחליפה את שם משפחתה מזינגל לפלישמן נשאר אצל רבים שמה הקודם חיה יענטע מיכל׳עס. טוב ליבה, מידותיה, תכונותיה וכל התנהגותה העדינה כלפי הזולת הביאה לבית בעלה שיבל״א ר׳ זכרי׳ פלישמן. כשנפטרה אמה נ״ע עזבו את לנובצה ועברו לגור בפינסק, איפה שבעלה כיהן כשו״ב ומוהל, והנה חלפו רק כמה חדשים, נתפרסמה היא בפינסק כמכניסת אורחים ועושה צדקה. לא ארכו הימים וגל של גזירות, דכדוכי נפש וגוף התחיל

לעבור ולהציף את תפוצות ישראל בגולה, ובנפשה של חיה הבשילה החלטה שיש לעשות הכל למען עלות לארץ־ישראל, ומשפחת פלישמן עולה לאה״ק.

את חבלי הקליטה ויסורי ארץ־ישראל קבלה באהבה רבה. בחדשים הראשונים כשהיה הרעב מנת חלקה, ומרירות נצברה בלב בעלה, היאוש מקנן ומכרסם חוסר פרנסה, היתה היא מוחה עצבת מעל פני בעלה:

אסור להתעצב, זכור אנו ב״ה נמצאים באה״ק והשי״ת יעזור.

וה׳ עזר. ובעלה נתקבל בת״א כשוחט ומוהל. חיה פתחה בית בתל־אביב למופת ולברכה ולביתה התחילו לנהור בני משפחה וידידים וגם שבי גולה. ידידים של בעלה הזקוקים לעידוד עזרה ועצה. במקרים רבים עזרה לחתן בחורות גלמודות ויתומים בודדים. במעשי צדקה אלה המשיכה כל עוד עמדו לה כוחותיה. היתה ערה לכל דבר, והתענינה בכל המתרחש גם בזמן שמחלתה פקדה אותה. רצון חיים ער היה בה תמיד ובכוחו התגברה על מחלתה והשתדלה להיות מעורה בכל ענייני חיי המשפחה.

כשאני מעלה את דמותה לפני, זו הדמות שנשמתה היתה קורנת מבעד עיניה היפות מבעד לחיוכה הקוסם שכל פגעי הזמן לא יכלו להסירו מעל שפתותיה — הריני מעמיד את השאלה מה היה כוחה הטמיר? את התשובה יש למצוא בפסוק של ישעי׳ הנביא: „וקוי ה׳ יחליפו כח יעלו אבר כנשרים, ירוצו ולא ייגעו, ילכו ולא ייעפו״. היא קורצה מהחומר היקר של קוי ה׳, שאף פעם לא ייעפו, ואחרי כל מכה מחליפים כח ומעלים אבר כנשרים, משום שהיא קוותה לה׳ והאמינה שאך טוב שופע ממרומים. אמונתה התמימה היתה לה מקור מים חיים, שזרמה בקרבה בלי הרף, ולכן ראתה את החיים בעינים קורנות. תהי נשמתה צרורה בצרור החיים.

הרב גלזר

בזמן של הכנת הספר הלך מאתנו הר׳ גלזר. יהודי חם־לב, ענו וצנוע וירא שמים באמת.

הרב גלזר היה רב שעסק רק במה שנגע לתפקידו במישרים.

הוא אשר ידע את תקופתו של הרב קוק וזכה ליהנות מזיוו של ביאליק ראה את תקות תקומתה של ישראל באנשי העמל בארץ, בכל לבו רצה לראותם מטיבים דרכיהם הדתיות, אך עד אז העריכם וליוה אותם בברכתו הנפשית המתמדת וראה בהם את נפש האומה. עם הקמת ארגון עולי לנוביץ, והדבר נודע לו, בקש לשתפו בערבי הזכרון לקדושינו למרות היותו איש צ׳אן ואדיסה ובלנוביץ בילה תקופה קצרצרה ביותר.

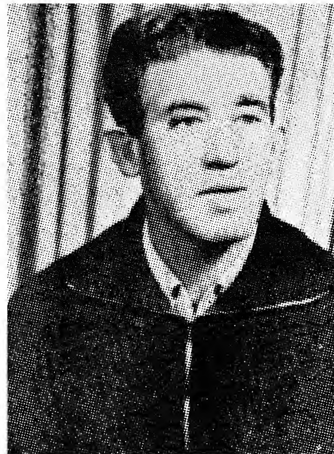
ראינו לנו זאת כזכות גדולה ומלאנו מבוקשו. מאז לא היתה אזכרה אחת שהרב גלזר לא השתתף בה. גם במצב של בריאות רופפת טרח והגיע ואנחנו היינו מסיעים אותו הביתה.

וכדי להסיר לזות מחשבה ובדל חשד אנו קובעים כאן. כי עשה זאת שלא על מנת לקבל משהו ולא קבל גם. הוא רצה שמצוה זו לא תפגם חס וחלילה בכוונות חיצוניות, שלא לענין עלוי הנשמה ואזכרת הקדושה.

בקרתי פעם בצריפו הדל והרוח מיללת בסדקים, ישב הר׳ גלזר מכורבל בשמיכה ולמד את הדף היומי עם בנו הצעיר, רב גם הוא. בכניסתי הפסיק ממשנתו והסביר לבן, כי למען לנוביץ מותר, כששאלתיו איך הוא חושב לתקן את תנאי דירתו ענה לי בלחש מלווה קטעי צחוק קולניים:

— באודיסה היתה לי „בנקה" (סיר חמום מברזל יצוק) היינו שמים בה פחמים ובלחישתם מחממים את ביתנו הקר. שנים ראשונות הייתי משתמש בה גם פה, תנור לא היה לי. בינתים היא נפגמה וגם פחמים אין להשיג, אז מה? האם אי אפשר כך לחיות? ללמוד?

איש צדיק ותמים היה הר׳ גלזר חבר ארגוננו. ישר צדק וענו עולם. תהי דמותו לנגדנו בכל אזכרותינו.

ח. רבין

יצחק שמש
(איציקל שמויש)

בן דלים היה איציקל שמויש ומשפחתו — דלות בתוך דלות. ודאגת היום של אבא רחום היא גם דאגתו יום יום ושנה שנה. בזיעת אפיו עבד במקצוע שהקנה לו מעמדו — אבא עני וסבא ידוע ריש. אך מה יעשה ואין זה מקצוע. המפרנס בעליו וגדול הוא סבל האב וגדולה מצוקת האם.

בינתים נפרצו גדרי מעמדות. ילדים מכל השכבות נפגשים בבית־הספר הפולני, העברי, בחדר — והעוני גדל בממדיו, כשהוא בא אל ההשואה בשעות ההפסקה, כשילד בילד נפגש וצרור אכלו בידיו. אז מופיע איציקל במלוא גדולת נפשו, חיוך שנולד אתו יחד, מתנסך לו על פניו ומשמש לו תריס בפני כל התמרמרויות שבעולם. איציקל איננו יודע מרירות בבית, ברחוב, בחדר, בחברה — איציקל מחייך, מנמיך קומתו למהלומות גורל, מטה קצת ראשו הצדה, כמי שרוצה להמנע ממכה ומחליט בנפשו להתקיים בכל מחיר, מעתה, מהרגע, מיד. אין צורך בצפיה לטוב שבבאות. אם החיוך אתי — הכל אתי וטוב לי כבר מעתה.

ואיציקל מתהלך בין חברים מאושרים ממנו ואשרו אתו. מתערב הוא ביניהם ואינו נפגע מקנאתם ולא בטובתם ממנו. איציקל שמויש רוקם את סוד חייו ופתרון עתידיו לבד והוא רוקם אותם מרקם של פנים. כי בו, בפנימו, בנפשו מקננת הפדות. אם הנפש מחייכת יחייך גם הגורל בהכרח.

כך מגיע איציקל אל העליה, ההגשמה ואל הקבוץ. זו מסגרת אדם העומסת גורל העם ויכולה לו.

והוא מגשים.

כל יום שלב לו בסולם ההתעלות הנפשית האנושית וכל יום ו„מדרגות" נולדות. לו תקופת חסידות תקופתנו, כי אז היו מדרגותיו הופכות שם דבר. מעטים

יצחק בהכשרה בלנוביץ — שני משמאל

מגיעים למדרגה שלו שכולה ענוה, מאור פנים, שמחה בחלקו והסתפקות במועט.

כשראיתי את איציקל בחתונת בתו בקבוצו — הוא ביתו, ראיתיו במלוא הדרו, כאדם מן הצד עמד, כשמח בזה ששמחים אחרים ונהנה הנאותיו מהנאות אחרים. מעטים בתוכנו שהתעלו ממעמד סנדלר בלנוביץ אל מעמד עליון זה של מגשים. איש השלמות והמחילה המלאה לגורלו, לעולביו. הוא מחל גם לפוגעים בהשתיכותם אליו כקרובי משפחה והם שפלי אדם.

עם מותו נסתלקה דמות קורנת, שלמה ונאמנה, והיא נעקרה מתוכנו! נעטרנו בדפוס עלי ספר לנוביץ. נזכרנו באהבה, כי הוא כולו היה חסד של אהבה.

כבוד לנו שכאלה קמו לנו.

יהי זכרו ברוך!

לאנאוויץ

א בוך - א מצבה
פאר די קדושים פון לאנאוויץ
וואס זענען אומגעקומען
דורך די דייטשישע מערדער
אין די יארן 1941-1942

רעדאקטאר:

חיים רבין

רעדאקציאנס קאלעגיום:

צ. ברימער, י. גלאזער, י. קאגאן

י. רויכמאן, ש. טייטל

ארויסגעגעבן דורך ארגון עולי לנוביץ

1970

אינהאלט פון לאנאוויץ בוך

לאנאוויץ—געשיכטע, מענטשן וזכרונות

אומקום און שוידער

(געראטעוועטע דערציילן)

ד"ר ישראל צינבערג

(דער גרויסער לאנאוויצער זון)

מענטש און טיפ

(א בינטל פארטרעטן)

לאנאוויץ

- געשיכטע
- מענטשן
- זכרונות

לאנאוויץ געשיכטע און זכרונות

ח. ראבין

לאנאוויץ לויט אירע היסטארישע קוועלן און לויט׳ן „ספר לנוביץ״

(היסטארישע איבערזוכט)

אריינפיר ווארט

ווי מיר זעען פון דער ביבליאגראפיע (וואס ווערט לידער געבראכט נאר אין עברית) האט דער פוילישער קעניג „קאזימיעזש יאגעלאנטשיק געשענקט לאנאוויץ אלס געשענק דעם קניאז פעשקאוו ואלאוויצקי אין יאר 1444 פאר זיינע פאטריאטישע פארדינסטן״ און „אין 1583 האט סאווא יאלאוויצקי איינגעבראכט דער מלוכה שטייערן פון 15 סעדער, 15 קאימענס און 2 מאל־רעדער״ „פון אנפאנג 15־טן יארהונדערט איז לאנאוויץ געווען באוווסט מיט איר גרויסען פעסטונג־פאלאץ (?) וועמענס שילדרונג מ׳קאן געפונען אין פוילישן נאציאנאלן ארכיוו״.

אנדערש געזאגט: ווי מיר זעען האט לאנאוויץ עקזיסטירט נאך פאר׳ן גירוש ספרד און די סתירה צווישן די היסטארישע קוועלן און די לעגענדן און דערציי־לונגען איז צו א גרויסע, מיר וועלן אלזא זיך נישט באציען צו די „לויט ווי מ׳דערצייל קוועלן״ און בעהאנדלען לאנאוויץ לויט די ענציקלאפדיסטישע קוועלן, הגם זיי זענען אויך געגוג פאקטן־ארעם.

אנפאנג יידיש לאנאוויץ

אין די פארשידענע ענציקלאפעדיעס דערשיינט שוין לאנאוויץ אין אנפאנג 15־טן יארהונדערט אלס „יידיש שטעטל״ אלס אן איינקוונפט׳ס פלאץ, מיט וועלכן מ׳באשענקט נאציאנאלע העלדן פאר זייערע טאטן און אויך אלס פעסטונגס שטאט.

די סעדער און די קאימענס מאל־רעדער באווייזן, אז שוין דאן איז עס געווען א שטעטיל, וואס האט געווימלט מיט יידישער איניציאטיוו און געווען

אינדוסטריאַליזירט, אַ זאַך וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין גאַנץ פּוילן און אוקראַינע דורך יידן נאָך פון׳ם אָנפאַנג 10־טן יאָרהונדערט (זע דר׳ י. שיפּער געשיכטע פון יידן עקאָנאָמיע באַנד 2, זייט 532).

דער „סלאַוונִיק גיאָגראַפיצ׳ני״ פון 1902, וואָס איז אַ ריין קאַטאָלישער אָרגאַן און איז טענדעציעז — פּויליש־שאָוויניסטיש, שטעלט פעסט אַז סאַוואַ יאַלאָוויצקי האָט אַריינגעבראַכט דעם קעניג אַסך געלט א.אַ.וו. און ווער ס׳ווייסט די געשיכטע פון יידן אין פּוילן (פּראָפעסאָר מ. באַלאַבאַן און מאַג. י. ז. טרונק) ווייסט אַז 15 קאַימנס מיינט 15 פאַבריקן און לויט יענער צייט — אַ ריזן אינ־דוסטריע און אינדוסטריע מיינט יידישע פאַרפאָנדעטע אַנוועזנהייט אין דעם פּלאַץ.

מ׳קאָן רואיק אָננעמען, אַז מיט לאַנאָוויץ איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציִשע וואַנדאַלן אַ פינף־זעקס הונדערטיאָריקע מענטשליכע שאַפונג און פאַר יידן אַ לאַנגהונדערטיאָריקע קהלה, וואָס איז שוין פאַרצייכנט אין „פנקס ארבע ארצות״ ווי אַ לעבעדיקער יידיש־אַדמיניסטראַטיווער פאַקט.

יידישע סטאַביליטעט אין לאַנאָוויץ

אוקראַינע איז באַוויסט אַלס דער ווייניק־סטאַבילסטער פּלאַץ אין גאַנץ רוס־פּוילן, די געשיכטע פון די אוקראַינער איז אַ געשיכטע פון פאַרשקלאַפטע מאַסן, וואָס זייערע חלומות איבער נאַציאָנאַלער־זעלבשטענדיקייט האָבן זיי שטענדיק פאַרבאָדן אין יידיש בלוט און יידש האָב־און־גוטס, ביז ס׳איז געוואָרן כמעט אַ כלל, אַז ווען ס׳רעט זיך וועגן אוק. אויפשטאַנד רעט זיך וועגן יידישע פּאָגראָמען. פּרעגט זיך פאַרוואָס האָט כמיעלניצקיס אויפשטאַנד אין 1648 וועלכער איז דער איינציקער פאַרשריבענער אויפשטאַנד נישט ערשיטערע לאַנאָוויץ און זי איז געבליבן אונבאַרירט, כאָטש מיר ווייסן, אַז די הויפּט טעטקייט פון דעם באַנדיט האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום לאַנאָוויץ און איר געגנט. די דערפער נאַפּאַדאָווקע, קאַזאַטשעק, טאַטאַרינעץ, מאַטאָוויאָווץ (אויפ׳ן נאָמען פון כמיעלניצקיס געהילף מאַטווויי)זענען ביי סענקעוויטשן באַצייכנט אַלס צענטרעס פון אוקראַינישער טעטיקייט געגן ווישניאָוועצקין, פאַרוואָזשע דערציילט די געשיכטע וועגן ווישניוויץ קרעמניץ דובנע און ווישאַגראַדעק, אַז זיי זענען רוהינירט געוואָרן, באַשיידיקט געוואָרן, צייטווייליק פאַרניכטעט געוואָרן א.אַ.וו. דורך די טאַטאַרן אוקראַינער א.אַ.וו. און לאַנאָוויץ נישט.

דער איינציקער ענטפער איז, אַז לאַנאָוויץ האָט געהערט צום רוסישן קניאַז יאַלאָוויצקי און די יידן דאָרט האָבן געגאַסן פון דער סיטואַציע אַלס רוסישע אונטערטאַנען נישט ווי די אויבנדערמאַנטע שטעט, וואָס פּוילישע הראַביעס האָבן זיי באַהערשט און ממילא אידענטיפיצירט געוואָרן מיט׳ן אָביעקט פון אוקראַינישן הויפּט־שונא.

די משפחה יאַלאָוויצקי איז די „שוואַרצע שעפּס״ פון דער רוסיש מאָנאַרכיס־טישער משפחה געשיכטע,באַקאַנט מיט אירע ליבעראַלע נויגונגען, וועלכע האָבן

תמיד געזוכט דעם נאנקאמפארמיזם אין רוסישן אבסאלוטיזם, ליב געהאט יעדן מענטש און... אפילו געשטיצט דעם קאסטשושקא־אויפשטאנד אין 1863... די יאלא־וויצקיס זענען די איינציקע אויפקלערונג און ס'איז כמעט קלאר, אז לאנאוויץ איז אויסערליך־פאליטיש געווען סטאביל און נישט געליטן פון די טאטארישע אוקראינישע אויפטרייסלונגן וואס האבן פון מאל צו מאל דערשיטערט אלע שכנישע שטעטלעך ארום איר.

אינערליך איז אויך לאנאוויץ אין איר געשיכטע־פעריאד געווען א סטאבילע קהלה אן דראסטישע קהל־שטרייטן, רבנים מחלוקת'ן אדער קרימינעלע פאר־ברעכן. דער פנקס פון ועד ארבע ארצות וואס נעמט ארום די עפאכע פון אנפאנג לאנאוויץ, איז אייגנטליך א פנקס פון א יידישער יוסטיץ — געזעלשאפט אדער געריכטליכע קערפערשאפט און לויט קעניגן־דעקרעט געווען די איינצעקע אינ־סטיטוציע, וואס האט געמשפט יידן און פארצייכנט די משפטים און אין דעם פנקס ווערט לאנאוויץ נישט געבראכט אפילו מיט איין משפט נישט, הגם זי ווערט דייטליך דערמאנט אלס קהלה (זעע פנקס דד"א ו.ו. הילפרן זייט 530) ווייזט אויס, אז לאנאוויץ ווי אין אונזערע צייטן, אזוי אויך דאן איז געווען א פלאץ וואס האט זיך אויסגעלעבט אין אן אטמאספערע פון יישוב הדעת און פרנסה דאגות און נישט געזוכט געזעלשאפטליכע אויסזיכטן אין ווייטע ענינים, וואס זענען געווען די הויפט שטרייטן פון אלע אנדערע שטעט (ווי שבתי־צבי דיסקוסיעס, ר' יונתןאייבשיץ און יעקב עמדין און שפעטער חסידישע שטרייטן א.א.)

אזוי איז זי פארשריבן אלס יידיש סטאבילע איינזידלונג אַן גייסטקע זידלונג און שטרייטן אינערליך, און אן פאליטיש־פיזישע דערשיטערונג אויסער־ליך, ביז אונדזער יארהונדערט.

דער יארהונדערט האט מיט זיך געבראכט אין שטעטיל פארשידענע קאטא־סטראפעס און לאנאוויץ האט אפגעפילט אלע פאליטישע נאכוועיענישן זער שווער. אזוי איז געווען נאך דעם צאריסטישן דורכפאל פון 1905, ווען די רוסישע מאכט האט געוואלט אפווענדן די שנאה פון די מאסן צו די יידן און געזוכט פאררעטער און יידישע דעזערטירן אויך אין לאנאוויץ, זי האט אויך געליטן קלייניקע פאגראמעלעך פון די „מיעשאטשניקיס" און גרעסערע פאגראמען, רויבערייען און מארד פראבן פון די פעטלורא מאכנא באנדעס, אבער דערמיט איז שוין לאנא־וויץ נישט געווען קיין אויסנאם וועלן מיר דעריבער זיך נישט אפשטעלען, דאס קאן מען לייענען אין דער מארטירער ליטעראטור פון אוקראינער יידן.

לאנאוויץ לויט ספר לאנאוויץ

דאס בוך איז לעצט־פנקס פון דער טראגיש אומגעקומענער לאנאוויצער קהלה, דער איינציגער מקור פון אינפארמאציע איבער דעם שטעטל און די רעדאקציע האט געטון אלעס, כדי דאס מאטעריאל וואס איז אריין אין בוך זאל אויסשטיין דעם פריוו פון פאקט און ווירקליכקייט, אזוי אז דער „ספר לאנאוויץ"

בלייבט דער איינציקער היסטארישער קוואל איבער לאנאוויץ אין איר לעצטער תקופה און אירע לעצטע טעג.

לויט דעם בוך איז לאנאוויץ אין מיט פון דעם 20־טן יארהונדערט געווען א שטעטל מיט א יידישן לעבענס אימפולס. די יוגנט האט געמאכט אירע באשלוסן צו דער צוקונפט און עמיגרירט. דער גורם דערצו איז געווען ספּעציעל די פּאליאקן, וואס האבן געפירט אינטריגעס צווישן יידן און אוקראינער פאר זייער צוקומען צו דער מאכט און דערדריקט יידן זייענדיק די הערשער פון דעם טייל אוקראינע. אויך די אוקראינער האבן צוגעהאלפן צו דער עמיגראציע שטימונג. זייענדיק אנגעהעצטע פרימיטיווע בלוט גיריקע מענטשן,וועלכע זענען שטענדיק געווען גרייט צו יעדן רוף אויף פאגראמען רויב און מארד. אבער די יידן אלס כלל זענען געבליבן גלייכגילטיק צו זייער צושטאנד און געבליבן אין לאנאוויץ מיט דער פילאזאפיע : אלץ פארשווינדעט לאנאוויץ בלייבט לאנאוויץ.

ביז אין די צוואציקער יארן האט די יוגנט אין לאנאוויץ נישט עמיגרירט קיין ישראל, לאנאוויץ האט דאן געדרימלט אירע חסידיש משיחישע אילוזיעס, אומעטום קאן מען פארן נאר נישט קיין ישראל. אינצווישן איז אויך די פרנסה אנגעגאנגען. לאנאוויץ וואס האט געטינקט אין א סביבה פון א סך אוקראינישע אויפגעלעבטע דערפער און פויליש מאגנאטן, וואס האבן זייערע מאיאנטקעס פארטרונקן און פארשפּילט אויף פּראסטיטוציע און פוסטע פוילישע גאווה, זי האט גענאסן פון עקאנאמישער אויסבעסערונג און סהאט זיך געשאפן א מין איינשטע־לונג אז „מדארף דאנקן גאט, מ'לעבט מ'האט פרנסה ווייטערעס איז נישט פאר אונדז צו קלערן״

אין מיט פון די יארן מיט'ן אויפשטעלן די ישיבה פון ר׳ מאטל שפיזמן דעם באליבטן פעדאגאג און טייערן גאון, הייבט אן די יוגנט צו לערנן אין אלע דריי אינסטיטוציעס אין תרבות״ פוילישע שולע און ישיבה און דוקא דא געשעט א מאדנע זאך, די טייל ברויזנדע יוגנט פון לאנאוויץ וואס נאר זי גייט אין ישיבה גייט צו דעם אויספיר, אז זי איז ווייט נישט קיין לעזונג צו דער יוגנט, נישט זי איז א קוואל פון לערע און נישט זי איז איבערצייגנד אלס גלויבן, די גמרא דוקא קאנקרעטיזירט איר נישטיקייט און ברייגנגט אויף דעם געדאנק פון עולה זיין קיין ישראל.

ס'זענען דאן עולה די ערשטע ארגניזירטע לאנאוויצער חלוצים (י. גלאזער, י. קירשאן, ד. גורוויץ און מ. ראזנטאל) אויך איינער א הינקנדיקער סטאלאר, וואס האט קיין פלאץ נישט קיינמאל צווישן די וואס קענען אים פארט קיין ישראל, א פארזעסן מיידל, וואס איז באליבט אין שטעטל מאכט איר אויספיר אז ישראל איז א נייע וועלט פאר די וואס ווילן פונדאסנייי אנהייבן לעבן און ישראל ווערט פלוצים א פלאץ, וואס לייזט סיי פאליטיש־אלגעמיין יידישע פראגן, סיי פריוואטע פראבלעמן.

די יוגנט ברויזט און ארגניזירט זיך אליין מיט'ן דראנג נאך עליה אין דער צייט וואס די עלטערן בלייבן ווייטער פארזינקן אין זייער טאג־איין־טאג־אויס.

לײדער האָט דער משוגענער וואַנדאַל געטראָפן לאַנאָוויץ ווען די מערהײט פון יוגנט לעכצט נאָך עליה און קײן סערטיפיקאַטן זענען נישטאָ און די טײַערע עלטערן זײַערע וואַרטן אויף משיח'ן און זענען אַ אונבאַהאָלפענע מאַסע ווי שעפסן צו שחיטה.

ס'איז לאַנאָוויץ געווען אַ שטאָט פון לומדים און קלוגע ײדן אָבער לײדער האָט איר לומדות זי פאַרטריבן פון דער פיצטערער ווירקליכקײט און אַרײַנ־געבראַכט אין אַ איבערגעשפּיצטן צושטאַנד פון וואַרטן אויף נסים און דער נס איז נישט געשען.

. . . לאַנאָוויץ קולטור און דראַנג

יוסף וואראך
(ניו־יורק)

נישט צום פארגעסען
אדער
לאנאוויץ
א גייסטיקער בעגריף

א גייסטיקער לופט האט געדופטעט פון יעדן ווינקעלע אין לאנאוויץ. מ׳האט געמאסטען דאס שטעטל לויט די כלי־קודש.

א רב א למדן, צוויי שוחטים, יואל און יצחק, און תיכף דערמאנט די בתי־תפילה, א קלייזל, א קלויז, א שול, א בית־מדרש און א שילעכ׳ל — יעדער׳ס האט געהאט זיין חזן, ספעציעל פאר די ימים־נוראים און הייליקע פריילינכע ימים־טובים. און וועלכער ייד אין לאנאוויץ האט נישט געקענט דאוונען פארן עמוד ?

מ׳האט זיך געגרויסט מיט דעם, וואס דער הויפט־חזן פון דער שול, איז געווען א פרומער, א גוטער סופר, געשריבן ספרי־תורה און תפילין און זיך געטובל׳ט פאר יעדן שרייבן דעם נאמען פון גאָט.

ימים־נוראים האט זיך דאס עפעס געטאן אין די שולן. דער הייליקער ציטער, דער מורא פאר עבירות שבין אדם לחברו, דאס בודק זיין זיך אלס מענטש־צו־מענטש.

און תיכף נאך יום־כיפור, בויט מען די סוכה, מ׳דערמאנט זיך פון וואנען מ׳שטאמט. א לאנגע היסטאריע : מצרים, מדבר, געגאנגען צו דער פאליטיש־

נאציאנאלער זעלבסטשטענדיקייט דורך קרבנות, וואוינען איןביידלעך (סוכות) פארציכטן אויף באקוועמליכקייטן. ס'איז אַ טיפער אינהאלט, דער ייד איז לאנאוויץ האט א אפשטאם. ס'הויבט זיך ניט אן סתם פונ'ם געוועלבעל און פרנסה. און נישט פארגעסן א פאלק מיט א תורה, וואס קוקט אראפ אויף דיר פון בארג סיני ביז היינט און פאדערט פון דיר: זיי בעסער ווי אנדערע פעלקער, ווי די גויים. פרייט מען זיך מיט דער תורה — שמחת־תורה, א קליינילקייט. דוכט זיך, כמעט א גרעסערע שמחה ווי א שידוך, אדער א גוטע פרנסה. יעדער פרייט זיך מיט דער „שווערער" תורה, מ'גייט צו הקפות, מ'טאנצט ארעם און רייך. די לופט איז געדיכט מיט שמחה. נישט סתם פריילעכקייט נאר „שמחה" — א עברעאיש ווארט, ווייל פון דארט אָן ציט זיך די פרייד. פון די צייטן ווען מ'האט נאך גערעדט עברית אין בית־המקדש, ווען תורה איז געווען די פאן, וואס ביים כוח פון איר פלאטער זענען מענטשן יידן געגאנגען אין קאמף.

אזוי איז אויך געווען דער טרויער — אַ גייסטיקער־עבריאישער תשעה באָב. מ'גייט מיט לאמטערנעס, ס'איז פינסטער אויך אין דער נשמה. די וועלט גייט אונטער, א קליינילקייט — געווען אמאל א בית המקדש, מ'האט אים חרוב געמאכט, נו... ווי קאן מען רוהיק זיין, ווי קאן דאס הארץ לייכט זיין. איז געווען א טרויער, א אלגעמיינער, יידן חשובע, שווערע, פרנסה־מענטשן האבן פלוצלינג פארלאזט אַלץ, אויסגעטאן די שיך, איבערגעקערט די בענק און אוועקגעזעצט זיך וויינען, „איכה" זאגן. דער געוויין איז געווען א גייסטיקער. נאר מענטשן וואס זענען הויך־גייסטיק קאנען אזוי ערנסט קלאגן איבער א פארגאנגענהייט.

און א גאנץ יאר, אין פראסטע טעג און שבתים, האט אויך דער גייסט נישט געפעלט.

ס'איז געווען אין שטעטל א אייגענער רבי, ר' אהרון רבין, מיט אן אייגן שולכעלע. יידן האבן געוואלט דאוונען נעבן אים, הערן א ביסל דברי תורה, זיצן ביי א טיש פון הוילע יידן, ווי דאס עסן איז נישט דער עיקר. וויכטיק זענען די זמירות, ס'געזאנג וואס פירט דיר אוועק פון גשמיות און הויבסט אן שוועבן אין הימלען. א שלש סעודות, א מלוה מלכה, א יארצייט פון א רבין.

אויסער דעם זענען גאר געקומען פרעמדע רביים, צעבלאזן די קויל פון יידישקייט, חסידות, טישן, תורות, זמירות, אינהאלט פון גייסט און נשמה.

איך געדענק זיי: דער טריסקער, דער אוסטערער, דער ווישניצער (אים האט מען גערופן דער ווישניצער רב), דער שומסקער און אנדערע רביים, וואס כ'געדענק שוין נישט. מיין טאטע האט זיך נישט באנוגנט מיט די לעבעדיקע. ער האט געפראוועט דעם ריזינער'ס יארצייט, דעם טשארטקאווער'ס אוסיאטינער און בארדיטשעווער רב'ס יארצייטן — אלץ כדי נישט פארגעסן, אז ס'איז דא עפעס וויכטיקערס ווי פרנסה און געשעפטן. מ'האט אפגעקלאפט א וואך, א גרויע, מיט דאגות, כדי צוצוקומען צום הויפט אינטערעס אין מענשלעכן לעבן — צו די שבתים און יארצייטן.

✶

די יוגנט האט זיך געזוכט אנדערע גייסטיקע פארגעניגנס. זי האט זיך געשטעלט קעגן דער פארם פון גייסט וואס די אלטע האבן אויסגעשמידט און געזוכט אנדערע פארמען. אבער דער גייסט אלס עיקר און ציל איז געבליבן. די פראגע איז געווען מיט וועלכע וועגן צוקומען צום ציל. האבן זיי אויפגעשטעלט א ביבליאטעק און געגעבן ביכער צום לייענען, געפירט פראפאגאנדע פאר ליטעראטור, וועלטליכע, טעכנישע און ערציערישע. זיי האבן אויך אויפגעשטעלט א שולע און געלערנט ארעמע קינדער, וואס האבן נישט געקענט צאלן אין שולע. זיי האבן אויפגעשטעלט א בקור־חולים, העלפן קראנקע און וואכן ביי זייער בעט אין די נעכט פון פיבער, ביז צום טויט.

אויך דער מיטלפונקט פון דער יוגנטליכער טעטיקייט איז געווען הילף און ברודערליכקייט, צו בערייכערן דעם מענטש מיט העכערע געפילן ווי די אייגענע, עגאאיסטישע, דעמיט בערייכערן דעם גייסט פון מענטש.

לאנאוויץ האט געהאט דעם כאראקטער פון א צענטער פאר גוטע טאטן. ווען יחיאל שמש פלעגט אויפשטיין גאנץ פרי און אנקלאפן יעדן אונטערן פענסטער און שרייען: שטייט אויף לעבודת הבורא — איז עס געווען סימבאליש, ווי איינער זאגט: אויסגעשלאפן זיך, און יעצט צו דער ארבייט. גענוג ס׳האט קערפער געהוט, מ׳דארף טון אויך עפעס פאר דער נשמה — לעבודת הבורא.

און עבודת הבורא איז געווען נישט נאר דאווענען, נאר אויך מעשים טובים, אז אלע זאלן קאנען טון מצוות דעם רבונו־של־עולם.

איז דארף א ארעמאן מצות אויף פסח און האט נישט קיין געלט, דארף מען אים שאפן מצות ער זאל מקיים זיין די מצוה. איז א ארעמער בחור אין א סכנה, ער וועט נישט חתונה האבן און נישט קאנען מקיים זיין מצוות וואס געהערן צו זיינע יארן, צו זיין עלטער — דארף מען אים העלפן חתונה האבן, הכנסת כלה און מתנות דעם חתן, דרשה־געשאנק — און ס׳ווערט א פאר פאלק. נאך א טאטע־מאמע ביי יידן מיט ניי־געבוירענע יידעלעך און ס׳פאלק ישראל מערט זיך און וואקסט.

און אז לאנאוויץ האט געהאט די זכיה צו זיין א גרעניץ שטעטל און שטענדיג געהאט זעלנער קאזארמעס, און מ׳זעט יידישע זעלנער צווישן גויים, איז א מצוה לפחות אויף שבתים און ימים־טובים זיי אוועקצונעמען אין יידישע שטיבער, זיי זאלן הנאה האבן פון אַ קידוש, אַ תפילה, המוציא — ווייניגער טרפות עסן און ווייניגער מחלל שבת זיין און יום־טוב.

✶

אין דער ווייטקייט פון יארן און אוקיאנוסן זעט זיך ארויס לאנאוויץ ווי א גרויסע פאסיקע פון קליינינקע בינען־מענטשעלעך, וואס רוישען און זשומען און רוען נישט. ס׳רעש׳ט זיך ביי זיי שטענדיק, א גערויש פון געזעלשאפאליכע וואוילטאטן, מ׳פולדערט ארום נאך א צדקה׳לע, א יידיש שמחה׳לע, א מצווה׳לע

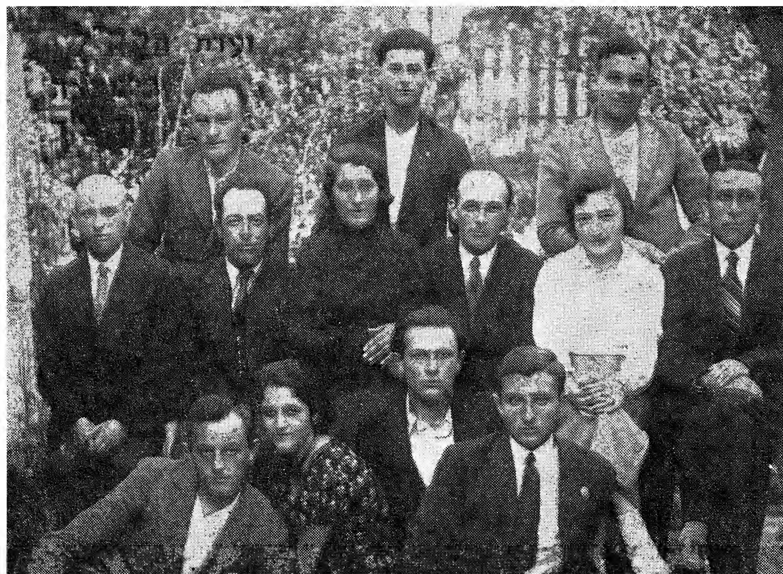
— א לאבאראטאריע פון גייסט און הארץ, קאמוניקאציע פון מענטש צו מענטש.
גוים האבן עס נישט געקאנט פארשטיין. ווי קאנען דאס גוים וויסן דעם טעם פון לאנאווצער גייסט הו־הא ?

✶

סאיז א שטעטל נישט צום פארגעסן.

וואס מער מ'לעבט צווישן פרעמדע, ווערט לאנאוויץ אלץ מער געהויכט און געשאצט. א מין הויכקייט א שפיצבארג פון העכערע גייסט מענטשעלעך. ס'הויבט זיך אפילו אן צו גלויבען, אז מיר זענען אויך, היינט־צו־טאג, אנדערע, צוליב לאנאוויץ און אז די יידישע מדינה וועט זיין אנדערש ווי אנדערע מדינות אדאנק לאנאוויץ. און א סך לאנאוויצן זענען געווען ביי יידן.

ס'איז א שטעטל נישט צום פארגעסן.

א נייער דור נייע גייסטיקע טאטן

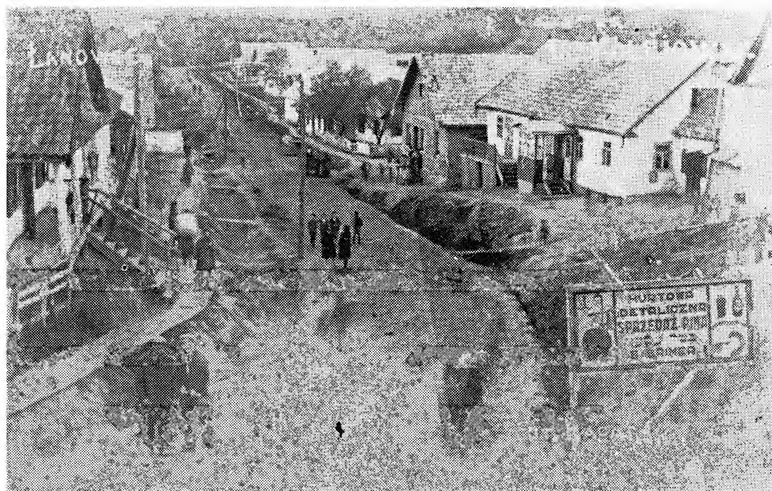
אברהם טייכמאַן

לאנאוויץ — טיפן און זיטן

נישט אַזוי לייכט איז מיר צו נעמען די פען און באַשרייבן זכרונות פון לאַנאָוויץ, און שרייבן איבער טייערע יידן, וועלכע געפינען זיך שוין נישט צווישן די לעבעדיקע, וואָס זענען אַוועק פון דער לעבעדיקער וועלט, נישט מיט דער שטראָף פון אדם וחוה, נאָר דורך חיות אין מענטשלעכן געשטאַלט.

איך וועל אייביק געדענקען, די אַלע קלאָסן יידן, מיט זייערע גוטע מידות, באַשיידענע, אַן סימן פון גאווה. געטריי און ליב צו יעדן, אָן אויסנאַם. ווו מ׳זאָל זיך באַגעגענען. סיי אין גאַס, ווי אין בית־המדרש אָ׳ן להבדיל — אין בית־המרחץ. ווער שמועסט, אויף אַ שמחה, זענען די ווינטשן, וואָס זענען אַרויסגעקומען נאָכן אַראָפּשלינגען דעם ביטערן טראָפּן, מיט דער היימישן געבאַקענעם לעקעך און טאָרט, געווען געווינטשן מיט דעם גאַנצן ריינעם האַרצן. ווען, חס וחלילה, אַז איינער איז קראַנק געוואָרן, האָט יעדער געפילט דעם ווייטיק ווי ס׳זאָל גע־ווען זיין פון זיין אייגענער שטוב. מ׳האָט געקענט דאָס אַרויסזען יעדן איינציקן אויפן פנים.

דאָס גאַנצע שטעטל לאַנאָוויץ, איז געווען אַזוי ווי אַ געטרייע משפחה. יע־נעמס שמחה איז געווען מיין שמחה, און יענעמס, חס וחלילה, ווייטיק, האָט אָפּגע־פילט יעדער אָן אונטערשייד פון רייך און אָרעם.

ס׳דרימלט דאס שטעטל

איך האָב געהאַט די מעגלעכקייט צו קענען אַ גרויסע צאָל שטעט אויף דעם ערד־קוגל, און האָב כמעט נישט געטראָפן יידן מיט אַזאַ וואַרעמקייט, מיט אַזאַ ליבלעך באַגעגעניש, אַפילו צו אַזעלכן, וואָס מען האָט אים קיין מאָל נישט געקענט און נישט געהערט, ווי דאָס איז געווען אין לנאָוויץ.

ווען ס׳זענען אַריינגעקומען קיין לאַנאָוויץ די פּלעניקעס פון עסטרייך, איז מען אַרויסגעגאַנגען זיי אויפנעמען מיט אַלערליי עסנוואַרג. יעדער ווייסט, למשל, אַז יידעליכע, וועלכע פלעגט פאַרקויפן קאַלעך איז נישט געווען פון די גרויסע פאַרמעגלעכע, דאָך זענען געווען ביי איר אין שטוב פינף פּלעניקעס. איך געדענק נאָך גוט, אַז עס איז ביי מיר אין שטוב געווען אַ ייד פון בוטשאַטש, גאַליציע, מיטן נאָמען יידל געלטנאר. האָט ער געשריבן צו זיין פרוי און קינדער, ווי געטריי מען איז אים. און מען האָט באַקומען פון איר אַ דאַנק־בריוו. מ׳האָט קיין מאָל נישט אויסגעקוקט אויף געצאָלטס, אָדער דאַנק. דאָס איז געווען ביי יעדן לאַנאָוויצער יידן אין די בלוטן.

✶

איך בין, אין איין ערב פסח, געגאַנגען באַקן מצות, צו יעקיל ישראל וואָלפס, וועלכער האָט געהאַט אַ מאַשין צום באַקן מצות. כ׳געדענק נישט זיין פאַמיליע נאָמען. האָב ז׳יך דאָרט געטראָפן ליפּעכעס אַן אייניקל, אַ יינגל פון פופצן יאָר, און כ׳זע, ווי ער באַוועגט זיך נאָר מיט איין האַנט און די צווייטע גייט ער אַרום־געבונדן מיט שמאַטעס. פרעג איך אים, וואָס איז אים אויף דער האַנט ? זאָגט ער, אַז די האַנט איז צעבראָכן. ער האָט געאַרבעט, זאָגט ער, ביי רייסן עפּל, ביי אלי קוזיעלס, איז ער אַראָפּגעפאַלן פון בוים און האָט זיך צעבראָכן די האַנט. פרעג איך אים : ביסטו געווען ביים דאָקטאָר ? זאָגט ער, אַז ער איז געווען ביי באַשקען, דעם פעלדשער. פרעג איך אים, ווען האָט זיך דאָס דיר געמאַכט ? זאָגט ער, ווען מען האָט געריסן עפּל. נו ווייסט איר דאָך, ווען מען רייסט עפּל און ווען מען באַקט מצות ? הכלל, איך האָב דאָס דערציילט יידל קיסקיווצער המכונה גרינבלאַט און ער האָט נישט פאַרלוירן קיין צייט. ווייל באַשקע האָט געזאָגט, אַז די האַנט דאַרף מען שוין אַראָפּנעמען. די זאַך איז געקומען ביז אשר ברילייאַנט ז״ל. און ער האָט אים גענומען קיין לעמבערג. אפשר וועט מען נאָך קענען ראַטעווען די האַנט, און אויב נישט, זאָל ער כאָטש בלייבן מיט איין האַנט, די קראַנקע האַנט איז שוין געווען שוואַרץ און ער איז געווען אין אַ סכנה בכלל.

דער סוף איז געווען, אַז ער איז אַהיים געקומען מיט ביידע געזונטע הענט. ווען איך האָב מיט אים גערעדט און איך האָב אים געפרעגט, צי ביי אים אין שטוב ווייסט מען פון דעם, האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט קיינעם נישט דערציילט, נאָר איין מאָל, איז ער געווען ביי באַשקען און אשר ברילייאַנט, האָט אים אויף זיין אייגענעם חשבון געהאַלטן אין לעמבערג אין שפּיטאָל, און איז אָפּט געפאָרן זען, וואָס ס׳הערט זיך מיט אים.

דאָס שטעטל לאַנאָוויץ האָט נישט פאַרמאָגט קיין גבירים, נאָר די מידה פון

חסד און רחמים, איז געווען צו זען פון יעדן אין יעדער צייט און אין אַלע אומשטענדן.

*

בלימעלעך פון פוילישע צאַצקעס

ווען פוילן י. ש. האָט פאַרכאַפּט לאַנאָוויץ, האָבן יידן קיין גרויסע געשעפטן נישט געקענט מאַכן, זיי זענען געקומען גלייך מיט יידן־האַס.

די ערשטע פּאַליאַקן, ווען זיי זענען אַריינגעקומען מיט דער הילף פון פראַנצויזישע אָפיצירן, זענען מיר דריי, איך, אשר בריליאַנט און ישראל כץ, אַרויסגעגאַנגען אַקעגן לאה חנה עטיס שטוב, זיי אָפּגעבן דעם כבוד מיט ברויט און זאַלץ. האָב איך דאַן געזאָגט, אַז מיר וועלן אין זיי קיין נחת נישט האָבן. צום גרוסן באַדויערן, איז דאָס מקוים געוואָרן.

די פּאַליאַקן, איינגעזעסענע אין לאַנאָוויץ, האָבן תיכף אָנגעהויבן אַרויסצו־ווייזן זייער גיפט. און צו זיי האָט מען דעם גאַנצן געגנט באַזעצט מיט פוילישע כוליגאַנעס פון וואַרשעווער געגנט, וועלכע מ׳האָט גערופן אָסאַדניקעס, י. ש. אין איין שיינעם טאָג (שיין פאַר די אויפגעקומענע פּאַליאַקן, אָבער נישט פאַר אונדז יידן), אין מיטן גאַס שטעלן זיך אַוועק דריי אָסאַדניקעס, איינער פון זיי האָט געהייסן אָגורעק, י. ש. פון נאַפּאַדאָווקי. און פונקט אַקעגן שמואל משה לאזערס שטוב, איז אַרויסגעגאַנגען זיין זון טאַלע. רופט אים צו איינער פון זיי, טאָקע דער אָגורעק, און גיט אים אַ טראַסק אין פּנים, אַז אַ פאַרוואָס און דער צווייטער זאָגט צו אים, טאַלע גיב אים צוריק. דאָס איז געווען אַ זאָג פון חוזק, ווייל זיי האָבן אַלע י. ש. געוווּסט, ווי מאַכטלאָז מיר זענען.

* מיט עטלעכע טעג שפּעטער, שטיי איך ביי מיין קלייטל, ביי משה טעפער פון איסקעוויץ. און אַזוי שטייענדיק אָנגעשפּאַרט אין אַדווירעק פון קלייטל, טראַכטנדיק איבער דער לאַגע פון כלל און פרט, קומט אַן עוזיאל חיים מרדכיס, המכונה ראַבין, און זאָגט מיר, וואָס שטייסטו אַזוי פאַרטראַכט, דיינע שיפן זענען דיר אונטערגעגאַנגען? זאָג איך אים, איך האָב קיין מאָל נישט געטראַכט זיין רייך. איך טראַכט נאָר, וואָס וועט זיין מאָרגן. ווייל איך זע נישט, אַז די שכנים, וואָס מען האָט אונדז אַריינגעשיקט פון פּאָזנאַן און פון וואַרשע, זענען געקומען אונדז פאַרבעסערן דאָס לעבן... פרעגט ער מיך, וואָס האָסטו געזען? דערצייל איך אים, וואָס עס איז דאָ פאָרגעקומען פריער מיט אַ פאָר טעג, מיט טאַלע שמואל משה לאזערס. זאָגט ער צו מיר, ווען דו זאָלסט געווען זען, וואָס מיט מיר איז ערשט געשען. דערציילט ער: ווי אַלעמען איז באַוווּסט, אין שוין נישט פון נעכטן האַנדלט ער מיט דעם גוט־באַזיצער, לאַדוניוק י. ש. און איצט איז ער געגאַנגען צו אים ווען מסחר, ווי געוויינלעך, ,און דאָרט האָט נישט געפעלט קיין פיר־פיסיקע הונט, אַ חוץ צוויי־פיסיקע. איז אַרויס אַ הונט צו אים, ממש צום צערייסן. בדרך נס איז אים אונטערגעקומען אַ שטעקן. האָט ער מיט דעם שטעקן זיך פאַרטיידיקט. איז באַלד אַרויס לאַדוניוק, און זאָגט אים:

— ס'איז דיין גליק, וואָס איך האָב נישט ביי זיך די ביקס. כ'וואָלט אויף דעם פּלאַץ דיך אַוועקגעלייגט, פאַר שלאָגן דעם הונט.

אונטער אַזעלכע באַדינגונגען, האָט דאָס שטעטעלע לאַנאָוויץ געלעבט און געהאָפּט מיט אַ ריינעם גלויבן אין גאָט און אין בעסערע צייטן.

✶ מאניש ריבה יאָסל מוישהס ז"ל, איז געווען אַ זייער באַשיידענער בחור מיט מעלות, שיין, פיין און אָרנטלעך. ער האָט געפירט אַ קליין מסחר פון קויפן אייער אין דער סביבה, און זיי פירן קיין זבאַראַזש צום פאַרקויפן. צוריק פלעגט אים אויסקומען צו פאָר אַהיים תחילת לילה. און אַזוי ווי דאָס איז נישט געווען קיין וועג נאָענט צו דער גרענעץ, איז נישט געווען קיין סכנה, אַז די פּאָליאַקן זאָלן אים אַרעסטירן, ווי עס איז געווען זייער שטייגער. זענען אָבער אַרויס־געגאַנגען אין פעלד איינער צי צוויי שקוצים פון דעם אייגענעם דאָרף און האָבן אים דערמאָרדעט. ס'איז נישט געווען שווער צו וויסן, ווער די רוצחים זענען. ווייל אויף דעם צווייטן טאָג, האָט מען ביי דעם רוצח געפונען דאָס בלוט פון מאַנישעס קערפּער. נאָר ער איז געוואָרן הפקר דאָס יידישע לעבן, האָבן זיי נישט געהאַט קיין אינטערעס צו ברענגען צו פאַראַנטוואָרטלעכקייט דעם שולדיקן. פאַרקערט, זיי האָבן נאָך געזוכט, אַז די קריסטלעכע באַפעלקערונג זאָל וואָס מער זיך דערווייטערן פון יידנטום.

✶ אַרויספאָרן, אָדער אַריינקומען נאָך זון פאַרגאַנג פון דער צווייטער זייט, ווי למשל, שומסק, קרעמעניץ, ווישניעוויץ, האָט געשמעקט ממש מיט אינקוויזיציע. אין די ווינטערדיקע טעג איז געווען אַ באַזונדערע שטראָף, ווי למשל, אַריינוואַרפן אין אַ מחסן פון ערד , קוילן, וואָס זיי האָבן געהאַט אויף צו וואַרעמען זייערע שטיבער, און וואָס האָט געטראָפן מיט יצחק בארגס איידעם, שמואל קאַרשנ־בוים. ער איז געפאָרן קיין שומסק נאָך קמח, ווייל זיי פלעגן מיט דעם האַנדלען. האָט זיך אים געמאַכט, אַז אויף דעם וועג איז קאַליע געוואָרן דער וואָגן אין מיטן פעלד, האָבן זיי נישט באַוויזן צו קומען אין דער צייט, און האָבן באַשלאָסן צו בלייבן אין פעלד ביז טאָג, אויס פחד פאַר די פּוילישע איזדיעוואַטעלסטוועס. די צייט איז געווען זייער אַ קאַלטע, און די נאַכט אַ לאַנגע. און צוליב דער גזר איז ער אין פאַרלויף פון איינע געציילטע פאָר וואָכן געגאַנגען פון דער וועלט, פאַר דער צייט. און זיי, דאָס הייסט, די פּאָליאַקן, י. ש., האָבן זיך נישט געפּוילט אַפילו אין דער גרעסטער קעלט, אַרויסגיין צו כאַפּן אומשולדיקע יידן און מאַכן מיט זיי אַ שפּיל.

✶ בענצי גורוויץ, אָדער ווי מ'פלעגט אים רופן, בענצי איציק הערש ז"ל איז אַ חתן געוואָרן פאַר אהרן־מאַרטשיכעס טאָכטער. ווי דער שטייגער איז, גייט דער חתן צו דער כלה, פרייטיק אויף דער נאַכט. פאַר שבת, קען מען זיך פאַר־גינען צו פאַרברענגען מער אַ ביסל. האָט ער פאַרבראַכט ביז עלף אַזייגער. אַרויס־גייענדיק פון שטוב, האָבן אים געכאַפּט די פּאָליאַקן י. ש. און האָבן אים גע־נומען שלאָגן, ביז ער איז נדיערגעפאַלן, האָבן זיי אים אויפגעהויבן, און אַנידער־געלייגט אויף אַ באַנק, און מ'האָט אים אָפּגעשוירן פון פאָרנט די האָר פון קאָפּ,

און האָבן זיי אויסגעמישט מיט זייף, און אים געגייט דאָס געמיש אויפצועסן, באַגלייטנדיק זייער באַפעל מיט שטאַרקע קלעפּ. ווען זיי האָבן געזען, אַז ער איז שוין שטאַרק פאַרמוטשעט, האָבן זיי אים אַוועקגעפירט אויף דעם דאָרף נאָוואָסילקעס און דאָרט איז געווען אַ הוכער באַרג, וואָס מען פלעגט פון אים גראָבן כורכר צו פאַרריכטן די וועגן. ער איז געווען שטום ווי אַ וואַנט, האָט מען אים פון דאָרט אַראָפּגעוואָרפן און ער איז אַזוי געבליבן ליגן ביז אין דער פרי אָן באַוווסטזיין. ער וואָלט דאָרט אויסגעגאַנגען און קיינער וואָלט נישט געוווּסט, נאָר צום מזל, איז געווען נישט ווייט פון דעם פלאַץ אַ ברונעם, וואָס מ׳האָט גערופן לויטשיכעס קרעניצי. איז געגאַנגען אַ קריסטלעכע פרוי נאָך וואַסער און האָט געהערט אַ קרעכץ פון נישט ווייט און גלייכצייטיק באַמערקט אים ליגן. אַזוי האָט מען אים נאָך אָפּגעראַטעוועט. די פּאַסירונג איז נישט געווען אין היטלערס צייטן, נאָר אַ סך פריער, ווען מ׳האָט געמיינט, אַז מען וועט זיך מיט די פּאָליאַקן איינלעבן, זיי וועלן זיך צוגעווינען צו אונדז, און מיר וועלן מיט דער צייט זיך אויסלערנען, ווי מיט זיי צו האַנדלען.

✶ ס׳איז מיר אַ מאָל אויסגעקומען צו זיין אין דאָרף איסקיוועץ, ווו מיין שוואָגער, משה טעפּער האָט געווינט. האָט ביי זיין טיר זיך אַוועקגעשטעלט אַ פּאָליציאַנט מיטן נאָמען טאָמזיק, און האָט געהאַלטן אַ רעדע פאַר די גויים, אַז זיי זאָלן נישט פאַרקויפן דעם יידן גאָרנישט. און געמאַכט זיי אַ חשבון: זעט ווי דער ייד האָט אַ פעטן בויך, נאָר פון אייער פּוטער, וואָס איך פאַרקויפט אים און פון די הינדלעך, וואָס איר פאַרגינט זיך נישט צו עסן און איר פאַרקויפט זיי אים, באַקומט ער אַ פעטן פּופּיק. נאָכער פאָרט ער אין בעדער אַראָפּצונעמען די שמאַלץ. אין דער צייט, וואָס איר מיט אייער שווערער האָרעוואַניע גיט אים דאָס, איז אַז איר דאַרפט האָבן אַ פּאָר שטיוול, מוזט איר אָנקומען צו אים, ער זאָל אייך לייען די פּאָר זלאָטעס, פאַר וועלכע ער נעמט ביי אייך דריי מאָל אַזוי פיל און איר ווייסט נישט פון קיין חשבון און גלויבט זיין זשידאָווסקי פּנים. און גלייכצייטיק, גיט ער זיי אַן אָנווייזונג, אַז אויף דער באַן זיצן שוין זייערע מענטשן, וועלכע קויפן תבואה און אייער ווי אויך עופות. ס׳איז דערגאַנגען דער־צו,אַז זיי האָבן שוין אַפילו אָנגענומען שטראָף־מיטלען קעגן די, וואָס האָבן נישט געוואָלט פירן די תבואה צו זיי. און דער גוי, וואָס האָט יאָ פאַרקויפט דעם יידישן סוחר, האָט נישט געטאָרט ביי נאַכט אַרויסגיין פון שטוב. פּאָליאַקן האָבן געוווּסט, אַז דאָס איז אַ גוט שטראָף־מיטל, ווייל וועלכער גוי האָט געהאַט שירותים אין שטוב, אַפילו אין אַ סך יידישע שטיבער איז נישט געווען אַזאַ לוקסוס. איז אסך גויים האָבן טאַקע פאַר מורא, אַפילו קעגן זייערע אייגענע באקוועמלעכקייטן, געמוזט נאָכקומען די פאָדערונג.ביים יידישן סוחר האָט ער שטענדיק געקענט אויספּרעסן אַ בעסערע פּרייז, ווייל די קאָנקורענץ איז געווען גרויס, מ׳האָט גע־וואָלט לעבן, האָט מען זיך אויסגעשטעלט פאַרדינסטן אויף דעם שפּיץ מעסער.

✶ אַקעגן מיר האָט געווינט אשר לייב מלמד, ביי אים האָט זיך אויפגעהאַלטן זיינע אַ פלימעניצע, מיט אַ יינגעלע פון אַ יאָר אַכט. זי פלעגט זיך מפרנס זיין

פון פאַרקויפן ערב שבת קוואַס און זונקערלעך. אין איר פרייער צייט, פלעגט זי אַריינקומען צו מיר אין שטוב. איין אויף דער נאַכט, ווען מיר זענען שוין געשלאָפן, קומט זי אַריין מיטן קינד. און דערציילט, אַז דער זעלבער פּאָליציאַנט טאָמזיק האָט געדאַרפט גיין אויף דינסט, האָט ער זי אַרויסגעטריבן פון בעט און געבליבן שלאָפן ביי זיי, אָנשטאָט צו גיין אויף דינסט. זענען מיר שוין אַזוי אַלע אָפּגעזעסן די גאַנצע נאַכט.

✶ ווען די פּעטלוראָווצעס האָבן באַשאָסן לאַנאָוויץ, איז דער עולם זיך צעלאָפן. זייער ווייניק זענען געבליבן. מיין פרוי ז״ל, מיט אַ קינד פון וואָכן, איז אויך געלאָפן. זי האָט נישט געוווּסט וווּהין צו לויפן און נישט איך האָב געוווּסט וווּהין זי לויפט. נאָר איך האָב זיך אָפּגעשטעלט אַקעגן ליבערן, אונטערן באַרג, ס'איז דאָרט געווען אַ גויישער צווינטער. ליגנדיק אַזוי, קומט צו מיר צו אַ לאַנאָ־וויצער פּאָליאַק, מיטן נאָמען וואָזניקעוויטש, און טרייסט מיך, און זאָגט, זעסט אַ וואָסערע כוליגאַנעס זיי זענען די אוקראַינער, וואָס האָבן זיי צו די יידן? מיין איך, אַז דער פּאָליאַק איז גאָט די נשמה שולדיק, אָבער אַז די צייט האָט זיך געביטן און די פּאָליאַקן האָבן זיך אַריינגעזעצט אין זאָטל, פלעגט זיין זונדל אַרומגיין אין שטאָט מיט אַ נאַגייקע, און ווי ס'איז געווען צו דעם ייד, וואָס פלעגט אים אונטערקומען אונטער דער האַנט. ער האָט געוואָלט אויספּרוּוון זיין בייטש, נישט רעכענענדיק זיך אויף וועמען, אַלט צי יונג, קליין צי גרויס.

ווען מיר איז אַ מאָל אויסגעקומען אַרויפצוגיין אויף זיין הויף, מיט מיין שוואָגער אלי ז״ל. אלי האָט אין יענע צייטן געהאַט אַ צעגעלניע, און האָט געדאַרפט מאַכן אַ חלק אויף צו מישן די ליים. געוויינלעך, ווער איז אין יענע צייטן געגאַנגען מיטן הוילן קאָפּ? ביז צו זיין שלעסאַרניע, ווו ער האָט געאַר־בעט, איז געווען אַ דרייסיק מעטער מיט אַ טירל. מיר זענען אַריינגעגאַנגען מיט די היטלען אויף די קעפּ. האָט דאָס אים שטאַרק פאַרדראָסן. און אַז עס איז געקומען רעדן וועגן דעם פּרייז פאַרן חלק, האָט ער זיך אָנגעבאָטן אַ סך מער, ווי ס'האָט געדאַרפט קאָסטן אין קרעמעניץ. זאָגט אים אלי, עס איז אַ סך געלט. זאָגט ער, וואָס שפּילט ביי דיר אַ ראָליע אַזאַ סומע. ווען נישט דיין געלט, וואָלסטו געווען ביי מיר אַראָפּגענומען דאָס היטל, נאָך ביים טירל און נישט געוואַגט צו גיין גלייך ביז צו מיר.

✶ עס איז געווען אַ צייט, ווען דער וויט, דאָס הייסט דער יושב ראש פון גמינע, אַ גוט־באַזיצער פון אַ דאָרף, האָט באַקומען אַ בריוו פון וואַרשעווער מאַגיסטראַט, צו זאַמלען נדבות פאַר פּויליִשע אָרעמע לייט, נישט חלילה, אַריינגע־רעכנט יידן. נאָר פאַר די כוליגאַנעס „פּיקעטשיקעס״, וואָס זענען געשטאַנען ביי יידישע קלייטן און נישט אַריינגעלאָזן קונים אין אַ יידישער קליִיט אַריין. געזאַמלט האָבן דער וויט, דער קאָמענדאַנט, און דער דאָקטאָר פון שטעטל, אַ ייד, ליטוואַק האָט ער געהייסן. געבן האָט יעדער געמוזט, צי מ'האָט יאָ געקענט, צי נישט. ראשית האָט מען מורא געהאַט פאַר דעם קאָמענדאַנט, צו יעדער צייט קען ער מאַכן אַ פּראָטאָקאָל, אַז עס זאָל קאָסטן טייערער. האָט אין דער גאַס זיך אַוועק־

געשטעלט די קאַמסיע און דער דאָקטאָר האָט געהאַלטן אַ רעדע, ווו ער האָט אויפגעקלערט פאַרן עולם די באַדייטונג פון דער וויכטיקער זאַמלונג. אין דער צייט זענען ביי אונדז געווען איניקע אָסאַדניקעס, די ניי צוגעקומענע שכנים. האָט איינער פון זיי אויפן הויכן קול געזאָגט, וואָס לאָזט איר רעדן אַ זשיד אין אונדזער נאָמען? זאָגט אים דער וויט, דאָס איז אַ דאָקטאָר, זאָגט ער, ס'איז מיר ליבערשט צו הערן סטאַסיקן ווי צו הערן אים.

און ווייסט איר ווער עס איז געווען סטאַסיק? אַ פּוילישער שליאַכטשיץ, אַ גרויסער שכור און אַ שמוציקער, וואָס האָט קיין מאָל נישט פאַרמאָגט קיין פּרוטה, און האָט שטענדיק געבעטלט ברויט.

★ אברהם אליעזר חוהס המכונה גראפפען, האָט געהאַט אַ שוואָגער, מיטן נאָמען יעקבן חזן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער אָרעמאַן, און האָט נאָר געלעבט בדוחק פון אַרומפאָרן אויף די ירידים, זומער אין די היצן און ווינטער אין פרעסט. זיין פּרנסה איז געווען פון פאַרקויפן רעשטלעך פון מאַנופאַקטור סחורה, קיין געלט אויף צו קויפן די סחורה האָט ער קיין מאָל נישט געהאַט. פלעגט ער זיין מסחר פירן נאָר מיט גמילת חסדים, וואָס ער פלעגט לייען, ביי מרדכי גובערמאַן, קהת קויפמאַן, אלי מיראטשניק, אָדער זעליק רופא. אין איין טאָג קומט צו אים אַריין הירש סטאַראָסטי ז״ל און זאָגט באַהאַלט דיין סחורה, ווייל דער עקזעקוטאָר קומט באַלד.

ווי געוויינלעך, פאַר אַזאַ וואָרענונג, דאָס הייסט פאַר וועלן ברענגען שאָדן דער פּוילישער מאַכט, שמעקט מיט גרויסער שטראָף. נאָר זיין גוט האַרץ און זיין ליבע צו זיינע ברידער, האָט נישט אָפּגעשראָקן הירשן.

דער סוף איז געווען, אַז באַלד זענען זיי טאַקע געקומען און האָבן גאָרנישט געטראָפן. די גאַנצע סחורה איז באַשטאַנען פון אַ קליין פּעקעלע. אין דער זעלבער וואָך, ווען ער האָט זיך געגרייט אויף דעם צווייטן טאָג צו פאָרן אויף אַ יאַריד קיין ווישגאָראָדעק, קומט אָן אומגעריכט דער זעלבער עקזעקוטאָר און טרעפט ביי אים דאָס פּעקעלע סחורה און הייסט דאָס אים שוין מיטנעמען אין גמינע אַריין. פרעגט אים די פרוי, מיט גרויס געוויין, פריץ, וואָס וועל איך געבן מיינע קינדער עסן? זאָגט ער: שטיינער.

ווען די בעלי חובות האָבן זיך דערוווּסט פון דער קאָנפיסקאַציע, זענען זיי געקומען און תיכף געשאַפן געלט און אים געגעבן צו קויפן אַנדערע סחורה. צו זיי איז נאָך צוגעשטאַנען שמואל פּאָליאַק, אשר ברילייאַנט, שלמה קעסיל, בנציון וואָל, אליעזר קיוועס און נאָך איניקע. און צו דערמאָנען דאָס גוטע האַרץ פון דעם יידן הירש סטאַראָסטי, המכונה הירש מיילמאַן ז״ל.

ער האָט מורא געהאַט, טאָמער מאַכט דער רויבער, דער עקזעקוטאָר, נאָך אַ מאָל די זעלבע שפּיל. זאָגט ער צו אים:

— לויט מיין מיינונג, דאַרף מען דעם מענטש באַפרייען פון שטייערן. קום מיט מיר, ועסטו זען, אַ וואָסער לעבן זיי מאַכן? וואָס זיי עסן און פון וואָס זיי לעבן.

און זיצנדיק טאַקע ביי סטאַראָסטי אין שטוב, זאָגט ער צו אים: האָסט גליק, וואָס דיין טאָכטער שטייט דאָ, ווייטער וואָלט איך דיר תיכף אָנגעטאָן קייטעלעך און וואָלט דיך אַוועקגעשיקט, אַז דו וואָלסט דיין שטוב מיט דיינע זשידקעס קיין מאָל מער נישט געזען. הירש סטאַראָסטי, לאה הינדהס, ווי מען פלעגט אים רופן, איז געווען אַ מענטש, וואָס קיינער האָט נישט געקענט ביי אים פאַרכאַפּן דעם גוט מאָרגן. פון קליין ביז גרויס, האָט ער שטענדיק געטראָגן דאָס באַגריסונג אַקעגן. אין אַלע צרות פון שטעטל, האָט ער מיטגעליטן, צי ער האָט יאָ געקאָנט העלפן צי ניין.

איין מאָל קומט ער אַריין מיט דעם עקזעקוטאָר צו ליפּעכעס איידעם אין שטוב מאָנען שטייערן. דעם איידעמס פּרנסה איז געווען פון אַרומפּאָרן מיט צוויי דאַרע שקאַפּעס קויפן אַלטע שמאַטעס. אַריינקומענדיק אין שטוב, טרעפט ער די פרוי שטיין ביים פּריפּיטשעק און קאָכט קאַרטאָפל, און דאָס האָלץ וויל נישט ברענען, ווייל ס'איז געווען נאַסע ווילִיכע האָלץ, דאָס בּיליקסטע. ווייל ראַבינע האָלץ און טריקנס, האָט געקאָסט טייער. דאָס האָלץ וויל נישט ברענען און די קאַרטאָפל ווילן נישט פאַרטיק ווערן, און דאָס קליינוואַרג שרייט און וויל עסן, שטייט די פרוי און האַלט אין איין בלאָזן דאָס פייער זאָל ברענען. פון פייער, וואָס האָט ביי יעדן בלאָז געגעבן אַ כאַפּ, איז דאָס פּנים געוואָרן רויט, כאָטש זי איז געווען אויסגעדאַרט און בלייך.

דערזעענדיק די געסט, לויפט זי אַקעגן און פרעגט דעם סטאַראָסטי, וואָס וויל דער פּריץ? זאָגט ער: — דער פּריץ איז געקומען מאָנען פּאָדאַטקעס. הייבט זי אָן צו וויינען, ווו זאָל איך נעמען? אַז איך האָב מיינע קינדער נישט וואָס צו געבן עסן. גיט ער צו איר אַ געשריי, מאַכליאַרקע, פון וואָס האָסטו אַזאַ געזונט און רויט פּנים, דו פרעסט אַליין און גיסט נישט דיינע קינדער. יעצט זע איך, אַז דעם דעפּיציט, וואָס די מאַכט האָט, איז נאָר דערפאַר, ווייל דיינע זשידקעס ווילן נישט צאָלן, און אין דעם ביסטו דער הויפּט שולדיקער.

* מעכל יעקיל פּרואימס המכונה ליידער, האָט אַליין זיך אויסגעלערנט שוסטעריי. נאָר נישט האָבנדיק קיין פּרנסה, זיך פאַרקלאָגט פאַר בונעם ברימער ז"ל און פאַר בענצי רייכמאַן, האָבן זיי אים געקויפט אַ פערד מיט אַ וועגעלע, ער זאָל זיך זוכן פּרנסה. קיין פוילער איז ער נישט געווען. נישט קוקנדיק אויף רעגנס און בלאָטעס, און וואָס דאָס פערדל איז נישט געווען בכוח צו שלעפּן, און ער האָט אָפט געמוזט זיין דאָס צווייטע פערד.

פאָרט ער אַ מאָל אַריין אין דאָרף וואַליצע. דער טאָג, אַן אָסיענדיקער, און אַ קאַלטער. קריכט ער אַריין אין באַיאָרע און בלייבט שטעקן. די גוים פון דאָרף זענען קיינס נישט אַרויסגעגאַנגען העלפן, נאָר קליינוואַרג האָבן זיך צונויפגענומען און האָבן געהאָלפן שרייען וויאָ, און נישט מער. זיך איינגעצן די שטיוול, איז קיינער נישט געווען קיין בעלן. פּרוּווט ער געבן אַ קלאַפּ דאָס פערדל, איז פּונקט אין דער צייט קומט אָן אַ פוילישער פּאָליאַציאַנט, און זעט ווי ער האָט געגעבן אַ קלאַפּ דעם פערד און ציט אויס די האַנט און גיט אים דריי קלעפּ אין פּנים,

פאַר וואָס ער האָט געשלאָגן דעם פערד, ער האָט נעבעך, נישט געקענט צוזען דאָס רחמנות פון פערד, וואָס האָט געליטן פון דער בייטש פון דעם זשידעק.

נישט מיט דעם האָט זיך דאָס געענדיקט. דער זעלבער פּאָליציאַנט האָט אי־בערגעגעבן דעם עקזעקוטאָר, אַז זשידקעס באַהאַלטן זיך אויס פון צאָלן פּאָדאַטקעס, פרעגט ער אים, ווער איז דאָס דער זשידעק און ווו וווינט ער? זאָגט ער איך ווייס נישט ווו זיין שטוב איז, נאָר דער סטאַראָסטע ווייסט.

שיקט ער רופן הירש סטאַראָסטע און זאָגט אים: דו קענסט דעם ייד? זאָגט ער: יאָ. פרעגט ער אים: מיט וואָס פאַרנעמט ער זיך? זעענדיק, אַז ער ווייסט שוין אַליין, זאָגט ער, אַז ער פאָרט אַרום בייטן פון אַ נאָדל, אַ פינגערהיט, אַ ביסל ניי פאָדים, אויף אַלטע שמאַטעס. דאָס איז טאַקע געווען דער גאַנצער אמת. פרעגט ער, ווען קען מען אים טרעפן אין דער היים? זאָגט ער: נאָר אויף דער נאַכט. זאָגט ער צו אים: אין דער שעה זאָלסטו זיין ביי מיר, כדי צו גיין צו דעם פאַרברעכער, וואָס באַהאַלט זיך אויס פון צאָלן פּאָדאַטקעס.

דער מיכל פעליג, ווי מ׳פלעגט אים רופן, איז אַהיים געקומען איז אים זיין פרוי געקומען אַקעגן און גיט אים איבער, אַז הירש סטאַראָסטי איז געווען און האָט געזאָגט, אַז ער זאָל וויסן, וואָס צו טאָן, ווייל מען וויל ביי אים צונעמען דאָס פערד מיטן וועגעלע. הערנדיק אַזאַ בשורה, נישט עסנדיק אַ גאַנצן טאָג, פאַר־קירעוועט ער דאָס פערד און לויפט אַוועק אין אַ דאָרף, און האָט זיך אויסבאַהאַלטן אַ פּאָר וואָכן. דער סוף איז געווען, אַז מען האָט אים סוף סוף יאָ געכאַפּט און דאָס פערדל מיט דעם וועגעלע צוגענומען און דאָס פאַרקויפט אויף דעם יאַריד אין לאַנאָוויץ, נישט האָבנדיק קיין אַנדער אויסוועג,איז ער געוואָרן אין באָד אַ באַדינער, מיט דער הילף פון זיין שוויגער, וואָס האָט געוווינט נעבן דער באָד.

✶ די משפחה איצי צאָפּ. דער אמתדיקער פאַמיליע נאָמען איז געווען: דער פאָטער — יצחק גערשאָם. דער עלטערער זון משה, יעקב, און עוזיאל גערשאָם. דאָס איז געווען איינע פון די פיינע, אָרנטלעכע, בכבודיקע משפחות. זייער פרנסה איז געווען, וואָס זיי האָבן עשטענדיק געהאַלטן אין אַרענדע די מיל אין גריבעווע, 3 קילאָמעטער פון לאַנאָוויץ.

דער פאָטער יצחק ז״ל פלעגט דאַוונען אין קלויז, וואָס נעבן זייער שטוב. נאָך דעם דאַוונען, איז געווען זיין שטייגער זיך צו זעצן לערנען, ביז מיטאָג צייט. כאָטש די ראיה איז געווען ביי אים נישט אַזוי ריין, האָט ער געלערנט, ווייל ער האָט בעל פּה אַ סך געקענט. אַז עס איז געקומען מיטאָג צייט, גרייט אים צו זיין פרוי צום טיש און זאָגט: איצי גיי זיך וואַשן. אין מיטן זיך גיין וואַשן, דער־מאָנט ער זיך, אַז דער מילנער וועט דאַרפן דאָס עמערל, קען זיין, אַז ער וועט דאָס נישט קענען געפונען אַזוי שנעל. זאָגט ער צו דער פרוי: מעגסט דערלאַנגען צום טיש. איך קום באַלד צוריק. פרעגט זיך אים: וווהין גייסטו? זאָגט ער: איך לויף דערווייל צו קיין גריבעווע אין מיל אַריין. געלאָפן איז ער צופוס די דריי קילאָמעטער און אָנגעקומען צוריק, איז די יויך נאָך געווען וואַרעם.

ראש השנה פלעגט ר׳ יצחק דאָס גאַנצע דאַוונען זאָגן בעל פּה, אַפילו יום כיפּור.

דער עלטערער זון, משה, אַ תּלמיד חכם. ווען איינער האָט געהאַט אַ מישפּט מיט צווייטן, פלעגט ער זיין דער בורר, און ביידע פלעגן אַרויסגיין צופרידן.

געווען אַ גרויסער עניו מיט יעדן גלייך. זיך אינטערעסירט צו וויסן וואָס יענער מאַכט, צי נויטקט זיך עמיצער אין עפּעס, און קיין רייד נישט, ווען און ווי און מיט וואָס עס איז נאָר געווען מעגלעך, האָט ער געהאָלפן. עס איז קיין מאָל נישט אַרויס פון זיין מויל, „נישט מעגלעך". זאַכן, וואָס זענען פאַר אים געווען נישט מעגלעך, האָט ער דאָ סיי ווי אָנגענומען און געבראַכט אויף דעם פּלאַץ, וואָס האָט געקענט מיט זיין אינטערווענץ דאָס אויספירן.

איך האָב געהאַט די מעגלעכקייט דאָס אַלץ וויסן, ווייל איך האָב דאָרט געוווינט אַ שטיק צייט.

דער צווייטער זון, יעקיל, ווי מען פלעגט אים רופן, איז געווען אַ מענטש מיט אַ גוטן בלאַט גמרא, קיין מאָל נישט אין כעס געוואָרן, קיין מאָל קיינעם קיין שלעכט וואָרט נישט געזאָגט. אָרנטלעך ביז גאָר, אַ גאַנצן טאָג געלעגן אין באַרסיקאָוויצער מיל, וואָס זיי האָבן געהאַלטן אין אַרענדע און איז נאָר געווען אין שטוב פון שבת צו שבת. זיין פרוי, רחל, אַ גרויסע צדקת, די טאָכטער פון לאַנאָוויצער רב.

דער דריטער זון, עוזיאל צאַפּ, איז געווען אַ למדן מיט אַ לב טוב, ווו אַ חתונה, האָט ער באַשיינט, און ווו אַ טרויער, חס ושלום, האָט ער באַוויינט, נישט רעכענענדיק זיך, צי האָט ער אַ שייכות מיט דער חתונה. און אַז ער פלעגט זיין אויף אַ שמחה, האָט די שמחה געהאַט איר גלאַנץ און איר חן. און אויף אַ גרויסן טייל פון חתונות, פלעגט ער קומען בכלל אומגעבעטן און געבן זיין מתנה, ווי דער שטייגער איז געווען. קיין געלט האָט ער קיין מאָל נישט געהאַט, ווייל די פּרנסה, וואָס זיי האָבן געהאַט פון דער מיל, פלעגט אַריינגיין אין איין האַנט, דאָס הייסט, צו דעם עלטערן ברודער משה ז"ל, און יעדער האָט געקרוגן אויף זיין באַדערפעניש. נאָר נישט קוקנדיק אויף זייער געציילטער איינקונפט, אַז מען האָט אים דערציילט, ווו דער שיך קוועטשט, האָט ער שוין געזאָרגט צו מאַכן „לויזער דעם שיך". דאָס איז געווען אַ מענטש פון העכטע מאָראַלישע ווערטן.

מיט די צאַפּעס איז אַוועק אַ שטיק יידיש שיין, בכבודיק לעבן.

* קהת קויפמאַן, דער זון פון באַבע עוזיאלס, ער איז שטענדיק מיט גרויס הומאָר געווען און האָט ליב געהאַט זאָגן ווערטלעך, וואָס האָבן געמאַכט פאַרגעסן די ביטערע שעהן.

די סוחרים, די קויפערס פון די ווערטלעך, זענען געווען אהרן מרשק, מרדכי גובערמאַן, אברהם טייכמאַן, עקיבא לייבישיס.

דאָס ערשטע פרעגט קהת, ווען קען טרעפן, ווען פוילן וועט האָבן די מפּלה, דער באַקומט ביי מיר אַ גוטן שמאַלץ הערינג פאַר 10 גראָשן. דער הערינג האָט טאַקע געקאָסט די פּרייז. רופט זיך אָפּ מרדכי גובערמאַן: נאָר אברהם לייזער

חוהס קען טרעפן אַזאַ רעטעניש. און אַזוי ווי מ׳שטייט קומט ער אָן. ווערט אַ געלעכטער, פרעגט ער, וואָס לאַכט איר? דערציילן זיי אים, אַז מ׳וויל וויסן, ווען פוילן וועט האָבן די מפלה. זאָגט ער, אַז פוילן האָט שוין די בראָך, אויב יידן קענען זיך נאָך דערלויבן זאָגן וויצן, איז אַ סימן, אַז פוילן מוז פאַלן, נאָר איך האָב מורא, אַז זי זאָל אונדז נישט מיטשלעפּן מיט זיך.

דאַן איז געווען די ליבע פון איינעם צום צווייטן. אָן גרענעץ און אָן מאָס. ווען אין אַזאַ רעדל האָט זיך איינער דערמאָנט, אַז ער דאַרף נאָך היינט ענטפערן אַ גמילות חסד, און גיט אַ פרעג, ביי וועמען ליגט געלט אין שטוב אויף עטלעכע טעג. קומט שוין אָן ענטפער: אויף 8 טעג קען איך דיר געבן. און מרדכי גובערמאַן זאָגט: חברה כאַפּט אַ קוק צו דער קלייט, וועל איך תיכף אַרויסקומען. און אַזוי איז געווען. אַזאַ פאַרשטעלונג איז געווען אַ טאָג טעגלעכע דערשיינונג. נישט רעכענענדיק זיך, ווי עס זאָל נישט זיין אין שטוב, צי אין גאַס, צי אין בית המדרש. אָדער גאָר אין דער פרי, ווען יענער ליגט נאָך אין בעט.

עס האָט זיך אַ מאָל געמאַכט, ווען אלי מיראַטשניק, אלי יידיליכעס, האָט באַקומען אַ וואַגאָן קאַלעך פון פאָדוויסאָקי. דער בעל הבית פון פאַבריק, האָט געהייסן שמאַראַק. ער איז דאָ יעצט אין ארץ ישראל. אלי האָט געמוזט אויסקויפן דעם וואַגאָן נאָך פאַר שבת. און האָט נישט געהאַט קיין געלט, און דאָ איז פרייטיק, אַז מ׳וועט נישט באַווייזן ביז פאַר נאַכט אויסצולאָדן, וועט מען דאַרפן באַצאָלן פאַר דריי טעג שטיין, אַ חוץ די גנבות, וואָס וועלן זיין. און אַזוי ווי דאָס איז געווען פרייטיק, האָט אליס מוטער געוווּסט, אַז מן הסתם, וועט זי טרעפן אַ גמילות חסד ביי בונים ברימער, און מן הסתם, איז שוין חיה די פרוי, אויפגעשטאַנען, פאַרקנעטן די חלה אויף שבת. נישט פאַרלירנדיק קיין צייט, איז זי גלייך געגאַנגען און האָט געטראָפן די פרוי חיה, גייענדיק פון ברונעם מיט אַן עמער וואַסער פון קרעניצע, וואָס איז געווען נעבן דער שול, נישט ווייט פון איר שטוב. זי האָט אָפּגעגעבן דעם גוט מאָרגן, ווי דער שטייגער, און געפרעגט, צי ר׳ בונים איז שוין אויפגעשטאַנען? זאָגט זי: ער ליגט נאָך אין בעט, די חלה פאַרקנעטן דאַרף איך, און נישט ער. וואָס דאַרפט איר, פרעגט זי, און וויפל דאַרפט איר? הערנדיק אין שלאָפּצימער, ווער עס איז, און וואָס איז דער פאַרלאַנג, זאָגט ער: חיה גיב אַ קוק וויפל געלט ליגט אין שופלעדל, ביי מיר אין רעקל ליגט דאָס שליסעלע.

בונים ברימער אַליין איז געווען אַ הויכער, שיינער ייד, מיט זייער אַ שיינעם און קלוגן אויסדרוק אויף זיין פּנים. קיין מאָל נישט געפלאַפּלט, נאָר יעדער וואָרט איז געווען פריער גוט באַטראַכט, איידער עס איז אַרויסגעלאָזט געוואָרן פון מויל.

* אין מיין ערשט אַריינקומען קיין לאַנאָוויץ, אין יאָר 1912, האָב איך געזען די אויפנאַמע, מיט וועלכע פריילעכע פּנימער מ׳נעמט אויף איינער דעם צווייטן, מיטן שיינעם גוט מאָרגן, אָדער „יט העלף. אָן אונטערשייד פון פאַך און קענטעניש, אָדער פינאַנסיעלן שטאַנד. ליגט דאָס מיר ביז היינט אין זכרון. אַזעלכע באַגעגענישן האָב איך אין אַנדערע פלעצער נישט געזען.

✶ משה (רינקעוויצער) גורוויץ, דאָס איז געווען אַ ייד, וואָס האָט אַ מאָל געוווינט אין אַ דאָרף רינקעוויץ. ס'איז מיר אַ מאָל אויסגעקומען נאָך מיט איינעם גיין אויף דער שטאָט אויף צורעכט צו מאַכן די באָד. ווייל עס איז געקומען אַ באַפעל פון קרעמינצער סטאַראָסטע, אַז אין פאַרלויף פון 6 וואָכן, מוז די באָד געשטעלט ווערן אונטער די היגיענישע באַדינגונגען, לויט עס שרייבט זיך אין די פּאַפּירן.

דאַן איז געווען ראש הקהילה שלום ווייסמאַן. געוויינלעך, מאַכט מען אַן אַסיפה שבת אין שול, און מען בעט עקספערטן, זיי זאָלן אָנווייזן וויפל די גזירה דאַרף קאָסטן. דאַרף מען אַרויסגיין אויף דער שטאָט צונויפנעמען געלט. אַריינ־קומענדיק צו משה רינקיוויצער, זאָגט ער: וויפל האָט איר שוין געמאַכט? זאָג איך: מיר האָבן נאָך צו זיין אין די און די פּלעצער. זאָגט ער, אַז איר וועט ענדיקן, זאָלט איר מיר זאָגן, וועל איך געבן מער פון דעם גרעסטן, וואָס האָט זיך דאָ באַשטייערט. און אַזוי איז געווען. כאָטש קיין גרויסער גביר איז ער נישט געווען.

ס'איז געווען אַ טאָג טעגלעכע דערשיינונג, אַז אָרעמעלייט פלעגן קומען קיין לאַנאָוויץ בעטן נדבות, צו די פּרטות, וואָס מ'האָט צונויפגענומען, האָט מען נאָך געדאַרפט עסן אויך, איז דאָס שוין געווען אַ באַוווסטע זאַך, אַז ביי משה רינקיווי־צער, וועט זיין וואָס צו עסן.

✶ דוד ליפע המכונה זאבארסקי. אַ מענטש, וואָס האָט געהאַנדלט מיט פערד, און געווען ליוועראַנט.

ס'קומט צו מיר אַריין לייבצי שצ'אגאל. ער האָט געוווינט נעבן חיים ישראל פון דער קרופּאַדערני, וואָס מען מאַכט גרויפּן, און זאָגט מיר, ער האָט געבראַכט פון זבאַראַזש טאַבאַק, און מען האָט אים געמסרט און די פּאָליציי האָט דאָס צו־גענומען, קיין גרויסער גביר איז ער נישט געווען און אויך נישט קיין קליינער קבצן. פרעגט ער מיך, וואָס זאָל ער טאָן? איך האָב געוווּסט, אַז דער קאָמענדאַנט איז אַ גרויסער כוליגאַן. נאָר איך האָב געוווּסט, אַז ער האָט זייער ליב צו פאָרן רייטנדיק. און ביי דוד־ליפּען זענען שטענדיק געווען שיינע פערד, מיט וועלכע ער פלעגט האַנדלען. פאַרליר איך נישט קיין צייט, און גלייך אַוועק צו דוד־ליפּען, כאָטש איך בין נישט געווען זיין אָפטער גאַסט, ווייל קיין פערד האָב איך נישט געדאַרפט. מיין שוואָגער אלי ז״ל פלעגט יאָ האָבן פערד. כ'האָב אים פּונקט גע־טראָפן עסן מיטאָג, זייער אַ שיינעם רויטן באַרשטש. זאָגט ער צו מיר: איר האָט אַ לעבעדיקע שוויגער, ביז 120 יאָר. דאַנק איך אים. בעט ער מיך זיצן, און זיין פרוי פרעגט מיך, אויב ס'שמעקט מיר דער באַרשטש, איז זי מיך באַלד מכבד. איך האָב געדאַנקט, און געזאָגט, אַזוי ווי איך וויל פאַרדינען אַ מצווה, וויל איך זי נישט אַוועקגעבן פאַר אַ זאַק באַרשטש, און וויל בעסער צונעמען נאָך איין שותף צו דער וויכטיקער שליחות.

כ'דערצייל די אורזאַך פון מיין קומען. זאָגט ער מיר: ערשט צוריק מיט אַ שעה איז געווען ביי אים דער קאָמענדאַנט און האָט ביי אים גענומען אַ פערד

און איז אַוועקגעפֿאָרן קיין באָרסעקאָוויץ. אָבער זאָגט מיר צו, ווען ער וועט צוריק־קומען, וועט ער מיט אים רעדן.

אויף דער זעלבער נאַכט קומט ער צו מיר און זאָגט, אַז די גאַנצע סחורה איז דאָ ביי אים. כ׳האָב געוווּסט, אַז די טובה, ווי אַנדערע אַזעלכע טובות, איז אויס־געגאַנגען צו זיין קעשענע. אָבער דוד ליפּא האָט נישט געפּאָדערט גאָרנישט. אַ פּשוט־טער מענטש, אָבער אַזוי גוט און אַזוי ברודערלעך.

✶ אין איסקעוויץ האָט געוווינט אַ פּאָרפּאָלק, משה טעפּער און הינדה. הינדה פֿלעגט קומען אין שטאָט אַריין אַליין, טרייבנדיק דאָס רויטע פערל, וואָס האָט געהאַט דאָס מזל צו זיין ביי זיי נישט ווייניקער פון 20 יאָר. פירנדיק טאָג איין טאָג אויס אין שטעטל אַריין קאַרטאָפליעס, פּאַסאָלעס, גרויפּן, מעל אויף ברויט און אַפילו אַן עוף אויף שבת פּאַר באַוווּסטע קבצנים, וואָס האָבן שוין געוווּסט, אַז אויף שבת וועט קומען הינדה פון איסקעוויץ, און וועט שוין עפּעס ברענגען.

משה טעפּערס פּאָטער האָט געוווינט אין שטאָט, אַ בכובדיקער ייד, מיט אַ שיינעם אויסזען, מיט קענען די קליינע אותיותלעך, קלוג און מיט אַ גוטער פּען אין דער האַנט. ער פֿלעגט פירן זיין משהס חשבונות.

כ׳מיין, אַז ער האָט קיין מאָל קיין טעות נישט געמאַכט, ווייל ער פֿלעגט יעדע זאַך טאָן געלאַסן, מיט גרויס געדולד. אַפילו עסן פֿלעגט ער זאָגן: דאַרף מען געלאַסן. ווייל עסן רואיק איז גלייך ווי צוויי מאָל געגעסן. כאָטש זייער אַן איידעלער ייד, געקאָנט זיין אַ שליח ציבור, איז ער קיין מאָל נישט צוגעגאַנגען צום עמוד, חוץ אין יאָרצייט. ער האָט שטענדיק געזאָגט: אַז מענטשן האָבן פון דעם פאַרגעניגן, וויל ער נישט מסיג גבול זיין. ער האָט קיין מאָל קיינעם נישט דערצאָרנט. און נישט אַרויסגעבראַכט פון מויל קיין באַליידיקונגס וואָרט. עניו אין אַלע הינזיכטיקן, ז״ל.

✶ משה טעפּערס שוואָגער, יצחק באַרג, ז׳, די שוועסטער פון מינדה טעפּער, האָבן איז דער ערשטער קריג דורכגעמאַכט אַלס בעזשענצעס אין פּלען אין עסט־רייך, אונטער די ערגסטע באַדינגונגען. זיי זענען נאַכער געקומען קיין לאַנאָוויץ און זיך איינגעאָרדט אַ קלייט פון מעל. ער האָט שטענדיק ליב געהאַט זיך צו פּוצן די שטיוול, אַפילו ווען ס׳איז געווען אַ בלאָטע, האָט אַפילו ליב געהאַט צו דאַוונען פאַרן עמוד. און פלעגט זייער ליב האָבן מצוות, לייען אַ גמילות חסד פלעגט ער קיין מאָל נישט אָפּזאָגן און די פּרוי זיינע, טובע, ז״ל, האָט געקוואָלן, ווען מען איז געקומען צו אים נאָך אַ גמילות חסד.

✶ יצחק מלמד מיט זיין פּרוי. וויפל זיי האָבן געהאַט, איז געווען גוט. נישט מקנא געווען קיינעם, נאָר געשטרעבט צו האָבן פּאַר וואָס אַריינצוברענגען דעם שבת מיט חלה, פיש, און קידוש. קיין מאָל נישט מקנא געווען אויף פרעמדע, בעסערע באַ־קוועמלעכקייטן. און זייער גרעסטע שטרעבונג איז נאָר געווען צו קענען געבן זייערע צוויי טעכטער אַ גוטע דערציאונג.

✶ לייזער דער גרינער. האָט נישט געקענט קיין בלאַט גמרא, און אַפילו נישט גויאיש רעדן, נאָר אַ ייד מיט אַ יידיש האַרץ, און קיין מאָל זיך נישט אָפּגעזאָגט פון

טאָן אַ טובה. סיי מיט געלט, סיי מיט טרחה. אַז איינער איז אַריינגעפאַלן אין קלעם, ביים קאָמענדאַנט, ביים אינספּעקטאָר, איז מען תיכף געלאָפן צו לייזער דעם גרינעם, ווי מען האָט אים גערופן, און ער האָט זיך נישט פאַרלוירן פאַר קיינעם מיט זיין שפּראַך, נישט קוקנדיק, וואָס זי איז געווען אַ מישונג פון צעבראָכענע ווערטער, געמישט פּויליש, אוקראַיניש, און אין מיטן גאָר, יידיש. נאָר די אַלע, וואָס ער האָט ביי זיי געדאַרפט עפּעס אויספּועלן, האָבן אים גוט פאַרשטאַנען, ווייל זיין קליגער קאָפּ און זיינע טיפע געדאַנקען, האָבן געמאַכט פאַרשטיין. ער האָט קיין מאָל נישט געדאַרפט גיין זוכן אַ וואָרט אין קעשענע. אַלע, וואָס ביי זיי אין די הענט איז געלעגן דער גורל פון יידן פון שטעטעלע, האָבן גוט געוווסט, אַז ער איז נישט קיין עורך דין, וואָס מיינט זיין אייגענע טובה, ווייל ער טוט דאָס נאָר לטובת הכלל שלא על מנת לקבל פרס, איז בעל כרחך, האָבן זיי געמוזט אים נאָכגעבן.

יוסף וואראד
(ניו־יורק)

א באזוך אין לאנאוויץ

ווען כ׳בין שוין געווען א פאר יאר אין אמעריקע, האט זיך ס׳הארץ מיינס פארבענקט נאך מיין ליב שטעטעלע לאנאוויץ, כ׳האב געבענקט נאך מיין משפחה, נאך חברים. אבער, דער אמת איז, אז ס׳האט זיך געוואלט וויילן א ביסל אין דער ווארעמער אטמאספער פון די גוטע לאנאוויצער יידן.

כ׳האב צוזאמענגענומען א ביסל געלט און געפארן. ס׳איז געווען אין יאר 1913. דער באזוך איז געווען אזוי איבעראשנט, אז ביז היינט געדענק איך אים.

אנגעקומען בין איך א דאנערשיק פארנאכט. דאס שטעטל איז געווען איינגעהילט אין אַ מאָדנע שטילקייט. דאס וואכעדיקייט פון טאג איז אוועק און ס׳האט אנגעהויבן צו הויכן מיט א גייסטיקען רו. אין די געוועלבן זענען נאר געבליבן פרויען. מענער האבן געוואשן הענט, צוגעקעמט די בערדלעך, אנגעטון די שווארצע טראכס — און געלאזט זיך אין בית־המדרש, פאר מנחה און מעריב.

כ׳בין געשטאנען אין מיטן גאס, ווי א פרעמדער. נאך דעם הו־הא פון ניו־יורק האט מיך די הייליקע שטילקייט פארטעמפט. ס׳הארץ האט געקלאפט מיט ספקות: ווער ווייסט וואס וויכטיקער ס׳איז פאר דער מענטשהייט, פאר די יידן, אפשר גאר לאנאוויץ?

כ׳בין נישט געגאנגען זען מיין איינציקע שוועסטער טויבע כ״ץ און ליבן מאן לייזער קיבעס, פריער בין איך אוועק אין בית־מדרש.

מ׳האט מיך ארומגערינגלט פון אלע זייטן און געשטעקט ווארעמע הענט אויף שלום־עליכם. יואל שוחט האט געדאוונט פאר׳ן עמוד און אריינגעדאוועננט א ווארעמען מנחה־מעריב.געענדיקט דאס דאווענען, האב איך געגעבן א פלעשל בראנפן מיט א צובייס און מ׳האט געטרונקען אַ לחיים.

אלע האבן געטרונקען. אלע האבן זיך גערוקט צום טיש און געווינשעוועט. איך בין געווען דער צענטער — א לאנאווצער זון, וואס פארגעסט נישט לאנאוויץ.

ערשט דאן בין איך אוועק צו מיין שוועסטער און שוואגער.

פאר׳ן אוועקגיין צו זיי האב איך אנגעזאגט, אז ווער ס׳וויל אפגעמען גריסן פון לאנאווצער אין אמעריקע, זאל קומען צו לייזער כ״ץ. אין אמעריקע זענען געווען דאן א גאנץ ביסל לאנאווצער יונגעלייט, וואס האבן פארלאזט ווייב און קינדער און געפארן זוכן עקזיסטענץ פאר זייער משפחה. איך האב זיי אלע געקענט. אלע זיי באגעגנט אין אמעריקע. אלע האבן מיר געוואינט אין ניו־יורק און כמעט אלע אין איין געגנט.

פרייטיק און זונטיק איז מיין שוואגער׳ס שטוב געווען פול. מ׳איז געקומען פרעגן, אפנעמען גריסן, וויסן וואס מאכן זיי דארט, די טייערסטע זייערע, אין געזונט און פרנסה. געכאפט א טרונק, א לעקעכל, געלאזט א טרער און געשעפט האפנונג אויף ווייטער.

שבת נאכ׳ן דאוונען איז דאס גאנצע שטעטל געקומען צו מיין שוועסטער און שוואגער, אויף קידוש. כמעט יעדע משפחה האט געשיקט א קוגל לכבוד דעם גאסט. ביים קידוש האט מען געזונגען זמירות און געבענשט.

שפעטער פארנאכט־צו בין געגאנגען אין שול, געדאוונט מנחה, געגעסן שלוש־סעודות, געזונגען אתקינו־סעודתא, נאכדעם געדאוונט מעריב.

פון שול זענען אלע אוועק צו לייזער כ״ץ. דארט האט מען געפראוועט א פיינע מלוה־מלכה און פארבראכט מיט געזאנג און התלהבות ביז שפעט אין דער נאכט.

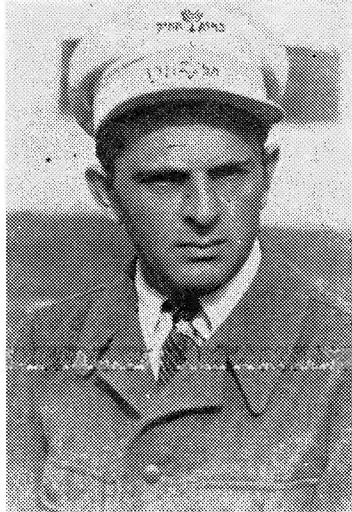
דאס איז געווען א שבת, א עונג רוחני, אויף יארן צו געדענקען.

זונטיק בין געווען געלאדן צום רבי׳ן ר׳ אהרולי אהיים. מיר האבן געהאט א ברייטן שמועס איבער אידישקייט אין דער וייטער מדינה. כ׳האב אים געגעבן א גענויע ערקלערונג וועגן וואס ס׳האט אים אינטערעסירט. אויך פשוט׳ע יידן האבן מיך אויסגעפרעגט, נישט וועגן גאלדענע גליקן, נאר וועגן ידישקייט אין ניו־יורק.

פון לאנאוויץ בין געפארן קיין זבאראזש, צו מיינע עלטערן. דאס גאנצע שטעטל איז געקומען זיך געזעגענען מיט מיר און ווינשן א גליקלעכע רייזע.

*

פון יענע טעג איז עפעס שוין פארגעקומען אויף דער וועלט. ס׳האט די וועלט א ציטער געטאן א מאל צוויי און דריי. שרעקליכע שודערליכקייטן זענען פארגעקומען. אלעס איז געווארן ערשיטערט און פארטושט. אבער די לאנאוצער טעג פון מיין באזוך 1913 — זענען טיף פארקריצט אין מיין זכרון. כ׳קאן נישט און וועל נישט פארגעסן די ווארימע הארציקע יידן, ברידער פון לאנאוויץ. דער שענסטער מוסטער פון מענטש, וואס וועלט וויל ארויסגעבן, קאן נישט זיין געגליכן צו זיי.

בייע גאלדנבערג

א ביסל משפחה זכרונות

רעדאקציע באמערקונג

די יזכור ביכער, וואס ווערן געשריבן צום נישט פארגעסן די שוידערליכ־קייטן פון נאצישן רעזשים, וואס מיט'ן אויסרייד פון יידן־האס האט ער געוואלט באהערשן די גאַנצע וועלט, ווען מיר דערווייל באצאלן דעם בלוטיקן פרייז דערפאר — די ביכער ווערן געשריבן אין אן עפאכע ווו ס'עקזיסטירט אן אנטיסעמיטישער רעזשים, וואס מיט'ן אויסרייד פון מארקסיזם וויל אומברענגען דאס יידנטום און באהערשן די גאנצע וועלט, האט די געשיכטע פון בייע גאלדנבערג א ספעציעלע באדייטונג. ס'דערציילט זיך דא, אז אין צארישן שווארצן רעזשים דארט, האט דאס געריכט און די פאליציי דאך פארטיידיקט יידן.

דערפאר איז די געשיכטע אקטועל אויך יעצט.

מיין טאטע איז געווען א פאנקאוויצער „נכתב" (אלטער רעיעסטרירטער בירגער) דערפאר האבן מיר נישט געהאט בירגער־רעכט אין פוילן און נישט געהאט א פוילישן פאספארט נאר א „קארטא פאביטו" (צייטווייליקע בירגער־רעכט) און געווען פארדעכטיקע אלס מענטשן, וואס דער פוילישער רעזשים דארף זיך זעהר היטן פאר זיי.

פאנקאוויץ איז געווען א ריזיק דארף, וואס איז איבערגעגאנגען פון האנט צו האנט ווען ס'האבן זיך סטאביליזירט די פויליש־רוסישע גרענעצן. אין 1920, ווען די רוסן זענען אריין קיין פוילן און די גרענעץ האט זיך געענדערט און אריבער פון זבאראזש צום הארין, איז פאנקאוויץ מיט איר גרויסן רייכטום געבליבן אין די רוסישע הענט.

דורות האבן געדענקט פאנקאוויץ אלס שם דבר. מיר האבן געדענקט דעם גרויסן טייך מיט דער גרויסער אזיערע און די ריזיקע מיל מיט די פיש־פאנגריי, וואס דוד בערמאן, מיט זיין געניאלן קאפ, האט זיי געקריגן פאר גארנישט און געמיינט רייך צו ווערן, אויף קינדס־קינדער. אבער דוקא דאן האט עס פוילן פארלארן, און פאנקאוויץ איז אוועק און זיך דערווייטערט פון דוד׳ן און פארוואנדלט געווארן ביי אים אין א אידעע פיקס זיינע, אים אראפגעפירט פון די געדאנקען און אים געבראכט צו אייביקע רייזעס צו גראף זאמאיסקי״ן און שרייבן מעמאראנדומס צו פילסודסקי׳ן.

פאר אונז, גאלדנבערג׳ס, איז אבער פאנקאוויץ געווען א קוואל פון משפחה שטאלץ און צרות, פון ביי־דעם־פריפעצ׳יק געשפרעכן און ראנגלעניש מיט דעם פוילישן פיינדליכן צו אונז רעזשים.

מיין טאטע האט פארלאזט דאס דארף אלס קינד און וואלט עס געקאנט פארגעסן. דאך פלעגט יעדעס קינד, וואס איז געבוירן געווארן ביי אים אין פוילן און אין איר רעזשים, פארשריבן ווערן אלס פרעמדער. אין זיין מעטריקע איז געווען געשריבן: — ביים פאטער דעם ערד־ארבעטער פון פאנקאוויץ איז געבוירן געווארן א קינד און א נאמען גיט מען אים....

די אורזאך דערפון איז דאס: דער צאר אלעקסאנדער דער צווייטער פלעגט זיך אפט פארשטעלן פאר א געוויינלעכן בירגער און אראפ צום פאלק, ארומפארן אין אלע בררייטע עקן פון זיין לאנד און אונטערהערן זיך וואס זאגט דאס פאלק.

ווען ער איז אזוי פארפארן קיין פאנקאוויץ, א דארף פון טויזנטער גויים, און געהערט אז צווישן זיי לעבט אייננאוננאייניציקער ייד, האט עס אים זעהר אינטערעסירט צו זען דאס וואונדער. ער האט געוואלט מיט זיינע אויגן זען די וואונדערליכע משפחה, וואס האלט אויס ידישקייט אין איר גרויסער איינזאמקייט, אין א ים פון גויים. ער האט אויך געוואלט אייגנאויגיק זען דעם טיפ מענטשן, וואס מ׳זאגט אויף אים, אז ער האט אין זינען נאר געלט און מענטש איז פאר אים מינדערווערטיק.

ער איז אליין צוגעקומען צו דער טיר אונזערער, אנגעקלאפט — אזוי האט דער זיידע דערציילט — געפרעגט צו מ׳ערלויבט. ווען ער איז אריין אין שטוב האט ער געזאגט, אז ער קומט פון ווייט און ער האט נישט קיין גראשן ביי דער נשמה און נישט פאר וואס צו קויפן עסן.

די באבע האט נארוואס געענדיקט קאכן איר געפילטע פיש אויף שבת, האט אים אנגעגעסן מיט די געשמאקע יידישע מאכלים, אים אנגעטרונקען מיט רוסישער הייסער טיי.

ווען דער צאר האט געענדיקט זיין מאלצייט, איז ער אויפגעשטאנען פון טיש און געזאגט:

— טייערע באַבושקע, וואס וואלסטו געוואָלט כ׳זאל דיר געבן דו זאלסט מיך אויף אייביק געדענקען? — האט זי אים געפרעגט ווער איז ער עפעס, וואס קען שענקען אזעלכע מתנות? — און ער האט איר ענטדעקט זיין סוד.

און זי האט געבעטן:

— ס'זאלן מיינע קינדער און קינדס־קינדער קיינמאל נישט גיין צום מיליטער און נישט דארפן עסן טרפות.

האט ער איר געענטפערט:

— דאס קאן אפילו איך נישט צוזאגן. מיליטער איז מיליטער.

— אויב אזוי, האט זי געזאגט, גיב־זשע מיר א צייגניש, אז איך און מיין משפחה מעגן אויף דורות זיצן אין די דערפער פון דיין לאנד.

ווי באוואוסט, האט קיין ייד נישט געטארט וואוינען אין רוסלאנד אין די דערפער. ער האט איר צוגעזאגט און איז אװעק.

צו דער וואך, זענען אין דארף אריינגעקומען זיעמליע מיערן (לאנד מעסטערס) האבן געקוקט אין די מאפעס און פלענער, געמאסטן און געמאסטן — און אוועק.

אין א צייט שפעטער איז צו דער באבען מיינער געקומען א שליח פון צאר און איר געבראכט א אייגנטום־שיין אויף 24 דיעסיאטין תבואה־באדן און 18 דיעסיאטין סינאזשץ, ד.ה. זומפ־באדן, וואס גיט גרינס־פוטער די בהמות און היי. דערצו א זיץ־רעכטס־באשיינונג צו זיצן אין דעם דארף, אדער אין אנדערע, אויף אייביק.

די זיץ־רעכטס־באשיינונג איז געווען א גרויסער שרייבן, אינגאנצן גאלד געשריבן און דער צוויי־קאפ אדלער פון די ראמאנאוו'ס האט גאלדן געשוועבט איבער דעם.

צוויי זאכן האט איר בריף געגעבן: אן אטמאספערע פון לעגענדן און הויכגייסטיקייט אין די משפחה געשמוסן און.... אונענדליכע צרות.

ווי געזאגט האט דער צאר אלעקסאנדער נישט באפרייט אונזערע זין פון מיליטער־דינסט, און ווען מיין עלטסטער ברודער שלמה האט געדארפט איינריכטן אין מיליטער, און ער איז געווען קליין, דאר און שוואך, האט ער באשלאסן אריבער גיין די גרעניץ נעבן זבאראזש און פון דארט אריבער קיין אמעריקע.

צוזאמען מיט נאך פינף יינגלאך איז ער אוועק און אנגעקומען אין א געוויסן דארף, וואו ס'האט געוואוינט א גוי, א באקאנטער גרעניץ שמוגלער. זיי האבן זיך מיט אים אויסגעדונגען און היידא געפארן. באנאכט, אין דער פענסטערניש האט דער גוי זיי פארפירט אין א טיפן טאל וואו די פינסטערקייט איז געווען דיכטער און טיפער. פלוצים האט ער א געשריי געטאן מיט א שטארקן געשריי: טפררו! — דאס הייסט „שטיי" — אויף פערדישן לשון.

איינער פון די חברה האבן אים באמערקט, אז אויף גרעניצן טאר מען נישט שרייען און ער וואונדערט זיך ווי ער, א געניטער שמוגלער, זאל דאס נישט וויסן. אבער ס'איז שוין געווען צו שפעט.

צו זיין געשריי האבן פלוצים זיך דערהערט גערוישן ארום זיי און דער אפקלאנג פון טאפטשענדיקע שיך אין דער טיפער קלעפיקער בלאטע פון דעם פינסטערן טאל.

די „קינדער" האבן פארשטאנען, אז זיי זענען ארייננעפאלן. פאר צופיל פחד איז שלמה מיין ברודער אנטלאפן אין די קוסטן פון דערנעבן און משקה דער בעדער איז אוועק און פארשוואונדן. די איבריקע פיר זענען אריינגעפאלן.

די צוויי האבן פארזוכט זיך אפזוכן איינס ס׳אנדערע און נישט געפונען. איז שלמה געבליבן אליין, פול מיט פחד און אויפמערקזאמקייט. פלוצים הערט ער איינער זאגט דעם צווייטן: — וולאדימיר, שנייד! וואס ווארטסטו? און דער צווייטער ענטפערט: — מ׳טאר נישט! די צוויי זענען אנטלאפן און מיר קאנען נאך ארייננפאלן.

שלמה האט באשלאסן נאכדעם אנטלויפן און זיי האבן אים דערהערט ווי ער רירט זיך. איינער פון זיי האט א זאג געטאן: — איך הער זיי נעבן אונז!

און ריידנדיק האט ער א ווארף געטאן א שטיק אייזן און ס׳האט אים געטראפן אין פוס. שלמה האט אנגעהויבן קרעכצן פאר ווייטאק, איז דער באנדיט צו און אנגעכאפט אים ביים הויז און אפגעריסן א שטיק הויז.

אין דעם הויז איז געווען איינגענייט דאס גאלד, וואס דער טאטע האט אים מיטגעגעבן ער זאל האבן פון וואס צו לעבן אין דער פרעמד די ערשטע טעג. דערפאר איז די נאט געווען מיט דער האנט און א שוואכע.

דער באנדיט האט דערפילט דעם אוצר האט ער פארגעסן אין ברודער און געהוליעט פאר פרייד. מיין ברודער האט דערווייל זיך אפגערוקט און מיט די לעצטע כוחות אוועק.

דערשלאגן און פארווייטאקט איז ער אריין אין דער ערשטער באלויכטענער שטוב אין א דארף נעבן וויזשעראדיק. דאס איז געווען די איינציקע יידישע שטוב.

דער ייד האט זיך פריער דערשראקן, זעענדיק א שמוציק באשעפעניש, שווארץ געקליידט און ווייס, אבער ווען ער האט געהערט דאס ידישע און די געשיכטע האט ער אים אריינגעלאזט אין שטוב אריין און געקלערט מארגן פרי אים אפצופירן אהיים.

אינצווישן איז משקה אנטלויפנדיק אנגעקומען און אלארמירט די פאליציי און זי פארפירט צום פלאץ.

שלמה איז געווען מיין ברודער פון טאטן. זיין מוטער איז געשטארבן ביי זיין געבורט. דער טאטע האט געוואלט זיין זון זאל נישט ליידן פון א שטיף־מאמע, האט ער חתונה געהאט מיט זיין ווייב׳ס שוועסטער, מיין מאמע נאכהער.

אין דער דאזיקער נאכט האט זיך מיין מאמע אויפגעכאפט פון שלאף מיט א שרעק און געוויין. און... דערציילט א שרעקליכן חלום.

אין חלום איז צו איר געקומען איר טויטע שוועסטער און געזאגט:

— מיין איינאונאייציקער זון איז אין א גרויס געפאר ארום מיט באנדיטן, וועלכע ווילן אים הרגנען און דיר מאכט עס נישט אויס. איך לויף אים ראטעווען. דו האסט נאך קינדער און דו זארגסט נישט פאר אים, אבער איך לויף און כ׳וועל אים ראטעווען.

דער טאטע האט זי אויסגעלאכט, זי בארוהיקט און געהייסן איר ווייטער שלאפן.

אָבער באַלד האָט זי ווידער זיך צעקרעכצט אין שלאָף און געשטערט אים שלאפן. ער האט זיך אויפגערעגט: — וואס האסטו צו טון מיט פוסטע חלומות. לאז שלאפן!

אבער די מאמע האט אים נישט צורו געלאזט: — זי איז ווידער געקומען צו מיר פון קבר, אבער יעצט האט זי געזאגט:

— דאס קינד איז געראטעוועט, גייט און ברענגט אים אהיים. אויב דו מיינסט אז ס'איז א חלום, וועל איך אלס צייכן אפשטעלן דעם צוויי־וואכן זייגער אייערן.

דא האט דער טאטע געוואלט איר אויפווייזן דאס פוסטקייט פון אירע חלומות. ער איז צוואלאם אראפ פון בעט, אנגעצונדן דעם לאמפ, אויפגעהויבן אים צום זייגער, באלויכטן און... דער איז טאקע געשטאנען.

דעם טאטן האט דאן באשלאגן א שוויס, הענט און פיס האבן אים געציטערט. ער האט זיך שנעל אנגעטון אוועק אויף גיך צו דוסין, זיין בעסטן גוי־פריינט און אים געבעטן ער זאל אים שנעל פארפירן קיין לאנאוויץ צום רב.

מיטוואך איז דאן געווען, און ס'איז יריד אין לאנאוויץ. צו פרי געווען גיין צום רב. איז ער דערווייל צו קוזלען אין איינפאר־הויז. הערט ער זיצט א ייד פון וויזשעראדיק און דערציילט, אז באנאכט איז צו אים אריין א צעשראקן בחור'ל, דערציילט רער פאליציי וועגן זעקס בחורים א.א.וו. און געענדיקט, אז פיר זענען אין די הענט פון די באנדיטן, אבער דער זעקסטער, דער קליינינקער, איז פארשוואונדן.

דער טאטע האט פארחלשט. הייסט עס אז אַלץ איז ריכטיק.

ווען ער איז געקומען צו זיך האט ער געבעטן איציק־שמואל'ן ער זאל אים פארפירן קיין וויזשעראדיק, און אזוי האט ער געבראכט שלמה'ן אהיים.

*

אין דעם געריכט געגן די באנדיטן האט מען זיך דערוואוסט די גאנצע געשיכטע:

משקה האט אלאמירט דעם פריסטאוו מיט דער פאליציי. אינדערפרי ווען זיי זענען געקומען אויפ'ן פלאץ, האבן זיי געפונען דעם שטיק שווארצן הויז מיט דעם שטיק אייזן. ווען זיי זענען אריין אין דארף האבן זיי זיך געפרעגט אויף וולאדימיר'ן, וועלכער האט געגאלטן אין דארף אלס באנדיט און א,,מערדער צום האבן".

אוועק צו אים אין שטוב איז דארט געווען נאר א פינף יעריק קינד און אן אלטינקע, וואס איז נאך געלעגן אויפ'ן אויוון און געשלאפן. דער פריסטאוו האט דעם אייזן אוועקגעלייגט אויפ'ן אויוון און געפרעגט ס'קינד:

וואו איז טאטע? — און ס'קינד האט דערציילט ווי דער טאטע איז געקומען גאנץ פרי אנגעווארפן אויפ'ן טיש א הויפן גאלד־מאנעטן און געשריגן:

— מיר זענען רייך געווארן!

די מאמע האט אים געהייסן אוועק מיט'ן געלט און ער איז אוועק פארשטעקן דאס געלט, ווייל די מאמע האט זיך געקריגט מיט אים.

דא האט זיך די אלטיטשקע גויע אויפעכאפט און דער פריסטאוו האט זיך צו איר געוואנדן:

איך זע דא אויבן א שטיק אייזן, אפשר קאנסטו מיר דאס בארגן.. דער וואגן האט זיך אים צעבראכן... ער האט איינגעזונקען אויפן וועג צום דארף א.א.וו.

די אלטינקע האט פארציטערט:

— ניין, ניין מיין טייערינקער, כ'טאר נישט, וולאדימיר וועט מיך הרג'נען, אז ער וועט נישט טרעפן דעם אייזן זיינעם.

דער אייזן און דאס שטיק שווארצע הויז און די בלאטע פון טאל אויפ'ן הויז זענען געווען די זאכליכע צייגן געגן די באנדיטן, די מערדער, אויפ'ן געריכט. ס'געריכט האט זיי פאראורטיילט אויף לעבנלאנגליכע ארויסשיקונג קיין סיביר מיט שווערער ארבייט.

לאנאוויץ אמאל...

און היינט

....קיין זכר פון שטעטל

אומקום און שוידער

(גערעטעוועטע דערציילן)

לאַנאָוויצער אין אומקום

משה ראָזנבערג

אין לאַנאָוויצער געטאָ — פֿון אָנפֿאַנג ביז נאָכן ליקווידירן

אין יוני 1491 האָבן די רוסן איינגעפּאַקט די פּעקלעך און אַנטלאָפֿן קיין רוסלאַנד. דאָס מיליטער האָט נאָך אָנגעהאַלטן אַ פּאָר טעג און האָט אָנגעפֿאַנגען אָפּטרעטן. צוריקציענדיק זיך, האָבן זיי נישט געפֿונען דעם ריכטיקן וועג און געקו־מען צוריק. אין דער געגנט פֿון בילאָזאָרקע, האָבן זיי די דייטשן פֿאַרכאַפּט אין פֿלען. דאַן איז לאַנאָוויץ געווען אַ שלאַכט־פֿעלד און די שיסערייען צווישן די רוסן מיט די דייטשן, האָבן געדויערט שעהן לאַנג. דערווייל האָט מען געלעבט אין אַ שרעקלעכן פּחד, וואָס וועט זיין מאָרגן? דערנאָך איז שטיל געוואָרן אין שטאָט.

אַזוי זענען אָנגעקומען די דייטשן (יולי 1941)

אין אָנפֿאַנג זענען געקומען פּאַטרולן אין 3 טאַנקן. אַרויפֿגעפֿאָרן ביז „אַרויף" און צוריק. געכאַפּט אַ שטיי־פּונקט נאָענט צו דעם פּראַוואָסלאַווישן קלויסטער, אַנטקעגן גליניקס שטוב.

די אוקראַינער האָבן זיך גרופּירט אַרום זיי, אַרומגערינגלט זיי מאַסנווייז, פֿון קינד ביז אַלט. דאָס ערשטע מאָל, ווי זיי האָבן געזען אַ טאַנק. דאָס איז געווען פֿאַר זיי ממש אַ סענסאַציע. און נאָך עפּעס: זיי האָבן געפֿילט מיט זייער גויאישן אינסטינקט, אַז ס'איז כדאי מיט זיי פֿאַרבונדן אַ פֿריינדשאַפֿט.

גלייך זענען זיי אַריין צו זעליג „רופֿא". דאָרט איז געווען דער רוסישער קאָאָפּעראַטיוו. אַרויסגעשלעפּט פֿון דאָרט אַ גראַמאָפֿאָן און אָנגעפֿאַנגען שפּילן אין מיטן גאַס. דעם גראַמאָפֿאָן האָבן זיי אַוועקגעשטעלט אויף אַ טאַנק און עס האָט זיך געהערט דווקא נישט קיין דייטשע מוזיק.

נאָך די טאַנקן זענען אָנגעקומען גרופּן מיליטער און קאַוואַלעריע.

אויך זיי האָבן דאָס ערשטע דורכשפּאַצירט די שטאָט דורך דער לענג און דורך דער ברייט און דערנאָך האָבן זיי זיך באַזעצט אויף דער „בלאָטע" און פֿון דאָרט, האָבן זיי זיך אַרויסגעלאָזט פֿאַר טאָג זוכן עסן פֿאַר זיך און פֿאַר דעם לעבע־דיקן אינווענטאַר. זיי זענען אַריין אין יעדער יידישער שטוב און אַרויסגענומען פֿון דאָרט זעק מיט תבואה, מעל, גרויפּן, פֿאַסאָליעס. אַלץ, וואָס מען האָט אָפּגע־שפּאָרט אויף אַ שוואַרצן טאָג. ס'זענען געווען פֿאַלן, וואָס זיי האָבן געצוווּנגען די יידן זיי זאָלן אַליין געבן די אַלע פּראָדוקטן. עפּעס פֿונעם נאַציזם האָט זיך שוין געלאָזט פֿילן. נישט אין עצעם פֿון נעמען די פּראָדוקטן, נאָר אויף וואָס פֿאַר אַן אופֿן.

פאַרשידענע פעטס, ווי פוטער, חזיר־פעטס, גענדזן־שמאַלץ, אָדער פון עופות, דאָס האָבן זיי דווקא זייער איידל געבעטן.

אַזוי האָט זיך געצויגן עטלעכע טעג, אַ וואָך, און אפשר אַ ביסל מער. דאָס זענען געווען געשפּאַנטע און נישט קיין קלאָרע טעג. יעדן טאָג לאָזט זיך אַרויס גרופּנווייז מיליטער איבער דער שטאָט, צווישן די שטובער, קאָנפיסקירן עסנוואַרג פאַר זיך און פאַר די פערד. אַזוי טאָג און נאַכט. דאָס לעבן שטעלט זיך אָפּ, עס ווערט פאַרגליווערט.

אין צווישן האָט אויפגעהערט דאָס באַוועגונג פון מיליטער. עס האָבן אָנגעהויבן קומען פּריוואַט־מאַשינען מיט נאַציס פון די הויכע ראַנגעס. אַ טייל איז אַוועק, און עטלעכע בלויז זענען געבליבן כדי צו אָרגאַניזירן די מאַכט. מען קען זאָגן, אַז אין אָנפאַנג פון זייער קומען, האָבן זיי ספּעציעל נישט דערקוטשעט די יידן. דאָ און דאָרט, האָבן די „וויכטיקע פּערזאָנען" זיך צוגעטשעפּעט צו אַ יידן, און אים אָפּגעשוירן די באָרד.

דער ערשטער קרבן איז געווען מעכל קאוועלס. אַ נאַצי האָט אים, מיט זיין שווערד, אַרויסגעריסן זיין באָרד. אויסער דעם, האָבן זיי געוואָרפן לאָזונגען די גאַנצע צייט, ווער עס האָט יאָ פאַרשטאַנען, אָדער נישט פאַרשטאַנען, אַז די „רוסן קאַפּוט", די „יודען קאַפּוט", די „פּאָליאַקן קאַפּוט", נאָר די אוקראַינער „גוט".

אונדזערע „שכנים" די הערשער

די אוקראַינער האָבן איבערגענומען די מאַכט. אַזוי ווי די רוסן האָבן איבערגעגעבן די שליס־פּאָזיציעס די יידן, אַזוי האָבן די דייטשן איבערגעגעבן די מאַכט די אוקראַינער.

מיטן איבערנעמען די מאַכט האָבן די אוקראַינער אונגעפאַנגען מאַכן צרות. זיי פלעגן קומען ביי נאַכט נעמען די יידן, (כלומרשט) צו דער אַרבעט, און זיי הרגענען. קלאָר, אַז דאָס ערשטע, זענען זיי געגאַנגען צו יידן, וואָס זיי האָבן געהאַט מיט זיי פּערזענלעכע חשבונות. די ערשטע נאַכט, האָבן זיי גענומען: ישראל כץ, ברוך — פּרצס זון, מייצי שפּילער, נפתלי און אַליעזר ווינער. געבראַכט זיי נעבן ליבער בורשטיין. דאָרט זיי געהרגעט און זיי דאָרט באַגראָבן. מיט בערצ'יקן האָבן זיי, צופעליק, אַנדערש געהאַנדלט. זיי האָבן אים גענומען, געמוטשעט, צעבראָכן אַ האַנט, געשלאָגן מכות־רצח, און אים באַפרייט. נישט קוקנדיק דערויף, וואָס זיי האָבן אים די ערשטע נאַכט באַפרייט, האָבן זיי אים שפּעטער ווידער גענומען און מיט שטעקנס געהרגעט.

אין פאַרלויף פון די ערשטע נעכט, האָבן זיי געהרגעט אַ 60 מענטשן. דאַן זענען זיי געקומען צו אליק צאַפּ און יוסף קליינמאַן און זיי גענומען מיט לאָפּאַטעס אין די הענט צו „באַגראָבן" די יידן. אין דער זעלבער נאַכט זענען אויך זיי נעלם געוואָרן. די „מעטאָדן" האָבן זיך אָנגעהויבן אויסבעסערן...

די אוקראַינער האָבן אויך אין די מיידלעך נישט פאַרגעסן. אָדער זיי האָבן זיי געהרגעט, אָדער פאַרגוואַלדיקט און נאָכער באַפרייט.

בדרך כלל האָט זיך געפּילט, אַז דאָ רעכנט מען זיך אָפּ פּריוואַטע חשבונות פון יאָרן לאַנג. די חשבונות האָבן זיי געמאַכט מיט אַ סך יינגלעך. אַ מאָל זענען זיי געקומען און גענומען בורע מרגולית. ווען זיי האָבן אים אַרויסגענומען, האָבן די עלטערן זייער געוואַלדעוועט און געלאָפן זוכן הילף. זיי זענען אָנגעקומען ביז צום דייטשישן גובערנאַטאָר. ער האָט געוווינט ביי דער באַן. ער האָט זיך צעלאַכט און געפרעגט:

— וואָס איז דער געשריי? מ'האָט דאָך אים נישט געהרגעט. באַשעפּטיקט מיך נישט!

זיי זענען אַוועק מיט דעם, מיט וואָס זיי זענען געקומען. בורע איז דערווייל נעלם געוואָרן. שפּעטער האָט מען זיך דערוווּסט, אַז דאָס איז ווידער געווען אַ נקמה פון אַן אוקראַינער, בורע האָט אַ מאָל באַליידיקט זיין זון.

אין די אַלע טאַטן האָבן די דייטשן נישט גענומען קיין אָנטייל. זיי האָבן געגעבן די אוקראַינער פולע פרייהייט, זיי זאָלן כוליגאַנעווען וויפל זייער האַרץ גלוסט און דערווייל מאַכן פאַר זיי די שוואַרצע אַרבעט.

צוואַנגס אַרבעט — און אַ גאַראַנטיע פון יידן

די צווייטע סטאַדיע איז געווען אין אויגוסט. די אוקראַינער האָבן אָנגעהויבן ערנסטער נעמען יידן צו דער אַרבעט. אין אָנפאַנג זענען יידן געווען צופרידן מיט דער אַרבעט ביי דער באַן־סטאַציע. דאָרט האָט מען געאַרבעט ביי לאַדן וואַגאָנעס. זיי האָבן געבראַכט בגניבה, אויסבאַהאַלטן, פאַרשידענע זאַכן; קליידער און שטוב־כלים און די פּויערים פון די דערפער פלעגן קומען נעמען די זאַכן און געבן דערפאַר עסנוואַרג.

מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז דער הונגער ביי די יידן האָט זיך נאָך אָנגעהויבן פאַר די רוסן און איצט, ביים דייטש־אוקראַינישן רעזשים, איז בכלל נישט געווען קיין מסחר, איז במילא נישט געווען קיין עסן. דאָס איז געווען די גרעסטע דאגה, ווו נעמט מען אַ ביסל עסן? מען האָט געחלומט וועגן עסן. ווען מ'האָט דערפילט דעם טעם פון גיין צו דער אַרבעט, האָט מען אָנגעהויבן אויסמיידן גיין צו דער אַרבעט. און די הויפּט סיבה פון נישט וועלן גיין צו דער אַרבעט איז געווען, וואָס די כוליגאַנעס פלעגן שטיין אויף דעם וועג און וואַרפן שטיינער אויף די יידן. פאַרקלאָגן זיך אויף זיי איז נישט געווען צו וועמען. און אוי און וויי איז געווען צו דעם, וואָס איז געגאַנגען זיך קלאָגן.

פלעגן זיך די מענער אויסבאַהאַלטן מען זאָל זיי נישט נעמען צו דער אַרבעט. די פרויען האָט מען נישט אַזוי געמאַטערט. ס'האָט זיי אָבער געפעלט אַרבעטער. פלעגן די דייטשן זוכן די מענער אין די שטובער. אַ מאָל זענען זיי אַריין אין שול און דאָרט געטראָפן יידן דאַוונען, האָבן זיי אַרויסגעשלעפּט פון אַלט ביז יונג. די יונגע, די פעאיקע צו דער אַרבעט, האָבן זיי אַוועקגעשיקט צו דער אַרבעט און די אַלטע, האָבן זיי פאַרנומען אַלס גאַראַנטיע און איינגעזעצט אין טורמע. (יצחק בוכשטיינס געוועלב האָט מען פאַרוואַנדלט אין אַ טורמע). צווישן די יידן זענען

געוועז: עזיאל רבין, יצחק מלמד, מאָטל שפּייזמאַן, משה טעפּער, משה קירשנער. צו די חשובע יידן האָבן זיי אויך גענומען אַ פּאָר קבצנים, פרעמדע, וואָס זענען אין בית־מדרש געוועז, אָנוואַרעמען אַ ביסל די ביינער.

מער האָבן מיר זיי נישט געזען. זיי האָבן אַפילו נישט זוכה געווען צו זיין אין געטאָ, זייער גורל איז געווען אַ ביטערער.

די דייטשן האָבן פאַרבאָטן די געבורט־צאָל

אין אַ טאָג, האָט אין מיטן מאַרק מודיע געווען דורך אַ הילכער, דער נאָמי־נירטער דאַן סאָלטיס, דער אוקראַינער יאַקוב סוצקי, אַז ס'איז פאַרבאָטן די יידן צו האָבן קינדער און ווער עס וועט נישט אויספאָלגן דעם געזעץ, וועט מען דעם מאַן קאַסטרירן און די פרוי מאַכן אַ עקרה. דעם באַפעל האָט געדאַרפט איבער־זעצן ישראל ר' אהרונס, ליידער האָט ער נישט פאַרשטאַנען קיין איין וואָרט אוקראַיניש. אַלס שטראָף, האָט מען אים באַלד אַרעסטירט און אים איינגעזעצט צוזאַמען מיט די האפּט־יידן. שפּעטער האָט מען צו זיי צוקאָאָפּטירט נאָך ירוחם פורמאַן, עוזיאל רייכמאַן, און אויסער זיי האָט מען אַרעסטירט נאָך אייניקע און אויך די, וואָס האָבן געהאַט פונקציעס אין יענעם רעזשים — אַלע האָבן געהאַט דעם זעלבן גורל. די טורמע איז געוואָרן צו ענג, קיין קלאָזעטן זענען נישט געווען, און דאָרט ווו מ'האָט געגעסן און געשלאָפן, דאָרט האָט מען געמאַכט די באַדערפעניש.

די ערשטע טעג, האָבן די משפחות געבראַכט זיי איין מאָל אין טאָג עסן. נאַכער האָבן זיי דאָס אויך פאַרבאָטן און מ'האָט זיי מהפקר געווען צום הונגער און צו אַ לאַנגזאַמען טויט. ביז היינט ווייסט מען נישט, ווי אַזוי זיי האָבן געענדיקט מיט זיי, ווייל צום געטאָ איז קיין שמועה וועגן זייער גורל נישט צוגעקומען. לויט די אוקראַינער האָבן שפּעטער איבערגעגעבן, האָט מען זיי איבערגעפירט קיין בילאָזורקע צופוס, אויסגעמאַטערטע און אָנגעווייטיקטע, און דאָרט זיי געהרגעט און אַלע צוזאַמען באַגראָבן. לויט דער עדות, געפינט זיך זייער קבר אויפן וועג ביים אַריינגאַנג קיין בילאָזורקע.

דאָס אויפשטעלן דעם געטאָ

נאָך די יום־טובים האָט זיך פאַרשפּרייט אַ שמועה, אַז די דייטשן שטעלן אויף אַ געטאָ פאַר די יידן. די ערשטע שטוב, וואָס זיי האָבן צעוואָרפן פאַר דעם צוועק איז געווען אשר פויגלעס. אייגנטלעך האָט מען נאָר צעוואָרפן די נייע שטוב, די אַלטע האָט מען געלאָזט. זיי האָבן נאָר צענומען די אָנגעטוענע שטוב אויף דער אַלטער. אַזוי האָט מען געבויט אין לאַנאָוויץ. יידישע אַרבעטער האָבן אָנגעהויבן אויפשטעלן דעם פאַרקן פון 4—3 מעטער די הויך. מאַטעריאַל צום פאַרקן, האָט מען גענומען פון יידישע שטובער, וואָס זענען פאַרלאָזט געוואָרן מיטן אַוועקגיין פון די רוסן פון דער שטאָט. דער געטאָ האָט זיך אָנגעהויבן באַצייכענען.

אָנפאַנג אדר, בערך אין חודש פעברואַר 1942 איז אַרויס אַ באַפעל, אַז אין משך פון 3—2 טעג זאָלן אַלע יידן איבערגעפירט ווערן אין געטאָ, יידן, וואָס

זייערע שטיבער זענען נישט אַריינגעפאַלן אין געטאָ, האָבן אָנגעפאַנגען זוכן אַ שטיקל צימער ביי זיי אין די דירות. די יידן האָבן דאָס געטאָן מיט ברידערלעכ־קייט און צוזאַמען געשטופט זיך, בכדי אריינצונעמען די „פליטים”.. ס׳האָבן זיך געשאַפן גוטע שכנישאַפט, וואָס זענען, לײדער, פאַרבונדן געווען אויך צו איין גורל...

אויסער לאַנאָוויצער יידן זענען אויך געווען אין געטאָ משפחות פון ביאַלאָ־זאָרקע, פון קאַטערבורג און אויך פליטים פון אַנדערע שטעט פון פוילן, וואָס דער דייטש האָט פאַרנומען און זיי זענען אַנטלאָפן פון דאָרט צו דער רוסישער גרענעץ מיט האָפענונג צו באַקומען דאָרט אַ שוץ־אָרט.

דער פאַרקאַן פונעם געטאָ האָט זיך צעשפרייט פון יענקל גאכמאַן (פון די מצות) אין דער לענג פון גאַס, וואָס פירט צום בית־מדרש, אַרומנעמענדיק דעם בית־מדרש, די שול און ביז שמחה שניידערס שטוב, און פון דאָרט איז געגאַנגען דער פאַרקאַן רעכטס ביז מעכל גאָלענדער, פון דאָרט צו זלמן פרנס, ביז חיים הערש געלער און ווידער ביז יענקל גאכמאַן.

די אַלע הייזער, וואָס זענען געווען אויסער דעם פאַרקאַן, זענען געווען הפקר און נישט באַוווינט.

די שול האָבן זיי פאַרוואַנדלט אין אַ סקלאַד פון תבואה. איז דער אונטער־שטער חלק אַריין אין געטאָ, און דער פראָנט, מיטן אַריינגאַנג, האָט געהערט צו דער פרייער וועלט. אַזוי, אַז די גרויסע שול איז נישט געווען פאַר די יידן, דאַקעגן דער בית־מדרש האָט אין גאַנצן געהערט צו די יידן און עס האָבן אַפילו דאָרט געוווינט איינציקע עלנטע, אָרעמע מענטשן, וואָס האָבן נישט באַוויזן זיך צו פאַר־זאָרגן אַ פּלאַץ ביי עמיצן.

די קאָנצענטרירונג אין געטאָ

צוויי טעג פאַר פּורים האָט מען אַלע יידן קאָנצענטרירט אין געטאָ. מ׳האָט פאַרמאַכט די טויערן פון געטאָ און אָוועקגעשטעלט אוקראַינישע פּאָליציי צום היטן. זיי האָבן נישט געטאָרט אַריינגיין אין געטאָ און די יידן האָבן נישט געטאָרט אַרויסגיין פון דאָרט. דאָס גאַנצע יידישע לעבן האָט זיך באַוועגט אין זייער אַ באַ־גרענעצטן שטח.

איידער מיר זענען אַריין אין געטאָ, האָבן מיר איבערגעפירט אַלע מעבל צו די גויאים, כדי זיי זאָלן אונדז ברענגען אַ ביסל עסן, ווען מיר וועלן זיך נויטיקן. אויסער דעם, האָבן די יידן נישט געטאָרט נעמען מיט זיך, אויסער אַ פּאָר שמאַטעס, עטלעכע קליידער, און בעטן. במילא וואָלט דאָס מעבל נישט אַריין אין דער ענג־שאַפט, וווּ מ׳האָט געוווינט, איז נישט געווען כדאי זיך איינשטעלן דאָס לעבן.

שפּעטער, ווען מיר האָבן זיך באַגעגנט מיט די גויאים און געבעטן עפּעס פאַרן מעבל, האָבן זיי אונדז בכלל נישט דערקענט, זיי האָבן בכלל אונדז אויסגע־מיטן.

אין די טעג פאַרן אַריין אין געטאָ, זענען פאַרגעקומען זייער פיל רויבן. די דייטשן האָבן געשלעפּט זילבער און גאָלד וויפל עס האָט זיך געלאָזט. זיי האָבן

געפּרעסט ביי ווען ס'איז נאָר געווען. אָבער דאָס האָבן זיי נישט געמאַכט פּרי־וואַט, נאָר לויט אַ באַפעל פון דער רעגירונג. ערגער איז געווען דער רויב פון די אוקראַינער. די גויאים, וואָס פלעגן קומען יעדע וואָך אין שטאָט און האָבן געקענט יעדן ייד און יעדע שטוב, און יעדן ווו ער האָט געוווינט, האָבן זיי באַנאַכט, ווען מיר פלעגן זיך צוזאַמענעמען, אַריין און גענומען וואָס זיי האָבן געוואָלט. ליידער איז נישט געווען פאַר וועמען זיך פאַרקלאָגן. אויך די דייטשן האָבן גערויבט פאַר זיך פּריוואַט אין די הייזער, וואָס די יידן האָבן פאַרלאָזט. זיי האָט געצויגן ספּעציעל צו גאָלד און צירונג.

איך געדענק אַן אָוונט פאַרן אַריין אין געטאָ, האָט מיין טאַטע באַשלאָסן צונע־מען מיט זיך אַ זאַק מיט טאַביק־בלעטער, ער זאָל האָבן וואָס צו רויכערן, כדי צו צעשטרייען די געדריקטע לגע אין געטאָ, וועלכע זיי האָבן ,ליידער, פאָראויס־געזען. פּלוצים איז אַריין אַ דייטש, האָט זיך אַרומגעקוקט, גענומען דעם זאַק און נאָך קליינע און טייערע זאַכן, און איז אַוועק.

צו מיר זענען אויך אַריין דייטשן און גענומען תבואות און נאָך אַנדערע זאַכן פאַר זיך.

דאָס זענען געווען פּריוואַט־רויבן פון די דייטשן, אָבער זיי זענען געווען שרעקלעך, ווייל דאָס זענען געווען די לעצטע זאַכן, וואָס זענען פאַרבליבן צום לעבן אָן אַ ביסל האָפענונג.

אַ פּאָר טעג נאָכן עקזיסטירן פונעם געטאָ, האָט נאָך ד"ר ליטוואַק געוווינט אויסערן געטאָ, אין זיין דירה, וואָס איז געווען אין פּוילישן פאָלקס־הויז.

אין איין פרימאָרגן האָט ער באַקומען אַ באַפעל איבערצוגיין אין געטאָ. ער האָט געבעטן, אַז מ'זאָל אים איבערפירן אין קרעמעניצער געטאָ. מ'האָט געזאָגט, אַז עס פּאַסט אים נישט, ווייזט אויס, דעם אינטעליגענט, צו זיין אין איין געטאָ מיטן „ערב־רב" פון לאַנאָוויץ, און אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז דאָרט האָט ער חברים. ריכטער, דער נאַצי, האָט אים דאָס גלייך באַשטעטיקט און בכדי צו באַ־וויזן זיין העפלעכקייט, האָט ער אים געזאָגט, ער זאָל דינגען עטלעכע וואָגנס איבערצופירן זייערע זאַכן. ליטוואַק איז געווען זייער גליקלעך פון זיין שיינער באַציאונג און עס האָט זיך ביי אים אין האַרץ אויפגעוועקט האָפענונג. ווען די וואָגנס מיט די טייערע זאַכן און די מאָדערנע מעבל זענען איינגעפּאַקט געוואָרן, האָט ריכטער געגעבן אַ באַפעל אַוועקפירן דאָס צו אים און דעם דאָקטאָר מיט זיין פרוי און טאָכטער געהייסן פאָרן קיין קרעמיניץ. פאָרנדיק פון קאַטערבורג, האָב איך זיי באַגעגנט.

דאָס אָרגאַניזירן פונם געזעלשאַפטלעכן לעבן אין געטאָ

אין געטאָ האָבן זיך אָנגעהויבן דערוועקן פאַרשידענע פּראָבלעמען : אָרגאַ־ניזירן עסן פאַר ברויטלאָזע און ס'זענען נאָך געווען אַנדערע ענינים צו דערליידיקן פאַר נויטווענדיקטע. דאַן האָבן די דייטשן נאָמינירט דעם יודען־ראַט און די יידישע פּאָליציי, זיי זאָלן אויספירן פאַר זיי די אַרבעט אין געטאָ.

צו אונדזער מזל, זענען אונדזערע יידן פון יודען־ראַט נישט דורכגעפאַלן. אין שפּיץ פונעם יודען־ראַט איז געשטאַנען אַ ייד פון דייטשלאַנד. ער איז געווען ביי אונדז אַ פּליט. די לאַנאָוויצער חברים פון יודען־ראַט זענען געווען: בעניעק גורוויץ, מרדכי אַקערמאַן, (סוסיה בוכשטיינס מאַן), בונים ברימער, און נאָך צוויי, וועלכע איך קען זיך נישט דערמאָנען.

אין דער פּאָליציי זענען געווען: רפאל קאַרפּמאַן, (קאָמענדאַנט), מענדל קישקע, עזריאל בראַצקע, (זלמנס זון), יחזקאל ווייצמאַן, אברהם קרעפּער, לייבקע וויס, לייזער ראָזענבערג, (מיין ברודערס זון) און נאָך. אויך די געטאָ־פּאָליציי איז אויסגעשטאַנען ביי אונדז דעם פּרווו מיט ברודערלעכקייט און טראַגישער איינהייט, אויסער איינעם, וואָס איז דורכגעפאַלן, צוליב טפשית.

די ערשטע זאַך, וואָס דער יודען־ראַט האָט אָרגאַניזירט, דאָס איז געווען אַ קיך פאַר נויטבאַדערפטיקע. איר אויפגאַבע איז געווען צונויפצוקלייבן פון פאַרשידענע קוועלן פּראָדוקטן און אויסהאַלטן די גאָר אָרעמע מענטשן. די קיך איז געווען אין וואדאס הויז, די דייטשן פלעגן געבן אַ ביסל פּראָדוקטן און מיר פלעגן שאַפן דאָס איבעריקע און אַזוי האָבן מיר אַ ביסל אויפגעהאַלטן די אָרעמע און קאַנדידאַטן צום טויט, נאָך פאַר דער קאַטאַסטראָפע. און מיינט נישט, אַז ס'איז געווען אַזוי לייכט און פּשוט. יעדער טאָג לעבן־בלייבן אין געטאָ, היינט נאָך אַ טאָג האָפענונג און גלויבן אין אַ בעסערער צוקונפט און ווייניקער אַ טאָג פון ליידן אין אַ רעזשים פון רשעות, וואָס זיין סוף וועט אוודאי אַ מאָל קומען. עסן שול פאַרשידענע זאַכן און באַקומען פון די אוקראַינער, די וואָס האָבן געהיט דאָרט האָבן מענטשן געהאַט אַ ביסל פון זאַפּאַסן, אויסער דעם, פלעגן יידן ברענגען אין דעם מגאַזין פון תבואה, אַ ביסל קאַרטאָפל, אַ ביסל תבואה, אַ שטיקל ברויט, פּאַסאָלעס, און נאָך אַנדערע פּראָדוקטן, וואָס קענען ליגן.

די שול איז געשטאַנען העלפּט אין געטאָ, איז דאָרט געווען אַ מין שמוגלגרענעץ. די גויאים פלעגן אַריינברענגען די פּראָדוקטן דורך דער טיר, וואָס איז געווען אויסערן געטאָ און מיר פלעגן ברענגען די זאַכן צום בייטן, דורך דער אינעווייניקסטער טיר. אַזוי פלעגט מען בייטן, ביז ס'האָבן זיך געענדיקט די זאַכן.

הונגער און טויט אין געטאָ

די ערשטע צייט, האָט מען באַקומען אַ פּוד קאַרטאָפל פאַר אַן אָנצוג. נאָכער איז די פּרייז אַראָפּגעפאַלן, ווייל די גויים האָבן זיך דערוווסט, אונדזער שלעכטע לאַגע, האָבן זיי אָנגעפאַנגען אונדז דריקן, געבן פּראָדוקטן, וואָס האָבן קיין שום ווערט נישט געהאַט און פאָדערן פאַר דעם ווערטפולע זאַכן. אין משך פון דער צייט, האָבן יידן געהונגערט נאָך אַ שטיקל ברויט און די צאָל שטאַרבנדיקע פון הונגער איז אין געטאָ געווען זייער גרויס.

דער פליכט פון יודען־ראַט אין אָרגאַניזירן דאָס ביסל עסן, איז איצט געוואָרן נאָך מער חשוב און שווערער פון טאָג צו טאָג. דער יודען־ראַט האָט אויך געדאַרפט איינאָרדענען די מענטשן, וואָס גייען צו דער אַרבעט, לויט דער ריי. איך וויס

נישט צוליב וואָס איז לאַנאָוועץ געווען אַ מיוחס, מ׳האָט פון איר געפאָדערט אַרבע־טער קיין ראָוונע און אויך אין דער סביבה.

די אַלע, וואָס זענען אַרויס צו דער אַרבעט, האָבן געהאַט די מעגלעכקייט אַ מאָל אַריינצוברענגען אַ שטיקל ברויט און צוליב דעם, האָט יעדער געוואָלט גיין צו דער אַרבעט. אָבער די לאַגע איז געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג. אין געטאָ האָט מען קאָנצענטרירט מער פון 2.000 מענטשן. אויסער לאַנאָוויצער זענען אויך געווען ביאַלאָזאָרקער יידן, קאַטערבורגער, און פון די אַרומיקע דערפער. ס׳זענען אויך געווען פליטים פון ווייטע שטעט, וואָס זענען אַנטלאָפן פון דאָרט, ווען די דייטשן זענען אַריין און געקומען צו אונדז, כדי צו זיין נאָענט צו דער רוסישער גרענעץ. ביי אונדז זענען זיי געבליבן שטעקן און נישט געקענט דורכ־רייסן די געשלאָסענע גרענעץ.

דער הונגער האָט אָנגעפאַנגען געבן זיינע רעזולטאַטן, קינדער זענען געשוואָלן געוואָרן און געשטאָרבן פאַר די עלטערנס אויגן און קיינער האָט נישט געקענט זיי העלפן. מענטשן האָבן זיך געזעגנט איינער מיטן אַנדערן, מיט דער איבער־צייגונג, אַז מאָרגן וועלן זיי שטאַרבן און אין געטאָ האָט געהערשט אַ שרעקלעכע פאַרצווייפלונג און אויסזיכטלאָזיקייט.

די דייטשן האָבן נישט געלאָזט באַגראָבן די יידן אויסערן געטאָ און מ׳האָט געמוזט באַגראָבן אויפן פלאַץ. ווער עס רעדט וועגן „קברות האחים", פאַרגעסט, אַז אין געטאָ אַליין איז דאָ אַ „קבר אחים". די מתים פלעגן מיר צוזאַמענעמען מיט די הענט אָן שום מעגלעכקייטן צו ברענגען זיי צו קבורה, לויטן יידישן דין און ווי עס דאַרף צו זיין. זייער זעלטן האָבן זיי דערלויבט צו באַגראָבן די מתים אויפן בית־הקברות. אָבער מיר האָבן נישט קיין כוח געהאַט צו טראָגן די קערפערס אַזוי וויט. איין פערד און איין וואָגן האָבן מיר סך־הכל פאַרמאָגט אין געטאָ, פלעגן מיר אַרויפלייגן די מתים און דאָס אומגליקלעכע פערד, וואָס איז געווען אין נישט קיין בעסערער לאַגע פון אונדז, האָט נעבעך געשלעפּט. דער בעל־עגלה איז געווען מיכל מאַטיסעס, אויפן בית־הקברות האָט מען אויסגעגראָבן קברים און דאָרט זיי מקבר געווען. די גליקלעכע האָבן זוכה געווען צו קבר ישראל און צו קנאה.

איך געדענק נישט, אַז מ׳זאָל באַוויינען אַ מת. אַלע קוואַלן פון טרערן זענען געווען אויסגעטריקנט. אַ מין גלייכגילטיקייט, האָט אונדז באַהערשט. מיר זענען געווען אויסגעמאַטערטע, הונגעריקע, אָן קיין שום ווילן צום לעבן, צו קעמפן און צו עקזיסטירן.

אַ גרויס געוויין געדענק איך אין איין פאַל, אין יענער צייט, ווען ס׳איז דערטרינקען געוואָרן אהרון מילמאַנס און ריסעל ווייסמאַנס זון אין דער וואַסער־אָנזאַמלונג ביי דעם רבי, ר׳ אהרלי. ס׳איז איבער דאָרט אַריינגעפאַלן דאָס היטל, האָט ער זיך אָנגעבויגן און געוואָלט אַרויסשלעפּן דאָס, איז ער אַריינגעפאַלן און איז דערטרינקען געוואָרן. דאָס האַרץ האָט געפלאַצט צוקוקן דעם אומזיסטן קרבן. דאַן איז מען געווען געוווינט צו אַנדערע טויט־פאַלן און ווי כ׳האָב פריער געזאָגט, איז מען שוין געווען גלייכגילטיק און שוין נישט באַוויינט די טויטע. און דאָס

קינד האָט די גאַנצע שטאָט באַווײנט. דאָס איז געווען אַ קינד פון 12 יאָר אַלט, פול מיט לעבן און אַ זיס געראָטן קינד. אַלע האָבן אים ליב געהאַט. וואָס האָט מען נאָך געקענט דאַן געבן אַ קינד, אויסער אַ ביסל טרערן.

זעליג דער רופא, ראַטעוועט מיך פון טויט

איך בין פאַררעכנט געווען פאַר אַן ערד־אַרבעטער, איך בין געווען דערמיט אַ מיוחס. כ׳האָב געקענט אַרויסגיין אויסערן געטאָ און ברענגען פּראָדוקטן פאַר דער קיך פון מאָל צו מאָל, לויט די אָנווייזונגען פונעם יודען־ראַט און מיט דער דערלויבעניש פון די אוקראַינער.

איין מאָל, האָבן מיר געדאַרפט צושטעלן די דייטשן אַ האַלבן טאָן קאַרטאָפל. מ׳האָט זיי געדאַרפט ברענגען פון שומסק. בין איך צוגעפאָרן צו מיין געוועזענעם שותף, אַ גוי אַנדרושאַ, און געבעטן ביי אים זיינע פערד און געפאָרן ברענגען די קאַרטאָפל.

אויפן וועג פון שומסק האָב איך באַקומען אַ ביסל פּראָדוקטן, אויסער די, וואָס זענען געווען פאַרן געטאָ וועגן. כ׳האָב געוואָלט פּשוט אַ ביסל מחיה זיין מיין שווער מיט דער משפּחה אין שומסק און אַ ביסל אַהיים ברענגען פאַר מיין משפּחה אין געטאָ. כ׳האָב געהאַט אַ ביסל גרינע ציבעלעס, בעריקעס און מייערן.

קומענדיק צוריק אין געטאָ, איז דער טויער געווען פאַרמאַכט. שטענדיק איז דאָרט געווען איינער פון אונדזערע און איינער פון די אוקראַינער און זיי האָבן יעדן באַזוכט. דאָס מאָל איז געשטאַנען נאָר פון זייערע. מיין האַרץ האָט מיר געזאָגט שלעכטס. כ׳בין אַראָפּ פונעם וואָגן, און זיי האָבן געזוכט און געפונען דאָס ביסל נעבעכדיקע גרינס. און וויפל איז דאָרט שוין געווען? באַלד האָבן זיי פאַרמאַכט דעם טויער פונעם געטאָ און דער וואָגן איז געבליבן אין דרויסן און מיך האָט מען גענומען אין ביוראָ פון דער פּאָליציי, וואָס איז געווען אין גאָלענדערס הויז, דאָרט האָבן זיך די שקצים (דווקא באַקאַנטע), געגעבן אַ נעם צו מיר און מיר אָנגעפאַנגען שלאָגן מכות רצח. זיי האָבן מיר צעקלאַפּט די זייטן, די הויט איז געווען אין גאַנצן אין בלוט. מיין קאָפּ איז געווען פאַרנעפּלט און כ׳האָב אויסגעבראָכן אַלץ, וואָס ס׳איז אין מיר געווען.

זיי אַליין האָבן זיך דערשראָקן פון זייערע מעשים און ווען רפאל קאַרפּמאַן איז אַרייַנגעקומען, האָבן זיי מיך אָפּגעלאָזט.

אינסטינקטיוו בין איך געלאָפן ראַטעווען מיין צעבראָכענעם גייסט. כ׳בין פאַרלאָפן ביז זלמן פּרנס און צו מיין שלימזל, האָבן מיר דאָרט באַגעגנט צוויי אוקראַינער און זיי האָבן מיר נאָך מער געשלאָגן, ווי זייערע חברים.

ווען כ׳בין אַרייַנגעקומען אין געטאָ, בין איך געווען שוין אין גאַנצן געשוואָלן, פאַרגאָסן אין גאַנצן מיט בלוט, פאַרשטומט און צעמישט.

זעליג ווייס (דער רופא) האָט זיך מטפל געווען מיט מיר, נישט אָפּגעטרעטן, ביז ער האָט מיך אין גאַנצן געזונט געמאַכט.

אין דער גאַנצער פאַרטראָגנקייט, האָב איך געדענקט, אַז כ׳האָב צוגעזאָגט

דעם גוי אָפּצוגעבן די פערד אין דער צייט, האָב איך געבעטן מיין שוועסטער שרה־יענטע, זי זאָל אָפּפירן די פערד. זי האָט זיך געקענט באַגיין מיט פערד און זי האָט די פערד אָפּגעפירט אַנדרושען.

*

דער געטאָ האָט עקזיסטירט אַ האַלב יאָר. ס'זענען געווען טעג, ווען דאָס לעבן איז אונדז נמאס געוואָרן. מיר האָבן נישט געזען קיין איין פונק פון האָפענונג. מענטשן האָבן געקוקט אויף זיך ווי פאַרמשפּטע צום טויט וואָס וואַרטן אויפן אויספירן דעם אורטייל. יעדן פאַרנאַכט איז מען געזעסן אויף די טרעפּ פון די שטיבער און מ'האָט געקרעכצט און געשוויגן. ס'איז נישט געווען וועגן וואָס צו רעדן און וועגן וואָס מ'האָט יאָ געקענט רעדן, איז נישט געווען קיין מוט. האָט מען אויסגעקליבן דאָס שווייגן. מ'האָט מורא געהאַט, טאָמער וועט דאָס מויל אַנטדעקן, וואָס דאָס האַרץ פילט און ס'וועט זיך ענטדעקן אַ שרעקלעכער תהום.

מ'האָט געוווּסט, און נאָך ווי אַזוי געוווּסט, אַז דער טויט האָט דאָ נישט קיין אָפּהאַלט. דאָ איז עס די זיכערסטע זאַך, וואָס קיין כוח קען נישט שטערן. דאָס איז זיכער, אַז ער וועט קומען און מ'האָט נישט מורא געהאַט פאַר דעם טויט, נאָר אויפן וואַרטן אויף אים.

דאָס שרעקלעכסטע איז געווען די רעזיגנאַציע, דאָס אָנווערן דעם גלויבן. פרומע יידן, פאַנאַטיקער, זענען געוואָרן אויסגעליידיקט פון גלויבן, זיי האָבן נישט געדאַוונט, יעדנפאַלס נישט אין ציבור. געציילטע האָבן מקיים געווען די תפילה אין די שטיבער פאַר זיך אַליין. אַ פּאָר זענען געגאַנגען צום רב אהרליך און דאָרט מקיים געווען דאָס דאַוונען. אָבער דער רבי אַליין האָט נישט געדאַוונט. מ'האָט אויך נישט געהערט די אויסדרוקן, ווי „השם ירחם", ב„עזרת השם". ס'איז אויסגערינען דער קוואַל פון גלויבן. טאָ פון וואַנען האָבן זיי גענומען דעם כוח דאָס אויסצוהאַלטן ?

קינדער, יוגנט און געזעלשאַפט אין געטאָ

דאָס האַרץ האָט געווייטיקט אויף די קינדער. די שעפּסעלעך האָבן געגלויבט אין כוח פון טאַטע־מאַמע און געלעבט אין דער אילוזיע, אין דער צייט וואָס זיי אַליין זענען געווען אַזוי אומבאַהאָלפן, זיי האָבן דאָס נישט געוווּסט.

די קינדער זענען געווען פריי צו דער נידערגעשלאָגנקייט. די טעג זענען געווען ליידיק אָן אַ שמייכל און זיי האָבן פאַרגעסן, וואָס הייסט שפּילן זיך. זיי האָבן נישט געוווּסט פון קיין צערטלעכקייט. מ'האָט אויך נישט געשריגן און בייז געווען אויף זיי. זיי זענען געווען אַרומגערינגלט מיט אַ ים פון גלייכגילטיקייט און אומ־אויפמערקזאַמקייט. זיי האָבן פאַרלוירן דעם קאָנטאַקט מיט די עלטערן. פאַריותמטע און הפקרדיקע זענען זיי געווען אין דער נאַקעטער גאַס, וואָס ס'איז נישט דאָרט געווען נישט קיין באַהעלטעניש און נישט קיין סוד. אַלץ איז אַזוי קלאָר און אויפגעדעקט. די סכנות דראָען און די קינדער שטייען אַנטקעגן זיי אָן שום שוץ,

אַפילו אין דער גרעסטער פאַנטאַזיע, האָבן זיי זיך נישט פאָרגעשטעלט, אַז עפּעס קען געשען אַ נס.

פריער האָט זיי שמואל מרגולית צוזאַמענגענומען און האָט זיי געלערנט פון קאָפּ, וואָס ער האָט געדענקט. שפּעטער האָט ער אויפגעהערט. יעדן טאָג איז אַן אַנדער קינד געשטאָרבן פון הונגער.

צוקוקנדיק זיך צו די קינדער אין געטאָ, איז נמאס געוואָרן דאָס לעבן.

די יוגנט איז געשטאַנען אין די ווינקלען נאָר, כ׳ווייס נישט וועגן וואָס האָבן גערעדט די ייִנגלעך מיט די מיידלעך, וואָס זייער האָפענונג צו לעבן איז געווען האָפענונגסלאָז. זיי זענען אַרומגעגאַנגען ווי שאָטנס. די פראַגע פון צוציִאונגס־קראַפט פון ייִנגל צו אַ מיידל האָט בכלל נישט עקזיסטירט. אַלע זענען געווען גלייכגילטיק צו דעם און צום לעבן אוודאי. זעלטן ווען, מ׳האָט געזען אַ פּאָרל, וואָס האָט אַ ביסל פאַרזיסט דעם ביטערן לעבן.

אַלע האָבן זיך געשטופּט צו זיין מיט דער משפחה. אַ מינוט׳ האָט אַ צי געטאָן צום מיידל, אָדער צום ייִנגל, אָדער צו חברים. אָבער באַלד איז מען צוריק אַריין אין שטוב, צו דער משפחה אין דעם אומגליקלעכן צימער, טאָמער, חלילה, וועט מען פאַרשפּעטיקן זעען דעם גאַנצן פּראָצעס פון פאַרניכטונג פון זייערע טייערע, טאָמער וועלן זיי גיין דאָ, אָדער דאָרט, און דערווייל וועלן זיי נישט בלייבן.

די טראַגעדיע האָט זיך אויסגעדריקט אויך אין דעם, וואָס מ׳האָט נישט געהאַט קיין נייגונג צו רכילות. אין געטאָ איז נישט געווען קיין רכילות. קיינער האָט נישט אין זינען געהאַט קיינעם, נישט קריטיקירט איינער דעם צווייטן און נישט אָפּגע־לאַכט. דאָס האַרץ האָט נישט דערלאָזט זיך וויצלען אויף יענעמס חשבון אין דער צייט, ווען ער איז פאַרמשפּט צום טויט, אַז ער איז אומגליקלעך.

צום אָנפאַנג האָט מען נאָך געפּרוווט אַ ביסל דערמאָנען די גרויסע ליבע פון שמואליק קופּיעץ צו גיטל קאָגאַן, אייזיק קופּיעץ צו ביינבלאַטס טאָכטער. וועגן בעניעק גורוויץ, אַז ער האָט ליב געהאַט צו זיין אין געזעלשאַפט פון בערצ׳יקס אלמנה. אָבער דאָס אַלץ האָט מען גערעדט מיט פאַרשטאָפּטע הערצער.

דער דורכפאַל פון רפאל קאַרפּמאַן

איין מאָל האָב איך געבראַכט מעל אין געטאָ. דורך אַ נס, איז מיר געלונגען אַריינצוברענגען דאָס מעל. רפאל קאַרפּמאַן האָט דאָס באַמערקט און געפאָדערט פון מיר אויסלייז־געלט און ווען איך האָב נישט מסכים געווען, האָט ער דאָס דער־ציילט איינעם פון זיינע אוקראַינישע חברים. מ׳האָט מיך גלייך גענומען אין דער אוקראַינישער פּאָליציי און מ׳האָט מיך געשלאָגן ביז צום טויט. זיי האָבן מיך אָפּגע־לאָזט, ווען זיי האָבן געזען, אַז כ׳בין שוין אַ פאַרחלשטער, און כ׳קען זיך שוין נישט העלפן. אונטערן באַוווסטזיין, האָב איך מורא געהאַט צו בלייבן דאָרט, אפשר וועלן אָנקומען אַנדערע און וועלן באַנייען דאָס שלאָגן. אָבער כ׳האָב זיך נישט געקענט רירן פון פּלאַץ.

אויף מיין מזל, האָבן דאָרט, אין דער פּאָליציי, געאַרבעט בראַנדל בוכשטיין

און גיטל ברימער. זיי בײדע האָבן מיך געראַטעוועט. זיי האָבן מיך אַוועקגעפֿירט אין געטאָ, דאָרט בין איך געקומען צו זיך און געבליבן לעבן.

שפּעטער איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז אײגנטלעך איז רפאל נישט אויסן געווען מיר שלעכטס צו טאָן, ער האָט פּשוט זיך אָפּגערעדט פֿון האַרץ פֿאַר זײַן פֿרײַנד, אַז מ׳באַגײט זיך מיט אים נישט גוט, כלומרשט, אַזוי, אַז דער אוקראַינער האָט געפֿונען פֿאַר נויטיק אַלס פֿרײַנד, נעמען פֿאַר אים נקמה.

מ׳ליקווידירט דעם געטאָ

שבת פֿאַר ראש־חודש אלול אין 1942, האָבן מיר פּלוצים געזען אַ נישט געוויינלעכע באַוועגונג פֿון פּאָליציי, אוקראַינער און דײַטשן מיט הונט און זיי דרייען זיך לעבן געטאָ.

די הינט האָבן אויסגעזען, נישט ווי הינט, נאָר ווי ווילדע חיות, זיי האָבן זיך געריסן און געוואָלט באַפֿרײַען זיך פֿון די האַלדז־קייטן, וואָס די דײַטשן האָבן זיי אָנגעטאָן. זייער כאַרקען האָט געוועקט א מורא און אַרויסגערופֿן אַ ציטער. די דײַטשן האָבן מיט זיי מלחמה געהאַלטן. אַזעלכע הינט זענען דאָס געווען. מיר האָבן געפֿילט, אַז אַלץ איז שוין גרייט צו עפּעס, זיי וואַרטן נאָר אויף אַ באַפֿעל.

דער געטאָ איז געוואָרן אַרומגערינגלט מיט אַן ענגן גאַרטל פֿון געפֿאַר.

מיר האָבן געוווסט, אַז דאָס מאָל ענדיקט זיך אַלץ. אין משך פֿון 5 טעג האָבן די אוקראַינער געגראָבן גריבער לעבן בית־הקברות, 3 גרויסע קברים האָבן זיי אויסגעגראָבן. מיר האָבן זיך דערוווּסט פֿון דעם דורך די אוקראַינער אַליין. זיי זענען געקומען אין געטאָ און מיט גרויס שמחה אונדז געבראַכט די בשורה. ברענגען אַ שלעכטע בשורה פֿאַר יידן האָבן זיי אַלע מאָל געטאָן מיט גרויס פֿאַרגעניגן.

די טיף פֿון די גריבער האָבן מיר נישט געוווּסט. ווי זיי האָבן דערציילט, האָבן הונדערטער מענטשן געאַרבעט ביים גראָבן די גריבער. אייזערנע גראָבלעס האָבן גערייניקט די גריבער און צענדליקער פֿאָר פֿערד האָבן געשלעפּט די ערד.

מיר האָבן זיך דערוווּסט וועגן דעם אויף דעם צווייטן טאָג. די אוקראַינער האָבן דאָס דערציילט מיט אַזאַ גלייכגילטיקייט. אָבער פֿאַר אונדז זענען איבערגעגאַנגען 3 שרעקלעכע טעג, פֿול מיט פּחד און שרעק, נישט צום באַשרייבן.

מענטשן, וואָס האָבן געלעבט אַזאַ צייט אין ענגשאַפֿט און האָבן אַזוי שרעקלעך געליטן, האָבן געהאַלטן זיך ווי ברידער, געטיילט זיך מיטן ביסן, זענען פּלוצים געוואָרן ווי חיות. מ׳האָט נישט גערעדט איינער מיטן צווייטן קיין גלייך וואָרט, אָדער מ׳האָט בכלל נישט גערעדט. איינער האָט געשטערט דעם צווייטן. דאָס רעשטל יידן, וואָס זענען געווען, האָבן אָנגעהויבן אַרומלויפֿן פֿון פּלאַץ צו פּלאַץ אָן אַ ציל, מ׳איז סתם אַרומגעלאָפֿן. מ׳האָט נישט געהאַט וואָס צו מאַכן. זיי האָבן געוווּסט, אַז די וועלט איז פֿאַר זיי פֿאַרשלאָסן. ס׳איז שווער צו געבן צו פֿאַרשטיין דאָס וואַרטן אויפֿן טויט, אויף אַ זיכערן טויט. די 3 טעג זענען געווען לענגער ווי 3 יאָר.

די דײַטשן האָבן שוין אויף אונדז קיין אַכט נישט געלייגט. די אוקראַינער האָבן אויף אונדז געקוקט, ווי אויף טויטע קערפּערס, וואָס דרייען זי נאָך אַרום

און רעגן זיי אויף מיט דעם, וואָס זיי אָטעמען נאָך. מיר זענען שוין יעדן געווען איבעריק. זיי האָבן נישט געוואָלט מ'זאָל זיי שטערן אין מיטן דער גרויסער שמחה פון הרגענען יידן. אַזאַ פשוטע אַרבעט און אַזאַ גרויסער פאַרגעניגן.

מעגלעך דערפאַר, ווייל כ'בין אין דער יוגנט געווען אַזוי שטאַרק און זיך נאָך אַ ביסל געהאַלטן און מיין לעבנס־ווילן האָט נאָך געלעבט אין מיר, האָב איך ניט געקענט משלים זיין מיט אַזאַ סוף. — ס'האָט זיך געוועבט ביי מיר אַ געדאַנק צו אַנטלויפן, צו ראַטעווען זיך. כ'בין אַרומגעלאָפן גלייך מיט אַלע, ווי אַ חיה אין אַ שטייג, כ'האָב זיך אַליין נישט געקענט פאָרשטעלן, ווי אַזוי וועל איך אַנטלויפן. כ'האָב אויך נישט געקענט מיט קיינעם רעדן דערפון. כ'האָב מצליח געווען צו אַנטלויפן קיין באַרשטשיווקע, און דאָס איז געווען אַ צופאַל. זיי האָבן געוווסט, אַז איך מעג זיך באַוועגן אַלס ערד־אַרבעטער, כ'בין אַרויס פון געטאָ, ווי אין אַ געוויינ־לעכן טאָג און כ'בין אַוועק.

מיין שוועסטער מרים, איז געשיקט געוואָרן אַרבעטן אין אַ פאָלוואַרק אויסער דער שטאָט, נאָך פאַרן אָפּשליסן דעם געטאָ און זי איז נישט צוריק געקומען פון דאָרט.

זי איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן.

דאַקעגן האָט שרה־יענטע נישט געקענט אַרויסבאַקומען זיך פון דאָרט. ביזן לעצטן טאָג, האָט זי געאַרבעט אין ביוראָ און בשום־אויפן האָט זי נישט געקענט אַוועק פון דאָרט. דאָרט איז געווען אַן אוקראַאינער מיליציאַנט — אַ בילד שיינער און ער האָט זיך פאַרליבט אין איר. זי איז געווען אויסערגעוויינלעך שיין. ער האָט באַשלאָסן זי צו ראַטעווען. מיט איינשטעלן זיין לעבן, האָט ער זי געבראַכט צו זיך אין שטוב, נאָענט קיין בילאָזאָרקע. ווען נישט דאָס, וואָס ס'האָט געדראָט איר אייגענעם מאַן מיט טויט־שטראָף, וואָלט זיין פרוי זי איבערגעגעבן, ווייל זי האָט אים חושד' געווען, אָבער זי האָט עס נישט געטאָן. דאָך האָט ער זי איבערגעפירט אין אַן אַנדער דאָרף און זי איינגעאָרדנט ביי זיין שוועסטער. ער האָט איר איינ־געשאַפן פאַפּירן אַלס אוקראַאינערין און זיין שוועסטער האָט ער דערציילט, אַז זי איז אַן אָרעם מיידל — אַן אוקראַאינקע, וואָס איז געבליבן אַ יונגע יתומה.

חדשים איז זי אַרומגעגאַנגען אין דאָרף אַ פרייע, צוזאַמען מיט אַלע מיידלעך. זי האָט גערעדט אוקראַאיניש, ווי זיי. איין טאָג איז זי געגאַנגען אין מיל מאָלן אַ ביסל תבואה פאַרן בעל־הבית. אויפן וועג האָט זי באַגעגנט אַ לאַנאָוויצער פּאָלי־ציאַנט, וואָס איז געווען צו גאַסט אין דאָרף. ער האָט זי באַלד דערקענט. פון אָנפאַנג האָט ער נישט געגלויבט, אַז דאָס איז זי, אָבער ער האָט זיך צוגעטשעפּעט צו איר און אַנטדעקט, אַז זי איז אַ יידישע. ער האָט זי גענומען קיין בילאָזאָרקע און דאָרט אויף דעם בערגל פאַר דער שטאָט, האָט ער זי געהרגעט.

כ'בין געקומען אין געטאָ נאָך דער ליקווידאַציע

אין באָרשטשיווקע בין איך געווען אַ טאָג. פון דער ערשטער מינוט האָב איך נישט גערוט. כ'האָב געזוכט אַ וועג צו ראַטעווען מיין משפחה. ביי נאַכט בין

איך אַרויס קיין לאַנאָוויץ און פּרובירט עפּעס טאָן. כ׳בין געקומען אין געטאָ אויף סכנות נפשות. מיין פרוי האָט זיך שרעקלעך דערשראָקן. זי האָט געמיינט, אַז מ׳האָט מיך אומגעקערט און געפּייניקט. מיר זענען אַ גאַנצע נאַכט נישט געשלאָפן, נאָר געטראַכט ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען. מיר האָבן באַשלאָסן, איך זאָל ווידער גיין אַליין. כ׳האָב גענומען מיט זיך די קנעפּלעך, וואָס זענען געווען צוגענייט צו דעם לעצטן קליידל פון מיין פרוי. דאָס זענען געווען גאָלדענע מטבעות, וואָס זי האָט זיי איבערגעצויגן מיט שטאָף, און מיט זיי האָב איך געדאַרפט איבערקויפן אַ גוי, ער זאָל זיי ראַטעווען. כ׳האָב זיך ווידער ארויסגעגנבעט, אָבער איצט בין איך אַוועק קיין גריבאָווע, צו אַנדרושאַן. די מאַכט איז געווען אַ גאָס־רעגן, כ׳בין געגאַנגען דורך פעלד מיטן באַוויסטן נאָמען „דעם זיידנס שטיקל", אַזוי פלעגן מיר דאָס רופן. דער טייך, וואָס האָט אַרומגערינגלט דאָס אינדזל, האָט זיך צעגאָסן איבער די ברעגעס און איך בין נאַס געוואָרן ביז די ביינער.

קומענדיק קיין גריבאָווע, בין איך אַריין אין דער סטאָדאָלע ביי אַנדרושאַן און דאָרט זיך באַהאַלטן. אין דער פרי האָט מיך אַנדרושאַ אַנטדעקט. ער האָט מיר גלייך געגעבן אַנדערע קליידער. איך האָב אים נישט אָפּגעלאָזט, נאָר ער זאָל מיר געבן אַן עצה, ווי אַזוי צו ראַטעווען מיין משפחה. ער האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער וועט זוכן אַ וועג ווי זיי צו ראַטעווען. דאָנערשטיק איז אַנדרושאַ צוריקגעקומען און מיר געבראַכט די בשורה, אַז מ׳האָט שוין אַלע אויסגעהרגעט.

כ׳האָב אויסגעבראָכן מיט אַ שרעקלעך געוויין. כ׳האָב נישט געקענט איינהאַלטן זיך און כ׳האָב נישט געקענט גלויבן, אַז אַלע מיינע טייערע לעבן נישט מער. כ׳האָב באַשלאָסן, אַז כ׳מוז זיך איבערצייגן מיט די אייגענע אויגן. כ׳בין אַוועק אין דער פינצטערער נאַכט אין געטאָ..

דער געטאָ איז געווען אָפן, ליידיק, שטיל, ווי אויף אַ בית־עולם. מ׳האָט געקענט הערן דורכפליען אַ פליג. כ׳בין אַריין צו אַ געוועזענע שכנה, לוצקיס ווייב. זי האָט באַשטעטיקט אַלץ, וואָס אַנדרושאַ האָט מיר דערציילט. אַלע יידן פון געטאָ האָט מען אַרויסגענומען און געפירט אויפן בית־הקברות, אונטער אַ שטרענגן אויפזיכט פון מענטשן מיט הינט. און זיי האָבן געפירט צום נייעם בית־עולם. דאָרט האָט מען זיי געגעבן אַ באַפעל זיי זאָלן זיך אויסטאָן אינגאַנצן נאַקעט. אויסגעשטעלט זיי לויטן עלטער און צעטיילט, מענער באַזונדער און פרויען באַזונדער. אַוועקגעשטעלט זיי לעבן דריי אָפענע גריבער און זיי געשאָסן. זיי זענען אַריינגעפאַלן גלייך אין די גריבער, ווי זי האָט געזאָגט, אַז מענער באַזונדער, פרויען באַזונדער און קינדער באַזונדער. טעג האָט זיך די ערד געהויבן, אַ סימן, אַז נישט אַלע זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן פלאַץ. און די קרבנות האָבן זיך נאָך אין גרוב געראַנגלט מיטן טויט.

נאָך דער שוידערלעכער נאַכט און נאָך דעם טאָג פון מאָרד, זענען נאָך געבליבן 40 יידן, וואָס דער גוי מאַנטוך, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ וואַלד־רויבער, דער חסיד אומות העולם, וואָס איז אַ מאָל געווען ר׳ עוזיאל ראַבינס אַ פּאַרטרוי־אונגס מענטש, האָט זיי אָפּגעראַטעוועט.

צווישן די 40 יידן זענען געווען: יענקל סאַמבירער, אברהם קרפער, חיים פינטש, מיכל קרעפּער, און נאָך אַנדערע יידן, מערסטן טייל מענער, חנא ראובנס טוכמאַנס זון איז אויך געבליבן לעבן. זיין פאָטער האָט אים באַהאַנגען מיטן גאַנצן גאָלד און געלט, וואָס ער האָט געהאַט, און אים אַוועקגעשיקט צו זיינע ידידים קיין גריבאָווע. זיי האָבן צוגערויבט ביי אים דאָס געלט מיטן גאָלד און אים צוריק אַוועקגעפירט אין געטאָ און דאָרט האָט מען אים גלייך מיט אַלע געהרגעט.

משה קערנער האָט זיך באַהאַלטן ביי צ׳רנין. ער האָט אים באַצאָלט גוט געלט, אָבער נאָכן באַקומען דאָס געלט, האָט ער אים אַרויסגעטריבן און די באַנדעראָווצעס האָבן אים לעבעדיק אַריינגעוואָרפן אין אַ גרוב, וואָס האָט געדינט פאַר אַ קלאָזעט און אַזוי טראַגיש און מיאוס האָט ער געענדיקט זיין יונג לעבן.

מענטוכן, דעם גוטן גוי, האָט אויך עמיצער געמסרט. איז מען גלייך געקומען, אַרויסגעשלעפּט די באַהאַלטענע יידן און זיי אַוועקגעפירט אין געטאָ צוריק און דאָרט זיי געהרגעט מיט אַלע צוזאַמען.

דער פאַל פון משה קערנער האָט מיך אָפּגעשראָקן. זי האָט אויך באַשטעטיקט, אַז קיינער איז נישט געבליבן פון מיין משפחה. כ׳בין אַוועק פון איר אין מיטן דער נאַכט און געלאָפן קיין קראסנאליק צו מיין טאַטנס אַ פריינד, מיטיאַ, האָט ער געהייסן. דאָרט האָט זיך באַהאַלטן מיין שוועסטער אידיס שלום סגלס פרוי און גאָלדע מיילמאַנס מאַן. ער האָט דערציילט, אַז מיין טאַטע האָט ביי אים געלאָזט זאַכן און דאָס האָבן זיך די באַנדעראָווצעס דערוויסט און געקומען ביי אים פאָדערן ירושה, ער זאָל זיך טיילן מיט זיי מיטן „פאַרמעגן”. לויט ער דערציילט, האָט ער זיי שוין אַלץ אַוועקגעגעבן און דאָך גלויבן זיי אים נישט, זיי האָבן אים געוואָרנט, אַז זיי וועלן ביי אים זוכן און אים הרגענען. ער האָט ווידער אונדז געהייסן גיין. ער האָט אונדז פשוט אַרויסגעטריבן. עס האָט נישט געהאָלפן קיין שום בעטן. ער האָט איבערגעלאָזט גאָלדעס מאַן מיט דער מחשבה, אַז ער וועט אים חתונה מאַכן מיט זיינער אַ טאָכטער. שפּעטער האָבן זיי אים אַליין געהרגעט.

עזריאל גורוויץ האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ גוי מער ווי אַ יאָר נאָכן געטאָ. ער איז איבערגעגאַנגען פון איסקאָוויץ קיין רינקיוויץ. דאָס איז געווען אין טאָג פון גויאישן נייעם יאָר. אויפן וועג האָט ער אָנגעטראָפן אויף באַנדעראָווצעס און זיי האָבן אים געהרגעט. זיין קערפּער איז געבליבן ליגן אין פעלד פאַר די הינט...

✶

כ׳בין געלאָפן ווייטער און אָנגעקומען צו אַ שטונדיסט, דערציילט אים דעם גאַנצן אמת, דערציילט אים, וואָס מיטיאַ האָט אונדז געטאָן. ער האָט אים געקענט און ער האָט געוויסט די סכנה, וואָס דראָט אים. איך האָט אים געזאָגט, אַז כ׳וויל נאָך לעבן. ער האָט מיך אויסגעהערט און פאַרשטאַנען מיין ביטע. האָט ער מיר געענטפערט, אַז ער מוז זיך באַראַטן מיט די חברים. איך בין דערשיטערט געוואָרן הערנדיק דאָס. דאָך האָב איך אים געגלויבט. אפשר צוליב דעם, ווייל כ׳האָב נישט געהאַט קיין ברירה, אָדער אפשר צוליב דעם, ווייל כ׳האָב געוויסט, אַז ער איז אַ שטונדיסט.

ער האָט צוזאַמענגערופן אַ זיצונג, איך בין געווען דערוויל באַהאַלטן ווייט פון דער שטוב. כ'האָב נישט געהערט צי מ'האָט גערעדט עפּעס אויף דער זיצונג, צי האָט מען גערעדט וועגן מיר. זיי האָבן געדאַוונט, ווי שטענדיק, זייער תפילה, וואָס זיי שאַפן זי אויפן פּלאַץ, יעדער מיט זיין נוסח. נאָכן דאַוונען זענען זיי זיך צעגאַנגען. ער האָט מיך גערופן און געזאָגט, אַז איך קען בלייבן ביי זיין שכן, זיינער אַ גוטער חבר.

ביי נאַכט האָט מיין בעל־חסד געהערט טריט אונטערן פענצטער. ער האָט גלייך געוויסט, אַז דאָס איז מיטיאַ. ווען מ'האָט מער נישט געערט קיין טריט, איז ער אַרויס אין דרויסן און בודק געווען צי ס'איז שוין קיינער נישטאָ און איז צוריק אַריין אין שטוב. פון דער נאַכט אָן, אָט ער געקריגן פּחד און זייער געוואָלט פּטור ווערן פון מיר. כ'בין נאָך געבליבן 3 טעג ביי אים און דאַן אָט ער מיר געהייסן גיין.

כ'האָב געוואַנדערט — יעדן טאָג אין אַן אַנדער סטאָדאָלע, ביז כ'בין געקומען צו איין גוי, אַ צדיק. ער האָט מיך דערקענט. דאָס איז שוין געווען 8 מאָנט נאָכן ליקווידירן דעם געטאָ. דאָך האָבן די מערדער נאָך געזוכט יידן. די געציילטע, וואָס זענען געבליבן, איז זיי געווען אַ שאָד צו לאָזן לעבן. אַזוי, אַז ערשט דאַן איז געווען אַ סכנה צו באַהאַלטן אַ ייד. דאָך האָט ער זיך איינגעשטעלט און געהאַלטן מיך אין אַ גרוב, וואָס ער האָט אויסגעגראָבן פאַר מיר. ער איז געווען אַ שטונ־דיסט. מיינער אַ באַקאַנטער פון יאָרן. קלים איז געווען זיין נאָמען. ביי אים בין איך געווען, ביז די רוסן זענען אַריין — אַזְ ערך פון 11—10 מאָנאַט און כ'האָב זיך געראַטעוועט.

די גאַנצע 11 מאָנאַט האָט דער גוי געזאָרגט פאַר מיר, געבראַכט עסן און טרינקען. כ'האָב געוויסט זיין לאַגע און כ'האָב אים געוואָלט העלפן. כ'בין יעדעס מאָל אַרויס זוכן אַרבעט. אַלס קריסט, האָב איך באַקומען אַרבעט פאַר עסן און שלאָפן. און שטענדיק בין איך צוריקגעקומען צו קלימען. דער טייערער גוי האָט מיך געוואַשן און זיך אָפּגעגעבן מיט מיר, ווי מיט אַן אייגענעם ברודער. געבראַכט מיר יעדעס מאָל ריינע וועש, און אַלץ האָט ער געמאַכט באַהאַלטן, קיינער זאָל נישט באַמערקן. אויך נישט זיין פרוי און עלטערן. זיי האָבן נישט געוויסט פון מיר. דאָס איז געווען אַ גוי מיט אַ גרויסער נשמה. ליידער זענען אַזעלכע געווען ווייניק.

ווען די רוסן זענען געקומען אין 1944, האָבן זיי מיך גענומען אין דער רויטער אַרמיי.

נישט לייכט איז מיר געווען געזעגענען זיך מיט מיין ברודער און בעל־חסד, דער, וואָס האָט געראַטעוועט מיין לעבן. מיט אַ צעבראָכן האַרץ, בין איך אַוועק פון אים מיט קושן און ברכות פאַר אַ בעסערער וועלט אין דער צוקונפט.

מאיר בעקער
(בערלין)

כ׳בין אנטלאפן פון געטא לאנאוויץ
(א קינד דערציילט)

די צען ערשטע

א קינד בין איך דאן געווען, א יאר 13 אלט ווען די דייטשן זענען אריין צו אונז. לאנאוויץ האט פריער געגוססט עקאנאמיש און קולטורעל־יידיש ווען די רוסן זענען דא געווען, אונזערע עלטערן זענען דאן געווען דערשלאגן און פארצווייפלט, אבער פאר אונז קינדער האב זיי נישט געשפארט מיט צעטרויונג, זיי האבן געמאכט טאנץ־אווענדן, קינדער־ און־יוגנט־קלובן, מוזיקאלישע ארקעס־טערס און פלוצעם איז אלעס פארשוואונדן און פארשוויגן.

מיט׳ן אוועקגיין פון די רוסן איז די שטאט אויך געווארן ליידיק פון יוגנט. די אקטיווע יוגנט איז אוועק מיט זיי. ס׳זענען געבליבן נאר קינדער און אלטווארג. אזוי שפיגלט זיך אפ אונזער שטעטיל אין מיינע קינדער אויגן דאן.

מיט די דייטשן אין 1941, האבן די יידן געדענקט וועלן זיי טאקע פערזענליך ליידן, דערצו זענען זיי דאך געווינט, דערפאר אבער, האבן זיי געהאפט, וועט דאס רעליגיעזע און יידישלעך לעבן זיך אומקערן ווי געווען און זיי זענען כמעט ווי צופרידן געווען מיט דעם רוסישן רוקטריט.

אין לויף פון געציילטע טעג אבער האבן זיי געזעען, אז זיי האבן געהאט א טעות.

צווישן די דייטשן איז געווען איינער מיט׳ן נאמען ריכטער, א גוי א סאדיסט, וואס האט זיך געקוויקט מיט יענעמ׳ס יסורים און ליידן. ער איז ארומגעגאנגען אין די גאסן און געשלאגן יעדן יידן, וואס ער האט אנגעטראפן טויט קלעפ. ריכטער האט מיט זיך און מיט זיין אויפפירונג אנגעזאגט, אז יידן זענען געווארן הפקר און שוצלאז.

דעם ערשטן שבת האבן די דייטשן באלד ארעסטירט צען יידן, אריינגעווארפן זיי אין טורמע, וואס זיי האבן געמאכט ביי פיניע בוכשטיין אין קעלער־געוועלב אָן אורזאך און אָן געריכט.

צווישן די צען זענען געווען מאטעל (מלמד) שפייזמן, עוזר יידל קיסקיווי־צער׳ס, איצי מלמד, משה קופעץ און עוזיאל רבין מער ליידער געדיינקך איך נישט. דאס זיינען געווען פון די טייערסטע יידן אין שטאט און זייער ארעסט האט דערדריקט די יידן ביז פארצווייפלונג.

דער געטא

דעם 28.2.1942 האט מען אויפגעשטעלט דעם געטא אין לאנאוויץ, יידן אליין האבן אים אויפגעשטעלט אונטערן אויפזיכט פון די אוקראינישע פאליציאנטן,

כ׳וויס נישט פון וואנען מ׳האט גענומען מאטעריאל צום אויפשטעלן אים, אבער כ׳געדענק אז מ׳האט געשלעפט ברייטער פון אלע גאסן. אין לויף פון א פאר טעג איז דער געטא געשטאנען.

א האלץ־מויער איז דאס געווען, פארשפארט און פארשלאסן, פון 2 ביז 4 מעטער הויך און אלע לאנאווצער יידן זענען אהין אריינגעקוועטש געווארן.

אויסער אונז זענען שוין אין די ערשטע טעג פון געטא געבראכט געווארן יידן פון בילאזערקע, קאטערבורג און א טייל פון קרעמעניץ און אריינגעדרוקט געווארן אין געטא. סזיינען אויך געווען פליטים פון רוסלאנד פוילן פון פויליש־דייטשישער גרענעץ וואס זיינען פריער אנטלאפן צו אונז גלויבנדיק, אז אער וועט דער דייטש נישט אנקומען.

אין געטא זענען אריין די גאסן טארגאווא (רפאל קארפמאנס און בנימין ישפה׳ס שטיבער) פון דארט האט ער זיך געצויגן צו חנא ראובן טייכמן, יוסיל טעווערמאן (צאן) און ישעיה וויטעלשטיין. (אין דער אלטער שולע איז געזיצן די יידשע פאליציי) די אגראדאווע גאס און די גאס פון משה שטיינבערג (דער קרומער) ביז מיכל גאלענדער.

די צאל צימערן אין די גאסן איז געווען א קליינע און אין יעדער דירה האבן זיך צוזאמענגעדריקט פון 5 ביז 6 משפחות, אן ערך פון 25 מענטשן אין דורכשטניט.

אין געטא אריין האבן יידן געמעגט אריינגעמען נאר וואס זיי האבן געקאנט נעמען אין די הענט, ס׳האט זיך געשאפן א לאגע, אז גאנצע משפחות האבן נישט געהאט אויף וואס צו שלאפן, וואס צו עסן און דאס עסן, וואס זיי האבן מיטגע־נומען האט געקלעקט קום אויף 1־2 וואכן.

פון ערשטן טאג אן אין געטא האבן יידן געליטן הונגער. מיט דער צייט זענען מענטשן געשוואלן געווארן פון שפייזלאזקייט און געשטארבן פון הונגער. טאג איין טאג אויס זענע מענטשן געשטארבן. איינער אין די אויגן פון צווייטן, א מאן פארן ווייבס אויג, א ברודער פארן ברודער און קיינער האט נישט געקאנט העלפן.

לויט די באפעלן וועלכע מ׳האט אויסגערופן יעדן טאג פונדאסניי האט מען נישט געטארט ארויסגיין פון געטא און נישט אריינגיין אין אים, אויסער דאס גיין צו דער צוואנגס ארבעט און צוריק פון איר.

נאך א פאר וואכן האט מען באפוילן, אז ס׳איז פארווערט די באוועגונג אויך אין געטא אין די אווענט און נאכט שעה׳ן. אייגנטליך האט עס גארניט געזאגט, אבער דאן אין געטא איז די איינציקע צעשטרויונג פארן ייד געווען דאס גיין אין די גאסן פון געטא, זען מענטשליכע פנימער, כאפן א שמועס. אבער ווען דאס איז אויך פארבאטן געווארן איז דאס לעבן פארשווערט געווארן אינגאנצן. דערצו זיינען די אוקראינער געשטאנען אויף דער וואך מ׳זאל חס וחלילה נישט שטערן דעם באפעל.

מיט׳ן אויפשטעלן דעם געטא האבן די דייטשן אנגעהויבן נעמן יידן צו ארבייטן אויסער דער שטאט. יעדן טאג זענען ארויסגעגאן צענדליקער מענער און יונגלעך צו דער ארבעט, פאר וועלכער מ׳האט געקריגן שטארקע קלעפ נישט קריגענדיק אפילו א שטיקל ברויט צום עסן.

פאר זייער באקוועמליכקייט וועגן האבן די דייטשן געשאפן דעם יודנראט. איך געדענק נאך אפילו די אקטיווסטע פון זיי. ס׳איז געווען ירוחם פורמאן (בער אברהם משה׳ס) אברהמוב א קאטאוויצער פליט און א ייד א דייטששער, וואס מ׳האט גערופין דער דייטש, ער האט געוווינט ביי לייבל צאלקיס פאר דער דייטשישער אקופאציע.

דער יודנראט האט געמוזט צושטעלן ארבעטס קרעפטן פאר די דייטשן און זייער לאגע איז געווען אונערטרעגלך. די דייטשן האבן ארגאניזירט א יידישע מיליץ, וואס האט געזאלט העלפן דעם יודנראט צווינגן יידן ארויסגיין צו דער ארבעט אדער זיי זאלן פון מאל צו מאל באצאלן געלט־קאנטיגענטן. כופר נפש וואס די דייטשן האבן ארויפגעלייגט אויף לאנאוויץ יעדנס מאל.

איינמאל האבן די דייטשן געפאדערט א קאנטיגענט פון „שיינע יונגע מיידלעך״, אונזערע יידעלעך, טייערע אונזערע עלטערן האבן פארשטאנען וואס דאס באדייטעט און האבן פארגעלייגט די דייטשן א גרויסן אפצאל, כדי אויסצו־לייזן יידישע טעכטערליך פון דער שענדונג. דאסמאל האבן יידן געגעבן געלט פרייוויליק מיט׳ן גאנצן הארצן, אבער אנדער געלט קאנטיגענטן איז אנגעקומען שווער צו נעמן און דער צער פון די יידישע פאליציאנטן איז געווען נישט צום באשרייבן.

אקטיוו אין דער פאליציי זיינען געווען רפאל קארפמאן הירשקע לאשעך, עזריאל בראצקי, מאטעל קרעפער, יחזקאל ווייצמאן און נאך עטליכע.

אויך איך אלס 13 יעריק יונגל האט מען גענומען צו ארבייט. מיר האבן געלאדן צוקער־בעריקיס אין סעזאן.

ס׳איז געווען א שווערע ארבעט, אונטער דער אויפזיכט פון אוקראינישע באוואַ־פנטע מערדער און ברוטאלן, וואס האבן געשלאגן צום טויט פאר יעדער זאך, מיר פלעגן פארבארגן א כאפ טון א שטיקל בוראק אונגריזשן צו דערקוויקן די נשמה. מיר דוכט, אז מיר זענען געווען די גליקליכסטע פון אלע. מיט מיר צוזאמען האבן געארבעט א סך קינדער און יוגנטליכע. מיר האבן געארבעט אין בארסקאוויץ, מאנטיק פלעגן מיר ארויס צו דער ארבעט און שבת קומען צוריק. אנדערע וואס האבן געארבעט נאענט פון שטאט זענען געקומען יעדען אוונט אהיים. און די פאליציי האט זיי באזיכט און באטאפט צו האבן זיי נישט אמאל דורכגעשמוגלט אביסל עסן אין געטא אריין.

אין בארסקאוויץ זיינען געווען יידן, וואס האבן געלעבט פון דער גרויסער מיל. פון פיש־פאנג סאיז בכלל געווען א רייך דארף און דארט האבן געוווינט עטליכע יידישע משפחות, איצט ווען מיר זענען געקומען האבן מיר נישט געטראפן

אפילו איין ידן. נאכער האבן מיר זיך דערוווּסט, אז די אוקראַינער האבן זיי אלע אויסגעהרגעט.

קיין ראָוונע און צוריק אין געטאָ

יעדעס מאל ווען כ׳בין געפארן קיין בארסקאָוויץ האט מיך באַפאַלן א פחד. די דארטיקע אוקראַינער זאלן מיך נישט דערמאָרדן אָן א אויספארשונג און מיינע עלטרן זאלן אפילו נישט וויסן פון מיין טויט, אבער וואס האב איך געזאלט טון מ׳האט מיך גערופן און כ׳בין געגאַנגען.

אמאל אבער האט מען פון יודנראַט געפאָדערט יינגלעך קיין ראָוונע צו דער ארבעט. איך האב זיך אנגעגעבן פרייוויליק און בין אוועק מיט נאך 20 מענטשן, כ׳האב געוואלט זיין ווייט פון לאַנאָוויץ, פון מיין טראַגיש שטעטילי נעבעך, כ׳האב געהאפט, אז ווייט פון איר וועל איך זיך נאך אפשר ראַטעווען און לייכטער ראַטעווען.

מיר האבן דארט געארבעט ביי דייטשישע בירגער, וואס האבן דארט געוווינט פאר דער מלחמה, אדער זענען נארוואס געקומען אהין. זיי האבן געהאט פאבריקן און געוואַסן פון אומזיסטער ארבעט. די ערשטע טעג פלעג קומען צו מיר מיין פעטער יעקב בעקער, וואס האט געוווינט אין ראָוונע נאכדעם איז ער פארשוואונדן. פון אנדערע ידן האב איך זיך דערוווּסט, אז ער איז דערשאָסן געוואָרן צוזאמען מיט זיין פאמיליע אין א קליינער אקציע.

דעם ערשטן טאג אין ראָוונע האבן מיר געזעען, ווי מ׳האט צוזאמענגענומען ידן אין צענטער פון שטאט, מ׳האט אויסגערופן, אז סהאט ענדעקט זיך אַן עפידעמיע און אלע מוזען באקומען איינשפריצונגען. אכצן טויזנט ידן האט מען צוזאמענגענומען און קיין איינער פון זיי איז נישט צוריקגעקומען, מ׳האט זיי אלע דערשאָסן דעם זעלבן טאג.

זיי האבן נישט געקלערט אונז אפצושיקן פון ראָוונע אהיים און איך האב אנגעהויבן שרעקליך בענקען נאך מיינע עלטערן. ביינאַכט פלעג איך וויינען פון בענקשאַפט און כ׳האב באַשלאָסן אַנטלויפן קיין לאַנאָוויץ פאר יעדן פרייז. דאס האט געדראָט מיט טויט שטראָף, אבער וואס האב איך געזאלט טון, כ׳האב געפילט אז כ׳וועל נישט אויסהאַלטן פון בענקשאַפט און כ׳בין אַנטלאָפן. כ׳מיין אז דעם לעצטן דראַנג האט מיר געגעבן די ידיעה, אז אלע ידן פון ראָוונער אומגעבונג זענען אויסגעראָטן געוואָרן. אין מיין הארץ האב איך געפילט און געהאַנט א שווער געפיל פון שרעקליכער איינזאַמקייט.

קיין לאַנאָוויץ בין איך אנגעקומען בשלום, און אין שטאט האט מיך קיינער נישט פאַרראַטן דער פאָליציי. די ברודערשאַפט אין שטאט איז געווען זייער א טראַגישע א איבערגעגעבענע און געטרייע.

דער געטאָ איז שוין געווען שיטער. א מענגע זיינען שוין אויסגעשטאַרבן. א סך זיינען דערמאָרדעט געוואָרן ביי דער ארבעט און אין די גאַסן. באלד ביי מיין צוריקקער האט מען דערשאָסן די צוויי ברידער נפתלי און לאַזער ווינער,

זלמן פרנס, מיכל איציק שמואל׳ס און אייניקע רוסישע בעזשנציס, וואס האבן געוווינט אין שטעטיל.

צווישן די איינוווינער פון געטא האט געערשט פארשידענע קרענק און ס׳איז נישט געווען קיין דאקטאר און נישט קיין רעצעפטן. דעם דאקטאר לוטוואק האט מען איבערגעפירט קיין קרעמעניץ און אים דארט געשאסן ס׳איז געווען שרעקליך, אבער מיר איז געווען אלץ גוט ווייל כ׳בין נעבן מיינע עלטערן.

די געלע לאטע

דערווייל איז ארויס דער באפעל פון דער לאטע. יעדער ייד האט געמוזט טראגן 2 געלע לאטעס, איינע אויף דער מיט פלייצע און די צווייטע אויף דער לינקער זייט ברוסט, פונקט געגנאיבער דער הארצן.

כ׳האב זיך דאן ארומגעדרייט אין געטא געהיים, און יעדער מאל ווען מ׳האט גענומען צו ארבעט האט מען מיר געזאגט כ׳זאל זיך באהאלטן, כדי מ׳זאל זיך נישט דערוויסן, אז כ׳בין אנטלאפן פון ראוונע. כ׳פלעג בלייבן און בעאבאכטן כ׳האב געהאט א טאג כ׳האב זיך צוגעקוקט צום ארום און ס׳איז מיר שווער אים פאר מענטשן צו שילדערן. ס׳איז נאך נישטא אזא שפראך, וואס זאל קאנען שילדערן דאס טיפקייט פון דער אומאויפערליכער שרעק און לאנגזאמען אונטערגאנג וואס האבן געערשט אין געטא.

די באציונג פון מענטש צו מענטש איז געווען דורכאויס אפאטיש אפילו קיין איין קליינינקע קריגעריי האט נישט אויסגעבראכן און נישט פאסירט, ס׳האט געערשט א מאדנע פארציכטונג, אן איבערטריבענע, פון בינטעל פארצווייפעלטע מענטשן, וואס די רעזיגנאציע אין הארצן האט צוגענומען יעדן ווילן צום ווילן עפיס.

איינער האט זיך אנגעשטעקט פון צווייטן. די רבנים זענען ארומגעגאנגען ווי שאטנס אין געטא. זיי זענען געווען איבעריק, טאטלאז און אן גלויבן. יידן האבן נישטגעדאווענט און האבן נישט געפילט קיין באדארפניש דערצו. ס׳זיינען געווען ווייניקע, וואס האבן געדאווענט ביחידות, אבער זייער ווייניקע און אממערסטן נאר די גאר אלטע יידן. ס׳האט פאסירט אז מ׳האט געכאפט צען יידן בשעתן דאווענען בצבור,ווען זיי האבן געוואלט א קאדיש זאגן פאר א טויטן וואס איז זיי געווען טייער האט מען זיי אלע אויסגעמארדעט אויפן פלאץ.

קינדער און יוגענט אין געטא

די קינדער זיינען אויך געווען דערשלאגן און לאנגעווייליקט, ס׳האט פאסירט, זיי האבן אביסל געשפילט זיך אין שטילע שפילערייען געהיים. סוף סוף קינדער, נישט מער ווי קינדער. האבן זיי די עלטערן געווארנט דאס נישט צו טון מער, ס׳איז געווען געפערליך, קינדער האבן געזוכט א באשעפטיקן צו פארשטילן אביסעלע דעם אייביקן הונגער אין זייער בויך און האבן נישט געפונען וואס צו טון. זענען זיי אויך אנגעגריפן געווארן מיט אזא איבערטריבענער אפאטיע און אינטערעסלאזיקייט ווי אלטע מענטשן.

גרויס איז געוועזן אויך דאס ליידן פון די יוגענטליכע. א יונגל האט א צו געטאן צו א מיידל, אויף א מינוט האבן זיי געפונען אינטערעס אין לעבן, אבער עפעס האט זיי אפגעהאלטן איינס פון צווייטן און זיי זענען זיך צעגאנגען שטיל, קאלט. אלץ האט פארוועלקט, יעדער ווילן האט אפגעוועלקט אידער ער האט אויפגעבליט.

*

מיין לאגע איז געווארן ערגער און ערגער, עפעס האט אין מיר געשאפן א ברויזונג, כ'האב געוואלט בלייבן לעבן און כ'האב געוועבט געדאנקן ווי זיך צו ראטעווען. אנטלויפן פון געטא האב איך נישט געוואגט. ס'זענען באוווּסט געווען די פאלען, ווען אונזערע גוטע שכנים פון נעכטן, די אוקראינער האבן געכאפט און איבערגעגעבן יידן פון אלע אלטערס צו די דייטשן. צווישן אלע זיי איז געווען נאר איין סאמאלעצקי וואס האט אויסגעבאלטן און אפגעראטעוועט ישראל ברוצקי, אבער ער איז געווען איינאונאיינציקער אזעלכער. ס'איז געווען נאך איינער מענטאך, וואס האט אויסגעהאלטן ביי זיך עלטערע יידן, אבער די שכנים וואס האבן זיך דערוווּסט דערפון זענען געגאנגען צו דער געסטאפא און מ'האט זיי אלע געהארגעט.

דער ערגסטער פון די אוקראינישע מערדערס איז געווען באטענקאס זון און אויך מישקא הרוץ דעם קאוואלס מיטעלסטער זון, די צוויי האבן ממש געהאט אן אייגענעם בית קברות נעבן די „זיבן קוואלן. דארט געפונט זיך א ברודער קבר אויסער די ברידער קברים וואס די דייטשן האבן איבערגעלאזט.

כ'האב מורא געהאט ארויסצוגיין פון געטא. כ'האב געזוכט אנדערע וועגן צום ראטעווען זיך. איך האב מורא געהאט אויך אריין אין דער לאגע פון גלייכגילטיקייט און אפאטיע. קיין בונקערס זיינען ביי אונז אויך נישט געווען. אהרון מילמאן האט זיך געמאכט א בונקער ביים שווער אין האט אים אפילו נישט באנייט, דער בונקער האט זיך אנגעפילט מיט וואסער און זיין קליין יינגעלע איז ארייגעפאלן און זיך דערטרינקען אין אים. דאס האט געבראכט צום טויט פון שלום וויסמאן אהרונ'ס שווער, וואס האט שרעקליך ליב געהאט זיין אייניקל. א פאר טעג נאכדעם איז ער געשטארבן פאר ווייטיק.

כ'האב אויך נישט געוווּסט וואס געשעט אויסער דעם געטא. די שטעטליך זיינען געווען אפגעריסן איינס פון צווייטן. ס'איז קיין שום פארבינדונג נישט געווען צווישען די באלאגערטע נעביך יידן.

אזוי האט זיך עס געשלעפט ביי מיר ביז אלול 1942.

מ'שליסט דעם געטא

דעם פרימארגן האט מען פארשפארט די טויערן פון געטא און נישט ארויס־געלאזט קיין מענטש. פיר טעג זענען מיר געווען פארשפארט און פארשלאסן, ניש וויסנדיק וואס דערווארטעט אונדז. פון דרויסן האבן זיך געהערט איינצלנע

שיסערייען, יעדער שאס האבן מיר געוווסט קאסט א יידיש לעבן, ס׳הארץ האט יעדעס מאל א ציטער געטאן און איך בין אינגאנצין איין באשלוס — אנטלויפן. זיך ראטעווען. ראטעווען.

ראש חדש אלול, 8 אזייגער פרי האט מען ארויסגענומען אלע איינוווינער פון געטא און זיי ארויסגעפירט אונטער א שווערער וואך פון אוקראינער און דייטשן צום בית הקברות.

דארט זענען שוין געווען אויסגעגראבן 2 גריבער. איינעם פון זיי האט מען געהאלטן ביים ארויסענדיקן. אייניקע געציילטע גויים אין ווייסן געקליידעט זענען געשטאנען און ארויסגעענדיקט דאס גראבן. כ׳האב זיי געזען איינער צו איינעם, אבער כ׳ווייס נישט ווער זענען זיי געווען און פארוואס האט מען אזא שמוציקע טומאה׳דיקע ארבעט געמאכט מיט אזא היגיענישן זויבערער בעקליידונג.

אויפ׳ן וועג האט א אוקראינער ארייגעשאסן זיינע קוילן אין רבי ר׳ אהרולע ראבין און אים געהרגעט.

די לעצטע ליקווידאציע

די אוקראינער האבן אויסגעשטעלט די מענער באזונדער נעבן ערשטן גרוב און די פרויען מיט די קינדער ביי דעם צווייטן אינצווישן דערגראבענעם גרוב. די מענער האט מען אויסגעטון נאקעט אין די אויגן פון די פרויען און קינדערלך. ווען זיי זענען אלע געווען נאקעט האט מען זיי אוועקגעשטעלט מיט׳ן פנים צום גרוב און געגענאיבער זיי די אוקראינער מיט די דייטשן — אויסגעשטעלט צום שיסן. לויטן באפעל האבן די באוואפנטע מערדער געשאסן צו די אונבאוואפענטע או׳מגליקליכע מענטשן. מ׳האט זיי געשאסן אין פנים אריין זיי זאלען דעם טויט זען פאר די אויגן פאלענדיק אין גרוב אריין קרעכצינדיק און שרייענדיק. נאכדעם זענען זיי צו צו די פרויען מיט די קינדערליך טאן דאס זעלבע. די קרעכצענישן פון די מענער האבן זיך נאך געהערט פון די גריבער ארויס. די קרעכצענישן האבן מיך אויפגעשוידערט און אנגעזאגט מיר מיין זיכערען טויט, כ׳האב א שפרונג געטון ווי א קאץ פון מיין שורה און אנטלאפן אין דער הויכער שטייענדיקער תבואה.

זיי האבן דאס נישט באמערקט, די תבואה איז געווען הויך און מיך באהאלטן, זי איז געווען א סך העכער פון מיין נישטיקן געוויקס, וואס האט זיך איינגעשרימפן פון הונגער און לייד.

כ׳בין אנטלאפן.

פון ווייטנס האב איך נאך געהערט די זאלבן. כ׳האב דאן געוווסט, אז מיין לעבן איז פראלאנגירט, ווער ווייסט אויף וויפל צייט.

מיין לויפעניש

פון די גריבער ממש, פונ׳ם טויט בין איך אנטלאפן. 35 קילאמעטער בין איך געלאפן אן אויפער אין די פעלדער פון תבואה און שניט. געלאפן אין אן אונבא־

קאנטער ריכטונג איך בין אנגעקומען אין א דארף קושליק. דאס איז געווען א דארף אויף דער צייטווייליקער רוסישער גרעניץ.

אין פעלד איז געשטאנען א גוי מיט זיין ווייב און געשניטן זייער תבואה. ווען זיי האבן מיך דערזעען האט זיי פארקלעמט ביים הארצן. זיי האבן מיר געגעבן א סערפ, נישט געפרעגט קיין פראגן און צוזאמען מיט זיי בין איך אריבער די גרעניץ פון זייערע פעלדער אויף דער זייט, צו זיי אין שטוב אויף יענער זייט גרעניץ.

אבער שלאפן ביי זיי אין שטוב האבן זיי מיך ניט געלאזט. דאך בין איך געשלאפן ביי זיי אונטער א סטערטע שטרוי אין הויף. א גאנצע נאכט האב איך געוויינט וואכענדיק און שלאפענדיק. מיינע פארוואונדעטע פיס צעריטשעטע פון די שארפע אפגעשניטענע שטרויען האבן מיר שרעקליך ווי געטאן, כ׳האב זייער געוויינט. ס׳דוכט מיר אז כ׳האב נאר געוויינט פאר ווייטיק, ס׳איבעריקע איז אלץ פארשוווּנדען מיט דעם שאָק וואס האט מיך באהערשט.

אינדערפרי האב איך געוווּסט, אז כ׳מוז אוועק פון דאנען.

כ׳בין אנגעקומען קיין מעדען, אמאל איז עס געווען א פויליש דארף און די יידן אין אים פלעגען קומען צו אונז קויפן קיען. כ׳האב איבערגעניכטיקט ביי זיי און אויפצומארגענס האבן זיי מיר געהייסן גיין.

ס׳איז געווען שבת, כ׳בין אויפגעשטאנען און אוועק. זיי האבן מיך געריכטעט קיין פאדוואלאטשיסק נאענט פון דאנעט. ווען כ׳בין ארויס פון דארף האט אין וועג געגאסן א שרעקליכער רעגן, כ׳בין נאס געווארן, פיטש נאס. כ׳האב זיך אומגעקערט. זיי האבן רחמנות געקריגען אויף מיר, כ׳בין פארבליבן ביי זיי עטליכע מאנאטן, זיי האבן מיך געבאלטן אויפן בוידעם און מיר געבראכט עסן.

פאראמאל זענען דארט אנגעקומען די דייטשן און האבן קאנצענטרירט אלע יידן פון דארט אין נאענטסטן געטא. כ׳האב געזען, אז כ׳האב נישט קיין עסן, האב איך פארשטאנען אז ס׳האט שוין פאסירט.... כ׳האב אפגעליטן דעם טאג הונגער און אינמיטן נאכט בין איך אוועק קיין פאדוואלוטשיסק.

דארט האב איך געטראפן לייזער קלעמצ׳יק. חנה שאכנעס זון. ער האט שוין געוווּסט אלץ איבער לאנאוויץ. אין פאדוואלאטשיסק זענען שוין אלע יידן געווען פארשפארט אין די טורמעס, כ׳האב זיך געבאלטן אין בית־המדרש און אוועק ביינאכט קיין זבאראזש.

אין זבאראזש איז געווען א ספעציעלע לאגע. קיין פארמאכטער געטא איז דארט נישט געווען, אבער די יידן זענען אלע געווען פארשפארט אין איין קווארטאל און דער יודנראט האט צוגעשטעלט די דייטשן קאנטיגענטן פון יידן צו דער ארבייט. זיי האבן מיך געכאפט און מיך כלומערשט געפירט צו דער ארבעט, אבער אויפ׳ן וועג האב איך זיך דערוויסט, אז מ׳פירט מיך קיין אושוויץ, בין איך אנטלאפן און זיך באהאלטן אין באד. אין דעם קעסל פון פארע. ווען אלעס איז שטיל געווארן בין איך אוועק באנאכט קיין טארנאפאל. פון דארט קיין יעזיערנע.

קיין בויבריק.

קיין כאדאראוו.

אין די נעכט, אין דער קעלט, אויסגעהונגערט בין איך געלאפן ווי א געריודעפטע חיה. אין כאדאראוו האב איך געטראפן אלע יידן פארזאמעלט נעבן דער באן־סטאנציע, ווו מ׳פלעגט פירן די צוקער־ריבן פאר דער צוקער־פאבריק. צופיל זענען דארט געווען פארזאמעלטע און ס׳האבן פארפעלט וואגאנעס פאר אזא גרויסע צאל פון טראנספארטן קיין אושוויץ.

בין איך אנטלאפן קיין סקאלע. כ׳האב געגלויבט און אנטלויפן. כ׳האב געהאט ס׳געפיל, אז ווער ס׳אנטלויפט דער בלייבט לעבן.

כ׳בין אוועק פון סקאלע קיין לאוואטשינע אויף דער הונגארישער גרעניץ, דארט האב איך געטראפן א יידן א שרעק־לויפער ווי איך. האבן מיר זיך צונויפ־געברודערט, זיך באהאלטן צווישן וואגאנעס ארונטער און זיך אוועקגעלייגט אויף די אקסן פון די רעדער און אזוי ליגנדיק פארפארן קיין מונקאטש.

ווען מיר זענען ארויס פון באהעלטניש האבן אונז געכאפט הונגארישע פאליציאנטן. זיי האבן אונז געוואלט אומקערן קיין פוילן. און אונדז פארפירט אויפן זאמל־פלאץ.

אויפן שוק־פלאץ זיינען געווען א סך יידן צום אפשיקען. ס׳האט געערשט אן אטמאספערע פון היסטעריע און קאטאסטראפע. אייניקע יידן האבן זיך צעשניטן די אדערן פון די הענט פאר צווייפל, פאר פחד פון פארן צוריק קיין פוילן.

בין איך אנטלאפן פון דאנעט קיין בודאפעשט. דא האט נאך עקזיסטירט א יידישע קהלה. זי האט אונז קאנצענטרירט אין א לאגער פון פרעמדע בירגער.

אין 1944 בין איך ארויס פון הונגאריע כמעט עפענטליך, כדי צו קומען קיין רומאניע. ווען כ׳בין אנגעקומען קיין גראסווערדן אויף דער רומעניש־ הונגאריש גרעניץ האב איך נישט געוווסט ווי גייט מען אריבער די גרעניץ, האט מען מיר געזאגט, אז דארט זענען דא הונגארישע גויים וואס שמוגלען אריבער די גרעניץ פאר געלט. און איך האב נישט געהאט קיין געלט. האב איך געווארט אויף א געלעגנהייט. כ׳בין צו צו איינעם אזא שמוגלער האט ער מיר געהייסן גיין צו א פרוי ערגעץ ווו כבין געגאנגען צו איר. זי איז געווען א יידן פון קראקאוו מיט׳ן נאמען טאכטער.

זי איז געשטאנען מיט דריי קינדערלעך און נישט געקאנט אריבער די גרעניץ, אויב עמיצער וועט איר נישט העלפן טראגן די קינדער. כ׳האב זיך אנגעגעבן צו דעם. זי האט באצאלט פאר מיר און דאנקן גאט מיר זענען אריבער די גרעניץ. צום אומגליק האט דאס קלענסטע קינד אונגעהויבן וויינען. ס׳איז געווען גאנץ פרי, ער האט זיך אויפגעכאפט פון שלאף און ווי יעדנס קינדעלע געוויינט, און א רומענישע גרעניץ וואך האט אונז געכאפט.

מ׳האט אונז געבראכט פארן עלטסטן אין בעלניש, ער האט אונז אפגעפירט קיין אַרד, דארט האט די יידישע קהלה אים באצאלט געלט און מיר זענען געווען פריי.

מיר זענען אוועק קיין בוקארעשט דארט איז געווען א ציוניסטישע טעטיקייט, עמיצער האט איבערגעפירט יידן קיין ארץ־ישראל.

ס׳זענען דאן ארויס 3 שיפן פון קאנסטאנצע קיין ישראל איינע מאפקיירע, די צווייטע מארינא, די דריטע בולבול. די רומענער האבן אונז באגלייט מיט 2 קריגסשיפן ביז דעם עק פון די טעריטאריאלע וואסערן. אינמיטן ים האבן די דייטשן באשאסן די בולבול און זי פארזינקען פון אלע יידן האבן זיך געראטעוועט נאר פינף מיר האבן זיי ארויפגענומען צו אונז פון ים ארויס.

אזוי זיינען מיר אנגעקומען קיין ישראל.

בייע גאלדנבערג

ווי די רבנים זענען געשטארבן

דעם רב׳ס הרב גוליצקער׳ס שטוב איז אריין אין געטא און מיט אים האבן געוואוינט עטליכע משפחות. זיין יינגעלע יענקלי, איז געווען זעהר א פייאיק קינד סיי אין לערנען, סיי אין פאכן. אין די שוידער־טעג האט ער פארשטאנען, אז מ׳דארף צוגרייטן א באהעלטעניש באצייטנס, האט ער זיך אונטערגענומען און אויסגעגראבן א טונעל אונטער ד׳ערד, וואס איז ארויסגעגאנגען פון יענער זייט געטא פארקאן — מיט׳ן געדאנק אז ווען ס׳וועט קומען דער טאג, וועט ער אפראטעווען זיין משפחה.

מירל גאלדנבערג (די קאפאצ׳קער) האט דאס באמערקט, כאטש יענקלי האט עס געהאלטן בסוד און אפילו פאר זיין פאמיליע. ער פלעגט גראבן נאר אין שעה׳ן ווען קיינער האט נישט באמערקט, אדער איז נישט געווען אין שטוב.

דער לעצטער מינוט ווען יענקלי האָט דערציילט זיין סוד זיינע עלטערן און זיי האבן אנגעהויבן ארויסגיין דורכ׳ן טונעל — דאס איז געווען נאכדעם וואס דאס געטא איז עוואקואירט געווארן, האט זיך מירל נאכגערוקט נאך זיי. אויף זייער אונגליק, איז דורכגעגאנגען א אוקראינישער פאליציאנט אנגעכאפט מירלען, וואס איז שוין געווען אלט און שוואך, ער האט זי ארויסגעשלעפט ביי די האר אינדרויסן און זי דערשאסן אויפן פלאץ.

נאך איר האט מען אויך דעם רב׳ס משפחה ארויסגעשלעפט. זיי זענען דערמארדעט געווארן נעבן זייער שטוב.

*

דער רב ר׳ אהרילי רבין איז אוועק צוזאמען מיט זיין טראגישער קהלה צום לעצטן וועג, צום בית הקברות, זייענדיק אנגעטון מיט׳ן ווייסן קיטל און א שווארצער ברייטער גארטל ארום די לענדן. אין מיטן וועג האט ער זיך אפגעשטעלט, אוועקגעשטעלט ביי דער זייט פון די גייענדע און געזאגט זיי טרייסט־ווערטער. ער האט מער ווייניקער אזוי געזאגט:

— טייערע ברידער, מיר גייען אריבער צום הימלשן קעניגרייך, נאך אזוי פיל ליידן און גיהינום־יסורים, וואס מיר האבן זיך דא אנגעליטן, איז זיכער, אז איר וועט אנקומען גלייך אין גן־עדן. זארגט־זשע ניט, גייט פריילעך צום גורל. אז וואויל צו אייך, וואויל צו אונז, וואס מיר האבן זוכה געווען שטארבן ווי יידן. אזא טויט איז אַ קידוש־השם טויט, ווייל אונזער איינציקע זינד איז דאס וואס מיר זענען יידן און דערפאר מארדעט מען אונז. גייט־זשע ברידער מיט א לייכט הארץ, מיר גייען איצט אריבער צום פלאץ וואו ס׳וואוינען די וועלט׳ס צדיקים און קאסמאס זיילן.

די אוקראַינער זענען שטיין געבליבן, זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען, וואָס מורמלט דער אַלטינקער און וואָס שײַנט פּלוצעם אַזוי זיין געזיכט.

ווען דער רבי האָט געענדיקט ריידן, איז צו אים צו אפרים חנה דער קראָפּניטשקיס, האָט זיך אָנגעקלאַמערט צו זיין ברייטן גאַרטל און זיך צעכליפּעט:

— רבי׳ניו, לאָזט מיר נישט אָפּ. לאָזט מיר גיין נעבן אייך. פאַרלייכטערט מיר מיין טויט!

איז אַזוי געגאַנגען דער רב ר׳ אהרילי דעם טרויעריקן מאַרש און אפרים צוגעטשעפּעט צו אים.

דאָ האָט זיך איין אוקראַינער אויפגעמונטערט פון זיין געפלעקטקייט, ער איז צו צום רב, אַריינגעשאָסן עטליכע קוילן אים און פּראַימען וואָס האָט זיך געפּלאָנטערט פאַר זיינע פיס.

אַזוי זענען זיי ביידע דערמאָרדעט געוואָרן אויפן וועג צום הייליקן אָרט. צוויי גויים זענען באַלד צו, אַרויפגעוואָרפן זיי ווי צוויי זעק אויפן וואָגן, וואָס האָט צוזאַמענגענומען די שטרויכלענדע, וואָס מ׳האָט דערשאָסן גייענדיק.

אַזוי איז ר׳ אהרילי רבין, דער לעצטער רב אין לאַנאָוויץ, באַגראָבן געוואָרן מיט זיינע קהלה מענטשן אין ברידער־קבר.

יעקב קאגאן

אין אונזער שטעטעלע און ווייט פון איר

לאנאוויץ איז טיף איינגעקריצט אין אונזערע נשמות. ווען מיר ווען וויסן פארוואס, איז געגוג ווארפן א בליק אויף צוריק און באלד טויכט אויף א ערטעלע מיט אלע אייגענשאפטן פאר גליק און אייביקער קינדהייט. און ערטעלעך און פלעצלעך אזעלכע א סך.

אין פלוג איז עס געווען אויסערליך א שמוציג שטעטל, פון שלום־עליכם׳ס רעקוויזיט, אבער מיט א ריינהארציג געזעלשאפט, מיט שיינענדע זומער־טעג און שמעקענדיקע ווייל־פלעצער, ווי דעם „זיידנס שטיקל״ די בלאטע, די צווינטער בערג, די זיבן קוואלן, די טייכלעך ארום שטעטל און נאך ערטער, וואס האבן בערייכערט די געפילן און צוגעגעבן פרישקייט און חלומות.

✶

צו די עלטערן אונזערע האט לאנאוויץ געערעדט מיט אירע קלויזן, מיט איר שול און בית־מדרש. זיי האבן זיך מחיה געווען, לויפנדיק פארטאג, זיך צו טרעפן מיט מיטגלויביקע און צוזאמען א שמועסטאן מיט׳ן רבונו־של־עולם.

פאר אונז קינדער, האבן די הייליקע ערטער געקריגן א באזונדער ווערט אין די ימים־טובים און ספעציעל די ימים־נוראים און שמחת־תורה. ס׳האט געהויכט מיט גרויסקייט, גרויסע פרייד און גרויסע טעג מיט גרויס מורא און דין וחשבון. אין אזעלכע טעג וואקסט א פאלק צום טיפן און גרויסן.

ס׳האט לאנאוויץ געהאט אין זיך א נייגונג צו גייסט־גרויסקייט. די ביבליאטעק, למשל, געווען די גרעסטע אין דער אומגעבונג. וואס מיר האבן איינגעזאפט פון איר איז געווען פון גרויסער ליטעראַרישער־קולטורעלער וואג. מ׳האט געקלאמערט זיך דורך איר צום גרעסערן־העכערן ניווא און ברייטערן האריזאנט.

די תרבות שול און די חדרים זענען, דוכט מיר, געווען אנדערש ווי ערגעץ אנדערש, מיט גוטע לערערס, פרייע טאטן, פרייע געזעלשאפט. ווען כ׳געדיינק מאטל מלמד, דוכט זיך מיר, נישט לייכט צו טרעפן א פעדאגאג פון זיין מאס. א

באזונדער קאליבער פון פארשטאנד און הארץ פאר זיינע שילער. נישט צום פארגעסן די אנדערע חדרים מיט די גוטע מלמדים. עפעס אנדערש זעהען זיי מיר אויס אין מיין זכרון, ווי די טיפישע בייזע פארביטערטע מלמדים מיט די קאנטשיקעס און כעס. א ליבליכע אטמאספער האט געהערשט ביי אונז אין די חדרים. צדיקים זענען געווען אונזערע רביס, אז זיי האבן אויסגעהאלטן פון אונז, שקצים.

און צדיקים און נשים צדקניות האבן נישט געפעלט ביי אונז. מ'איז געלאפן טובות טאָן, מ'האט געיאגט זיך פארשפארן יעדן דאס ביסל ליידן.

נישט געווען אין לאנאוויץ קבצנים, ווינקל-נדבה-זאמלערס. א שטעטל פון כבוד און זעלבסט-באגעניגען, א שטעטל פון גליק-לאקענדע מענטשן, וואס זעהען דאס גליק אין יעדן צושטאנד.

ביז יאר 1940....

אין יאר 1940 זענען די סאוויעטן אריין. אריינגעבראכט „ארדנונג" און גייסט, באגריפן פון מאָראַל און גליק, גוישע, פרעמדע, רוצחישע, ווו דער מענטש און די מענטש-ווערטן זענען געווארן איבעריק און פחד און פארדאכט זענען געווארן די הערשנדע וואלארן פון דער געזעלשאפט.

אין יענער סאוויעטישער צייט האב איך פארשטאנען, וואס אזוינ'ס ס'איז שבת און מענטש, הארציקייט און מיטגעפיל. אלעס איז פארשוואונדן און לאנאווצער יידנטום איז געווארן טרויעריג-ערנסט. מיט ציין-פארקריצונג געווארט ס'זאל אויך דאס פארשווינדן, צוזאמען מיט'ן רעזשים.

*

כ'האב די יארן פון קריג דורכגעמאכט אין רוסלאנד. מיט מיר זענען א שטיק צייט געווען אויך פייסי ווייצמאן, יוסל ווינער, ישראל ויפה (קוסילס). א שטיק צייט זענען מיר געווען צוזאמען, שפעטער האבן מיר זיך צעשיידט.

אין דער רוסישער ארמיי האבן מיר זיך אנגעזען מיט שווערן אנטיסעמיטיזם. פון מאל צו מאל האט מען פארשפרייט קלאנגען, אז יידן האבן אקופירט טאשקענט, אז יידן זענען שולדיק אין דער מלחמה א.א.וו. ווען דער רוסישער ראדיא האט איבערגעגעבן די שוידערליכע מערדערייען, וואס יידן שטייען אויס ביי די נאצים, האבן אונזערע אוקראיניש-רוסישע גורל-ברידער גאנץ גוט הנאה געהאט.

ס'איז געווען שווער אויפ'ן הארצן, אבער דער געדאנק, אז אט אט וועט זיך דאס ענדיקן און כ'וועל זיך טרעפן מיט מיינע טייערע, מיט לאנאווצער און מיט לאנאוויץ, האט מיר געגעבן מוט. כ'האב געקעמפט, געלעבט און געהאפט.

אין 1944 האט דער ראדיא איבערגעגעבן, אז דער שונא איז באזיגט און די רוסישע ארמעען גייען פארויס און באפרייען א שטאט נאך א שטאט און צווישן זיי לאנאוויץ, אונזער שטעטעלע, האט דאס הארץ א צאפל געטאן.

כ'האב באלד געשריבן א בריף, אבער קיין ענטפער נישט געקריגן. אין א פאר מאנאט ארום האב איך געקריגן אן ענטפער פון איטע קרעפער. זי האט מיר געשריבן, אז זי איינע איז געבליבן אין לאנאוויץ.

כ'האב דערצויגן מיט אונגעדולד ביז 1946. און ווי נאר כ'האב זיך

דעמאביליזירט, בין איך אוועק קיין לאנאוויץ, גלויבנדיק אפשר דאך...

אויפ׳ן וועג פון מאסקווע האב איך זיך באגעגנט אין צוג מיט חיים־נתן גיטלמן און שלום סגל.

דערפאַרנדיק קיין לאנאוויץ האב איך פון ווייטנס דערזען דעם חורבן פון אונזער שטעטעלע. גויים, היימישע, האבן מיך באגעגנט מיט באוואונדערונג, ווי כ׳וואלט קיין רעכט נישט געהאט צו בלייבן לעבן. זיי האבן דערציילט אלעס, מיט א בולט׳ער קאלטבלוטיקייט. וועגן מיין מאמען פייגע סילע׳ן האבן זיי געזאגט, אז זי און לייזער כ״ץ (צ׳אַרנעס טאטע) האט מען געפונען אין א קעלער א פאר טעג נאכ׳ן ליקווידירן דאס געטא, און זיי געשאסן. פון די לעצטע אומגעבראכטע זענען אויך געווען טוביה מיט אהרון מילמן, חיים פנחס, אברהם מאטעסעס.

כ׳בין אוועק אויפ׳ן בית־הקברות און אויך דארט האב געפונען א חורבן. מצבות זענען געלעגן איבערגעקערט און בהמות האבן דארט געגראזט און געשמוציקט.

אין א צייט ארום איז אונטערגעקומען יוסל מארדער, מענדל ברימער און צבי מייל. מיר האבן זיך גוט אויסגעוויינט און מיט דער איניציאטיוו פון אייניקע פון אונז, האבן מיר צוגעטרעטן אויפשטעלן א פלויט ארום בית־עולם.

דאס איז ס׳איינציקע, וואס מיר האבן געקענט טאן פאר אונזערע טייערסטע אין לעבן.

געוועז א טייער שטעטעלע — געבליבן א בית־עולם. און ווער ווייסט, צו וועט אויך ער בלייבן אויף יארן?

אריה גינזבורג (אצי)

פון סאוויעט־לאנאוויץ קיין סאוויעט־רוסלאנד

ערשטע סאוויעטישע שריט

אין 1939 זענען אנגעקומען די רוסן אין אונזער שטעטל. איך בין פערעכנט געווארן פאר א פראלעטאריער, ווייל כ'האב געארבעט, ביז די רוסן זענען אנגעקומען, אין א סקלאד פון אייער ביי יוניק פערבער, און געבליבן אזוי אויך ביי די רוסן. איך בין געווען אנגענומען אלס א נאנטער צום נייעם רעזשים. גלייך האבן די רוסן אנגעפאנגען צו ארגאניזירן דאס געזעלשאפטליכע און מוניציפאלע לעבן. גלייך האבן זיי געשאפן א פאליציי, וואס איז בעשטאנען פון קריסטן אוקראינער און יידן. מיך, בערצ'יקן און הערש־ביירן האט מען אויסגעוויילט אלס קאמאנדירן. מיר האט מען געגעבן די רעכט, אלס פארלעסלעכער מענטש, צו אכט געבן אויף אלץ. פארשטענדלעך, אז דער פאסטן האט מיר נישט אזוי שטארק געשמעקט, ווייל לויט זייערע געזעצן איז אונזער גאנץ שטעטל כמעט געווען ביי זיי אין די אויגן פסול. צו אונזער גליק, איז קיינער פון אונזערע „גבירים" נישט פארשיקט געווארן קיין סיביר. מעגלעך, אז דאס איז געווען א רעזולטאט פון אונזער אקטיוויטעט — מיר האבן פארכאפט די רפואה פאר דער מכה. מיר האבן נישט געקענט משלים זיין דעמיט, אז אין לאנאוויץ זאלן יידן לײַדן צוליב דעם ווייל זיי זענען רייך געווארן געגן סטאלינ'ס ווילן, ווען סטאלין איז נאך דא נישט געווען. אבער אינגאנצן פארמיידן די גזרה האבן מיר נישט געקענט, ווייל די פאליטרוקעס האבן זיך באפעסטיקט אין זייערע פאסטנס און האבן געארבעט לויט א פראיעקט סיסטעמאטיש, האבן זיי אנגעהויבן צו נאציאנאליזירן די פארמעגנס. דער ערשטער האט געליטן דערפון שמעון גלינין, ווייל אין פארגלייך צו אנדערע איז ער געווען דער גרעסטער גביר און זיין הויז איז געווען דאס שענסטע אין שטעטל. דאס האט אויפגעריסן די אויגן. איז ערשטנס האט מען אים ארויסגעווארפן פון זיין ווילע און אים געצוואונגען איבערגיין וווינען ביי זיין מאמע לאה חנה־עטי'ס. נאך דעם האט מען זיך גענומען צום פארמעגן און עס איבערגעפירט אין די הענט פונ'ם „פאלק און זיין רעזשים".

אין שפיץ פון דעם רעזשים איז געשטאנען א אוקראינער איינער קרבצ'וק, וואס האט געהאט א יידיש ווייב אַ קאָמסאָמאָלקע און מ'מוז באצייכענען, אז זי האט געמאכט פערשידענע אנשטרייגונגען לטובת די יידן אין שטאט.

דריי מאנאט האט געדויערט דער צייטווייליגער רעזשים וואס א עלפט איז געווען מיליטערישע און א עלפט אדמיניסטראטיווע. נאכהער האבן איבערגענומען די מאכט רוסן מיט דער היגער באפעלקערונג. מ'האט אנגעהויבן ארגאניזירן דאס בירגערליכע לעבן און די אינסטיטוציעס. ס'איז אויסגעוויילט געווארן א שטאט־ראט, און אלס פרעזעס פון דער שטאט־ראט איז אויסגעוויילט געווארן אנדריי קישקה,

א גוי וואס האט אפילו קיין פאלקס־שולע נישט געענדיקט. אבער ער איז געבענ־טשט געווארן מיט אזא ברען צו דעם נייעם קלאסנארטיקייט, מיט אזא אינסטינקט צו דעם נייעם רעזשים, מיט אלע זיינע כוונות און ארדענונגען. דער שטאט־ראט האט זיך באזעצט ביי צימבערגן אין הויז. דארט איז געווען אונטן די אפטייק.

נאך עטליכע חדשים האט מען דעם אנדריי קישקה אפגעזאגט, און אויף זיין פלאץ איז געקומען בייע גאלדבערג. אויך ער איז לאנג נישט געווען און אויף זיין פלאץ איז געקומען יצחק שמוך. זיין סעקרעטארין איז געווארן פנינה מלמד, יצחק מלמד׳ס טאכטער. דער שטאט־ראט האט זיך דערווייל פערברייטערט און איז איבערגעפירט געווארן אין שרה (שייעס) כץ הויז.

מסחר און סוחרים

דער נייער רעזשים האט פון אנפאנג ערמעגליכט די סוחרים צו פירן ווייטער זייערע געשעפטן. אבער, אין איין טאג האבן זיי געפאקט אלע װעקסלען ביי די הורטאָוניקעס און פאבריקאַנטן אין לעמבערג, דארט וואו זיי פלעגן קויפן זייערע סחורות און לויט דעם האבן זיי געוווסט יעדנס אומזאץ, און לויט דעם האבן זיי ארויפגעלייגט א קוואנטום פון געלד אויף צו שטיצן דעם נייעם פאלקס־רעזשים. דער עיקר קרבן איז געווען עוזיאל רייכמאן. אויף אים האט מען ארויפגעלייגט א סומע פון פינף טויזנט רובל עד לחשבון, און זיי האבן אים פאראויס־געזאגט אז די ווייטערדיגע ראטן וועלן זיין גרעסער און גרעסער. ווען ער האט זיך געגנגעשטעלט האט מען אים געמאכט א משפט. ער איז פערמשפט געווארן אויף יאר תפיסה, וואס דאס בעדייט אויך, צום סוף, פארשיקן קיין סיביר.

אויך אין דעם פאל האט זיך אפגערופן דער לאנאוויצער קאלעקטיווער טראדיציאנעלער מיטגעפיל. אפילו די צוויי דאקטוירים, וואס זענען געווען ווייט פון יידישקייט פון אלע יארן, ד״ר לוטבק און ד״ר לוטבק־אייזנשטאט, האבן אויך געטון אלץ, און אויף זיין שלימזל האט מען אים נישט ארעסטירט און נישט פערשיקט קיין סיביר. מ׳האט געגעבן א בעשטעטיגונג אז ער איז קראנק, און ער איז געבליבן אין דערהיים. אבער דער משפט אליין האט אזוי געווירקט אויף אים אז ער האט געקריגן א שאק און איז אריין אין אזא דעפרעסיע, אז ער האט געקריגן א פאראליז׳ אויפן גאנצן קערפער. ער איז שוין במילא געבליבן אין דערהיים, אבער דעם קנס האט ער געמוזט באצאלן.

יוגנט, קולטור און געזעלשאפט

די לאנאוויצער יוגנט, וואס איז געווען ציוניסטיש געשטימט פון געבוירן אן, וואס מ׳האט גערעדט עברית און געווען איינגעוווּרצלט אין איר ליטעראטור, איז פלוצים אנטשוויגן געווארן, און צוליב זיכערקייט געמוזט אריין אין די שורות פון דער קאמוניסטישער יוגנט. דער ציוניזם איז געווארן פערבאטן און טרייף. די יוגנט האט זיך ארומגעדרייט ווי מאראנען.

דאן האבן זיי זיך גענומען צו דער געזעלשאפט. זיי האבן אנולירט דעם

ראבינאט מיט אלע זיינע אפטיילונגען. אלע זיינע פונקציעס זענען אריבער אין ציווילע אינסטיטוציעס. יונה׳ס פוגל איז באשטעטיגט געווארן אלס פאראנטווארט־ליכער פאר דער ביורא פון פערשרייבן ציווילע חתונות. די נייע סאוויעטישע ארדנונג האט זיך גענומען צו אלע אפיציעלע יידישע אינסטיטוציעס, האט זיך אבער נישט געמישט אין לעבן פון דער יידישער געזעלשאפט אלץ איינצעלהייטן, און ערלויבט צו לעבן ווי שטענדיג.

יידן האבן געדאווענט אין די שולן און פארבראכט שעה׳ן אין די בתי־מדרשים. צוזאמען געדאווענט בציבור, מער ווי תמיד, אזוי ווי מ׳וואלט געוואלט אויסנוצן א זאך וואס וועט פארבאטן ווערן. מ׳האט אפילו געגרעט וועגן דעם, אז מ׳וועט פארבאטן דעם דאווענען און די שולן וועלן קאנפעסקירט ווערן. אבער דערווייל איז נישט געקומען דערצו. די רבנים האבן אפגעהיט די רעליגיעזע זייט און אלץ איז געווען כמעט ווי פריער. אבער דאך איז עפעס ערשיטערט געווארן. אין דעם געזונטן יסוד פון דער געזעלשאפט, וועלכער האט אנגעהאלטן דורות, איז געשען א קראכונג, א ווערטן ענדערונג, אין מענטש און אין קלאס. אין דעם אינזיכט האבן מיר אלע געליטן. אפילו די מענטשן, וואס זענען כלומפרשט צוגעקומען צו הויכע פאסטנס ביי דער רעגירונג. ס׳האט זיך געפילט א דעפרעסיע ביים מענטש און אין זיין געזעלשאפט. מ׳האט בכלל נישט געקלערט וועגן צוקונפט. א מין נעפל האט ארומגענומען אלץ וואס איז פארבונדן מיט צוקונפט און ווייטקייט. כאטש דא און דארט זענען געווען געוויסע אויסנאמען. די יוגנט האט חתונה געהאט ביי רבנים און געמאכט תנאים, און כדי די רעגירונג זאל נישט מאכן קיין צרות האט מען זיך פערשריבן אין ביורא פון ציווילע חתונות — א בעוויז אז מען איז טריי דער רעגירונג. ס׳איז אויך נישט געווען קיין אנדער ברירה. מ׳האט דאס געזען ווי א גזרה מן השמים. דער עיקר איז געווען, פערשטענדלעך, דער אקט ביי דעם רב. מ׳האט דאס געזען פאר א חוב צו דער פארגאנגענהייט, צום אייגענעם יידישן שטאלץ און זעלבסטווירדע.

ס׳איז געווען א פאל וואס האט אויפגערעגט די גאנצע לאנאוויצער קהל, וואס איז געווען פעראייניגט אין אלע אינזיכטן, ווען משה קרבר האט חתונה געהאט מיט א לערערן פון יאמפאלע, אַ קאמסאמאלקע נאך פון איר מאמעס בויך, און זיי האבן זיך בלויז פערשריבן אין דער ביורא פון ציווילע חתונות, לויטן סאוויעטישן דין. קהל האט זיי נישט געוואלט מוחל זיין דאס גרינגשעצן פון טראדיציע און רבנות. אבער ווען ס׳איז זיי געבוירן געווארן דער ערשטער זון און זיי האבן אים געמלה׳ט לויטן דין, האט דאן דער בירגערמייסטער פון שטאט, יצחק שמוך, געפונען פאר נויטיג זיי אויסצושליסן פון דער פארטיי. דאס האט איבערגעלאזט א פלעק אויף די בעשולדיגטע.

די יוגנט פלעגט זיך צוזאמענקומען אין פאלקסהויז "Dom Ludowy" וואס ס׳האבן נאך געבויט די פאליאקן, ס׳האט זיך געגרעניצט מיטן פוילישן אלטן צווינטער.

אין די אוונדן פלעגן טאנצן און זינגען יידישע יוגנט צוזאמען מיט אוקראי־

נישע. ס׳פלעגט זיין א ארקעסטרא און ס׳איז געווען גאנץ פריילעך. דאס האט א ביסל לייכטער געמאכט דער יידישער יוגנט איבערצוטראגן דעם נייעם לעבנס־שטייגער און געזעלשאפט׳ס סיסטעם, אבער די ערשיטערונג איז געבליבן. ס׳האט געפעלט דער גלויבן, ס׳האט זיך געבענקט נאך דער אלטער משפחה טראדיציע.

דער דייטש קומט

אין א געוויסן טאג האט מען געהערט קלאנגען, אז די דייטשן האבן צעשטערט דאס אפמאך צווישן רוסלאנד און דייטשלאנד, און זיי האבן אנגעפאנגען צו אטאקירן רוסלאנד. דער קלאנג האט זיך פארשפרייט שנעל ווי א בליץ. דער גע־דאנק, אז די דייטשן זענען נאענט צו אונזער געגנט, האט אונז נישט געלאזט צורו. די פאראנטווארטליכע פארן רעזשים אין די אינסטיטוציעס האבן אנגעפאנגען רעדן וועגן אפטרעטן פון דער שטאט. ווען די דייטשן זענען שוין געווען אין טארנאפאל איז אנגעקומען א באפעל צו פאקעווען די פעקלאך און צו פארלאזן די שטאָט. ס׳איז שוין אבער געווען א ביסל צו שפעט.

מיט דער באן האט מען שוין נישט געקענט פארן. די רעלסן פון דער באן זענען שוין געווען צושאסן פון דייטשעשע באמבעס. זיצנדיק אויף די וואליזקעס גרייט צום אוועק, האבן מיר געמוזט זוכן אנדערע וועגן צו אנטלויפן. מיר האבן קאנפעס־קירט וואגנס מיט פערד און געצווינגען די בעלי בתים צו פירן אונז אין א זיכערן פלאץ.

די אוקראינער אונזערע, וואס האבן פיינט געהאט די רוסישע מאכט פון אנפאנג, און זענען געבליבן פול מיט שנאה צו איר ביז׳ן סוף, האט מען געמוזט שטענדיק צווינגען זיי זאלן אננעמען דעם נייעם דין המלכות. אבער יעצט איז נאך די שנאה גרעסער געווארן און אקטיוו, און מיר האבן דאס מאל אויך געמוזט זיי צווינגען זיי זאלן אונז ראטעווען פון דעם דייטש׳ס הענט.

ארויס פון לאנאוויץ

ארויסגעפארן זענען מיר נישט מער ווי בערך א פינף און דרייסיק מענטשן, פון די אקטיוו, ווייל מיר האבן געוווּסט, אז מיר וועלן זיין דער ערשטער קרבן. די איבעריגע יידן, אפילו ווען זיי האבן געהאט מעגליכקייטן צו אנטלויפן, האבן נישט געוואלט פארלאזן זייער היימשטאט. אין געגנטייל, זיי ליידער האבן נאך געווירקט אויף אנדערע צו בלייבן אין דער געבורטס־שטאט, וואס איז דערנאך פארוואנדלט געווארן אין זייער קבורה־שטאט.

איך דערמאן זיך אין יואליק קורולקי (יואליק כ״ץ) וואס איז פארעכנט געווארן פאר א קלוגן און שארפן בחור — איז געשטאנען דאן אין מונדיר פון א רוסישן סאלדאט און האט מיט א מין ציניזם און חוזק געקוקט אויף אונז און געפרעגט מיך וואוהין גייט איר לויפן? אויך דארט וועט אייך טרעפן די דייטשישע חיה, איז בעסער צו זיצן דא ביז עס וועט איבערגיין די סכנה. האסט געזען ווי גרויס דער רוסישער כוח איז? זיי וועלן זיי צעברעכן.

אזוי האבן געמאכט אנדערע אויך. און דער עיקר האט דאס געטאן הירשקע לאשיק (הערש לייזער דעם צ׳אנער שוסטער׳ס). ער האט ממש חוזק געמאכט פון אונז, פון די וואס לויפן. איז נעבעך געווען זיכער אז ער מאכט א חכמה. צו באדויערן איז ער געווען אויך א קרבן פון זיין „חכמה״.

✶

נאך דריי־פיר טעג זענען מיר אנגעקומען אין א דארף נעבן קיוב. מיר האבן דארט באפרייט די גויים מיט די פערד און וואגנס און מיר זענען ארויף אויף דער באן. די באן איז געווען א לאסט־באן פול מיט מענטשן און בהמות, אָנגע־פאקעוועט ביז צום דערשטיקט ווערן. אבער דער געפיל, אז מיר דערווייטערן זיך פון דער סכנה האט אונז געשטארקט און מיר זענען אנגעקומען בשלום קיין ראסטאוו.

אויפן וועג זענען מיר נישט איינמאל אראפ און געזוכט ווו זיך צו בעהאלטן פאר די באמבעס, וואס האבן אונז באגלייט לענגאויס דעם וועג.

אין משך פון דער נסיעה זענען ארויפגעקומען רוסישע ארעסטאנטן, וואס זענען דערווייל בעפרייט געווארן בתנאי זיי זאלן זיך אנשליסן אין די רייען פון רוסישן מיליטער וואס גייט ארויס אין פראנט. אזוי ארום האט מען פארגרעסערט די נארמע פון קאנאנען פלייש, וואס רוסלאנד האט געדארפט. די ארעסטאנטן, וואס זענען געווען אונטערוועלטניקעס, גנבים, רוצחים, האבן אונז זער געשטערט און דערקוטשעט. ס׳איז נישט געווען אויסצוהאלטן. אבער דער ווילן צום לעבן איז געווען אזוי שטארק, אז דאס האט אונז געשטארקט און מיר האבן אלץ איבער־געטראגן — די שלעכטע געזעלשאפט, די רעזשימען און די שווערע לאגע.

אין יעדער סטאנציע האט מען אונז געגעבן די מעגליכקייט צו קויפן פראדוקטן און אפילו קריגן אומזיסט עסן פון די מיליטערלאגערן, אויב ס׳איז אזעלכע געווען. אין דעם איניזיכט זענען מיר געווען מער מזל־דיק ווי אנדערע.

די לאנאוויצער צעשיידן זיך

אין רוסטוב האבן מיר זיך צוטיילט. א חלק פון לאנאוויצער זענען געפארן אין געגענד פון סיביר. איך און נאך עטליכע זענען געבליבן אין רוסטוב. מיר זענען אריין אין א קאלחאז. מיר זענען געווען הירש־בר מאזור מיט זיין טאכטער, בייע גאָלדנבערג (קאזאטשקער), הרשלע סלומון (רייזע שאכנעס) ביירלי פלעצל (דער הארבאטע) און נאך.

דריי מאנאט זענען מיר געזעסן אין דעם קאלחאז. פלוצים זענען ווידער אנגעקומען ידיעות, אז די דייטשן זענען שוין נאענט קיין רוסטוב. מיר האבן פערלאזט דעם קאלחאז, און יעדער איז אוועק אין א אנדער ריכטונג. איך בין געגאנגען טיפער אין מזרח, אין ריכטונג פון בוכארא. מיט מיר איז געגאנגען נאר ביירל דער הארבאטע. מיר האבן זיך געוואלגערט אין שטאט. געשלאפן אין פארק פון שטאט, אויף א באנק. קיין געלד האבן מיר נישט געהאט, האב איך

געשיקטביירלען קויפן שווייבאלאך אין קאלחאז און פארקויפן זיי אין די באנען, און אזוי האבן מיר זיך אויסגעהאלטן. צו אונז איז אויך שפעטער אנגעקומען בייע גאָלדנבערג, איך האב געמאכט א מסחר פון קורטקעס שפענצערס. געקויפט האב איך זיי אין בוכארא און פארקויפט אין צ׳קאלוב. אין א געוויסן טאג האב איך דארט געטראפן הערשלע סולומונצ׳יק, שאכנעס אייניקל. ער איז שוין דאן אלט געווען צוואנציק יאר. לײדער, איז ער לאנג מיט אונז נישט געווען, אין בוכארא האט ער געקריגן א טיפוס און איז געשטארבן.

מיר האבן אים בעגראבן אין הויף פון שפיטאל, ווייל מ׳האט אונז נישט געלאזט ארויסנעמען זיין קערפער פון דארט. זיי האבן מורא געהאט פאר א מגפה.

אונזער מסחר האט ארומגענומען א געוויסע געגענד, צווישן בוכארא און טאשקענט. אויפן וועג האבן מיר באגעגענט שלמה טייטל (תמרי), וואס האט אונז איבערגעגעבן א גריס פון זיין ווייב בתיה׳ן מיט פיירלען, איר שוועסטער, ער איז נישט געווען אין ארבייטסלאגער. אין טאשקענט האבן מיר געטראפן די משפחה שמוך, יונתן פוגל מיט זיינע שוועסטער גיטל און חנה. איך האב זיך בעזעצט אין צ׳קאלוב. כ׳פלעג ארויסגיין אויפן מארק, מ׳זאל מיך נישט באמערקן, און פארקויפט דארט מיין סחורה. איינמאל האב איך געטראפן זוניע רבין מיט זיין ווייב. זיי האבן מיך נישט דערקענט, אבער איך האב זיי צוגערופן און דרמונטערט. פון דאן האבן מיר זיך געטראפן עטליכע מאל. אין משך פון דער צייט איז געווען זער שווער מיט דעם מסחר. ס׳איז ממש געווארן א סכנות נפשות, האב איך בעשלאסן צו פארשרייבן זיך צו דער ארבייט און לעבן ווי אן ארבייטער, ביז עס וועלן קומען בעסערע צייטן. איך בין אריבער קיין בעלצק, מיר פלעגן ארויסגיין אין וואלד צו דער ארבייט. דער וואלד האט געהערט צו פאוולסק צ׳קאלאווער גובערניע. א ביסל פלעג איך נאך דאך אונטערהאנדלען. איינמאל, זייענדיק אויפן מארק זע איך ד״ר לוטק אייזנשטאט דרייט זיך ארום מיט א זייגער אין האנט און לייגט אים פאר צו פערקויפן. איך האב אים גלייך דערקענט און כ׳האב אים געפרעגט צוליב וואס פארקויפט ער דעם זייגער? האט ער מיר דערציילט, אז זיין ווייב געפינט זיך אין שפיטאל, זי האט געבוירן א קינד און ער דארף האבן געלט. האב איך אים געליגען צוואנציק טויזנט רובל ער זאל נישט פערקויפן דעם זייגער.

ס׳האט לאנג נישט געדויערט און איך האב פון אים געקריגן מיין געלד צוריק קיין פאוולסק. ווייזט אויס אז ער האט געקריגן ארבייט ביי זיין פאך. מער האב אים נישט געזען.

*

אין פאוולסק האט מען מיך מאביליזירט אין א ארבייטס לאגער אין מאגניטאגארסק. כ׳האב זיך מיט אלע געזעגנט און אוועק. געבליבן זענען דארט זוניע, יונתן פוגל, שמוך יצחק, מעני, באבצי און רחל שמוך. יצחק שמוך האט שוין געהאט א ווייב, חנה פוגל און א קינד. אין 1944 האט מען מיר איבערגעגעבן, אז זיי האבן זיך אנגעשלאסן אין פוילישן מיליטער, און אונזערע וועגן האבן זיך צעשייד.

אין מאגניטאגארסק האב איך געארבייט א יאר צייט אין א פאבריק פון שמעלצן אייזן. די פאבריק האט געהייסן מאגניטקא. דארט האבן געארבייט אפשר א מיליאן ארבייטער. די באדינגונגען פון דער ארבייט זענען נישט געווען קיין שלעכטע, אבער דער קלימאט האט מיר נישט געפאסט און כ׳בין קראנק געווארן אויף קדחת, פון מאל צו מאל האב איך געהאט איינפאלן, אזוי אז כ׳האב געמוזט פארלאזן דאס פלאץ.

א באַזוך אין לאנאוויץ

כ׳האב זיך פרייוויליק מאביליזירט אין דער רוסישער ארמיי. מ׳האט מיך געשיקט צום פראנט און כ׳האב זיך באטייליגט אין פארשידענע קאמפן, ביז כ׳בין אנגעקומען אין דער געגענד פון גדרודזיאנדז. דארט בין איך געלעגן אין שפיטאל נאך דעם ווי כ׳בין געראניעט געווארן אין א קאמף לעבן צ׳נסטוכוב. דאס איז געווען אין מאי 1945.

ווען מ׳האט מיך באפרייט פונ׳ם שפיטאל, דעם 12־טן מאי, בין איך גלייך געפארן קיין לאנאוויץ זען וואס האבן די דייטשישע בעסטיעס געמאכט פון אונזער שטעטל.

אין שעפיטאווקע האב איך באגעגנט שלום סגל און חיים־נתן גיטלמן. שלום איז געפארן קיין טארנאפאל און איך מיט חיים־נתן גיטלמן קיין לאנאוויץ.

שווער צו באשרייבן ווי מיר האבן די שטאט געטראפן. זי איז אינגאנצן רואינירט. נישטא קיין שטיבער. נישטא קיין זכר פון שטיבער. אַלץ האבן די דייטשן פארראמט. ס׳איז בלויז געבליבן די גרויסע שול און, להבדיל, די קלויסטערס. שייע נתן׳ס שטוב און ביירל קאנצז׳ור׳ס שטוב — דארט איז געווען דער קאאפעראטיוו פון די שניידערס אין משה גורוויץ׳ס (רינקוביץ) שטוב זענען געווען די שוסטערס. מיכל קאוואל׳ס שטוב איז בעזעצט דורך דעם געריכט׳ס ביורא. חיים־נתן׳ס שטוב אנטקעגן מיכל גאלנדער — דארט איז געווען די פאסט. בעני חיים־לייב׳ס שטוב האט געדינט פאר א רעסטאראן פאר דעם קאלעקטיוו. נידריגער איז געשטאנען שלֹמה פלעצעל׳ס שטוב. דארט איז געווען א קלוב פאר דעם קאמסאמאל און אנדריאנ׳ס איידעם האט אנגעפירט מיט דעם קלוב.

פון אלע יידן איז נישט געבליבן קיין איין לעבעדיקער נפש. מ׳האט אונז געזאגט אז נחום קרעפער׳ס טאכטער איז געבליבן לעבן. מיר זענען געגאנגען זי זוכן, אבער מיר האבן זי נישט געפונען.

איך בין געבליבן נעכטיקן ביי אנדריאנען. זיי האבן מיר געגעבן א געלעגער מיט בעטגעוואנט און געזאגט, אז דאס האט געערט אמאל צו שרה כ״ץ, שייע נתן׳ס טאכטער, זיי האבן דאס געפונען אין גאס, אזוי האבן זיי געזאגט...

כ׳האב נישט געקענט ארויסקריגן פון זיי וואס איז געווען דער גורל פון יידן אין שטעטל. זיי האבן פשוט נישט געוואלט רעדען. אויך פון מיין מאמען האבן זיי נישט געוואלט רעדן, זיי האבן באשטעטיגט אז זי לעבט נישט מער. מער האב איך דארט נישט געקענט בלייבן. די זכרונות און קאשמארן האבן מיך

נישט אפגעלאזט און נאך איין נאכט בין איך אוועק פון דארט. אידער כ׳האב פארלאזט מיין שטעטל אויף אייביק, האב איך געוואלט זיך געזעגענען מיט מיינע אלע טייערע און געוואלט גיין אויפן בית־הקברות זען דעם קבר־האחים פון אונזערע קדושים, אבער זיי האבן מיר אנגעשראקן און געווארנט, אז אין דער סביבה פון בית־הקברות דרעהען זיך בענדעראווצעס רוצחים און זיי זענען גרייט צו הרג׳נען נאך א פאר יידן. חיים־נתן האט אויך נישט געהאט קיין מוט צו גיין מיט מיר. ליידער, האב איך געמוזט פארלאזן מיין שטעטל, נישט האבנדיק אפילו דעם זכות צו באוויינען מיינע אלע טייערע.

לאנאוויץ אמאל (די קאשטשיאל גאס)

בתיה (מלמד) טייטל

רוסלאנד א לעבענס־סטאנציע

די אויפגעצווינגענע חתונה

אין 1939, ווען די רוסן זענען אנגעקומען צו אונז, האט מען שלמה'ן גענומען אין קולטור־אפטיילונג אלס בוכהאלטער. מיר האבן געוואוסט, אז אין דעם רעזשים איז גארנישט זיכער, נישט די ארבייט און נישט די עקזיסטענץ, בפרט אז שלמה איז געווען א געוועזענער סוחר, און ס'האט אים געדראהט דער בעוואוסטער פאראגראף 11 — טורמע און פארשיקונג — יעדע מינוט. דאך האבן מיר נישט אפגעשטעלט דאס לעבן. מיר האבן באשלאסן צו לעבן ווייטער, אַזוי ווי גארנישט איז נישט געשען.

מיר האבן באשלאסן חתונה צו האבן. דאס איז געווען א ספעציפישע חתונה, א בעהאלטענע, פונקט ווי מיר וואלטן עפעס געגאנגען טון א פארברעכן. מיינע עלטערן, וואס צוליב זייער יידישקייט זענען זיי אויסגעשטאנען גענוג אין זייער לעבן, אין פארשידענע רעזשימען, — האבן אויך דא באשלאסן צו זיין שטארק, און חתונה מאכן זייערע קינדער ווי יידן. ס'איז נישט געווען לייכט אין אזא רעזשים פון שנאה צו רעליגיע, און צו אונזער רעליגיע בפרט. צוליב זיי האבן מיר געפראוועט א חתונה, לויט אלע יידישע פארשריפטן און מנהגים ביי אונז אין שטאט.

די געלאדענע געסט זענען זיך צוזאמענגעקומען געהיים, דורך דער הינטערטיר. די שטוב איז געווען פערמאכט ארום און ארום, אלע טירן פארשלאסן. מיר האבן פארהאנגען אלע פענסטער הערמעטיש, אזוי אז קיין שטראל פון ליכט האט מען נישט דורכגעזען, אזוי ווי עס זאל נישט זיין קיין לעבעדיקער מענטש אין שטוב. צו דער חופה, וואס איז געווען געפראוועט לויט אלע רעליגיעזע צערעמאניעס, האבן מיר איינגעלאדן בלויז איינציגע מענטשן, ווייל דא האבן מיר איינגעשטעלט מענטשן אין א גרויסער סכנה און נישט יעדער וואלט דאס געוואלט מיטמאכען.

דאס איז געווען א חתונה מיט געמישטע געפילן — א געפיל פון פרייד און א סאך עגמת־נפש און ספקות לגבי דער צוקונפט פון דער וועלט און לגבי אונזער צוקונפט אליין.

די חופה, ווי כ'האב פריער געזאגט, איז צוגעריכט געווארן מיט אלע פיטשעווקעס: מ'האט געבראכט פיר שטאנגען און אויסגעשפרייט א ווייסע חופה מיט גאלד.

די חופה האט געקאנט דערציילן וועגן א סך יארן און א סך פאר־פעלקער. די כלה האט זיך געדרייט לויט'ן דין, דער חתן האט מקדש געווען כדת וכדין. די מחותנים האבן געלייגט אכט אויף די כיבודים, זאלן זיין ווי דער מנהג. און

טרערן זענען געריננען אויך ווי ביי יידן איז אנגענומען, אבער דאס מאל מער ווי געוויינלעך.

חופה וקידושין האט געגעבן הרבי ר׳ אהר׳לי ז״ל, דער לעצטער פון די לאנאוויצער רבנים און דער טראגישער פון אלע.

אין דעם איז געשעהען א זאך, וואס האט ערשיטערט אלע צוזאמענגעקומענע און ס׳האט כמעט מבטל געמאכט דעם אייביקן משפחה מאמענט: ביי די שבע ברכות האבן זיך די צוזאמענגעקומענע פערגעסען און געזאגט די ברכות מיט א העכערען טאן. זיי האבן זיך נעבעך צעזונגען, ווי אין די גוטע צייטן — און דער סוד איז מגולה געווארן.

ס׳האט זיך א עפן געטאן די טיר און ס׳זענען אריינגעקומען צוויי זעלנער מיט מונדירען פון דער רויטער ארמיי. זיי זענען שטיל אריין אין צימער פון די מענער, אוועקגעזעצט זיך ביים טיש, נישט גערעדט קיין ווארט. די מענער האבן זיך שרעקלעך דערשראקען. די פסוקים זענען זיי געבליבן שטעקען אין האלז און די צערעמאניע איז געווארן אפגעשטעלט, זיי האבן מורא געהאט אפשר האבן זיי עפעס געזינדיקט קעגן דעם אנטי־רעליגיעזן רעזשים. אין די מינוטען פון צעטומלונג, האבן די צוויי זעלנער אונז איבערראשט. זיי האבן זיך אויפגעשטעלט און אונז בערוהיגט, זיי האבן זיך ממש געבעטן ביי אונז נישט אויפהערן די צערעמאניע, מיר זאלן ווייטער פארזעצן מיט׳ן זאגן און מיט׳ן ניגון. און שטיל אין אויער האבן זיי די נאענטע נעבען זיי געזאגט, אז זיי אליין זענען יידן און זיי האבן אויף זייער לעבן אזעלכעס נאך נישט געזען, און אז זיי זענען דורשטיק נאך א ביסל יידישקייט און ווילן ממש פערזוכן און פילן דעם טעם פון אזא צערעמאניע.

זיי האבן אונז נישט געקאנט איבערצייגן, מיר האבן נאכדעם נאך מער זיי חושד געווען. נאר א פאר געציילטע יידן האבן זיך א ביסל אונטערגעזונגען. די צוויי סאלדאטן האבן געזען וואס דא קומט פאר. זיי זענען ערצויגן געווארן אין א רעזשים פון חשד און האבן פערשטאנען פארוואס די מענער זענען אזוי פארגליווערט געווארן און די ווייבער דערלאנגען גארנישט פון קיך. זענען זיי צוגעגאנגען צו די מענער און אנגעפאנגען זיי צו קושען מיט אזא געפיל. אזוי קושען קענען נאר ברידער, וואס האבן זיך א לאנגע צייט נישט געזעהען און פלוצים זיך געטראפן. ס׳איז קיין ספק נישט געווען, אז זיי מיינען דאס מיט׳ן גאנצן הארצן. האט זיך די אטמאספערע געענדערט, ס׳איז געווארן ווארעם אויף דער נשמה. און אזוי ווי א בילד אין קינא, וואס ווערט איבערגעריסן און צורעכטגעמאכט, אזוי האט אַלץ אנגעפאנגען צוריק צו שטראמען נאטורעל, ערנסט און יידישלעך, מ׳האט געפראוועט שבע ברכות. דאס געפיל איז געווען ווי מ׳וואלט געוואלט געוואונען צוויי פארלוירענע קינדער, וואס זענען אין געפאנגעניש ביי גויים. אַלץ האט זיך געענדיקט אויפן בעסטן אופן.

לאנג נאך האט לאנאוויץ גערעדט פון דעם אווענד.

צומארגנס נאך דער חתונה, איז מען געגאנגען גלייך צו דער ארבייט. ווי

אלע טעג, האט איך אויסגעזען דעם טאג, אבער דאס הארץ האט געקלאפט וואס וועט זיין מיט די צוויי פארברעכער געגן רעזשים.

די גאנצע וואך איז אריבער בשלום. שבת האבן מיר געמאכט א קבלת-פנים פאר חברים און פאר דער קאמענדאנטור און פאר די רעזשים פארבונדעטע.

אונזער ארויסוואנדערן פון לאנאוויץ

מיין שוועסטער פערל מלמד, האט געארבייט אלס סעקרעטרין פון דעם שטאט־ראט. איין אווענט קומט זי אהיים און דערציילט, אזוי ווי מ׳ווייסט נישט אז שלמה איז מיין שוואגער, האט מען מיך געפרעגט וועגן זיין פערזענליכקייט און איך, נישט האבנדיג קיין ברירה, האב געמוזט מודה זיין, אז ער איז געווען א סוחר. מיר האבן זיך זער דערשראקן. מיר זענען געווען זיכער, אז מיר וועלען דארפן זיך געזעגענען מיט לאנאוויץ, און ווער ווייסט וואו מיר וועלען פארווארפן ווערן. צום סוף האט זיך אַלץ געענדיקט צום גוטן.

שלמה׳ן האט מען אנערקענט פאר נישט קיין גענוג געטרייען פאטריאט, מ׳האט אים געפסל׳ט פון גיין צום מיליטער, און שפעטער נישט געשיקט אים אין פראנט.

ווייזט אויס, אז זיין ארבייט וואס ער האט געמאכט פאר זיי איז זיי יא געפעלן. מ׳האט אים איבערגעלאזט ביי זיין פאסטן.

איצווישן איז אויסגעבראכן די קריג צווישן רוסלאנד און דייטשלאנד. דייטשן האבן אנגעגריפען דעם חלק פוילן, וואס איז געווען אין די רוסישע הענט. ידיעות זיינען אנגעקומען, אז זיי זענען שוין פערציק קילאמעטער פון דער שטאט. מיר האבן געהערט דאס קנאלן פון די באמבעס. די רוסן זענען געווען צעטומעלט. זיי האבן זיך געפילט ווי שוין באזיגטע. זיי זענען געווען שרעקלעך נערוועז און אומבאהאלפן. די בהלה איז געווען גרויס. די יידן האבן נישט געוואוסט וואס צו טאן. וואוהין לויפן? און צו בכלל לויפן? זיי האבן נישט געקענט דעצידירן. זיי האבן זיך פארלאזט אויף א נס.

אונז, אלס ארבייטער פון דעם אנגעגרייפטן רעזשים, איז געווען קלאר אז מיר מוזען אוועק צוזאמען מיט אלע רוסישע אנגעשטעלטע. דער פלאן איז געווען איבערגיין קיין טיאופיפול טשאן אויף א פאר טעג און נאכער אפשר זיך אומקערן קיין לאנאוויץ צו אונזער משפחה. די צייט איז געווען קורץ. מיר זענען אוועק אין איילעניש.

איך בין אוועק מיט דעם אנטון, וואס כ׳האב געטראגן אויף זיך, געזעגענט האב איך זיך נאר מיט דער מאמען. דער טאטע איז געווען ביי דער תפילה מיט נאך יידן. כ׳האב אים נישט בעוויזן צו זוכן, האב איך זיך מיט אים נישט געזעגנט.

מיין מאמע איז געבליבן געפלעפט, ווען כ׳בין געקומען זיך געזעגענען. זי האט זיך נישט אריענטירט גלייך וואס ס׳קומט דא פאר און מסתמא נישט אפגעשאצט די מינוט מיט אלע אירע פאלגן. ווען זי איז א ביסל געקומען צו זיך, איז

זי גלייך געלאפן זוכן שלמה׳ן, צו געזעגענען זיך מיט אים און אפשר אים בעטן אז ער זאל אפהיטן איר טאכטער, און ביי דער ערשטער געלעגנהייט זיי צוריקקערן מיט מיר.

שלמה איז שוין לײדער נישט געווען אין ביורא, האט זי פארחלש׳ט. דאס איז געווען אין דער רעגירונג׳ס ביורא. שלמה איז אוועק נאך פאר מיר מיט אלע אנגעשטעלטע, וואס האבן געוואוסט מער פון אנדערע, אז מ׳דארף וואס שנעלער אוועק. ער האט נישט באוויזן אפילו אנצוזאגן און בעזארגן עפעס פאר דעם אנטלויפן.

בייע קאזאצקער

זייענדיג אויסער דער שטאט איז אונז אלע קלאר געווארן, אז דאס איז ניט קיין רייזע אויף עטליכע טעג און אז אין טשאן וועלן מיר זיך נישט קענען פערהאלטן. ס׳איז אונז קלאר געווארן אז דער וועג איז א ווייטער אין א פרעמד־ווייט לאנד און אויף א אומבאשטימטער צייט.

די רייזע האט זיך געצויגן מיט בהלה און דעפרעסיע. אַלץ ארום האט דערדריקט, אבער מער פון אַלץ האט געווירקט אויף מיר דאס געזעגענען זיך. מיר זענען געפארן בעזונדער און שלמה בעזונדער. איינער האט נישט געוואוסט פון צווייטען, צו וועלן מיר זיך נאך אמאל בעגעגענען? און ווען? אט אזוי פלוצים, בין איך געבליבן זער איינזאם, אפגעריסן פון אלע וואס זענען מיר טייער געווען, איינזאם און פערלאזט.

אין וועג האב איך געפונען שלמה׳ן. דאס איז געווען אין איינע פון די באן־קנויטן. ער האט זיך דארט פארהאלטן צו צעטיילן דאס לעצטע געהאלט פאר די ארבייטער. אין זיינע הענט איז געווען די קאסע פון דער קולטור־ביורא, האט ער געוואלט געזעצליך דאס צעטיילן — אזוי האב איך אים געפונען.

ביי אונז איז אויך געווען א צופאל. א אוקראינישער בעל־עגלה, וואס האט אונז געפירט, האט פלוצים באשלאסן, אז ער איז נישט קיין מחותן אויף דער חתונה. ער האט מיט זיין פארגעפיל פארשטאנען, אז ער קאן נאך מיטגעשלעפט ניט האבנדיק געזינדיקט, האט ער צעבראכן עפעס אין זיין וואגן און האט מודיע געווען, אז מ׳קאן ווייטער נישט פארן. ער האט זיך צוריקגעקערט קיין לאנאוויץ.

ווען שלמה האט געענדיקט אויסצאלן ס׳געהאלט, האט יעדער גענומען זיינס און אוועק. און פלוצים זענען אלע פארשוואונדן און מיר זענען געבליבן אליין, פארלאזענע פון יעדן. אויך לאניוויצער חברים, וואס שלמה האט געזארגט, אז זאלן האבן א גראשן אין טאש, זענען נישט געבליבן. דאס האט אזוי געווירקט, אז איך האב אויסגעבראכן מיט א היסטערישן געוויין. מיר האבן נישט געוואוסט וואו זיך צו ווענדן. שלמה איז אויך געווען צוטומעלט. פלוצים איז צוגעקומען צו אונז בייע גאָלדנבערג (קוזאצקער) ער האט זייער רחמנות געקריגן

אויף מיר און, מיט שמחה ממש, געזאגט אז ער וועט אונז נישט פערלאזן, מיר זאלן נישט זארגן, ער וועט פארן מיט אונז. מיט אים איז געווען משה גרובר און ווילי, זיין פלימעניק, יוסי קליינמנ׳ס זון. אויפן וועג איז אויך צוגעקומען צו אונז שלמה׳ס שוועסטער, חנה. בייע האט אונז לייכטער געמאכט אונזער איינזאמקייט, און איך וועל דאס אים נישט פארגעסן.

א רוסישער ייד וואס רעדט עברית

אין א קרייץ־וועג נעבן בילאצערקווא האבן אונז געטראפן רוסישע סאלדאטן, וואס זענען צוריקגעקערט געווארן אין זייערע וואגאנען. פערשטעענדלעך, אז מיר האבן זיי נישט געפרעגט וואו זיי פארן און וואס איז זייער ציל. מיר זענען געפארן אן א ציל און אן א ריכטונג. דער עיקר איז געווען וואס מער זיך דערווייטערן.

אזוי פארענדיק זענען מיר אנגעקומען קיין אסטראכאן. די באפעלקערונג איז אונז אנטקעגנגעקומען מיט ברויט און וואסער. נאך טעג פון הונגער אוןליידען, וואס ס׳איז שווער פארצושטעלען, איז מיר די שטאט מיט אירע איינוואוינער איינגעקריצט אין זכרון פאר דער מענטשלעכע האנדלונג.

פון דארט זענען מיר מיט א שיף געפארן אויף דער וואלגא אין כספישען ים, און מיר זענען אנגעקומען צו א פארט־שטאט, מאחאצ׳־קאלא, וואס געפינט זיך אין קאווקאז. איך דערמאן דאס, ווייל דא זענען מיר געווען די ערשטע יידישע פליטים. און ווען מ׳האט אונז אוועקגעשיקט פון דארט קיין האסאוויורט, האבן מיר געהאט דעם כבוד אויך צו זיין די ערשטע אייראפעער אין דעם פלאץ. די איינוואוינער האבן דאס ערשטע מאל געזען אייראפעער.

דא האבן מיר נישט געוואוסט צו וועמען זיך צו ווענדן. מ׳האט אונז געלאזט אָן אנווייזונגען וואס צו טון און צו וועמען זיך צו ווענדן. מיר האבן זיך געווענדעט צו דעם שטאט־ראט. אויף אונזער מזל, איז דארט געווען א אנגעשטעלטער וואס האט געשטאמט פון דייטשלאנד (זיי האבן אים געהאלטן פאר א זייערן) ער האט באלד באמערקט, אז מיר זענען יידן און ער האט אונז געשטערט אין אלעמען, און אונז ספעציעל דערדריקט, און נאר געטאן אונז שלעכטס. צום סוף, האט ער אונז אוועקגעשיקט אויפן ערגסטן פלאץ.

יארן לאנג ווי ער האט זיך געפונען ווייט פון זיין נאצישער היים. יארן ווי ער האט זיך ערצויגן אין ארעזשים פון ברידערליכקייט און האט איינגעזאפט די קולטור זייערע — דאך ווען ער האט דערזען א ייד, האט זיך אין אים ערוועקט זיין נאצישע חיה׳שע נשמה.

פארשטענדלעך, אז מיר האבן זיך געגענגעשטעלט. אבער זיין בעציהונג צו אונז האט זיך נישט געענדערט און מיר האבן, ליידער, נישט געקענט ענדערן.

צו אונזער מזל, איז דארט געווען א ייד פון די בערג, וואס האט נישט געקענט איין וואָרט יידיש. אבער צום גרויס באוואונדערן, האט ער זיך געווענדעט צו אונז אויף... עברית! ער האט אונז געפרעגט די סיבה פון אונזער פערביטערטקייט

און אונז געווארנט, מיר זאלן מער זיך נישט ווענדן צו דעם דייטש. ווען ער האט געהערט, אז שלמה איז א פאכאווער בוכהאלטער, האט ער אים צוגענומען צו דער ארבייט אין זיין אפטיילונג, אין אגריקולטור־אמט.

אזוי זענען מיר פטור געווארן פון א נאצי אין סאמע מיטן רוסלאנד.

מיר, די פרויען, האבן געארבייט אין א ארטעל פון אינוואלידן. די בעציהונג צו אונז איז געווען אויסערגעוויינלעך. אין דער פארוואלטונג זענען געווען צוויי יידן: איינער א טאטארישער ייד און איינער א קאווקאזער. די אינוואלידן האבן ביי יעדער געלעגנהייט אונז געדאנקט פאר אונזער הילף וואס מיר געבן זיי.

אין א געוויסן טאג האט מען שלמה'ן איבערגעפירט אין פראנט צו דער ארבייט, אלס ציווילער געהילפס־בוכהאלטער ביים מיליטער. בין איך ווידער געבליבן אליין און צעטומעלט. די גרעסטע זארג אין מלחמה וואנדערונג איז די מורא פארבלייבן עלענד אליין, פאר פארלירן דעם קאנטאקט מיט די נאענטסטע. געוואוסט האב איך, אז געפירט האט זיי דער ייד פון די בערג, וואס רעדט עברית.

מיר האבן זיך דערוואוסט, אז ער איז געווען אמאל אין ישראל. זיין אלטער טאטע איז געווען פון די ערשטע „חובבי־ציון" דארט. איך האב באשלאסן צו פארן מיט שלמה'ן, דארט וואו ער איז אין פראנט. איך האב זיך פערלאזט אויף דעם יידישן בחור, אז ער וועט מיר ניש שטערן.

דאס איז געווען א אויסערגעוויינלעכער מענטש. נישט נאר ער האט מיר נישט געשטערט, פארקערט, ער האט מיר נאך צוגעגעבן מוט. די מענער זענען געגאנגען רייענווייז און איך — נעבן זיי. אזוי איז ער געווען שטענדיג נעבן מיר, געטרייסט מיך און געגעבן מיר האפענונג, אז אינגיכן וועלן קומען בעסערע צייטען.

איך ארגאניזיר אונזער אנטלויפונג

ווען מיר זענען אנגעקומען צו א באן־סטאנציע, זענען אלע מענער ארויף אויף דער באן, נאר מיר האט מען נישט ערלויבט. כ'בין געבליבן אין דרויסן. ווידער איינזאם. באין ברירה האב איך געמוזט זיך אומקערן קיין חאסאוויורט — און צוריק צו מיין ארבייט. אויף צומארגנס האב איך געקריגן א אטאק פון שרעקליכע ווייטאגן. קיינער האט נישט געקענט פעסטשטעלען די אורזאך פון די ווייטאגן, אזוי האט עס מיך נישט אפגעלאזט טעג. אלע האבן געמיינט, אז איך ענדיג מיט'ן לעבן. אינצווישן האט דער פראנט זיך דערנענטערט צו אונז. די דייטשן האבן זיך געלאזט אויף באקו. גלייך האב איך פערגעסן אלע מיינע ווייטאגן און כ'בין געקומען צו זיך.

מיין ארטעל איז געווען אינגאנצן פון אינוואלידן, און ווען דער סארט באפעלקערונג האט געקריגן א באפעל — ארויסגיין העלפן די קעמפער און פערשטאפן דעם טייך — זענען ביי אונז אלע בעפרייט געווארן, אויסער איך און פנינה, די איינציקע געזונטע אויף דעם פלאץ. געארבייט האבן מיר אין

שרעקליכע בעדינגונגען. ס׳איז דארט געווען מיליאנען מיט קאמארען. קיין ברויט איז נישט געווען. דער טעמפּא פון דער ארבעט איז געווען זעהר א שטארקער און דאס פארגעפיל פון א מפלה האט געווירקט אזוי, אז דאס האט אויפגעפרעסן דעם מענטש. ביי דער ארבייט האב איך זיך דערוואוסט פון א רומענישען ייד, אז די דייטשן זענען זער נאענט און וואס דאס בעדייט. ער האט מיר דערציילט די גרויזאמקייטן פון די נאצי׳ס און פארענדיקט: — מיר זענען דארט ניצול געווארן פון זיי, אבער דא וועט ער אונז שוין פאקן.

דער יאוש וואס האט זיך ארויסגעפילט פון זיינע רייד האט מיר קלאר געמאכט אונזערע אויסזיכטן. איך האב זיך אנגענומען מיט קוראז׳ און כ׳האב ארגאניזירט א אנטלויפן פון דעם ארטעל. לפחות, ראטעווען די מענטשן, וואס זענען מסוגל צו לויפן. כ׳האב געוואלט זיך ראטעווען אויך. דעם וועג צום אנטלויפן האט אונז געוויזן א קאווקאזער פרוי, א געזונטע גויע פול מיט ענערגיע, וואס קען דארט יעדע סטעז׳קע. ס׳האט דערנאך אין וועג זיך ארויסגעוויזן, אז זי איז א יידישע פרוי. מיר זענען ארויס פון דארט באנאכט. די סכנה איז געווען גרויס. א טאג פריער האבן אייניקע מענטשין געפרייווט אנטלויפן, און די רעגירונג האט זיך דערוואוסט. מ׳האט געכאפּט. די מענטשן האט דערווארט א שווערע שטראף. דאך האבן מיר זיך איינגעשטעלט.

פערציק קילאמעטער זענען מיר געלאפן מיט איין אטעם-צוג. מיר זענען יעדעס מאל אריין אין די תבואות זיך באהאלטן. דער פחד אונזערער איז געווען א דאפעלטער. ווען מיר זענען געקומען צוריק קיין מאחצ׳-קאלא איז זי שוין געווען אינגאנצן צעשאסן פון געדיכטע באמבארדירונגען. מיר זענען געלאפן ווייטער, און איך האב זיך דערווייטערט פון שלמה׳ן. ווידער האב איך געפילט דאס שרעקלעכע איינזאמקייט. ס׳איז געווען שווער אויפן הארץ, אבער דער פחד און שרעק פאר דער קאטאסטראפע און חורבן, וואס דערנענטערט זיך, האט אונז געיאגט. כ׳בין געלאפן מיט מיין לעצטן ווילנס-קראַפט. צו מיין מזל, האט אונז שלמה דעריאגט.

יענער פראנט זייערער איז זיך צעפאלן, און די מענטשן, זענען זיך צעלאפן. שלמה האט געוואוסט אין וועלכער ריכטונג מיר זענען געלאפן, איז ער אויך געלאפן אהין און האט אונז געטראפן אויפן וועג.

מיר האבן זיך פערשריבן אין א קאראוואן, וואס איז געגאנגען קיין סיביר.

סיביר

קיין סיביר זענען מיר אנגעקומען ווינטער. די קליידער, וואס מיר האבן געהאט אויף זיך, זענען געווען זומערדיקע. מ׳האט אונז איינגעארדנט אין א שטאט מיט בעטען פון האלץ, איין בעט אויפן צווייטען. פון דארט האט מען אונז צעטיילט צו דער ארבייט. איך בין געגאנגען אין א וואלד זעגן בוימער און זיי אומווארפן. איינמאל, אין מיטן זעגן די בוימער, איז די זעג געבליבן שטעקן אין בוים, בין איך געווארן זער פערצווייפעלט. כ׳האב זיך אוועקגעזעצט

אין מיטן וואלד, א פערשוויצטע פון דער ארבייט, אנגעטון לייכט און אנגעפאנגען וויינען. כ'האב פשוט מורא געהאט צו קומען אהיים אן א זעג. צופעליק, איז אנגעקומען אַ גוי פון סיביר, אַ קרעפטיקער, אַ גרויסער, ווען ער האט מיך דערזען — און איך בין שוין געווען באדעקט מיט שניי און פראסט, ארום די אויגן און מיין צעשויבערטן קאפ — איז ער ערשיטערט געווארן. גלייך, האט ער מיט זיינע שטארקע הענד באפרייט די זעג, זי מיר געגעבן. בין איך געגאנגען אהיים רוהיג, און געווען אים זער דאנקבאר.

אין א שטיקעל צייט ארום האט מען אונז צעטיילט אין באראקן. מ'האט אונז קאנצענטרירט, אלע יידן, און ס'איז געווארן א בעסער געפיל.

ער האט מיר געבראכט א „שלום"

אין 1945 האבן מיר פערלאזט, סיביר, צוזאמען מיט אלע רעפאטריאנטן, און מיר זענען אנגעקומען קיין שצ'צ'ין אין פוילן, און פון דארט — קיין פפינדרוף, אין דייטשלאנד. איך ווייס נישט פארוואס, מ'האט אונז צעטיילט פרויען באזונדער און מענער באזונדער. דאס קאנצענטרירן פרויען באזונדער, האט אונז געבראכט פונדאסניי א געפיל פון געטא. איין פרוי האט געקריגן, א אטאק פון היסטעריע. אלע פרויען האבן זיך אנגעשטעקט מיט היסטעריע, אבער מ'האט זיך געהאלטן און נישט ספאזמירט. עס האט זיך אונז געדאכט, אז די לעצטע טעג וועלן אונז אומברענגען — און דווקא ביים סוף פון דער שרעקלעכער רייזע וועלן מיר אונטערגיין. מיר זענען געווארן פעסימיסטיש און זער ענטוישט.

און פלוצים, אין אַ שעה צוויי ארום, ווען מיר זענען שוין פאַרצווייפלט און ענטוישט פון לעבן האט זיך באוויזן אויף דער שוועל פון איין באראק א בחור, א שמייכעלדיקער א האפנונגספולער. ער האט זיך פארגעשטעלט אלס באלעק. ער האט זיך ארומגעקוקט, און ווען ער האט דערזען, אז קיינער איז נישטא אויסער אונז, האט ער געזאגט אייןווארט — „שלום".

און דאס ווארט „שלום" האט געטאן זיינס. מיר האבן דערפילט פלוצים, אז אונז איז שלום און גוט. דער שמייכעלדיקער בחור האט אונז געבראכט בטחון. דאס ערשטע עבריאישע ווארט, נאך אזא לאנגן גלות, האט אונז פערבונדן צו אונזער בשותפות'דיגע בעוואוסטזיין און ציל.

דא זענען מיר געראטעוועט געווארן. יעצט האבן מיר געפילט, אז מיר זענען צוגעקומען צו א גוטער ענדע פון אונזער אומגליקלעכער רייזע.

שלמה טייטל (תמרי)

ערגענצונג צו בתיה׳ס זכרונות

ווען מ׳האט מיך גענומען אין פראנט אלס ציווילער ארבייטער, און ווען מיר זענען אנגעקומען צו אונזער בעשטימטן צוועק, האבן אונז גלייך די דייטשן באמבארדירט און עס איז געווארן א ווירוואר און א פאניקע. יעדער איז געלאפן אין אן אנדער ריכטונג. איך בין געלאפן צו מיין ווייב קיין חאסאוויורט. דער וועג איז געווען שרעקלעך, די באמבעס זענען געפלויגן אין דער לופט און אַלץ האט געברענט. איך בין געלאפן — און דאס פייער נאך מיר. געלאפן בין איך מיט מיינע לעצטע כוחות, און ווען כ׳בין געבליבן אינגאנצן אן כוח, האב איך זיך אוועקגעלייגט א ביסל אפרוען. געלעגן בין איך אליין, עלענד און איינזאם, אויף א סטערטע פון תבואה, און נישט געוואוסט אין וועלכער ריכטונג כ׳זאל לויפן.

איין תפילה האב איך געהאט: אויב עס איז גוזר געווארן אויף מיר צו שטארבן אזוי, זאל איך כאטש זען מיין משפחה פריער.

אזוי בין איך געלעגן שעה׳ן לאנג אין אַ לאגע פון אונטערגאנג. אלע מיינע חושים זענען פארנעפעלט געווען, נאר די איינציגע תפילה האט מיך נישט אפגעלאזט.

דערווייל איז געווארן נאכט. איך בין איינגעשלאפן. דאס פייער האט מיך געווארעמט און פארשלעפערט. פארטאג האב איך זיך אויפגעריסן פון שלאף און ווידער געלאפן. נאך א ביסל לויפן, בין איך אנגעקומען אויף א פוסטן פלאץ און אנידערגעפאלן א שוואכער, א קראפטלאזער.

ווען כ׳האב אנגעפאנגען זוכן די סיבה פארוואס כ׳האב געפאלן, האב איך דערזען, אז מיינע פיס זענען געשוואלן און איך בין ניט מסוגל א ריר טון מיט א פוס. דאס מיליטער, וואס האט געהאלטן אין איין שטראמען, האט מיך באמערקט ליגען, האבן זיי מיך גענומען מיט׳ן רויטן קרייץ צו זייערן א נאענטען פונקט. מער ווי איין נאכט האב איך דארט נישט געקענט רוהען, ווייל די דייטשן זענען דערווייל אונטערגעקומען און געמוזט ווידער לויפן.

פון דארט, בין איך מיט נאך מענטשן געפארן מיט דער באן קיין חארקוב. מיר זענען דארט געבליבן א פאר טעג אין א ווייטן מיליטער־לאגער.

*

איין טאג האט מען אונז געמאלדן, אז ווער ס׳וויל קאן מאבילירן צום פוילישן מיליטער, וואס ווערט ארגאניזירט אין רוסלאנד. איך האב זיך פערשריבן און מ׳האט אונז געבראכט אין א רעקרוטען־לאגער. דארט האבן דאקטוירים אונז אונטערזוכט. דאס אונטערזוכן פון די צוואנציק בחורים האט גענומען ביי זיי דריי־פיר טעג, מיט א נייגונג פטור צו ווערן פון יידן. פון

אונז אלע האט מען נאר איינעם צוגענומען. פארשטענדלעך אז מיך האט מען אויך געפסל׳ט. מיט מיר איז אויך דורכגעפאלן די קאמיסיע צ׳איצ׳יניעצקי פון וויזשעראדיק און ווארגא דער ווארשאווער. מיר האבן געקריגן ערלויבענישן און א פאראָרדנונג אומצוקערן זיך קיין רוסלאנד. אזוי זענען מיר פארפארן קיין טאשקענט. דארט האב איך געזוכט א וועג צו מיין משפחה. כ׳האב געשריבן בריוו און געווארט.

קלאנגען זענען ארומגעגאנגען, אז קאווקאז איז באמבארדירט. און איך מיט מיינע געשוואלענע פיס האב יעדעס מאל געדארפט לויפן צום רויטן קרייץ. דארט האב איך געקריגן א בריוו פון בתיה׳ן אז אמת דאס פלאץ איז באמבארדירט און זיי ווארטן אונגעדולדיק אויף מיר, כדי צו לויפן ווייטער, אבער צוזאמען.

יוסף ווינער
(קאנאדא)

איך קאן דערציילן וועגן סאוויעטן רעזשים

נאך מיין ענדיקען די שולע אין לאנאוויץ האב איך אנגעהויבן העלפן מיינע עלטערן אין דער פרנסה. געקריגן ארבייט האב איך ביי אשר בריליאנט אין זיין הורט־געשעפט פון בוימעל, נפט און אנדערע פראדוקטן. און ווען די רוסן זיינען אריינגעקומען קיין לאנאוויץ בין איך געווען כשר למהדרין — א ריכטיגער פראלעטאריער. האט מען מיך געשיקט אלס מומחה פון געוועלבן צו פירן פרידה שמילעכעס געשעפט. צוזאמען מיט איר האט דארט אויך געארבעט רחל באבע עוזיאל'ס. פון דארט האט מען מיך איבערגעפירט אנצופירן ערשיל קאגאנ'ס מחסן פון תבואה, וואס זיי האבן אים קאנפיסקירט. פירענדיג דאס געשעפט איז מיר אויסגעקומען ארומצופארן צוליב קניות, און מערסטנטייל בין איך געפארן קיין טארנאפאל, דארט איז געווען א הויפט מחסן פון די רוסן, א מין „משביר", וואס האט געדינט פאר דער אומגעבונג. און כ'בין געווען א גאנצער פארטרויי־אונגס־מאן ביי די רוסן.

אין 1941 האט מען מיך מאביליזירט צו דער רוסישער ארמיי. נישט יעדער האט זוכה געווען צו אזא כבוד. איך האב זיי אויסגעזען א כשר'ער טיפ מאנשי שלומנו. אבער, נאך צוויי דריי וואכן האבן זיי מיך צוריק געפאדערט צו מיין פונקציע אלס אנגעשטעלטער און אויסגעוויילטער. אין איין נאכט־פארווילונג (וואס די רוסן פלעגן מאכן פארדער יוגנט) ווען כ'בין געווען פערטיפט אין טאנצן, איז צו מיר צוגעקומען איצק'ל שמוך, וואס איז געווען דאן נאמינירט אלס בירגער־מייסטער, האט מיר געגעבן א קלאפ אין פלייצע, אוועקגענומען מיך אין א זייט און מיר געזאגט:

לאז איבער דאס און גיי מאכן אלע פארבערייטונגען צום פארן מארגן אין פראנט. זיין געהיימע ידיעה האט מיך זייער געוואונדערט, ווייל ס׳איז פונקט געווען נאך דעם הסכם פון דייטשלאנד מיט רוסלאנד און קיין שום פראנט איז נישט געווען אין האריזאנט. אבער אין דעם רעזשים האבן מיר געלערנט נישט פרעגן קיין פראגן נאר טון וואס מ׳הייסט, כ׳בין אוועק. אינדעפרי, ס׳איז געווען א קאלטער ווינטער פרימארגן, האב איך זיך געזעגנט מיט מיין מאמען (דער טאטע מיינער איז שוין געווען טויט, ער איז געשטארבן פון זיין אסטמע). און מיט מיינע ברידער און מיט א שווער הארץ בין איך אוועק. מיט מיר איז אויך געפארן אברהם מאטל פאסאלסקי׳ס א ברודער, א זון פון דעם טויבן שוסטער.

✶

פון דאן האב איך לאנאוויץ מער נישט געזען, אויך נישט מיין מאמען מיט מיין ברודער. א געוויסע צייט האב איך נאך געהאט א פארבינדונג מיט מיין משפחה. מיין מאמע, וואס האט מיך געקענט און האט געוווסט, וואס פאר א מפונק כ׳בין אין עסן, האט פארשטאנען, אז כ׳קען נישט עסן די מאכלים פון מיליטער, פלעגט זי מיר צושיקען פעקלעך אין ארמיי. צוויי מאנאט בין איך געווען אין ארמיי און מ׳האט מיך געשיקט אין פראנט. דארט האט מען מיך געפסל׳ט צוליעב זייערע סיבות. געהייסן האט עס „א אונפערטרויליכער״. האט מען גלייך אוועקגענומען פון מיר דעם מונדיר פון דער רויטער ארמיי, אוועק־גענומען פונ׳ם פראנט און מיט ציוויל אנטון, געשיקט מיך אין טיף רוסלאנד, נאענט קיין מאסקווע. ווען כ׳בין פארענדיק אנגעקומען קיין סמאלענסק, איז זי שוין געווען ארומגענומען מיט פלאם, האט מען אונזער שאלאן אוועקגעשיקט 90 קילאמעטער ווייט פון מאסקווע, אין א שטעטל וואס הייסט וויאזמע.

דעם גאנצן וועג האבן מיר געמאכט אן עסן און צופוס, באנאכט זענען מיר געגאנגען און בייטאג זענען מיר געשלאפן. עסן האט מען אונז צוגעזאגט, אבער יעדעס מאל, צוליב פערשידענע סיבות, האבן מיר נישט געקריגן. באשפייזט זענען מיר געווארן פון וואס ס׳איז געקומען אין האנד. מיר זענען געווען מיד, פערמאטערט, הונגעריג און דערשעפט. אזוי האבן מיר זיך געשלעפט זעקס וואכן.

ווען מיר האבן שוין דערלעבט צו זיין אין וויאזמע, האט מען אונז געשיקט מיט דער באן קיין גארקי (פריער ניז׳ני נובוגורוד) דארט האבן מיר געקריגן א ביסל עסען און געבליבן ארבייטן אין א פאבריק פון מאשינען.

די ארבייט איז נישט געווען פון די לייכטע, און דאס עסן איז געווען בצמצום. אזוי ווייטער האבן מיר נישט געקענט אויסהאלטן, האבן מיר אנגעפאנ־גען צו פערקויפן קאלדרעס, כדי צו קענען זיך אויסהאלטן. דער שווארצער מארק בליעט שטענדיג אין רוסלאנד — דאן האט ער ספעציעל געבליעט. פערשטענדלעך אז לייכט איז דאס אונז נישט אנגעקומען. מיר האבן דאס געמאכט גייענדיק צו דער ארבייט. געפירט האט מען אונז גרופענוויז, איז אלע מאל האט זיך

איינער פון אונז ארויסגעגנב׳ט פון דער ריי, צוריקגעלאפן אין אינטערנאט, ארויסגעשלעפט אַ בעט, אַ מאטראַץ, אַ קאלדרע און נאך זאכן, און דאס פארקויפט פאר א ברויט אדער א „לעפיושקע" (א פיתה). צום סוף האט זיך דאס אַלץ אויסגעלאזט. ס׳איז שוין נישט געווען וואס צו פערקויפן. מיר האבן דאן געציילט דריי טויזנט מענטשן, און אונזער לאגע איז געווען קאטסטראפאל. מיר האבן נישט געהאט אויף וואס צו שלאפן, אבער דאס האט אונז נישט בעזארגט. נאך א טאג ארבייט, וואס האט גענומען קילאמעטערס זענען מיר שוין געשלאפן שטייענדיג אויך. דער עיקר איז געווען ברויט — ווו נעמט מען ברויט ?

צו מיין מזל איז מיין קאמאנדיר געווען אַ ייד, אַ גוטער בחור פון מאסקווע, א לייטענאנט פון זיין ראנגע און ער האט מיר געליען געלט צום לעבן. ביז היינט בין אים שולדיג געלט. איך בין זיכער אז ער איז מיר מוחל און נישט ברוגז, ווייל דאס איז געווען א גוטער ייד מיט אווארעם הארץ.

אין משך פון דער צייט האבן מיר אויך די בלוזן אנגעפנגען צו פארקויפן. ארויסגעגאנגען אויפן מארק זענען מיר מיט דער בלוזע און צוריקגעקומען האלב־נאקעט. איינמאל, ווען מיר האבן שוין נישט געהאט וואס צו פערקויפן — הונגעריק בין איך געווען ביז פארצווייפלונג — בין איך אריינגעגאנגען אין ביורא. דער קאמאנדיר איז נישט געווען. אויפ׳ן הייגער איז געהאנגען זיין בלוזע. ס׳איז מיר דורכגעלאפן א געדאנק, אזוי ווי זי זאל האבן געטון א ווונק צו מיר: קום און נעם !

כ׳האב דאס געטון. אין קעשענע פון דער בלוזע איז געווען געלט. כ׳האב ארויסגענומען ביי אים 1600 רובל. מיין פרייד איז געווען גרויס. ווען איך בין ארויס פון דארט איז ער פונקט אריין. ווען ער האט געזען אז עס פעלט אים דאס געלט, האט ער גלייך זיך געווענדעט צו מיר און האט געפרעגט מיט איידעלקייט און טאקט: צו אפשר האט ער א טעות אדער ס׳דאכט זיך אים א. א. וו. האב איך אים געענטפערט, און איבערלייגיקייט, נאכוואס דארפסטו פארשן ? ווער ס׳האט גענומען דאס געלט האט עס מסתמא נויטיג געדארפט, און ער וועט עס דיר אפגעבן נאך דער פארשאלטענער קריג. פארשטענדלעך, אויב ער וועט בלייבן לעבן. דאס איז זיכער. ער איז אוועק...

ווען מ׳האט באמערקט, אז מיר האבן פארקויפט פערזענלעכע זאכן, איז שוין געווען שפעט. מיר האבן אלע בעטגעוואנטן, וואס מיר האבן געקריגען, שוין דאס דריטע מאל פארקויפט. מ׳האט אונז געגעבן אַ שטראַף און פארשווערט די ארבייט׳ס באדינגונגען. מיר, פינף הונדערט מענטשן, זענען איבערגעפירט געווארן טיף אין וואלד — זעכציק קילאמעטער פון גארקי.

דארט האבן מיר געארבייט ביי שניידען בוימען און זיי אומווארפען. מיר האבן געארבייט לויט א נארמע, וויפל מיר האבן באוויזן אזוי פיל עסן האבן מיר געקריגען. איך בין געווען יונג ; געזונט און אויסגעצייכנט זיך אין דער ארבייט. אזוי אז קיין עסן האט מיר נישט געפעלט. נישט וויכטיק ווי דאס עסן האט אויסגעזען. אזוי איז אוועק א יאר צייט, אין די וועלדער, מיט שווערע

קאטארז׳נע ארבייט און אין אונמענטשלעכע באדינגונגען. טאג איין טאג אויס האב איך געזוכט געלעגענהייטן זיך ארויסראטעווען פון דארט און ס׳האט זיך מיר נישט איינגעגעבן.

איין מאל איז געקומען אין לאגער א דירעקטאר, וואס האט געדארפט אינסטאלירן א ליניע פאר טעלעפאן, אנציען דראטען און שטעלן סטופעס או. א. וו. איך האב זיך אנגעגעבן פאר א מומחה. פיר מאָנאַט האב איך געארבייט ביי דעם נייעם „פאך״ און ס׳איז געווען גאנץ גוט. איך האב געצויגן די ארבייט אויף וויפל ס׳האט זיך נאר געלאזט אויף יעדן פלאַץ. אנשטאט צוויי טעג, בין איך געווען דריי וואכן. אינצווישן האב איך מיר געשאפן קאנטשאפט ביי די קאמאנדירער, זיי האבן גארנישט געטון — און איך דאס זעלבע. זיי האבן געהאלטן אין איין רעדן און אויך איך האב גערעדט. זיי האבן ליב אזעלכע מענטשן, זיי האבן ממש געזוכט מיט ליכט אזעלכע סאבאטאז׳ניקעס, וואס נעמען אַן נישט ערענסט די ארבייט פאר׳ן רעזשים. פון דרויסן האט דער רעזשים אויסגעזען זער שטרענג, פינקטליך, פאראנטווארטליך און אַלס אויספירבאר, אבער אין דער אמת, אויב איינער אזא איז געווען האט מען פון אים געלאכט אין יעדן ווינקעל. דו מוזט זיין א חברה׳מאן כדי ס׳זאל זיין גוט דיר — און צוליב דיר, אויך דיין אויפזעער א. א. וו. דאס איז רוסלאנד.

זיי זענען געווען זער צופרידען, וואס א דאנק מיר דארפן זיי נישט וואנדערן אויף אן אנדער און אונבאוווסטן פלאץ און אנפאנגען אלץ פונדאסניי. דא האבן זיי זיך שוין איינגעבירגערט. פאר א פלאש יי״ש, וואס כ׳האב געקריגן און געגעבן דעם גרויסן און הויפט־קאמאנדיר, איז ער געווען מיינער.

אַ מגושמ׳דיקער און דורכגעטריבענער, כיטרער גוי איז דאס געווען. מ׳האט מיך איבערגעפירט ארבייטן מיט א לאסט־אוטו, פירן פארשידענע פראוויאנטן פאר די ארבייטער אין די וועלדער. דאן האט זיך די לאגע פון די קאמיסארען געבעסערט און... אויך מיין לאגע איז געווארן פיל בעסער.

אמאל בין איך געפארן קיין ארזמט, בערך אַ 300 קילאמעטער פון גארקי, מיט מיין אויפזעער אויף די אלע זאכן וואס מ׳האט געדארפט קויפן. פאר־שטענלעך, אז איך פיגוריר אלס געוויינלעכער שאפער. מיר שטעלן זיך אפרוען פון דער גרויסער היץ, קויפן א ביסל קוואס קאלטן, צו דערקוויקן די נשמה — זעען מיר צוויי טאנקען, און נעבן זיי שטייען צוויי אפיצירן אין א קאמופלאז׳ אנטון. איך געדענק נישט גענוי פארוואס און ווי אזוי ס׳איז געשען, אבער זיי האבן זיך אנגעטשעפעט אין מיין אפיציר, אז ער איז א ייד און אים אנגערופן זשיד. ער איז טאקע געווען א ייד, האט מען אים געגעבן א פאטש אין געזיכט אריין און אוועקגעווארפן זיין היטל אויפ׳ן דאך. מיר זענען געווען פיר יונגען און מיר זענען אריין אין עסק פון אפרעכענען מיט די גויים. זיי האבן אריינגעכאפט א גוט ביסל קלעפ פון אונז און מיר האבן געמיינט, אז עס האט זיך אלס שוין איינגעארדנט. האט מען פלוצים געהערט א פייף. ס׳זענען אויס־

געוואקסן 60 טאנקיסטן. פארשטענדלעך, אז מיר זענען אנטלאפן צופוס און זיך בעהאלטן אין וואַלד. פון אונזער באהעלטעניש האבן מיר געזען אז זיי זענען זיך צופארן מיט די טאנקען. דאך, האבן מיר געווארט דריי שעה און מיר האבן נישט געוווסט צו זאלן מיר גיין אין דער זעלבער ריכטונג ווי זיי זענען געגאנגען. מיר האבן מורא געהאט. דאך זענען מיר געגאנגען אין דעם זעלבן וועג. אויפ׳ן וועג האבן מיר געמוזט קויפן זאכן. נאך 8 קילא־מעטער האט אונז פארהאלטן א סאלדאט און אונז געבראכט אויף א פלאץ וואו ס׳זענען געווען די טאנקען מיט די סאלדאטן, און מ׳האט אנגעפאנגען אונז פארשן און בודק זיין די פאפירן. עס איז אונז געשען א נס און מ׳האט אונז אפגעגעבן די פאפירן און ערלויבט צו גיין — און געבעטן ענטשולדי־גונג. אין משך פון דער פארשונג האבן די אפיצירן אראפגעווארפן די קאמו־פלאז׳ קליידער און ס׳האט זיך ארויסגעוויזען, אז זיי זענען אונטער־קאלאנעלען. זיי האבן, ווייזט אויס, זיך פארגאלאפירט און געוואלט פאררירכטן דעם איינדרוק.

✶

ביי דער ארבייט האב איך ביז׳ן סוף מלחמה געארבייט. כ׳האב אנגעפאנגען אין 1945. אינצווישן האט מען מיך גערופן אין מיליטער. מסתמא האט זיי געפעלט קאנאנען־פלייש — בין איך געווארן כשר. מ׳האט מיך געזאלט שיקן אין פראנט. אין רעקרוטן־אויפנעם זענען מיר געשלאפן אויף ברעטער און די זעקאלאך מיט עסן האבן מיר געלייגט צוקאפנס, אנשטאט קישנס.

מ׳האט אונז דארט געמאטערט ביז צום טויט. איך געדענק, אז א מאל איז אריין א מויז אין מיין זעקעלע פון עסן און האט דאס געגריזשעט א גאנצע נאכט און איך, פון צופיל מיד זיין, האב בכלל נישט געהערט. אויסער דעם זענען דארט געווען שרעקליכע בעדינגונגען, א טומעל, א מישמאש און א אונ־ארדענונג. בכלל, ווען ס׳עקזיסטירט א רעזשים פון באגלויבטקייט, א רעזשים, וואס מ׳מוז אננעמען אן קריטיק און פאנאטיש, אַלץ וואס די אויבערשטע טוען ערלויבען זיך די פירער פון רעזשים פערשידענע נאכלאסיקייטן, און דער מענטש דארף אַלץ אויסהאלטן מיט פאנאטישער התלהבות.

אויף מיין מזל האב איך זיך צוזאמענגעברידערט מיט א פארוטשניק און פאר צוויי טויזנט רובל האָט ער מיט מיר אויסגעארבעט א „באגרינדעטע" טענה, אז איך קום פון פוילען (נישט פון אוקראינע) און כ׳וויל יעצט גיין זיך מאבי־ליזירען אין פוילישן מיליטער.

זיין פלאן איז געווען א ווייטזיכטיגער, לויט איר וועל איך נישט גיין אויך אין פוילישען מיליטער. קודם כל, ארויס פון איין צרה. דאס פוילישע מיליטער איז געווען צו ווייט פון דאנען.

כ׳האב געקריגן א צייגעניש, אז כ׳דארף בלייבן דא, ביז מ׳וועט מיך רופן צום מיליטער. די פאפירן, די באווייזן זענען אוועק וואנדערן און

געפונען דאס פוילישע וואויסק. איך אבער, בין געבליבן אויפן פלאץ „העלפען" מיינע אויפערלייגטע און ברענגען זיי „נוצן"....
כ׳בין געראטעוועט געווארן פון צוויי מיליטערן.

✶

דאס אַלץ שרייב איך אין גרויסע בענקעניש צו מיין שטעטעלע לאנאוויץ און צו אלץ וואס איז אין דעם.ביים אפשיען פון איר זכרון פארציכט איך אויף אלע מאדערנע רעזשימען, פון וואס פאר א סארט זיי זאלן נישט זיין.

לאנאוויץ איז מיר געווען תמיד טייער. אבער נאך טייערער איז זי מיר געווארן אין די ברייטע סטעפן פון רוסלאנד. כ׳האב געזען ווי ארענטליך, מיר יידעלעך, זענען געווען אין אונזערע יידישע אינערליכע אדמיניסטראציעס, מ׳שטיינס געזאגט. און ס׳בענקט זיך נאך א יידישער ארדנונג.

...לאנאוויץ וואס איז מיר טייער געווען

יצחק ווײַנשטײַן
(איציק'ל בעניעס)

ס'האט מיך געצויגן...

אין 1941 האט מיך די דײַטש-רוסישע מלחמה געטראָפן אין סטאַניסלאַוואָו, וואו כ'בין געווען אין שליחות פון דער רוסישער מאַכט, כדי צו ווערבירן אַרבעטער, ספּעציעל אוקראַינער, אין די נאַפט-גרובנס פון באַקו, קאַווקאַז.

כ'בין נאָכדעם פאַרשלעפּט געוואָרן מיט דעם געוואַלדיקן שטראָם פון דער בלוט-קאַטאַסטראָפע, אַלס רויט-אַרמייעץ, אין פאַרשידענע פראָנטן פון ערשטן און צווייטן אוקראַינישן גענעראַל-פראָנט.

אין 1943 ווען וואַנדאַ וואַסילעווסקאַ האט געשאַפן אירע פּוילישע לעגיאָנען, בין איך מיט דער ערשטער פּוילישער אַרמיי א. נ. פון טאַדעאוש קאָסצ'יושקאָ, איבערגעגאַנגען קיין פּוילן דורך וואָלין.

זײַענדיק אין קיווערץ נעבן לוצק, האָב איך באַשלאָסן אַרײַנפאָרן קיין לאַנאָוויץ, באַזוכן מײַן געבורסט-שטעטל.

קיין סך קאָנקרעטעס וועגן דער קאַטאַסטראָפע האָב איך נישט געוואוסט. פּוילישע טעאַטערס האָבן פאָרגעשטעלט קונסטפאָרשטעלונגען איבער ברענענדע שטעט און דערפער, איבער גאַסן-מאָרדן, ספּעציעל יידישע מארד קרבנות. צײַטונגען אין רוסלאַנד האָבן דערציילט גרויזאַמע פאַקטען פון דער דײַטשער אָקופּאַציע אין זייער רוסישן איבערטרײַבענעם באָמבאַסטישן סטיל. איך האָב עפּעס יאָ געגלויבט און נישט געגלויבט. אַלענפאַלס, אויף אַזויפיל כ'זאָל זיך קאָנען פאָרשטעלן דעם גרויזאַמען אמת האָב נישט געגלויבט, ווײַל כ'האָב אפשר נישט געוואָלט גלויבן.

כ'האָב ממש נישט געהאַט קיין ריכטיקע פאַקטן אונטערשלאַק, כ'זאָל קאָנען האָבען א האַנונג איבער דעם.

ס'איז געווען א זומער-טאָג. וואָלין מיט איר שוואַרץ-באָדן האָבן מיר דערטראָגן ריחות פון מײַן געבורטס-אומגעבונג. ס'האַרץ האט געבענקט קיין לאַנאָוויץ.

*

כ'בין געווען אָפיציר אין דער אַרמיי. כ'האָב געוואוסט אַז ס'וועט מיר זײַן שווער זיך אָפּרײַסן פון מײַנע פליכטן אין מיליטער, דאָך בין איך אוועק צום אויבער-קאָמאַנדיר, אים דערציילט וואָס ס'טוט זיך בײַ מיר אין האַרצן. כ'האָב אים געבעטן ער זאָל מיר ערמעגליכן פאָרן זען, אויב ס'איז ווער געבליבן פון מײַנע נאָענטע און פרײַנט, אפשר נויטיקן זיי זיך אין הילף און אפשר אין שוץ, אפשר זענען זיי אין לעבענס-געפאַר און הונגער-נויט.

און א וואונדער — נישט נאָר ער האט מיר ערלויבט צו פאָרן, נאָר ער האט מיר

נאך מיטגעשיקט צוויי באוואפענטע זעלנער. די קריג איז נאך אנגעגאנגען דא און דארט און מ׳קאן נישט וויסן וואו די געפאר איז.

כ׳בין אוועק פון סקיווערץ קיין לוצק, פון דארט דורך ראוונע, קרעמעניץ קיין לאנאוויץ מיט א פערד און וואגן.

✶

זייענדיק אין לוצק, בין איך ארומגעלאפן נישטערן, זוכען יידן. די שטאט איז געווען אין רואינע. כ׳האב נישט געזען קיין מענש אין דער גאס. אויסער די רויט־ארמעע און פוילישע זעלנער, וואס האבן סטאציאנירט ארום דער שטאט אין די וועלדער און די פארשטעט — איז קיין לעבעדיקער נפש נישט געווען אין שטאט און ארום.

אבער אויף דער באן האב איך געטראפן א מענטש, אן אלטז, אן איינזאמען, וואס איז געזעסן איינגעהילט אין זיין געדיכטן פחד, כ׳האב דערקענט אין אים דעם ייד. ס׳האט זיך אויסגעלאזט, אז ער הייסט יוסף קאפלאן. ער איז פון פאמיערובקא, פאזנאניער געגענד. מיט דער ערשטער איינוואנדערונג פון די דייטשן איז ער אוועק קיין וואלין און אויסגעווען די גאנצע דייטשישע אקופאציע אין לוצק. א פוילישע משפחה האט אים געמאכט א גרוב ביי זיך אין הויף, נעבן אן אפטריט, און דארט אים אויסגעהאלטן מיט עסן, ביז איצט. צוריק מיט א פאר טעג האבן אוקראינער אויסגעשאכטען די פוילישע פאמיליע און איצט איז ער אליין. ער ווארט אויף א מעגליכקייט פארן צו זיך אין געגענד, זוכן רעשטלעך פון זיין פארגאנגענהייט. געוואוסט האט ער גארנישט איבער דער אויסראטונג. אבער גלייך מיט מיר האט ער געזען איצט אז לוצק איז שוין מער נישטא — נישט אירע שטיבער, נישט אירע יידן.

ראוונע קרעמעניץ האב נישט געזען. מיר זענען געפארן מיט איבערכאפטע מאשינען און זיי זענען געלאפן אן אפשטעל. די הויכן און קלאנגען פון דער מלחמה האבן זיך נאך געהאלטן אין איין הערן. מ׳האט נישט געטארט אפשטעלן זיך.

קיין לאנאוויץ בין איך אנגעקומען ארום איינס א זייגער בייטאג. די רויט־ארמעאישע מאשינען זענען געגאנגען קיין יאמפאלע. מיך האבן זיי אראפגעלאזט נאך וואליצע, נאענט צו דער לאנאווצער באן.

גייענדיק צופוס ארויף אין שטאט אריין האב איך דערזען טעאדארע גאדאמסקי קארטשאטשיכעס שוועגערין. זי האט מיך דערקענט און פארחלש׳ט. דער מאן איז ארויס, זי אפגעראטעוועט און מיר זענען פארבעטן געווארן צו זיי אין שטוב אריין, וואס איז געשטאנען נאך איציק־אליה׳ן אויף דער „בלאטע״.

גאדאמסקי האט אונז געווארנט מיר זאלן זיין פארזיכטיק, ווייל די אוקראינישע באנדעס בושעווען ארום שטעטל און הרגענען רוסישע פוילישע אפיצירן.

מיר האבן איבערגענעכטיקט ביי זיי אין שטוב. די פרוי האט אנגענומען פארזיכטס־מיטלען, ס׳זאל זיך די זאך נישט דערוויסן צו די אוקראינער, מ׳זאל זיי נישט אונטערצינדן. דאס אלץ ווען גאנץ לאנאוויץ, וואס ס׳איז געבליבן פון דעם איז געווען באזעצט ענג דורך דעם רוסישן שטאב.

איציק אליה׳ס שטוב איז געווען א קופּע פּאַרוואַקסענע גרוזן. ווייטער, נאָך איר איז אַלץ געווען אָפּגעוויטש. רואינען זענען געלעגן און מיר דערמאַנט אַז דאָ איז אַמאָל געווען ריבצ׳.

אויפצומאַרגנס, בין איך אוועק אין רוסישער קאָמענדאַנטור, וואָס האָט געוואוינט אין דער אַלטער שולע, געבעטן אַ גרעסערע באַגלייטונג. זיי האָבן נישט געוואָלט הערן דערפון. אין געגענטייל, זיי האָבן מיר געראָטן נישט „קריכען״ אין ערגעץ. אוועק פון דאַנען ווייטער. און דער עיקר „זיי זענען נישט פאַראַנטוואָרטליך פאַר אונז״.

דאָך בין איך אוועק אין שטעטל אַריין.

פון גאַדאַמסקען האָב געוואוסט, אַז די אוקראַינישע משפחות: הרוץ, פּרימאַס, סאַמאַליצקי און בוטענקאָ זענען געווען אין דער דייטשישער פּאָליציי און געשטאַנען אין דער שפּיץ פון די אוקראַינישע אויסראַטונגס באַנדן, וואָס האָבן געשאָכטן יידן. אינגאַנצן זענען געווען צוויי דייטשן אין שטעטל און די גאַנצע „מלאכה״ האָבן געמאַכט די אוקראַינער. (אינטערעסאַנט, אַז דער בוטענקאָ איז יעצט גלח אונטער ווי‍זשעגראַדעק. און דער הויפּט באַנדיט מישקאָ הרוץ, האָט זיך באַוויזען אויסצובאַלטען און אַפילו נישט געקומען צו געריכטליכע אויספאַרשונגען).

*

ס׳ערשטע בין איך אוועק אויפן הייליגען אָרט. ס׳איז געווען ממש אַ סכנה. די זעלבע נאַכט האָבן די אוקראַינער אין קאַזאַצ׳קי דערמאָרדעט אַ רוסישן אָפיציר און די רוסן האָבן גאַנץ קאַזאַצ׳עק פאַרברענט שפּעטער. דאָך בין איך געגאַנגען אַהין, וואו מיינע לאַנאָוויצער טייערע זענען געווען פאַרגראָבן.

אַלעקסאַנדער דער בלינדער, וואָס האָט נאָך געלעבט, האָט מיך דערקאַנט. ער האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו וויינען און מיך ממש געבעטן כ׳זאָל אוועק פון דאָרט. כ׳בין צו צו די גריבער. ס׳האָט נאָך די ערד „געאָטעמט״. כ׳האָב געפילט ווי ס׳וואָלטן נאָך אונטער איר געשטיקט זיך די יידישע לעבנס וואָס ווילן נאָך לעבן. לעבענס פון קינדערלעך און מיידעלעך און ווייבער און מענער. כ׳האָב געקריגען אַ היסטעריקע און פאַלענדיק אויף דעם „וואָרעמען״ באָדען האָב איך פאַרחלש׳ט און... כ׳האָב זיך ווידער אויפגעכאַפּט אין גאַדאַמסקי׳ס שטוב. קיינער האָט מיר נישט דערציילט ווער האָט מיך אַהין פאַרטראָגען צוריק.

*

אינצווישן האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ס׳איז נאָך דאָ אַ אידיש מיידל, פּאַוולושעס זון. אויך אַ רוסישער אָפיציר, אַ אָנגעקומענער אין לאַנאָוויץ, האָט עס מיר דערציילט. כ׳בין אוועק צו מיקיטע דידוך האָט ער מיר געזאָגט, אַז דאָס איז אַ וויזשעראַדאַקער מיידל און זי איז ביי אילקע דידוך אין שטוב.

כ׳האָב זי געטראָפן זיצנדיק אויף אַ קאַנאַפּע, אַ דאַרינקע, אַ אויסגעמאַטערטע. זי האָט זיך דערשראָקען פאַר מיר, ווייל זי האָט מיך נישט דערקענט. זי האָט גע־רעדט אוקראַיניש און איבערגעשראָקן געהאַלטן אין איין זאָגן, אַז זי איז אַ

אוקראינקע. אבער כ׳האב זי באַרוהיקט און זי האט זיך מודה געווען, אז זי הייסט סובול און זי האט געוואוינט נעבן מיין מומען אין וויזשעראַדיק. (יעצט איז זי דא אין ישראל און הייסט פוקס, משה׳ס ווייב).

לאנג זענען מיר געזיצן און גערעדט. זי האט מיר דערציילט, אז זי קומט יעצט פון ווישניוויץ, וואו זי איז געווען די גאנצע אויסראטונגס תקופה. פון איר האב איך געהערט איבער דער טראגעדיע פון ווישניוויצער און וויזשעראַדיקער יידן, וועלכע זענען אומגעקומען אין געטא פון ווישניוויץ.

כ׳בין אוועק פון דארט צו באשקען דעם פעלשער. באשקע האט מיר דערציילט, אז אלע יידן האט מען געפירט צום טויט דורך א פעלד ביי זיין הויף. יידן האבן געווארפן געלט אין גארטן אריין צו אים, א מכה די מערדער. ער האט געזאגט, אז ס׳גאנצע געלט האט ער פארהייליקט און דאס אוועקגעגעבן דער רויטער ארמעע „צו באקעמפען די נאצישע בעסטיע״.

ער האט מיר דערציילט, אז פון גרוב ארויס, די לעצטע מינוט פאר׳ן שיסען, איז ארויסגעשפרונגען־ארויסגעלאפען יואליק קאראלקע און פלינק ווי ער איז געווען, איז אים געלינגען אריבערשפרינגען דעם פארקאן, אבער די אוקראינער האבן אים באמערקט, זיך צעלאכט און געשריען: „שצ׳ע ווטאקאיע!״ ס׳הייסט: ער האט נאך די העזה צו אנטלויפן און... אים דערשאסן. (באשקעס ווייב האט מיר דערציילט, אז וואַכן שפעטער האט זי געפונען אין הויף גאלדענע פינגערלעך, זי האט געזאגט: זיי שמעקען מיט בלוט, כ׳וויל זיי נישט. נעם זיי דיר. כ׳האב זיי נישט גענומען, צוליב׳ן בלוט).

לאנאוויץ איז געווען א פוסטער פלאץ באוואקסן מיט בערגעלעך, וואס האבן דערציילט פון א יידישער טראגעדיע. לאנאוויץ איז שוין נישט געווען. נישטא זיך צו ווענדן. כ׳בין אוועק צו זובער׳ן, דער פעלשער וואס האט געוואוינט אונטער איין דאך מיט חיים־נתן׳ען. ער האט נישט געלעבט. די טאכטער זיינע א פיר־און־צוואנציקע לערערן, האט מיר דערציילט, אז זי האט באמערקט אויף די אוקראינישע קינדער אין שולע, יידישע קינדערשע בלוזקעלעך, קליידעלעך, און הויזעלעך, אויף מישקע הרוצ׳ס שיקסעלע האט זי דערקענט נחה׳לעס חיים־נתן טעכטעריל׳ס בלוזע. געפרעגט וואו האט זי דאס דערטאפט, האט דאס שיקסעל געענטפערט: „טאטו מני קופיל!״ — דער טאטע האט מיר געקויפט.

זובער׳ס ווייב האט וויינענדיק מיר דערציילט פרטים וועגן דעם לאנאווצער אומקום, ווי שווער די יידן זענען פארארבעט געווארן ביי קוילן גרוזעווען און שניי ריינינונג, און ווי ריכטער, דער דייטשישער מערדער, האט פאר יעדער קלייניקייט געשלאגען, געממית׳ט יידן, וואס זענען שוין געווען פארארעוועטע, פארמאטערטע צום טויט. זי האט מיך נישט אפגעלאזט כ׳האב געמוזט אויך צוגיין מיט איר צו דעם קאשצ׳יאל־קרעניצע, כדי זען מיט אייגענע אויגן, ווי אוקראינער האבן אריינגעווארפן לעבעדיגע פוילישע קינדער אין דער קרעניצע, ערשט צוריק מיט איניגע טעג.

ס׳האט א שרעקליך געדוך ארויסגעדופטעט פון דער טיפקייט. די לופט איז געווען אנגעפילט מיט פארפולטקייט און טויט. צווישן זיי זענען געווען וואדאסעס זעקס קינדער. זענען אלע זעקס צוזאמען דערשטיקט געווארן. ס׳האט געהייסן, אז די אוקראינער האבן מיטן אפטרעטן פון די דייטשען זיך גענומען צו די פאליאקען און געטון זייער רעכט: געברענט די אוסאדניקעס לעבעדיקערהייט, געקוילעט, געהרג׳ט, געשענדעט זייערע פרויען. אפילו זייערע צווינטערס צעשטערט און פאראקערט.

אבער דאס וויכטיקסטע: זי האט מיר דערציילט א פאקט. ווי נאר די דייטשען זענען ארויס, האבן די אוקראינער מודיע געווען, אז יידן זענען שוין פריי און מעגען ארויסגיין פון די באהעלטענישן. יידן, נעבעך דערשלאגענע, פארצווייפלטע, האבן זיך געלאזט אנרעדן און זענען ארויס פון די באהעלטענישן, האבן זיי די אוקראינער באלד ערמארדעט, כדי ס׳זאלן נישט בלייבן קיין עדות צו זייער מיטארבייטונג מיט די דייטשען. אזוי איז געהרגעט געווארן דורך זיי מרדכי ליוועראנט׳ס שוועסטער, דוד ליפע׳ס טאכטער און אנדערע, וואס זייערע נעמען ווייסט זי נישט.

דער קרומער שוסטער לעוויצקי, א פארברענטער קאמוניסט ביי די רוסען, איז געווען א ענגער מיטארבייטער מיט די דייטשען און אויסגעמארדעט מיט אייגענע הענט אסך יידן.

ווען מ׳האט ליקווידירט דעם געטא, איז געלונגען חנה׳לי חיים־נתן׳ס, זיך אויסבאהאלטען. זי איז געבליבן לעבן, איז אוועק צו לעוויצקי׳ן זייער שכן און טאטנס גוטער פריינט, און האט געבעטן א פלאץ צום ווייטערדיגן אויסבאהאלטן זיך, האט ער זי ארויסגעטריבן פון שטוב און נאכגעשיקט שקצים, וועלכע האבן זי געשאסן אויף דער בלאטע, נעבן גאדאמסקי׳ס שטוב.

לעוויצקי וואוינט יעצט אין לאנאוויץ און דרייט זיך ארום פראנק און פריי.

כ׳האב זיך באלד געווענדעט צו פענענקאן, דער רוסישער פראקוראר וואס איז געווען דא אין 1939. כ׳האב געבעטן מ׳זאל אנהויבן ארעסטירן די באנדיטן. כ׳האב אים אנגעגעבן נעמען און אדרעסן, האט ער מיר געענטפערט: — מיר זיצען דא נאך שוואך, זיי מארדן נאך אונזערע מענטשן, אבער מיר וועלן זיך נעמען צו זיי באצייטנס.

ער האט מיך צוגעפירט צו דער אלטער שקאלע אין א טורמע און מיר געוויזן, אז זי איז אנגעשטאפט מיט שקצים באנדיטן. עפעס האבן זיי יא אנגעהויבן טאן.

דעם דריטן טאג בין איך אריין צו אונז אין שטוב, וועלכע מיר האבן זיינער צייט פארקויפט חילאס׳ן זי איז נאך געשטאנען. מינדל׳ס שטוב האבן זיי צעריסן, אבער די איז שוין געווען אוקראיניש איז זי געבליבן. אין חילאסעס רעסטאראן האב איך געטראפן דעם קרומען אוקראינישן שניידער, ער איז ארויס צו מיר און זיך צעשריגען:

— א שאד וואס דו ביזט אוועק, ווייטער וואלטן מיר דיך צעשאסן ווי א הונט.

כ׳האב ארויסגעכאפט דעם רעוואלווער אים צו שיסן, מ׳האט מיך נישט געלאזט. אבער מ׳האט אים באלד ארעסטירט. אין א שטיק צייט ארום האב איך געשריבן פון פוילן קיין לאנאוויץ צו די רוסן דעם פאקט. מ׳האט מיך ארויסגערופן אלס עדות צום משפט געגן אים — ער האט געקריגן אַכט יאר.

איידער כ׳בין אפגעפארן האב צופעליק באגעגענט אוליאנען, די שיקסע וואס האט געדינט זיינער צייט ביי גאלדע בערנשטיין, האט זי געוויינט און מיט ביטערע אויפריכטיקע טרערן מיר דערציילט, אז אין יוני 1941, ווען די רוסן האבן פארלאזט לאנאוויץ אין די דייטשן זענען נאך ניט אריין, האבן די אוקראינער זיך ארגאניזירט און האבן ארויסגענומען פיר און דרייסיק יידן מיט כוח פון די הייזער, און זיי ארויסגעפירט אונטער דער שטאט און ערמארדעט. זי געדענקט נאך נעמען פון אייניגע פון זיי: זלמן פרנס, עוזיאל רבין, ישראל כ״ץ, יצחק בוכשטיין, פסח בוכשטיין, יוסל מרגליות מיט בורה׳ן, נחום וויינער, עוזיאל רייכמן, יצחק מלמד, נחום קרפר, בנציה כ״ץ (לוזער בעצאקס), זיי ברודערס קינדער יוסל און יואליק, בניק גורביץ און ברצ׳יק דוידזון.

ברצ׳יק דוידזון האבן זיי צעבראכן הענט און פיס און איבערגעלאזט אין פעלד. זי האט אים גענומען צו זיך און געפראוועט אים אויסהיילן, אבער אויפצומארגנס זענען זיי אריין צו איר און ארויסגעריסן בערצ׳יקן און אים דערשאסן ביי דער טיר.

זי האט אים אליין, מיט אייגענע הענט, אריבערגעפירט אויפ׳ן הייליקן ארט און מיט דער הילף פון א פאר יידן אים געבראכט צו קבר ישראל.

כ׳בין אוועק פון לאנאוויץ מיט א צעבראכן געמיט. כ׳האב געמוזט ארויספארן בגנבה, ווי איך וואלט עס געווען דער פארברעכער. ס׳האט געדראהט מיט טויט.

שפעטער בין איך נאך געווען צוויי מאל אין אונזער טראגישן שטעטעלע, ס׳האט מיך געצויגן אהין. אבער איבער דעם האבן אפשר דערציילט די אלע, וואס כ׳האב זיך געטראפן מיט זיי דארט.

מיט גויישער יוגנט צוזאמען — אפשר זענען דא די שפעטערדיקע רוצחים פון אונדזער יוגנט

לאנאוויץ — איין בית עלמין

(הירשל מייל, יוסף מארדער און מענדל ברימער וואס האבן אויפגעשטעלט דעם פארקן פארן בית עלמין)

ד״ר ישראל צינבערג

(דער גרויסער לאנאוויצער זון)

צינברג בלעטער

הילעל אלעקסאנדראוו

ייסראעל צינבערג

רעדאקטאר־באמערקונג

ה. אַלעקסאַנדראָווס אַרטיקל איז אייגנטלעך אַ געגוייער איבער־דרוק פון נח פרילוצקיס אָפּהאַנדלונג, איבער ישראל צינבערג. און כדי אים „כשר מאַכן״ פאַר דער יידישער מאַראַנען צייטונג, האָט ער אים באַפּוצט מיט אַ פּאָר ציטאַטן פון מאַרקס־לענין.

די ווערט, אַלזאָ, פון דעם אַרטיקל, איז כמעט אַ היסטאָרישער־הערּאָישער, ס׳ווייזט ווי יידן זענען זיך מוסר־נפש פאַר דעם יידישן בוכשטאַנד אין יענעם לאַנד פון גייסטיקער פאַרגוואַלדיקונג, אָבער זיין ווערט איז אויך אין עצם אַרויסברענגען פרטים איבער ד״ר צינבערג.

לייענענדיק דאָס, דערוויסט ז״ך די וועלט, אַז אין קליינינקן לאַנאָוויץ, האָט געלעבט און אויסגעוואַקסן אַ דורות־גאון און פּע־נאָמען, וואָס זיין גרויסקייט איז נישט נאָר אין זיין גרויסקייט און געניאַלקייט, נאָר איבערהויפּט אין דעם, וואָס ער האָט זיינע פעאיקייטן געשטעלט צו דער דינסט פון פאָלק און זיינע לערנער און פאָרשער. און אָנגעהאַלטן דערמיט לעבנס־לאַנג און אין פאַר־שידענע פּאָליטיש־עקאָנאָמישע אומשטענדן.

כ׳לייג, אַלזאָ, פאָר, מיר זאָלן אבסטראהירן פון דעם סטאַליניס־טישן נויט־הכשר און לייענען דאָס אַרטיקל, אַלס קוואַל צו דערקענען אונדזער ד״ר צינבערג, אויך אונדזער לאַנאָוויצער צינבערג און דעם פאַרנעם און אומפאַס פון זיין ווערק.

ישראל צינבערג איז שוין לאַנג דער שאַץ פון גאַנצן יידישן פאָלק און זיין שטאָלץ, דאָך איז ער קודם כל אונדזערער, ווייל אויב דער מענטש איז אַ פּראָדוקט פון זיין סביבה און זיין געזעל־שאַפטלעכן אומגעב, איז דאָך ד״ר צינבערג אַ פּראָדוקט פון לאַנאָוויץ און אַלס אַזעלכער, ווערט ער פלוצלינג אַ ווערטונג־מאָס פאַר אונדזער קליין שטעטעלע נעבעך, מיט זיינע טייערע טיפּן און געזעלשאַפטן און ס׳קאָן דאָס בוך איבער לאַנאָוויץ נישט זיין גאַנץ אָן ד״ר צינבערגס קאַפּיטלען.

ה. רבין

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס י. צינבערג האָט איבערגעלאָזט זייער אַ גרויסע ליטעראַרישע ירושה, איז זיין נאָמען אין די ברייטע לייענער־קרייזן געווען ווינציק באַקאַנט. דערפאַר אָבער, האָט מען אין דעם קליינעם קרייז פון קריטיקער און פאָרשער פון יידישער ליטעראַטור, גוט געוווּסט, אַז אין פעטערבורג (שפּעטער — אין לענינגראַד) איז פאַראַן אַן אינזשיניער, סערגיי לאַזאַראָוויטש (ישראל) צינבערג, וועלכער איז אַ גרויסער בוקי אין דער יידישער ליטעראַטור. צו אים קאָן מען זיך ווענדן נאָך אַ ליטעראַרישער „ספּראַווקע", און ער וועט געבן, און גיך געבן, אַ גענויעם ענטפער, אויף וועלכן מען קאָן זיך פאַרלאָזן.

ישראל צינבערג איז געבוירן געוואָרן אין שטעטל לאַנאָוויץ, וואָלינער גובערניע, אין יאָר 1873, אין אַ פימיליע פון אַ פאַרמעגלעכן אַרענדאַר פון פּאָלוואַרקן. אייגנאַרטיק איז געווען זיין דערציאונג. אין חדר איז ער נישט געגאַנגען. אין אַ ישיבה האָט ער נישט געלערנט. דער פאָטער האָט געבראַכט אים פון אָדעס (דאַכט זיך, לויט דער רעקאָמענדאַציע פון מענדעלע מוכר־ספרים), אַ געוועזענעם לערער פון דער זשיטאָמירער ראַבינער־שול. שוין אין די יונגע יאָרן האָט צינבערג זיך אויסגעטיילט מיט זיינע פעאיקייטן און אַרבעטזאַמקייט. מען האָט נישט געדאַרפט זיין קיין טיפער באַאָבאַכטער און מענטשן־קענער, כדי צו דערזען אין דעם יונגן צינבערג אַ „ביכער־פרעסער", אַן „עילוי" און אַ :מתמיד".

הויכע בילדונג האָט י. צינבערג באַקומען אין אויסלאַנד: אין קאַרלסרוע האָט ער געענדיקט דעם פּאָליטעכניקום אַלס אינזשיניער־כימיקער און אין באַזעל האָט ער פאַרטיידיקט אַ דיסערטאַציע און באַקומען דעם טיטל דאָקטאָר פון פילאָסאָפיע. אַ כימיקער און אַ הומאַניטאַר־וויסנשפטלער — אַזאַ האָט ער זיך אומגעקערט פון אויסלאַנד צוריק אַהיים. אין יאָר 1898, האָט ער זיך באַזעצט אין פעטערבורג און באַקומען אַ שטעלע, אַלס פאַרוואַלטער פון דער כימישער לאַבאָראַטאָריע אויפן גרויסן פּוטילאָוו־זוואָד (איצט קיראָווער).

✶

אין יאָר 1900 זענען אָפּגעדרוקט געוואָרן י. צינבערגס ערשטע צוויי אַרבעטן: 1) אין יידיש — „וואָס טוט זיך אויף דער וועלט" (וואַרשע, 73 ז') — אָ פּאָפּולערוויסנשאַפטלעך ביכל אויף נאַטור־וויסנשאַפט; 2) אין רוסיש — „יצחק בער לעווינזאָן" (פעטערבורג, 75 ז') — אַ מאָנאָגראַפיע וועגן איינעם פון די אָנגעזעענסטע פאָרשט־ייער פון דער בורזשואַזער השכלה. דעם אינטערעס צו לעווינזאָנען האָט ער

1. צום 30־יאריקן יובילייַ פון י. צינבערגס ליטעראַרישער טעטיקייט האט צווי פרילוצקי אנגעשריבן אין „מאמענט" אן ארטיקל „ד"ר ייסראעל צינבערג" („א בינטל זיכרוינעס"). פון דאזיקן ארטיקל האבן מיר אויסגעניצט דעם מאטעריאל וועגן יונגן צינבערגן — ביזן אנהייב פון זיין ליטעראַרישער ארבעט.

2. אילוי (פון העברעיש) — אזוי האט געהייסן א פענאמענאל־פייקער יונגערמאן, וועלכער פלעגט זיך אויסטיילן מיט זיין זיקארן און שארפזיניקייט. מאסמיד (פון העברעיש) — אזוי האט מען גערופן אין די יעשיוועס די פלייסיקע טאלמידים.

אַרויסגעוויזן אויך שפּעטער, אין דעם אַרטיקל „יצחק בער לעווינזאָן און זיין צייט" („יעווריייסקאָיע סטאַרינא", 1910).

אין יאָר 1901, האָט י. צינבערג אָנגעהויבן אַרבעטן אין יידיש־רוסישן „וואָס־כאָד", און פון דעם יאָר אָן (ביז 1918), איז ער געוואָרן אַ שטענדיקער מיטאַרבע־טער אין דער יידיש־רוסישער פּרעסע (וועכנטלעכע זשורנאַלן — „סוואָבאָדאַ אי ראַווענסטוואָ", „יעווריייסקי מיר", „יעווריייסקאָיע אָבראַזאָוואַניע", „נאָווי וואָסכאָד", „יעווריייסקאַיאַ ניעדעליאַ" א. א.); דאָרט פירט ער אַ שטענדיקן אָפּטייל „איבערזיכט פון דער יידישער פּרעסע" (אונטערן פּסעוודאָנים). אין דער זעלבער צייט שרייבט ער גרעסערע פאָרשערישע אַרבעטן, וועלכע ער דרוקט אין „וואָסכאָד" („שיילאָקס אָפּשטאַמונג", „צוויי שטרעמונגען אין יידישן לעבן"), און די היסטאָ־רישע זאַמל־ביכער: „פּערעזשיטאָיע" („די ערשטע סאָציאַליסטישע אָרגאַנען אין דער יידישער ליטעראַטור", ב. 1, „פּיסאַרעווּשטשינע אין דער יידישער ליטעראַ־טור", ב. 2, „די פאָרגייער פון דער יידישער זשורנאַליסטיק אין רוסלאַנד", ב. 4 א. אַ.), אין היסטאָרישן זשורנאַל „יעווריייסקאַיאַ סטאַרינאַ". אַ גרויסע אַרבעט פירט י. צינבערג אין דער זעכצן בענדיקער

„יעווריייסקאיא ענציקלאפעדיא" (1908—1913), אין וועלכער ער רעדאגירט דעם אפטייל „ניי־העברעישע און יידישע ליטעראטור". ער איז ניט נאָר א רעדאקטאר, ער שרייבט אליין גרויסע ארטיקלען, וואָס אייניקע פון זיי שטעלן מיט זיך פאר קימאט מאָנאָגראפיעס („די ניי־העברעישע ליטעראטור", „די יידישע ליטעראטור", „פעריאדישע פרעסע", „האסקאלע" אא.), ארטיקלען וועגן איינצלנע שרייבער און פובליציסטן (אבראמאוויטש, פערעץ, שאלעם־אליכעם, מענדעלסאן, אכאד־האאם, ליליענבליום, לעווינזאן אא.), וועגן מיטלאלטערלעכע פאעטן (יעהודע האלייווי, אימאנועל הארוימי). אויסער דעם שרייבט ער גרויסע ארטיקלען, וועלכע זיינען, אייגנטלעך, ניט פארבונדן מיט ליטעראטור־געשיכטע (אסימי־ליאציע — צוזאמען מיט ד. פאסמאניקן; וואלאזשינער יעשיוועע; ענגלישע מיסיאנערישע געזעלשאפטן; צענזור פון יידישע ביכער אין רוסלאנד — צוזאמען מיט יו. העסען אא.). אזעלכע גרויסע ארטיקלען האט י. צינבערג אנגעשריבן עטלעכע צענדליק. ער האט אויך געשריבן קלענערע ארטיקלען, וועלכע זיינען אין דער ענציקלאפעדיע אונטערגשריבן מיט דער ציפער 7.

אין דער גרויסער קאלעקטיווער ארבעט „געשיכטע פון יידן אין רוסלאנד" (אף רוסיש, פארלאג „מיר", 1914) האט י. צינבערג אנגעשריבן פאלגנדיקע קאפיטלען: „די אנטוויקלונג פון דער ראבאנישער ליטעראטור", „פאלקסליטעראַ־טור", „מיסטישע שטרעמונגען".

אין די נאך־רעוואליוציאנערע יארן האט י. צינבערג פארגעזעצט זיין ארבעט אין פארשיידענע יידיש־רוסישע זאמלביכער („יעווריייסקאיא מיסל", „יעווריייסקי אלמאנאך", „יעווריייסקאיא ליעטאפיס" אא.). אין די יידישע וויסנשאפטלעכע אויסגאבעס („צייטשריפט" אא.) האט ער פובליקירט א ריי ליטעראטור־היס־טאָרישע מאטעריאלן.

באזונדערס דארף אויסגעטיילט ווערן פון י. צינבערגס ארבעטן אף רוסיש זיין גרויסע מאנאגראפיע „די געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רוסלאנד אין פארבינדונג מיט די געזעלשאפטלעכע שטרעמונגען" (1916, פט"ג, 264 ז.), וועלכע האט באקומען די פרעמיע פון דער „געזעלשאפט צו פארשפרייטן בילדונג צווישן יידן אין רוסלאנד" („אפע"). די געשיכטע פון דער פרעסע איז דערפירט געווארן ביזן יאר 1881 און נעמט ארום די „פרעסע פאר יידן" אף דריי שפראכן — יידיש, העברעיש און רוסיש.

איבערגייענדיק צו י. צינבערגס ארבעטן אף יידיש, דארף מען פריער פאר אלץ אנווייזן, אז זיין באציונג צו יידיש איז געווען שטענדיק א פאזיטיווע. ער האט אנגעהויבן ארבעטן אין יידיש־רוסישן „וואסכאד" אין דער צייט, ווען אין דעם זשורנאל האט געהערשט א נעגאטיווע באציונג צו דער פאלקס־שפראך. מארדכע ספעקטאר דערציילט, אז ווען ער איז געקומען אין יאר 1883 צום רעדאקטאר און ארויסגעבער פון „וואסכאד" אדאלף לאנדאו און פארגעלייגט א רעצענזיע אף צוויי ביכלעך, זיינס און שאלעם־אליינעמס, וועלכע זיינען דעמלט געדרוקט געווארן, האט דער רעדאקטאר געענטפערט: „זשארגאָן איז ניט קיין ליטעראטור, דעריבער קאן איך קיין רעצענזיעס ניט געבן אין מיין זשורנאל". דער זעלבער גייסט, קימאט אן קיין ענדערונגען, האט געהערשט אין דעם זשורנאל מיט א יאר 18—20 שפעטער, ווען י. צינבערג האט אנגעהויבן דארט ארבעטן.

אין יאר 1903 האט ער געדרוקט אין „וואָסכאָד" (מארט—אפרעל) אן ארבעט, וואס האט געהייסן „די זשארגאנישע ליטעראטור און אירע לייענער". דאס איז געווען איינער פון די ערשטע פרווון אפן געביט פון יידישער ליטעראטור־געשיכטע. אין די יארן 1903—1905 איז ער אן אקטיווער טוער אין פארלאג „די נייע ביבליאטעק"; דא זיינען ארויסגעגאנגען איבערזעצונגען פון רוסיש און העברעיש אף יידיש (קאראלענקא — „לעגענדע וועגן פלאר, אגריפא און מענאכעם בען יעהודא"; דזשיאוואניאלי — „ספארטאק"; פייערבערג — „דער־ציילונגען" אא.). ער נעמט אן אנטייל אין דער ערשטער יידישער טעגלעכער צייטונג „דער פריינד" (אנגעהויבן ארויסגיין אין יאר 1903 אין פעטערבורג אונטער דער רעדאקציע פון ש. גינזבורג). אין דער דאזיקער צייטונג, ווי אויך אין דעם העברעישן „הזמן" („האזמאן" — „די צייט"), פאלעמיזירט ער מיט די קעגנער פון יידישער שפראך און שטרייכט אונטער איר קולטור־נאציאנאלע באדייטונג. אין די ווייטערדיקע יארן ווערט זיין פארבינדונג מיט די יידישע שרייבער און קולטור־טוער אלץ ענגער. אין יאר 1912 איז ער אָ מיטגליד פון רעדקאלעגיע פון זשורנאל „די יידישע וועלט". אין די יארן פון דער ערשטער וועלט־מילכאמע, ווען די צארישע רעגירונג האט אוועקגעשטעלט די יידישע מאסן אין א שרעקלעכער לאגע — ארויסגעטריבן זיי פון די פראָנט־און גרענעץ־ראיאנען, ארגאניזירט דארט פאגראמען, האט י. צינבערג זיך ניט באג־רענעצט מיט ליטעראריש־פארשערישער און קריטישער ארבעט. אין פארשיידענע זשורנאלן, וועלכע האבן אין יענע יארן אפט געביטן זייערע נעמען איבער

צענזור־באדינגונגען, דרוקט ער א ריי ארטיקלען וועגן פערעצן אין פארבינדונג מיט זיין טויט, וועגן ביאליקן, וועגן פארשיידענע פאקטן פון ליטעראריש־געזעלשאפטלעכן לעבן אין יענער צייט; איינצייטיק שרייבט ער פובליציסטישע ארטיקלען („געדאנקען פון אַ מעטורעף", דער וועלט־מישפעט" אא.). נאך שאלעם־אלייכעמס טויט רעדאגירט ער צוזאמען מיט ש. ניגערן א זאמלבוך, געווידמעט זיין אנדעק [3].

אין יאר 1915 טרעט צו י. צינבערג צו זיין פונדאמענטאלער ארבעט — „געשיכטע פון ליטעראטור בא יידן". שוין דער נאמען אליין באווייזט, אז ער האט געשטעלט פאר זיך אזא אופגאבע, וועלכע איז געווען א סאך שווערער און ברייטער, ווי שרייבן באזונדער „געשיכטע פון העברעישער ליטעראטור" און „געשיכטע פון יידישער ליטעראטור" [4]. אזא פאנאנדערטיילונג האט געבראכט צו דעם, אז די ליטעראטורן האבן זיך באקומען ווי אפגעגרענעצט מיט א כינעזישער וואנט איינע פון דער צווייטער; די שפראך פון די ליטערארישע ווערק האט אפגערוקט אין א זייער אידייש־פאליטישן אינהאלט. איבער דעם, אגעוו, איז אין אונדזער ליטעראריש־היסטארישער פארשונג קימאט אינגאנצן פארשוווּנדן געווארן די געשיכטע פון דער יידיש־רוסישער ליטעראטור, וועלכע האט אין איר צייט אויסגעפילט א באשטימטע געזעלשאפטלעכע פונקציע.

צו זיין גרויסער קאפיטאלער ארבעט איז י. צינבערג צוגעטראטן אויסניצנדיק די דערפארונג פון זיין פריערדיקער מאנאגראפיע „די געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רוסלאנד אין פארבינדונג מיט די געזעלשאפטלעכע שטרעמונגען", נאר דער מאסשטאב איז, פארשטייט זיך, געווען א סאך א גרעסערער.

י. צינבערג האט זייער גוט פארשטאנען, אז שרייבן א וויסנשאפטלעך זעלבשטענדיק ווערק אפן יעסאד פון די ערשטע קוואלן און אייגענע אויספארשונגען, וואס זאל ארומנעמען דאס גאנצע ליטערארישע שאפן פונעם יידישן פאלק אפן גאנצן ריזיק־לאנגן מעשעך פון זיין קולטורעל־באוווסטזיניק לעבן, — דאס איז קימאט איבער די קויכעס פון א יאכיד, פון אן איינציקן פארשער. ער האט דעריבער באגרענעצט די כראנאלאגישע ראמען פון זיין ארבעט און אנגעהויבן „פון דעם מאמענט אן, זינט מיר זיינען פון אן אזיאטיש פאלק געווארן אן אייראפעיש און די העגעמאניע פון דער יידישער קולטור האט זיך איבערגעפעקלט פון פאדער־אזיע קיין מיירעוו־און דארעם־אייראפע, ביז צו דער

3. זאמלבוך „צום אנדענק פון שאלעם־אלייכם". פט'ג, 1917.

4. אין רייזינס „לעקסיקאן" איז ניט ריכטיק אנגערופן דער נאמען פון בוך „די געשיכטע פון דער העברעישער און יידישער ליטעראטור". פאר אונדזער ארבעט האבן מיר אויסגעניצט: „ד״ר יישראעל צינבערג. די געשיכטע פון דער ליטעראטור בא יידן — אייראפעישע טקופע". פארלאג מוישע־שמואל שקליארסקי. ניו־יארק, 1943. די אויסגאבע איז א פאטאגראפישער אפדרוק פון דער צווייטער אופלאגע פון פארלאג „טאמאר", ווילנע, 1933 (אין אכט בענדער).

האסקאלע־עפאכע". דער מאטעריאל איז פאנאנדערגעטיילט געווארן אין זעקס בענדער (8 טיילן) אין פאלגנדיקן סיידער:

באנד 1 — די אראביש־שפאנישע טקופע (1־טער טייל).

באנד 2 — דער דייטש־פראנצויזישער קיבוץ (2־טער טייל); דער יידישער קיבוץ אין איטאליע (3־טער טייל).

באנד 3 — דער קאמף פון קאבאלע און מעסוירע קעגן ראציאנאליסטישער פילאסאפיע (4־טער טייל).

באנד 4 — דאס איטאליענישע יידנטום אין דער רענעסאנס־טקופע (5־טער טייל). דער יידישער קולטורצענטער אין דער אטאמאנישער מעלוכע (6־טער טייל).

באנד 5 — דער דייטש־פוילישער קולטור־צענטער (7־טער טייל).

באנד 6 — אלט־יידישע ליטעראטור פון די עלטסטע צייטן ביז דער האסקאלע־טקופע (8־טער טייל).

דערפירנדיק זיין ארבעט ביז דער האסקאלע־טקופע, האט זיך י. צינבערג אף דעם ניט אפגעשטעלט. אין די געדרוקטע בענדער 7 און 8 (אין וועלכע ס׳גייען אריין „כאַכמעס ייסראעל", גאליציאנער **האסקאַלע, אנהייב פון דער** האסקאלע־באוועגונג אין רוסלאנד אא.) זעצט ער פאַר זיין היסטארישן עקסקורס ביז די פופציקער יארן פון XIX יה. ווי ער שרייבט אין זיין האקדאמע צום ערשטן באנד (דעקאבער 1927), האט ער די ערשטע פיר בענדער געשריבן לעכאטכילע אין רוסיש און ארבעט זיי איבער אין יידיש (ניט פאשעט אן איבערזעצונג). בלויז די ערשטע פינף קאפיטלען פון רוסישן טעקסט זיינען דערשינען אין קיעוו אין 1919 יאר.

אין דער צייט, ווען י. צינבערג האט אנגעהויבן פארנעמען זיך מיט ליטעראטור־פארשונג, האט אין דעם געביט פארנומען אן אנגעזעען ארט די כאראקטעריסטיש פאר דער קולטור־היסטארישער שול, וועלכע האט אין אירע אויטאריטעטע פארשטייער (העטנער און שערער — אין דייטשלאנד, טען — אין פראנקרייך, בראנדעס — אין דענעמארק, פיפין, ווענגעראוו אא. — אין רוסלאנד). די איינשטעלונגען פון דער דאזיקער שול האט אריינגעטראגן י. צינבערג אין דער פארשונג פון „ליטעראטור בא יידן". בא איצטיקן טאג נעמען מיר אן פון דער קולטור־היסטארישער שול ניט אירע מעטאדאלאגישע פרינציפן, נאר דעם גרויסן פאקטישן מאטעריאל, וועלכן זי האט אריינגעבראכט אין אירע ארבעטן. דאס זעלבע איז אויך בענעגייע י. צינבערגן אין זיין ליטעראטור־געשיכטע.

י. צינבערג האט זיך ניט באנוגנט בלויז מיט דער געשיכטע פון דער אזוי־גערופענער שיינער ליטעראטור אליין. „די אנטוויקלונג פון די פאעטישע פארמען וועט דא אויסגעפארשט ווערן אפן יעסאד פון דער **גאנצער** קולטורעלער יידישער סוויווע מיט אירע גייסטיקע און געזעלשאפטלעכע שטרעמונגען, ענג פארבונדן מיט דער אלגעמיינער אייראפעישער קולטור פון יענער טקופע". דאס איז

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער קולטור־היסטאַרישער שול, וועלכע האָט אין אירע פארשונגען געלייגט אכט אף די געזעלשאפטלעכע שטרעמונגען פון דער דאזיקער עפאכע. איר איז אבער פרעמד געווען לענינס מעטאדאלאגישע איינשטעלונג וועגן דעם, אז, „אין יעדער נאציאנאלער קולטור זיינען פאראן, כאטש ניט אנטוויקלטע, עלעמענטן פון דעמאקראטישער און סאציאליסטישער קולטור. ווארעם אין יעדער נאציע איז פאראן אן ארבעטנדיקע און עקספלואטירטע מאסע, וואס די באדינגונגען פון איר לעבן שאפן א דעמאקראטישע און סאציאליסטישע אידעאלאגיע"[5].

זיין „קרעדא" בענעגייע דער מעטאדאלאגיע פון געשיכטע פון דער ליטעראַטור בא יידן זאגט י. צינבערג ארויס אין זיין ארייַנפיר („פונעם מעכאבער") צום ערשטן באנד פון זיין ווערק:

„די טקופעס פון וואקסן און פאלן, פון שיינעם אופבליען און טרויעריקן אָפלעבן און פארוועלקן זיינען פארגעקומען (בא ייד. — ה. א.) אין א גאנץ אנדערן סיידער, ווי בא די אנדערע אייראפעישע פעלקער. די יידישע קולטור־געשיכטע האט זיך איר אייגענעם נוסעך, האט זיך אנטוויקלט אף איר באזונדערן שטייגער, האט דורכגעמאכט גאנץ אנדערע עטאפן..." און דא ווערן געבראכט פאקטן, וועלכע דארפן, לויט י. צינבערגן, באשטעטיקן דעם אויבנדערמאָנטן גרונט־געדאנק. אין סאף XV יה. איז אין אייראפע פארגעקומען א גייסטיקע איבערקערעניש — אנטדעקונג פון אמעריקע, פון בוך־דרוק, רעליגיעזע רעפארמאציע — און יידן האט מען ארויסגעטריבן פון שפאניע; אין XVII יה. — אין אייראפע דעקארט, בא יידן — כורבן פון „גזיירעס טאך"[6]. ס'איז גענוג צו ברענגען די דאזיקע צווייביישפילן, קעדיי עס זאל ווערן קלאר, אז מיר האבן דא צו טאן מיט א ריין אידעאליסטישער אופאסונג פון דער געשיכטע; אויסער דעם, זיינען דא צונויפגעמישט פארשיידענע היסטארישע פאקטן, וועלכע לאזן זיך ניט פארגלייכן און זיינען פארגעקומען אין פארשיידענע לענדער, בא פארשיידענע באדינגונגען. מיר האבן דא צו טאן מיט דער אלטפרענקישער קאנצעפציע, וואס איז פארמולירט אין דער אלטער פראזע „לא ככל הגויים בית ישראל" (יידן זיינען ניט ענלעך צו אלע אנדערע פעלקער).

אויב שוין נעמען היסטארישע פאראלעלן און פארגלייכונגען, דארף מען נעמען אזעלכע פאקטן, וועלכע ליגן, אויב מע קאן אזוי זאגן, אף איין ליניע און זיינען פאַרגעקומען אין איין און דער זעלבער צייט. מע קאן נעמען אלס ביישפיל רעליגיעזע רעפארמאציע, די פאדערונג, וואס איז ארויסגעשטעלט געווארן אין פארשיידענע מיירעוו־אייראפעישע לענדער, אז די רעליגיעזע ביכער זאלן ווערן איבערגעזעצט פון דעם ניט פארשטענדלעכן פארן ברייטן אוילעם לאטיין אף דער פאלקס־שפראך, און אנווייזן, אז אין דער זעלביקער צייט (1544)

5. וו. אי. לענין. ווערק. 5־טע אופלאגע, ב. 24, ז. 120.
6. „גזיירעס טאך" — אזוי זיינען אנגערופן אין דער העברעישער ליטעראטור די יידישע פאגראמען, וועלכע זיינען פארגעקומען אף אוקראינע אין יאר 1648.

אין איבערגעזעצט געווארן אף יידיש דער סידער, און דער איבערזעצער יויסעף בען יאקיר זאגט אין דער האקדאמע: „איך האלט פאר עמעס נאראנים די, וועלכע ווילן דאוונען דאפקע אף דער הייליקער שפראך, כאטש זיי פארשטייען ניט קיין ווארט. איך וואלט וועלן וויסן, ווי קאן מען בייסן דאוונען האבן קאוואנע? מיר האבן דעריבער באשטימט דרוקן די טפילעס אין אן איבערזעצונג". דער־מאנענדיק, אז מע האט ארויסגעטריבן די יידן פון שפאניע, דארף מען ניט פארגעסן, אז אין דער זעלביקער צייט האט מען פון דעם זעלבן לאנד ארויסגעטריבן די מוסולמענער (מאורען). און אויב מע רעדט שוין וועגן דעקארטן און מע וויל פארגלייכן, וואס עס איז דעמלט פארגעקומען בא די יידן, דארף מען אנווייזן, אז אין יענער צייט האט זיך באוויזן אין האלאנד בארעך שפינאזע, וועלכער האט אין דרייצן יאר ארום נאך דעקארטס טויט פארעפנטלעכט א בוך, ווו ער פאלעמיזירט מיט דעקארטן („די פילאסאפישע פרינציפן פון דעקארטן", 1663). אזעלכע פארגלייכונגען קאן מען געפינען אין דער יידישער געשיכטע זייער פיל, ווייל די געשיכטע פון יידן אין באזונדערע לענדער שטעלט מיט זיך פאר א טייל פון דער געשיכטע פון געגעבענעם לאנד, און יידן „האבן זיך פארהיט ניט אַפּצולאַכעס דער געשיכטע, נאר אַדאַנק דער געשיכטע" (מארקס)[7].

י. צינבערגס „געשיכטע" כאפט ארום, ווי מיר האבן אנגעוויזן, אויסער קינסטלערישער ליטעראטור, געשיכטע פון מיטלאלטערלעכער רעליגיעזער פילא־סאפיע (אין די ערשטע בענדער), געשיכטע פון דער אזויגערופענער „כאַכמעס יישראעל" (אין די לעצטע בענדער). דער גרויסער פארנעם איז געווען, דארף מען רעכענען, איינע פון די סיבעס, צוליב וועלכער ס'איז ביז איצט ניט געגעבן געווארן קיין קריטישע אפשאצונג פון אט דעם ווערק. דערוף האט ריכטיק אנגעוויזן י. אפאטאשו אין איינעם פון זיינע בייגעלייגטע בריוו. נאר א קאלעקטיוו פון ספעציאליסטן קאן אף זיך אזא ארבעט נעמען. דערווייל קאנען מיר אפצייכענען די איבעראשנדיקע ערודיציע, וועלכע י. צינבערג האט ארויסגעוויזן און וועלכע קאן און דארף אונדז דינען און ווערן אויסגעניצט אין דער פארשערי־שער ארבעט אפן געביט פון „ליטעראטור בא יידן".

זיין גרויסע ארבעט האט י. צינבערג ניט באוויזן צו פארענדיקן. זיין מאזל איז שוין געווען אזא: באם לעבן האט מען וועגן אים קימאט ווי ניט געשריבן, און אויך וועגן זיין טויט איז קיין נעקראלאג ניט געווען, ווייל ער איז געפאלן א קארבן פון סטאלין־קולט (1939). איצט, ווען י. צינבערג איז נאכן צוואנציקסטן צוזאמענפאר פון אונדזער פארטיי פולקום רעאבילטירט געווארן, איז אונדזער כויוו צו דערמאנען צום גוטן דעם גרויסן פארשער פון „ליטעראטור בא יידן" און קריטיש אנאליזירן זיין ליטעראַרישע יערושע.

7. דער ערשטער באנד פון דער ערשטער אופלאגע „ווערק פון מארקס און ענגעלס", ז. 381.

ה. א.

ציניבערגס ארכיוו

ציניבערגס פאנד, וועלכער געפינט זיך אין ארכיוו פון לענינגראדער אפטיילונג פונעם אינסטיטוט פון די פעלקער פון אזיע בא דער וויסנשאפט־אקאדעמיע און איז פארצייכנט אונטערן נומער 86, איז פארטיילט אין דריי רעשימעס. אין רעשימע נומ. 1 זיינען פאראן 87 נומערן, נומער 2 — 367 נומערן, נומ. 3 — 167 נומערן. צוזאמען 630 „ארכיוואלע איינסן". דער דאזיקער טעכנישער טערמין איז זייער א ברייטער לויט זיין פארנעם און כאפט ארום סיי א קארטל, אף וועלכן ס'איז אנגעשריבן איין שורע. סיי אן אריגינאל פון א גרויס ווערק, וואס האלט 1000 זייטן און מער. דאס גרעסטע ארט (לויט דער צאל זייטן) פארנעמען די אריגינאלן פון ציניבערגס ווערק, ארטיקלען, לעקציעס אף פארשיידענע, ליטעראטור־היסטארישע טעמעס; אויסער די אריגינאלן, וועלכע זיינען געגעבן אין א פארענדיקטער פארם, איז פאראן א גרויסע צאל ארכיוואלע איינסן, וועלכע שטעלן מיט זיך פאר רוי־מאטעריאל, צוגרייטונגען („זאגאטאוועקעס") צו פארשיידענע ארבעטן. עס זיינען פאראן די אריגינאלן פון אלע אכט געדרוקטע בענדער „די געשיכטע פון ליטעראטור בא יידן". אינגאנצן א צוגעגרייטער צום דרוק איז דער מאנוסקריפט פונעם נייטן באנד, איבערגעשריבן דורך ציניבערגס פרוי ראזא וולאדימיראוונא. דער באנד נעמט ארום די ליטעראטור פון די פופציקער—זעכציקער יארן אין רוסלאנד. ווי ס'איז קענטיק פון דער קארעס־פאנדענץ מיט פארשיידענע אמעריקאנער יידישע שרייבער און זשורנאליסטן, האט ציניבערג געהאט אין זינען שרייבן א צענטן באנד, אין וועלכן ס'האט געדארפט פארנעמען א גרויס ארט די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע (זע, לעמאשל, אפאטאשוס בריוו פון 14 מארט 1938). צום באדויערן, האט ציניבערג ניט באוויזן צו פארווירקלעכן זיין פלאן.

פון די אזויגערופענע „זאגאטאוועקעס" קאן אנגעוויזן ווערן: 1) מאטעריאלן צו די לעקציעס איבער דער געשיכטע פון יידישער ליטעראטור (טיילווייז אף יידיש, טיילווייז אף רוסיש); 2) צו דער געשיכטע פון יידישער סאציאליסטישער פרעסע; 3) צו דער געשיכטע פון דער יידישער שפראך; 4) צו דער קולטור־געשיכטע פון יידן אין רוסלאנד; 5) וועגן די מיטלאלטערלעכע ראציאנא־ליסטן אא.

אויסער אריגינאלן פון ציניבערגס ווערק און „זאגאטאוועקעס", וועלכע האבן א שייכעס צו זיינע פארשערישע ארבעטן, געפינען זיך נאך אין פאנד פארשיידענע מאטעריאלן, וועלכע האבן א שייכעס צו ווערק פון אנדערע אווטארן. פאראן א ווערק איבער מאטעמאטיק (אף העברעיש) פון אן אומבאוווסטן אווטאר, פאראן א „קאלבוי"־פעקל, אין וועלכן מע האט זיך נאך דערוויל ניט פאנאנדערגעקליבן און וועלכער איז פארצייכנט אונטערן קעפל „אויסצוגן פון פארשיידענע בריוו,

ליטעראַרישע ווערק, לידער, פאַרשיידענע מאַנוסקריפּטן אױף רוסיש, יידיש און העברעיש"; מיר געפינען דאָ אויך „סאַטירישע לידער פון ניט באַוואוסטע אויטאָרן" (ניט באַאַרבעט). באַזונדערס דאַרף אָפּגעצייכנט ווערן אַ רעשימע פון ש. אַנ־סקיס ליטעראַרישער ירושה, וועלכע איז צונויפגעשטעלט דורך י. צינבערגן.

י. צינבערג האָט פאַרהיט אין זיין אַרכיוו ניט נאָר ליטעראַרישע מאַטעריאַלן, נאָר אויך געשיכטלעכע דאָקומענטן, וועלכע זיינען פאַרבונדן מיט דער אַרבעט פון פאַרשיידענע יידישע קולטור־געזעלשאַפטן, פּאָליטישע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס. באַזונדער קאָן מען דאָ אָפּצייכענען די מאַטעריאַלן, וועלכע האָבן אַ שייכעס צו דער באַהאַנדלונג פון דער יידן־פראַגע אין דער „גאָסודאַר־סטווענאַיאַ דומאַ".

אַ גרויס אָרט פאַרנעמט אין צינבערגס אַרכיוו זיין קאָרעספּאָנדענץ מיט יידישע שרייבער פון פאַרשיידענע לענדער — מע קאָן זאָגן אָן גוזמע, אַז ס'איז ניטאָ קימאַט קיין איין מער אָדער וויכטיקער יידישער שרייבער און פּובליציסט, וועלכער האָט געשריבן יידיש אָדער העברעיש און זאָל ניט זיין פאַרגעשטעלט אין דער קאָרעספּאָנדענץ מיט צינבערג. אין אַרכיוו געפינען זיך ניט ווינציקער פון פינף הונדערט בריוו, צווישן זיי — פון שאָלעם־עליכעמען, פּרעצן, ביאַליקן, שאָלעם אַשן, אַפּאַטאָשו, ווינטשעווסקין, ניגערן, בערגעלסאָנען, ברייינינען, ש. אַנ־סקין, אַחד־העמען, קלויזנערן, הילעל צייטלינען אאַ. די צאָל בריוו איז נאָך דערוויל ענדגילטיק ניט פעסטגעשטעלט, ווייל ס'זיינען פאַראַן פּעקלעך, וועלכע פיגורירן אונטערן קעפּל „בריוו פון אומבאַוואוסטע פּערזאָנען צו צינבערגן". פאַראַן אויך אַ היפּשע צאָל ניט קיין פאַנאַנדערגעקליבענע פרעמדע בריוו, וועלכע צינבערג האָט פאַרהיט, צונויפשטעלנדיק די רעשימע פון דעם אַרכיוו פון דער „געזעלשאַפט צו פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן יידן אין רוסלאַנד" („אָפּע"). צו דער קאַטעגאָריע געהערן בריוו צו ש. אַנ־סקין, שאול גינזבורגן אאַ.

צווישן די בריוו, וועלכע זיינען אַדרעסירט צינבערגן, פאַרנעמען אַ גרויס אָרט אַזעלכע, וואָס האָבן אַן אויטאָביאָגראַפישן כאַראַקטער. זייענדיק איינער פון די רעדאַקטאָרן פון דער זעכצנבענדיקער „יעווריייסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ" און דער אַנפירער פון דעם אָפּטייל „ניי־העברעישע און יידישע ליטעראַטור", האָט זיך צינבערג געווענדט צו די שרייבער פון יענער צייט מיט דער ביטע, זיי זאָלן צושיקן זייערע אויטאָביאָגראַפיעס; די ענטפערס האָבן זיך פאַרהיט אין אַרכיוו. אַ גרויסער טייל ענטפערס איז קורץ, אַנקעטעאַרטיק (לעמאַשל, שאָלעם אַשס). אַנדערע שרייבער האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און געגעבן אַ באַדייטנדיקן אויטאָביאָגראַפישן מאַטעריאַל, אָנווייזנדיק דערביי, אַז דער רעדאַקטאָר קאָן אים אויסנוצן, ווי ער פאַרשטייט אַליין. אַזעלכע געניטע ענטפערס האָבן געגעבן דינעזאָן, ספּעקטאָר, ווייסענבערג, **ייצחאַק קאַצנעלסאָן און פיל אַנדערע.**

אויסער די אויטאָביאָגראַפישע בריוו זיינען די איבעריקע פאַרבונדן מיט פאַרשיידענע ליטעראַרישע און געזעלשאַפטלעכע איניאַנים פון יענער צייט. אַ

גרויסע צאל בריוו האט א שייכעס צו דער ארבעט פון פארשיידענע צייטונגען און זשורנאלן, אין דער ערשטער ריי — פון זשורנאל „די יידישע וועלט", ווו צינבערג איז געווען איינער פון די נאענטסטע מיטארבעטער.

פון צינבערגס ענטפערס זיינען פארבליבן נאר א קליינע צאל „טשער־נאוויקעס"; ס'איז איצט שווער צו זאגן, צי די „טשערנאוויקעס" אנטשפרעכן דעם פאקטישן ענטפער. ווערלכער איז אפגעשיקט געווארן דעם קארעספאנדענט, אדער ער איז עפשער „פארבראקירט" געווארן דורך צינבערגן אליין.

איך ניץ אויס די געלעגנהייט אפדאנקען דעם פארוואלטער פון ארכיוו דמיטרי יעווגעניעוויטש בערטעלס פאר זיין אופמערקזאמער באציונג און זיין מיטהילף אין מיין ארבעט.

פון **אברהם בעלאָוו**, מאָסקווע, (פּרעסע־אַגענטור „נאָוואָסטי״)

זונטיק, 26טן אַפּריל, 1964. „מאָרגן פרייהייט״.

דער רייכער אַרכיוו פון י. צינבערג אין לענינגראַד

פון רעדאַקציע: צוזאַמען מיט דעם זייער וויכטיקן אַרטיקל וועגן דעם פאָרשטייערק פון דער יידישער ליטעראַטור, י. צינבערג, האָט אונדז די פּרעסע־אַגענטור „נאָוואָסטי״, צוגעשיקט די פאָלגנדע אינפאָרמאַציע: י. צינבערג איז געפאַלן אַ קרבן פון דעם סטאַלין „קולט״ אין דעם יאָר 1939. נאָכן 20־טן קאָנגרעס פון דער סאָוועטישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, אין 1956, איז ער רעהאַביליטירט געוואָרן. זיין רייכע וויסנשאַפטלעכע ירושה ווערט איצט אַלזייטיק שטודירט, ווי אברהם בעלאָוו דערציילט דאָ. י. צינבערגס פרוי, ראָזע, 80 יאָר אַלט, לעבט אין לענינגראַד זייער אָנגעזען. עס לעבט דאָרט אויך י. צינבערגס אַן אייניקל, אַן אינזשעניער, מיט זיין פאַמיליע.

דער דאָצענט פונעם לענינגראַדער אוניווערסיטעט, הלל אַלעקסאַנדראָוו, שטודירט איצט דעם אַרכיוו פונעם באַוווּסטן יידישן היסטאָריקער סערגיי (ישראל) צינבערג, וואָס געפינט זיך אין דער לענינגראַדער אָפּטיילונג פונעם אינסטיטוט פון די אַזיע־פעלקער ביי דער אַלפאַרבאַנדישער וויסנשאַפט־אַקאַדעמיע. דער קאָרעספּאָנדענט פון דער פּרעסע־אַגענטור „נאָוואָסטי״ האָט געבעטן דעם געלערנטן דערציילן וועגן דעם דאָזיקן אַרכיוו. — ...מיין אַרבעט האַלט נאָך זייער ווייט פון סוף, ווייל דער אַרכיוו איז זייער אַ גרויסער. שוין איצט אָבער, קאָן איך דערציילן וועגן די ערשטע רעזולטאַטן: אינעם אַרכיוו האָט מען געפונען הונדערטער בריוו פון באַרימטע יידישע שרייבער, פילאָלאָגן, היסטאָריקער, פובליציסטן. דערונטער בריוו פון שלום־עליכמען, חיים נחמן ביאַליקן, יצחק לייב פּרצן, אחד־העמן, בער באָראָכאָװן, שמעון דובנאָװן, שלום אַשן, מאָריס ווינ־טשעווסקין, יעקב פיכמאַנען און אַנדערע.

וואָס קאָנט איר דערציילן וועגן צינבערגן גופא? — ישראל צינבערג איז געבוירן געוואָרן אין 1873 אין שטעטל לאַנאָוויץ (וואָלינער גובערניע). דאָס איז געווען זייער אַ טאַלאַנטפולער און אַלזייטיקער געבילדעטער כעמיקער. העכער דרייסיק יאָר, האָט ער אָנגעפירט מיט דער כעמישער לאַבאָראַטאָריע פון פּוטילאָ־ווער)שפּעטער קיראָווער(זאַוואָד אין לענינגראַד. צינבערג איז דער מחבר פון אַ סך ווערק וועגן כימיע, באַזונדערס פונעם לערנבוך „ווי אַזוי צו מאַכן כעמישן אַנאַליז״, וואָס האָט אויסגעהאַלטן צוויי אויפלאַגעס (אין 1929 און 1921). צינבערג האָט אָבער פאַרמאָגט אין זיך נאָך אַ ליידנשאַפט, ליטעראַטור־קענטעניש. אין 1900 האָט ער דעביוטירט מיט מאָנאָגראַפיע וועגן דעם יידישן שרייבער יצחק בער לעווינזאָן. אין 1901 האָט ער אַרויסגעגעבן אַ בוך „שיילאָקס אָפּשטאַמונג״. ער איז אויך דער אויטאָר פון די ווערק: „צוויי שטרעבונגען אינעם אידישן לעבן״, „די

פאַרגייער פון דער אידישער זשורנאַליסטיק" און פון אַ ריי אַנדערע. אין 1911־1913 האָב איך אויך די הויך־קורסן פון מזרח־קענטעניש באַזוכט אַ ציקל פון זיינע לעקציעס, פאַרברייטערטע און דערגאַנצטע, זענען געגומען אַלס יסוד פון זיין נייך־בענדיקער „געשיכטע פון דער ליטעראַטור פונעם אידישן פאָלק". פאַר אונדז סטודענטן, איז טאַקע געבליבן אַ רעטעניש, ווו נעמט אונדזער לעקטאָר צייט אויף צוגרייטן זיך. ער פלעגט דאָך קומען אויף די לעקציעס גלייך פון פוטילאָווער זאַוואָד...

— וועגן וואָס רעדן די בריוו, וועלכע איר האָט שוין איבערגעלייענט?

די איבערוועגנדיקע מערהייט בריוו איז געשריבן אין יידיש, עברית אָדער רוסיש. פאַראַן אויך בריוו אויף מערב־אייראָפּעאישע שפּראַכן. אַ באַזונדערע גרופּע שטעלן מיט זיך פאָר די בריוו פון אַן אויטאָביאָגראַפישן כאַראַקטער. זייענדיק איינער פון די רעדאַקטאָרן פון דער זעכצנבענדיקער „אידישער ענציקלאָפּעדיע" (1908—1913), האָט צינבערג, משמעות, זיך געווענדעט אין זיינע בריוו צו די שרייבער פון יענער צייט מיט דער ביטע, זיי זאָלן צושיקן זייערע אויטאָביאָ־גראַפיעס. אין צינבערגס אַרכיוו האָבן זיך פאַרהיט די ענטפערס, וועלכע ער האָט באַקומען פון די שרייבער: שלום אַש, יעקב דינעזאָן, יוסף קלויזנער, דוד פרישמאַן, זלמן שניאור און אַנדערע.

מיט אַ סך פּרטים און פּאָעטיש, האָבן אָנגעשריבן וועגן זייער לעבן די פּראָזאַאיקער יצחק מאיר וויסענבערג און מרדכי ספּעקטאָר. אַ גרויסן אינטערעס שטעלט מיט זיך פאָר דער בריוו פונעם קלאַסיקער פון יידישער ליטעראַטור יצחק לייב פּרץ, געשריבן אין יידיש, דאַטירט דעם 1טן דעצעמבער 1911. דער מחבר פון די באַרימטע דערציילונגען „חסידיש" — י. ל. פּרץ — טיילט מיט, אַז ער אַליין איז קיין מאָל נישט געווען קיין חסיד, ער האָט מיט חסידים קיין שייכות נישט געהאַט און איז מיט די חסידישע רביים נישט געווען באַקאַנט. י. ל. פּרץ גיט אויך צו וויסן, אַז ער האָט אָנגעהויבן שרייבן פּויליש. נאָר האָט פאַרברענט אַלע זיינע מאַנוסקריפּטן. דערנאָך האָט ער גענומען שרייבן אויף העברעאיש. נאָר אויך אין דעם פאַל, האָבן זיינע ערשטע ליטעראַרישע פּרווון אים נישט באַפרידיקט. דעמאָלט האָט ער אָנגעהויבן שרייבן אין יידיש. „דאָס איז געווען מיט אַ יאָר 35—40 צוריק" — באַמערקט י. ל. פּרץ, דערציילנדיק, ווי אַזוי עס האָט זיך אויסגעבילדעט זיין וועלט־אָנשויונג, ווייזט ער אָן, אַז אויף אים האָט געהאַט אַ ווירקונג די ליטעראַטור פון די נביאים, און זיינע ערשטע לידער האָט ער אָנגעשריבן אונטערן איינפלוס פון היינע און בערנע.

בריוו פון ביאַליקן. פאַראַן בריוו, וואָס באַהאַנדלען אַלערליי ליטעראַרישע פּראָבלעמען, אָדער זיי האָבן אַ שייכות צום פאַרעפנטלעכן די, אָדער אַנדערע ווערק. צו אַזעלכע געהערן, למשל, די זעקס בריוו פון חיים נחמן ביאַליק, געשריבן אין די יאָרן 1921—1927. מערסטן טייל רעדן זיי וועגן דער וויסנשאַפטלעכער אויסגאַבע פון די ווערק פונעם באַרימטן יידישן מיטל־אַלטערלעכן דיכטער שלמה

איבן גבירול, וועלכע ח. נ. ביאַליק האָט געגרייט צום דרוק. די ווערטפּולסטע רשימות פון איבן גבירולס לידער געפינען זיך אין לענינגראַד, אין דער עפנטלעכער ביבליאָטעק. ביאַליק האָט געבעטן צינבערגן, ער זאָל העלפן אים באַקומען די נויטיקע מאַטעריאַלן און קלאָר מאַכן איניקע פראַגן, וועלכע זענען ביי אים אויפגעקומען בעת דער אַרבעט איבער די אחד העמס פיר בריוו, צוגעשיקט פון לאָנדאָן, האָבן אַ שייכות צום יידישן זשורנאַליסט אורי קאָוונער און אויך צום שמואל־בוך („ספר שמואל"), וואָס איז יקר המציאות און געפינט זיך אין בריטישן מוזיי.

די פינף בריוו פון יוסף אָפּאַטאָשו, צוגעשיקט פון ניו־יאָרק (אין די יאָרן 1937—1938), באַהאַנדלען די פראַגע וועגן די קעגנזייטיקע באַציאונגען צווישן די שרייבער יידישיסטן און שרייבער העברעאיסטן.

אין בער באָראָכאָווס בריוו פון ווין (4טער יאַנואַר 1914), רעדט זיך דער עיקר וועגן זיין מעגלעכן אָנטייל אין דער יידישער ענציקלאָפּעדיע.

דער בריוו פונעם גרונטלייגער פון דער יידישער פּראָלעטאַרישער פּאָעזיע, מאָריס ווינטשעווסקי, (צוגעשיקט פון ניו־יאָרק, דעם 20טן סעפּטעמבער 1909), באַרירט די פראַגע וועגן דער געשיכטע פון דער צייטונג „ווארהייט".

קאָרעספּאָנדענטן האָט צינבערג געהאַט זייער אַ סך — אַרום 400. דערציילן וועגן זיי אַלעמען איז פּשוט אוממעגלעך. איך וויל אָנרופן כאָטשבי די נעמען פון איניקע פון זיי. אין צינבערגס אַרכיוו היטן זיך בריוו פון די קריטיקער און פּובליציסטן: שמואל ניגער, ראובן ברייניך, הלל צייטלין. פון די דראַמאַטורגן: פּרץ הירשביין, אַנ־סקי (ראַפּאַפּאָרט). פונעם פּראָזאַאיקער: אורי גנעסין. לעקסיקאָגראַף: זלמן רייזען; היסטאָריקער פונעם חסידיזם: שמואל אבא האָראָדעצקי. פונעם באַקאַנטן פאַרלעגער און פּובליציסט: שאול יעקב הורוויטש...

שלום עליכמס בריוו. צום סוף וועל איך דערציילן וועגן שלום עליכמס צוויי בריוו.. דער ערשטער בריוו, דאַטירט דעם 24טן אָקטאָבער 1909, אָנגעשריבן אין דער שווייץ, איז געווידמעט דעם יידישן פאָלקס־דיכטער און קאָמפּאָזיטאָר מאַרק וואַרשאַווסקי (1848—1907). אויף צוויי זייטלעך, אָנגעשריבן מיט אַ קאַליגראַפישן פּערלדיקן כתב, האָט דער יידישער קלאַסיקער מיט באַגייסטערונג דערציילט וועגן אָט דעם פאָלקס־טאַלאַנט, וועלכן ער האָט, אגב געזעדט, אַליין אַנטדעקט און וועמען ער אַליין האָט „אַרויסגעפירט צווישן לייט".

אינעם צווייטן בריוו, אָנגעשריבן דעם 3טן נאָוועמבער פונעם זעלבן יאָר, אין איטאַליע (אין רוסיש), רעדט זיך וועגן דעם זעלביקן וואַרשאַווסקי. שלום עליכם זאָגט זיך אָפּ פון האָנאָראַר פאַרן אַרטיקל וועגן וואַרשאַווסקין און בעט אַריינטראָגן אַן אויסבעסערונג אין זיין ערשטן בריוו: „איך בעט אייך, קוקט איבער נאָך אַ מאָל מיין בריוו צו אייך וועגן וואַרשאַווסקין. איך אין איין אָרט דאָרט: ווו עס דערציילט זיך וועגן זיין זעלטענער דעקלאַמאַציע פון זיינע אייגענע זינג־לידער, ווערט איר, דוכט זיך, געפינען אַ פראַזע, אַז ביים אַרויספאָרן מיטן פאַרשטאָרבענעם פּאָעט אין דער פּראָווינץ, האָבן מיר געהאַט גרויס דערפאָלג. דאָס וואָרט „מיר" (אויב עס

איז דאָרט פאַראַן), בעט איך אַרויסוואַרפן און פאַרבייטן עס מיטן אויסדרוק: „ער". ס'איז נישט לייטיש און נישט באַקוועם אויף אַזאַ מין אופן צו רעדן וועגן דעם אייגענעם דערפאָלג...".

— דאָס איז נאָך אַ באַווייז פון דער באַשיידנקייט פון דעם גרויסן שרייבער, ווייל עס איז דאָך גוט באַקאַנט, מיט וואָס פאַר אַ באַגייסטערונג מען פלעגט אים אויפנעמען אין יעטווידער אוידיטאָריע.

אין צינבערגס אַרכיוו, האָט געזאָגט ה. אַלעקסאַנדראָוו, זענען אויך פאַראַן מאַטעריאַלן, וועלכע האָבן אַ שייכות צו געשיכטע פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פרעסע, פונעם יידישן טעאַטער, וועגן די מיטאַלטערלעכע ראַציאָנאַליסטן און אַנדערע. אַ גענויער „קאַטאַלאָג" וועגן דעם צינבערגס אַרכיוו, וועט פאַרעפנטלעכט ווערן אינעם „ביולעטין", וועלכן עס גיט אַרויס דער אַרכיוו פונעם אינסטיטוט פון די אַזיע־פעלקער.

מענטש און טיפּ

(אַ בינטל פּאָרטרעטן)

מוני

דינה קאווקעס

שווארץ ביזטו געווען און שיין נישט צום פארגעסן
מאמע מיינע, דינה קאווקעס מיין געבענק.
הא קלוגע, שטאלצע חן־פרינצעסן
ביזט דער שבת אליין אין דער וואכן געווען

בארד און פיאות יידן אלטע
בעלי בתים קלוגע פעסטע
האבן עצות מיט דיר געהאלטן
און דיין חכמה געזען אלס בעסטע

אין אלע צייטן ביי אונדז אין לעבן
גוטע, שלעכטע, שווערע, לייכטע
האט דיין גייסט אונדז מוט געגעבן
און דיין חכמה צוגעלייכטען

כ׳געדענק ווען נאקעט אין ניינצן־צוואנציק
האט רוס געלאזט אונדז און אוועק
האסטו קליידער דאן און אנציג
אונדז גענייט פון אלטע רעק

האסט אבער שיך נישט געמאכט אונדז פון אלטע
ווייל לעדער ניצעוועט זיך נישט אזוי גוט
האסט אבער פיסלעך אונדז בארוועסע קאלטע
מיט ליבע מיט הייסער געהיילט און געגליט.

זענען מיר בארוועס געגאנגען אין חיידער
אויף גלאזיק געפרוירען באיורעס געשפרייזט
און נישט קיינמאל פארקילט זיך ווי יעדער כסדר,
ווייל האסט מיט דיין הייסקייט אונדזער קערפער געשפייזט.

כ'זע דיינע לעצטע מינוטן מיין מאמע,
כ'זע נאקעט דו שטייסטביים אפענעם גרוב,
פון ווייטנס שטייט שייקע, איר קוקט זיך צוזאמען
און זוכט ווי איז מוני ? אוועק דאן פון שטוב.

גוט וואס ער איז אוועק דארט צום גוטן
מיין מוניע געדענקט מיך — קלערסטו — מסתמא
איז מיר שוין אלצאיינס, כ'האב מיינס שוין באנדיטן
געטון אלס יידישע טאכטער אלס מאמע.

מיין ציגל האב איך שוין געלייגט צו דער מויער
מיר איז אלצאיינס איך קאן שוין גיין
א מענטש ווען ער שטארבט איז נישט אזא טרויער
וויכטיק דאס פאלק זאל בלייבן זאל שטיין.

דו ביזט גרויס געווען אלס מוטער
ביזט א ריז געווען אלס מענטש
איז גרויס ביזטו ביי מיר כ'ציטער
ווען צו דיין נאמען כ'דאוון כ'בענטש.

מוני

עוזיאל חיים מרדכי׳ס

לאנוויץ האט דיך דערוואקסן געגרויסט.
דיינע גרינע טיפע אויגן האבן ווייטקייט
אירס געזען איר צוריק און פאראויס.
ביזט געווען איר זון פון טרייקייט.

ביזט געווען איר חכם, בורד,
גבאי, חסיד רב־פארזארגער.
האסט געטיילט מיט איר איר מורא
געוויסט איר גורל פון פארבארגן.

פון די ייד׳ס געשיכטע וואלקנס,
פון דעם טיפן ים פון ספקות
האסטו איר א פרייד געמאלקן
טרייסט, ביטוכן און הייסע דבקות.

דערפאר האט ייד געשיכטע מערדער
דיך גענומען ערשטער קרבן,
ווייל ביזט געווען דער הימל־ערדער
האסט דעם מענטש א גאט דערווארבן.

עוזיאל חיים מרדכי׳ס טאטע גוטער!
האסט אונז קינדער אלץ געגעבן
אבער האסט געהאנט אין בליטער
אז ס׳צעצווייגן זיך אונדזערע וועגן.

האסט געהארוועט ביז אָן כוח,
געשמירט אונדז ברויט מיט שטאלץ און תכן
האסט איינגעפלאנצט אונז הארץ און מוח,
צוגעגרייט צו ווייטע הויכן.

האסט געברענט, מיט ווי געזאטן,
האסט געיאגט א גאט געפונען,
ס׳זאלן פרעמדע פעלקער גאטן
נישט פארסאמען דיינע זינען.

ס׳קאן קיינער נישט וויסן ווי גרויס ביזט געווען
נאר דער וואס האט שמערצליך דיין ברענען געפילט.
איך האב דיך מיין טאטע פארשטאנען געזען,
ביי מיר ביזט אויף תמיד אין הארץ איינגעהילט.

עוזיאל און דינה מענטשן־אידען
אזוי איז מיין פאלק בכלל ובפרט
איר זענט זיין סימבאל זיין ממשות אינצווייען
דערפאר האבן גויים פיינט אונדז געהאט,

א דאנק אבער אייך און אייערס צוגלייך
וועט פאלק מיינס נאך וויסן פון גליק און פון שיין
און אלע וואנדאלן פון רוס און דייטש רייך
וועלן פאלן און פראלן און אויפהערן זיין.

שרה פיקס
(שרהקי קאַווקיס)

שלום ווייסמאַן

חוץ פון מיין משפחה אין לאַנאָוויץ, ישראל בערענשטיין און דינה קאַווקיס (רבין), ווי מען האָט זי גערופן, האָט זיך פאַרקריצט אין מיין זכרון דאָס געשטאַלט פון שלום ווייסמאַן, די שיינע, איידעלע נשמה.

ש. ווייסמאַן ז״ל איז געווען אַ לערנער, אַ באַלעזענער, יעדע פרייע מינוט האָט ער פאַרבראַכט ביים ספר, אָדער ביי חשבונות פון זיין אַרעבטס־פּאָסטן. שלום ווייסמאַן ז״ל, האָט זיך נישט פאַרנומען מיט קהלישע געשעפטן, קיינעם קיין מאָל נישט באַרעדט, אָדער קריטיקירט, שטענדיק געזוכט אַלס אויסצוטייטשן נאָר לזכות.

זיינע אַ שכנה, גענעסיע, פלעגט זיך ברייט צעזעצן ביים טיש און דערציילן אַלע נייעסן פון שטעטל, גוטס און שלעכטס, מיט פיל רכילות. ווען כ׳האָב געפרעגט דעם ג״ז ווייסמאַן — וואָס זאָגט ער אויף גענעסיס מעשיות? האָט ער שטיל און געלאַסן, ווי זיין שטייגער, געענטפערט: „כ׳לעבן, כ׳האָב נישט געהערט, וואָס זי האָט דערציילט״. און כ׳בין זיכער, אַז ער האָט געזאָגט דעם אמת.

ווען ער פלעגט אַרבעטן ביי ישראל בערענשטיין, וועלכער האָט אין יענער צייט געהאַט אַ שותף אַ פּאָליאַק, נאַרטאָווסקי, האָט מיר ישראל דערציילט, אַז ער פלעגט אַלע מאָל געבן גרויסע סומעס געלט ווייסמאַנען אויף אויסצאָלן די סוחרים פון תבואה.

— און אַלע מאָל האָב איך געהאַט טעותים אויף פאַרשרייבן ווייניקער. איין מאָל בין איך געוואָרן זייער אויפגערעגט, הלמאי כ׳דאַרף אַלע מאָל ריכטן דעם טעות און אונטערשטרייכן מיט רויטן טינט דעם פעלער. האָב איך געזאָגט, און געבעטן ר׳ שלום ווייסמאַן: טו מיר אַ טובה און נעם דיר אַרויס פון דער קאַסע וויפל דו ברויכסט. פון דאַן האָב איך שוין נישט קיין שום אַרבעט מיט מיינע ביכער.

ש. ווייסמאַן האָט פיל יאָרן געאַרבעט אַלס אָנגעשטעלטער ביי דער פירשטין קאָסאַקאָווסקי. זי איז געווען אַ גלויביקע קאַטאָליטשקע, פלעגט דאַוונען צוויי מאָל אין טאָג, געלט פלעגט זי נעמען נאָר דורך אַ טיכעלע, בכדי נישט אָנרירן קיין מענערישע האַנט. איין מאָל פרעגט זי :

— צי וואָלסטו, שולימקאַ, (אַזוי פלעגט זי אים רופן), געוואָלט אָנפירן מיט אַלע מיינע גיטער ?

כ׳האָב איר געדאַנקט פאַר איר צוטרוי — האָט דערציילט ר׳ שלום — און געענטפערט, אַז מען דאַרף נישט צונעמען פרעמדע פרנסות. ס׳אַרבעט ביי איר אַ גוי, אַ פּאָליאַק, זאָל ער ווייטער אַרבעטן.

קיין שונאים ביי יידן האָט קיין מאָל נישט געפעלט : איין מאָל קומט צו דער פירשטין איר דירעקטאָר און פרעגט די פירשטין :

— ווי קומט דאָס, וואָס די גרויסע פוילישע פירשטין האַלט אַ יידן ביי זיך ? יידן זענען גרויסע אויסנוצער, שווינדלער, נאָך פון יעזוסיס צייטן...

נאָך 6 וואָכן צייט קריגט ר׳ שלום אַ בריוו פון דער פירשטין, ווי זי בעט אים אָננעמען דעם פּאָסטן פון מנהל פון אַלע אירע גיטער.

אין 2 טעג אַרום קומט צו אים דער פוילישער אָנפירער און פרעגט אים, פאַר וואָס ער נעמט צו זיין פרנסה ?

*

כ׳האָב געלעזן דעם בריוו, וועלכער איז פאַר מיר אַליין געווען אַן איבעראַשונג, און פאַרשפּראָכן וועגן דעם ענין צו פאָרן און אַלץ אַרומרעדן, כדי ער זאָל בלייבן ווייטער דירעקטאָר. מיין רעדע מיט דער פירשטין, האָט געדויערט 30 מינוט. דאַן האָט זיך געעפנט פּלוצים אַ טיר פון צווייטן צימער, און זי רופט אַריין דעם דירעק־טאָר און דערציילט אים מיין ענטפער. ער שוויגט, שטייט אויסגעצויגן פאַר איר, מיט אַ טויט, בלאַס פנים (איך בין געזעצן). דאָס שווייגן האָט געדויערט אַ פּאָר מינוט, דאַן זאָגט די פירשטין צום דירעקטאָר :

— דו ביסט אַ פּאָליאַק, גלויבסט נישט אין יעזוסעס לערע, „פאַרגיב מענטשן זייערע זינד״, „העלף אַ נויטבאַדערפטיקן״, „ליב דיין חבר, ווי זיך אַליין״. דערמאָן זיך, וואָס דו האָסט מיר געזאָגט אויף יידן ? און דער ייד מיט זיין איידעלענע נשמה, גוט האַרץ, בעט מיך, כ׳זאָל נישט צונעמען ביי דיר דעם פּאָסטן, ער טענהט, אַז דו האָסט 4 קינדער, וועלכע זענען אין מיטן פון זייערע שטודיעס א. א. וו. ס׳טוט מיר זייער לייד, אָבער איך האָב נישט קיין צוטרוי צו דיר מער !

און ש. ווייסמאַן ז״ל בלייבט דער הויפּט־דירעקטאָר פון אַלע אירע גיטער.

— אָבער מיך האָט דאָס געקאָסט פיל, פיל געזונט — גיט ער צו ביי אונ־דזער געשפּרעך.

כ׳האָב געלייענט אייניקע בריוו פון דער פירשטין צו ש. ווייסמאַן, וועלכע האָט טיטולירט אירע בריוו מיט די שענסטע עפּיטעטן, מיט גרויס כבוד : „כ׳האָב דעם כבוד זיך ווענדן צו הער ווייסמאַן, דעם אָרנטלעכן, געבילדעטן מענטשן, וועלכער איז פול ווי אַ מילגראַם, מיט וויסנשאַפט פון אונדזערע אַלטע אוצרות״, א. א. וו.

מ׳דאַרף אויך דערמאָנען די ג״ז פרוי פון ש. ווייסמאַן — חנה. דאָס איז געווען דער סימבאָל פון גוטסקייט און בניעמותדיקייט. כ׳דערמאָן זיך אַן עפּיזאָד, וואָס כ׳בין אַליין געווען ביי דעם: אין אַ ווינטער טאָג זיצט די ג״ז חנה אויף דער באַנק ביי דער רובע (אויוון). ש. ווייסמאַן קומט אַריין אין שטוב. ער טוט זיך אויס דאָס טוליפּל, און פון ווייטנס וואַרעמט ער אָן די הענט (בכלל איז ער נישט געזעסן ביים אויוון). זעט ער, ווי חנה וויינט, און זי דערציילט אים, אַז עפּעס איינער, ווער,

חנה ווייסמאַן

געדענק איך נישט, האָט איר געזאָגט, אַז שוין 3 טעג האָט מען ביי אים נישט געהייצט די שטוב, נישט ער האָט האָלץ, נישט ער האָט געלט אויף האָלץ, און די קינדערלעך פרירן און לײַדן נעבעך. נו, זאָגט שלום, האָסטו געקענט אים געבן אויף אַ פורל האָלץ.

„כ׳ווייס, אָבער אַן דיר, האָב איך נישט געוואָלט דאָס טוען״ — ענטפערט חנה.

„יאָ, זאָגט ש. ווייסמאַן, כ׳וואָלט דיך טאַקע תיכף געגט״.

חנה האָט זיך אויף גיך פאַרוויקלט אין דער גרויסער שאַל, גענומען געלט און דאָס אַריינגעטראָגן דעם נויטבאַדערפטיקן מענטשן.

אַך, וויפל טעג און נעכט האָב איך פאַרבראַכט אין דער שטוב מיט זיין טאָכ־טער שרהקע ווייסמאַן. זי האָט זייער האַרציק און שיין געזונגען, אַ שטאַרק זיסן אַלט האָט זי פאַרמאָגט און אַ שיין פּנים פּין אַ מאַדאָנע, און גוט ווי איר מוטער חנה. בכלל איז דאָס געווען אַ משפחה פון שטילע טויבן, רייכע גייסטער און באַ־שיידענע מענטשן. ס׳איז שווער זיך פאַרצושטעלן, אַז אין אַזעלכע שווערע לעבנס־באַדינגונגען פון יידן אין קליינע שטעטלעך, זאָלן אויסוואַקסן אַזעלכע רואיקע גוטמוטיקע טיפּן.

שלום קווייטל (אביטל)

מיינע דריי שוועסטער

מיין מאמע שרה שעיה נתן'ס, אזוי האט מען זי גערופן אין שטעטל, האט געבוירן 4 קינדער, מיך דעם בן יחיד און מיינע דריי שוועסטער, ברנדל,ביילע און דארע. ווען איך בין עולה געווען קיין ארץ ישראל, און די עלטערע שוועסטער ברנדל האט חתונה געהאט, און געבויט אן אייגען פאמיליע לעבן, זענען אין שטוב געבליבן די צוויי שיינע יונגע בליענדע מיידלעך ביילע און דארע. זיי האבן געשטרעבט צו קומען צו מיר קיין ארץ ישראל און פערווירקלעכן דעם טרוים צו זיין חלוצות און ווידמענען זייער לעבן פאר בוי פון אונדזער לאנד. זייענדיק ערצויגן אין ציוניסטישן גייסט איז דאס געווען פאר זיי דער ציל. די בריוו וואס די צוויי מיידלאך האבן מיר געשריבן זענען געווען אנגעזאפט מיט ליבע און הארציג געפיל פארן אידעאל און זיין פארווירקלעכונג. אזוי האבן זיי געציילט די יארן און געווארט, זיי האבן געוואלט וויסן ווי עס לעבט זיך אין ארץ-ישראל. דאס לעבן אין קבוץ איז געווען פאר זיי דאס שענסטע און בעסטע, וואס א מענטש קען זיך וואונשן און בערגרייכן. אבער ווי זאגט מען דער מענטש טראכט און גאט לאכט. דער גרויסער מבול וואס איז אראפ אויף די יידן ביי דער צווייטער וועלט מלחמה האט פארפלייצט און פארניכטעט לעבנס, האפענונגען, שטרעבונגען און חלומות. די נאצישע באנדעס האבן אַלץ אויסגעוואָרצלט. מיינע דריי שוועסטער זענען אומגעקומען, פאַרשוווּנדן און אבגעמעקט געווארן צוזאמען מיט אלע קדושים פון דעם שטעטל.

צוריק מיט א קורצער צייט איז געקומען קיין ישראל איינער פון די געבליבענע נאכן חורבן און ער דערציילט: „ווען די יידן פון שטעטל זענען געשטאנען פארן אפענעם קבר, אין די לעצטע מינוטן פון זייער לעבן האט מיין שוועסטער ביילע, דאס קליינע מיידעלע וואס איך האב געלאזן אין דער היים געהאלטן א רעדע פאר די פערפייניקטע, אומגליקלעכע לעבידיקע מתים.

„יידן, מיט שטאלץ און גבורה גייען מיר אונדזער לעצטן וועג. מיר זענען קרבנות פון דעם גרויסן אומגליק וואס האט געטראפן אונדזער פאלק. ווילדע בעסטיעס בושעווען און די גרויסע וועלט שטייט פון דער ווייטנס און שווייגט. נקמה! נקמה! דאס יידישע פאלק אין דער גארער וועלט וועט נישט שווייגן.

מיר זענען מארטירער און קרבנות וואס גייען אויף קדוש השם. אונדזער טרייסט און לעצטער וואונש פארן טויט, דאס יידישע לאנד ארץ ישראל וועט אויפשטיין און געבויט ווערן פאר די קומענדיקע דורות, עם ישראל חי!״

דערשלאגענע, פארפייניקטע, צעבראכן גייסטיק און פיזיש זענען דערשאסן געווארן אלע יידן פון שטעטל. דאס בלוט זייער׳ס האט געברויזט און געזאטן נאך פיל טעג ביז די הייליקע נשמות זענען בערואיגט געווארן אין זייער אייביקער רו.

אבער די ווערטער פון ביילע׳לי מיין שוועסטעריל בלייבן אייביק און אייביק זאל בלייבן דער זכרון פון מיינע דריי שוועסטער. זי האט גערעט אויך פאר זיי און פאר אלע.

יצחק וויינשטיין

וועגן זוני (עזריאל) רבין

כ׳האב זיך דערוואוסט, אז מ׳שרייבט א בוך וועגן די קדושים פון לאנאוויץ, האב איך געקלערט: ס׳וואלט געווען דער אימאז׳ פון שטעטל נישט גאנץ אן דער גייסטרייכער געשטאַלט פון זוניען.

איך בין אויסגעוואקס, ביי איה אין שטוב און האב אים געקענט מער ווי זיינע נאענטסטע. פאר מיר האט ער זיך ענטפלעקט אלס גרויסארטיקע געשטאלט פון א יונג, וואס עס דערווארט אים א גרויסע צוקונפט פון א ווארט פירער און וועג ווייזער, ארגאניזאטאר און אידעען טרעגער.

פון זיינע יונגסטע יארן איז זוני ערצויגן געווארן צו זעלבסשטענדיקייט, צום ברייטן פארנעם פון געזעלשאפטס-באגריפן, מיט ווייטע טיפע האריזאנטן. צוזאמען מיט שלום מהרשק האט ער אנגעפירט מיט דעם „הנוער הציוני". אליין איז ער געווען זעהר לינק געשטימט, אבער ער האט געוואוסט, אז זיין לינקייט איז נישט פאר „דער צייט" און נישט פאר „דעם דור". מ׳מוז פריער ארויספירן די לאנאווצער געטרייע קינדערלעך פון זייער ענגן ווינקל, זיי אנשפאנען אין וועג פון באפרייאונג. און ווען זיי וועלן נאציאנאל באפרייט זיין וועלן זיי דעם וועג פאר׳ן באפרייטן פאלק און זיינע יחידים געפינען.

שעה׳ן פלעגט זוני לייענען און שטודירן. און ווען ער האט אין די אוונטס געהאלטן זיינע „פאגאדאנקעס" — „שיחות", לעקטורן, איז דאס געווען נישט סתם רעדעס. יעדע רעדע זיינע איז געווען אן ענטפער אויף אינערליכע נישט-דערפרעגטע פראגן און א לייזונג צו לעבנס-פראבלעמען פון בלאנדזשענדע-ברוזענדע יוגענטלעכע.

יעדען אוונט האט זוני צונויפגענומען די חברים זיינע, טייערע לאנאווצער קינדער און זיי צוגעשמידט צום דענקען, זיי געבראכט צום טרוימען, זיי געוועקט צום וואגן.

זיינע היסטארישע איבערזיכטן ווי די אקטועלע זיינע, זענען פאפולער-וויסענשאפטלעכע אנמערקונגען פון פאלקס-וועג, ווי טיף און זיגזאגיש ער זאל נישט זיין.

קיין טאג אין זיין לעבן האט זוני נישט געהאט קיין לייכטן. זיינע בכבוד׳יקע רייכע עלטערן, עוזיאל און דינה רבין, זענען פאַראָרעמט געווארן. ער האט געמוזט שווער ארבעטן, כדי זיי ארויסצוהעלפן אין זייער שווערער לאגע. אינערליך האט ער געברויזט, געווען עמפינדליך צו די וועלטס קאטאסטראפן וואס ערווארטן די פעלקער, זיין פאלק און די יחידים פון אונזער טראגישן דור. זיין נשמה איז געווען פול מיט וועלט-שמערץ, און דאך האט ער תמיד געשיינט. זיין שיין פנים האט געלויכטן, זיין הויכע געשטאלט האט זיך ארויסגעהויבן הויך, הויך,

זוני רבין — זיצט דער עקסטער לינקס

הויך, מיט דעם שיינעם געקרייזלטן קאפ פארריסן ארויף, ארויף, ארויף. און קיינער האט נישט געוואוסט פון וואנען נעמט זיך צו אים אזא געוואלטיקער כוח אלץ צו איבערשטארקן.

פאראמאל איז ער אוועק קיין לעמבערג, אפגעזאמט זיך א שטיקל צייט און געקומען א געענדיקטער לערער. שווער געהארעוועט, זיך אויסגעהאלטן און געלערנט.

א אונגעהויערער טאלאנט און אויסערגעוויינלעכער ארבעטס מענטש, אבער תמיד פשוט ביי זיך און גלייכער חבר מיט אלע.

מיט די רוסן האט ער פארלאזט לאנאוויץ און אוועק אין א ווייטן וועג. דאס הארץ איז אים געווען שווער, אבער ער האט אלץ איבערגעטראגן. אוןביים ענדע פון דער וועלטס קאטאסטראפע, איז ער צוריקגעקומען קיין פוילן מיט'ן פוילישן מיליטער.

אין פוילן, ווען די קריג איז נאך אנגעגאנגען, האב איך זיך דערוואוסט, אז זוני איז אין קאמיניץ מאזאוויעצק. איך בין באלד אוועק זיך זען מיט אים. ער איז געווען מונטער און מיט זיין אייגנארטיקן הומאר געזאגט: „איציקל, מיר לעבן! מיר וועלן נעמען די גרויסע נקמה! ס'איז געציילטע טעג. און איך וועל נאך זען מיינע. דו פארשטייסט וואס איך מיין?" — געמיינט האט ער ישראל. ליידער.

ביים סאמע נצחון איז ער געפאלן אין קאמף מיט די רוצחים. ער האט געלעבט א טיף לעבן און געווען א מוסטער פאר אונז לאנאווצער יוגנט.

זוניען קען מען נישט פארגעסן.

מוני

אלעזר (לוזער) מייל

א מאדנע שטעטל געווען לאנאוויץ, אירע קצבים זענען געווען לערנער און שטילע יידן, אירע שוסטער ווארטס־מענטשן און שניידער רואיקע בעלי־בתים וואס מיט שער און אייזן זיך נישט געשעמט, אבער געוואלט פטור ווערן דערפון. און זיך געצויגן צו מסחר, צו גבאות אין שול, צו קהלן זיך, קאנען מאכן שיינע שדוכים מיט קינדער און ווערן גלייך מיט לייטן.

איינער וואס האט אין זיין שניידעריי געפונען דעם גענוס פון עסטעטיק דעם טעם פון באפרידיקן יענעם, און, דעם ווערט פון יגיע כפים איז געווען לוזער סענעקס.

מיר יוגנטליכע האבן זיך געקלעפט צו אים, געוואלט ער זאל אונדז באשיינען מיט זיין נייען און געגארט ממש צו הערן פון אים א ווארט אויף אונדזער פיגור, ערשיינונג און עסטעטישן אויסזען.

לוזער איז געווען א בנעימותער שטילינקער מאן, א גוטמוטיקער טאטע, א הארעפאשנע פרנסה געבער און א שיינער אנגענעמער געזעלשאפטס מענטש.

ווען כ׳בין יונג געווען האב איך נישט פארשטאנען פארוואס ער באציט זיך אזוי בכבוד צו מיר, און אפשר אויך צו אנדערע מיינע יונגלעך חברים, פארוואס ער זוכט אזוי צו פארציען מיט מיר א שמועס, אגב זיין שמועס איז קינמאל נישט געווען סתם, תמיד האט ער גערעט וועגן ליניע, שיינקייט, פיגורע שניט און זייער קולטורעלע צוגאבע צו געזעלשאפטליכן־פארהאלט. אין לויף פון יארן האב איך אבער דערזען לוזערן פלוצים נישט אי זיין מיליע און כ׳האב אים פארשטאנען. כ׳האב אים געפריווט אריינפאסן אין אן אנדער מענטשן־און־טאטן ראמע און ס׳איז מיר קלאר געווארן זיין פערזענליכקייט. ער איז פשוט

געווען א מענטש פון נישט־זיין־צייט פון נישט־זיין־ארט, און אזעלכע זענען ביי אונדז פילע געווען, און ער האט אויסגארבט זיך א פארשלאסן ענגן לעבנס פארעם, ווו ס'הערשט ארבעטס־באפרידיגונג, שאפונגס פרייד, הארוואניע־פרנסה אלס יסוד פאר העכסטער מענטשן־קולטור.

ער איז פשוט געווען א ייד, וואס האט א סך חסרונות געזען אין גלות יידישקייט ווו ס'הערשן פאלשע באגריפן וועגן מאראל און חשיבות פון מענטשן. און האט דאס נישט געוואלט מיטמאכן.

ער איז פשוט געווען א פראלעטאריער און ער האט נישט געוויסט, א מענטש, וואס אויב זיין ארבעט איז זיין גורל איז זיין גורל אויך כאראקטער.

ער איז פשוט געווען א גוטער יידישער זון אבער א שלעכטער מיטמאכער פון פארשידענע פארקריפונגען אין דער אויפפאסונג פון יידישן וועזן.

ער איז פשוט געווען אן „אויסדרוק". א מענטש וואס קאן נישט אויסדרוקן זיינע קריטישע באמערקונגען צו זיין ארום, וואס וויל אויך נישט אויסדריקן מיט ווארט זיין לעבנס־קרעדא, דרוקט ער דאס אויס מיט זיין האלטונג אין שטוב און גאס, אין משפחה און געזעלשאפט. ער איז געווען דער אויסדרוק אליין פון דעם גוטן ווי ער שטעלט זיך דאס פאר.

ווארעמע שטראמען אין הארצן פארן ארויסגיין אויף א ראנדקע מיט א מיידעלע אין זיין גוט גענייטן אנצוג, גוטע געפילן מיט זיין שיין גענייטער קורטקע און ווינטערדיקע פראסט־און־שטערן נעכט לאזן מיך נישט פארגעסן לוזער מייל דער אייגנארטיק־חנוודיקער מענטש און שניידער וואס האט ווי אלע, ליידער פארענדיקט זיין לעבן אין אונדזער ליב ווארעם הארציקן שטעטלי לאנאוויץ.

כ'מוז אים געדענקן.

צ. כץ (רבין)

מיין זיידע עקיבא

צווישען די לאנאביצער יידן איז אביסל בולט געווען מיין זיידע עקיבא ווײַרך נישט ווייל ער איז געווען דער גרעסטער תלמוד חכם, נישט ווייל ער איז געווען דער רייכסטער ייד, נאר ווייל ער האט געהאט א הדרת־פנים, געווען א שיי־נער ייד און א גוטער ייד. זיינע גוטע מעשים האבן לאנאוויצער יידן געדענקט און געשעצט. ווער ס'געדענקט עקיבא דעם זבאראזשער (אזוי האט מען אים גערופן) דעם סטראינגע הויך געוואקסענעם, מיט זיין שניי־ווייסער בארד און שיין ליבלעך פנים, דאס גוטסקייט האט אראפגערעט פון אים, ער איז תמיד ריין געווען. שבתדיק אנגעטון, איך געדענק די שווארצע אויסגעפרעסטע הויזן מיט דעם שיינעם שווארצן סערדיט מיט די שווארצע שטענדיק אפגעפוצטע שיך און דעם העמד האט געפעכלט פון ריינקייט.

גוט איז ער געווען צו אלעמען, צו דער באבען, צו די קינדער, צו די איינעקלך און צו מענטשן. איך געדיינק אלס קינד ווען מיר פלעגן זיך שפילען שבת נאך מיטאג ביי אונז אין הויז, ווען אלע פלעגן זיך לייגען שלאפען, פלעג מיין זיידע יעדעס מאל אראפגען פון בעט שטיל חלילה נישט אויפוועקען קיינעם, און צוגיין צו אונז קינדער אפשר ווילן מיר עפעס, ווייל מיר זענען אזוי פארטון און דער שפיל אז מיר געדיינקן נישט צו כאפן עפעס אין מויל... נישט וואר־טענדיק אויף אונזער ענטפער האט דער זיידע ארויסגעבראכט די בעסטע זאכן וואס זענען געווען אין הויז מיר קינדער האבן דאס זער אפגעשאצט, און נישט נאר איך, אויך מיינע חברטעס האבן ליעב געהט מיין זיידן עקיבא.

לאנאוויצער יידן האבן געדענקט זיינע גוטע טאטען, ס'איז געווען א תקופה וואס דער זיידע מיט דער באבען האבן געווינט אין זבאראזש, כמיין אז צוליב דעם ווייל ער האט געשטאמט פון גאליציע איז אים נישט געווען לייכט צוגע־וויינען זיך נאך גאליציע צו לאנאוויץ, אזוי אז נאך אביסל צייט אין לאנאוויץ

האבן זיי זיך ווידער באזעצט אין זבאראזש, דארט האט זיך מיין זיידע געפילט ווי ביי זיך אין דער היים.

סאיז געווען קריגס צייט און צווישען לאנאוויץ מיט זבאראז' איז געווען א גרעניץ, דאך האט מען געהנדעלט, און די לאנאוויצער יידן פלעגן פירן געשעפטן מיט זבאראזש און ס'איז נישט געווען לייכט, דאן איז די גאנצע משפחה „עקיבא וויירוך" געשטאנען צו לאנאוויצער פארפיגונג, ווער ס'האט געמאכט גוטע געשעפטן אדער שלעכטע, ווער ס'האט עפעס געהאט צרות פון דער רעגירונג, אדער ביי דער גרעניץ, האט זיך גלייך געווענדעט צו עקיבאן, ער האט קיינמאל נישט אפגעזאגט, און געטון וואס נאר ער האט געקענט, ער איז אויך געווען א גרויסער מכניס־אורח, און אזוי אויך די באבע, נישט וויניקער פון אים, זי האט געשטאמט פון לאנאוויץ, אזוי אז זייער הויז איז פארוואנדעלט געווארן אין א לאנאוויצער פריוואט האטעל.

עקיבא וויירוך האט יידן און גויים דערליידיקט אלע פארמאליטעטן צום פארן קיין אמעריקע און זיי געהאלטן ביי זיך ביזן אפפארן. אלע־אויך גויים האבן אים געהאט אסך צו פארדאנקען. און ווען זיי זענען אפגעפארן קיין אמעריקע האט נישט איין לאנאוויצער ייד באדויערט, ס'האט געפיילט „עקיבא דעם זבאראז'ערס" שטוב. ווען נאך אפאר יאר זיי האבן זיך אומגעקערט קיין לאנאוויץ ווייל די באבע האט זיך בשום אופן נישט געקענט צוגעוויינען צו דער צו־גרויסער־מדינה, האבן זיי אלע אפגענומען מיט גרויס פרייד, די לאנאוויצער יידן האבן געדענקט וואס די משפחה האט געטון פאר זיי.

א שיינער און גוטער טיפ מענטש איז געווען מיין זיידע,
יהי זכרו ברוך.

משה זאק
(מעקסיקא)

מיין משפחה

מיין פאטער מאנוס זאק איז געווען א ייד, וואס האט געקלערט נאר וועגן אהבת ישראל, ער איז געווען טיף רעליגיעז, אבער קיינמאל נישט געמאכט קיין באמערקונג א ייד, וואס איז נישט געווען אזוי יידישלעך אין זיין פירונג ער האט אים ליב געהאט וויאזוי ער איז געווען.

מיין מאמע זעלדע איז געווען גוטמיטיק. אויפגענומען יעדן מיט א שמייכל, מענטשן וואס האבן געוווינט ביי אונדז האבן זיך געפילט ביי איר אין שטוב ווי ביי זיך, אזוי אויך האט זי אויפגענומען דאס לעבן מיט גוטן און מיט א געפיל, אז אויב מקאן דאס נישט ענדערן איז עס מסתמא דעם אויבערשטנס ווילן און מ׳מוז עס אננעמען פאר גוט.

דיע גוטע אייגנשאפטן האבן זיי איבערגעגעבן אונדז בירושה און אין די ערגסטע צייטן אין מיין לעבן אין דער פרעמד, ווען כ׳פלעג מיך דערמאנען אין די גוטע זיטן פון מיינע עלטערן איז מיר בעסער געווארן אויפן הארצן און איך אליין בין געווארן א בעסערער, ווענינער אמביציעז, מער נאכגיביקער און גלויבן-פול.

אונדזער שטוב איז געווען איינגעטונקט אין גרינס און די בוימער ארום האבן בארוהיקט געפליסטערט תפלות אין הארץ אריין. זומער, שבת האבן מיר אין די הייסע טעג פארבראכט אונטער די בוימער און געטרונקן קאלטע וואסער פון דעם ברונעם, וואס נעבן דעם רבין ר׳ אהרולע, די וואסער פלעג מיך פארשכורן מיט איר פרישקייט. שוין יארן לאנג ווי כ׳טרינק פארשידענע געטראנקן אבער די טויזנט טעמים פון דער געשמאקער קוואליקער וואסער האב איך שוין קיינמאל נישט געפילט.

דער טאטע האט נאך זוכה געווען צו שטארבן מיט זיין טויט מיין מאמע אבער, מיט מיינע צוויי שוועסטער און זייערע מענער מיט קינדער זענען אומגע־קומען צוזאמען מיט אלע טייערע יידן אין לאנאוויץ, כ׳וויל לויט דער יידישער טראדיציע זיי מאכן א תיקון נשמה און כ׳גלויב, אז דער איינציקער וועג דערצו איז שרייבן אין בוך, כ׳מיין אויך, אז מיר מוזן תמיד געדענקן אונדזער טייערע גוט יידישע עלטערן, ווייל אלץ וואס מיר האבן גוטס, קומט אונדז פון זיי.

לאמיר אויך נישט פארגעסן, אז דאס וואס מיר האבן זוכה געווען צו בלייבן לעבן לעגט ארויף אויף אונדז א באזונדער פליכט פון געדענקן זיי און אונדז אלס זייער אפשטאמונג.

תנצב״ה

מנוס זאק'ס מיט די טעכטער איידעמס און אייניקלעך

יחזקאל שמוקלער
(בית־יצחק)

ארענדארעס

די דארפס־יידן, ארענדארעס ווי מ׳פלעגט זיי רופן, האבן נישט זוכה געווען מ׳זאָל שרייבן וועגן זיי, אדער זיי דערמאנען אין די יזכור ביכער, צווישן אלע קדושים וואס מ׳דערמאנט זייערע נעמען. נישט צוזאמען און נישט באזונדער. פשוט מ׳דערמאנט זיי נישט, עלעי זיי זענען געווען אויסער דער קאטעגאריע.

און דווקא די יידן זענען געווען אויסערגעוויינלעכע טראגיש איבערגעגעבענע יידן.

אלע יידן אין די קליינע שטעטלעך זענען פארשקלאפט צו די גויים, דאך זענען זיי געווען א מין איינהייט, וואס זענען געווען געשיצט פאר א פלוצעמדיקער קאטאסטראפע, אדער פערזענליכע נקמות פון גויים טאג טעגלעך. אבער, די דארפס־יידן זענען געווען אפגעזונדערט, איינזאמע, עלענדע פארלאזענע, און די סכנה האט זיי יעדע מינוט געדראהט, נישט האבנדיג קיין שוץ און הילף פון קיינעם. אליין האבן זיי געמוזט זיך שיצן. דאָך האבן זיי גענומען אויף זיך דעם עול פון „א גלות הינערהאלב א גלות״ און זיך נישט גערירט פון זייער ידישקייט, אפילו אויף קיין האר.

מ׳האט אין די שטעטלעך זיך געקענט וויצלען אויפן חשבון פון ארענדאר, אז ער הינקט אונטער א ביסל אין לייענען „עברי״ ווי עס דארף צו זיין; אז ער פערבייט „בני אדם״ אין „כל נדרי״ — און נאך. אבער, וואס שייך ידישקייט און טראגן דעם עול פון יידישקייט זענען זיי דערגאנגען ביז פערמאנענטן קידוש־השם. ס׳איז נישט געווען לייכט און נישט באקוועם, נישט פיזיש און נישט גייסטיק, ס׳איז צו זיי, אין דעם אינזיכט, קיין גלייכען נישט געווען.

איך אליין בין געווען א זון פון אן ארענדאר, מיין טאטע, משה קיסקיוויצער און מיין מאמע יהודית. אכט קינדער ביי אונזערע עלטערן זענען מיר געווען. און די עלטערן האבן אונז ערצויגן אין א אינספעקט פון יידישקייט, צווישן א סביבה פון גויים פול מיט שנאה צו אונז און פרימיטיון אין זייערע באגריפן וועגן שנאה.

דאס דארף איז געווען גרויס, ברייט, אנגעשטאפט מיט גויים, פאנאטיקער, וואס די גאנצע קולטור האבן זיי געשעפט פון די וויזיטן אין די קלויסטערס יעדן זונטיק, און אלע בעגריפן וועגן מענטש און געזעלשאַפט זענען ביי זיי געווען פארבונדן מיט רעליגיע און פאנאטיזם.

מיט אונז אין דארף האבן געוואוינט נאך צוויי יידישע משפחות: משה טפר און מאיר פישמן. אלע דריי משפחות האבן געלעבט פון דינגען די מיהל ביים פריץ פאפלאווסקי. ער איז געווען א עסקן, ער איז דערנאך אויסדערוויילט

געווארן אלס וואיט פון דער גמינע, וואס האט ארומגענומען לאנאוויץ מיט דער אומגעבונג. דערפאר איז ער געווען צופרידן איבערצוגעבן די יידן זיי זאלן זיך מטפל זיין מיט די ענינים פון דער מיהל, און זיי האבן אים צוגעזאגט א מאנאטליכע הכנסה, א באקוועמע און א זיכערע.

✶

אין אינזיכט פון פרנסה איז נישט שטענדיק געווען גלייך. מיר האָבן געהאט גוטע און שלעכטע יאָרן. דאס נישט זיכערהייט אין דער עקאנאמישער לאגע האט ערשיטערט די יידישע משפחות פון מאל צו מאל און האט געבראכט צו דאגות, וואס האבן דערדריקט און דערנידערט דעם גייסט. אבער דאס האט נישט געמאכט פארצווייפלען דעם ייד אין דארף. מ׳האט זיך געטרייסט, אז ס׳איז א גורל זאך, א מזל — און מ׳האט נישט אויפגעהערט צו גלויבן אין בעסערע צייטן, און אין דעם אז עס וועט נאך קומען דאס ביסל מזל.

ערגער איז געווען פאר די עלטערן דער צער גידול בנים צו יידישקייט. מ׳האט נישט גערעדט וועגן תורה, מעשים טובים אדער גרויסע לערנערס — עס האט זיך גערעדט בלויז וועגן אויספירונג א ביסעלע יידישקייט. און ווי אזוי מאכט מען דאס אין א ים פון גויים, וואס רינגלט אונז ארום? און די מעגליכקייטן פון מיינע עלטערן זענען אזוי בעגרענעצט, און דאס זארגן פאר פרנסה מאטערט אזוי אויס.

מיר האבן זייער ליב געהאט די עלטערן און זיי ארומגערינגלט מיט אונזער ליבע און צוזאמען מיט זיי געדאג׳ט אפצוהיטען אונזער ספעציפישקייט אלס יידן, און ס׳איז אונז געווען גוט, ווען די משפחה האט מיט אונז עצות געהאלטן ווי אפצוהיטן דאס ביסל יידישקייט. דאן האבן מיר זיך דערזען פלוצים „גרויסע" וואס היטן אפ א גרויסן ערענסטן סוד, צוזאמען מיט זיי. מיר זענען ארויס אין גאס און אויפן פנים אזא סארט ערענסטקייט, וואס מאכט טרויעריג און שווער. ווען מיר האבן זיך באגעגנט מיט די שקאצימלאך זענען מיר פון זיי אוועק און אפגעזונדערט, אזוי ווי פון נידעריגערע און אנדערע — אבער, אין א מינוט ארום האבן מיר זיי געזען שפילענדיק זיך פריילעכע, תמימות׳דיקע און גוטע ווי אנדערע קינדער. פלעגט דאן דאס הארץ ווייכער ווערן און עס האט געגעבן א ציי צו זיי. איז א סעקונדע, ווען ס׳האט „אפגעלאזט דער פראסט" — איז אוועק דער שטאלץ. ס׳קינד, דאס שטיפעריי האבן זיך אפגערופן און די פיס האבן א שלעפ געטאן צו קינדערלעך, די גוישע, א סעקונדע, — און מיר זענען שוין צווישן זיי און אלע מחיצות פון יידישקייט זענען אוועק. קינדער מיט קינדער גלייך.

א שווערע קינדהייט האבן מיר געהאט, א שווער לעבן האבן געהאט אונזערע עלטערן — די גוטע און תמימות׳דיגע יידן. מיר האבן די סביבה ליב געהאט און דאס אפגרעניצן פון איר איז אונז שווער געווען, און דער כוח פון די עלטערן צו געבן אונז יידישקייט, איז בעגרענעצט געווען. עס איז געווען

ווייניק מלמדים, וואס האבן געוואלט זיך בעזעצן אין דארף. פארן אין שטאט איז אויך געווען זער פארבונדן מיט שוועריקייטן, אבער דאן איז עס געווען זייער שוועריקייט. מיר האבן זיך איינגעשלאסן צווישן די גויישע קינדער פריילעכע, וואס האבן אונז געצויגן, נישט קוקנדיג וואס די עלטערן האבן נישט ערלויבט און כאטש מיר האבן זיי אזוי ליב געהאט. מיר האבן פשוט נישט געוואוסט וואס האבן מיר געזינדיגט, וואס מיר זענען פערמשפט צו אזעלכע קאמפליקאציעס צווישן מענטשן און געזעלשאפטן.

אינצווישן האבן אנגעהויבן אנדערע ווינטן צו ווייען אין דער אוקראינישער געזעלשאפט. צו דעם רעליגיעזן פאנאטיזם איז נאך צוגעקומען א נאציאנאלע פראפאגאנדע, א אוקראינישע, וואס האט זיך באזירט אויף טעראר געגן דעם פוילישן רעזשים און געגן יידן, און די לאגע איז געווארן זעהר א שווערע. ביז היינט ווייס איך נישט פון וואנען האבן די פארוואורפענע אפגעזונדערט יידן, די הארציגע ארענדארעס, גענומען מוט צו בלייבן אין זייערע דערפער.

דאך זענען זיי געבליבן. יעדע וואך פלעגן זיי פארן קיין לאנאוויץ, געקומען פון דארט אנגעשמעקט מיט דער ברידערליכקייט פון שטאט און אויך... מיט צרות פון דארט — און זיי זענען געבליבן ווייטער אין דארף.

✶

א גרויסע איבערלעבונג האבן מיר געהאט פאר א יום־טוב און פאר די ימים נוראים בפרט. ווען ארענדארעס, אונזערע עלטערן, האבן זיך געקליבן אין שטאט אריין, די משפחות אין דארף פלעגן זיך צוזאמענגעמען און בעשליסן ווי אזוי מ׳וועט פארן, ווער ס׳וועט פארן, מיט וועמענס פערד און וואגן מ׳וועט פארן, ווי אזוי מ׳וועט איינארדנען די אויפזיכט אויף די שטיבער, ווען אלע וועלן אוועקפארן, און נאך פערשידענע זאכן.

א געפיל פון אחדות האט ארויסגעשפרודלט פון ארום. דאס גרייטן זיך צום יום־טוב איז געווען א אקט פון אייניגונג וואס האט זיך געפילט אין אלעמען.

דעם ענין פון פרנסה האט מען דאן אוועקגעלייגט אין א זייט, און אין צענטער פון אַלץ איז געשטאנען די פראגע פון פארן אין שטאט אויף די ימים נוראים און יום־טוב. דאס גרעסטע איבערלעבעניש ביי אונז איז געווען דאס צוזאמענגעמען אלע מטלטלים: קאלדרעס, קישענס, טעפלעך, טשאיניקעס, קליידער, מאנטלען — און אלע יידן פון דארף שטייען צווישן דער שטוב און וואגן. מ׳לויפט אהין און צוריק, מ׳שלעפט זאכן, די מענער שטייען און פאקעווען און לייגן צוזאמען יעדן חפץ אויף זיין פלאץ, און זארגן עס זאל בלייבן פלאץ פאר די מענטשן.

דער אקט פון מסירות־נפש און אנשטרייינגונג פאר א געדאנק, א אידעע וואס ברייננגט נישט איין, וואס אלע אירע פרטים אוןווארצלען זענען זיי נישט געווען

קלאר! און אויסגעפּירט האָבן דאָס מענטשן ערענסטע, טרוקענע, פּרנסה׳דיקע, באַבערדעלטע — אונזערע עלטערן. און די גויים שטייען אַרום אונז און פּינטלען מיט די אויגן און שטוינען און באַוואונדערן וואָס פאַר אַ שמחה אויף ייִדן פלוצים אין מיטן העלן וואָכעדיקן טאָג?

ווער קאָן אָפּשאַצן די גרויס פון דער ייִדישער נשמה יתרה פון אַזעלכע דאָרפס־ייִדן? ווער קען שטיין אין זייער מחיצה?

✶

אין שטאָט פלעגן מיר קומען אויך ווי פרעמדע צו פרעמדע. עפּעס איז אַ מחיצה געווען צווישן אונז. נישט די זעלבע בעגריפן און נישט די זעלבע מנהגים. מיר, קינדער, זענען אויך געווען אַ ציל פאַר חוזק און דערוווייטערונג פון אונז. אויך דאָ, צווישן ייִדן, האָבן מיר קינדער זעהר געליטן, ווען קומענדיק אין שטאָט אַריין.

אַ וואַרעמע אויפנאַמע, אַ משפּחות׳דיקע, האָבן אונז אויפגענומען די בני־בית פון אונזער פעטער אידל קיסקיוויצער. זיי, וואָס זענען איבערגעגאַנגען פון׳ם דאָרף אין שטאָט אַריין, האָבן אונז נאָך פאַרשטאַנען. ביים פעטער האָט אונז דערוואַרט אַן אַטראַקציע, אַ ספּעציעלע. דאָרט האָט זיך אויפגעהאַלטן דער טשאַרטקאָווער רבי. דער שטייגער פון דער שמחה און דערהויבנקייט פון זען דעם צדיק אַליין נאָענט, פון נאָכציילן אַלע זיינע קנייטשעלעך, דאָס ייִדישע פרייד — האָבן זיך איינגעקריצט טיף אין אונזער נשמה.

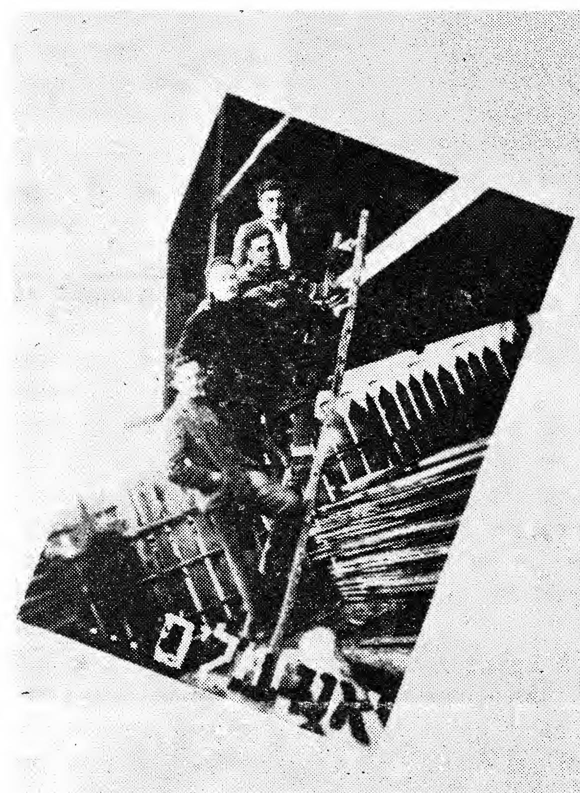
די תפילות אין שול, דאָס קאָנצענטרירונג פון די ייִדן אויף שעה׳ן לאַנג מיט זייער בורא, דער הויך פון׳ם טאָג פון אונזער פּערזענלעכע נאַציאָנאַלע ריליגיע, וואָס איז דערמאַנסטרירט געוואָרן בלויז פאַר זיך, דאָס אַלץ האָט אונז געגעבן טעם צו אונזער גאַנץ־יאָריקן אויסשטיין דעם דרוק פון׳ם דאָרף.

דאָס פאָרן אין שטאָט איז געווען אַ מין יציאת־מצרים פון ייִדן מיט צרות צרורות. דאָס גאַנצע לעבן אין דאָרף איז אונז דורכגעגאַנגען פאַר די אויגן מיט זיין תכלית און ספקות. דאָס קערען זיך צוריק אין דאָרף, אין דער נעסט פון פיינטשאַפט און שנאה און אומבעקוועמליכקייטען, האָט פאַרטיפט אונזער צער פון איינזאַמקייט. דאָך האָבן מיר פאַרגעזעצט און ווייטער געלעבט אין דאָרף. מיר — דאָס הייסט די עלטערן אונזערע. ווייל אונז האָט דער ספק געגריזשעט, מיר האָבן איבערגעלאָזט די אומגליקלעכע עלטערן, די גרויסע פּשוט׳ע נשמות, מיט זייער טראַגישן גורל.

מיר זענען נישט געבליבן ווייטער שטיין אין די אַקאַפּעס פון ייִדישקייט אין גלות אין דאָרף. מיר זענען געפאָרן אויף הכשרה און קיין ישראל. דאָס איז געווען אונזער ציל. אַוואַדע האָבן מיר געחלום׳ט זיי צו ברענגען צו אונז פון דעם גיהינום, אָבער מיר האָבן לײַדער נישט מצליח געווען.

✶

ווען מ׳שרייבט דעם לאנאוויצער בוך, האב איך געקלערט, אז גוט וועט זיין, ווען כ׳וואלט צוזאמען מיט לאנאוויצער יידן דערמאנען די ארענדארען, די גוטע יידן, וואס האבן צוזאמען געטראגן דעם עול און לייד פון יידישקייט, און צוזאמען געפאלן א קרבן פון זייער טיפן, הארציגן גלויבן.

מיר זענען געפארן אויף הכשרה און קיין ישראל

ח. ר.

שמואל פישר ז״ל

פישר איז געבוירן געווארן אין בעסאראביע און פון דארט האט ער אנגעזאפט זיין הארצי־קייט זיין גוטמענטשליכקייט און זיין הנאה פון געלט געבן.

צו אונדז לאנאווצער געהערט ער צוליב זיין ווייב אסתר מוטל דעם אמע־ריקאנערס, אבער אויך ווייל ער האט זיך צוגעאייגנט אונדזער קליין שטעטעלי אלס זיין צווייטע מוטער לאנד.

אלס יונגער בחור איז ער געקומען קיין אמעריקע און האט באלד זיך אריינגעפעדעמט אין איר טעמפא און ביזנס־יאגעניש, אבער מיט זיין נשמה איז ער געווען ווייט פון איר. פישער האט געזוכט ידישקייט אויך דארט אין דער מדינה, ווו דער דאלאר שלינגט איין דעם גייסט מיט דער נשמה און פארוואנדלט דעם מענטש אין א נארישן געלט פרעסער, און דאס ידישקייט — דאס פאלקסטימלעכע און רעליגיעזע — האט ער געפונען ביי זיינע לאנאווצער פריינט מיט אונדזער כבוד־חבר יוסיל ווייראך בראש.

פישר האט געוויסט אלע לאנאוויצער מעשה׳לאך, געקענט אלע איר חן־קנייטשעלעך און מיטגעלעבט מיט זיי די אלטע לאנאווצער זכרונות.

אין 1956 האט פישער מיט זיין שיינער אסתר באזוכט ישראל און אויפגע־לעבט. דא האט ער געפילט ווער ער זיך קאנען אפמאנען דאס וואס ער האט פארלוירן אין אמעריקע מיט אירע ביזנעס יאגענישן, דא אין דער ישראל געגענווארט וועט ער קאנען אפגעווינען זיין דאלאר פארלוירענע פארגאנגנייט. פישער האט געוואלט צוריק ווערן פישער דורך ארץ־ישראל ער האט זיך פאר־ליבט אין לאנד אין פאלק און אין די לאנאווצער, וואס מיט זיי האט ער געזוכט צו פארברייינגען די מערסטע צייט זיינע.

זיין פלאן איז געווען אריבער אער און אויסלעבן זיך דא. און ווען זיין פרוי האט זיך געגנגעשטעלט זיין פלאן האט ער פלאנירט קומען אער אַן איר מיט דעם געדאנק, אז זי וועט נאכקומען.

פישער האט אין אמעריקע געגעבן זיינע קינדער א ציוניסטישע ערציונג און זיי אויפגעפאדערט צו ציוניסטישער טעטיקייט און ווען ער האט געזען, אז ער האט נישט מצליח געווען דערמיט איז אים פארגאנגען זיין גאנצע הצלחה און זיין הארץ האט געבראכן.

אין יאר 1962 ארויפגייענדיק אויפן עראפלאן צו פארן קיין ישראל נאכאמאל איז ער אוועקגעפאלן אויפן טרעפל און אויסגעהויכט זיין יידיש טיפע נשמה.

לויט זיין צוואה האט מען אים קובר געווען דא אין ישראל אויפן הר המנוחות ווי ער האט געפאדערט.

פארן טויט האט ער נאך באוויזן צו באשווערן זיין אייניקל, א פראמינענ־טער אטום־וויסנשאפטלער ווידמען זיינס א יאר וויסנשאפט פאר ישראל, און דער פראפעסאר זיינער איז איצט מקיים זיין ווונטש אין רחובות.

שמואל פישער וועלכער האט מיט זיינע 100 דאלאר פארלייגט דעם יסוד פאר אונדזער ליי־קאסע און מיטגעלעבט מיט אונדז אונדזערע דערלעבנישן איז איינגעבאקן אין אונזער ארגון און ארייגעוועבט אין זיינע געדענקס־טאטן.

מיר וועלן אים געדענקען.

אסתר אשת פישר ליד מצבתו בהר המנוחות

פרילינג — יוגנט אין לאנאוויץ

אויפן זיידנס שטיקל

ואלה שמות

קדושי

לנוביץ

א

אדלר אסתר (אסתר (מענטש)

ושתי בנותיה

אדלר ברוך דניאל

אשתו ינטה

אם אשתו רוני

אודס אחותה

ציזי אחותה

אדלר חיים־שלמה

ואשתו

אדלר שמחה (בן של אסתר מענטש)

אשתו וילדיו (ממיכלובקי)

אליהו אופה

אשתו וילדיו

(ישראל נהרג במלחמה)

אופה חנה

אופה מייקה

בעלה וילדיהם

אייזיקס שיינדיל

איצקוביץ פישל

אשתו וילדיהם (חתן הבוז׳עניץ)

אקרמן מרדכי

אשתו סוסיה (בוכשטיין)

בתם

ארליך משה (חתנו של מנוס זק)

ומשפחתו

ב

בוכשטיין יהודה (יידל)

אשתו דבורה

בוכשטיין מוטל

בוכשטיין ברנדל

בוכשטיין יצחק

אשתו בינה

בנם

בוכשטיין פייסי

אשתו בת־שבע

בתו חנה

בוכשטיין שמואל

בזלינסקי יואל

אשתו

בזלינסקי איטה

בזלינסקי ליפא

בזלינסקי משה

ועוד ארבעה (ששמותיהם נשמטו)

ביימבלט צבי (רוקח העיירה)

אשתו ובנו

בכטל שמואל

אשתו

בכטל פנחס

בכטל חיים

בלומנפלד אברהם

אשתו דבורה

בן ושתי בנות

בלומנפלד זכריה (השוחט)

אשתו

אחד עשר ילדיו

בלנק טובה (אורימורטשיכע)

בלנק זיידל

בלנק ליבר

ובת

בקר ישראל

אשתו הינדא

וילדיו

ברגביילה

בעלה וילדם

ברג יצחק

אשתו טובה

ברונשטיין ליבר

אשתו

ברונשטיין רחל

ברונשטיין אסתר

בתו שרה ומשפחתה

ברוצקי זלמן

אשתו שרה
ותשעת ילדיהם
ברוצקי שרה (אשתו של שמשון פורמן)
איידל ברי (אשת מוטי) ושני ילדיה
ברילנט חוה
בתה ובנה
ברימר בונים
אשתו חייקה
ברימר גיטל
ברימר לאה
ברמן (מרישקביץ)
ברמן אטל
ברמן חיים
ברמן ישעיה
ברנשטיין גולדה
ברנשטיין רחל
ברנשטיין אברהם
ואשתו
ברץ אברהם
אשתו סוניה

ג
גוברמן יוסף
אשתו שיינצי
גוברמן מנדיל
גוברמן מרדכי
אשתו אסתר
גוברמן ציפה
גוכמן יעקב (יענקעל פון די מצות)
גוכמן הינדה
גוכמן בבלה
גוכמן חינה
גוכמן לייב (שרול וולפס)
גולדברג דוד
אשתו
ושתי בנותיו
גולדברג מירל (קוזצ׳קער)

חתנה ובניו
גולדברג סוניה (אשת בייע)
ושני בניהם
גולדמן משה
אשתו ציביה
גולדמן ישראל
גולדמן מאיר
גולדמן בנימין
ועוד ילדים (ששמותיהם נשמטו)
גון יעקב (החתן של זק)
אשתו ובנו
גופמן יוסף
אשתו מרים
גופמן פייגה
גופמן שרה
גולצהקר יונה
גולצהקר זוניה (שפילר)
ילדתם
הרב גולצהקר
אשתו
החתן והבת סימה
גולצהקר יעקב
גורביץ בניק
בתו ובנו
גורביץ בן־ציון (בנצי חאדיה)
אשתו רייזה
שתי בנותיהם
גורוויץ משה (רינקיביצר)
אשתו אסתר
גורוויץ עזריאל
גיטלמן אברהם
אשתו
ילדם
גיטלמן אהרון
אשתו חיה
שני ילדיהם
גיטלמן ירחמיאל

גיטלמן יוקל
בתם (שמה נשמט)
גייליכן אברהם
אשתו בילה
גייליכן אליעזר
בתם (שמה נשמט)
גייליכן גננדל
גיילר אייזיק
אשתו
גיילר בת שבע
גיילר אברהם
גיילר מחלי
גיילר צבי
אשתו
גיילר יצחק
גינצבורג ריבה (יוסל משה'ס
אמו של אצי)
גלדין הירש מנדל
ברנדל אשתו
גלוזמן אפרים
אשתו (בתו של יודיל שומסקר)
גלוזמן יעקב
אשתו מלכה
גלוזמן רבקה
גלוזמן בתיה
גלוזמן פלטיאל
גלוזמן צבי
גלוזשטיין יוסף
אשתו
בתם
גלוזשטיין סימה
גליניק לאה
גליניק שמעון
אשתו הינדה
שני ילדיו
גלקיל ביירל

גלר (אשת חיים הרש)
בתה מרים (אשתו של הערש-בר מזור)
ברנדיל גרובר (קווייטל)
שני ילדיה
גרופפן אברהם
אשתו חיה-שרה
גרופפן יוסף
גרופפן סניה
אשתו רבקה
גרופפן ישראל
גרופפן יצחק
גרופפן דוד
ובת
גרינבלט יידל
גרינבלט פריידה
גרינבלט עוזר
אשתו
גרינבלט יצחק
גרינבלט זיידה
ובת
גרינברג אברהם
אשתו פייגה
גרינברג יעקב
גרינברג אהרון
גרינשפן אברהם-הערש
גרינשפן משה
שתי בנותיו
גרמן חיים
שלש בנותיו
גרמן חיים (של אשר פוגל)
אשתו חייקה
גרמן ליוסיק
גרשטיין אליהו
אשתו
ארבעת ילדיהם
גרשטיין אליקים

אשתו חנה־זלדה
בתם פיירל
ובעלה אהרון
גרשטיין יעקב
אשתו
ארבעת ילדיהם
גרשטיין פסיה
גרשם יעקב
אשתו
בתו פיירל
ושני בניה
גרשם משה
אשתו דבוסי
גרשם עוזיאל
אשתו

ד
דלוגץ שמואל
אשתו בלומה
וילדיהם

ה
הורוויץ גולדה (איציק הירש׳ס)
הורציה׳ס מוטקה
ברנדל גלוזמן (אשתו)

ו
וואשין אפרים
אשתו פיירל
וואשין חייצי
(אשתו של ברוצקי ישראל)
וואשין מיכאל
אשתו
שני ילדיו
וול בן־ציון
וול רויזה (בתו)
וול פסח

מלכה אשתו
בנו ובתו
וויטלשטיין חייקה
וויטלשטיין יוסף
אשתו דינה
וויטלשטיין פלטיאל
וויטלשטיין ישעיהו
אשתו פייגה
ויטלשטיין ישראל
וויטלשטיין לייב
אשתו הניה
וויטלשטיין נתן
אשתו
וויטלשטיין שרה
וויטלשטיין פלטיאל
וויינר גרינה
וויינר יוסף
וויינר פייהר׳לי
וויינשל משה (מכפר בורסקוביץ)
אשתו רחל
(הושמדו ביער בורשטשיבקי)
וויינשטיין בניה
בתו זוזי ובעלה
ווייס זליג (דער רופא)
אשתו רייזה
ווייס פרומה
ווייס פייגה
ווייס לייבקה
ווייס מלכה
ווייס יצחק
אשתו יוכבד (בוכשטיין)
בתו
ווייס צבי
אשתו פייגה
ילדם
ווייסינג מרדכי (מוני)
אחותו רחל לאה

וייסמן שלום
וייצמן אברהם (פניצ׳)
אשתו
ווייצמן אברהם
אשתו יענטי
שני ילדיו
ווייצמן ירחמיאל
אשתו מישקה (קרנר)
שני ילדיהם
ווייצמן ישראל
אשתו חיה
ווייצמן רחל
ווייצמן שלמה
ווייצמן קיילה
ווייצמן פסח
ווייצמן לייב
ווייצמן מייקה
וייצמן שלמה
אשתו בלה
וייצמן יחזקאל
וייצמן פסח (נהרג במלחמה)
וייצמן אידל
וייצמן אסתר
וייצמן שרה (ברוך פרציס)
ווינר אהרון
אשתו
ווינר מרדכי
ווינר שולקה
ווינר בנימין
ווינר דוד
אשתו
שתי בנותיו
וינר זיסה
אשתו צביה
שני ילדיו
וינר יעקב
אשתו
שני ילדיהם
וינר רוחצי
וינר נפתלי
וינר אליעזר
וינר משה
וינר יצחק
וורכמן מרים
וורכמן אייזיק
וורכמן לאה
וורצמן יוסף
אשתו

ז
זייגר דוד
אשתו
זייגר יעקב
זייד יעקב
אשתו איטה
זייד שמשון
ז׳לזניק (אשתו של אליעזר)
ארבעה ילדיה
שתי בנותיו של
ז׳לזניק יעקב
ז׳לזניק שלמה
אשתו גיסה
ז׳לזניק מיקה
ז׳לזניק פרידה
ז׳לזניק אסתר
שני בניו (שמותיהם נשמטו)
זלנר מוני (זהוריץ)
אשתו דובצי
שני ילדיו
זלנר רפאל (מזהוריץ)
אשתו
זלנר רחל
זלנר יעקב
זלנר שמשון

זלצמן צפרה
בתה חוה
זלצמן שמואל (נויסקיס)
אשתו ובתו
זסלבסקי ביירל
אשתו
שני ילדיו
זסלבסקי שמואל
אשתו
בנם
אחותם בלומה
אחיהם אלי
זסלבסקי שמואל
אשתו
שני ילדיו
זסלבסקי שרה־רבקה
זק זלדה (מאנוסעס)

ח
חזן יעקב
אשתו דבורה
בתם
חזן יצחק
אשתו
שני ילדיו
חייקעס יצחק
חייקעס בוצי
חייקעס הערשיל
חייקעס פיירל
חלמיש שלמה
אשתו שרה (יצחק הערש)
ילדיהם
חסדא מיכאל
אשתו רבקה
אחותו דבורה
חסדא זיסל
חסדא איידל

חסקלזון ברצ׳יק
אשתו דינה
בתם

ט
טברמן יוסף
אשתו
שתי בנותיו
טייטל מלכה
טייטל יעקב
טייכמן חנא־ראובן
אשתו
טייכמן זיידה
בתו (שמה נשמט)
טפר יוסף
טפר משה
אשתו הינדה
טרלו צבי
אשתו מינדל
בנם (שמו נשמט)

י
ישפה אהרון
ישפה רייזי
ישפה שרה
ישפה הניה (שמוליכיס)

כ
כץ אברהם
אשתו
ילדיו
כץ אליעזר (אחיו של משה)
אשתו
ילדיו
כץ אליעזר (קיבע׳ס)
אשתו הינדה
כץ אלקה

כץ בן־ציון
אשתו רחל
כץ יואל
כץ חנה
כץ יהודית
כץ גרשון
אשתו ברנצי
שתי בנותיו ובניו
כץ דב (נגר)
אשתו חנה
חמשת ילדיהם
כץ יוסף
אשתו בלומה
כץ אליעזר
כץ חוה
כץ יעקב
אשתו
כץ בילה
כץ דבורה
כץ ישראל (ברוך פרץ)
כץ ישראל
אשתו חנה
כץ דוד
כץ ישראל
אשתו רבקה
כץ יואל
כץ יצחק
כץ משה
כץ מרדכי
כץ אסתר
כץ זיאמה

ל

לופאטין מאיר
אשתו נעסקי
לופאטין מאיר (היטלמן)
אשתו שרה
לופטין עוזר
לופטין ראציע
לופטין שלמה
ליברגל משה
אשתו
ליברגל ישראל בנם
ליידר יעקב אפרים
אשתו פייגה
ליידר לייזי (מבילווזורקה)
אשתו
ילדיו
ליידר מנוס לייב (מבילווזורקה)
ומשפחתו
ליידער מיכאל (מיכל פלג)
אשתו יוכבד
בתם
למזידר מנדל
אשתו יוכבד (בת קהת קויפמן)
אחיה מנדל קישקרניק
לנגברג שלום
אשתו רחל
שני ילדיו
לנדר מאיר
אשתו
שתי בנות
לנדר ראובן
לנדר דוד הירש
לנדר מניה
לנדר זייליק
אשתו רבקה
לנדר יוסף
אשתו גיסה
לנדר זלמן
אשתו אטיל (גלוזשטיין)
לפטין חיים־ישראל
אשתו פסיה

לפטין שרה
לרנר אלקה

מ
מד יעקב (חתנו של אליקים גרשטין)
אשתו
שני ילדיהם
מדווד אברהם
אשתו
מדווד יוסף
אשתו שרה
מדווד מייקה
מדווד שמחה
מדווד מאיר
אשתו חיה
מדווד מניה
בעלה
מדווד צבי
מירוצ'ניק רייזה (בורסקוביצר)
בעלה
שני ילדיהם
שרה מלכה אחות רייזה
מהרשק אהרון
אשתו
מהרשק שלום
מושלין צבי
אשתו ינטה
מושלין חיה
בתם (שמה נשמט)
מייל אליעזר
אשתו מרים
מייל חיים
מייל פנחס
מייל פייגה
מל יהודית
מייליקער אברהם
אשתו שרה

מייליקער יוסף
מייליקער נחמן
עוד בן
מייליקר דוד
אשתו
ילדיהם
מייליקר יהושע
מייליקער יצחק
אשתו פריידה
מייליקער ישראל
מייליקער חנה
מייליקער פסח
מייליקער יוסף (נהרג במלחמה)
מילמן אהרון
אשתו ריסל
ילדם
מילמן חיים
אשתו אסתר
מילמן אברהם
מילמן ליזה
מילמן שמואל
אשתו טובה
מילמן חיה שרה
מילמן גולדה
מיילער מרדכי
מיילער פיירל
מילר אטל (שוחטקה)
מילר אליה (שוחט)
אשתו פסיה
מילר בתיה
מילר יואל
מילר בלומה
מילר איטה
מילר משה
אשתו חייקה
מילר יהודה
מילר בייקה

מילר ישראל
בת (?)
ילד (?)
מיילר יצחק
אשתו שיינדל
מיילר יעקב
בת
מינץ נתן (מזהוריץ)
אשתו
ארבעה ילדיהם
מינץ מוניה
אשתו
שני ילדיהם
מירוטשניק חנצ׳י
בתה
מירוצ׳ניק אליהו
אשתו
שני ילדיהם
מלינוב גנסיה
מלינוב שמשון
אשתו שרה
שני ילדיהם
מלמד יחיאל
אשתו פריידה
מלמד שלמה
מלמד אריה
מלמד איסר (אחיו של יצחק)
אשתו בלה
מלמד לייב
מלמד צבי
מלמד טובה
בעלה של טובה
ארבעה ילדיהם
מלמד פנחס
אשתו אלקה
מלמד יצחק
אשתו רבקה יענטי

מרגלית יוסף
אשתו מרים
מרגלית חנה
מרגלית בורה
מרגלית יעקב (מורה)
מרגלית שמואל
אשתו זיסל
מרגלית צ׳רנה
מרגלית מאיר
מרדר חייקה
מרדר הענציע
מרדר משה (נהרג במלחמה)

נ
נודל ירחמיאל
אשתו
ארבעה ילדיהם

ס
סגל יהודית
אשתו של שלום סגל
סגל נתן
אשתו
סגל חנה
סגל משה (נהרג במלחמה)
ועוד ארבעה (ששמותיהם נשמטו)
סטולר יצחק (פרנצויז)
אשתו פרומה
סטריק לייזער
סמבירר יעקב
אשתו הנקה
סמבירר אליהו
סמבירר אליעזר
סנדרוביץ אהרון
אשתו באבלי
ספירט יוסף עוזר
אשתו רחל

ספירט פנחס
ספקטור לייבוש
(חתנה של חנה די קרופניצ'קי)
אשתו
ספקטור דוד
בתם (?)

פ
פולק שמואל
אשתו רייזי
פולק שיינדיל
פולק יהושע
פולק יצחק
פוגל רבקה
בעלה (שטיין)
פוגל משה
אשתו חייקה
בנו ובתו
פוטרמן מוטל
אשתו
פוטרמן פסיה
פוטרמן אברהם (אברמל דער שיירער)
אשתו פייגה
בתם
פוקס נתן
אשתו
בנו
פוקס זאב
אשתו ינטה
פוקס אסתר
פורמן שמואל
אשתו פאיע
פורמן ירוחם
אשתו
שני בניו
פורמן מאיר
אשתו פייגה

אחותם ובנה מנדלי
פורמן ישראל
(נהרג במלחמה)
פורמן משה
אשתו מנוחה
פורמן משה
אשתו פרידה
פורמן גיטל
פורמן מיכאל
אשתו
חמשת ילדיו
פורמן משה
אשתו
פורמן יצחק
פורמן יהושע
פורמן דוד הערש
אשתו
פכט דב
אשתו
פכט זליק
פכט צפורה
פלעציל משה
אשתו
פינגרהוט זאב
אשתו
פינגרהוט מרדכי לייביש
אשתו
פיירשטיין בצלאל
אשתו שרה
פיירשטיין ישראל
פיירשטן בנימין
פיירשטיין פרל
פיירשטיין בלומה
פיירשטיין משה (נהרג במלחמה)
פישמן מאיסקוביץ
משפחה בת 8 נפשות
פלעציל ביירל (דער הארבאטי)

פסטרנק דוד
אשתו
ילדו
פרלמוטר זאב
אשתו
ילדיהם
פרנס יצחק
אשתו
פרנס בלה
בעלה
פרנס זלמן
אשתו איטקה
בנו ובתו
פרנס מאיר
אשתו
ילדיו
משפחת אחותו: רייזה
בעלה וילדיהם
פרסמן ברכה (בילנצ׳יק)
פרסמן נחום (בילנצ׳יק)
אשתו
מספר ילדים

צ
צורף אטי חיה׳ס
(דודתו של יחזקאל שמוקלר)
צורף משה (מזהורץ)
אשתו
ילדיהם

ק
קגן פייוויל
אשתו פייגה
קגן שמואל
אשתו
קגן בתיה
קגן זיידה

בת (?)
קווייטל עקיבא
אשתו חנה
שני ילדיו
קולטון אשת יוסיל
קולצ׳ינסקי פריידה
קולצ׳ינסקי אודיה
קופיץ אבא
קופיץ רייזל (ברילינט)
ילדם
קופיץ אייזיק
אשתו קלרה
(הבת של בינבלט הרוקח)
קופיץ דוד
אשתו איטה
ארבעת ילדיהם
קופיץ ישראל
אשתו
קופיץ משה
אשתו פיירל
קופיץ פנחס
קופיץ מרדכי
קופיץ שמוליק
אשתו גיטל
קויפמן קהת
אשתו
ארבעה ילדיו
קופמן רחל
קופמן דבורה
קופמן שלומה
קופמן עוזיאל
קופל מגריבובה
אשתו
בתו
קופרווסר ישראל אברהם
אשתו פריידה
קופרווסר שמעון

קופרמן שלמה
קופרמן רייזי
קורנברג מוני
אשתו סלובה ברימר
קיגל גדליהו
אשתו יענטי
קיגל בבלה
קיגל שינדלה
קיגל דוד
אשתו שפרינצי
קיגל לייזר
קיגל רויזי
קיגל אשר־לייב
קיגל מיכאל
אשתו לאה
ילדה
בתה הבכורה עם בעלה
קיגל צבי
אשתו מרים
קיגל שלמה
קיגל שמחה
קיגל משה
קיגל רייזי
הרשיל וצירל ובעלה
קיגל שרהצ׳י
קיגל ינטה, בתה
וחתנה יוסף
קיפרמן שלמה
אשתו רייזי
ילדיו
קירז׳נער משה
אשתו
קריז׳נער בבציה
קירשון זלמן
אשתו
קליימן יוסף
אשתו מרים

קליימן דב
קליימן יצחק
אשתו
שתי בנותיו
קנדזיור אליעזר
שתי בנותיו
קנדזיור מיכאל (חיריק)
אשתו חוה
ילדיהם
קנפר ברוך
אשתו פייגה
קנפר זיידה
עוד בן אחד (?)
קסל שלמה
אשתו
קסל ביירל
קסלר משולם
קסלר שלמה
קסלר צבי
ומשפחתו
קפלון יוסף
אשתו
קצפ עוזר
אשתו איידל
קרולור יעקב
אשתו בתיה
שתי בנותיו
חנה די קרופניצ׳קי
בתה (בבית אחד עם משפ׳ פכט)
קרמיניצקי אבא
אשתו
קרמיניצקי מרדכי
קרמיניצקי פיירל
קרמיניצקי שרה
קרמיניצקי טוניה
קרמיניצקי דב
קרמיניצקי נחמן

קרמר מאיר
אשתו ובן
קרמר יצחק
אשתו
קרמר מיכאל
אשתו
קרנר אליהו
אשתו
קרנר ביירל
אשתו
ילדיו
קרנר יצחק
אשתו
קרנר אברהם (נהרג במלחמה)
קרנר משה
אשתו
קרנר מרדכי
אשתו לאה
שלשת ילדיהם
קרפמן רחל
קרפמן אסתר
קרפמן משה
קרפמן שמחה
קרפר אברהם
אשתו
שתי בנותיו
קרפר בן־ציון
אשתו של הירש קרפר
שני ילדים
קרפר בן־ציון
אשתו
בתם
קרפר חיים־פנחס (פינצז׳)
אשתו
שלושת ילדיו
אמו טובה
קרפר מיכאל
אשתו
בתם
קרפר מתתיהו (מטוס)
אשתו
קרפר ינטה ובעלה
קרפר נחום
אשתו רייזי
קרפר מרדכי
בתו (?)

ר
רבין אהרון (רבה האחרון של לנוביץ)
רבין ישראליקיל (ר׳ אהרילים)
אשתו
ילדיו
רבין עוזיאל
רבין דינה
רבין זוניה
רבין ישעיהו (שייקה)
אשתו
רבין רות
רבינוביץ יוסף
רדר מיכל (מאיסקוביץ)
אשתו גיטה
רדר בילה
רדר חנה
רדר בריינדל
רדר יוסי
רדר לייב (מאיסקוביץ)
אשתו דבורה
רוזנברג אברהם
אשתו
רוזנברג אריה
רוזנברג חנה
רוזנברג אליעזר
רוזנברג הניה
בעלה של הניה

רוזנברג חיים
רוזנברג צ׳רנה
רוזנברג שרה־יענטי
רוזנברג חייקה (אשתו של משה)
ובתם
רוזנטל עזריאל (זיידכיס)
אשתו
רוזנטל פיירל
רוזנטל לייזי
רוזנטל חוה
רוזנטל זיסל
רוזנטל רחל
רוכציס משולם
אשתו אטיל
שמונה ילדים
רויך לייב
אשתו אטיה
רויך שיינדל
רויך בצלאל
רויך חיים
ועוד 4 ילדים (ששמותיהם נשמטו)
רזניק חיים שמחה
אשתו בלה
רזניק יצחק
רייכמן עוזיליק
אשתו טניה
רייכמן יוסף
בתם (?)
אמו פייגה

ש
שוועץ יצחק־יהודה
אשתו פרומה
שוועץ מרדכי
שוועץ שלמה
ועוד 3 ילדים
שוסטר דוד
אשתו
שוסטר פרומה
שטיינברג משה (דער קרימער)
ומשפחתו
שכטר מלכה (ברימר)
עם בנה
שמויש צבי
אשתו מרים
בתם
שמוך יואל ומשפחתו (נאפאדאווקֶער)
שמוך פנחס ומשפחתו
שמוך שמואל ומשפחתו
שמוקלר אליעזר
אשתו וילדיו
שמוקלר משה (מאיסקוביץ)
שמוקלר יהודית
שמוקלר חיה
שמוקלר אצי
שמוקלר בלה
גייליכן אברהם (בעלה של בלה)
שמוקלר שלמה
שמוקלר ישראל
שמוקלר נתן
שמוקלר לייזר
אשתו אסתר
שמוקלר שלמה
אשתו בטיה מאיסקעוויץ
שניידמן עקיבא
אשתו מליה
שניידמן יהושע
שניידמן רייזה
שניידר איזיק (מוציק)
אשתו ובתו
שניידר אליהו
אשתו יענטה
שניידר מניה
שניידר פייגלה

שניידר הערציע
אשתו חנה
שניידר חיים
שניידר חיה ובעלה
הבת של יוזיפ שניידר
שפייזמן מרדכי (רבי ר׳ מוטיל)
שפייזמן אטיה
שפילר (מוני)
אשתו מניה (כץ)
שפילר מרדכי
אשתו מאלי
שפילר מאיר (מייצי)
שפילר פניה
שצ׳וגל שמשון
אשתו ומשפחתו

שקורניק ישראל
אשתו פרידה (ברוך פרציס)
שונים

בת של שפרינצי
ונכדה חוה
חתנה של ליפאכע ישעיהו
והמשפחה
שרל ואחיה מאיסקעוויץ
הורצי רינקיוויצער
ומשפחתו
היטיה חייהס (די בובע)
חיים־ישראל קרופדרניק
ואשתו

רשימת הבתים של העיירה לנוביץ

(שהובאו בתרשים העיר — כל מספר הוא בית)

שוחזרה ע"י צ. מייל שנעזר ע"י י. קגן

1 שמשון מליגוב
2 יואל ורצמן
" ביירייש ורמן
3 פייוול קגן
4 מרדכי קרמנצקי
5 יונה גולצקר
6 יעקב גלוזמן
7 משולם רחציס
8 איציק אליה
9 אברהם מייליקר
10 אברהם גייליכן
11 שלמה ויצמן
12 ישראל כץ
13 חיים רוזנברג
14 איציק הירש גורוויץ
15 ישראל כץ (הגבן)
16 ינקו ואלקה כץ
" יענקל סמבירר
17 קוזיל אופה
" דלוגצ' שמואל
" מייקה קוזילס
18 אשר פוגל
19 מיכל חסדא (נפח)
" פסיה גרשטיין
" יוסי קליינמן
19א פייסי וואל
20 בונים ברימר
21 יוסף מרדר
" מיכל קנדזיור
22 נחום פרסמן (בולנצ'יק)
23 יצחק מלמד
24 משה גולדמן (קוזילס)
25 דוד מייליקר
26 משה גורוויץ (רינקיויצר)
" משה קירזשנר
26א סניה גרופפן
27 אברהם רוזנברג (מטרקה)
" לייזר קלמצ'יק
28 ביירל פכט
" די קרופניצ'קי
29 מחסן של גרשם
30 יעקב גרשם
" עוזיאל גרשם
" אברהם וייס
31 שרצי קיגל
" יעקול פרוים ליידר
32 מרים ורכמן
" חיה ואיזיה
33 צבי מלמן (סטרוסטה)
" שמואל וטוניה מלמן
34 לייב רויך (צלקיס)
35 יוסף גופמן (ושתי)
36 מחסן של צבי קיגל
37 רפאל קרפמן
" הרשל קיגל
" לנגברג שלום
38 יענקל פלציל
" פנחס מלמד
" יוסף סטולר פרנצויז
39 שמואל וינר

״ זוסיה וינר	״ בניק גורוויץ
40 יוסף טפר	56 זלמן קירשון
״ משה טפר	״ מוטיה ברו
41 הניה שמואליכס	״ מיכל קיגל (שכנא׳ס)
״ אברהם בלומנפלד	57 עוזיאל רבין
42 אליה שניידר	58 הירשל קגן (בית שינברג)
״ עקיבא קויטל	59 ד״ר לוטק איזנברג
״ יויזיפ לנדא	״ בית הכנסת (גולנדר)
״ יוסף גלוזשטין	60 שמואל פוליאק
43 גוברמן חנות	61 אשר ברילינט
44 מרדכי גוברמן בית	״ משה גרשם (צפ)
45 פריידה קולצ׳ינסקי	״ שמואל מרגליס
46 אליה מילר (שוחט)	״ אהרון מרשק
47 לייזר סטריק	״ אבא קופיץ
״ אהרון שנדרוביץ	62 פסח בוכשטין
״ אהרון וינר	״ מוני זלנר
״ דוד וינר	״ אלקה לרנר
״ בנימין (?)	63 משה שטינברג
48 אלעזר קנדזיור	64 ר׳ אהרולי רבין
״ משה ברייטלמן (חתנו)	65 בית הכנסת שלו
49 עזריאל רוזנטל (זיידיכס)	66 זלמן פרנס
״ מירון קריימר	״ ציפרה זלצמן
50 ארון מרדשיכס	67 מנדל גוברמן
״ בנצי גורוויץ (חודיה)	68 איצי חייקיס
״ משה ליברגל	״ הירשקי חייקים (לושיק)
51 גולדה בוכשטין	״ בוצי חייקיס
״ יהודה בוכשטין	״ פריל חוקיס
״ שמואל בוכשטין	69 הירשל טרלו
״ יצחק בוכשטין	70 יוסל מרגליס
52 מטוס קרפר	71 חיים גרמן (לכוויצר)
״ מאיר מדווד (בונדערס)	״ שמואל בז׳ניץ
53 ארון קרפר (ארונצ׳י)	״ חתנו ובתו
״ חיים פנחס קרפר	״ פישל איצקוביץ
54 בנצי רייכמן	72 אברהם הירש גרינשפן
״ עוזיאל רייכמן	73 בניה קרפר (דער טויבעד)
״ אברהמצ׳יק גרינברג	״ בנציון קרפר
55 ברוך קנפר	74 שלום ויסמן (מחסן)

75 שלום ויסמן (בית)
״ צבי ווייס
״ אהרון מילמן
76 גנסיה מלינוב
״ ר׳ מוטל שפיזמן (מלמד)
״ יענקל וינר
77 זלמן ברוצקי
״ נתן סגל
״ יוסף עוזר שפירט (מורה)
78 דוד קוגל (שרציס)
79 חיים ישראל
״ נחום קרפר
80 חנה ואשין
״ אפרים ואשין
״ מיכל ואשין
״ לייבוש ספקטור
81 מאיר לנדר
82 אידל שומסקר
״ פרוים גלוזמן
״ צבי מושלין
83 אליק גרשטין (צפ)
84 אברהם הירש גלר
״ יענקל מד
״ מרים מזור
85 אברהם כץ (משומסק)
86 אייזיק גלר (מיכליס)
87 משה פורמן (מחסן)
88 משה פורמן (בלינדר)
״ ישראל פורמן
״ משה פורמן (שכניס)
״ פריידה פורמן (שכניס)
״ גיטל פורמן (שכניס)
89 אידה קרנר (זאבארה)
״ ירחמיאל ויצמן
״ משה קרנר
90 מרדכי קרנר
91 אליה קרנר
״ביירל גלקיל
92 בנימין ישפה
93 יענקל גוכמן (מצות)
״ דודי גולדברג
94 יענקל גוכמן (מגרסה)
95 מיכל פורמן (קרומר)
96 יצחק ברג
״ בלה ברג
97 משה מיילר (שוורצר)
98 אסת בזלינסקי (ליפעכע)
״ ירחמיאל נודל
״ ירחמיאל נולד
99 משה פורמן (ווייסר)
100 לייזר כץ
101 מירל גולדנברג (קזאצ׳קער)
״ רייזה קיגל
״ צירל קיגל
102 אטל מילר (שוחטקה)
״ יונה גרובניק (פחח מוישניביץ)
103 בית הכנסת
104 בית המדרש
105 נחום וינר
״ יצחק פרנס
106 ברנצי וגרשון כץ
107 אליקום גרשטין (צפ)
108 הרב גולציקר
״ חתנו וסימה בתו
109 בייע גולדנברג
״ מיכל קרפר (מטוסיס)
110 ברוך דניאל אדלר
״ רוני ודיזי אדעס
111 חיים שלמה אדלר
״ אסתר אדלר (מענטש)
112 יצחק חזן (מויזשרודק)
113 משה ארליך
״ יעקל גון
114 בריינדל גרובר

״ קורנפלד (חתנו של בונים)
115 ישעיהו ויטלשטין
116 יוסיל טוורמן (צון)
117 חנא ראובן טיכמן
118 בית החולים
119 מוטי שפילר
120 ביינבלט הרוקח
״ מרדכי אקרמן
121 הקוסצאל
122 לייב ויטלשטיין
123 לייב שצ׳וגל
124 ישראל כץ (ברוך פרץ)
125 ישראל שקורניק
126 משה כץ (מרימ׳ס)
127 גולדה ברנשטין
128 גולדה ברנשטין
129 מיכל פרנס
״ זייליק (חתנה)
״ איציק פרנס
130 ליבר ברונשטין
131 מיכל גלנדר
132 בית הקברות
133 קבר האחים
134 בית הקברות (נוצרי)
135 בית הקברות (קטולי)
136 שמעון גליניק
137 גולדה ברנשטין
״ אניק פרבר
138 בית העם
139 לייזר גיטלמן (גרינר)
״ הרש מנדל גלדה
140 בית חרשת לגזוז
141 בני וינשטין
142 שלמה קסלר
״ מנדל לייזינדר
143 יוסיל רבינוביץ
״ נטע פוקס
144 ירוחם פורמן
״ מאיר פורמן
״ שרה פורמן
145 בניק גורויץ
146 יענקל בריטווה
147 מיכל קריימר
״ איציק קריימר
״ שמעון קופרווסר
״ ישראל אברהם קופרווסר
148 איטה זייד
״ סימה גלוזשטין
149 זלמן לנדר
150 זלמן לנדר (נגריה)
151 קהת קויפמן
152 אלעזר מייל
״ וולויל פוקס
153 שמואל פורמן
״ זליק ווייס
154 ישראל ויצמן (פניצ׳)
155 יהושע מייליקר
״ אהרון גיטלמן
״ אברהם גיטלמן
156 שמואל זסלבסקי
157 גדליה קיגל (וסרטרגר)
״ משה ליידר
״ מרדכי מילר
״ חיים ישראל לופטין
158 מרדכי ויסינג
״ רחל לאה ויסינג
159 אברהם גרופפן
״ דבורה חזן
160 זליק לנדא
״ יוסף לנדא
161 חיה ריקליס
162 חיים ברמן (רישקוביץ)
״ אטי ברמן
״ ישעיה ברמן

″ אברהם קרפר
163 זכריה שוחט בלומנפלד
164 ירחמיאל גיטלמן
″ דוד שוסטר (דוידזי)
165 איצי מדווד (הרשמליס)
″ יוסף מדווד (בונדר)
″ עקיבא שנידמן (בלוז)
″ אברמיל פוטרמן
166 ראובן לנדא
″ דוד הירש לנדא
167 משולם קסלר (קוטלר)
168 ישראל ויטלשטיין (בצ׳קיס)
169 דוד הירש פורמן
170 ביח״ר לגזוז
172 פרומה שוויץ
173 יאשה קרולר
174 חנציה מירוצ׳ניק (נאז)
″ מיכל ליידר (פלג)
175 קלויסטר
176 פיניה קופץ
177 משה קופץ
178 חיים שמחה רזניק
179 משה פוגל
180 דוד קופץ
181 טחנת הקמח (שרגא)
182 שמואל קגן
183 יענקל ז׳לזניק (פלצלי)
184 לאה גליניק
″ חתנה
185 יענקיל מיילר (רובצ׳יק)

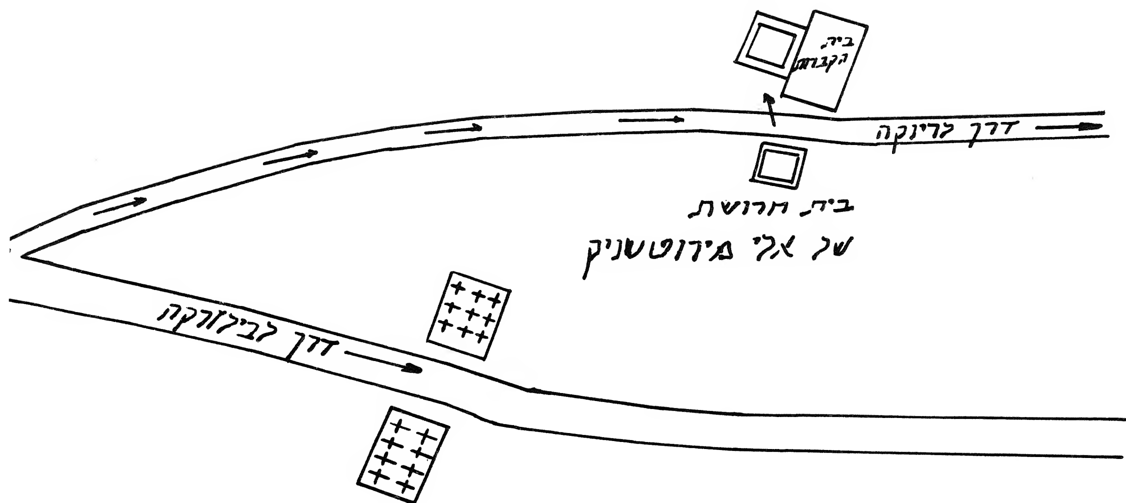
186 יענקל כץ (שרה שייעס)
187 הרצי שנידר (נפח)
″ סנדר אדלר
188 מרדכי ליבוש פינגרהוט
″ וולוויל פינגרהוט
189 שמואל בכטל
190 שלמה קופרמן
191 יידל גרינבלט (קיסקיביצר)
″ עוזר גרינבלט
″ ליזר שמוקלר
192 איזיק שנידר (מוציק)
″ יענקל מרגלית
193 מפוחיה של הרצי
194 שרה רבקה זסלבסקי
″ שמואל זסלבסקי
″ דב זסלבסקי
195 אלי מירוצ׳ניק
196 שלמה ז׳ליאנניק
197 מפוחיה של מיכל חסדא
198 הרש מדווד
″ מניה מדווד
″ מאיר לאפאטין
199 איציק מייליקר (הצרוד)
200 דוד פסטרנק
″ אברהם ויטלשטין (ווביקי)
201 רחל קויפמן
″ ריבה גינצבורג (יוסל משה׳ס)
202 בנצי כץ
203 בצלאל פיירשטיין

תרשים גיטו לנוביץ לרחובותיו

שוחזר ע״י צבי מייל

דער געטאָ אין לאַנאָוויץ

צוזאַמענגעשטעלט — הירשל מייל

*PXW
(Lanovtsy)
1970

WD

רח' בית הכנסת (שיל גאס)
רח' השוק (מארק)
רח' הקסטיוב